Getta Neumann

Destine evreiești la Timișoara

Prefața: Smaranda Vultur

În memoria părinților mei,
Edith, născ. Fuchs, și Prim-Rabin dr. Ernest Neumann

Îți povestesc despre soarta mea,
pentru că prin soarta mea, vezi și soarta altora.
Tomi Laszlo

Mulțumirile mele se adresează Smarandei Vultur, model și mentor, autoarea a două interviuri; Irinei Stern cu care am urmărit firul gândurilor fiecăruia pentru a-l reda întocmai; lui Sorin Birstein pentru ajutorul tehnic oferit generos, soțului meu Albert Herzfeld pentru răbdare și fiului meu Daniel pentru sprijin și idei.

Cuprins

Cuvânt înainte 4
Smaranda Vultur: Prefață.....7
Annie Hammer*: Ceea ce ştii, nu ți se poate lua; tot restul se poate pierde.* 10
Întreprinderi și proprietăți imobiliare evreiești în Cartierul Fabric în anii 1920-30 25
Istoria unei farmacii timișorene – destin tipic pentru întreprinderile evreiești în secolul XX..30
Tomi Laszlo: *Îți povestesc despre soarta mea, că prin soartea mea, vezi și soarta altora.* 33
Scurt istoric al Liceului Izraelit din Timișoara 54
Bözsi Altmann: *Am tot ce-mi trebuie aici, dar de multe ori mă apucă așa un dor…* 60
Claudia și Arnold Junger: *Rămâne-n amintire tot ce a clădit cu noi* 69
Erica Cohen: *Nici nu ne-a trecut prin cap că cineva ar putea să fie antisemit.* 80
Zsuzsi și Robi Stahl: *În România se spunea: „E evreu, dar băiat bun!”* 86
Peter Freund*: Timişorenii vechi au mentalitatea austro-ungară,un cod al cinstei.*.....95
Iudit și Duci Cohen*: Mie nu-mi lipsește, dar eu iubesc Timișoara*.....105
Andrei Weisz: *Am avut un țel în viață. Nopțile visam de asta.*.....127
Alon Gal: *Visul meu era să încep o viaţă nouă* 139
Ladislau Rooth: *Ce scoți din orchestră - acolo e arta.* 154
Albert Ari Eisenscher*: Nu simt atât că alţii mă văd ca evreu, pe cât* ***eu*** *simt că sunt evreu.* 165
Tiberiu Mozes: *Sunt un om de naţionalitate evreiască.* 173
Rabinul Dr. Ernest Neumann 186
Andrei Markovits: *Mesajul tatălui meu m-a însoțit toată viața.*.....198
Miki Raviv: *Sunt un israelian evreu ateu.*.....208
Elisheva Ezri: *Gândurile noastre merg înapoi la Comunitatea din Timișoara.*.....217
Peter Willkovits: *Au dispărut sute de popoare, dar evreii au supraviețuit.* 226
Dorith Weinrauch: *Un cuib în care ți-e cald* 239
Eva și Ioan Bleier: *Noi le-am sărbătorit pe toate* 246
Luciana Friedmann: *Am încercat să le insuflăm ideea că se pot regăsi aici.*.....256
Anexă.....267
Glosar.....274
Date și evenimente istorice în istoria evreilor din Timișoara 276
Tabelul ilustrațiilor 278

Cuvânt înainte

Getta Neumann

În mai 2011, la Haifa, ne-am întrunit 270 de evrei care ne-am petrecut ani mulți din viață la Timișoara. Emoția regăsirii, valul de nostalgie care ne-a năpădit și evidenta nevoie lăuntrică de a împărtăși bagajul nostru de trăiri a generat ideea să înregistrez povestiri de viață ale evreilor timișoreni. La îndemnul prietenilor, al directorului JOINT pentru România, Israel Sabag, și al Smarandei Vultur, am pornit la drum ca să stau de vorbă cu oameni din diferite generații, între 35 și 97 de ani, la Timișoara, în Israel, SUA, Canada, Germania, Suedia, Franța.

În convorbiri semi-ghidate în care întrebările serveau ca impulsuri pentru a declanșa o suită de amintiri, s-a povestit despre copilărie și familie, școală și carieră, despre destinul individual indisociabil legat de evenimentele istorice, de contextul social și politic, de mentalitatea locală. Cursul dialogului șerpuia în voie, dar se întorcea mereu la punctele-cheie: Ce ne definește? Ce sens dăm existenței? Ce ne leagă? Ce înseamnă Timișoara pentru noi? Ce lecții de viață ne învață experiența?

Ne leagă istoria. S-au evocat măsurile antisemite, pericolul deportării, himera promisiunilor comuniste și spulberarea iluziilor, diferite forme de discriminări. Remarcabilă este capacitatea de reziliență de care dau dovadă mai toți. Cu aceeași energie și creativitate cu care s-au desfășurat cu succes în toate domeniile în perioada interbelică, într-o caracteristică reacție de *Hopa Mitică*, după război, mulți s-au avântat pe căile care promiteau o existență demnă, spre comunism sau/și spre sionism. *Homo faber* prin excelență, implicați în viața socială și politică, evreii timișoreni au vrut să introducă normalitatea în existența lor milenară de excepție. Opțiunea comunistă în contextul fascismului și al războiului era de înțeles, dar dezmeticirea a survenit mai devreme sau mai târziu. Majoritatea a ales atunci drumul emigrației pentru a evada din comunism, mulți s-au stabilit în Israel, pentru ca să-și construiască o țară a lor unde istoria să nu se repete.

Un liant puternic alături de destinul impus de societate și de cursul istoriei este sinagoga și tradiția. Serbarea de Bar Mitzvah, de nuntă, ceremonia înmormântării, Marile Sărbători, festivitățile comunitare sunt evenimente marcante, care timp de 63 de ani au fost legate de persoana Rabinului Dr. Ernest Neumann, tatăl meu, figură luminoasă în jurul căreia gravita comunitatea. Prezent în majoritatea mărturiilor, personalitatea rabinului se definește ca profesor și rabin, vorbitor carismatic în vremuri grele, gardian al tradiției iudaice, cel care a lăsat amintiri de neuitat în memoria membrilor comunității. Strălucea prin inteligență și bunătate, prin dăruire și iubire de semeni, avea darul să se transpună în eul celuilalt și să dea glas sentimentelor de bucurie sau tristețe, de simpatie și afecțiune. Unii și-l amintesc ca profesor care i-a îndrumat, care le-a deschis orizonturi noi, alții ca rabin cu vorba înaripată sau ca prieten cald. Era cunoscut peste hotarele Comunității, în oraș, în toată țara. „Figura Rabinului Neumann a rămas ca un model, ca o imagine emblematică a comunității timişorene şi ea rezistă în timp," spune în interviu Luciana Friedmann, Preşedinta Comunității Evreilor din Timișoara.

Identificarea cu orașul, cu personalități locale este de asemenea un factor unificator și identitar pentru evreii timișoreni. Timișoara - locul copilăriei și al tinereții, al primei iubiri, locul unde cei dragi își dorm somnul de veci, orașul unde parfumul de tei te buimăcește ca nicăieri altundeva. Timișoara celestă - frumoasă, caldă și imuabilă, cum numai în amintire

poate exista. Trăirile neplăcute sunt, în general, depozitate pe mormanul de deșeuri ale uitării terapeutice.

Să înveți și să fii util, să ajuți și să creezi, îmi explica tata mie, mai târziu nepotului Daniel. Aceleași principii le-am reținut din convorbiri. Este frapant în câte povestiri răsare *un om cumsecade*, care, cu toate că străin sorții evreilor, dă o mână de ajutor, și, prin prisma recunoștinței, câștigă dimensiuni de erou. Calificativul *om cumsecade/om de treabă,* în idiș *a mentsh*, OM cu litere mari, este complimentul cel mai mare, de unde urmează injoncțiunea să fii tu însuți un om bun.

La greu și la necazuri, scutul cel mai eficace este umorul și voia bună. Despre orori se relatează cu reticență și pudoare, iar unele evenimente înfricoșătoare sunt povestite ca anecdote în care se pune accentul pe aspectul ilar, absurd. Umorul nu te păzește de traume, dar ajută să-ți păstrezi demnitatea. Când parcursul normal este perturbat de evenimente care scapă controlului individului, surpriza este cu atât mai mare când nenorocirea trece pe lângă tine. „Ce noroc am avut !" – exclamă mulți. Pe parcursul interviurilor, cuvântul „noroc" apare de 67 de ori, pe când de „durere" sau „suferi/suferință" se amintește doar de 25 de ori. Adoptând o viziune pozitivă, oamenii devin din învinși învingători.

Comunicarea cu cei intevievați mi-a înlesnit-o baza comună de referințe, de la limbajul tipic Timișoarei – un mix de română, maghiară si germană, condimentat cu idiș și ebraică, până la rețeaua noastră de prieteni și prieteni ai prietenilor care funcționează ca într-un shtetl. Oamenii s-au destăinuit cu vervă, printre râsete și lacrimi, au reflectat asupra existenței, încercând să-i găsească un rost. Realitatea subiectivă a fiecăruia nu se suprapune întotdeauna cu „adevărul" istoric, dar devierile sunt minime, în schimb semnificația dată celor trăite și văzute, aprecierea acestora diferă deseori de la unul la altul și uneori de a mea. In acest din urmă caz m-am abținut să opun opinia sau viziunea mea. Cititorul va putea intra într-o discuție imaginară și, sper, judeca cu respect și îngăduință. Pentru mine, ghidată fiind de dictonul tatălui meu, *Numai cine e însuflețit, poate să însuflețească*, procesul de elaborare al acestui volum a fost o aventură pasionantă, cu descoperiri și întâlniri de o mare intensitate, care, fără această ocazie, nu s-ar fi petrecut astfel niciodată.

Cartea este o lectură emoționantă prin redarea trăirilor autentice și captivantă datorită anecdotelor și culorii personale subliniate prin fotografii și documente, care se adresează atât evreilor timișoreni și români, cât și cititorilor de orice etnie, interesați de destine evreiești și povestiri de viață. Se adresează de asemenea universitarilor, antropologilor și istoricilor, fiind o completare a datelor și documentelor prin trăiri individuale. Am încrederea că aceste mărturii vor fi o lectură captivantă și emoționantă pentru un public larg.

Mulțumiri

Se întâmplă ca cei implicați în această întreprindere atât de delicată și emoțională de a prezenta istorii personale ca nuclee ale unui destin colectiv să fie legați prin fire afective. Am avut privilegiul de a colabora cu Smaranda Vultur, specialistă în antropologia memoriei, care mi-a dăruit cu generozitate din timpul și experiența ei. În zilele petrecute împreună dedicate acestui volum am descoperit afinități de gândire și sensibilitate, care vor alimenta prietenia noastră și dincolo de acest proiect.

Irina cunoaște demult Timișoara prin Tomi Stern, regretatul ei soț și prieten al meu, în memoria căruia a construit o pagină de web pe care o redactăm împreună de mulți ani de zile. Suntem versate să schimbăm idei și să despicăm sensul în toate felurile, dar în anul de pregătire și editare a cărții, ne-am întrecut în a dezbate fiecare nuanță, la telefon și pe skype, între Toronto și un sătuc în Franța.

Sorin Birstein și fiul meu, Daniel Klein, au contribuit substanțial, dăruind multe ore și expertiza lor tehnică; alți prieteni inimoși au participat cu sfatul și îndemnul. Mulțumiri speciale datorez directorului JOINT pentru România, Israel Sabag, care m-a încurajat să duc la bun sfârșit acest proiect și a participat la costul transcrierilor.

Recunoscătoare sunt celor care au stat de vorbă cu mine, de care m-am apropiat cum nu aș fi făcut-o vreodată fără această misiune de a înregistra povestirile lor. Am trăit momente deosebite, momente de rezonanță sufletească, de adâncă înțelegere și armonie.

Smaranda Vultur: Prefață

Centrele mişcătoare ale unei cărţi cu şi despre evrei şi evreitate

Cartea Gettei Neumann, în care sunt vioară secundă, se înscrie pentru mine într-o continuitate de proiect şi metodă cu cărţile pe care le-am coordonat sau editat anterior pentru a depune mărturie despre existenţa, experienţa şi memoria comunităţii evreieşti din Banat şi Timişoara: ***Memoria salvată***. *Evreii din Banat ieri şi azi* (Fundaţia A treia Europa, Polirom 2002) şi ***Memoria salvată II***. *Cine salvează o viaţă, salvează lumea întreagă* (editată împreună cu Adrian Onică, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2009). Voi insista aici mai ales pe lucrurile care diferenţiază această nouă carte de celelalte, pe ceea ce o face să fie *altfel* şi îi dă o notă specifică.

E vorba în primul rând de autoarea de facto a acestei cărţi, Getta Neumann, care a avut răbdarea, energia şi generozitatea de a-i aduna la un loc, în cuprinsul aceleiaşi cărţi, prin povestirile şi mărturiile lor, pe timişorenii evrei, pe care i-a intervievat în diferite părţi ale lumii, unde trăiesc azi (în Israel, în Europa sau SUA). Faptul că Getta Neumann este fiica Prim-Rabinului Ernest Neumann face ca în mod direct sau indirect figura acestuia, locul pe care l-a ocupat în Comunitate şi felul în care şi-a lăsat amprenta asupra anturajului imediat sau mai depărtat, să se profileze ca un posibil centru al aminitirilor. Viaţa religioasă a Comunităţii a fost în grele vremuri un liant şi un factor de supravieţuire. Tradiţia şi memoria culturală sunt cele care asigură unei comunităţi durata şi continuitatea şi în această privinţă regretatul rabin al Timişoarei a avut un rol esenţial, la fel cum a ştiut că ecumenismul va asigura unei comunităţi greu încercate şansa unei bune convieţuiri cu ceilalţi, într-un oraş care azi face din acest ţel o valoare cu putere de solidarizare.

Implicarea afectivă şi emoţională a autoarei dă cărţii nu numai un plus de culoare, ci stimulează dialogul pe care se fondează alcătuirea ei, îl face posibil şi creează premisele, ambianţa necesară pentru ca cei convocaţi la întâlnire să se poată confesa cu deplină încredere interlocutoarei lor. Aşadar, cei intervievaţi, mulţi dintre ei din aceeaşi generaţie cu Getta Neumann sau cunoscând-o de foarte mulţi ani pe ea sau familia ei, împărtăşesc un cod cultural comun, bazat pe cunoaşterea tradiţiei evreieşti, pe experienţa vieţii trăite la Timişoara, imediat după război, în comunism, având familii marcate de memoria tragediei numite Holocaust, dar şi de viaţa mai bine rostuită de dinainte de Războiul Al Doilea. Ei au trăit cu toţii o perioadă a vieţii lor într-un oraş marcat de prezenţa mai multor etnii şi religii, care s-a bucurat în perioada interbelică de o anume prosperitate, dar a cunoscut şi penuria anilor ’80 şi teroarea anilor ’50. De asemenea, cei mai mulţi dintre actorii acestei cărţi au cunoscut experienţa plecării departe de locul naşterii sau copilăriei şi adolescenţei. Au plecat devreme sau la maturitate şi s-au reinventat pe parcurs, atunci când nu au putut să facă exact ce făceau şi în România, la altă scară, de cele mai multe ori cu mai mult succes, adesea mai bine recunoscuţi şi răsplătiţi.

Contextul descris mai sus sugerează deja că în centrul cărţii, chiar dacă nu totdeauna direct şi imediat perceptibil stă chestiunea evreităţii, asumată în latura ei identitară (dar, nu exclusiv), definibilă în diferite moduri şi privită în special în ceea ce are aceasta benefic (sursă de solidaritate şi mândrie justificată), în ciuda sau poate tocmai pentru că ea a adus şi multă suferinţă, traume, generaţiilor anterioare. Cei care se ocupă cu recuperarea memoriei cunosc efectele amelioratoare pe care timpul şi rememorarea le aduc cu sine, dintr-o nevoie de a pune în echilibru, de a raţionaliza, de a găsi explicaţii şi consolări chiar şi pentru cele mai de neînţeles şi şocante întâmplări ale vieţii sau aberante experimente istorice. Acest fel de „optimism memorial”, bazat pe distanţa necesară supravieţuirii, nu exclude capacitatea de a

analiza şi a te situa critic faţă de trecut şi nici judecata morală. Prezentul schimbător, înaintarea în vârstă, nevoia unor bilanţuri, chiar şi provizorii, face din recuperarea trecutului personal, chiar şi în spaţiul limitat al unei povestiri de viaţă, ocazia unei puneri faţă în faţă a ta cu tine însuţi, dar şi cu ceilaţi pentru a da sau a căuta un sens. Unii sunt siguri pe el dinainte, alţii au îndoieli sau nu încetează să îl interogheze. Este, după opinia mea, unul dintre rosturile cele mai importante ale memoriei şi unul dintre cele mai importante rosturi şi ale cărţii de faţă, în care certitudinile nu exclud neliniştile, în care pierderile nu subminează izbânzile, în care emoţiile se lasă liber exprimate şi umorul este un ingredient obişnuit al povestirii.

Sunt motive destule pentru a spune că mulţi vor găsi această carte pasionantă. Pe scena ei cu multiple schimbări de decor, vor întâlni nume sau întâmplări cunoscute, vor afla lucruri şi amănunte pe care nu le ştiau sau le-au uitat, îşi vor aminti de colegi de clasă sau de servici, de prieteni azi dispăruţi sau pe care în împrejurările obişnuite sau neobişnuite ale vieţii i-au pierdut din vedere, îşi vor aminti gustul unei mâncări din copilărie, faţa tinereţii nepieritoare sau atmosfera inconfundabilă a unei veri cu teii înfloriţi din oraşul natal. E o carte a regăsirilor pe mai multe lungimi de undă, dar şi una a nostalgiilor împărtăşite. Este pentru alţii, cei necunoscători, prilejul de a descoperi un univers de viaţă specific, istoria trăită a unei comunităţi de care au fost sau nu apropiaţi, pe care au admirat-o sau ignorat-o, pe care o vor descoperi aici, dorind să ştie mai mult. Memoria se defineşte în istorie, ne obligă să o scrutăm mai atent, să o recitim şi pe alocuri să o rescriem, privind evenimentele din unghiul celor care au făcut din destinul lor, o parte a ei. Este şi ocazia de a vedea cum memoria Holocaustului a afectat viaţa familiilor evreieşti şi a amprentat memoria generaţională. Nu mai puţin, este o carte despre ce este memoria şi despre cum funcţionează ea.

Un alt posibil centru al cărţii îl constituie Timişoara, loc al plecărilor, dar şi al întoarcerilor, de când lucrul acesta a devenit posibil. *Asta este Timișoara pentru mine: un cuib în care ți-e cald, te simți bine, ești ocrotit, ești iubit, ești apreciat, ești admirat. Așa ceva nu mai găsești altundeva. Nu știu dacă părinții au știut treaba asta atunci, dar eu simt asta foarte clar. Dar m-am adaptat, m-am integrat, trăiesc bine* – spune Dorith, medic stabilit de destulă vreme în Germania. Nu este singura care crede că există o mentalitate specifică oraşului ei natal şi, înainte de toate, identitatea şi-o raportează la timişoreni. Nu e vorba de o viziune sentimental idealizantă, ci de un model funcţional de educaţie şi convieţuire, transmisibil de la o generaţie la alta, cum crede Erica Junger Cohen. Mamă a patru fete pe care le-a educat în spirit timişorean, ea vede în el diferenţa specifică evreilor timişoreni chiar şi în Israel :

Eu cred că și în Israel evreii din Timișoara sunt cumva deosebiți, cel puțin din punctul meu de vedere. Sunt, în majoritate, intelectuali, culți, politicoși, țin cont de cei din jurul lor, au o anumită educație. De obicei știu și limbi. Venim dintr-o zonă unde erau tot felul de naționalități și se vorbeau limbi diferite. Asta aud și de la prietenii mei israelieni. Când întâlnesc în Israel timișoreni, simt cumva că ceva diferă, sunt altfel decât alți evrei din România. Cred că au și respect, mai multă răbdare cu cei care sunt altfel decât tine, toleranță față de o altă naționalitate. Cred că asta era specific pentru Timișoara.

Tema aceasta revine ca un leit motiv chiar dacă nu lipsesc amintirile profund traumatice ale perioadei războiului: muncă forţată, interdicţii, exproprieri, excluderi etc. pentru mulţi reeditate la instalarea comunismului sau în anii naţionalismului ceauşist. Aderările ideologice pripite sau iresponsabile, reevaluările târzii, zonele gri ale adevărurilor doar pe jumătate spuse sunt chestiuni care latent sau în surdină sunt prezente în discursul martorilor, dar Getta Neumann conduce de multe ori interviul cu curaj, nelăsându-se impresionată de tabuuri sau de cenzuri autoimpuse. A fi un om al comunităţii pe care o explorezi ca pe un tărâm de descoperit presupune şi astfel de îndrăzneli, care sunt în cele din urmă semn al onestităţii.

O carte ca aceasta se naşte greu şi se lucrează îndelung. Drumul de la interviuri la carte presupune o seamă de operaţiuni intermediare, transcrieri - pentru care avem de ce să mulţumim echipei de tineri sau mai puţin tineri care a lucrat la ele – editare, note, verficări, dar mai ales conceperea unui întreg. Acesta implică atenta orchestrare a vocilor, punerea în evidenţă a personalităţii celor care au acceptat să devină personajele unei istorii ce se face din mers, prin povestirile lor, grija pentru a le proteja intimitatea şi a nu le anihila timbrul vocii prin redarea în scris a mărturiei lor. Vocea este o amprentă inconfundabilă şi capacitatea de a o lăsa să transpară în textul editat este un act de devoţiune ce presupune mult efort. Getta Neumann a avut grijă ca toate aceste lucruri să se petreacă aşa cum trebuie şi mi-a făcut plăcere să o secondez şi să îi împărtăşesc din experienţa mea anterioară în domeniu. A fost mai mult o chestiune de suport moral şi de susţinere prietenească.

Getta Neumann este ca mine, filoloagă la origini. Este o persoană cultivată, exigentă, perfecţionistă şi mai ales devotată cu totul proiectului ei. S-a exersat îndelung în ceea ce a făcut aici, editând împreună cu Irina Stern, pe internet, o revistă săptămânală a vieţii evreieşti timişorene sub forma unei pagini bogate în informaţii şi extrem de vii care îi aduce împreună pe evreii din lume, originari din Timişoara, dar şi pe prietenii acestora. (http://www.bjt2006.org/)

Spaţiul virtual al sitului umple golul dintre întâlnirile care au loc cu regularitate bianuală în diferite colţuri din lume : acum doi ani la Haifa, anul acesta, la sfârşit de mai, la Timişoara. A fost momentul în care această carte a fost prezentată celor care din participanţi la construirea ei vor deveni probabil primii ei cititori. S-a văzut atunci foarte bine cum memoria generează memorie, cum fiecare ar putea la nevoie să completeze cu o imagine sau cu o amintire cartea de faţă, deschizând-o spre ceea ce ea nu a putut să cuprindă în totalitate, prin chiar natura ei. Memoria este travaliu infinit, rescriere, redefinire a relaţiei noastre cu trecutul, imortalizare fragilă şi provizorie a lui.

Pentru mine, pe lângă bucuria de a descoperi noi universuri de viaţă şi a mă reapropia de comunitatea evreiască timişoreană, experienţa de a lucra cu Getta la acestă carte a fost o formă plăcută de a dialoga, de a ne întreba şi lămuri reciproc şi mai ales de a construi dincolo de toate eforturile (mai ales ale ei) şi oboselile (mai ales ale mele) o prietenie. Poate că înţelesul cel mai profund al cărţii, lecţia de viaţă pe care o ascunde este chiar aceasta: memoria pune la un loc, leagă generaţiile şi face mai palide lucrurile care ne despart, în favoarea celor care ne unesc.

Annie Hammer

Ceea ce știi, nu ți se poate lua;
tot restul se poate pierde.

Cam o dată pe săptămână vorbim la telefon, de obicei scurt, pentru că Annie mă informează concis, la subiect, despre noutăți în familie, pune cu tact întrebări, cu grijă, „să nu te rețin prea mult", dar se întâmplă și să facem un tur de orizont în politică sau în literatură. Uneori Annie face o incursiune în trecut, evocând oameni, destine, vremuri, în cele mai mărunte amănunte, de parcă nu s-ar fi așternut praful timpului pe ele, povestește fără sentimentalism, dar cu emoție. Mereu curioasă, mereu dornică să învețe, Annie citește cu creionul în mână, ia notițe în fața televizorului, navighează pe google. Se pasionează pentru cum funcționează lumea, dar mai cu seamă oamenii, reflectează cu modestie și discreție. Așa a fost toată viața: retrasă și totodată prezentă, contemplativă și ageră, sensibilă și hotărâtă. În ultimii ani, chipul ei frumos și fin a dobândit strălucirea înțelepciunii omului care știe că nu știe tot, care știe că fiecare trebuie să-și găsească singur drumul. Poate de aceea încerc să-mi întipăresc în minte câte o vorbă, câte un sfat, ca pe un bun prețios.

M-am născut în Timișoara în noiembrie 1920, la doi ani după sfârșitul Primului Război Mondial. Am impresia că am trăit tot secolul XX: primii douăzeci de ani prin povestirile părinţilor despre vremurile bune dinainte de 1914, iar restul eu insămi.

Despre bunici și părinți

Tatăl meu, Arthur Kincs, născut în 1881 la Marosvásárhely (Târgu Mureș), a ajuns la Timișoara în 1910 și a deschis la vârsta de douăzeci și nouă de ani o prăvălie de confecţii pentru bărbați. Financiar a fost ajutat de Juli, sora lui, cu douăzeci de ani mai în vârstă decât el, care avea cu soţul ei un magazin de confecţii foarte prosper în Szeben (Sibiu/Hermannstadt). Când a venit şi de unde a venit familia la Marosvásárhely, tatăl meu nu ştia. Numele Kincs, „comoară" pe ungurește, este un nume care a fost maghiarizat dintr-un nume pe care nu-l cunosc, probabil în prima parte sau la mijlocul secolului al XIX-lea.

Nu l-am cunoscut pe bunicul meu. A fost un negustor de haine cu o familie numeroasă de treisprezece copii, din care au ajuns la maturitate zece (șase băieţi şi patru fete). Fotografiile mărite ale bunicului şi ale bunicii erau în dormitorul părinţilor mei, deasupra patului.

Comerţul se făcea, aşa mi-a povestit tata, nu numai în prăvălie, dar şi în târgurile din regiune, iar băieţii, când au mai crescut, au ajutat fiecare.

Juli tanti, născută în 1861, s-a căsătorit cu Joska Rosenthal; au trecut câţiva ani şi pentru că nu au avut copii, au crescut-o pe sora ei cea mai mică, Jetty. Au crescut-o, au căsătorit-o. Jetty a avut doi copii, o fată, Renée, şi un băiat. Din nenorocire, Jetty a murit foarte tânără. Atunci Juli tanti si soțul ei au crescut-o și pe fiica ei, Renée, care s-a căsătorit cu fratele mamei mele. Renée și soțul ei au trăit la Budapesta şi au avut două fete aproape de vârsta mea, cu toate că ele erau nepoatele mătușii mele. Juli tanti se odihneşte lângă părinţii mei în cimitirul din Timişoara.

Fraţii tatălui meu s-au răsfirat cu familiile lor prin Imperiul Austro-Ungar, erau comercianţi care se ocupau de confecţii de haine, în afară de unul singur, Karcsi, care a învăţat şi a devenit funcţionar.

Mama mea, Margit Freiberg, s-a născut la Arad în 1891. Tatăl ei, croitor de meserie, a murit tânăr şi bunica mea Lenka, născută Wolster, a rămas văduvă cu trei băieţi şi o fată (mama mea). S-a recăsătorit cu Mor Krausz şi s-au mutat la Budapesta. A mai născut un băiat, dar din nou a rămas văduvă. Când băiatul mai mic s-a dus la şcoală, aşa mi-au povestit, au hotărât ca toţi copiii să aibă acelaşi nume, Kertész, „grădinar” în ungureşte, în loc de Freiberg şi Krausz.

Mama mea l-a cunoscut pe tatăl meu la Marosvásárhely la unchiul ei Wolster Kálmán (fratele bunicii mele), căsătorit cu sora tatălui meu, Roza tanti. S-au căsătorit la Budapesta în noiembrie 1917 şi s-au stabilit la Timişoara, unde tatăl meu avea în cartierul Fabric un magazin prosper de confecţii. S-au mutat într-o locuinţă spaţioasă de trei camere cu dependinţe în casa Engels, clădire pe colţ cu două etaje, lângă sinagoga *neologă*, vizavi de parcul mic, cinematograful Apollo şi linia de tramvai. Aici s-a născut fratele meu Laci în 1918 şi eu în 1920. Am stat aici până în vara anului 1927, când am început şcoala.

După terminarea războiului în 1918, Temesvár devine Timişoara și aparține de România, astfel că membrii familiei sunt despărțiți prin frontiere. Dintre fraţii tatălui meu, unul rămâne la Viena (Austria), celălalt la Budapesta şi restul în România (Târgu-Mureş, Cluj, Sibiu). Dintre fraţii mamei, trei băieţi rămân în Ungaria (Budapesta), un frate la Târgu-Mureş şi mama la Timişoara.

După ce m-am născut eu, bunica mea din partea mamei s-a mutat la Timişoara, a stat cu noi câţiva ani, apoi s-a mutat separat într-o locuinţă mică, aproape de noi.

Tata se ducea dimineaţa la prăvălie la ora opt, mama mai târziu. În prăvălie mai erau doi vânzători evrei care puteau să servească clienții în mai multe limbi (română, maghiară, germană și puțin chiar pe sârbeşte). În spate era un croitor care venea de două ori pe săptămână pentru a potrivi haina pentru clienţi. La prânz se închidea două ore, între ora unu și trei. Tata şi mama veneau acasă şi luam prânzul. Tata se culca pentru câteva minute, mama se odihnea ceva mai mult. Seara veneau la ora şapte acasă.

Aprovizionarea, cumpărăturile la piaţă, erau făcute de mama aproape în fiecare zi (piaţa atunci era în Piaţa Traian). În unele după-mese mama avea alt program. Îmi amintesc că lua parte la ședințe WIZO (organizaţia femeilor sioniste), dar mai activă a fost în Asociaţia femeilor (*Nöegylet*) din Comunitatea din Fabric. Se strângeau bani pentru a ajuta copiii evrei săraci sau fetele sărace înainte de căsătorie.

Părinţii mergeau des la cinematograful Apollo, cred că au văzut toate filmele mute. In timpul proiectării, un pianist cânta la pian în fața ecranului. La unele filme ne duceam şi noi, fratele meu şi cu mine, după-masă cu mama sau, când am mai crescut, singuri.

În casa noastră se vorbea ungureşte, aşa am fost învăţaţi şi noi, fratele meu Laci şi cu mine. Tata vorbea deja româneşte, dar nu destul ca să ne poată ajuta la lecţii. Ori de câte ori era nevoie, au angajat pe cineva care să ne dea meditații. Dorinţa lor a fost totdeauna să

învăţăm cât mai mult, să ştim cât mai mult. Raționamentul era: Ceea ce ştii, nu ți se poate lua, tot restul se poate pierde. Asta era conduita dintotdeauna a părinţilor evrei, de pe vremea copilăriei mele până astăzi.

În casă era o femeie pentru menaj, care vorbea ungureşte şi s-a mai adus o bonă ca să învăţăm să vorbim germana. Era o femeie nu prea tânără, dintr-un sat bănăţean, care vorbea o germană pură, nu dialectul şvab. Ea ne ducea în parc să ne jucăm cu ceilalţi copii, băieţi şi fete, copii evrei ca şi noi.

Între cele două războaie la Timişoara, după câte îmi amintesc, mai ales în anii 1920 şi la începutul anilor 1930, în multe familii evreieşti erau angajate bone, guvernante la copii. În familiile mai înstărite, ele erau aduse din Austria sau Germania. *Fräulein*, cum spuneam noi, a stat cu noi până în vara lui 1927 când am început şcoala în septembrie. Ea s-a dus apoi la altă familie, dar din când în când venea să ne viziteze.

Cartierul Fabric în anii 1920-1930

Anii 1920 erau ani liniştiţi, prăvălia de confecţii mergea bine, părinții au putut cumpăra casa din strada Ştefan cel Mare nr. 4, de lângă palatul Totisz, unde era prăvălia lui tata. Comercianţii în Fabric erau în acea vreme în majoritatea lor evrei. În palatul Totisz: magazin de ghete Schwartz, mărunţişuri Krausz, textile Dénes, parfumeria Spierer şi sucursala Banca Timişoara la colţul cu Ştefan cel Mare (sediul era în Piaţa Sf. Gheorghe, proprietar fiind Sigismund Szana).

După colţul cu Ştefan cel Mare: Freund cu rechizite şcolare; Kramer Zelma, pantofi; mai încolo, Adolf Kohn şi fiul, fabrica de vopsele. Fabrica de baterii şi lămpi electrice Dura, cu directori evrei Barta, Löwber și Perényi. Fabrica de ghete „Turul”, director Kirschner; fabrica de vopsele chimicale „Tanara”, proprietar – familia Kinsky. În partea cealaltă a străzii, de la Piaţa Traian începând: textile Mevorach; lucru de mână Rudas; băcănie Farkas; băuturi Schlesinger; farmacia Schuhl, mai departe, fabrica de prosoape Schegerin şi Berg.

În Piaţa Traian: mărunţişuri Schönheim; magazin de mărunţişuri şi obiecte de modă Duschnitz; alimentara Grosz; vizavi, magazin de pielărie Grossmann (lângă biserica sârbească). Pe partea cealaltă: cafeneaua Weisz, magazin de haine Weinberger; magazin de sfori Albala.

Pe strada 3 august, pe partea cealaltă, vizavi de palatul Totisz: textile Kanizsa; textile Szinberger; textile angro Schönbrunn şi Pinkesz; confecţii Schnabel; textile „Fortuna”, proprietar Csendes. De la Piaţa Traian spre Bega (str. Dacilor, Piaţa de fân): magazin de haine Schönbrunn, magazin de haine Musafia; fotograf Müller; depozit de fierărie Deutsch. Vizavi, magazinul de sfori Singer, colţ cu Piaţa Petru Rareş, apoi sticlăria Adler. Pe strada Dacilor, colţ cu strada Timocului: farmacia Kovács. Pe strada Timocului: fabrica de pielărie Schlosser, apoi, trecând podul pe malul Begheului, „Industria Lânii”, proprietar Totisz. Pe partea cealaltă, splaiul Peneş Curcanul: fabrica de săpun Rosenthal şi Telkes; fabrica de lacuri şi vopsele Färber, fabrica de panglici si broderii Fadepa (directori evrei) şi fabrica de ciorapi Pollák.

În Piaţa de fân spre gară: magazin de băuturi și cârciumă Leff; alimentară Kohn; depozit de lemne Spitzer; Reich, tot lemne. Vizavi de gară: restaurantul de vară „Pacsirta” (Ciocârlia), proprietari evrei, Havas. Vizavi: fabrica „Standard” de ciorapi, Rohrlich.

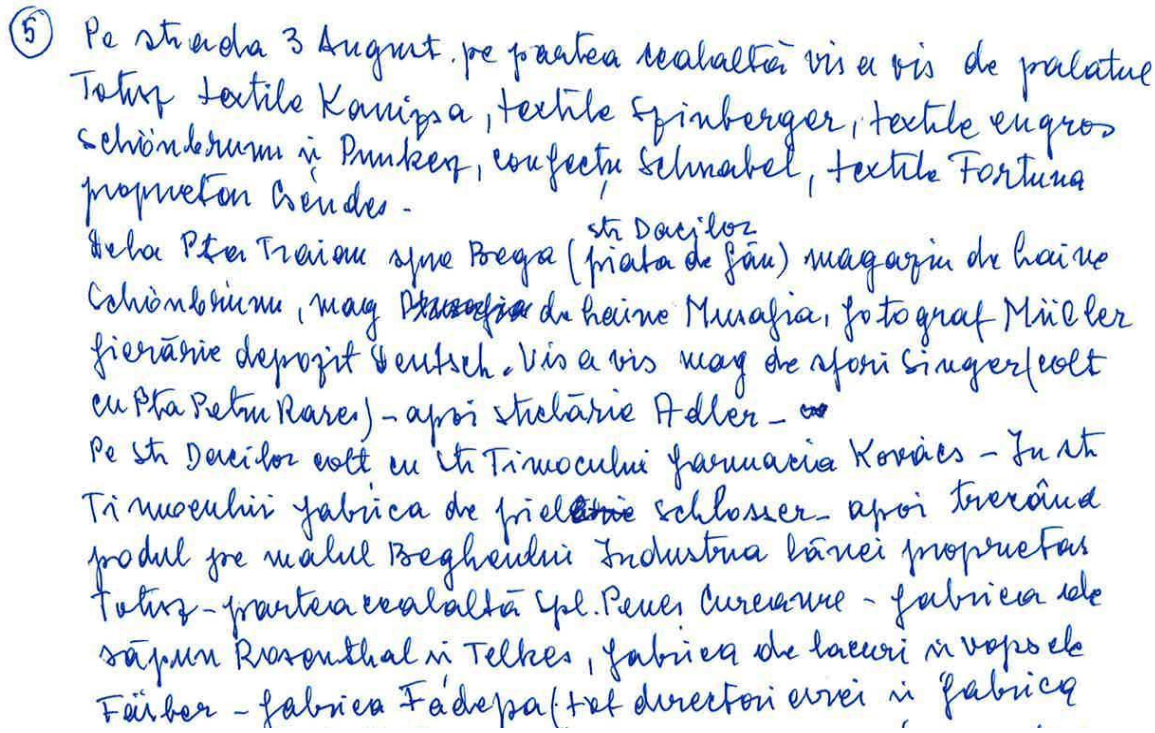

1. Fragment din manuscrisul lui Annie Hammer

Multe din case erau proprietăţi evreieşti. De la Podul Decebal spre Piaţa Traian: casa Băile Neptun, proprietatea familiei Nobel; casa Steiner; în continuare spre Piaţa Traian, casele Singer, Wilhelm; vizavi: casele Adler, Schlosser, Reichenbach, Kanizsa. În spatele străzii 3 august spre Bega, în anii 1920-1930, erau case gen vile: Hubsch, Romaşcanu, Bercovici, Kalman. Pe Ştefan cel Mare: casele Kincs, Schwartz, Hammer, mai departe Schlesinger. În Piaţa Traian: casele Duschnitz, Gross, Freund. Pe strada Dacilor: casele Schönbrunn, Müller, Deutsch. Pe strada Petru Rareş: Adler, Temmer. [1]

Am fost dornică să învăț

Am avut o copilărie protejată, părinţii oferindu-mi tot ce au putut. În 1927 când trebuia să încep clasa întâi, s-a înfiinţat şcoala elementară evreiască în cartierul Fabric. A fost o dilemă pentru părinţii mei ce şcoală să aleagă pentru mine. Mama a fost de părere să mă duc la şcoala românească, să învăţ limba cât mai corect şi cât mai repede. Acasă se vorbea ungureşte, ca în celelalte familii de evrei din cartier. Aşa că am fost înscrisă la şcoala de aplicaţie pe lângă Şcoala Normală din str. Pestalozzi, unde fratele meu Laci era deja elev în clasa a treia. Tot în vara anului 1927 ne-am mutat în casa din Ştefan cel Mare, într-un apartament spaţios cu patru camere şi cu un balcon spre stradă, unde mergea tramvaiul. Am fost foarte bucuroasă că puteam să văd de sus tot ce se întâmplă pe stradă.

Îmi amintesc că m-am dus cu mare entuziasm la şcoală, dar în prima zi am venit plângând acasă. Nu am înţeles aproape nimic, ştiam foarte puţin româneşte. Părinţii imediat au înţeles problema şi au angajat o domnişoară care a venit zilnic după-masă timp de vreo două luni să vorbească cu mine româneşte. Aşa am învăţat până la Crăciun să vorbesc curent

[1] Vezi *Cartierul Fabric, Timişoara, în anii 1920-1940. Întreprinderi şi proprietăţi evreieşti*, harta întocmită pe baza informaţiilor dnei Annie Hammer de ginerele ei George Liebermann.

limba română. Am început să mă obişnuiesc cu şcoala. Mai erau doi băieţi evrei în clasă, Gyuri Dénes şi Pali Drexler, cu care m-am împrietenit repede; cu restul elevilor ceva mai încet. Am rămas cu ei în relații de prietenie, natural cu intervale, pentru că nu am locuit tot timpul în acelaşi oraş. Acum nu mai sunt. Gyuri Dénes a trăit până la optzeci de ani, Pali Drexler până la optzeci și doi de ani. Gyuri a murit în Germania, Pali în Israel. La şcoală, clasa întâi şi a doua erau împreună într-o sală; în altă sală a treia şi a patra. Am fost dornică să învăţ, să ştiu cât mai mult. Când am venit acasă, imediat m-am apucat de lecţii. Am fost conştiincioasă sau poate ambiţioasă. Acum câteva zile, când am sunat o veche prietenă în Israel, Ancsi Spira, s-o felicit de ziua ei de nouăzeci și doi de ani - a fost la aceeaşi şcoală elementară cu mine, dar într-o clasă superioară - mi-a spus printre altele că îşi aduce aminte cum eu totdeauna ridicam mâna, dornică să răspund. De colegi am fost privită oarecum cu neîncredere, ceea ce simţeam. Pe parcurs ne-am mai împrietenit, dar a rămas totuși o distanţă între noi.

Cum a venit vacanţa de vară şi s-a făcut mai cald, ne duceam împreună cu fratele meu la bazinul Igiena, tot pe strada Pestalozzi, vizavi de şcoală. Acolo am învăţat să înot. Au mai venit copii şi din alte cartiere şi aşa am ajuns să avem mai multe cunoştinţe şi prieteni: Willy Leipnik (Dorian), Paul Cosma, Benedek şi alţii.

Bunica venea des la noi şi când ea nu putea, mergeam noi la ea. Nu am fost o familie religioasă, dar sărbătorile mari se ţineau. Prăvălia era închisă și mergeam cu toţii la sinagoga neologă din Fabric. Vineri seara, când bunica era prezentă, mama aprindea lumânările. Iarna aveam o cină cu bunătăţi din carne de gâscă. Mărimea ficatului era totdeauna discutată. S-a gătit numai cu untură de gâscă până în 1938, când tata a făcut o criză de fiere şi atunci am început să gătim şi cu ulei. Untura de gâscă se procura de la două femei, una din Iosefin, cealaltă din Fabric, ce aprovizionau familiile care nu tăiau destule gâşte pentru a acoperi nevoile proprii.

Când am fost în clasele primare, ne duceam de două ori pe săptămână după-masă la ora de religie. Domnul Rosenthal, ajutorul de cantor, o ţinea la şcoala românească din str. Titu Maiorescu (Bárány utca) pentru elevii din cele trei şcoli elementare româneşti din cartier. Şi acolo am fost ambiţioasă, îmi aduc aminte şi azi ce am învăţat. La liceu, ora de religie între 1931 și 1939 era ţinută de rabinul Drexler o dată pe săptămână pentru elevii evrei din cele opt clase de liceu.

După ce am terminat clasele elementare în anul 1931, fiind socotită printre elevele cele mai bune, am urmat liceul. Fratele meu era elev la Liceul Israelit de băieţi care avea opt clase de liceu. Liceul Israelit de fete avea numai patru. S-a pus din nou problema ce şcoală să frecventez, dar şi de data aceasta mama mea era decisă că trebuie să mă duc la liceul de fete românesc Carmen Sylva, trebuie să ajung neapărat să am bacalaureat şi apoi vom vedea.

Am dat admiterea, am trecut şi am intrat în clasa I A de liceu (a fost şi o clasă B). Clasele erau mari, cam 50 de fete într-o clasă. Am avut alţi colegi și am fost privită de cei mai mulţi ca nefăcând parte dintre ei. Totuşi mi-am făcut unele prietenii şi m-am străduit să învăţ cât mai bine (nu mi-a fost uşor). Au mai fost două evreice în clasă, Ecaterina Temmer şi Rozalia Müller. În 1935 am terminat cele patru clase de liceu şi urma admiterea în clasa a cincea. Părinţii mei căutau să ajute și să compenseze, așa că înainte de admitere am fost pregătită timp de câteva luni de un student de la Politehnică, Ladislau Czeizler. El era din alt oraş, avea mare grijă să nu se ştie că este evreu, pentru că pe vremea aceea studenţii evrei nu erau primiţi la Politehnica din Timişoara. Am omis să spun că în timpul claselor primare venea de două ori pe săptămână domnişoara Majtinsky la noi acasă să ne dea ore de germană şi de pian. Aşa am putut menţine cunoştinţele mele de limba germană. În sufragerie aveam un pian mare pe care mama cânta deseori. Mergeam și la ore de gimnastică ritmică.

În clasa întâi de liceu am început să învăţ şi limba franceză, două ore pe săptămână, până în clasa a VIII-a de liceu. Ca să ştiu mai bine şi cum eram dornică să învăţ, m-am dus şi la ore

particulare. În oraş erau două domnişoare mai în vârstă din Franţa: Mme Jacopin şi Mme Petit. Eu eram la Mme Jacopin de două ori pe săptămână într-un curs cu patru elevi (trei fete şi un băiat). Stătea vizavi de liceul Loga, în clădirea de lângă parc. În orele de franceză (gramatică, literatură, geografia Franţei) la liceu, am învățat despre Paris un an întreg. Când am ajuns la Paris în 1980, nimeni nu a vrut să creadă că eu sunt acolo pentru prima dată. M-am dus şi la ore particulare de literatură germană la doamna Kornis, originară din Praga, cu o vastă cultură, o adevărată intelectuală.

În locuinţa noastră am avut un dulap plin de cărţi în limba maghiară: *A Révai Lexikon* şi *A Pallas nagy lexikona* şi cărţi de literatură, Tolstoi, Dostoievski, Victor Hugo, Petöfi, Jókai, Mikszáth. Le citeam în vacanţă.

Vara ne duceam în staţiuni balneare cu mama, pentru două săptămâni la Sovata, Borsec, Buziaş, iar apoi, de fiecare dată, două săptămâni la Sibiu la rudele noastre, cele două mătuşi şi un unchi din partea lui tata.

În clasa a V-a de liceu au venit încă cinci colege evreice care au terminat patru clase la Liceul Israelit. Ne-am împrietenit cu ele, aproape în fiecare duminică după-masă am fost împreună. Acum eram zece evreice în clasa a V-a. Cum curentul antisemit devenea din ce în ce mai puternic, majoritatea colegelor române cu care ne împrietenisem s-au distanţat. În afara şcolii nu voiau să aibă aproape nimic de-a face cu noi. Au început să meargă cu studenţii de la Politehnică care erau sub influenţă legionară. Între cele două războaie niciun evreu nu a fost primit ca student la Politehnica din Timişoara. În anii ’30 un tânăr evreu din Timişoara sau Banat care voia să devină inginer se ducea să înveţe în Cehoslovacia, la Brno sau Praga, la o universitate de limbă germană sau în Franţa sau în Germania.

Îmi aduc aminte că în zile de sărbătoare naţională, studenţii defilau de la biserica ortodoxă în grupuri mari. Până în 1935 singura biserică ortodoxă în oraş era cea din Fabric, apoi s-a clădit cea din piaţa Küttl; catedrala din centru a fost construită în timpul războiului. Studenţii treceau cântând cântece antisemite. Deoarece ne-a fost teamă că vor arunca cu pietre şi vor sparge vitrinele, ne-am dus în prăvălie să protejăm vitrinele cu rulourile de fier care se manevrau din incinta magazinului.

Noi, cele zece evreice din clasă, deşi toate eram eleve bune, bine pregătite, eram sigure, fiind primăvara anului 1939, că nu o să ne lase pe toate să trecem examenul de bacalaureat. Miracolul s-a întâmplat şi toate am trecut. Iar s-a pus întrebarea ce să fac mai departe.

Anii de război (1939-1944)

Fratele meu care terminase liceul în 1936 a intrat în prăvălia lui tata cu intenția să preia cândva comerţul. Eu voiam să învăţ și am optat pentru o şcoală de textile de doi ani la Bucureşti, timpurile fiind nesigure. Părinţii mei şi cu mine am fost de părere că ar fi bine să fac peste vară un stagiu la o şcoală de textile din oraş, ca voluntar. Cu mare protecţie am obținut un stagiu timp de două luni la „Industria Lânii”. M-am dus în fiecare zi de la ora șapte dimineața la trei dupa-masă şi am lucrat până la sfârşitul lui august. Am trecut prin toate secţiile. Cum am ştiut că nu am talent la desen, ceea ce se cere pentru a crea modele noi de stofă (poate aş fi putut învăţa), am rămas în dubiu dacă asta ar putea fi o profesie pentru mine. Nu mi-am văzut locul într-o întreprindere de textile.

Cum timpurile deveneau din ce în ce mai grele și nesigure, iar eu eram nehotărâtă, părinţii au decis să rămân acasă şi să învăţ croitoria. Ideea era că este o meserie cu care se poate trăi oricând şi oriunde. Aşa că în loc să merg la Bucureşti, am intrat ca practicantă la salonul de croitorie condus de Ila Stern Schlesinger. A fost în octombrie 1939, a început războiul. M-am dus regulat până în primăvara lui 1940, dar mi-am dat seama că nici asta nu este pentru mine.

Între timp am cunoscut mai bine pe fratele colegei mele de liceu, Lilly K., cu 14 ani mai în vârstă decât mine şi în iunie 1940 m-am căsătorit. Stăteam într-o locuinţă frumoasă în cartierul Elisabetin, într-o vilă, proprietatea familiei Löwy. Nu peste mult timp mi-am dat seama că mariajul nostru nu va fi de durată.

Au început să apară legile rasiale. Întreprinderile şi magazinele proprietarilor evrei trebuiau „românizate", cel puţin 50% să treacă în proprietate creştină. Părinţii mei s-au înţeles cu domnul Dobrotă, care se refugiase cu familia din Transilvania de Nord, oameni cumsecade, şi firma a continuat sub numele „Octavian Dobrotă şi Co". În august 1940, Ardealul de Nord a intrat sub dominaţia Ungariei (*Dictatul de la Viena*[2]). Majoritatea populaţiei române s-a refugiat în România. Facultatea de Medicină din Cluj s-a mutat la Sibiu, Facultatea de Ştiinţe la Timişoara.

Îmi aduc aminte că la vreo două zile de la anunţarea Dictatului de la Viena, o colegă de liceu m-a rugat să trec neapărat pe la ea. Era fiica unui medic originar din Budapesta care a luptat în războiul din 1914-1918. Au hotărât brusc să se mute de la Timişoara la Oradea. De ce? În Primul Război Mondial tatăl ei a fost decorat de unguri şi ei erau siguri că legile rasiale nu vor fi aplicate în cazul lor. Într-adevăr, prietena mea a intrat la facultatea din Cluj în 1940 ca studentă la chimie, atunci când facultăţile din România erau închise pentru evrei. Însă în aprilie 1944, ca toţi ceilalţi evrei din Oradea, au fost duşi în ghetou şi apoi deportaţi la Auschwitz. Ea a supravieţuit, a ajuns în Suedia, părinţii au fost gazaţi.

În acea vreme m-am împrietenit cu două familii tinere, unde soţiile erau originare din Oradea şi ca urmare a Dictatului din Viena au ajuns să fie despărţiţi de părinţi. Mama uneia a venit la Timişoara în vizită chiar şi în ianuarie 1944, când noi nici până în Fratelia nu aveam voie să mergem. S-a întors la Oradea, unde peste trei luni evreii au fost închişi în ghetouri, apoi duşi la Auschwitz. Nu s-au mai întors. Au fost gazaţi.

Ambele prietene au rămas gravide imediat după 23 august 1944. Una a făcut o criză de epilepsie în somn în timpul graviditătii, sarcina a trebuit să fie întreruptă și ea a rămas cu crize de epilepsie. Cealaltă prietenă a născut în decembrie 1945 o fetiţă frumoasă, dar care a rămas cu un soi de schizofrenie. I-am întâlnit în 1978 în Haifa, în Israel, după ce soţul ei a murit. Prietena mea s-a sinucis în 1980.

În anii 1941-1942 au ieşit noi legi rasiale. Evreii din comunităţile rurale nu mai aveau voie să locuiască acolo, erau forţaţi să se mute în oraş. Aparatele de radio trebuiau predate, întreprinderile evreieşti românizate, casele proprietate evreiască au intrat în posesia CNR[3]-ului. Niciun evreu nu mai putea locui într-o casă CNR. Părinţii mei s-au mutat pe str. Titu Maiorescu într-un apartament de 2 camere. Erau patru persoane, dar după ce au mai venit şi rude, erau șase persoane. Eu cu soţul ne-am mutat în Fabric, pe str. Cermena. Sub pretextul că ar fi pentru armată şi pentru cei care trebuiau să-și părăsească domiciliul după Dictatul de la Viena, populaţia evreiască trebuia să predea haine. S-a stabilit o cotă, iar Comunitatea avea sarcina să organizeze colecta. Am ajutat şi eu la Comunitate în această acţiune. În toamna anului 1941 bărbaţii evrei au fost convocaţi să se prezinte la stadionul Electrica pentru a fi trimişi în detaşamente de muncă. Au fost trimişi în diferite părţi ale ţării, la cariere de piatră pe Valea Oltului, la repararea şinelor de cale ferată. Munca nu era utilă, nici rentabilă, era încă un mod de înjosire a demnităţii evreilor. Fratele meu a ajuns la Câineni (pe Valea Oltului), soţul meu era lângă Timişoara.

Nesiguranţa şi frica de deportare au creat o stare generală de nelinişte, aşa că mulţi şi-au procurat cele necesare în caz de deportare. De-abia în 1949 a aruncat Gyuszi, al doilea meu

---

[2] Dictatul de la Viena a fost un act internaţional încheiat la 30 august 1940, prin care România a fost silită să cedeze aproape jumătate din teritoriul Transilvaniei în favoarea Ungariei horthyste. Acest act a fost impus de Germania nazistă și Italia fascistă.

[3] C.N.R. – Centrul Naţional de Românizare

soţ, lădiţa cu roţi care era în pod. O pregătise ca să-l poată transporta pe Lacko care avea sechele după poliomelită. Deportarea era considerată ca un pericol iminent.

Cred că a fost în 1942 când la chestura poliţiei (sediul era în clădirea Liceului Israelit) au fost adunaţi evreii care aveau dosar la poliție că au participat la mişcări de stânga, aşa-zise comuniste, cât şi cei care ceruseră paşaport de emigrare în America prin Uniunea Sovietică, care era singura rută prin care ar fi putut ajunge în Statele Unite. S-au format două grupuri, au fost îmbarcaţi separat în vagoane de marfă şi trimişi în Transnistria. Doar după război am aflat că cei din grupul cu paşapoartele au fost toţi masacraţi când au ajuns la graniţă. Ceilalţi au fost duşi în lagărul de la Vapnyarka (aşa s-a întâmplat cu cumnata mea Ilus), apoi la Olgopol. Cum frontul se apropia în iarna lui 1944, au fost evacuaţi, urcaţi în vagoane şi aduşi înapoi în ţară. Cei cu antecedente penale au fost închişi în lagărul de la Târgu Jiu, ceilalţi s-au întors la casele lor, dar trebuiau să se prezinte săptămânal la chestura poliţiei.

În aceste împrejurări m-am alăturat şi eu mişcării antifasciste, o mişcare de stânga. Era anul 1942. Mulţi dintre prietenii mei au participat. Lozinca era: *Nu ne vom lăsa omorâţi ca vitele*. Strângeam bani pentru deţinuţi, dădeam ajutor familiilor, căutam adăpost ilegal pentru cei urmăriţi.

Nu aveam aparate de radio, singura sursă de informaţie reală despre front. Stăteam pe strada Cermena, în casa unui tăbăcar și m-am împrietenit cu familia lui care locuia în apropiere. Când copiii lor erau la şcoală și numai soţia era acasă, mă duceam în fiecare dimineaţă la ei să ascult *BBC*[4]-ul. Cam fiecare din noi făcea la fel, ca să fie informat.

În iunie 1944 am hotărât să termin cu căsnicia şi m-am dus acasă la părinţi. În locuinţa de două camere erau deja cinci persoane, mobilă multă, nu era unde să punem încă un pat. Proprietara casei, creştină, cu o fiică de 10 ani, m-a primit să dorm la ea. În fiecare seară, în pijama şi capot, mă duceam la ei, iar dimineaţa înapoi în locuința noastră. Aveam avantajul că puteam asculta radio. Acolo am auzit vestea mare în 23 august. Bucurie mare, dar şi teamă: Ce va aduce ziua de mâine? Armata germană era în retragere, trupele nemţeşti erau în Iugoslavia, teama era că vor veni, se vor răzbuna.

După 23 august 1944

La începutul lui septembrie, armata germană era în Serbia, aproape de Timişoara. În căruţe, cum am putut, am pornit spre Lugoj. Noaptea, în drum, ne-am ascuns într-un sat într-un grajd şi dimineaţă am ajuns la Lugoj. Eu am plecat cu fratele meu, părinţii erau deja acolo. Am stat la cunoscuţi. Nesiguranţa era tot mare, dar peste câteva zile au apărut tancurile sovietice. În sfârşit, ne-am simţit în siguranţă.

În câteva zile am început să ne organizăm, noi, cei din mişcarea antifascistă. Înapoi la Timişoara, am lucrat ca activistă la *Apărarea Patriotică*[5] de dimineaţa până seara: şedinţe, plasarea celor veniţi din închisori şi lagăre. Făcând muncă de birou, cu responsabilităţi multiple, m-am gândit că în societatea asta nouă, care va fi mult mai dreaptă, eu trebuie să am o profesie serioasă. Cum visul meu era farmacia sau chimia, m-am pregătit şi la sfârşitul lui noiembrie 1944 am dat admitere la Facultatea de Ştiinţe, secţia Chimie, în clădirea Poştei Centrale, sus la etajul patru. Facultatea fusese evacuată în 1940 de la Cluj la Timişoara.

---

[4] BBC – post de radio britanic

[5] Apărarea Patriotică – centru de ajutorare a răniților, a supraviețuitorilor din lagărele de concentrare, a familiilor soldaților, cât și organizație de masă patronată de comuniști.

La examen, îmi aduc aminte, printre tinerii şi tinerele care în 1944 au terminat liceul, erau şi câteva fete germane foarte frumoase şi elegant îmbrăcate. Am trecut examenul şi în ianuarie 1945 facultatea a început şi am devenit studentă. Fetele germane nu au apărut. Au fost luate toate la muncă în Uniunea Sovietică, în afară de acelea care au reuşit să se căsătorească repede cu bărbaţi români. Cursurile erau în Palatul Lloyd, iar laboratoarele în Palatul Poştei. Eu terminasem liceul în 1939, după o pauză de şase ani nu mi-a fost uşor. M-am străduit, am muncit destul de greu ca să fac faţă. A apărut o lege pentru studenţi ca mine care au fost excluşi din învăţământul universitar în perioada 1940-1944, legea Voiteg, după numele ministrului educaţiei de atunci, care ne asigura sesiune deschisă, adică puteam da examenele în momentul când ne simțeam pregătiți. A fost un mare avantaj pentru mine.

În decembrie 1944, când partidul a ieşit din ilegalitate, am fost primită în P.C.R. cu vechime de membră din 1942, când începusem să lucrez în mişcarea antifascistă. Viaţa în oraş a devenit oarecum normală, dar seara se spunea că nu e bine să ieşi, că soldaţii ruşi, salvatorii noştri, umblă beţi, sunt periculoşi şi îţi iau ceasul. Unii au povestit că ofiţerii ruşi evrei, cazaţi la evrei, ar fi zis că comunismul nu este ce credem noi şi dacă putem, să plecăm.

La Timişoara, în cartierul nostru, pe străzile de la Piaţa Traian spre Bega, trăiau câteva sute de familii de evrei ortodocşi, cu prăvălia în faţă, locuinţa în spate, copii mulţi. Aveau sinagoga şi rabinul lor. Eu cunoşteam numai vreo două sau trei familii, ei nu se amestecau cu evreii *neologi*. În câteva luni au plecat aproape toţi. Mama mea era speriată. Cu legăturile lor peste tot în lume, zicea ea, ei ştiu că aici viaţa va fi dificilă. Eu credeam că pleacă din motive religioase.

În 1945 toamna, Clujul fiind eliberat, Facultatea de Ştiinţe s-a mutat înapoi la Cluj. Călătoria cu trenul nu era uşoară. Cu Emil Stein, un coleg de-al meu cu câţiva ani mai tânăr decât mine, am pornit spre Cluj. Emil activase şi el în timpul războiului în mişcarea antifascistă. Am rămas prieteni cu el şi soţia lui până în 1977 când a murit. Deci, într-o după-masă în toamna lui 1945, am prins trenul care mergea la Arad. Pe atunci trebuia să aşteptăm câteva ore la Arad, apoi ne-am urcat în trenul Arad-Oradea. Dimineaţa am ajuns la Oradea. Nu se ştia când va pleca trenul Oradea-Cluj. În sfârşit, a doua zi după-masă am ajuns la Cluj. Unde o să dormim? Cămine încă nu erau. Am intrat într-un hotel mic, fericită că în sfârşit mă pot întinde, când Emil mi-a şoptit: „Hai să plecăm. Tu nu vezi că ăsta e un bordel?” În cameră era un pat şi un scaun. Spre norocul meu ştiam adresa lui Annie Lebovici, tot o colegă şi prietenă, şi am dormit la ea. A doua zi am găsit o gazdă într-un apartament cu patru camere, unde locuiau două familii. Gazda mea avea două camere, iar fetiţa ei de zece ani dormea în cameră cu mine. Locuitul în Cluj a rămas o problemă până la sfârşitul facultăţii. Chiria se plătea în produse – făină, zahăr. Transportul acestora de la Timişoara era o problemă. Nefiind caz izolat, au fost diverse aranjamente împreună cu alţi colegi. La noi evreii, majoritatea părinţilor fiind comercianţi („origine nesănătoasă”), nu putea fi vorba de cămin. De mâncat, mâncam în restaurante modeste pentru studenţi. Exista un cămin, *Antal Mark*, pentru studenţii evrei întorşi din deportare. Cursurile și laboratoarele au început, mi-am făcut noi prieteni, am învăţat mult, nu mi-a fost uşor, dar niciodată nu mi-a trecut prin minte să renunţ.

În 1947 m-am căsătorit cu Gyuszi Hammer. Era văduv, cu un băiat de zece ani, Lacko (Ladislau Peter Hammer).

În decembrie 1948 mi-am susţinut licenţa, iar în ianuarie 1949 am început să lucrez la Timişoara, la Fabrica de medicamente nr. 13 (fosta fabrica Gea-Krayer). Am lucrat în laboratorul de analiză și de control de calitate. Cu toate că aveam diplomă si eram membră de partid, am avut nevoie de protecţie ca să fiu angajată.

În 1948 întreprinderile și casele particulare au trecut în posesia statului. Nici magazinele particulare nu mai erau permise. Tatăl meu era deja în vârstă (avea șaizeci și șapte de ani), iar

fratele meu Laci a lucrat intâi într-o fabrică, apoi în 1949 s-a mutat în Bucureşti. În toamna anului 1949, casa unde locuiam în Iosefin, de pe str. Văcărescu, ca şi alte case, a fost evacuată pentru a fi ocupată de armata rusă. Ni s-a dat un apartament, tot în Iosefin, în comun cu o altă familie. Făcând un schimb cu familia care stătea cu părinţii mei în apartamentul din Ștefan cel Mare 4 (în care părinţii s-au remutat în 1945 primăvara), ne-am mutat împreună. Am adus-o şi pe soacra mea cu noi, aşa că am fost opt persoane în patru camere. În anticamera mare, cu intrare separată (pe vremuri camera fratelui meu) stătea o familie de două persoane.

Soţul meu Gyuszi, cumnata mea Ilus şi cu mine lucram. Eu mergeam la serviciu cu bicicleta din primăvară până toamna, lucram de la şapte la trei după-masă, iar şedinţele de partid erau după orele de lucru. Aprovizionarea era dificilă, părinţii stăteau la coadă, aveam bani puţini. Casa noastră nu a trecut în posesia statului, deci nu trebuia să plătim chirie pentru apartament. De ce, nu ştiu. Naționalizarea a fost făcută haotic, și alte case, nu numai a noastră, au rămas proprietate privată. În cartea funciară erau poate prea mulţi proprietari, pentru că tata a vândut jumătate din casă, deoarece afacerile lui Samuel, fratele lui tata, mergeau prost când a venit criza din 1929 şi tata a vrut să-l salveze de la faliment. În 1949, după ce magazinul de confecţii a fost sistat, părinţii mei au rămas fără niciun venit, la fel şi mătuşa mea, sora tatălui meu, şi soacra mea. După stabilizare[6] au rămas cu foarte puţini bani.

Chiria pe care o primeam de la locatari era mică, iar impozitul era mare. Soţul meu a încercat în repetate rânduri să treacă toată casa în posesia statului, casa era veche şi se temea că nu o să putem plăti reparaţiile. Dar procesul era terminat, nu s-a mai putut. Aşa că părinţii mei au început să vândă obiecte din apartament: covoare, tablouri, paltonul de astrahan al mamei la consignaţie, iar tata mergea la târgul de haine vechi la marginea oraşului. Evreii din oraş începeau să emigreze şi îşi lichidau acolo gospodăria. După mulţi ani, Lacko, băiatul nostru, îşi aducea aminte şi povestea cum mergea cu tatăl meu la talcioc şi cum se desfăşura vânzarea. Cumpărătorii erau puţini şi oricât de puţin ofereau, tata accepta și spunea imediat, la orice ofertă: „*A magáé*”, adică „E al dumitale, vă aparţine.”

Cu serviciul am fost mulţumită. Primul meu salariu mi s-a părut bun, 9.900 lei, dar inginerul chimist Steiner mi-a spus că el după douăzeci de ani are doar 14.000 și ăsta e plafonul. El era originar din Caransebeş şi făcuse studiile la Praga, unde s-a întâlnit cu soţia lui care făcea medicina şi era din Cernăuţi. După ce au terminat studiile au trăit la Cernăuţi până în 1947, când au reuşit să vină la Timişoara. Avea încredere în mine şi mi-a povestit multe lucruri despre sistemul sovietic pe care eu atunci nu le-am crezut, dar pe parcurs s-au dovedit adevărate. Îmi amintesc că spunea că în curând șeful unui aprozar va deveni o persoană mai importantă decât un inginer!

În 1951 s-a născut fetiţa mea Evi. Când am rămas gravidă, o prietenă mai în vârstă, care activase cu soţul meu deja în timpul războiului în mişcarea de stânga antifascistă, mi-a spus cu intenţii bune: „Şi aşa trăiţi greu, cum o să vă descurcaţi cu încă un copil?” Dar noi toţi am fost foarte bucuroşi. Prima reacţie a mamei a fost: „Acum ştiu că n-o să rămâi singură niciodată.” Aşa s-a şi întâmplat. Când am început să simt că se apropie momentul naşterii, mama a telefonat medicului care stătea în casă, dr. Haas, care a venit cu mine la spital. I-am rămas foarte recunoscătoare.

Dr. Haas avea atunci peste 50 de ani. Peste câteva luni, în ianuarie 1952 l-a sunat la telefon medicul-şef al oraşului, tot evreu, pe care îl cunoştea. I-a spus că trebuie să plece în Moldova. A fost arestat împreună cu câţiva medici sionişti din Timişoara şi din alte oraşe. Au revenit cred în 1956 şi peste câteva luni au plecat împreună cu familiile lor în Israel. A fost un aranjament pentru care probabil s-a plătit celor sus-puşi în valută forte. Prin anii 1960, când

[6] Prin stabilizarea monetară din 1947 s-a introdus o monedă nouă. 1 leu nou = 20.000 lei vechi. S-a stabilit o sumă maximă care putea fi schimbată. Scopul era spolierea claselor avute, a burgheziei.

am fost împreună în societate cu medicul-şef de atunci, mi-a povestit cât de greu i-a fost să comunice el vestea, dar ordinul trebuia executat.

„Annie e o fată foarte bună, cu toate că e evreică."

După concediul de maternitate mi-am schimbat serviciul. Cu protecţie, ajutată de colegi şi prieteni, la începutul anului universitar 1951-1952 am fost numită asistentă la catedra de chimie a Facultăţii de Medicină. După serviciu mă duceam cu bicicleta de două ori pe săptămână în Freidorf la o cooperativă de produse chimice, să predau chimia în cadrul cursului de calificare pentru muncitori.

Într-o zi, ajungând acasă, în apartament găsesc doi oameni străini în mare discuţie cu părinţii mei. Mătuşa şi soacra muriseră deja, mama, cumnata mea Ilus, Lackó şi Evi erau acasă, soţul meu era în deplasare. Indivizii afirmau că erau de la Finanţe şi susţineau că nu s-a plătit impozitul cuvenit pe casă. Au pus sigiliu pe dulapul mamei. Mama nu a vrut să-i lase, s-a opus, ca urmare s-a dat prin telefon ordin de percheziţie. Rezultatul a fost că toate bijuteriile părinţilor au fost luate şi li s-a ordonat să se prezinte imediat la Miliţia economică. M-am dus şi eu cu ei în Cetate, în Piaţa Unirii. Acolo li s-a cerut să iscălească că după ce au lichidat prăvălia, au băgat banii în bijuterii. Clar că nu era adevărat, erau bijuteriile familiei. Nu m-am lăsat. Tipul a ridicat tonul la mine că sunt membră de partid şi cum de mă comport aşa. După ce ne-a ţinut vreo două ore, ne-a lăsat să plecăm. La sfatul avocatului Friedländer am apelat la Judecătorie. Nu eram singurul caz. La proces, o prietenă creştină a mamei a depus mărturie că în timpul războiului toate obiectele de bijuterie au fost date ei spre păstrare. Am câştigat procesul, dar aurul a fost deja topit în visteria statului, iar pietrele nu se ştia unde au ajuns. S-a evaluat valoarea la o sumă derizorie, dar având nevoie de bani, am acceptat. In cazul celorlalţi în aceeași situaţie, unii au primit o compensaţie, alţii nu.

În 1953 am fost trimisă la Festivalul Tineretului ca translatoare pentru grupul de tineri veniţi din Anglia. Înainte am primit un instructaj de trei săptămâni ţinut la Cotroceni; eram cazaţi în fostele herghelii regale. Apoi în timpul festivalului am fost cazaţi împreună cu grupul englez în clădirea ISEP[7]-ului în Piaţa Romană. A fost un *show* frumos, „Viaţa fericită a tineretului în ţările socialiste", şi o experienţă în plus pentru mine: am înțeles cum funcționează propaganda.

În 1957, după revoluţia din Ungaria din 1956, evreii au început să fie eliminaţi din rândurile cadrelor didactice din facultăţi. Lozinca era „*Îmbunătăţirea compoziţiei sociale a cadrelor didactice*". Pe dosarul meu s-a scris „fiică de exploatator". Nu s-a ţinut seama că eram membră de partid din 1942. Noi, evreii, nu am fost acceptaţi. Când m-au dat afară de la Institutul de Medicină, profesorul meu a spus: „Annie e o fată foarte bună, cu toate că e evreică." El era un aromân din Macedonia care a studiat cu o bursă la Oxford. Și totuși: „cu toate că"…

Din patru evrei, au scos atunci trei de la Catedra de Chimie de la Facultatea de Medicină. Au mai lăsat unul, peste un an a fost dat afară și el. După multe alergări, peste patru luni am primit un post de chimist la spitalul Bega în laborator, unde am rămas până la pensionare. În 1961 am întâlnit-o acolo pe Lizetta Bercovici care mi-a devenit prietena cea mai bună după ce prietenele mele din copilărie au plecat în Israel. Politic am făcut parte din organizaţia de bază a spitalului şi am căutat să am sarcini cât mai puţine.

[7] Institutul de Studii Economice și Planificare

Perioada Ceaușescu

În 1965 a început perioada Ceauşescu. Printre vechii comunişti care au fost cu el în închisoare se zvonea că era lipsit de caracter.

Aprovizionarea era din ce în ce mai dificilă. Sistemul de a cumpăra pe piaţa neagră funcţiona, dar era periculos. Carnea se putea procura de la restaurante, plătind preţul identic cu cel plătit când o consumai la masa de restaurant. Asta numai dacă aveau încredere în tine. Tot atunci, de pe o zi pe alta, avortul până atunci legal şi care costa 30 de lei a fost interzis şi criminalizat. Mulţi doctori care au vrut să ajute femeile în dificultate au fost arestaţi şi judecaţi ca criminali. În toată ţara au murit multe femei căutând să facă ce au putut şi ce au ştiut. Este una din acţiunile cele mai grave ale regimului Ceauşescu. Lozinca era: *Avorturile aduc mari prejudicii natalităţii şi sporului natural al populaţiei.*

Securitatea a devenit din ce în ce mai puternică, oamenii erau nemulţumiţi şi intimidaţi. A început urbanizarea forţată, s-au construit fabrici noi peste tot în ţară cu aparatură cumpărată din Vest cu valută forte. Se clădeau blocuri noi, cartiere noi. Ceaușescu a avut curajul să se opună conducerii sovietice şi pentru că nu a luat parte în 1968 la invazia din Cehoslovacia, politicienii din Occident au avut încredere în el şi l-au sprijinit. În aparenţă părea o mare realizare, dar pe parcurs au apărut greutăţile. Nu erau piese de schimb pentru aparatura cumpărată, aşa că în multe fabrici producţia s-a întrerupt. Mulţi au ajuns în închisoare nevinovaţi. Urbanizarea accelerată şi forţată, după ideile şi instrucţiunile Partidului, a dus la scăderea producţiei agricole, iar cât era, se vindea pe valută forte în străinătate.

În comuna Giarmata, lângă Timişoara, tineretul, bărbaţi şi femei, mergea dimineaţa cu trenul în oraş să lucreze în fabrici. Pământul de lângă casă era lucrat de bătrâni. Fiind gospodari buni, în majoritatea lor germani, îşi acopereau necesităţile crescând porci, pui, porumbei în curte. Puţinul plus îl duceau la vânzare la piaţă. Femeile mai în vârstă care nu lucrau în fabrici veneau la muncă la făcut curăţenie în gospodării din oraş. Aşa am avut-o şi eu pe Frau Kati, care venea la noi o dată pe săptămână. Femeie simplă, dar deşteaptă. Imediat după război, în ianuarie 1945, ca fată tânără, a fost dusă la muncă în URSS. Mi-a povestit că oamenii din comună niciodată nu au trăit aşa de bine – asta era cam la sfârşitul anilor 1970. Aproape în fiecare casă era maşină de spălat şi frigider. La ora trei veneau acasă de la lucru, făceau ce e necesar în jurul casei, pe când în trecut munceau pământul de dimineaţa până seara târziu. Dar toţi vor să plece în Germania, vor rămâne numai bătrânii, spunea Frau Kati. Aşa s-a şi întâmplat. Ceauşescu avea nevoie de valută forte, a vândut populaţia germană, comunele germane de lângă Timişoara au rămas numai cu bătrânii care nu mai aduceau nimic pe piaţă.

La sfârşitul anilor 1960 guvernul Ceauşescu a acceptat ajutorul acordat de JOINT[8] evreilor din România, datorită în mare parte legăturilor șef-rabinului Rosen din Bucureşti. S-au făcut cămine pentru bătrâni, cantine restaurant, s-a dat ajutor bănesc şi în produse evreilor bătrâni şi nevoiaşi. Noi la Timişoara am avut un noroc deosebit că l-am avut pe rabinul Ernest Neumann în fruntea obştii. Alături de el era soţia lui Edit, femeie deosebită care l-a ajutat mult. Tot atunci a început şi activitatea de învăţământ pentru tineret, Talmud Torah[9] era ţinut cu multă elocvenţă de rabinul nostru, aşa că tineretul a frecventat cursurile cu mare plăcere. Se ţineau regulat la Comunitate reuniuni culturale pe teme iudaice. Viaţa bătrânilor evrei s-a schimbat. La noi în casă era Elisabeta Steiner, văduvă, care avea acum un program zilnic. Se îmbrăca frumos, se ducea în Cetate la cantina Comunităţii unde primea mâncare bună şi se

[8] The American Jewish **Joint** Distribution Committee – cea mai importantă organizaţie evreiască de ajutorare umanitară

[9] Cursuri de ivrit si iudaism pentru copii.

întâlnea cu alţii, rămânea acolo câteva ore să vorbească, să joace rummy. De sărbători, cei care aveau nevoie au primit pachete cu ajutoare.

Tot datorită rabinului Neumann s-a realizat o adevărată înţelegere între culte care nu a existat până atunci niciodată in Timişoara. Rabinul era prieten cu Mitropolitul ortodox Dr. Nicolae Corneanu care venea de sărbători la sinagogă, iar rabinul nostru era invitat de multe ori la Mitropolie. Tot aşa a ţinut legături strânse cu celelalte culte, el era la Timişoara motorul cel mai puternic pentru această înţelegere şi cooperare. Mulţi dintre prietenii mei evrei au plecat, viaţa activă în comunitate, *seder*urile, prelegerile, au însemnat mult pentru noi, cei rămaşi. Gyuszi și cu mine am fost prieteni apropiați cu rabinul Ernest (Ernö) Neumann şi soţia lui Edit. Prietenia familiilor noastre continuă cu prietenia între fiica mea Evi şi Getta, şi a copiilor lor, Dana şi Danny.

Soţul meu şi cu mine am căutat să facem tot posibilul pentru ca Lacko și Evi să fie dotaţi cu toate cele necesare ca să reuşească în viaţă oriunde. Am avut inimile strânse când întâi fiul nostru Lacko împreună cu soţia lui Anca au reuşit să plece din ţară în 1967, apoi fiica noastră Evi cu soţul ei Ghiţă, George Liebermann în 1977.

Acum, la vârsta de 92 de ani, privind înapoi din Canada, unde sunt de 27 de ani, multe au reuşit altfel decât am crezut, ca la mulţi alţii.

Trebuie să mărturisesc că realizările copiilor noştri atât pe plan profesional, cât şi în viaţă îmi dau motive de mulțumire. O mare bucurie sunt şi nepoţii Maxim, Alex şi Dana care şi ei, la rândul lor, au succese profesionale şi au familii frumoase. Durerea mea mare este pierderea fiului nostru Lacko (Peter L. Hammer) în 2006.

Puţini prieteni de vârsta mea au rămas și ei sunt răspândiți în lume. Țin legătura cu ei prin telefon, e-mail şi Skype. Datorită copiilor mei deosebit de atenţi şi buni am o viaţă de bătrân care numai în oglindă îşi vede vârsta. Internetul, Google-ul, tehnologia nouă nu mă lasă să îmi pierd curiozitatea.

Convorbire telefonică din 12 august 2012

Annie néni, povestirea ta nu redă numai experiența ta personală, ci istoria comunității evreilor din Timișoara în secolul XX. Aș dori să-ți pun câteva întrebări în legătură cu trecutul nostru personal comun. Când și cum i-ai cunoscut pe părinții mei?

Györgyikém, tatăl meu l-a iubit mult pe Ernö. Îmi amintesc că Ernö a venit odată la noi la magazin să-l vadă pe tata. Lui tata nu i-a plăcut paltonul lui, era cam vechi, și i-a ales unul nou pe care i l-a făcut cadou.

În 1948 a fost nunta lui Ernö cu Edit și scurt timp după nuntă, au fost invitați la părinții mei acasă. Am venit și noi, eu și cu soțul meu Gyuszi. Am servit prăjituri, iar mătușa mea Juli i-a spus lui Edit: „*Rebecen lelkem, vegyen még!*” Adică „Rabineasă scumpă, mai serviți!” Mie mi-a venit să râd, pentru că Edit arăta atât de tânără. Mai târziu ne-am împrietenit. Am ținut mult la mama ta. Tatăl meu mergea des pe la ei, se simțea bine cu ei. El a dus-o pe Evi la ziua ta de naștere.

Da, e una din primele mele amintiri. Evike era în brațele lui Ilus, era micuță și dulce, mă uitam în sus la ea.

Era în 1954, tu aveai cinci ani, Evi doi şi jumătate. Ilus a mers împreună cu tata, că eu lucram. Părinții tăi îți făceau o serbare mare, cu program, cu teatru de păpuși. Juli si Jancsi Bleier[10] veneau întotdeauna și recitau sau cântau.

Dar și Gyuszi îl cunoștea demult pe Ernö. În anii războiului se întâlneau des împreună cu Márton Zoli și alții. Gyuszi și-a pierdut prima lui soție într-o tragedie. Bözsi, pe numele de

[10] Interviu cu Jancsi Bleier, intra.

fată Schwartz, avea 28 de ani. S-a dus într-o noapte... Era în 1943, evreii nu aveau voie să fie tratați de medici neevrei... Nu au găsit un medic la timp. Când a ajuns în sanatoriul Freund[11], era deja prea târziu, pierduse prea mult sânge. La înmormântare s-a adunat tot orașul. Ernö mi-a zis că a fost prima oară în cariera lui de rabin că a înmormântat pe cineva pe care-l cunoștea.

Îl văd și acum pe Kincs bácsi la templu, era gabai[12], ședea la dreapta de Aron Kodesh[13], tata la stânga, iar noi, Evi și cu mine, alergam de la unul la altul. Din ce ai povestit, reiese totuși că religia nu juca un rol important în familie.

Nu, aparțineam de comunitate, păstram câteva datini de sărbători, dar nu eram religioși. De *seder* făceam tot ritualul, dar rapid, așteptam cina.

Când a fost vorba de educația ta, mama ta a optat pentru școala românească și nu pentru școala israelită.

Mama nu a învățat niciodata românește. Țelul ei era să învățăm limba română după principiul: „În țara asta trăim, trebuie să știm limba." Profesorii noștri erau aduși din Vechiul Regat ca să ne învețe limba. Asta făcea parte din politica de românizare de după Primul Război Mondial. Se spunea că era planul reginei Maria.

Înainte și în timpul războiului erați conștienți de pericolul ce-l reprezentau ascensiunea fascismului, mișcarea legionară, regimul lui Antonescu? V-ați simțit in primejdie?

Și încă cum! În mare primejdie, o primejdie foarte mare, nu mică. În general, eram pregătiți să fim deportați în orice moment.

Cei din Timișoara au fost cruțați de deportare. Ce s-a întâmplat cu rudele care trăiau în Ungaria?

Fratele mai mare al mamei cu soția lui au fost deportați din Marosvásárhely (Târgu Mureș) și nu s-au mai întors din Auschwitz. Iar un văr din Cluj a fost dus la muncă obligatorie în Uniunea Sovietică și a pierit, a călcat pe o mină.

Tu te-ai angajat politic, ai fost activă…

Eram angajată, dar nu am fost chiar așa de activă. Doar din august până în noiembrie 1944 am lucrat pe teren politic. Am fost membră de partid din decembrie 1944, dar au recunoscut că am activat din 1942. *Apărarea patriotică* a fost doar după război, înainte am fost în *Mișcarea antifascistă* care era de stânga, dar nu comunistă. Nu erau mulți români, eram mai mulți evrei.

Ce au spus părinții de activitatea ta politică?

Îți dai seama că nu le-a plăcut deloc. Mama cunoștea perioada comunistă cu Kun Béla[14] la Budapesta în 1919. S-a lecuit de comuniști.

După ce ați pierdut magazinul, cum v-ați descurcat financiar?

Magazinul nu a fost naționalizat, ci lichidat. Banii s-au dus cu stabilizarea când am avut dreptul sa preschimbăm o suma minimă de bani. Am lucrat noi trei, Gyuszi, Ilus si cu mine, am stat toți împreuna în aceeași locuință, iar părinții vindeau câte un obiect din casă când era necesar. Un exemplu: nu am putut să o alăptez pe Evi și aveam nevoie de Eledon, lapte praf din străinătate. Părinții mei au vândut un covor persan de mătase ca să cumpăr lapte praf.

Ce părere aveai despre sionism ca soluție pentru „problema evreiască"?

Întrebarea era: Cum putea exista Israelul în marea aia de arabi? Asta era teama noastră. Dar foarte mulți erau sioniști.

Mulți credeau că în orânduirea nouă evreii vor fi cetățeni cu drepturi egale.

---

[11] Sanatoriul Freund, cunoscut și sub numele de Sanatoriul Central, era condus de Dr.Iosif Freund, tatăl lui Peter Freund, intervievat în acest volum.

[12] Gabai – persoană care are funcția de a ajuta la buna desfășurare a oficiului divin, de a invita pe unii să citească din Tora, de a se ocupa de străini, și altele.

[13] Aron Kodesh - dulapul în care sunt păstrate sulurile de Tora

[14] Béla Kun, (1886-1938), revoluționar maghiar care a condus în 1919 revoluția bolșevică din Ungaria.

Așa a fost. Am crezut că în societatea nouă vom fi toți egali. Și s-a dovedit că nu este adevărat. Am văzut ce se întâmplă. Evreii care după război au fost în poziții bune, au fost cu toții demiși. A fost și un ministru evreu și a fost dat afară.

Ilus a fost ilegalistă, nu-i așa?

Sigur, a fost ilegalistă și a fost în Transnistria. Ilus a fost în procesul comuniștilor din 1933, dar nu a fost condamnată. Atunci toți evreii care figurau la chestură, la poliție, (cei cu activitate de stânga – n.a.) au fost deportați în Transnistria, peste Nistru. Ilus s-a întors în ianuarie 1944 și a trebuit să se prezinte la poliție in fiecare lună, până în august. La început i-a fost foarte greu. Era împreună cu o prietenă, Medy (Elena) Csallos, mama lui Csallos Joska. Și tatăl lui Stein Emil a fost. Comandantul era Rado Sándor, fratele mai mic al lui Rado Lajos care a fost mai târziu secretar general la Comunitate.

Comandantul era evreu?

Rado era un deținut ca și Ilus, comandanții se alegeau dintre evrei.

Atunci au făcut cunoștință cu comunismul sovietic.

Nu, armata română era în jurul lor. Și nemții. De asta se temeau că vor fi exterminați. Au avut noroc. Au rugat soldați care mergeau în concediu acasă să le aducă ceva. După un timp au intrat în contact cu familia rămasă acasă. Se strângeau bani pentru ei, fiecare a ajutat cum a putut, nu numai rudele. Când Ilus s-a întors, a crezut că va fi bine, toți au crezut. Nu a fost așa.

O ultimă întrebare: Cum ai defini identitatea evreiască?

Prin istorie. Prin comunitatea evreiască. Prin destinul evreiesc. Prin solidaritate. Prin dorința ca în Israel să se poată trăi în liniște și pace.

Manuscrisul dnei **Anna Hammer** (iunie 2012, Toronto) este urmat de convorbirea telefonică (august 2012) cu **Getta Neumann** (Geneva).

Întreprinderi și proprietăți imobiliare evreiești în Cartierul Fabric în anii 1920-30[15]

[15] Hartă întocmită pe baza informațiilor de la Annie Hammer de ginerele ei George Liebermann. Pe hărțile din anii 1920-1930 numerele nu ar fi fost vizibile. Numele de pe harta din 2009 le-am schimbat cu cele de epocă.

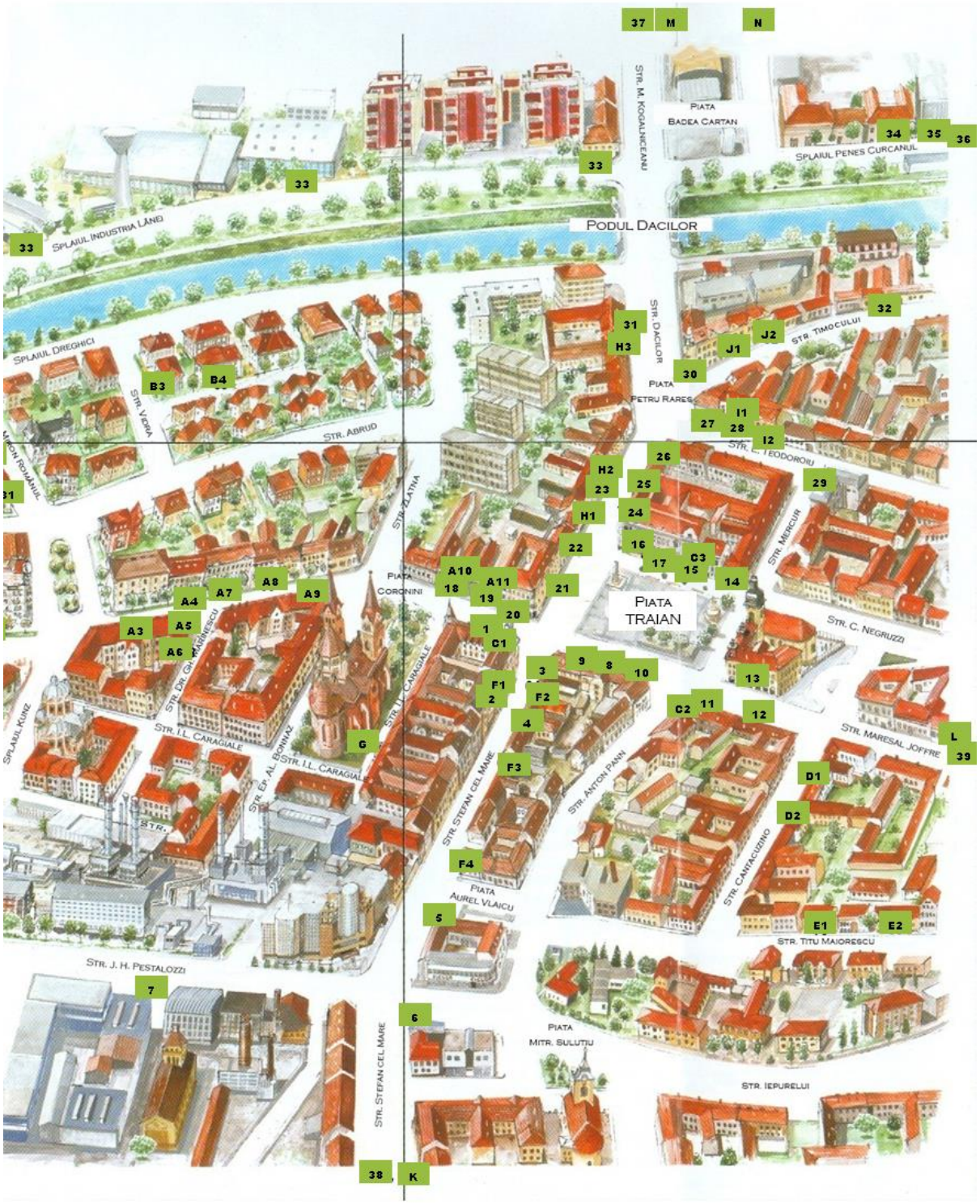

2. Întreprinderi şi proprietăţi evreieşti în cartierul Fabric

Întreprinderi și proprietăți imobiliare evreiești
în Cartierul Fabric în anii 1920-30

Index al obiectelor marcate pe hartă

Magazine și întreprinderi:

Palatul Totisz, Piața Traian/Blvd. 3 August 1919

1. Confecții Kincs, magazin de ghete Schwartz, mărunțișuri Krausz, textile Dénes, parfumeria Spierer şi sucursala Banca Timişoara (proprietar Sigismund Szana).

Pe Str. Ștefan cel Mare

2. Rechizite școlare Freund, pantofi Kramer Zelma
3. Textile Mevorach, înlocuit de aparate radio Révész; lucru de mână Rudas
4. Băcănie Farkas; Băuturi Schlesinger
5. Depozit de vopsele Adolf Kohn şi fiul
6. Farmacia Schuhl

Pe Str. Pestalozzi

7. Fabrica de baterii şi lămpi electrice Dura (directori evrei: Barta, Löwber și Perényi)

În Piața Traian

8. Tutungeria Ehrlich
9. Bonboneria Katz
10. Mărunțișuri Schönheim
11. Magazin de mărunțișuri şi obiecte de modă Duschnitz
12. Alimentara Gross (pe Mareșal Joffre/Ion Mihalache)
13. Magazin de pielărie Grossmann
14. Cafeneaua Weisz
15. Magazin de haine Weinberger
16. Magazin de sfori Albala
17. Mărunțișuri Hajdu Arpad

Pe Blvd. 3 August 1919 (nord) aproape de Piața Traian:

18. Textile Kanizsa
19. Textile Szinberger
20. Textile *en gros* A. Schönbrunn şi Pinkesz; Confecții Schnabel; Textile „Fortuna”, proprietar Csendes

Pe Strada Dacilor, de la Piața Traian spre Piața Badea Cârțan:

21. Magazin de haine Filip Schönbrunn
22. Magazin de haine Musafia
23. Fotograf Müller
24. Mărunțișuri Rosenfeld
25. Ceasornicar Kohn
26. Magazin de vopsele Kertész
27. Magazinul de sfori Singer
28. Sticlăria Adler (*Piața Petru Rareș*)

29. Alimentara en gros Hecht si Löbl (*Piața Petru Rareș*)
30. Farmacia Kovács
31. Depozit de fierărie Deutsch
32. Fabrica de pielărie Schlosser (str. Timocului)

Pe malul Begheului, după Podul Dacilor, spre stânga (vest):
33. Industria Lânii – pe suprafață mare, proprietar Totisz

Pe malul Begheului, după Podul Dacilor, Splaiul Peneș Curcanul:
34. Fabrica de săpun Rosenthal şi Telkes
35. Fabrica de lacuri şi vopsele Färber

*În afara hărții***:**
36. *Pe Splaiul Peneș Curcanul*: Fabrica de panglici și broderii Fadepa - directori evrei; Fabrica de ciorapi Pollák; Fabrica de piele Orion; proprietari Mezei Feinblatt-Havas.
37. *Pe Str. Mihail Kogălniceanu, între Bega și Gara Fabric:* Magazin de băuturi și cârciumă Leff; Alimentară Kohn; Depozit de lemne Spitzer; Restaurantul de vară „Pacsirta" (Ciocârlia), proprietar Havas Fabrica „Standard" de ciorapi, proprietar Rohrlich.
38. *Pe Str. Ștefan cel Mare, aproape de Calea Buziașului*: Fabrica de prosoape Schegerin și Berg (Klein); Fabrica de ghete „Turul", director Kirschner, care a devenit mai târziu „Dermata", proprietar Farkas
Pe Calea Buziașului: Fabrica de chimicale „Tanara", proprietar – familia Kinsky
39. *Pe Str. Mareșal Joffre/Ion Mihalache*: Fabrica de piele Defra – proprietari Frank Dezsö și Jenö; Fabrica de căruțe Kardos; Fabrica de bonboane Justicz și Schnabel
Pe Calea Dorobanților: Fabrica de textile Weinreich; Comerț de cai Weisz

Case, Vile si Palate:

Blvd. 3 August 1919, de la Podul Decebal spre Piața Traian:
A1. Palatul Băile Neptun, proprietatea familiei Nobel
A2. Casa Steiner
A3. Casa Adler
A4. Casa Lebovics
A5. Casa Schlosser
A6. Casa Reichenbach
A7. Casa Singer
A8. Casa Wilhelm
A9. Casa Kanizsa
A10. Casa Tischl Iren
A11. Casa Dr. Emanuel Kohn

În spatele Blvd. 3 August spre Bega:
B1. Vila Romaşcanu
B2. Vila Hubsch
B3. Vila Bercovici
B4. Vila Kalman

În Piața Traian:
C1. Palatul Totisz
C2. Casa Duschnitz
C3. Casa Freund

Pe Str. Cantacuzino:
D1. Casa Gross
D2. Casa Toffler

Pe Str. Titu Maiorescu:
E1. Casa Szinberger
E2. Casa Schnabel

Pe Str. Ştefan cel Mare:
F1. Casa Kincs
F2. Casa Schwartz
F3. Casa Freiberg
F4. Casa Hammer Eugen

Pe Str. Caragiale:
G. Casa Zala

Pe Str. Dacilor:
H1. Casa Schönbrunn
H2. Casa Müller
H3. Casa Deutsch

Pe Piata Petru Rareş/Str. E. Teodoroiu:
I1. Casa Adler
I2. Casa Temmer

Pe Str. Timocului:
J1. Casa Musafia
J2. Casa Pollak

În afara hărții:
K. *Pe Str. Stefan cel Mare:* casa Schlesinger
Pe Blvd. Eroilor: casa Brauch
L. *Pe Str. Mareşal Joffre/Ion Mihalache:* casa Kardos. *Pe Calea Dorobantilor:* casa Weisz
M. *Pe Str. Mihail Kogălniceanu, între Bega şi Gara Fabric:* casa Weisz
N. *Pe Str. Simion Bărnuțiu:* vila Frank Jenö; casa Reich

Istoria unei farmacii timișorene – destin tipic pentru întreprinderile evreiești în secolul XX

Fragmente din manuscrisul[16] *Egy temesvári gyógyszertár története* de farmacistul Tibor Weiss[17]

In 1898 Ștefan Geml, fratele lui Iosif Geml care a devenit mai târziu primar, a primit autorizația să înființeze o farmacie la Timișoara, în cartierul Cetate. Farmacia „Arany Kereszt"[18], a zecea din oraș, s-a deschis la colțul dintre strada Mercy si Piața Losonczy[19] (sau *Domtér*), într-o casă din secolul al XVIII-lea. Tatăl meu, care obținuse diploma de farmacist la Budapesta în 1898, a cumpărat farmacia în 1907 de la văduva lui Ștefan Geml care o administrase atât de dezastruos, că a lăsat în urmă numai datorii. Doamna Geml și-a luat rămas bun de la tata cu cuvintele: „Un evreu va avea poate mai mult noroc decât soțul meu."

3. Clădirea, renovată în 2012, unde a fost farmacia Weiss

În 1910 clădirea a fost demolată și în locul ei s-a construit o clădire frumoasă cu trei etaje, în stil modern. Nu am cunoscut vechea clădire și farmacia de atunci, eu fiind născut în 1909. În încăperea spațioasă și luminoasă din farmacia nouă, mobilierul splendid, din lemn de cireș, era bine pus în evidență. (…) În timpul construcției, farmacia a continuat să funcționeze pe piață, într-o căsuță de lemn, iar locuința noastră era la etajul 3.

În 1914, când a izbucnit Primul Război Mondial, tata a fost recrutat, iar farmacia a fost condusă de József Maszeletes, care era scutit de serviciul militar. Faptul că în 1919 România a trecut sub administrația românească nu a provocat schimbări fundamentale. Tatăl meu crescuse într-un sat românesc și vorbea românește.

În 1932 am obținut la Universitatea din Cluj diploma de farmacist, dar tata a hotărât să învăț toate chițibușurile meseriei la un alt specialist decât el. Timp de trei ani am lucrat in farmacia

[16] Manuscrisul și fotografiile mi-au fost puse la dispoziție de Anath Hanit, (Aniko Weiss), fiica autorului.
[17] Tibor Weiss (1909-2005) tatăl lui Alon Gal (Andrei Weiss). Vezi interviul cu Alon Gal, intra.
[18] „Crucea de aur"
[19] Numele actual de Piața Unirii datează din 1919, când trupele române au intrat în Timișoara și s-a instaurat administrația română. Inițial se numea Piața Losonczy sau, pe ungurește, Domtér.

lui Dezsö Merkler și de abia în 1936 am ajuns să activez în farmacia familiei. Colaborarea cu tatăl meu a fost întotdeauna plăcută și fără frecușuri.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial au început măsurile antisemite. La sfârșitul anului 1941 s-a numit un supraveghetor pentru fiecare farmacie proprietate evreiască. Simțeam că se apropie sfârșitul. La noi a venit o tânără farmacistă română. Sarcina ei era să supravegheze stocul de marfă. Seara lua cheile și le aducea înapoi a doua zi dimineața, dar, desigur, nu îi dădeam toate cheile. Părinții mei, locuind în aceeași casă, au reușit într-o noapte să salveze o parte din marfă prin ieșirea din spate. Întreprinderea nu a fost fără risc, dar a reușit! De altfel, farmacista nu ne-a făcut neplăceri și nu ne-a deranjat în activitate. S-a adeverit că era fiica șefului jandarmeriei din Timișoara care ne-a convocat pe tata și pe mine și a încercat să ne sperie prin amenințări.

Nu ne-a surprins că în 23 aprilie 1942 tuturor farmaciștilor evrei li s-a retras autorizația. Nu era o expropriere totală, trebuia să predăm cu un inventar marfa și localul, dar nu mobilierul. Am știut dinainte cine va fi proprietarul: Viorica Heyer, născută Ionescu. (…) Soțul ei, Mihály Heyer, a servit în armată ca farmacist căpitan. Nu pot să scriu decât lucruri bune și frumoase despre doamna Heyer: nu numai că mi-a permis să lucrez la ea până s-a putut, dar a și închiriat de la noi mobilierul din farmacie, ceea ce a repezentat un venit important pentru noi.

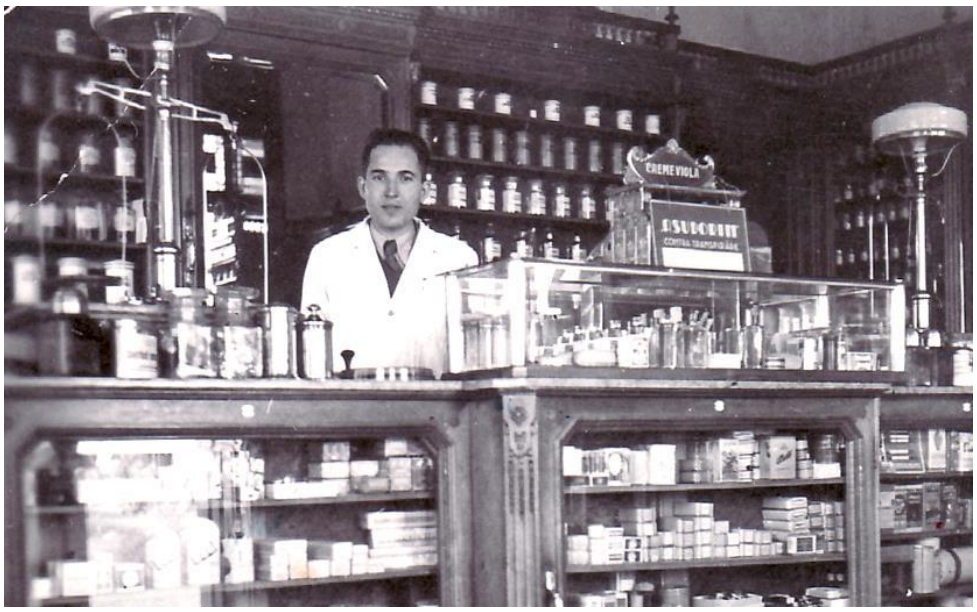

4. Tibor Weiss în farmacia din Piața Unirii (probabil în 1936)

În 23 august 1944 România a întors armele și s-a alăturat Aliaților în lupta împotriva Germaniei naziste. Ca urmare, măsurile antisemite au fost abrogate. Totuși a durat șapte luni până tata a reprimit farmacia. Doamna Heyer s-a comportat corect și ne-a restituit marfa pe care i-o predasem. Tata era deja grav bolnav și în ianuarie 1946 a murit la vârsta de 70 de ani. Eu am fost recunoscut fără probleme ca moștenitor legal.

Au survenit mari schimbări în politica internă a României. Guvernul postbelic de coaliție a fost răsturnat de Partidul Comunist. La 30 decembrie 1947 regele Mihai a fost silit să abdice și să emigreze. În 1948 Partidul Comunist a preluat puterea.

În iunie 1948 guvernul a naționalizat băncile, fabricile și institutele de asigurări. Știam că în curând va veni rândul farmaciilor și am început să lichidez stocul. În 2 aprilie 1949 s-au naționalizat toate farmaciile din orașe, celor din sate le-a venit rândul mai târziu. Măcinic, cel care a fost desemnat să supravegheze predarea inventarului, a fost un om foarte cumsecade.

La percheziția în casa noastră nu s-a găsit nimic. Nu s-a găsit, pentru că nu am ascuns medicamente.

Acțiunea de naționalizare a avut un aspect interesant. Farmaciștii care erau membri de partid au fost convocați seara la centrul Partidului Comunist, reținuți până dimineața și de abia atunci li s-a spus despre ce este vorba. Îmi închipui că ei și familiile lor au petrecut o noapte de groază.

Din 48 de farmacii la Timișoara au rămas 15, printre care și a mea. A devenit farmacia de stat numărul unu. Eu am fost numit șeful unei alte unități și astfel, după 42 de ani, legătura familiei noastre cu farmacia „Arany Kereszt" a încetat. După căderea lui Ceaușescu speram să primesc despăgubiri. Dimpotrivă, statul român a vândut farmaciile expropriate abuziv. Farmacia mea funcționează în prezent în mâini private sub numele de „Hygea". Până la sfârșitul anului 1998 drepturile proprietarilor expropriați abuziv nu au fost recunoscute.

15 decembrie 1998 Tibor Weiss

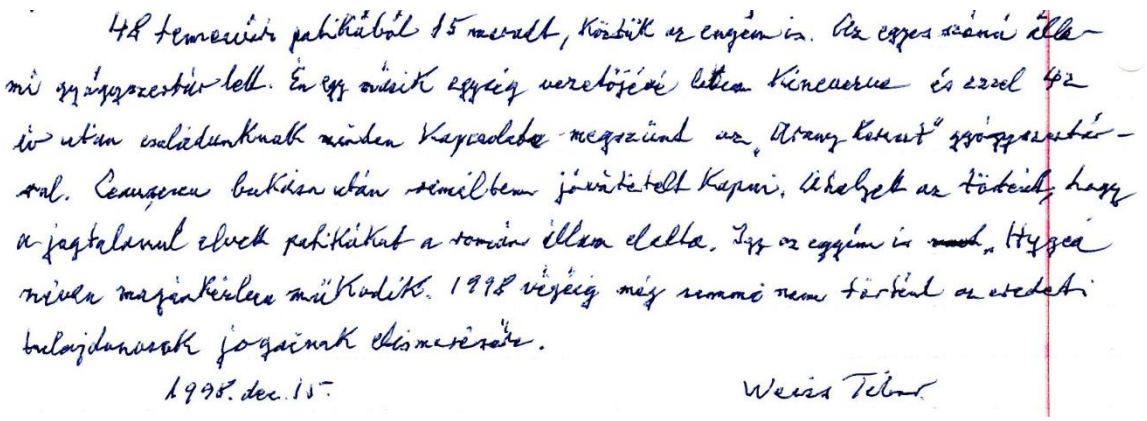
48 temesvári patikából 15 maradt, köztük az enyém is. Az egyes számú állami gyógyszertár lett. Én egy évvel később vezetője lettem Kincsesnek és ezzel 42 év után családunknak minden kapcsolata megszűnt az „Arany Kereszt" gyógyszertárral. Ceausescu bukása után remélhettem jóvátételt kapni, lehetőek az törtek, hogy a jogtalanul elvett patikákat a román állam elcsalta. Így az enyém is „Hygea" néven magánkézben működik. 1998 végéig még semmi nem történt az eredeti tulajdonosok jogainak elismerésére.
1998. dec. 15. Weiss Tibor

5. Fragment din manuscrisul farmacistului Tibor Weiss

Traducere din maghiară: Getta Neumann

Tomi Laszlo

Îți povestesc despre soarta mea, pentru că prin soarta mea, vezi și soarta altora.

I-am cunoscut pe Tomi și Rolla cu ocazia reuniunii timișorenilor din mai 2011 la Haifa. Tomi, decanul comitetului de organizare, sfătuia și împăciuia cu discreție, Rolla, din penumbră, își spunea cu vioiciune părerea. Ne-am plimbat apoi in sătucul francez unde locuiesc, am vorbit îndelungat la Haifa, iar acum mi se pare că îi cunosc dintotdeauna. Amândoi mă răsfață părintește și mi se destăinuie fără rezerve. Cu vocea molcomă și domoală, Tomi descrie, analizează și pune în scenă întâmplări de demult, cu acuitate, inteligență și umor, prin prisma înțeleptului care a văzut și a înțeles multe.

Am să-ţi fac autobiografia mea în principal din perspectiva apartenenţei mele la evreitate. M-am născut în 1925 la Timișoara, în aceeași casă în care s-a născut în 1917 fratele meu Ioan, el ca cetățean maghiar, iar eu ca cetățean român. Între timp Timișoara trecuse din Austro-Ungaria în România.

Un copil evreu în anii 1930-40

Părinţii mei m-au înscris în şcoala primară israelită din Iosefin, unde director era răposatul Fleischer, pe care poate l-ai şi cunoscut, un om deosebit, la fel ca și soţia lui care era învăţătoare în clasa a treia. Şcoala era foarte bună, dar când era să trec în clasa a patra, ne-am mutat din locuinţa din strada Ion Ghica într-o locuinţă pe strada Doja, care era prea departe de această şcoală. Atunci m-am înscris în şcoala primară de stat din Piaţa Lahovari. Colegii erau români, maghiari, germani, de tot felul, reprezentând compoziția etnică de atunci din Timișoara. Profesorul Olaru, directorul şcolii, era un om care a ştiut să menţină un bun echilibru și o atmosferă plăcută.

De-abia când am mers la liceul de stat Loga, am început să fiu tratat altfel de elevi, dar mai ales de unii dintre profesori. La început nu înțelegeam motivul, dar încet, încet mi-am dat seama că profesorul de limba română avea o purtare antisemită, pe urmă că profesoara de botanică-zoologie era net antisemită, după aceea a devenit evident că profesorul de caligrafie-desen era antisemit, de asemenea profesorul de istorie-geografie. Vorbeau cu noi, cu elevii

evrei, cu o anumită rezervă şi ne dădeau note mai slabe decât meritam. Profesorul de istorie-geografie nu i-a dat niciodată unui evreu o notă mai mare de opt. Asta era în anii 1936 -1938. Eram patru sau cinci evrei într-o clasă de patruzeci de elevi, cam zece la sută, atât cât era proporţia populaţiei evreieşti în Timişoara. A devenit şi mai clar în 1938, când a ajuns la putere guvernul Goga-Cuza, un guvern antisemit. Primar al oraşului Timişoara a fost numit atunci profesorul nostru de istorie-geografie, un membru important în partidul Goga-Cuza. Nu m-am mai mirat (*râde*) că era antisemit, nici de cum s-a purtat cu noi.

Cum s-au comportat ceilalţi elevi faţă de voi?

Depindea de educaţia pe care au primit-o de acasă. Câţiva şi-au manifestat antisemitismul, dar nu în mod violent. Unii erau indiferenţi, mulţi erau de-a dreptul prietenoşi. Noi ne-am creat o grupă din ce în ce mai mare de elevi prietenoşi. Această prietenie a fost oarecum şi interesată, pentru că noi eram elevi buni şi aveau interesul să colaboreze cu noi, că noi îi ajutam. Interesant este că atmosfera s-a îmbunătăţit, notele la fel. Am devenit premiant şi am fost primul la admiterea din clasa a patra în a cincea. În această perioadă, România a trecut de la un guvern aşa-numit democratic-liberal la unul dictatorial. Dar dictatura regelui Carol nu a fost o dictatură antisemită, aşa că legislaţia antisemită introdusă de guvernul Goga-Cuza a fost anulată imediat după demiterea acestui guvern. Ca urmare, antisemitismul a scăzut într-o oarecare măsură, relaţiile cu ceilalţi elevi s-au normalizat. Schimbarea politică a avut o asemenea influenţă că, de exemplu, profesorul de desen şi caligrafie a început să mă prefere de-a dreptul. Eu desenam bine şi scriam frumos şi aveam totdeauna zece la el. Deci, nici atitudinea profesorilor nu a fost constantă.

A venit anul 1940 şi m-am dus să mă înscriu pentru clasa a cincea de liceu, foarte mândru că am reuşit primul la admitere. La secretariat mi s-a comunicat că au primit ordin de la Ministerul Învăţământului să nu mai primească elevi evrei în şcoală. În septembrie 1940 au ajuns Antonescu şi guvernul legionar la putere. Una din primele lor legi a fost excluderea tuturor evreilor din toate instituţiile de învăţământ. Au urmat dispoziţii ca evreii să fie excluşi din anumite profesiuni, iar în altele să fie treptat înlocuiţi. Fratele meu, care în vară primise licenţa de avocat, nu a mai putut profesa avocatura şi a trebuit să devină muncitor la o fabrică, unde cu greu l-au acceptat, iar tatăl meu, care era directorul unei mici întreprinderi comerciale, a trebuit să împartă funcţia cu un român numit pentru românizare[20] şi a primit peste el un controlor din partea legionarilor. A urmat lovitură după lovitură.. Eu am fost dat afară din şcoală, dar norocul meu era că în Timişoara exista Liceul Israelit. La secretariatul liceului Loga mi s-a spus amabil: „Liceul Israelit funcţionează mai departe, poftim actele, te duci la ei.” Aşa ne-am dus cu toţii la Liceul Israelit şi am fost primiţi cu mare căldură. Acest liceu a fost pentru noi mult mai mult decât un liceu, a fost un cămin cald, ceea ce nu pot să uit.

Vreau să amintesc ceva care m-a impresionat mult. În ziua aceea, am ieşit împreună cu doi-trei băieţi în parcul de lângă liceu, ne-am aşezat pe o bancă, eram trişti. Deodată se apropie doi din vechii mei colegi, doi din aceia care ne înjuraseră şi ne provocaseră în ultimii patru ani. Ne aşteptam ca de-abia acuma să ne provoace, că uite, au ajuns la putere şi de-acum înainte pot să ne înjure în public. Au venit la noi şi ne-au spus: „Am auzit ce s-a întâmplat, nu vă mai puteţi înscrie în şcoala noastră. Să ştiţi că ne este ruşine. Noi n-am vrut asta, noi nu ne-am gândit la asta. Ne pare rău de cum ne-am purtat până acum şi să ştiţi, noi suntem convinşi că nu va dura mult şi o să devenim din nou colegi.” (*Emoţionant!*) Un moment pe care nu am putut să-l uit. De aia îţi şi povestesc. Interesant este că au avut dreptate, că patru ani mai târziu m-am înscris la Politehnică şi m-am întâlnit cu o parte din foştii colegi de liceu şi cu unul am

[20] Românizarea - exproprierea întreprinderilor industriale şi comerciale evreieşti între 1941 - 1944

fost coleg la serviciu încă mulţi ani şi în relaţii foarte bune. Au fost tot felul de oameni, şi mai răi şi mai puţin răi.

Toleranţa în Timişoara fusese la modă, faţă de evrei, faţă de protestanţi şi chiar şi faţă de români. (*Râde*) Glumesc. Timişoara din copilăria mea şi în mod special cea de dinainte de 1934 era renumită pentru toleranţa reciprocă. Duşmăniile au început odată cu înfiinţarea Grupului Etnic German[21]. El a implementat duşmănia care a ajuns la culme în anii '40, când s-a manifestat duşmănos chiar şi faţă de români.

Perioada Liceului Israelit a coincis cu o perioadă de legi antisemite care veneau ca o grindină. Ne-au luat casele. Nu numai că ne-au luat casa, dar ne-au şi dat afară din casă. Am fost obligaţi să ne mutăm undeva la marginea oraşului, norocul nostru că am găsit o locuinţă unde am supravieţuit în aceşti patru ani în condiţii civilizate. Ne-a costat bani, dar tata nu a fost dat afară din întreprindere, că au avut nevoie de el şi pentru că directorul secundar care a fost numit alături de el a realizat că merită să colaboreze cu tata şi nu l-a împins să plece. După război, tata l-a reţinut ca angajat drept recompensă pentru modul frumos în care s-a purtat. Deci, ne-au dat afară din locuinţă. Ne-au luat aparatele de radio. Maşină n-am avut, dacă am fi avut, ar fi confiscat-o. Ne-au confiscat bicicletele. Ne-au luat tot ce-au putut. Au introdus o mulţime de impozite speciale pentru evrei. Pe urmă a venit munca obligatorie. Fratele meu a fost dus în detaşament de muncă. Eu am scăpat, pentru că nu aveam încă optsprezece ani. Ni s-a interzis să mergem la operă, la teatru, la cinematograf, în toate localurile publice. Norocul nostru că era un mic ştrand care se chema *Igiena* unde aveam voie să mergem. Evreimea s-a dus la acest ştrand, astăzi nu mai există, era lângă Uzina Electrică. Acolo am petrecut două vacanţe de vară.

Liceul Israelit a fost un cămin cald și bun

Liceul Israelit a fost, ţi-am spus, un cămin cald şi bun, unde s-au întâlnit toţi elevii daţi afară din diverse licee, în general, elevi buni. Profesorii erau excelenți, mulți din ei au fost profesori în școlile de stat și era clar că un profesor evreu era primit la un liceu de stat numai dacă era foarte bun. Aşa am avut parte de Frucht[22], care a fost înainte profesor la Liceul Piarist, de Marika Neumann, de la Liceul de Stat, o matematiciană şi o profesoară cu totul deosebită şi încă mulţi alţii. Am vorbit despre ei în textul meu *În amintirea profesorilor*[23], de la întâlnirea clasei noastre din 1995. Aveam un Cerc cultural care în aceşti ani a fost centrul de cultură pentru tot tineretul evreu. În fiecare sâmbătă veneau nu numai elevi de liceu, ci şi foştii elevi, trei, patru, cinci generaţii de foşti elevi, pentru că era singurul loc unde puteai să discuți pe teme culturale. Din acest cerc au ieşit oameni care au devenit personalităţi în cultura românească și maghiară, ca, de exemplu, regizorul Taub, scriitorii Deák Tamás, Szász János, Bodor Pál, Löwy Károly şi alţii. Era un loc de manifestare şi de pregătire culturală de mare valoare în momentele acelea grele. Se prezentau lucrări originale, eseuri, povestiri, analize, se făcea muzică. Bernhard Rothenstein, ulterior profesor universitar de fizică la Universitatea din Timişoara, era una din stelele acestui cerc cultural, dar nu prin fizică sau matematică. Ne declama din mari poeţi germani și ne povestea despre diverse piese de teatru. Nu pot să uit acei ani.

În afară de domnişoara Neumann şi de dragul nostru Frucht au mai fost oameni deosebiţi, fiecare în felul lui. Unul a fost profesorul Hauben. Se povestea că este îngrozitor de sever, dar s-a dovedit a fi un profesor excepţional. Un moment de neuitat pentru mine a fost când ne-a spus: „Să ştiţi că istoria nu constă numai din evenimente, bătălii şi domnitori, istoria înseamnă

[21] *Deutsche Volksgruppe in Rumänien*, organizație fascistă înființată în 1940.
[22] Francisc Frucht (1909 – 2009), cunoscut sub pseudonimul Anavi Adam, profesor si poet de limbă maghiară
[23] Vezi *Scurt Istoric al Liceului Izraelit Timișoara* în acest volum.

şi modul cum au trăit oamenii. Cărţile şi lecţiile de istorie de obicei neglijează asta. Am citit o carte, spune el, care vorbeşte despre viaţa în oraşul din antichitate, în oraşul grec şi roman." La care eu am spus: „Cartea se cheamă *Cité antique* şi-a scris-o Fustel de Coulanges." El a fost entuziast: „Cum de ai citit cartea asta?!" Alt profesor bun a fost Deznai care a devenit mai târziu profesor universitar la Cluj. Ne-a predat germană în anii în care limba germană era limba duşmanului şi a ştiut să o predea ca să înţelegem frumuseţea limbii şi a literaturii germane. N-a fost o treabă uşoară, normal, nu? Germana era limba duşmanului. Când vedeai soldatul german pe stradă, simţeai repulsie. Când vedeai revistele germane, aveai repulsie. Era normal, pentru că s-au purtat aşa de urât.

Unul din profesori era un tânăr subţire şi simpatic, proaspăt absolvent al seminarului rabinic din Budapesta. A predat religia într-un mod original, în aşa fel încât religia, până atunci ceva plictisitor şi impus, prin el a devenit o plăcere. Era rabinul Neumann care pe atunci era începător, apoi a devenit prim-rabinul oraşului.

Povesteşte-mi despre rabinul Neumann, tatăl meu.

Cu rabinul Neumann am rămas în relaţii de prietenie şi după război, deşi direcţia noastră era cu totul diferită. Eu eram total vândut uzinei electrice şi el era total vândut comunităţii care era în scădere. Domeniile de activităţi pentru evrei s-au restrâns. Prima măsură a fost interzicerea organizaţiilor şi activităţilor sioniste, mulţi sionişti au fost închişi. Singurul lucru care era tolerat era viaţa religioasă şi rabinul Neumann a exploatat acest lucru. El a menţinut viaţa evreiască prin serviciile divine din sinagogă, prin cursuri de limbă şi de istorie a evreilor. În acele vremuri el a devenit o lumină pentru evreimea din Timişoara. Aşa a fost toată viaţa lui. Toată lumea l-a apreciat, chiar şi cei ca mine, care nu erau credincioşi. Mie îmi plăcea linia lui, pe lângă faptul că îmi era simpatic ca om. Erau oameni care nu erau de acord cu el, pentru că nu era destul de ortodox, ori că era prea dispus la compromisuri faţă de regim. Dar nu avea încotro. Toţi capii de biserici au făcut compromisuri cu regimul şi au avut dreptate. Dacă nu făceau, nu puteau realiza nici măcar atât cât au realizat. Aşa au putut supravieţui comunităţile religioase. A fost un lucru deştept şi util că rabinul Neumann a fost în foarte bune relaţii cu ceilalţi şefi de biserici din Timişoara şi eu l-am apreciat în mod special şi pentru asta. El avea grijă de toată lumea. Am avut nevoie de pască, am găsit pască. Am avut nevoie de vin pentru Pesah, am găsit vin pentru Pesah. Pentru el nu era aşa de important că eu nu eram deosebit de credincios. Pentru mine religia era tradiţie, era amintire, dar nu era centrul vieţii mele.

La un moment dat am ajuns la un „conflict" personal cu tatăl tău. Poate ţi-am mai povestit, dar ţi-o mai spun încă o dată. Era ziua când m-am căsătorit cu Rolla. Şi eu am făcut căsătorie religioasă, şi el a făcut. Eu am făcut, pentru că bunicul lui Rolla era rabinul micii comunităţi sefarde[24] în Timişoara, care avea un mic templu ceva mai mare decât camera asta. Şi în cinstea lui a trebuit să facem ceremonia la sinagogă, pe lângă căsătoria la sfat. Am avut o mare adunare de tineret. Fostul *Zsidlic*[25] şi toată societatea noastră de atunci, din care o parte mai sunt şi astăzi în viaţă. În aceeaşi zi era nunta rabinului Neumann la Singoga din Fabric. Din cauza lui, cantorul de la templul din Fabric, vărul lui tata, nu a putut veni la noi, pentru că era nunta rabinului cu care era şi foarte bun prieten. Poate îl ţii minte, Weiss Jenö, foarte bun cantor.

Era 9 mai 1948.

Aveam aceeaşi dată de căsătorie şi primii noştri copii s-au născut foarte aproape unul de altul. Gabi în 11 decembrie 1951 şi tu... (*În ianuarie 1949.*) Atunci eşti cu doi ani mai mare ca Gabi.

Aşa că ăsta a fost „conflictul" meu cu el.

---

[24] Aparţinând culturii evreilor de origine spaniolă sau portugheză

[25] Prescurtare de la *Zsido Liceum*, Liceul evreiesc.

Situaţia în timpul războiului a devenit din ce în ce mai grea. Când am împlinit optsprezece ani, în decembrie 1943, am fost mobilizat la muncă. Norocul nostru era că cei care nu au împlinit nouăsprezece ani erau repartizaţi în detaşamente locale, deci, puteam locui acasă. Programul era de nouă ore de lucru pe zi. Dacă ne-am prezentat la 5 dimineaţa, 5 plus 9 e 14, după-masa o aveam liberă. Liceul a organizat cursurile pentru clasele superioare în orele de după-masă, de la două la şapte. Am ajuns cu întârziere, dar am ajuns. Şi-aşa rămâneam până seara la liceu... Profesorii bineînţeles că nu ne luau aşa de strict. Dacă întârziam, ziceau: „Bine că ai venit măcar acum." Şcoala a fost flexibilă, ne-a ajutat, ne-a dat material, ne-a dat cărţi. Evident, prima oră am pierdut-o aproape cu toţii. Ne-au ajutat să o recuperăm şi am reuşit să încheiem clasa a opta, bineînţeles fără bacalaureat, că pentru noi nu s-a făcut comisie de bacalaureat, iar școala nu avea autorizația să emită niciun document oficial.

Anii 1943-44: muncă forțată și bombardamente

1943-44 au fost anii detaşamentului de muncă, muncă grea, muncă de hamal, de zidar... În iarnă am lucrat în calitate de fochist la centrala de încălzire a prefecturii, unde aduceam cărbune din curte şi scoteam zgura din cazan. Îţi dai seama ce muncă era, dar am făcut-o bucuros, că am rămas acasă, chiar dacă trebuia să mă scol dimineaţa la patru, ca la ora cinci să aprind focul. Situaţia între timp s-a tot înrăutăţit, dar de ceea ce ne-a fost cel mai mult teamă, deportarea, nu s-a produs. Nu mai aveam radio, unii din noi nu au mai avut nici telefon, mergeam la vecinii creştini să ascultăm Radio Londra sau Radio Moscova. Am urmărit războiul prin ştirile din Londra şi din ziare, iar din compararea lor ne-am dat seama care e situaţia reală. (*Râde*) Interesant era că şi din ştirile germane puteam să înțelegem ce se întâmplă, pentru că am învăţat limbajul lor, de exemplu, ce însemna „regrupare organizată". Însemna că au mâncat bătaie. (*Râde*) Ştiam şi noi, şi ei.

Era interesantă relaţia noastră cu tineretul german. Eu am avut un foarte bun prieten german de la vârsta de şapte sau opt ani. Acest prieten a rupt brusc relaţia cu mine, pentru că s-a înrolat în *Hitlerjugend*, ca aproape toţi tinerii germani. Se considerau superiori, umblau în uniforme germane, cântau marşuri germane şi dispreţuiau pe toată lumea. Relaţiile lor cu evreii s-au întrerupt, iar relaţiile cu ceilalţi s-au înrăutăţit. Au fost totuşi printre tinerii germani unii care s-au făcut că nu ştiu nimic, s-au întâlnit cu noi, vara au petrecut zile şi zile, jucându-se împreună cu noi în diverse curţi, dar nu în public, ca să nu fie văzuţi de alţii.

Tineretul german avea din 1943 dreptul să aleagă să intre în armata română sau în armata germană. Era la alegere. Nu ştiu dacă ştii acest lucru. (*Nu, nu.*) Un tânăr german la vârsta de 18 ani, deşi era cetăţean român, putea să se înroleze în SS, conform convenţiei între guvernul german şi guvernul român. Erau mari unităţi SS cu voluntari din Banat şi din Ardeal. Majoritatea tineretului german alegeau SS sub presiunea socială şi politică. Germanul care nu s-a dus în armata germană era rău văzut de colectivitatea germană, era efectiv condamnat. În al doilea rând, viitorul lui de soldat în armata germană era mult mai bun decât în armata română. Totul era mult mai bun: îmbrăcămintea, mâncarea, cazarea, pregătirea militară, armamentul. Numărul de morţi şi prizonieri din armata germană era mult mai mic decât în armata română, pentru că erau mult mai bine pregătiţi. Românii au avut pierderi mult mai mari decât germanii din toate punctele de vedere, mai mulți morţi şi prizonieri, pentru că erau mai prost organizaţi, mai prost dotaţi, mai prost conduşi, aşa că germanul avea tot interesul să servească în SS şi nu în armata română. Naţionalismul a jucat un rol, dar şi interesul individual. Erau şi îndoctrinaţi, dar nu sută la sută. Soldatul german din SS când venea acasă în concediu la Timişoara, venea la plimbare cu mine şi-mi povestea cum a fost la Stalingrad,

iar eu ştiam multe şi de la prietenii mei români şi germani care îmi povesteau altceva decât se scria în ziarul german.

S-au păstrat prieteniile cu români, cu germani?

S-au păstrat. Nu cu toţi, dar cu mulţi. Ungurii şi sârbii au manifestat o prietenie caldă faţă de noi ca o reacţie faţă de duşmănia celorlalţi. Cea mai mare parte a românilor au fost binevoitori. Nu toţi, dar mare parte. Acest lucru s-a simţit şi în detaşamentul de lucru, unde o parte din personalul de supraveghere s-a purtat omenește cu noi. Mai cu seamă spre sfârşit, din vara lui '44, când noi lucram la construcţia de buncăre în Timişoara, relaţia a devenit bună. În așa măsură că în iulie '44 soldaţi români ne spuneau: „Prefaceţi-vă că munciţi. Noi vă păzim şi o să vă anunţăm când vine cineva să vă vadă, n-o să fiţi multă vreme robi aici." Şi noi întrebam: „De unde ştiţi?" „În armată se vorbeşte…"

Am avut un comandant foarte rău în '44 care bătea oamenii și îi condamna la pedepse. Acesta a plecat şi a venit altul mai tolerant. Pe lângă comandantul militar am avut un comandant tehnic, un maistru german, care s-a purtat cu noi în mod deosebit de onorabil. O dată m-a ales pe mine şi pe încă un prieten şi ne-a spus: „Voi doi, urcați-vă în căruţă și veniţi cu mine, că avem o treabă în oraş." Ne-am aşezat în căruţă şi-am mers cu el. Unde crezi că am ajuns? La el acasă. Avea o casă mică pe Calea Girocului unde sunt multe case familiale cu grădină. Ne-a zis: „Am o mulţime de caise, culegeţi-le, mâncaţi cât vreţi şi duceţi acasă cât puteţi." Ca să vezi ce atmosferă era în Timişoara! Pe lângă câini şi ticăloşi, erau foarte mulţi oameni de treabă.

Şi să ştii că nu am uitat acest lucru. În 1953-54, când eram deja şeful sectorului de reţele la întreprinderea de electricitate, am avut lucrări de reparaţii la reţelele din Calea Girocului. M-am dus să inspectez personalul care lucra pe teren. Am vizitat pe bicicletă diverse locuri de muncă. Am ajuns în Calea Girocului şi mi-am amintit că maistrul Taub a locuit acolo. M-am gândit: „Hai să văd dacă mai recunosc casa." Sigur că am recunoscut-o. Am bătut la uşă, am intrat şi am întrebat dacă mă ţine minte. A zis: „Da, da' nu ştiu de unde." (*Râde*) Am spus că vreau să văd dacă mai are caise ca cele pe care le-am cules. A început să râdă. Şi-am avut o discuţie foarte plăcută, i-am spus că nu pot să uit cât de de treabă a fost el cu noi. M-a invitat la masă, că era ora prânzului şi a fost un moment de-a dreptul emoţionant pentru toată familia lui.

Cum ai trăit bombardamentele din septembrie 1944?

A venit momentul critic, când unităţile germane se apropiau de Timişoara, iar armata sovietică n-a ajuns încă până la Timişoara. Armata română în Timişoara avea cca. 400 de oameni, erau nepregătiţi, care de bine, de rău, ştiau să tragă cu puşca. O unitate germană puternică, bine înarmată, înainta dinspre Belgrad prin Moraviţa şi se apropia de Timişoara. O parte din evreimea din Timişoara a fugit din oraş pe jos, cu căruţe, cu trenuri, cum a apucat, spre Lugoj. Fiecare cum a apucat. Familia noastră a fost primită de două familii de unguri care ne-au ascuns în pivniţă. Germanii au ajuns la intrarea din Calea Şagului şi au început să se bată cu puţinii români care au aşezat o mitralieră şi un tun antitanc. Nemţii nu ştiau cât de puţini sunt ăştia. (*Râde*) Românii au rezistat o oră sau două. Între timp o unitate de elită rusă de la Caransebeş s-a aşezat pe Studebaker[26]-urile vestite şi-a venit la Timişoara. Eu i-am văzut pe stradă, ca toţi tinerii. Am numărat camioanele, erau 52, în fiecare camion erau 15-20 de soldaţi şi tot trupe de elită. Fiecare soldat cu mitralieră și fiecare camion, cu un tun antitanc după el. S-au oprit în Piaţa Libertăţii şi ne-au întrebat: „Unde sunt nemţii?" I-am dus în Fratelia că acolo se băteau nemţii. A început o bătălie care a durat trei zile până au sosit unităţi de întărire sovietice care au obligat unitățile germane să se predea.

[26] Studebaker – marcă de maşină americană

Noi am stat în pivniţă la familia Schweiger, aveau nume german, dar erau unguri. Ascultam tunurile şi rachetele şi tremuram: Cine câştigă? Au câştigat ruşii. Am citit pe internet versiuni după care trupele românești i-au respins pe germani. Nu e adevărat. Eu i-am văzut pe români cât de puţini erau. Puțini, dar foarte curajoşi, aveau un curaj aproape de nebuni. Erau oameni care şi-au dat seama că dacă nemţii intră în Timişoara, orașul va fi distrus și va fi transformat în ruină. A fost un fapt eroic că le-au făcut faţă nemților, dar ruşii au fost cei care i-au bătut. Am avut noroc.

Mai este o chestie nostimă. În curte la Politehnică era atunci un teren de sport care acuma cred că nu mai există, Arena de sport Politehnica. Ei, pe terenul ăsta era o baterie de 4 tunuri de 150 de milimetri pentru studenţii de la Politehnică, anul I şi II, ca să facă exerciţii de artilerie, să învețe cum se montează, se demontează şi cum se trage. În mod normal nu se trăgea de acolo. În zilele alea ei au tras cu aceste tunuri peste oraş. Erau câţiva tehnicieni foarte buni care ştiau să dirijeze tirul peste oraş şi au tras spre Fratelia, unde erau nemţii. Îţi dai seama că au tras peste Elisabetin, unde eram noi și auzeam obuzele cum vâjâiau. Ruşii trăgeau sute de catiuşe, era ceva înfiorător să auzi. Nemţii s-au speriat de obuzele alea grele, s-au speriat de ruşi şi au fost învinși.[27]

Ce noroc a avut Timișoara și evreii din Timișoara!

Am avut noroc.

Am scăpat. Dar acum ce mă fac?

În 23 august 1944 au venit vecinii şi au spus: „Oameni buni, veniţi la noi la radio s-auziţi ce se întâmplă.” Am aflat că totul s-a schimbat, iar legile antisemite au fost anulate încă în noaptea aceea.

Dar să revin la soarta mea, că prin soarta mea vezi și soarta altora. Am supravieţuit în detaşamentul meu de muncă şi am avut un noroc fantastic de care mi-am dat seama numai în ziua de 24 august. Dimineaţa am primit ordinul de mobilizare pentru detaşamentul de lucru de la Doaga, ordin pe care prieteni şi colegi ai mei îl primiseră cu luni în urmă. Eu aşteptam cu groază: „Când primesc eu?” La Doaga era un detaşament foarte greu, se construiau buncăre între Siret şi Prut, în ideea că ruşii vor înainta şi buncărele vor fi un fel de Linie Maginot pentru România. Când am primit eu ordinul, detaşamentul Doaga nu mai exista, nici legile antisemite. M-am uitat la data când a fost emis: aprilie 1944. Ordinul nu a ajuns la mine, pentru că ei aveau adresa veche din strada Doja, iar numele era scris greşit, Laszlo Nicolae, că numele meu este Laszlo Toma Nicolae şi nu l-au găsit pe acest nefericit Laszlo Nicolae (*râde*) decât pe 24 august. Am avut mare noroc. M-am întâlnit cu colegii mei care au venit acasă din Doaga, 800 de kilometri pe jos. Când ruşii au spart frontul, detaşamentul s-a destrămat, dar nu mai era nici autobuz, nici tren, nu mai era nimic. Au venit cum au apucat, s-au suit pe un camion, pe un tren de marfă, au venit pe jos până acasă, morţi de foame, obosiţi, murdari, plini de păduchi, nişte nenorociți. Mi-au povestit. Când au ajuns acolo și-au întrebat unde sunt wc-urile, le-au arătat: „Pe câmp.” „Şi cum faci?” „Iei un baston, te duci acolo...” „Şi pentru ce trebuie bastonul?” „Ca să te ţii de el şi să goneşti câinii.” Astea erau condiţiile.

Fratele meu fusese în detaşament extern timp de câteva luni. A avut și el noroc, că a fost într-un detaşament mai „onorabil”, la Predeal. Erau cam sub ochii lumii şi nu i-au chinuit prea mult. A primit „carnet de scutire” pentru care tata a plătit o mulţime de bani şi pe baza acestui carnet avea dreptul să lucreze ca muncitor calificat într-o fabrică. Aşa a învăţat meseria de

[27] Despe bombardamentele din septembrie 1944 vezi interviurile cu Peter Freund, Alon Gal, Arnold Junger, Iudit Cohen, Zsuzsi Stahl.

strungar şi frezor. Era mândru, că a fost foarte apreciat. (*Ca strungar, iar el avea diplomă de avocat!)* El demult avea diplomă de avocat, din 1940.

Bun, am scăpat. Dar acuma ce mă fac? Am terminat liceul, nu aveam bacalaureat, nu aveam nimic. Norocul nostru că s-a făcut comisie de bacalaureat pentru toţi evreii care au făcut şcoala în România şi nu au putut să se prezinte la bacalaureat. S-a numit o comisie la Arad pentru absolvenţii liceului din Timişoara şi ai liceului din Arad. Repede, repede, hai la Arad. Dar cum să te duci, că între timp Aradul a fost ocupat de unguri?! Noroc că ruşii i-au dat afară pe unguri, toată ocupaţia maghiară din Arad a durat cam o săptămână. Asta le-a fost de-ajuns ca să dea ordin ca evreii să meargă în ghetou şi să pună steaua galbenă. O săptămână au fost la putere! Asta a fost una din primele lor dispoziţii. Am ajuns cu chiu cu vai la Arad. Gândeşte-te că Arad-Timişoara cu trenul durează cam 40 de minute. Noi atunci am făcut o zi. Am plecat de dimineaţă cu tren de marfă care peste tot s-a oprit, apoi s-a întors, că între timp au venit nemţii şi au bombardat. Am ajuns seara, ca să constatăm că nu suntem la Arad, ci la Aradul Nou, pentru că între timp podul dintre Arad şi Aradul Nou a fost aruncat în aer. Ne-am dus pe jos din Aradul Nou la Arad. Norocul nostru că aveam mulţi prieteni şi fiecare a dormit la câte un prieten. Eu am fost primit de familia Friedland. Cu Fredi Friedland am fost coleg un an de zile la Timişoara. Acum stă la Tel Aviv. Am stat la ei, nu pot să uit cât de bine a gătit doamna Friedland, care s-a purtat cu mine ca o mamă. Dar nu prea am dormit, că bombardau nemţii Aradul şi în noaptea aceea am stat în adăposturi. Îţi închipui cât de nedormiţi ne-am dus la examen. Dar am trecut, am primit diplomele, ne-am întors fericiţi la Timişoara.

Ce ne facem? Dacă nu ne înscriem la facultate, ne mobilizează la armată, pentru că armata română între timp s-a aliat cu ruşii. Visul meu a fost să merg la Politehnică. Am aflat că peste o săptămână era sesiunea. Eram destul de bine pregătit, pentru că în timpul celor patru ani am învăţat foarte serios matematică şi fizică, mulţumită domnişoarei Neumann şi unor colegi mai în vârstă, ca de pildă Rothenstein, care a venit şi ne-a ţinut cursuri speciale. Nu pot să uit literele lui, că erau litere... care de care, ca nişte perle erau. Ne-a predat trigonometria. Până azi ţin minte trigonometria pe care ne-a predat-o el atunci.

Ne-am prezentat la Politehnică, noi, colegii mei din an, dar şi tinerii din anii superiori, care de trei-patru ani aşteptau să se înscrie la Politehnică. Nu s-a prezentat o generaţie, ci cinci generaţii, din 1940 până în 1944, care primiseră de curând diploma de bacalaureat. Ne ducem la Politehnică şi ne spune secretara: „Nu vă putem primi.” „De ce?” „Avem ordinul Ministerului Învăţământului din septembrie 1940, elevii evrei nu pot să fie primiţi.” „Bine, dar nu ştiţi că s-au schimbat lucrurile?” „Ştim, dar ordinul e ordin şi un ordin nou nu ne-a parvenit încă.” Ceea ce nu era de mirare, că atunci nu mergea nici tren, nici telefon, nimic nu funcţiona. Timişoara era bombardată sau mitraliată aproape zilnic de germani. Era debandadă. Ne-am dus acasă foarte trişti.

Unul din noi, care era deja om mare în Partidul Comunist, s-a dus la prefect, care era şi el membru în Partidul Comunist, prefect nou-numit, Valeriu Novacu. Era în octombrie '44. Comuniştii erau în guvern. Guvernul era un guvern de coaliţie, comuniştii nu erau la putere, dar aveau deja un cuvânt de spus. S-a dus la Valeriu Novacu să se plângă. În seara aceea toţi am primit telefon acasă să venim imediat cu actele că: „Pardon, am greşit.” (*Râde*) Ne-am prezentat şi cei mai mulţi am trecut. Nu numai că am trecut, dar primii nouăsprezece din primii douăzeci erau elevii de la Liceul Israelit. (*Atât de bine eraţi pregătiţi!*) Gândeşte-te că unii se pregăteau de patru-cinci ani. Nu a fost o întâmplare că au fost printre primii.

Succese, până la un punct

Atunci au început anii de revoluţie totală. Politehnica era încă politehnica veche care funcţiona bine, dar mişcarea comunistă a început deja să introducă structuri noi. Tineretul evreu era în mare fierbere. Unii evrei s-au orientat spre emigraţie, alţii s-au orientat spre comunism. Eu am fost printre cei care s-au îndreptat spre comunism, eram convins că socialismul şi comunismul rezolvă şi problema noastră și că intrând într-o epocă de dezvoltare a ţării, vom avea şi noi locul nostru.

Era singura ideologie care oferea o soluţie.

Nu era singura, mai era sionismul. E adevărat că oferta sionistă era încă slabă. Până în 1948 nu a existat statul Israel şi emigraţia era ilegală. Greutăţile efective de plecare şi de aclimatizare erau mari. Fratele meu și cu mine ne-am gândit că în primul rând vrem să ne facem meseria. Ştiam că dacă vom pleca în Israel, nu ne vom face meseria, pentru că trebuia să învăţăm ebraică și nu vom lucra neapărat în domeniul nostru.

Eu credeam că evreii au un viitor în socialism. A durat un timp până când mi-am dat seama că am greşit. Şi când mi-am dat seama, era târziu. Am greşit nu numai ca evreu. Am greşit din toate punctele de vedere, pentru că Partidul Comunist a devenit foarte repede un partid dictatorial. Dacă erai înscris în partid, nici nu puteai să-ţi dai demisia. Din Partidul Comunist n-a mai fost ieşire decât prin excludere şi cu consecinţe foarte grave pentru cel exclus. Am învăţat să tac din gură, să mă concentrez asupra activităţii mele profesionale şi să nu caut niciun fel de avansare pe linie de partid. Începând din 1946-47, am redus profilul meu politic şi am mers numai pe evoluția profesională, pentru că mi-am dat seama că profesional, am totuși viitor. România a intrat într-o fază de dezvoltare industrială rapidă şi avea nevoie de mulţi ingineri. Viitorul meu era asigurat din punct de vedere profesional. Ceea ce nu mi-am dat seama şi am învăţat numai încet, încet era că evreilor li se puneau limite din ce în ce mai mult şi în cariera profesională. Nu îmi era la început clar, pentru că am înaintat în Politehnică frumos, am fost unul din studenţii cei mai apreciaţi, la sfârşitul studiilor am primit un post cu uşurinţă.

Atunci încă nu exista repartiţie. Repartiţia a început numai la un an după ce am terminat eu. Mi-am găsit singur serviciu. Să vezi cum mi-am găsit. Nu ştiu dacă interesează. (*Sigur că da.*) Eu doream să lucrez la întreprinderea de electricitate, Uzina Electrică Timişoara. Directorul uzinei era cunoscutul doctor Miklosi, profesorul nostru de centrale şi de reţele electrice din ultimii doi ani de facultate. Era foarte bine pregătit şi noi mergeam cu mare plăcere la orele lui. Înainte de examen m-am dus la el la consultaţii; m-a primit la biroul lui la uzina electrică, era un semibirou, mai mult bibliotecă. Era o plăcere să intri în birou. L-am întrebat dacă am şanse să intru în Uzina electrică. El mi-a spus: „După examen să vii să mă-ntrebi încă o dată.” Peste vreo săptămână mi-a dat nota şi mi-a spus: „Mâine poţi să vii.” Examenul a fost şi examenul de angajare la întreprindere.

N-am avut chiar aşa noroc mare, pentru că întreprinderea s-a transformat în curând în Întreprinderea Regională de Electricitate, în care el n-a mai fost director, ci inginer şef şi în scurt timp noul director a devenit un muncitor numit de partid, în timp ce inginerul şef a fost numit de Ministerul energiei. După scurt timp am fost numit şeful secţiei de reţele electrice din Timişoara, cum s-ar spune, am fost aruncat ca un peşte începător în apă. (*Râde*) Şi-am înotat. Şi m-am descurcat. Am făcut o mulţime de treabă bună, în aşa fel încât, după câţiva ani, directorul a vrut să mă numească pe mine inginer şef, dar nu s-a putut, pentru că am fost evreu. A fost numit locţiitorul meu de la reţele, inginerul Baciu, un om deosebit. Mi-a spus: „Tomi, ştiu că tu ar fi trebuit să fii pus în această funcţie, dar n-ai nicio grijă, că o să am eu grijă de tine.” Mi-a spus deschis: „Eu am devenit inginer şef, pentru că eu sunt român şi pe

tine n-au vrut să te înainteze, pentru că directorul deja e evreu. Şi au spus că ajunge un evreu în conducere, nu trebuie mai mulţi." Mi-a spus cinstit.

Am lucrat la Întreprinderea de electricitate până în '68. De obicei când a fost o treabă dificilă, am primit-o eu. Pentru una dintre cele mai dificile m-a pregătit Miklosi în prima săptămână când am ajuns la serviciu: „Uite, problema mare a uzinii electrice în Timişoara este că funcţionează la frecvenţe diferite de celelalte, la 42 de Herz, în loc de 50 de Herz." Şi m-a pus să mă documentez şi să învăţ. Când am fost şeful sectorului de reţele în 1953, a sosit momentul să se facă trecerea. De ce? Pentru că Uzina Electrică Timişoara a ajuns la limita capacităţii, trebuia racordată la sistemul naţional. Dar nu se putea racorda atât timp cât era sistemul vechi. Eu am primit misiunea să efectuez trecerea. Aproape şase ani a durat până când tot oraşul a fost trecut, întâi la frecvenţă normală, pe urmă şi la sistem de tensiune normală. Àsta a fost unul din primele mele mari succese. În amintirea acestui eveniment, în 2003 am prezentat o lucrare la sesiunea ştiinţifică a Politehnicii din Timişoara cu titlul: „Acum 50 de ani." A mai venit unul din cei care au colaborat cu mine, inginerul Hariga, care a rămas bun prieten cu mine. Avea aproape 80 de ani și era tare bolnav, dar a venit să asiste și să mai spună câteva cuvinte.

Politica internă a partidului a devenit treptat antisemită. La început, în anii '48-'50, evreii erau promovaţi peste tot, fără probleme. Din '54 s-a schimbat situația. Eu nu am fost avansat în grad. Treacă de la mine. Nu a fost plăcut, dar nu a fost o nenorocire. Am rămas într-o funcţie onorabilă, cu salariu destul de bun la nivelul anilor aceia, dar alţii au fost retrogadaţi, au fost daţi în judecată, li s-au creat procese imaginare. În București, unul din vechii mei prieteni a ajuns la închisoare, cu toate că era total nevinovat. S-au făcut procese în care oameni nevinovaţi au fost daţi afară, închiși, deportați, pentru că au fost evrei şi pentru că alţii râvneau la poziția lor. Eu am cunoscut unul, dar au fost zeci, sute de evrei care au avansat, pentru că au fost buni și au fost daţi afară prin procese, pentru că nu puteau să-i dea afară altfel. Au fost lucruri **foarte** urâte.

O altă categorie au fost sioniștii care au fost dați afară, condamnați, închiși, chiar înainte de 1954. Aceștia au fost scoşi treptat din închisori ca urmare a intervenţiilor din străinătate. S-a plătit pentru ei. Am avut prieteni în această categorie. În aceşti ani n-am îndrăznit să vorbim, n-am îndrăznit să mergem la sinagogă, n-am îndrăznit să facem Pesah acasă. În sfârşit, am îndrăznit să facem Pesah acasă, în mod discret. A fost **mare** lucru. (…)

Să mă întorc la Timişoara. Am ajuns la limită şi din punct de vedere profesional. Reţelele s-au pus la punct, nu mai erau aşa de multe probleme, a început să devină plictisitor.

Cum s-a repercutat sistemul de economie planificată în întreprindere?

Pentru întreprinderea de electricitate era pozitiv, pentru că politica economică a guvernului a favorizat dezvoltarea întreprinderilor de electricitate. Nu totdeauna şi uneori au fost momente neplăcute din cauza politicii guvernului, dar de cele mai multe ori a fost favorabil. S-au dat bani pentru electrificare. De exemplu, în 1961-62 a fost un mare program de electrificare a satelor. Fiecare întreprindere a primit ca misiune de la Ministerul Energiei să introducă electricitatea în toate satele din regiunea respectivă. A fost un fel de concurs. Cine va electrifica primul regiunea de care răspundea? Şi întreprinderea noastră a câştigat acest concurs. (*Arnold Junger*[28] *lucra şi el la acest proiect.*) Era coleg cu mine. El era mai implicat pe teren, pentru că el era şeful secţiei construcţii-montaj și unităţile lui au efectuat o parte din lucrări. Eu eram atunci şeful serviciului energetic şi eu am făcut proiectul general pe baza căruia s-au făcut pe urmă proiectele pe bucăţele.

[28] Vezi interviul cu Arnold Junger.

Era în '61 sau '62, nu mai ţin minte exact anul. Aveam 803 sau 804 sate în regiune. Proiectele le-am făcut pe baza hărţilor militare care erau foarte precise. Fiecare localitate, aproape fiecare casă era pe hartă. Am constatat că nu mai există toate cele 804 sate, unele s-au depopulat, dar statistica n-a fost adusă la zi. Pe harta militară aceste sate erau încă marcate, pe teren însă au dispărut. Am făcut proiectul pe baza datelor de pe teren. Proiectul a fost respins. Ni s-a spus: „Proiectul trebuie să coincidă cu statistica." Degeaba am spus noi că satul ăla nu mai există. „Proiectul nu poate fi în contradicţie cu statistica şi evidenţa guvernului." Aşa că am făcut trei sau patru proiecte din astea fictive în care am cuprins patru sau cinci sate fictive. Până la urmă s-au lămurit şi au rectificat lucrurile…

Asta nu s-ar fi putut întâmpla într-o întreprindere particulară.

Întreprinderea patriculară ar fi trebuit să se încadreze într-un program naţional, guvernul era cel care a comandat proiectul, el dicta. Erau multe nebunii din astea.

Hai să-ţi povestesc o chestie care nu e legată de evreime, ci de modul în care noi am lucrat şi-am trăit. La un moment dat l-am înlocuit pe inginerul şef câteva săptămâni, deci toate problemele ajungeau la mine. Într-o zi primesc telefon de la Moraviţa, de la graniţa România – Iugoslavia, de la comandantul postului de graniţă. Ce s-a întâmplat? Echipa noastră era în drum într-o maşină Skoda Octavia spre Belgrad ca să facă nişte verificări la Chichinda[29]. Noi aveam o convenţie cu întreprinderea de electricitate din Belgrad, cu care colaboram. O dată la şase luni trebuiau verificate contoarele şi aparatele de măsură. Comandantul îmi spune: „Nu pot să dau drumul la maşină, fiindcă maşina nu are documentele necesare." „Ce document îţi lipseşte?" Se chema atunci *triptic*. Tripticul era o autorizaţie internaţională, o asigurare internaţională pentru maşină şi un fel de paşaport. „Lipseşte tripticul, nu pot să vă dau drumul." Zic eu: „Domnu' comandant, dacă oamenii şi aparatele nu ajung astăzi la Belgrad, noi vom plăti o amendă serioasă. Conform contractului, dacă nu te prezinţi la data respectivă, plăteşti 25.000 de dolari amenda. Te rog, inventează ceva ca oamenii noştri să poată să treacă." Zice el: „Am înţeles. Închid telefonul şi văd ce pot să fac." Peste jumate de oră îmi telefonează: „Tovarăşu' inginer şef, (nu eram inginer şef, dar el nu ştia) maşina este în drum spre Belgrad." Zic eu: „Ce-ai făcut?" Zice: „M-am gândit, m-am gândit, am studiat documentele şi-am găsit următoarea soluţie. Pe lista cu aparatele care se transferă la Belgrad era un loc liber. În acest loc liber am trecut una bucată maşină Skoda." (*râsete*) Şi maşina a trecut, nu în calitate de maşină, ci în calitate de aparat.

Sistemul era rigid,...

… dar oamenii erau inteligenţi. Nu întâmplător ţi-am povestit chestia asta, ci ca să vezi că unde oamenii şi-au pus mintea la contribuţie, găseau o soluție. Şi-am avut cazuri din astea cu duiumul în viaţa mea.

Asta spune ceva despre spiritul românesc.

Da, pe de o parte e birocratic, dar pe de altă parte inteligent şi descurcăreț.

Şi nu sunt chiar aşa de...

…de ticăloşi,

nici fanatici.

Nu sunt fanatici, nu sunt cap pătrat.

Cum ai receptat revoluția din 1956 din Ungaria?

Cum am receptat-o? Asta e o întrebare bună. Noi la Timişoara ascultam Radio Budapesta. A fost pentru mine un şoc nemaipomenit ce se întâmplă acolo şi a rămas pentru mine o amintire dureroasă. Am auzit tot ce se întâmplă, cum pare să reuşească şi cum se degradează. Se degrada în revoluţie fascistă şi ne dădeam seama de asta prin radio. Au început cu lozinci fasciste. Nu noul guvern, care era social-democrat liberal, ci mişcările interne au

[29] Chichinda - localitate in Banatul de Nord, Serbia

început cu lozincile lui Szálasi[30]. Fasciștii au început să își ridice capul, așa cum își ridică acuma capul. Rușii au intervenit, pentru că noul guvern a proclamat alegeri libere. Pe de altă parte, în Ungaria au început să se ridice oamenii care s-au speriat de ascensiunea fasciștilor, care s-a produs în cadrul revoluționarilor. În orice revoluție, vezi și acum în revoluțiile arabe, sunt mișcări în interior care încearcă să dirijeze revoluția în stânga, în dreapta, spre religie… Același lucru s-a întâmplat în Ungaria. Revoluția a fost făcută în mare parte de liberali care voiau democrația. Dar era o facțiune foarte periculoasă care a încercat să împingă spre extrema dreaptă, spre readucerea vechiului regim, sub masca și protecția democrației.

În legătură cu evenimentele de atunci am și o memorie muzicală. La radio se dădea mereu o scenă din opereta *Silvia* a lui Kálmán, intrarea Silviei. Nu știu de ce, poate n-au mai avut alte plăci. Tot timpul auzeam aceeași melodie și de câte ori aud această muzică, îmi aduc aminte de acele zile de frică, de grijă, pentru că aveam multe rude în Budapesta. Mare parte din verii mei au fost atunci în Budapesta. Pe urmă am vorbit cu ei, despre ce au simțit ei în această perioadă. Și ei erau îngroziți de ridicarea mișcării szálasiste.

Înseamnă că intervenția sovietică era ambivalentă?!

Da. Pe de o parte a distrus democrația și liberalizarea. Pe de altă parte a fost benefică, pentru că a frânat mișcarea fascistă. Nu cred că rușii s-au gândit la asta. În '68 au intrat în Cehoslovacia cu toate că acolo nu era o mișcare fascistă.

Uită-te, în Ungaria fasciștii își ridică din nou capul. Este un curent foarte periculos și ungurii nu-și dau seama câtă pagubă își fac **lor**, nu evreilor. Ungurii nu-și dau seama. Asta-i cea mai mare tâmpenie a lor. Dar în sfârșit…

În Timișoara s-a simțit influența acestor evenimente în mod special la Politehnică.[31] Am citit autobiografia lui Holender[32], care povestește corect evenimentele de atunci. Holender a fost dat afară din Politehnică și toată cariera lui ulterioară a fost determinată de acest eveniment. Până la urmă a ieșit bine pentru el **și** pentru Opera din Viena.

E interesant cum un eveniment negativ poate avea consecințe pozitive.

Așa e.

La București m-am desfășurat, dar…

Bun, hai să ne întoarcem la plecarea la București. Munca a devenit plictisitoare. Simțeam că nu progresez. Hai să mergem la București! Nu puteai să pleci la București decât pe bază de ordin de ministru, deci Ministerul Energiei trebuia să aibă nevoie de mine. În toamna lui '67 apare un comunicat că este un concurs pentru angajare la Institutul Central de Cercetare pentru Energie Electrică, care se înființase atunci. M-am înscris și am fost primit. A venit ordinul ministrului, am fost transferat la București. Am avut o mulțime de greutăți cu transferul locuinței, norocul nostru era că atunci era voie să vinzi locuința și să cumperi alta. Am vândut locuința din Timișoara, am cumpărat alta în București. Dar n-a mers așa simplu, că a intervenit Ceaușescu, fără să știe că e vorba de mine. (*Râde*) După ce am făcut vânzarea-cumpărarea și am făcut procesul verbal (încă nu am ajuns la contract, dar deja am plătit și am luat avans), Ceaușescu a intervenit și a interzis toate operațiunile de transcriere a locuințelor, până la noi dispoziții. Și ne-a ținut în aer aproape doi ani de zile. Nu am putut definitiva vânzarea din Timișoara, nici cumpărarea în București, dar trebuia să mă mut. Eu m-am mutat singur, apoi au venit Rolla cu copiii și cu mama, dar am fost în suspans aproape doi ani, până

[30] Ferenc Szálasi (1897 – 1946) – conducătorul partidului fascist în Ungaria

[31] Protestele de la Timișoara și reacția autorităților comuniste sunt relatate de Peter Freund și Alon Gal în acest volum.

[32] Ioan Holender (n. 1935), directorul Operei de Stat din Viena (1992 – 2010), autorul unor volume autobiografice, *Spuse, trăite, dorite* și *De la Timișoara la Viena*

când Ceauşescu s-a răzgândit şi a permis din nou transcrierile de proprietate. Asta e un răspuns la întrebarea ta în legătură cu birocraţia şi nebunia guvernului român. Era un lucru mărunt, dar m-a ţinut pe mine şi mii de alţi oameni blocaţi.

Am intrat la institutul din Bucureşti, unde eram un necunoscut. Am descoperit rapid că bine am făcut că am plecat de la Timişoara. De ce? Prima lucrare pe care am primit-o era o lucrare pe care nimeni n-a vrut s-o facă, toţi fugeau de ea, cum se spune aici, ca de un cartof fierbinte. Era vorba de un studiu legat de un mare incendiu la una din centralele electrice şi care a distrus toate cablurile centralei. Era vorba de centrala din Craiova, care din această cauză nu a funcţionat aproape un an de zile, o pagubă materială îngrozitoare, prin ce s-a distrus şi prin energia neprodusă. Institutul a primit ca misiune să lămurească de ce a luat foc centrala, de ce focul nu s-a putut stinge şi de ce nişte cabluri care ne-au fost vândute nouă ca nişte cabluri rezistente la foc, în loc să reziste, au distrus totul. Era muncă de cercetare. Aveam avantajul că am avut mare experienţă la cabluri şi că aveam o oarecare experienţă de teren. În plus, eram un om care ştia să colaboreze. Predecesorul meu era un om care se certase cu toată lumea. Eram obişnuit să înghit multe, ca să colaborezi trebuie să şi înghiţi, să te adaptezi. Am stins întâi toate focurile de ceartă şi au colaborat cu plăcere cu mine. Dintr-o lucrare nenorocită a ieşit o lucrare pentru care toţi am primit premii, iar eu am fost decorat şi avansat în grad. Am devenit „eroul" Ministerului energiei pentru treaba asta. Au venit şi pompierii care erau implicaţi şi m-au lăudat mai mult decât meritam. Ei erau fericiţi, că am găsit explicaţia pentru toate şi i-am disculpat.

Am folosit instalaţii experimentale, am folosit o mulţime de documentaţie străină. Ştiam germană, franceză, engleză şi am primit aprobarea să citesc documentaţie străină. Era mare lucru. Eu am fost dintre puţinii care au avut acces la toate documentaţiile din vest. Am descoperit că acest sinistru de la noi nu era o întâmplare, că ceva asemănător s-a petrecut la o centrală din America, la două centrale din Germania, la o centrală mare din Ungaria, la una din Ucraina. Şi **lor** li s-a părut inexplicabil. Am fost invitat în Budapesta, la Dresda, în Germania, am ştiut şi ungureşte, am ştiut şi germană, iar românul care a venit cu mine a fost fericit că a avut pe cineva să-l ajute. Şi-ţi spun, lucrarea a ieşit o perlă. Norocul meu şi norocul Ministerului energiei.

Şi-aşa au început să mă avanseze în grad. Din cercetător am devenit şef de laborator şi la un moment dat, mă cheamă directorul şi zice: „Ascultă, şeful de secţie care era director adjunct ştiinţific a demisionat şi te-a propus pe tine în locul lui. Ce părere ai, eşti de acord să devii director adjunct ştiinţific?" La care eu eram destul de încurcat, că ştiam că sunt limitat, pentru că sunt limitat… Dar în Bucureşti erau atunci mai toleranţi şi în instituţie nu erau mulţi evrei. I-am spus: „Domn director, vrei să pierzi un cercetător bun şi să capeţi un director adjunct mediocru?" Dar am acceptat. Am rămas director adjunct câţiva ani.

Aveai nu numai calitate de cercetător, ci şi o personalitate conciliatoare.

De care era nevoie. Erau „terorişti" suficienţi, trebuia şi un conciliator. (*Râde*) Directorul general era Mihăileanu, om bine pregătit şi un om care înţelegea multe.

Nu erai ambiţios, nu voiai să ajungi neapărat într-o poziţie de conducere, dar ai ajuns în mod natural.

Nu, nu eram ambiţios. Am ajuns departe, pentru că au avut nevoie de mine. Mi-a spus Mihăileanu: „Tu poţi rămâne director până nu găsesc în locul tău un român." Mi-a spus deschis. Au găsit. Nu a fost nicio supărare. Dar observi că era aşa: „Ca evreu tu nu poţi rămâne director adjunct multă vreme."

În postul meu de conducere la Bucureşti, mi-am dat seama că exista un antisemitism latent şi neoficial în guvern şi în partid şi se făcea totul ca evreii să fie daţi la o parte. Era un

deziderat care nu se declara, dar îl ştia toată lumea. Era secretul lui Polichinelle[33]. A început emigrarea. Li s-a dat de înțeles evreilor că e bine să plece și pot pleca. Îţi dau un exemplu cu fiica mea Gabi. Ea a studiat fizica şi a fost printre cei mai buni studenţi. A primit diploma şi după un an suplimentar, gradul de cercetător. După cursul special pentru cercetare urma să fie repartizată la Institutul de Fizică, un institut de cercetare. Toţi au fost repartizaţi la Institutul de Cercetare, numai Gabi nu. Ea a fost trimisă să predea la o şcoală medie tehnică. În ciuda eforturilor mele, cu toate că nu duceam lipsă de relaţii. Mi s-a spus clar: „Degeaba, nu avem voie să o luăm." Căile erau închise. Şi-atunci am înţeles.

Când te-ai gândit prima oară să pleci?

Începând din 1971-72, când au venit colegi din străinătate care au vrut să-mi deschidă calea. Erau doi colegi și prieteni din copilărie, unul din Germania, celălalt din Elveţia, Ionel Roth și Ştefi Romaşcanu. Ionel mi-a spus că există un anume cetăţean care contra unei sume de ordinul a zece mii de dolari, poate obţine eliberarea din România. Ştefan a făcut rost de această sumă. Ştefan era atunci prim-violonist în *Orchestre Romande* de la Lausanne. Ionel a vrut să obţină plecarea mea în Germania sau în Elveţia cu ajutorul acestui om de afaceri din Londra, Jakober îl chema. Îl ştie toată lumea că s-a scris despre el între timp. Atunci însă era mare secret. A făcut legătura cu Jakober, au stabilit suma, Romaşcanu a găsit pe cineva care era dispus să împrumute suma, dar, subit, a murit Romaşcanu. Relaţia cu Jakober și cu sponsorul care trebuia să dea banii s-a terminat.

Ți-a fost frică de Securitate?

Fiecăruia îi era frică. Mi-era frică, dar nu în mod deosebit. Puteam să mă tem mai puţin, pentru că în urma cercetării, eu am devenit copilul minune și copilul iubit al pompierilor care aparţineau, ca și Securitatea, de Ministerul Afacerilor Interne. Deci, nu ar fi trebuit să-mi fie frică. Dar eu ştiam că şi lor le e frică. (*Râde*) Ca să-ţi dai seama, îți povestesc ceva. În 1977, când încă n-aveam depusă cererea, a fost un mare incendiu de cabluri în Galaţi. S-a făcut o comisie guvernamentală de cercetare. Şi ştiindu-mă pe mine de când a fost incendiul la centrala electrică din Craiova, Ministerul Afacerilor Interne a cerut de la Ministerul Energiei să mă delege în echipa de cercetare. A fost unul din marile mele succese și am primit decoraţii şi nu ştiu ce. La sfârşitul acestei cercetări a avut loc o scenă fantastică. Am ajuns la o concluzie care scotea nevinovaţi pe oamenii din Galaţi. A ajuns la aprobare la Ceauşescu. Ceauşescu a respins. „Nu aprob. Nu cred, până nu-mi construiţi o instalaţie model pe care să-mi demonstraţi că lucrurile s-au întâmplat aşa cum spuneţi voi." Deci, trebuia să construim o bucată de canal de cabluri, montat aşa cum era montat în fabrică, să producem o străpungere electrică aşa cum spuneam noi că a avut loc, această străpungere să creeze foc în cabluri, acest foc să se propage astfel ca să creeze aşa o atmosferă încât pompierii să nu poată intra, că dacă intrau, erau otrăviți. „Să-mi demonstraţi asta pe o instalaţie experimentală."

Banii nu contează.

Banii nu contează. Toată comisia a făcut în pantaloni, că niciunul din ei nu era în stare să facă asta. S-au uitat la mine: „Tomi, tu ştii să faci asta?" Am spus: „Dacă am ajutorul secţiei electrice de la Combinatul Galaţi, atunci pot să fac. Să-mi dea ei electricienii, să-mi dea materialele, să-mi dea sculele și facem." Șeful secţiei electrice de la combinat, un vechi prieten de-al meu de la Reşiţa, a spus: „Pun oamenii la dispoziţie, tot depozitul, toate cablurile." În timp de o săptămână am construit modelul. Am făcut proba şi a mers. Era o instalaţie mare pe un teren viran în interiorul combinatului. Am trimis telegramă la Bucureşti să vină Ceauşescu. Toată comisia era pe câmp, era un teren construit pentru aterizare de elicopter, era circ mare, îţi dai seama, păzit de securitate de jur împrejur, era ceva ca-n filmele fantastice. Eu stau acolo cu echipa mea şi mâna pe buton, să dau drumul la circ. Şi vine

[33] Un secret cunoscut de toată lumea.

elicopterul şi nu iese Ceauşescu, ci vice prim-ministrul, inginerul Oprea, unul din oamenii de încredere ai lui Ceauşescu. Se scuză că n-a putut veni personal Ceauşescu, a venit împuternicit, să facem noi proba şi el o să raporteze tovarăşului preşedinte. Directorul meu Mihăileanu l-a primit: „Asta e instalaţia, e pregătită, responsabilul încercării este inginerul Toma Laszlo." El se uită la mine, îmi dă mâna, zice: „Doctor inginer Toma Laszlo." Eram atunci deja doctor inginer. Mi-am dat seama că a citit biografia mea, că s-a informat dinainte. Şi-a făcut lecţia. (*Râde*)

Am dat drumul la probă, proba a reuşit nemaipomenit de bine, peste aşteptările mele. A apărut scânteia electrică, a luat foc cablul de la scânteie, de la cablu a luat foc şi restul cablurilor. A ieşit un fum infernal, toată lumea a fugit. (*Râsete*) Pompierii erau pregătiţi să stingă cu comandă de la distanţă. A fost ceva ca-n filme. Şi-a zis Oprea : „Sunt mulţumit, sunt convins, puteţi opri proba." Mie mi-a zis: „Mulţumesc." Încă în seara respectivă am primit telefon, nu eu, ci directorul Mihăileanu: „Preşedintele a aprobat proiectul." Îţi dai seama ce reuşită a fost asta pentru mine. Mai ales când a zis: „Doctor inginer." (*Râde*)

Întrebarea de o mie de puncte

Acum să-ţi povestesc treaba cu o mie de puncte. Într-o zi mă cheamă Mihăileanu şi spune: „Tomi, am o întrebare de o mie de puncte. Ai cumva gânduri de plecare?" Am spus: „Domn director, care evreu nu are gânduri de plecare?" De ce m-a întrebat? Pentru că am fost propus pentru o comisie guvernamentală şi numele meu a fost scos de-acolo. Mi-a zis: „Tomi, dacă odată o să te gândeşti la plecare, primul care trebuie să ştie, sunt eu. E şi interesul tău şi al meu." Şi-aşa am făcut.

La câteva luni după această discuţie, Gabi şi Dorel au vrut să depună actele pentru plecare. Era o înţelegere de prin 1974-75 între guverne, ca România să permită plecarea a vreo douăzeci de mii de evrei pe an. Era în schimbul acordării *Clauzei naţiunii celei mai favorizate*[34]. Clauza se reînnoia în fiecare an şi preţul era, între altele, douăzeci de mii de evrei eliberaţi. În felul acesta a plecat în circa zece ani de zile marea majoritate a evreilor din România. Cu Jakober plecau mai puţini. Puţini erau în stare să obţină suma de zece mii de dolari.

M-am dus la Mihăileanu: „Domn director, poţi să mă duci acasă cu maşina, că azi am venit fără maşină." Institutul era la marginea Bucureştiului şi dacă n-aveai maşină, dura o oră până ajungeai acasă. El avea drumul spre casă pe lângă casa mea. Ajungem la noi acasă, ne oprim în parcare, el nu se dă jos, nici eu. „Tomi, spune ce-ai vrut să-mi spui." Şi-a dat seama că vreau să-i spun ceva fără microfoane. „Gabi şi Dorel vor să plece." „Asta înseamnă că şi tu ai să pleci." Zic eu: „Da. Dacă ei primesc aprobarea, o să fac şi eu cerere." „Bine, când vrei să pleci tu, întâi să-mi spui mie." Bun, ei au plecat.

Peste un an şi ceva, m-am dus la el: „Domn director, a venit momentul." Zice: „Bun. Te aşezi la mine în birou şi faci cererea că din motive de sănătate nu mai poţi să fii şef de laborator." Nu mai eram atunci director adjunct, că găsiseră un român în locul meu. „Din motive de sănătate vrei să treci în producţie." Institutul avea şi o secţie de producţie. Am făcut cererea, a doua zi a fost aprobată, eram trecut inginer principal la secţia de producţie, cu menţiunea nescrisă că rămân în biroul meu, în locul meu. Cel care a venit în locul meu, m-a lăsat acolo și a colaborat frumos cu mine până la plecare.

Ți-a făcut un serviciu mare, pentru că ai lucrat până la capăt.

[34] Prin această clauză. S.U.A. a acordat României importante avantaje în termeni de taxe vamale și cote de impozite.

Foarte mare. Nu am lucrat până la capăt în calitate de cercetător, s-a chemat că sunt inginer de producţie, dar am primit acelaşi salariu. (*A fost OM.*) A fost nu numai om, a fost şi curajos.

Când am primit paşaportul, m-am prezentat: „Domn director, faceţi-mi lichidarea." Zice: „Tomi, ai fost în vizită la ministru?" Eu: „De ce?" „Păi n-a fost studentul tău?" „Ba, a fost." „Şi ştii că s-a purtat frumos cu tine?" Zic: „Eu ştiu foarte bine." Zice: „Să ştii că se cuvine să te duci să-ţi iei rămas bun." Zic eu: „Da nu cumva îl jenează pe el că mă duc în vizită în calitate de 'trădător'?" Zice: „Asta nu-i grija ta, asta-i grija lui." Pe loc a obţinut pentru mine audienţă. N-am aşteptat mult. „Poftiţi." Ministrul era Cocârlă, mult timp secretar de partid la Regionala Timişoara. A fost studentul meu, foarte bun student, strălucit, eu i-am condus diploma de inginer. Se scoală, mă îmbrăţişează. Zic: „Tovarăşe ministru, dumneata ştii pentru ce am venit?" „Sigur că ştiu. Ai primit paşaportul şi-ai să pleci." (*Cum să nu, ştia înaintea ta.*) Aşa mi-a spus şi el. (*Râde*) „Crezi tu, zice el, că tu ai fi avut paşaportul, dacă eu nu ţi-aş fi dat aprobarea? Îmi pare rău că pleci. M-a bucurat să fii aici cu noi."

Şi ţie ţi-a părut rău, nu-i aşa?

Să ştii că într-o oarecare măsură am pierdut un loc de muncă în care m-am desfăşurat. Efectiv m-am desfăşurat acolo. Mi-au dat o mulţime de probleme foarte dificile şi de obicei am reuşit. Am reuşit pentru că am avut foarte multă experienţă şi am avut multe surse de documentare pe care alţii nu le-au avut, că n-au cunoscut limbi străine. Mi-am făcut relaţii în străinătate. Am avut nişte posibilităţi pe care altul nu le avea. Nu că eu am fost aşa genial, dar am avut mai multe posibilităţi decât altul. Şi am ştiut să mă bag doar acolo unde ştiam. Unde nu am ştiut, nu mă băgam.

Una din ele a fost în '78, când deja am avut cererea depusă. A luat foc un vapor la Galaţi. S-a făcut o cercetare guvernamentală că era o bănuială că a fost o autoaprindere. Aveau motive. Şi eu am ajuns la concluzia asta, după ce am făcut cercetarea. Eram deja înscris pentru plecare. Şi pompierii şi ministerul de interne mă voiau pe mine în comisie, deşi nu era în programul ministerului energiei. Dar ei ştiau ce-am făcut eu la Galaţi înainte şi unul din generalii de la securitate a insistat ca să vin eu.

Cu toate că aveai actele depuse?!

Cu toate. I s-a spus generalului: „Ăsta are actele depuse." „Ştiu. Nu va face parte din comisie, nu va apărea pe niciun document, dar eu vreau să fie acolo lângă mine, că pot conta pe el." Mi-au promis că nu voi figura pe listă, că dacă figuram pe procesul verbal, nu mai puteam pleca. „Toată lumea va închide ochii, da' te roagă să fii acolo lângă ei să îi ajuţi." Şi-am stat aproape o lună acolo până am încheiat cercetările. Când am plecat, generalul a venit personal să mă conducă până la maşină, un general de securitate! M-a îmbrăţişat şi mi-a urat drum bun.

Atunci pot să spun că mi-a fost frică. Că la toţi le era frică. Şi generalului, că le era frică unul de altul. Toţi se bănuiau unul pe altul, toţi se denunţau şi spuneau tot felul de minciuni unul despre altul. Pe mine m-a ţinut numai şi numai calitatea profesională. Eu ştiam că eu exist până când au nevoie de mine. Şi m-a mai ţinut ceva, de care mi-am dat seama numai ulterior, când am făcut recapitularea.

În '76 Cocârlă[35] a devenit ministru. Eu eram în deplasare când el a fost în vizită la institut. Când mă întorc, mă cheamă Mihăileanu: „Tomi, Cocârlă a fost în vizită şi una din primele întrebări a fost unde eşti tu, că vrea să vorbească cu tine, că tu i-ai fost conducătorul de diplomă." Apoi s-au întâmplat nişte lucruri care mi-au dat de gândit. Directorul a făcut cererea pentru paşaport permanent pentru mine. Ministerele aveau dreptul să obţină de la Ministerul de Interne paşapoarte permanente pentru anumite persoane de care ei trebuiau să

[35] Trandafir Cocârlă, absolvent al Politehnicii Timişoara, a deţinut de două ori portofoliul Ministeriului Energiei şi a fost destituit de Ceauşescu, pentru că s-a opus unor planuri nesăbuite ale dictatorului.

dispună în caz de urgenţă. Se întâmplă ceva, vrem să îl trimitem pe Tomi la Berlin. Dacă mergem pe calea normală, nu putem să-l trimitem decât peste trei luni, dar el trebuie să plece mâine. De aceea eu eram pe lista celor care trebuiau să primească acest paşaport. Luni de zile n-a venit niciun răspuns la această cerere. O săptămână după vizita lui Cocârlă, a sosit paşaportul meu. O lună după această vizită am apărut pe lista persoanelor aprobate de ministru să primească maşină Dacia fără rând şi cu credit, cu plată în rate. Nici nu cerusem. Ai înţeles? Şi s-au mai întâmplat câteva lucruri din astea.

Ai plecat în momentul în care erai la apogeul carierei tale.

Da. Şi când aveam pe omul meu ministru, atunci am plecat. Dar Gabi a plecat... şi tot trecutul mă împingea să plec. În plus, ştiam: ăsta acuma este, dar mult timp nu ţine. Şi nici n-a ţinut mult timp. Era un om prea de treabă, nu putea să rămână. A fost dat la o parte. Eu am asistat la un moment când era cât pe-aci să cadă. Ceauşescu a cerut ceva care era imposibil de realizat. Cocârlă ne-a chemat pe Mihăileanu şi pe mine să ne sfătuim, ce-i de făcut? A venit şi ministrul aprovizionării care era şi el amestecat şi am constatat că era un fost coleg de la Politehnică. Aveam multe relaţii personale. Relaţia bună cu Mihăileanu am creat-o atunci, dar peste tot aveam foşti colegi de la Timişoara, foşti colegi de la Politehnică, aveam relaţii bune, amicale, ştii?

Povestea cu microfoanele

Ai amintit de o poveste cu microfoane? Ce s-a întâmplat?

Vrei să ştii? Asta e o poveste de la institut. Unul din laboratoarele institutului de cercetare era laboratorul de service. Ce service făcea laboratorul ăsta? Verifica şi repara aparatele de radio portative ale echipelor de intervenţie. Au primit nişte aparate militare de telecomunicaţie, de producţie poloneză, cu care puteai vorbi telefonic la 15 - 20 de kilometri. Era mare lucru, numai că aparatele astea se cam stricau. Totdeauna erau la noi trei-patru aparate la reparaţie, unul de la Ploieşti, unul de la Bucureşti, unul de la Câmpina. Într-o zi vine unul din laborator: „Aveţi la voi un aparat deschis?” „De ce?” „Păi, zice, în aparatul meu eu aud convorbirea de la voi.” (*Râsete*) Au verificat, niciun aparat nu era deschis. Au căutat şi-au găsit ce se cheamă *poloska* pe ungureşte (*ploșniță* pe româneşte), un microfon. Nu era de-al nostru. Era pus de Securitate. Din întâmplare emitea pe aceeaşi frecvenţă ca şi aparatele noastre şi înregistra tot şi transmitea la Securitate, dar şi la aparatele noastre care erau în reparaţie. Era clar că unul din noi este urmărit. Ce să facem? Lasă că le arătăm noi. Colegii au luat aparatul şi l-au dus la delegatul permanent al securităţii în clădire, la tovarăşul Popescu. „Tovarăşul Popescu, americanii se pare că au instalat la noi un aparat.” *Poloska* era de fabricaţie americană. (*Râsete*) „Şi uite că l-am descoperit şi am venit să vi-l dăm.” Dovadă de vigilenţă. Popescu ăsta s-a făcut alb ca varul, dar era destul de deştept şi i-a felicitat: „O să fiţi decoraţi pentru această acţiune patriotică.” (*Râsete*) Au spionat pe unul din laborator, pe fiul lui Chişinevsky, care era membru mare în Comitetul Central. Cum era în bancul ăla că vine un spion din străinătate şi îl caută pe colaboratorul lui, despre care ştia că locuieşte pe strada Kogălniceanu, nr. 3. Sună la uşă, spune parola pe care trebuia să o spună. Nu vine niciun răspuns. Şi mai încearcă o dată şi încă o dată. Nimic. Nişte copii îl întreabă: „Pe cine căutaţi?” „Păi,” zice, „pe tovarăşul Popescu.” „Aah,” zic ei, „pe Popescu spionul! Ăla s-a mutat...” (*Râsete*).

Mai bine să vă spun un banc

În jurul plecării au fost niște lucruri interesante. Când noi am plecat, se pleca în condiţii mai civilizate. Trebuia totuși să treci prin comisii care încercau să te prelucreze să nu pleci. Dar toată chestia era un fel de circ. Când am ajuns eu la comisia sindicală, zice preşedintele: „Tovarăşi, tovarăşul Laszlo ştie ce vrea, să nu ne pierdem vremea cu el, mai bine să vă spun un banc. Sunteţi de acord?" „Da, suntem de acord." Bancul era următorul: Domnul Kohn a primit aprobarea de plecare. A fost chemat la o comisie ca asta şi când i s-a spus să nu plece, a spus: „Nu e nevoie să mă lămuriţi, eu nu vreau să plec." „Atunci de ce ai făcut cerere?" „Soţia vrea să plece, cumnatul vrea să plece, bunica, părinţii soţiei, **ei** vor să plece." „Dacă dumneata nu vrei să pleci... divorţează de soţie!" La care zice Kohn: „Nu pot, nu se poate." „De ce nu se poate?" „Foarte simplu, eu sunt singurul evreu în familie." (*râsete*) Bancul acesta l-a spus şi toată comisia s-a prăpădit de râs, iar eu am înțeles mesajul. Ai înţeles şi tu.

Toţi ar fi vrut să aibă un Kohn în familie.

Sigur, aşa este. Și era o perioadă când el a îndrăznit să spună acest banc, o perioadă de un pic de libertate.

Alt aspect. Am avut dreptul să luăm cu noi ceva. Aveam dreptul să vindem casa, eram obligaţi să o vindem statului. Statul a dat o sumă maximă de patruzeci de mii de lei pentru casă. Cineva a venit să o evalueze, o evalua la douăzeci, treizeci, patruzeci de mii. Mai mult nu putea. Valoarea reală a casei noastre atunci era între două sute cincizeci şi trei sute de mii de lei. Am vândut casa statului pentru patruzeci de mii, am vândut... vorba vine, ne-a furat. Bine că atâta am primit. Pe banii ăştia ne-am cumpărat mobilă. Am fost obligaţi să cumpărăm mobilă de la stat, de familie, mobila pentru o cameră. Familia noastră era bunica, Vera, Rolla şi cu mine, eram trei familii, deci mobilă pentru trei camere. Era în ambalaj original, dar am încercat să mai băgăm şi alte lucruri. Dar cui să dăm bacşişul şi în ce formă şi cât, nimeni nu ne-a spus. Am ajuns la vamă cu lăzile. Instrucţiunile erau ca lăzile să fie bătute în cuie, să se poată deschide la vamă, apoi se închideau cu sârmă şi erau plombate.

Buuun. Cine a mers la vamă? Eu, care sunt naivul familiei. Rolla a rămas acasă, aşa, să vadă cum mă descurc eu, vai de capul meu! Ajung la vamă, se pun lăzile acolo pe platformă, vine la mine şeful: „Lăzile dumneavoastră?" „Da." „Sunt legate cu sârmă?" „Nu sunt, aşa cum scrie la carte." „Bine, zice, dar să ştiţi că sunt două feluri de legături, legătură simplă sau legătură dublă. Legătura dublă e mai bună, sunteţi sigur că ajunge cu bine acolo. Legătura simplă nu costă bani, legătura dublă costă." Mi s-a luminat mintea că ăsta este bacşişul. „Cât?" A spus, nu mai ştiu, parcă două mii de lei. Ăsta era aproximativ un salariu mediu. „S-a făcut, faceţi legătură dublă." Şi-atunci ştii ce s-a întâmplat? Nu s-a uitat deloc la ce e în ladă. Au început să lege şi gata. Dacă ştiam... cine ştie ce am mai fi putut băga. Nu s-a uitat deloc.

Ne simțim acasă

Am plecat, am sosit, am fost foarte bine primiţi, ca toată lumea. Am fost impresionat cum ne-au întâmpinat prietenii noştri, unii ne aşteptau la aeroport. După o lună, într-o pauză la cursul de ebraică, au venit doi colegi de-ai mei, Walter Shapira şi Adrian Bianu. Amândoi lucrau aici la Întreprinderea de electricitate. Mare bucurie! „Intră în maşină, te ducem la întreprindere la noi. Am vorbit cu şeful secţiei de cercetare şi e dispus să stea de vorbă cu tine pentru angajare." M-au dus direct la Serviciul de cercetare, Research and Development Division, la şeful serviciului, inginerul Nelken, foarte deştept şi simpatic. Am stat de vorbă cu el în germană, germana mea era mult mai bună decât engleza. Mi-a spus: „Văd autobiografia ta, ai venit aici să fii director adjunct sau ce?" Am început să râd. „E caraghios ca un nou-

venit să aibă pretenţii la post de conducere. Eu mă bucur dacă găsesc un servici de cercetător. De altfel, în România am avut destule posturi de conducere. Vreau să mă lăsaţi să lucrez, am ce să fac la voi." „Te aşezi aici şi faci cererea de angajare." Au avut un formular destul de complicat, prietenii au stat lângă mine şi m-au ajutat să completez. Asta a fost în decembrie. La 1 aprilie m-au angajat.

A fost greu să te obişnuieşti cu administraţia, cu mentalitatea israeliană?

Da, destul de greu. Nu numai cu cea israeliană, cu cea din această întreprindere. Eu eram obişnuit cu întreprinderile de electricitate din Europa. Am fost în delegaţii din România în Ungaria, în Germania de Est şi de Vest, în Franţa, în diverse locuri din Europa. Întreprinderile de electricitate din Europa semănau foarte mult, indiferent dacă erau din ţară capitalistă sau nu. Asta era puţin diferită. Nu era aşa de plăcut. Era cam dictatură, o dictatură dublă. Pe de o parte era conducerea administrativă, pe de alta sindicatul şi se tot certau. Fiecare voia să fie stăpân şi asta nu merge aşa. Și astăzi este așa, din cauza asta totul scârţâie.

Cum ai reuşit să te impui și să-ţi găseşti locul?

Au descoperit încet, încet, că mă pot folosi bine. Şi au început să mă folosească bine. De multe ori am avut senzaţia că nu sunt folosit la capacitatea mea, dar pe la sfârşit am primit probleme foarte dificile ca, de exemplu, problema influenţei magnetice asupra personalului. Am putut să mă desfăşor şi să aplic experienţa mea din România. Am putut să rezolv câteva lucruri bune.

V-a fost dor? V-aţi simţit dezrădăcinaţi?

Nu ne-am simţit dezrădăcinaţi, pentru că mare parte din societatea cu care am crescut era aici, cea mai mare parte a foştilor mei colegi de liceu, a foştilor colegi de facultate, de întreprindere. Gândeşte-te că şeful centralei de aici a fost electrician la Timişoara şi studentul meu mai târziu. Altul era fost coleg de liceu, altul fost coleg la Bucureşti. Aici în casă a locuit Feigenbaum Victor cu care am fost coleg de şcoală. În casa de alături au locuit trei din foştii noştri colegi de şcoală. Înţelegi? De fapt, societatea mea era deja aici când eu am venit. M-am simţit acasă. Dificultatea a fost învăţatul limbii şi al obiceiurilor locale. A fost destul de greu să cumperi locuinţă, să cumperi maşină, să-ţi tot cumperi ce trebuie când venitul tău la început a fost foarte modest. Acuma nu mai am probleme. Locuinţa este a mea, este plătită, altă maşină nu ne mai trebuie că nu ştiu dacă mai conduc un an sau doi. Pensia ne ajunge. Cum vezi, nu ducem lipsă.

Aveţi un apartament frumos, cu o vedere superbă. Când te gândeşti înapoi, la Timişoara, la România, ai sentimente pozitive?

Da şi nu. Nu, pentru că am avut foarte des momente când am simţit că nu, nu, nu eşti de-al nostru, nu aparţii de acest loc, ar fi mai bine să pleci. Pe vremea copilăriei mele au existat numai legi care erau împotriva evreilor. Legi care să-i protejeze pe evrei n-au existat. Chiar dacă legea îţi dădea dreptul la egalitate, evreul nu era egal şi era pradă uşoară. Gândeşte-te că în România dinainte de epoca Antonescu au fost universităţi în care evreul nu putea să pună piciorul, deşi nu exista lege care să o interzică. Că legea nu spunea că nu ai voie să primeşti evrei în Politehnică, dar în Politehnica din Timişoara n-a fost picior de evreu. În Bucureşti, da. Studenţii locali au impus asta şi profesoratul local a înghiţit. N-a făcut nimic. Dacă un evreu a venit în Politehnica din Timişoara, ori a fost omorât în bătăi, ori dus cu salvarea de-acolo. Cunosc cazuri concrete. Ei, asta nu mai e în Europa acuma. În Europa există ţări în care negarea Holocaustului este pedepsită prin lege. Asta e o mare deosebire. Că se aplică, că nu se aplică, asta e altceva, dar există lege. Deci Europa de astăzi nu mai e Europa care a fost. Evreii nu sunt într-un pericol existenţial.

Desigur am multe gânduri bune, am avut mulți prieteni si colegi români, maghiari, sârbi și germani cu care am petrecut multe evenimente în bună înțelegere, am avut multe realizări profesionale de care sunt mândru, am primit o educație profesională bună și de câte ori văd imagini din România, sunt cuprins de nostalgie.

Interviu realizat de **Getta Neumann**, noiembrie 2012, Haifa, Israel

6. 1936. O fotografie simbolică: 3 băieți la patinaj

Tomi Laszlo (stânga) cu Heinzi (în mijloc) și Feri.
Heinzi devine elev la Liceul German Banația, rupe relațiile cu prietenii evrei. Se înrolează în armata germană, cade pe front; Feri se îmbarcă pe vasul Mefkure spre Palestina, vaporul este scufundat de un submarin; Tomi trăiește la Haifa, Israel.

7. 1948. Nunta lui Tomi Laszlo și Rolla, n. Musafia, la sinagoga sefardă.

Scurt istoric al Liceului Izraelit din Timișoara

De Tomi Laszlo[36]

Timișoara este unul din cele mai vechi orașe din Transilvania, primele însemnări despre această cetate datând de prin secolul al XII-lea. Prezența evreilor în oraș este semnalată în unele documente, din care reiese că familii de evrei expulzați din Spania s-ar fi stabilit în Timișoara prin 1515. În timpul ocupației de către turci s-a format la Timișoara o comunitate de evrei sefarzi care au venit prin Istanbul. Existența acestei comunități este menționată în documentele de predare a cetății, încheiate în 1716 de comandantul trupelor turcești cu comandantul armatei austriece, prințul Eugeniu de Savoia. În cimitirul vechi, de rit spaniol, se află morminte din perioada ocupației turcești, dintre care cel mai vechi este cel al lui Azriel Assad, rabin si chirurg, decedat în 1636. În 1736 rabinul Meir Amigo și alți patru evrei din Istanbul au fost autorizați să se stabilească în oraș. Amigo a organizat viața comunitară și a contribuit mult la dezvoltarea comunității evreiești.

Odată cu dezvoltarea orașului și ca urmare a liberalizării treptate a regimului politic din Imperiul Austro-Ungar, a evoluat și comunitatea evreilor din Timișoara, ajungând la aproape 7000 de suflete in perioada Primului Război Mondial (cca 10% din populație). Cu toate că era numeroasă, comunitatea nu avea nici măcar propria ei școală primară.

Necesitatea unor școli evreiești a devenit din ce în ce mai acută, date fiind, pe de o parte, dificultățile de încadrare a elevilor evrei în școlile de stat care erau focare de antisemitism, pe de altă parte, necesitatea de a transmite generațiilor următoare în mod organizat și oficial tradiția evreiască.

În 1917, din inițiativa profesorului Marmorek și cu sprijinul societății „Hatikva" ia ființă prima grădiniță evreiască, iar în anul următor, prima Școală Primară Israelită (cea din cartierul Iosefin), sub conducerea directorului Leopold Fleischer. În continuare, Dr. Adolf Vertes, președintele Comunității, cere Ministerului Invățământului aprobarea pentru înființarea Liceului Israelit de Băieți care își inaugurează festiv cursurile în 4 noiembrie 1919 cu 658 de elevi, sub conducerea profesorului Dr. Victor Deznai. Din 1925 preia conducerea Dr. Iosif Marcus. În perioada următoare se deschide și a doua Școală Primară Israelită (din Fabric), director Zoltán Székely și se înființează Liceul Comercial Israelit (clasele 5-8), director Izidor Marton. Ceva mai târziu s-a înființat și Gimnaziul de Fete (clasele 1-4), condus inițial de Dr. Feodora Weiss.

Pentru adăpostirea Liceului Teoretic, a Liceului Comercial și a Gimnaziului de Fete s-a construit un complex modern de clădiri cuprinzând și un internat, situat în zona de vile a cartierului central (Cetate).

Programul de invățământ a fost bazat pe cel stabilit de către Ministerul Învățământului pentru școlile publice. În afară de cursurile obligatorii, programul Liceului Israelit a cuprins și Limba Ebraică și Religie (studiul iudaismului și al istoriei poporului evreu). În consecință, de la începutul existenței sale, aceste instituții de învățământ au constituit un centru de conservare și cultivare a tradiției și culturii evreiești.

[36] Vezi interviul cu Tomi Laszlo.

În anii următori, școlile evreiești din Timișoara, în frunte cu Liceul Israelit, și-au îndeplinit cu cinste funcțiile pentru care au fost create. În special în perioada cea mai grea pentru evreimea din Europa, între 1940 și 1945, aceste școli au reprezentat un neprețuit adăpost cultural și sufletesc pentru tineretul evreu din Timișoara și din zonele din care evreimea a fost evacuată la Timișoara.

Succesul acestei misiuni s-a datorat în mare parte corpului profesoral si directorilor. Astfel, clasa noastră a avut norocul de a avea ca profesori de matematică pe entuziaștii Hermann Schwarz și Marika Neumann, care ulterior au devenit amândoi cadre universitare, ca profesor de limbă franceză pe neîntrecutul Vasile Kardos, iar ca profesori de limbi clasice pe directorul nostru înțelept Dr. Iosif Marcus și pe eruditul F. Hauben. Ajutați de umorul lor înnăscut, profesorul Iuliu Gross a reușit să ne ușureze învățatul fizicii si chimiei, iar profesorul Albert Wagmann a reușit să ne dea bazele necesare în istorie și geografie. Adalbert Kun a avut rolul dificil de a preda limba română într-o clasă în care majoritatea elevilor au avut limba maternă maghiară și pentru care literatura română a fost o obligație și nu o plăcere. La științele naturale am avut parte de doi profesori excelenți: Moses Fuchs si Gizela Redei. Profesorul nostru de muzică, Dr. Maximilian Eisikovits, personalitate cunoscută în cultura muzicală din România, a reușit să ne învețe să iubim și să înțelegem muzica, iar neuitatul Ladislau Kalman ne-a introdus în tainele desenului geometric și artistic. Științele gândirii, psihologia, logica si filozofia ne-au fost predate inițial de regretatul B. Goldenblum care ne-a părăsit încă în timpul școlii, iar în continuare, de veșnic tânărul Francisc Frucht care a devenit ulterior cunoscut în calitate de poet sub numele de Anavi Adam.

8. Tabloul absolvenților Liceului Izraelit, 1943-1944

La religie (iudaism) am avut ca profesor un proaspăt absolvent al școlii de rabini, un tânăr entuziast și plin de energie, care mai târziu a devenit rabinul-șef al orașului și președintele

Comunității, pe Dr. Ernest Neumann. Prof. M. Wider s-a luptat din greu cu noi în predarea limbii ebraice, ceea ce nu era o sarcină ușoară, dat fiind că o parte din elevi au venit din alte școli, în care nu se predase ebraica. Tânărul profesor Goldstein s-a străduit mult să-l sprijine în această muncă. El ne-a părăsit în condiții tragice, găsindu-și sfârșitul în drum spre Palestina, pe vasul Mefkure, scufundat de germani in 1944.

Fostul nostru diriginte, Dr. Victor Deznai, a știut să ne predea cu succes limba și literatura germană într-o epocă în care noțiunea de "german" era sinonimă cu dușmanul suprem. Cursurile lui de istoria artei si culturii, oferite în afara programului obișnuit, au fost foarte apreciate.

În toamna anului 1940, după ce elevii evrei au fost excluși din toate școlile, Liceul Izraelit a fost cel care i-a preluat pe toți în grija sa și le-a asigurat condiții de învățământ mult mai bune decât cele pe care le-au avut înainte. Corpul profesoral s-a întărit considerabil prin profesorii evrei care au fost expulzați din școlile de stat sau particulare. E de la sine înțeles că un profesor evreu trebuia să fie excelent pentru ca să fie angajat la o școală de stat.

În timpul anilor de război și de furie antisemită, Liceul Israelit a fost o oază social-culturală pentru tineretul evreu. Într-o perioadă când intrarea evreilor era interzisă la toate locurile publice, inclusiv Teatrul și Opera, Cercul Cultural al Liceului a devenit centrul de viață culturală și socială nu numai pentru elevii "activi", dar și pentru o serie de absolvenți care frecventau ședințele săptămânale ale cercului. Deseori au participat la aceste ședințe și tineri care au primit o învoire de câteva zile din detașamentele de lucru și care au folosit puținul lor timp disponibil pentru a se instrui.

Condițiile erau deosebit de grele, deoarece școala a fost evacuată din clădirile liceului care au fost transformate încă de la începutul anului 1941 în spital militar german. Comunitatea, condusă de Dr. Ligeti, nu s-a lăsat descurajată: a închiriat o vilă, a transformat o parte din birourile comunității în clase, ba chiar a utilizat o parte din spațiul templului mare din cartierul Fabric în același scop. Elevii au reacționat la același nivel, dovedind o maturitate corespunzătoare situației speciale. O parte din elevi, născuți în 1925, au fost trimiși în detașamente de muncă încă din aprilie 1943. Totuși nu au abandonat învățătura, ci au continuat să urmeze cursurile în orele de după programul de lucru. Școala, la rândul ei, le-a facilitat acest lucru prin faptul că lecțiile au fost programate după orele 14.

Rezultatele muncii corpului profesoral și a elevilor s-au văzut imediat după eliberare. Absolvenții Liceului Israelit au dat dovadă de o pregătire deosebit de bună în toate domeniile, la locul de muncă sau în studiul universitar. La examenul de admitere la Politehnică din 1945, din primii 20 admiși, 19 au fost din rândurile absolvenților Liceului Israelit. Cea mai mare parte se află azi în Israel, o parte mai mică în Germania, SUA, Canada și Australia, puțini au rămas în România. Procesul de emigrare din România, care a început încă înainte de 1940 ca urmare a intensificării antisemitismului, a fost întrerupt în timpul războiului, reluat imediat după război, oprit din nou prin închiderea ermetică a granițelor și reluat în funcție de bunul plac al guvernului român.

Prin reforma învățământului din 1948, toate școlile confesionale și particulare din România au fost desființate și prin acest act, capitolul învățământului izraelit la Timișoara se încheie.

Profesori de la *Zsidlic* (Zsidó Liceum - Liceul Israelit) - Evocări

Victor Deznai

Când îți faci propria evaluare, cauți să detectezi cine a pus ceva în sufletul și în mintea ta. După părinți, îi așezi pe profesori. Unul dintre ei a fost profesorul meu de franceză, Deznai Victor. L-am cunoscut în anul 1940. Pe lânga faptul că ne învăța să vorbim corect limba lui Molière, ne plimba virtual prin marile orașe ale Franței, introducându-ne în cultura franceză.
Când intra în clasă, aveai impresia că tocmai se ridicase de la masa sa de lucru, unde bănuiai că lăsase o lucrare în curs de redactare, dedicată urbanisticii, într-o perioadă în care multe orașe mari erau distruse de bombardamente. Lucrările sale au fost publicate în reviste de prestigiu.
Bernhard Rothenstein[37]
Timișoara, 2008

Profesorul Deznai a fost prieten bun al părinților mei, apoi profesorul meu de franceză la *Zsidlic* între anii 1934-1938 și în fine, pacientul meu la Cluj. Am avut onoarea să-l vizitez săptămânal în casa lui de pe strada Treboniu Laurean *(Posta utca*) unde am discutat evenimentele culturale, politice și științifice de actualitate.

Relațiile amicale între dascăl și student s-au adâncit în 1937 cu ocazia *Expoziției Internaționale* din Paris unde am călătorit împreună. Am profitat de relațiile Domniei sale și am reușit să vizităm sub tutelajul lui unele părți ale Parisului de neatins pentru muritorii de rând. Am coborât în pivnițele "Banque de France" unde sunt păstrate rezervele de aur ale Republicii Franceze, etaje peste etaje de lingouri de aur. Am coborât în canalele subterane ale orașului, plimbându-ne cu barca pe un parcurs de câțiva kilometri.

Eram tânăr asistent la Clinica prof. Hațieganu la Cluj, când Doctorul Deznai s-a mutat în casa profesorului de dermatologie Tataru (fost rezident regal) în vecinătatea profesorului renumit de Istoria Medicinii, Dr.Valeriu Bologa. Convorbirile din grădina imensă a vilei Tataru mi-au rămas întipărite în memorie până în ziua de azi.

Dr.William Dorian
Toronto, 2008

Maria (Marika) Neumann

Era în toamna lui 1940, când profesoara mea de matematică, Maria Neumann, a deschis ușa clasei a XI-a a LIT (asta era prescurtarea pentru Liceul Israelit din Timișoara), aruncând pe catedră, într-un stil caracteristic, catalogul ce conținea numele elevilor înscriși la secția științifică. Amintesc câteva nume: Abelsberg, Altmann, Koguth, Adler, Berger, Loebel. Nu am bănuit în acel moment că întâlnirea cu dumneaei va genera o trainică prietenie care va lăsa puternice urme asupra evoluției noastre viitoare.

Obișnuit cu stilul de predare riguros al profesorilor pe care i-am avut la liceul Constantin Diaconivici Loga, printre care îi amintesc pe Coman, Cioflec și Iorgulescu, oameni cu convingeri liberale, m-a surprins din primul moment stilul neconvențional de predare al acestei profesoare, înaltul grad în care stăpânea materia predată și, nu în ultimul rând, grija pe

[37] Bernhard Rothenstein (1924 - 2009), fizician, profesor la Universitatea din Timișoara.

care o arăta pentru ca fiecare dintre noi nu numai să înțeleagă cele predate, dar să le și poată aplica la rezolvarea problemelor pe care ni le propunea, culese cu grijă din culegeri de probleme și din reviste de renume. Punându-ne să numerotăm în caiet problemele rezolvate, nu de puține ori am auzit-o spunând: „Dumneata ai devenit cam leneș”, când i se părea că numărul problemelor rezolvate nu a crescut suficient de la o zi la alta.

Având impresia că nu reușește să ne transmită suficiente cunoștințe la orele de curs, ne invita în după-amiezile ei libere la ea acasă. Rezolva cu noi probleme cu un grad ridicat de dificultate și ne introducea în capitole speciale de matematică ce nu figurau in programa analitică.

Văzând că sunt interesat de materie, încetul cu încetul s-a legat între noi o prietenie, tematica problemelor pe care le discutam lărgindu-se spre literatură și filozofie, domenii în care era foarte versată. Mi-a pus în repetate rânduri întrebarea: „Ce înseamnă sa fii evreu?” După lungi dezbateri, am ajuns la următoarea definiție: „Evreu este cel ce sesizează ceva, acolo unde alții nu întrezăresc încă nimic”, lărgind definiția lui Cioran, *Evreul e ca drojdia, nu lasă făina să doarmă.*

Termin cu un mesaj:

Dragă Marika, (ai propus să lăsăm deoparte politețurile)

Bănuiesc că acolo pe unde ai poposit, ai pregătit o masă și scaune, hârtie și scule de scris, pentru ca toți cei cărora le-ai fost profesoară, să învățăm în continuare de la tine, să fim riguroși în tot ce întreprindem, să continuăm discuțiile despre punctele în care matematica, fizica și umanitatea se intersectează și să dăm mai mult decât ni se dă. Și poate să ne mai spui din când în când: „Ați devenit cam leneși…”

Bernhard Rothenstein
Timișoara 2008

Lecția de neuitat a profesorului Frucht (Anavi Adam)

Era prin 1942-43. În cadrul liceului funcționa un Cerc Cultural. Ne întâlneam săptămânal, în sala festivă de lângă Templul din Fabric, iar elevii prezentau operele lor literare sau scurte eseuri despre lecturile lor. Eram sprijiniți de profesorii Frucht, Kardos, Hauben și Kuhn. Într-o sesiune a Cercului, prezentam în sistemul de teatru radiofonic piesa autorului german Ernst Toller cu titlul „Hinkemann”**.** Piesa are un profund caracter pacifist, prezentând suferințele unui om întors de pe front, invalid și traumatizat sufletește.

La un moment dat, prin una dintre ferestre a pătruns un bolovan, care, din fericire, nu a rănit pe nimeni. Profesorul Frucht a sărit de la locul său, ieșind în mare viteză din sală. După câteva minute s-a întors, ținând de guler un elev de la liceul Banația (temutele „șepci roșii”). L-a legitimat si i-a explicat că cei din sală audiau piesa unui autor german, dușman convins al războiului în care mulți nemți au murit și mor. După care i-a dat drumul să plece.

Scenele din acea după-masă mi-au revenit de multe ori, gândindu-mă că pe lângă filozofie, Profesorul Frucht m-a învățat și o puternică lecție de viață, de neuitat: **Capul sus!**

Bernhard Rothenstein
Timișoara 2008

Ernest Goldstein-Zehavi

Era prin 1940 când, din cauza legilor rasiale, a trebuit să părăsim Liceul Constantin Diaconovici Loga și să trecem în Liceul Israelit. Știam cu toții să citim texte scrise în ebraică, dar nu înțelegeam sensul celor citite. Prima lecție de limbă ebraică a pus în evidență această stare de fapte, dat fiind că ceilalți colegi se descurcau foarte bine în acest domeniu. Directorul școlii Dr. Marcus a înțeles situația și l-a delegat pe profesorul Goldstein-Zehavi să se ocupe de instruirea noastră în domeniu.

Mi-a fost dat cu această ocazie să cunosc un om dedicat meseriei, folosind o metodă modernă de predare, folosind texte bine gradate, așa încât în scurt timp am ajuns să ne descurcăm și să îndrăgim limba strămoșilor.

Dar profesorul nu s-a limitat doar la atât. Dându-și seama că aveam dificultăți în participarea la serviciul divin, ne-a propus ca în fiecare sâmbătă să ne rugăm într-o sală mică a Templului din Fabric, fiecare dintre noi urmând să prezinte pe rând pericopa săptămânii. Le mai am si acum pe ale mele și atunci când simt nevoia de a mă ruga, mă închipui în sala mică amintită mai sus, în prezența profesorului, din care emana profunda convingere că trebuie să ne păstrăm tradițiile.

Prima lecție de ebraică începea cu *Iam* (marea), *Ba Iam Onia* (vaporul pe mare) prevestind faptul că profesorul meu de ebraică va sfârși cu Struma, undeva pe fundul mării în drum spre țara visurilor sale.

Bernhard Rothenstein
Timișoara 2008

Bözsi Altmann

Am tot ce-mi trebuie aici, dar de multe ori mă apucă așa un dor…

Cele doua fetițe cu coroniță pe cap în fotografia de Purim din 1959 suntem Evi și cu mine, la 11 și 10 ani, în spate, cu pălărie, tata, rabinul Ernest Neumann, care a transpus „Cartea Esterei" într-o piesă de teatru. Pare a fi foarte demult, parcă ar fi ieri.
Ne revedem după 53 de ani în Israel. Împreună cu soțul ei Ruven la volan, traversăm Emek Israel, valea fertilă din nordul țării, spre Migdal HaEmek unde ne așteaptă cu nerăbdare Bözsi Altmann, mama lui Evi. Pe drum povestim despre Israel, despre copii, despre cei patru nepoți, despre vremuri de demult. La cei 97 de ani, Bözsi este vioaie, plină de temperament și foarte emoționată. Uneori se încâlcește firul povestirii, dar momentele de bucurii și temeri, reușite și încercări se conturează clar. Noi, fetele, regăsim limbajul prieteniei calde de altădată.

9. Purim 1959

Bözsi: (*Arătându-mi fotografiile celor patru strănepoți.*) Peste tot îi am lângă mine și mă uit la ei. Sunt dragostea mea.

M-am născut în Ungaria, la Endröd, în 1915. Când aveam cinci ani, am plecat la Timișoara, pentru că era periculos în orășelul unde m-am născut. Ne-au spus că dacă ne găsesc, (*cu vocea sugrumată*) ne omoară. Mai întâi am plecat la Budapesta, apoi în România. Eram bucuroși că am scăpat de acolo. Ungurii voiau să ne omoare pe noi, „jidanii".

În România ne-au primit frumos, nu se făcea diferență între evrei și neevrei. Imediat am avut din ce trăi. Tatăl meu a avut o prăvălie de cereale si produse făinoase pe care le exporta prin unchiul meu în Franța. Am avut și timpuri grele, dar nu a fost atât de greu, cum ar fi fost în Ungaria. Am trăit în România până în 1960, când am plecat în Israel. Aici sunt bucuroasă, am toată familia, acolo au rămas morții mei.

De aici, din Israel, am fost de trei ori în România în vacanță la vărul meu care a crescut ca un frate împreună cu noi, cu mine si sora mea. Vărul acesta a rămas orfan, părinții lui au murit, tatăl lui în război, iar mama de boală. Este tatăl lui Peter Fuchs[38], prietenul vostru, al lui Evi și al tău. Am fost deci, trei copii si am avut o familie minunată. Numai frumos pot să spun și de soră, și de frate, și de părinții mei. Asta mă doare, pentru că toți s-au dus…

La Timișoara am fost la școala elementară și gimnaziul Notre Dame. După asta am mai făcut patru ani de școală. Am pictat, am făcut lucru de mână, am învățat limbi și bunele maniere la maici. (*Din acest moment trece de la un amestec de română și maghiară la maghiară.*) Nu am simțit niciun moment că mă tratează ca pe o evreică, pot să spun **numai** bine despre ele. Din păcate au desființat mânăstirile, așa că nu s-a mai învățat purtare frumoasă și maniere. Ce am învățat acolo a fost numai bine și frumos.

Au încercat să vă convertească ?

Nu. Au fost totuși două fete care s-au convertit, și un băiat. Feller Pipi si una Klein, și fiul unui medic care s-a convertit cu toată familia. Băiatul a avut scarlatină, iar tatăl lui a spus că dacă se vindecă, trece la creștinism. Nu știu de alte cazuri. Nu prea țineam noi obiceiurile religioase. Mergeam la Schück rabi bácsi[39] la ore de religie, în fiecare duminică dimineață, de la 10 la 12. Și acolo am auzit numai lucruri frumoase și bune.

Ca fată tânără am avut o viață frumoasă, foarte frumoasă. Jucam tenis. Erau baluri, balul alb-albastru, culorile Israelului. Eram și într-o asociație evreiască, Hadasa[40], în care erau aproape toate fetele evreice. Sâmbătă seara mergeam să dansăm. Mergeam la plajă să înotăm în Bega. Aveam societate bună: Feller Pipi, Kun Magda, Dornhelm Zsuzsi, care mi-a fost colegă de clasă. Magda s-a căsătorit cu un industriaș. Dornhelmii erau foarte înstăriți, aveau un magazin de textile și o casă pe Corso. Evreii erau foarte uniți, se ajutau unul pe celălalt. Îmi amintesc că în fiecare magazin era o pușculiță, iar toți banii care se strângeau se trimiteau în Palestina pentru foraje de fântâni. Solidaritatea între evrei era foarte mare.

Scuză-mă că amestec româna cu maghiara, nu prea am ocazia să vorbesc românește, și cu Evi vorbesc ungurește, de asta îmi vin cuvintele în ungurește, vorbesc *heiți-heiți* (*„jumi-juma", în ebraică*).

Nu face nimic, vorbiți cum vă vine, am să traduc.

După ce am terminat la maici, am lucrat. Situația era cam grea, pentru că au venit comuniștii.

---

[38] Vezi mărturia lui Peter Fuchs la *Seară de amintiri*

[39] Rabin în templul ortodox din Iosefin

[40] Asociație pentru femei evreice

Tot era mai bine decât sub comuniști…

Înainte de comuniști, cum a fost sub regimul Antonescu ?

Ne-a fost frică, dar nu am avut neplăceri mari.

Au pierit rude în Holocaust ?

Evi: Din familia mamei în Ungaria, mulți au fost deportați și nu s-au mai întors. Un frate mai mic al bunicii mamei a supraviețuit. Apoi a fugit din Ungaria și a venit în Israel.

Ați învățat o meserie ?

Bözsi: Nu, nu am avut nevoie. La 14-15 ani am început să învăț croitorie, dar nu mi-a plăcut. – (*Ne îndeamnă*) Serviți-vă ! Luați din tort ! Vreți lămâie la ceai ? – Învățam până la ora 12, apoi mergeam să joc tenis. Nu m-a interesat croitoria. Apoi am avut serviciu ca secretară la Dr. Irina Vilanyi, lângă farmacia Weiss[41] din Piața Unirii. M-am căsătorit cu Sanyi Altmann. Familia Altmann avea o stație de benzină la Jimbolia.

Evi: Tata s-a născut în Iugoslavia. Apoi s-au mutat la Jimbolia și de acolo a venit la Timișoara să învețe. (*Spre mama*) Povestește cum a fost înainte de război.

Bözsi: Soțul a fost în tabără de muncă. Nu a fost ușor, dar tot era mai bine decât sub comuniști. Țineam legătura prin scrisori, ne scriam des. Ne-am cunoscut la prieteni.

Evi: Înainte de tata ai avut un logodnic, dar nu l-ai vrut.

Bözsi (*cu forță*): Da, da. Am rupt. A fost cumplit. Era din Sighet. Și era foarte religios. Mi-a spus că am să port perucă! Când am auzit asta…, a fost groaznic. Dar nu era numai asta, nu mi-a plăcut de el. A fost ceva aranjat, era cu sila. Părinții au vrut, pentru că era directorul unei mori într-un sat, ce știu eu, dar mie nu mi-a păsat! Am fost de acord cu logodna, dar după aia, l-am dat afară. Așa cum zic: L-am dat afară! Poftim, nu avem nimic în comun! Nici nu am avut nimic în comun. Nu l-am lăsat sa-mi sărute nici măcar mâna!

Unde ați făcut nunta cu Sanyi Altmann?

Bözsi: Nunta mea a fost în curtea sinagogii din Iosefin, acolo a fost *hupa*[42]. Am fost tare puțini, era în 1944. Erau bombardamente, atunci începuse povestea cu nemții. Nici nu puteam să ne întrunim mulți, pentru că ar fi ieșit cu necaz.

Evi: Nici nu avem fotografii de la nuntă.

Bözsi: Dar nu ne-a fost atât de teamă, ca să nu facem nicio ceremonie. La comuniști...

De ce era așa de rău la comuniști ?

Bözsi: Că nu se găsea nimic. Cumpăram un pui la piață, îl treceam prin fereastră să nu mă vadă vecinii. Eu așa făceam. Nu prea erau evrei în vecini. Poate erau patru-cinci familii în strada noastră. Eram în relații bune cu toți. Era o familie germană antisemită, dar cu noi au fost foarte drăguți, iar copiii lor aveau voie să se joace cu fetele Fuchs și cu Boris, prietenul din copilărie al lui Evi. Ei erau excepțiile. În așa măsură ne-am împrietenit, că am corespondat după ce am venit în Israel cu Joska, băiatul lor, care a devenit preot.

De unde se știa că erau antisemiți ?

Bözsi: Din comportamentul lor. Nu-i tolerau pe alți evrei. La noi au ținut foarte mult și cu noi nici nu s-au purtat ca antisemiți. Cum îi chema ?

Evi: Potenz, așa cred.

Bözsi: Potenz, nu, nu, nu cred, nu mai știu. (*Jenată*) Azi nu am o zi bună. Încă ieri îmi aduceam aminte de numele lor și voiam să povestesc despre ei. – Evike, ia o față de masă, pune-o te rog. – Dar familia Potenz ținea foarte mult la noi. Cu noi nu s-au purtat ca niște antisemiți.

Evi: Apoi tata a fost dat afară de la birou și a găsit de lucru într-un siloz unde aduna cu lopata și curăța porumbul. Muncă grea. Nu aveam din ce trăi, bunica era și ea cu noi, bunicul

---

[41] Vezi *Istoria farmaciei Weiss* în acest volum.

[42] Baldachinul sub care are loc ceremonia nunții.

nu mai era în viață. Am avut o vecină, o milițiancă, care atunci când bunicul era pe moarte, a spus: „Crapă jidanul !”

Bözsi: Dar a avut un amant cu care a trăit, unul Fănică, el a făcut tot posibilul pentru noi. A spus: „Oricând vreți să plecați, fac tot pentru voi !” Pe atunci nu se putea ieși din oraș decât cu autorizație. Ne-a spus: „Eu vă aranjez tot !” Asta a fost când am depus actele și nu aveam voie să plecăm din localitate.

Evi: Am avut prieteni: Gabi Drachsler si Boris Rubinski cu care m-am văzut la întâlnirea din Haifa[43]. Paula Wenkert cu care am vrut să intru în contact, dar nu mi-a răspuns, Vali Schlomovici a devenit foarte religioasă și trăiește în SUA. Eram prieteni. Și Robi Kohn, cred că eram în aceeași clasă.

Noi mergeam la *rabi bácsi*, la domnul rabin (Rabin Dr. Ernest Neumann, n.a.) la comunitate. Când eram copii mici, am fost la sinagogă cu bunicul. După ce a murit bunicul, nu am mai avut multe contacte cu comunitatea. Doar mai târziu, când am mers la comunitate la *rabi bácsi*, iar acolo mi-a plăcut grozav ! Când mă uit la poze, nu-mi vine să cred. O altă lume ! (*Spre mama ei*): Povestesc cum am fost la *rabi bácsi* și am învățat.

Bözsi: Pe Evi o ducea tatăl ei la serbări la comunitate, eu nu am putut, pentru că am lucrat în trei ture la Kandia. Dar nu mă deranja, am fost fericită să lucrez, numai să mă lase în pace. La serbarea de *Purim* unde ați jucat voi, nu am putut să merg.

Pentru Evi și pentru mine, rămâne o amintire minunată. Eu eram Estera, Evi Ahașveros, Peter era Mordechai.

Bözsi: L-au dat afară pe soțul meu, era funcționar. L-au dat afară, pentru că am depus actele pentru plecare în Israel. Timp de un an am fost într-o situație foarte grea pentru că *ládákon ültünk* (am stat pe lăzi[44]). Primisem pașaportul și au oprit plecarea. Norocul e că am găsit de lucru la Kandia, asta a fost foarte bine. Când s-a pornit plecarea din nou, am plecat imediat. Am avut dreptul la 20 kg de persoană. Dar nu ne-au prea folosit lucrurile. Ne-am încărcat cu fețe de masă și altele, aici n-am avut ce să facem cu ele .

E minunat că sunteți bine sănătoasă la această vârstă înaintată.

Evi: Ptiu, ptiu, să nu-i fie de deochi! (*Către mine*) *She is the queen of the family.*

Bözsi: N-aș fi crezut că am să povestesc așa despre viața mea.

Evi: Nu ai vrut. Ți-am adus un caiet și un stilou și te-am rugat să scrii despre ce și cum a fost. Copiii și nepoții întreabă și nu știu ce să le răspund. Eu am început o viață nouă aici, dar nu am fost destul de mare ca să știu cum a fost acolo.

Bözsi: Toți evreii sunt așa, Evike. Și noi am venit din Ungaria. Mai sunt lucruri de care îmi aduc aminte. Ne-am dus la Budapesta la bunici. Așa am scăpat. Au spus că dacă găsesc un copil evreu, îl înjunghie. *Már ott kezdődött a zsidózás*. (Deja atunci au început cu persecutarea evreilor.) Ungurii…

Evi: Nu s-au schimbat.

Bözsi: Da, nici nu mă uit la televiziunea maghiară. Foarte rar mă uit la Duna TV. Mă uit la ProTV, la Arte. În România nu a fost așa de rău. Doar că nu puteam pleca din oraș, dar acest Fănică ar fi făcut totul ca să ne fie pe plac, dar noi nu l-am rugat nimic. Evike, îți aduci aminte de el ?

Evi: Nu, numai de ea, de zgripțuroaică.

Bözsi: Ne-a opărit florile cu apă fierbinte. Din răutate.

Înainte de război am trăit destul de bine. În timpul războiului a fost greu, dar am suportat. Tot era mai bine decât sub comuniști. E drept că a trebuit să predăm îmbrăcăminte și multe altele. Sanyi, soțul meu, era în detașament de muncă departe de casă, corespondam.

---

[43] În mai 2011 a avut loc la Haifa o întâlnire a evreilor din Timișoara.

[44] Traducere literală a expresiei ungurești *a ládákon ültünk*. Se folosea în legătură cu cei ce au primit pașaportul de emigrare, au lichidat tot, și-au împachetat lucrurile în lăzi, dar au rămas pe loc, pentru că s-a oprit plecarea.

În timpul comuniștilor am închis ferestrele și ascultam radio Israel. Evi era micuță și a întrebat odată, în fața ușii: „Nu ascultați radio Israel ?” Aproape că am leșinat de frică, nu cumva să audă cineva !

În casa noastră locuiau încă două familii de germani, una era din Viena, alta din Timișoara. Dar mai era o pereche, ea era sârboaică, el român, de ei ne temeam foarte mult. Daca găteam ceva sau făceam cafea, închideam tot, să nu se simtă mirosul, pentru că puteau să fie invidioși și să întrebe de unde avem.

Evi (*spre mine*): Mănâncă! *Ne koplalj mint othon*! (Nu posti ca acasă!) (*Râsete*) Aveam un unchi la care mă duceam și care-mi spunea: Bagă în tine, nu posti ca acasă!

Mănânc, mănânc! Și pe nepoți îi îndopi?

Evi: Pe ei nu e nevoie! Mănâncă ei singuri!

Nu ne văicărim, nu facem mofturi

Bözsi néni, cum a fost emigrarea în Israel?

Bözsi: Păi, poți să-ți închipui. Cu câte kilograme am venit? Am locuit într-un *țrif*[45], dar un țrif tare drăguț. Serios!

Asta n-am mai auzit de la nimeni că un țrif să fi fost drăguț!

Tare drăguț! Cum am ajuns, a venit cineva și ne-a adus o sticlă de apă caldă.[46] (*Râde*) Oamenii erau foarte simpatici, fiecare se bucura de celălalt. Acum este puțin diferit, s-a schimbat situația.

Ați vrut dintotdeauna să plecați în Israel?

Unii din familie au plecat devreme, mult înaintea noastră. Unul, primul care a ieșit din familie, ne-a scris: „Veniți, nu vă temeți, veți avea tot ce aveți nevoie. O să aveți o viață bună.” Unul după altul a plecat. Toți au plecat în afară de Peter (Fuchs, n.a.) care e acum la Reșița.

Când v-ați gândit prima oară să plecați?

Nu ne-am gândit. Pentru că ne-a mers foarte bine. Am locuit în casa noastră în Elisabetin, dar ne-au dat afară, când au ieșit legile antisemite în timpul războiului, apoi casa a fost naționalizată de comuniști. În casa în care tata a luat în chirie o locuință, oamenii erau cumsecade. Era un neamț, un brutar, avea o fabrică de pâine. S-au purtat foarte frumos cu noi.

Evi: Dar asta era înainte de război.

Bözsi: Nu mai știu, Evike, înainte sau după …

Când am venit din Ungaria, tata era un om cu avere, a cumpărat o casă pe strada Ion Ghica și localul de prăvălie.

Evi: Părinții mei voiau să emigreze deja în 1956.

Bözsi: Mama mea nu voia sa emigreze, tata, oricum nu. El a murit, apoi mama a venit și ea cu noi. Tot spunea când a ajuns aici, în Israel: „E bine să trăiești aici, dar nu să mori.”

Și mai era o vorbă: *Nincs szegény ember, csak szemtelen*! (Nu există om sărac, numai obraznic! – n.a.) Asta spunea tatăl meu. Nu demult am văzut o emisiune la televiziune despre unul care a primit o ofertă de slujbă și a refuzat!

Evi: Când ați ajuns în țară, erați gata să faceți orice, absolut orice.

Bözsi: Tot am făcut. Eu am ajuns în fabrica de mănuși Fulop. Am învățat cum să fac mănuși, apoi mai târziu ne-a dus la mașini, am învățat repede cum să cos, apoi am fost la o altă secție și am cusut paltoane de piele. Vreo șapte-opt ani. Soțul a lucrat ca funcționar la moară, pentru că știa ebraică. Dar până a terminat *ulpanul*[47], a lucrat la o bază de avioane, la

[45] Un fel de baracă în care erau cazați nou veniții în Israel în primii 15 ani ai existenței statului.
[46] Țevile erau pe pământ, la soare, nu erau încă îngropate în pamânt, mi-a explicat Evi.
[47] Ulpan - școală de limbă ebraică, în special pentru noii imigranți

construcție de piste de aterisaj. El a fost la Liceul Israelit comercial la Timișoara, avea deja cunoștințe bune de limbă, știa să citească și să scrie, dar s-a dus la ulpan ca să învețe să vorbească.

Evi: Când s-a închis fabrica unde au lucrat, părinții au închiriat un local, un magazin cu obiecte de menaj, până a murit tata în 1977. Atunci am lichidat prăvălia.

Bözsi: Când am rămas singură, am făcut baby-sitting la un medic, apoi m-am dus la club. Pensia era atunci de ajuns, dar acum… Dacă n-aș primi despăgubiri după soțul meu, pentru că a fost în detașament de muncă, ar fi greu.

Îți aduci aminte, Evike, ne-am distrat pe vapor. Era interesant. Am fost bucuroși că am plecat. Am sosit aici, într-o lume nouă.

Ați venit cu vaporul?

Evi: Așa era că mergem cu avionul, dar n-a fost avion. De la București am zburat la Roma. Așteptam un avion să ne ducă la Viena, de unde am fi zburat aici. Tata a spus, mergem cu ce vine întâi. Și a venit vaporul.

Evi: Îți aduci aminte ce a spus bunica când am sosit aici, în *țrif*? Ședea pe patul de Sohnut[48] și a zis:

Bözsi: … să nu vină Magda (*fiica bunicii şi sora lui Bözsi – n.a.*)

Evi (*către mine, zâmbind*): Pentru ea, țriful nu a fost „așa de drăguț”.

Bözsi: Dar a venit. Și ea, și soțul și cei doi băieți. Mulți s-au descurcat bine aici.

Evi: Dar ceea ce este tipic pentru *alia*-ua noastră[49] e că noi nu suntem *nyafkák*. Noi nu ne văicărim.

Bözsi: Nu. Pentru noi, așa cum e, e bine.

Evi: Nu ne văicărim, nu facem mofturi, suntem mulțumiți cu ce e.

Bözsi: Când am ajuns, aveam deja familie aici.

Evi: La nunta lui Babi, Neumann rabi bácsi a făcut nunta, nu-i așa?

Bözsi: Cred că da, dar nu știu, pentru că nu am fost invitați. (*Se vede că a fost jignită.*) Niște snobi! (*Râsete*). Nu pot să-mi țin gura. Nu te supăra, Evike!

Evi (*râde*): Nu, aștept doar să spui tot. Pentru că nu ai spus încă tot.

Bözsi: Mai am doar puțin de trăit.

Evi: Să te țină Dumnezeu *bis 120*. Dar ți-am spus, pe cine nu mai e între noi, trebuie să-l lăsăm să se odihnească în pace.

Bözsi (*brusc, spre mine*): Mama ta era născută Fuchs, nu-i așa?

Cum de știți?

Știu. Nu pot să uit. Era din Sighet, dar nu avea legătură cu familia Fuchs din Timișoara. Am văzut-o o singură dată, că nu prea mergeam în Fabric.

Cel care nu-și cunoaște trecutul, nu poate să aibă viitor

Vă lipsește Timișoara?

Bözsi: Da, ce să spun, da, sincer. O spun în fața lui Evi, da. M-am simțit bine. Am tot ce-mi trebuie aici, dar de multe ori mă apucă așa un dor…

Evi (*oftează*): Da…

E normal. Acolo ați trăit cea mai mare parte din viață.

Evi: Nu, nici măcar. Are 97 de ani și suntem aici de 53 de ani, dar totuși ...

Am avut cercei, ca orice fetiță româncă - niște bobițe de aur - nu ne-au lăsat să îi scoatem. Aveam o amuletă, micuță de tot, tata a agățat-o pe o sfoară, nu era nici măcar un

[48] Organizație care sprijină imigrarea evreilor în Israel și ajută pe noii-veniți cu mobilier și obiecte de menaj, utile, dar de o calitate inferioară.

[49] Valul de imigranți din România.

lănțișor, mi-au luat-o. Mama a primit, când s-a născut, tot un fel de amuletă mică, nici pe asta nu au lăsat-o să o ia cu ea. Nici măcar cărțile mele nu am putut să le iau cu mine. Am un vis: să regăsesc "Peripețiile lui Aricică". Asta era cartea mea din copilărie de care îmi aduc aminte. Peter a încercat să o găsească, nu a reușit. Nimic, niciunde. Nimic nu am adus de acolo. Așa că am șters totul. Am uitat limba.

Îți lipsește…

Sigur. Asta nu sunt eu. Numele meu este Eva. Atunci când am venit în țară, am ajuns la chibuț câteva luni după ce am sosit aici. Mi-au spus: „Ce-i asta, Eva? Nu se poate, trebuie să-ți schimbi numele în Hava.” Nu știu cum să-ți spun: e ceva în mine, mi-a rămas în cap, undeva într-un colțișor, ascuns. Am fost învățătoare, am avut copii *olim hadașim*[50] în clasă. Niciodată nu le-am spus să-și schimbe numele: Jorge în Ghiora sau Lorena în Ilana. Niciodată nu le-am spus să aibă nume ebraice. Acum câțiva ani am hotărât să mă întorc la numele meu de Eva. Pentru că mi-au luat ceva, identitatea mea, ceea ce am fost. Acum nu se mai face, au înțeles că nu e bine, că numele face parte din identitate și nu e bine pentru nimeni.

Odată a venit Ben Gurion în vizită în fabrica unde lucra tata, în Migdal Haemek. I l-au prezentat pe tata: Altmann. Ben Gurion l-a întrebat: „Dar de ce te cheamă Altmann?” - că avea ideea asta fixă că toate numele trebuie ebraizate. Tata i-a răspuns: „Domnul meu, am o fiică, atunci când se va mărita, își va schimba numele, dar eu, nu mi-l schimb.” Fiecare soldat sau diplomat care a fost trimis în străinătate a trebuit să-și ebraizeze numele. Soțul meu a fost Rubin, l-au făcut Reuven.

Când am fost la *rabi bácsi*, am avut prima oară sentimentul că sunt evreică. De asta l-am iubit atât de mult. Foarte puține amintiri am, am șters totul. Numai de el îmi aduc aminte. După atâția ani tot îmi lipsește. (*Îi dau lacrimile.*) Asta tot timpul m-a apăsat, este o greutate care nu dispare. Cel care nu-și cunoaște trecutul, nu poate să aibă viitor.

Interviu realizat de **Getta Neumann** în noiembrie 2012 în Migdal Haemek, Israel.

[50] Imigranți nou veniți

10. Bözsi Altmann cu cei patru strănepoți. Israel, 2011

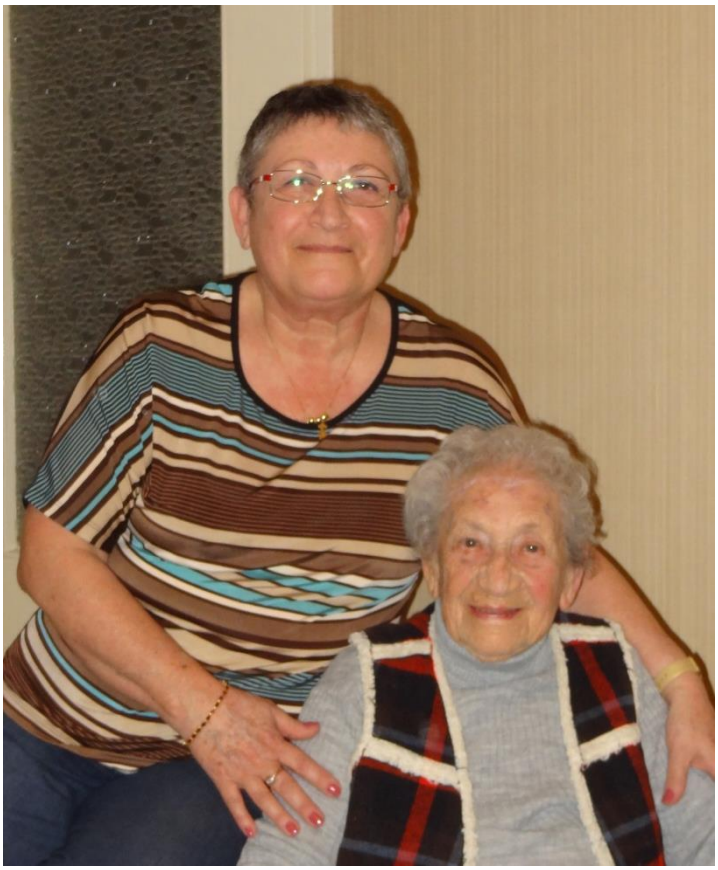

11. Bözsi Altmann cu fiica, Eva Meir. 2012

12. Arnold Junger cu Sharon, nepoata cea mai mică, la prezentarea cărții, Timișoara 2013

13. Erica Cohen, născ. Junger, cu cele patru fiice, Dana, Kathy, Iris, Sharon. Israel 2012

Claudia și Arnold Junger

Rămâne-n amintire tot
Tot ce a clădit cu noi
Colegii de muncă ai lui Arnold Junger
la despărțire

Când ajung cu un sfert de oră întârziere, am surpriza să-l găsesc pe domnul Arnold Junger, așteptându-mă in fața blocului, fără umbra vreunui reproș, cu brațele deschise și zâmbetul pe față și în ochii zglobii. Îi urmez silueta subțire și pașii sprinteni spre apartamentul în care ne așteaptă Baba (nume de alint, 'păpușă' pe maghiară), Claudia, născută Gidali. Inițial convenisem să înregistrez amintirile lui Ali, diminutiv de la Arnold, ca fost elev al Liceului Israelit, dar am abandonat rapid făgașul stabilit și conversația, în care Ali și Baba își dădeau replici și se completau reciproc, s-a desfășurat printre lacrimi, dar și mai multe râsete.

Am emigrat în Israel în anul 1985, la vârsta de 59 de ani, împreună cu soția mea, Baba, 54 de ani, fiul nostru Adi, 16 ani și cu tatăl lui Baba, o lună înainte să împlinească 95 de ani. Din nenorocire el a murit la două zile după ce am sosit. Fiica noastră Erica trăia deja în Israel, la fel ca majoritatea rudelor. Primii doi ani am stat lângă Ierusalim și am învățat limba destul de repede, pentru că aveam deja cunoștințe din liceu. Primul meu loc de muncă a fost la o mare fabrică de pâine din Ierusalim, iar după aceea am fost angajat în Haifa la *Hevrat Haşmal* (Societatea de electricitate). Între timp soția a făcut un curs de contabilitate și a lucrat și ea. Ne-am încadrat în muncă ca doi bătrâni, dar cu viitorul în față! Familia s-a înmulțit, fiica mea s-a căsătorit, are patru fete care de acum au toate bacalaureat, două sunt deja la Universitate. Băiatul a studiat la Universitate, s-a căsătorit și el și are doi copii.

Viața era frumoasă la Timișoara

Sunt născut în Dej în 1927. Ne-am mutat la Timișoara când tata a fost transferat de la Cluj la fabrica de pantofi care era filiala renumitei fabrici din Cluj, *Dermata*, concurenta fabricii din Cehoslovacia. La 3 ani am intrat în prima instituție evreiască, în grădinița de copii din cartierul Fabric, iar la școala primară evreiască i-am avut ca învățători pe domnul Székely și doamna Kaufteil. Pe vremea aceea în Timișoara trăiau peste 10.000 de evrei, în majoritate

comercianți și industriași, multe familii trăiau la un nivel mai ridicat decât nivelul de viață mediu.

În Timișoara au existat pe vremuri multe lăcașuri de rugăciune: Sinagoga mare din Fabric, Sinagoga mare din Cetate de pe strada Mărășești, Sinagoga din Iosefin de pe strada Fröbl[51], Sinagoga Ortodoxă din strada Ion Creangă, unde mergeam cu tata la rugăciune. Sinagoga evreiască spaniolă era micuță, dar foarte frumoasă. Erau două *ieșivot* mari, școli de educație religioasă. Una în Fabric, alta în Iosefin. Erau mulți evrei ortodocși, adică foarte religioși. Noi țineam Șabat-ul. Vineri înainte de masă duceam oala cu *ciolent* la brutarul care era lângă sinagogă și sâmbătă duceam acasă mâncarea bună pregătită de mama.

Cum se făcea ciolent ?

Ali: Cum? În primul rând trebuia apă. (*Râde*)

Baba: Erica știe. A învățat de la soacra ei și de la cumnate.

Ali: Fasole, carne de gâscă și gât de gâscă umplut și ou fiert. (*Arată zâmbind spre Baba*) Mie doamna nu-mi face!

Baba (*imperturbabilă*): Erica face.

Ali: Mama mea făcea două feluri de ciolent. Unul mai consistent care era masa de bază sâmbătă, cu multă carne, multă grăsime, multă fasole și alături într-un vas mai mic făcea o variantă mai lichidă, o zeamă pentru felul întâi. Brutarul punea totul vineri după-masă la cuptor și până a doua zi fierbea incetișor în oala aia de lut. Erau mulți evrei care făceau acest lucru.

Baba: Și la Deva, la templu, în curte, era un cuptor.

Ali: E o mâncare poloneză care a fost preluată de evreii aşkenazi.[52]

Amândoi părinții mei erau originari din Ardeal. Tatăl meu era din Baia Mare, dar era născut în Cehoslovacia, atunci Austro-Ungaria, iar mama era fiica unui potcovar, fierar din Dej. Aveau o viață evreiască mai solidă decât noi din Timișoara. Cei din Ardealul de Nord erau mai evlavioși în general. Se ținea cașer. Și la mine acasă și la Baba acasă, părinții noștri țineau cașer. Vineri seara și sâmbăta mergeam la templu, dar nu în fiecare sâmbătă că era departe și mergeam pe jos. De sărbători eram la templu. Sâmbăta toți copiii erau îmbrăcați frumos. Îmi aduc aminte că odată bunica m-a îmbrăcat într-o haină la modă pe vremea aceea, cu guler marinăresc, alb și frumos. M-am jucat într-un parc aproape de casa bunicilor și la un moment dat a venit brusc o ploaie, eu m-am ascuns pe nu știu unde și după ce ploaia s-a oprit, am revenit în parc, m-am dat pe un balansoar și am picat în băltoaca cu noroi. (*Râsete*)

Acum îmi amintesc ce s-a întâmplat și la bunica aialaltă la Baia Mare. Ei aveau o vacă... Bunicul era pantofar, dar aveau o casă țărănească, micuță. Țin minte că aveau un pom de care nu mă desprindeam că avea pere mari, zemoase și îmi plăcea extraordinar, dar îmi plăcea și vaca, m-am împrietenit cu ea. Vacile erau duse cu cireada la păscut și după aceea reveneau singure acasă și se opreau în fața casei. Aveau un îngrijitor pentru o cireadă de sute de vaci. Ce m-am gândit eu, fiind copil de șase-șapte ani: „Hai să-i fac o vizită!” Am găsit-o, m-am urcat pe spatele ei și când am ajuns la bunica și m-a văzut... *Hasfa halila!* Ferească Dumnezeu, să nu cazi! Eram eu puțin neastâmpărat, dar așa e bine la băieți.

Cu părinții vorbeam în maghiară. Părinții erau de cultură austro-ungară, și ai ei, și ai mei. Cu românizarea nu au avut probleme. Tata știa românește pentru că el lucra cu muncitori români și la Cluj și la Timișoara și se descurca. Mama mai puțin. Singurul lucru pe care îl știa mama să-l facă pe românește era piața, dar la asta se pricepea enorm. **Ea** aducea gâștele cele mai grase și cu ficat mai mare de un kilogram de la piață.

Baba: Mama mea, noi aveam servitoare, îndopa gâștele acasă. Le aducea, le încăleca și le îndopa, ceea ce acum e interzis.

---

[51] Ulterior str. Reșița, azi str. Iuliu Maniu.

[52] Aparținând culturii evreilor din Europa Centrală și de Est

Ali: La Timișoara piața era foarte bună mai ales datorită șvabilor. Ei îngrășau gâștele bine și mama le alegea bine!

La Liceul Israelit am avut un corp profesoral deosebit de bine pregătit. În aceeași clădire, dar despărțit de cel unde erau băieții, așa cum era obiceiul atunci, era un Liceu de Fete Israelit. Primeam educație generală, dar și evreiască, cu ore de religie și ebraică. Am avut profesori de înaltă clasă, Schwartz si Neumann Marika la matematică, Eisicovici, un profesor excepțional de muzică, Hauben, cunoscător și vorbitor de 16 limbi. Profesorul de gimnastică era neevreu, dar era în relații extraordinar de bune cu elevii și ne pregătea foarte bine. S-ar putea vorbi ore întregi despre acești profesori.

Clasa noastră era renumită în liceu pentru nivelul înalt de știință și cultură al elevilor. Nu pot să uit un test fulger la oral dat de Neumann Marika. Eram chemați la tablă de Marika să rezolvăm o problemă. A luat întâi pe elevii mai slabi și niciunul nu a reușit să rezolve problema. Am rămas noi doi, cei mai buni la matematică, prieteni buni, Leibovici Erwin care locuiește acum la Kfar Saba și Arnold Junger. Nici Erwin nu a reușit să rezolve. Am rămas eu ultimul la tablă. Am rezolvat problema și atunci doamna Neumann Marika mi-a cerut carnetul de elev să-mi treacă nota și de emoție, în loc de materie, a scris Junger! Asta mi-a rămas ca o amintire din viața mea de bun matematician. Acum prietenii cu care ne întâlnim să jucăm rummy, mă iau peste picior: „Tu nu ai fost matematician, că vedem că nu știi să socotești!”

Din păcate am rămas foarte, foarte puțini. Pot să mai număr cinci-șase foști colegi care mai sunt în viață aici sau în România. Toți avem amintiri frumoase legate de Liceul Israelit.

Chiar pe când am intrat eu în liceu, a apărut și tânărul rabin, frumos și elocvent, Dr. Ernest Neumann, care terminase cu puțin timp înainte seminarul de rabinat de la Budapesta. În afară de faptul că ne-a învățat și ne-a inițiat în cultura evreiască și în limba ebraică, el a fost animatorul și organizatorul întregii vieți evreiești din Timișoara. Nu a existat sărbătoare la care el să nu fi ţinut o predică la templul din Fabric și să vorbească fie pe românește, fie pe ungurește la un nivel înalt, cu un conținut bogat și cu mare influență asupra congregației. Organiza *seder* în fiecare an la care participam chiar și pe vremea când eram în Partidul Comunist și aveam funcție de conducere la Uzina Electrică. În zilele de Iom Kipur[53] mergeam la templu, în secret, în ne-secret.

Baba: O mică paranteză: sunt două seri de *seder*, una o făceam la comunitate și cealaltă acasă, la tatăl meu care a trăit până la vârsta de aproape 95 de ani. Dacă deja am întrerupt, să vă povestesc, pentru că mi-am adus aminte: noi eram tineri căsătoriți și am povestit părinților tăi, Getta, că mergem la operă. Ai tăi aveau oaspeți acasă și tu erai mică, așa că ne-au rugat să te luăm și pe tine la operă. După aceea te-am dus acasă.

M-am distrat mai bine decat acasă cu musafirii!

Ali: Mie mi-a plăcut foarte mult faptul că rabinul Neumann nu a uitat la niciun seder să îl ia la masa centrală pe fiul nostru. Îl urca pe scaun să spună *Ma Niștana*.[54] Soția mea remarca totdeauna că la aceste sederuri, noi care stăteam în public la masă, beam vin alb, dar băiatul cu rabinul beau vin roșu din Israel! După ce a mai crescut, au venit și alți copii la rând.

Mulți evrei luau parte la manifestări sportive. Era un club de fotbal Kadima care participa la campionatele locale. Noi aveam o echipă de elevi și eram prezenți în fiecare an la meciurile interșcolare de fotbal. Timișoara avea o echipă renumită, de multe ori campioană națională de polo de apă, ILSA, unde erau mulți evrei în conducere ca antrenori, ca jucători și ca susținători. Deci viața evreiască mergea cum trebuie. Eu am jucat fotbal în echipa școlii și am practicat tot felul de alte sporturi.

Baba: Să îți aduc aminte: ai sărit de pe pod în Bega!

---

[53] Ziua Ispășirii, zi de post, sărbătoarea cea mai importantă.

[54] Ma Niștana (ebraică) - Prin ce se deosebește? Cu aceste cuvinte încep întrebările pe care copilul le pune tatălui în primele două seri de Paști, când se povestește istoria Exodului din Egipt.

Ali: Da, am mers spre Turbină, unde era intrarea Begăi în oraș. Acolo de pe pod am sărit și am înotat până aproape de granița iugoslavă.

Baba: Bine că nu ai trecut granița! (*Râde*)

Ali: Nu eram singur. Cu mai mulți. Aveam o viață frumoasă. În Timișoara pe vremea aceea locuiau foarte multe naționalități, români, unguri, nemți șvabi, sârbi și bulgari, evrei și trăiau toți în pace și prietenie.

În timpul războiului

În '44 Timișoara a fost bombardată.

Ali: Da, eu am fost de față în oraș când aviația germană a aruncat bomba pe Catedrală, eram în centrul orașului și am văzut explozia.

La un moment dat s-a apropiat de Timișoara dinspre Belgrad o brigadă de tancuri germane ca să ocupe orașul. Majoritatea evreilor din Timișoara s-au urcat în tren și au tras o fugă către Lugoj, că acolo deja intraseră rușii. Ce s-a întâmplat cu mine? Eu eram în Iosefin la o mătușă de-a mea. Eram cu bicicleta, eram îmbrăcat așa cum sunt acum: pantaloni scurți, cămașă și aveam un ceas Doxa pe mână. Când s-a răspândit zvonul cu venirea nemților și plecarea evreilor, eu m-am urcat pe bicicletă să fug acasă. Asta era la celălalt capăt al orașului. Când am ajuns acasă, am găsit pe ușă un bilet: *Ali, am plecat la Lugoj, vino după noi*. Ce să fac? M-am urcat pe bicicletă și am mers, mers, mers… Între timp aviația germană bombarda linia ferată la Topolovăț și la Recaș - astea sunt două sate în drum spre Lugoj. Și eu merg, merg înainte, odată apare în față o tanchetă rusească și un ofițer călare. Asta era avangarda rușilor care veneau din Lugoj spre Timișoara. Merg mai departe. 50 de kilometri. Merg, merg, merg și la un moment dat vin căruțe de tot felul, mașini, Studebaker americane cu ruși, toți veneau dinspre Lugoj spre Timișoara. Ajung cu bicicleta la Lugoj. Unde să te duci la Lugoj? Te duci la templu. Merg într-un templu, mi-am găsit părinții și când m-au văzut, și nu numai părinții, ci și alții, au strigat: „Cum ai ajuns tu aici și cu ceasul încă pe mână?!" (*Râde*)

Baba: Un unchi de-al meu s-a refugiat din Ploiești la noi, la Deva. El era ceasornicar și s-a dat zvon în țară că la noi este un cearsonicar și toată lumea aducea ceasurile la reparat. Tata fusese dat afară din slujbă, înainte era responsabil la mașini de cusut Singer în Deva, fratele meu Bandi a fost dat afară din școală, amândoi aveau timp. Atâta s-au uitat la unchiul meu ceasornicar până au învățat meseria, și au dat examen de ceasornicar și tata și Bandi. A venit un rus cu un ceas din ăsta mare de CFR, cum erau ceasurile de masă și i-a spus lui tata să îl repare, dar să facă unul mic din el și ce rămâne să îi rămână lui tata! (*Râdem*)

Asta a fost povestea cu ceasul. Alta e cu o mătușă care cosea la mașină și a venit un ofițer rus cu cămașa așa îmbrăcată să îi coase ceva la cămașă. Tata știa rusește, pentru că în Primul Război Mondial a fost în armata Austro-Ungariei și a fost prizonier cinci ani în Rusia. I-a spus ofițerului: „Aveți de-a face cu o doamnă, nu se poate așa. Trebuie să o rugați să vă coase și vă dați cămașa jos, nu merge așa, cu ea îmbrăcată!"

Ali: În orice caz rușii au venit, au făcut și treburi urâte, dar ne-au salvat viața. Bunicii nostri, ai mei și ai lui Baba, din Dej și din Baia Mare, au murit la Auschwitz, că nu erau în România, ci în Ungaria. Ăsta a fost norocul cu Timișoara și cu Aradul și cu Brașovul.

Baba: Spune la cine ai dat tu ore. A dat ore de matematică și ei au ajuns profesori!

Ali: Am dat ore de matematică la doi în liceu. Tata nu a avut slujbă că a fost dat afară în timpul războiului și trebuia să fac și eu bani. Am predat lecții de matematică cu mult succes, atât de mult succes că ăștia doi au plecat în America și au devenit profesori universitari de matematică!

Ați suferit din cauza antisemitismului?

După apariția hitlerismului în Germania și creșterea influenței germane în zonă, situația evreilor s-a deteriorat în Timișoara, dar totuși viața ca atare decurgea oarecum normal.

După 1941, nemții au avut mulți răniți în război și au instalat un spital militar nemțesc în clădirea Liceului Israelit. Eram la școală chiar la intrarea în liceu, când se oprește o motocicletă cu ataș cu un colonel și doi militari germani. Coboară colonelul neamț, intră în aula liceului și mă întreabă: „Unde e directorul? Du-te și cheamă-l.” Când a venit directorul Marcus, neamțul, cum erau nemții, se uită la ceas și zice: „Aveți acum 24 sau 48 de ore (nu mai țin minte exact). În acest răstimp trebuie să evacuați liceul.”

Imediat s-a apucat toată comunitatea - profesorii și noi, elevii - să caute soluții. Cursurile au continuat. Clasa întâi era într-un rând sau două rânduri de bănci în sinagoga din Fabric, altă clasă era pe partea cealaltă, în sinagoga mică erau alți elevi, ș.a.m.d. Am fost împrăștiați, o perioadă de timp învățam în mai multe ture, pentru că erau multe clase. Până la urmă comunitatea a închiriat o vilă lângă gara din Fabric și acolo am funcționat până la terminarea războiului. A fost o perioadă mai grea, dar ne-am descurcat.

Baba: Și la noi la Deva, copiii evrei au fost dați afară de la școală. Abia începusem școala, eram în clasa întâi doar de câteva zile, când învățătoarea mi-a zis că ea mă iubește, dar trebuie să plec de la școală, a venit ordin. A zis că o să-mi dea cărți și tot ce am nevoie. Așa am învățat împreună cu ceilalți copii evrei într-o sală, doi-trei formam o clasă, iar profesorii mergeau de la un grupuleț la celălalt. Învățătoarea era o profesoară de muzică, iar directorul un avocat. A trebuit să dăm examene la Timișoara, dar evreii aveau nevoie de autorizație specială de călătorie. Îmi aduc aminte cum o doamnă a condus un grup de 13 elevi la Timișoara la examen.

Ali: Am uitat să vă spun că aveam și un profesor de ebraică cu numele Goldstein, probabil ați auzit de el, a murit înecat cu Struma[55], în drum spre Palestina. Avea el un obicei, că știi tu cum sunt copiii, când sună de intrare, unii mai discută, mai strigă, mai fac gălăgie în clasă. El când intra în clasă - era un bărbat frumos, înalt, și noi eram gălăgioși - lua catalogul, îl trântea de catedră și striga *Șeket!*, în ivrit înseamnă *Liniște!*. Atunci l-am numit domn profesor Șeket. (*Râde*)

Cum a fost cu vasul Struma?

Ali: Nu știu decât din cele citite. Din portul Constanța a plecat un vapor, Struma, cu evrei din România și din Polonia, spre Palestina. Transporta mult mai mulți oameni decât avea capacitatea. Vaporul a fost scufundat de o torpilă trasă de nemți sau sovietici, se pare că erau sovieticii, și s-au înecat toți de pe bord în afară de unul singur.

Dar apropo de antisemitism. Liceul era în centrul Timișoarei. Într-o clădire superbă. Noi copiii mergeam după școală pe un câmp să jucăm puțin fotbal, apoi mergeam acasă. Când veneam de la școală, prima trecere pe bulevard era lângă liceul Diaconovici Loga. Acolo luam de obicei prima bătaie. După aceea mergeam mai departe și treceam pe lângă Banația, școala germană, unde e Medicina acum. Acolo ieșea a doua ceată de băieți. Ăștia erau nemți hitleriști, erau mai feroce. Așa era atunci, în '38 - '39, când mișcarea legionară era în floare.

Trăiam în comunitatea de evrei în general. Unii erau sioniști, unii de stânga, alții de dreapta. Eu am intrat la Hașomer Hatzair[56], dar pe urmă m-am împrietenit cu un coleg care era la Betar[57] și m-am dus la Betar, care era ceva mai de dreapta, ca Likud-ul[58] de astăzi. Cântam, ascultam prelegeri despre agricultură, ne mai „războiam”, făceam exerciții fizice, ne pregăteam pentru emigrarea în Israel.

Ai întrebat de sport. Iarna era săniuș și patinaj. Eu patinam foarte bine, făceam figuri. Într-o zi de duminică eram cu trei prieteni la patinaj și erau și mulți nemți timișoreni, mulți

[55] Vezi relatarea despre profesorul Goldstein.
[56] Hașomer Hatzair - organizație sionistă de stânga
[57] Betar - mișcare sionistă de dreapta fondată de Zeev Jabotinsky, precursoarea partidului Likud.
[58] Likud - cel mai important partid politic de orientare de dreapta în Israel

erau hitleriști, îmbrăcați în cămașă maro cu cravată, cu *Hakenkreuz*, zvastică. Un grup de nemți din ăștia ne-au atacat. Printre cei la patinoar era și un soldat neamț originar din Timișoara cu care am crescut împreună în aceeași casă. El era într-o formație SS și făcea serviciul militar la Belgrad. A venit acasă la părinți în vizită și a venit și el la patinaj. Când a început busculada aia între nemții localnici și noi, ăsta m-a văzut, a intervenit și i-a gonit! (*Râdem*). Erau antisemiți, dar fiecare avea evreul lui.

Baba: Eu întotdeauna vin cu niște intervenții care nu au nimic cu Timișoara. (*Nu face nimic...*) Bunicul meu era foarte religios și mulți veneau la el în sat vineri seara să facă rugăciunea și unii rămâneau și peste noapte la bunici, până la ieșirea din Șabat. Mama mea când era fetiță, știa să scrie și să citească deja în clasa întâi, era tare isteață.

O dată a venit un preot în sat în vizită, era catolic că era sat unguresc. Cine să spună poezia de bun venit? Au pus-o pe evreică, pentru că ea știa. Și preotul a ținut mâna să i-o sărute, dar mama nu a vrut, iar cei de acolo i-au șoptit preotului: *Ez egy zsidó leányka.* (E o fetiță evreică.) La care el a spus: *Nem baj, azok is emberek!* (Nu face nimic, și ăia sunt oameni!) (*Râdem*)

Bunicii au fost încărcați în vagoane de vite și duși la Auschwitz. Se pare că trenul s-a oprit și bunicul a putut să coboare un moment și să facă rugăciunea. A fost o fotografie la ziar cu asta. Nu i-a folosit la nimic…

Ali: Apropo de satul ăla, întâmplarea face că am lucrat în apropiere. Era un pod de trecere peste Târnave unde era centrala termică la care am lucrat și la capătul podului era satul bunicilor lui Baba. După război ne-am dus în vizită în satul acesta. Am căutat casa unde a stat familia și am văzut o inscripție cu litere ebraice. Și în casă era un loc special, o nișă pentru Tora pentru că acolo se adunau evreii și se făcea serviciul religios vineri seară și sâmbătă.

Tentația comunismului

Am intrat la Facultate în Timișoara. Uniunea Sovietică construia centrale electrice în România, de aceea s-au trimis studenți români în URSS să învețe tehnica necesară la punerea în funcțiune a centralelor. Am fost și eu ales. După ce am terminat anul II de facultate am fost trimis la Ivanovo, un oraș important, cu o puternică industrie textilă unde lucrau multe femei. Pe atunci era o zicală: Dacă vrei să te căsătorești, du-te la Ivanovo, că ai fete din care să alegi.

Baba: Soacră-mea îmi tot povestea că veneau băieții și își aduceau fete rusoaice și ei îi era teamă ca nu cumva băiatul ei să-i aducă o rusoaică.

Ali: Nu am adus, ci am adus o evreică din Deva pe care am cunoscut-o la Centrala Electrică la care lucram…

Baba: … unde verișoară-mea era secretara directorului general și eu am mers în vacanță la ea când eram studentă. Odată ne-am dus cu trenul la Sovata la film și un inginer tânăr cu motocicletă a condus pe toată lumea acasă. Pe mine m-a lăsat ultima. Atunci, prin telefon mi-a cerut mâna de la părinții mei, dar eu i-am spus: „Vino să te cunoască, să te vadă!”

Cum au fost cei patru ani la Ivanovo?

Ali: Am învățat, am primit o bursă destul de bună și am avut o viață bună de student. Nivelul vieții era mult mai scăzut, se simțea încă războiul. Medicina era la un nivel foarte scăzut, deși noi, studenții străini, eram repartizați la clinica cea mai bună a partidului. Erau foarte puțini evrei în zonă. La Leningrad ne plimbam cu un coleg, tot evreu, pe strada principală într-o vineri, țin minte era vineri și la un moment dat ajungem la un restaurant în subsolul clădirii și pe vitrină scrie pe rusește: *Avem șolet* (*ciolent*). Am intrat imediat și am mâncat. Asta a fost un eveniment.

Altă poveste hazlie a fost la un cămin studențesc. Seara la cantină m-am așezat la o masă lângă două studente care povesteau toate aventurile amoroase pe… ungurește (*Râde*) Am

ascultat eu ce am ascultat, apoi m-am ridicat și le-am spus: „Fiți atente ce vorbiți pe ungurește, că unii mai știu și alte limbi decât rusește.” S-au rușinat fetele …

Nu eram informați despre ce se petrece în lume. Tinerii învățau si făceau sport. De exemplu, eu nu am știut nimic de procesul medicilor evrei. Dar nimic, deși unii știau că sunt evreu.

Cum ați trecut de la sionism la comunism?

Ali: Păi, foarte mulți au trecut de la sioniști la comuniști, unii la social-democrați, alții la partidul comunist și am avut mulți colegi care au devenit comuniști ca și mine. Am citit multă literatură comunistă și m-a cucerit ideea că toți au drepturi egale.

Baba: Era vorba „Stalin și poporul rus, libertate ne-au adus”, că ei i-au învins pe nemți și i-au eliberat pe evrei de sub jugul nemțesc. Din cauza asta au intrat evreii la comuniști, pentru că au fost eliberați de către ruși și comuniști.

Ali: Acum citesc comentarii în internet care zic că evreii au adus comunismul în România, dar nu este așa. În schimb era normal ca evreii să adopte ideile comuniste care îi apărau de antisemitism. Mai târziu când au început să-și dea seama de cum se aplică teoria, evreii s-au îndepărtat de aceste idei și de aceea s-a golit România de evreime.

Baba: Eu eram la Facultate la București și mama era în vizită la mine. Eram pe stradă, când sirenele au început să urle. A murit Stalin! Ne-am oprit timp de minute, pentru că a murit Stalin.

Ali: Am intrat în partid în ’45- ’46. Devreme.

Prin ’81- ’82 a murit avocatul Friedländer, președintele Comunității din Timișoara și răposatul tatăl tău a căutat un nou președinte. M-a întrebat pe mine dacă vreau să devin președinte și am zis da, dar nu se poate, că eu sunt membru de partid și nici nu am ajuns la pensionare. Ca să-i fac pe plac, m-am dus la secretarul municipal de partid și am dat exemplul situației de la Brașov, unde președintele comunității era membru de partid. Aș fi vrut să accept propunerea domnului Prim-Rabin. Tatăl tău avea din fericire un renume bun în Timișoara, foarte bun din toate punctele de vedere. Nu am primit răspuns direct, dar secretara de la comitetul municipal de partid mi-a zis: „Tovarășul prim- secretar a spus așa: Ori cu noi, ori cu ei.” (*Râdem*). Dar eu am ajutat comunitatea prin munca ce am avut-o la Uzina Electrică. Am avut multe comenzi, reparații, extinderi clădiri și toate le-am rezolvat repede și ieftin.

Despărțire cu lacrimi

Ali: Eram un fel de director de șantier la Uzina Electrică. Eu am fost drept cu toată lumea. S-a lansat o acțiune de electrificare a tuturor satelor din județ, iar eu conduceam instalarea electricității în toate satele din Banat. Am fost și decorat pentru asta. Colegii mei au avut o atitudine foarte corectă față de mine. Am avut o colaborare bună. Am avut un singur caz de antisemitism. Un șef de grupă de lucru din Oravița a scris o scrisoare către securitate împotriva mea. Cică i-am tăiat prima lui pentru nu știu ce caz care s-a întâmplat pe zona lui. Nu numai că a făcut reclamație, dar a scris: „Ce caută jidanii în România, ce caută în conducere?” Era lege contra antisemitismului, dar erai și nu erai pedepsit, era ca și acum în România și mai ales în Ungaria.

Cu o zi înainte de a pleca din România, colegii de lucru mi-au făcut o serbare de rămas bun și la acea serbare mi-au dat câte o poezie. Două poezii despre mine. Foarte frumoase poezii, chiar emoționante. (*E mișcat până la lacrimi.*) Uite, citește-le, că eu nu pot!

Inginerului Arnold Junger

Moment de plecare (fragmente)

Rămâne-n amintire tot
Tot ce a clădit cu noi
Au fost și satisfacții
Au fost și insuccese
Dar azi la despărțire
Cu fruntea sus el iese
…….
Iar dacă anii mai suportă
Și viața-i bună și frumoasă
Noi vrem ca el să nu ne uite
Din când în când să-și facă loc
Ca să mai vină „acasă”.

Și încă una: *La despărțire de Junger* (fragmente)

Noi toți când spunem Junger
ne gândim la acel om
ce a dăinuit prin vremuri
ca un șef de șantier

De la Prica a preluat
fără multă ezitare
un șantier naufragiat
și l-a pus pe picioare

……..
Dar prin munca ce-a depus
de necazuri a scăpat
și stătea cu fruntea sus
când era interogat
……..
Și-a fost nevoit să aleagă
deși nu i-a fost ușor
drumul pe care să meargă
de-acum spre viitor

Alegând această cale
nu prea roză pentru el
el le știe pe-ale sale
și se duce în Israel

Iar acum la despărțire
toți ce-au fost în jurul său
avem parcă în simțire
gândul de păreri de rău

Dar așa a fost să fie
acum să ne despărțim
poate chiar pentru vecie
de un om ce îl iubim.

E minunat… V-a fost dor de Timișoara?

Ali: Mi-e totdeauna dor de Timișoara. Totdeauna mi-e dor. Am amintiri plăcute legate de acest oraș.

Baba: Unde ai copilărit și ți-ai petrecut tinerețea...

Ali: Am amintiri plăcute exact cum am amintiri plăcute și despre Ivanovo. Amintiri despre tinerețe, despre muncă, ați văzut ce au scris tovarășii. Când s-a citit asta la despărțire, am plâns.

Când v-ați hotărât să emigrați?

Ali: Schimbarea a intervenit cu Erica. (*Râde*) În ’83 când trebuia sa mă pensionez, eu nu mă mai gândeam că ne vom schimba viața. Erica a adus întorsătura.

V-ați gândit la plecare mai devreme?

Ali: Nu prea.

Baba: Eu nu am vrut, am avut părinți bătrâni, și el și eu.

Ali: A trebuit și noi să depunem formele de plecare în momentul în care Erica a rămas în Israel fără aprobare. Era în ’83-’84. Nu a fost ușor să obținem pașaportul. Am fost convocat la securitate. Rabinul Neumann m-a ajutat mult. A dat niște telefoane unde știa el și din acel moment formalitățile s-au accelerat, că altfel mi-a fost teamă că nu îmi dau deloc plecarea.

Baba: Și eu am fost la securitate în audiență și le-am spus: „De ce nu ne crede nimeni că noi nu am știut că fiica noastră nu se întoarce?”

Ali: Toata lumea a bănuit că noi știam. Dar nu știam.

Baba: Ea și cu prietena ei Dorith[59] au vrut să meargă în vizită în Israel în vacanța de vară, dar aprobarea a venit în vacanța de iarnă. Erica s-a dus singură. Atunci a ieșit decretul lui Ceaușescu că dacă plecai, trebuia să plătești mii de dolari pentru fiecare an de studenție. Când a apărut decretul, Erica era acolo și și-a spus: „Eu deja sunt aici, pentru mine nu mai trebuie plătit, deci rămân.” Ne-a dat telefon și eu am zis: „Erica, ai sosit în București și nu mi-ai spus să vin să te aștept?!” Ea a spus: „N-am venit și nici nu mai vin.”

Așa e Erica, știe ce vrea și o și face. Cum a fost începutul în Israel?

Ali: Am continuat să lucrez aici și am făcut lucruri interesante, dar după mine, producție ca la Timișoara n-am dat. Și am avut și eu niște decepții, dar despre asta să nu vorbim. Ca nivel tehnic este cu mult mai ridicat aici decât în România, însă ceea ce mă deranjează, și nu numai pe mine, este puterea comitetului muncitorilor, a sindicatului în întreprinderi. Ei hotărăsc totul, nu conducerea întreprinderii. După părerea mea, în mare parte nu e bine.

Baba: Se zice că e stat capitalist și totuși sindicatele decid.

Este important să păstrezi obiceiurile tradiționale aici, în Israel?

Ali: Eu zic că nu.

Baba: Eu în România mergeam la servici de Iom Kipur. Plecam la bancă, îl luam pe tata, îl duceam la templu, spuneam acolo ce spun de obicei, îl duceam pe tata acasă și mă duceam înapoi la servici. Aici mă duc mai rar… De *Iscor*, să fac rugăciunea după părinți.

Ali: Eu de Iom Kipur mergeam totdeauna la templu deși era un pericol. Ce pericol? Locul meu de muncă era alături, templul era chiar la ieșirea din biroul meu, ieșeam pe stradă și intram în sinagogă. Când venea ora *Iscor*-ului, ieșeam la poartă, stăteam de vorbă cu portarul și când vedeam că e liniște pe stradă, nu trece nimeni, ieșeam afară și intram în sinagogă.

Care era pericolul?

Baba: Să nu-l vadă.

Ali: Nu era decât **un** pericol mare: directorul întreprinderii. Timp de mulți ani directorul era Schauer, originar din Arad. Era evreu și un om hărțuit de minister, că era și evreu și director și atunci el trebuia să fie curat ca lacrima. Ăsta era pericolul. Altceva nu. Ai văzut ce scrie aici, în poeziile de la despărțire. Colegii m-au iubit. Puteai să fii evreu, toată lumea știa că ești evreu. Era clar. Deci nu identitatea era pericolul, ci atașamentul la comunitate, să zic așa, la identitatea iudaică. Eu zic așa: oriunde ajungi cu credința ta de evreu, oriunde ești, rămâne cu tine.

Umor și voie bună

Nu ați amintit de problemele de aprovizionare în anii ’70- ’80.

Ali: N-am avut probleme. Eu lucram la țară, la electrificarea satelor. Lucram fără ciubuc, dar de-ale mâncării găseam la sat. Nu am avut probleme de aprovizionare.

Baba: Iar Bandi, fratele meu, a lucrat la centrul de aprovizionare a alimentarelor la Timișoara. Și el ne procura câte ceva. Iar pui luam de la comunitate.

---

[59] Vezi interviul cu Dorith Weinrauch.

Ați ținut cașer acasă?

Ali: Nu, dar luam carne de la comunitate. Nu ne conformam cu totul tradiției, că pomul de Crăciun venea de la țară.

Ați făcut și Hanuca[60] *și Crăciun.*

Baba: Erica s-a îmbolnăvit, era foarte bolnavă și atunci ne-am gândit să aibă și ea cum au ceilalți copii.

Ali: Din punct de vedere alimentar nu aveam probleme. Am o poveste dulce, mie mi-a plăcut. La 6 dimineața mă sculam să mă duc la coadă să cumpăr lapte pentru copii. În fiecare zi. După aceea am venit în Israel și după un an, doi, am mers în vizită la Timișoara și am stat la cumnatul meu Bandi și soția lui Luci.

Baba: Înainte locuisem aproape de Bandi, în aceeași zonă de cumpărături.

Ali: Și stăteam la Bandi și de acolo era aproape magazinul ăla unde făceam zi de zi …

Baba: … de dimineață…

Ali: … coadă la lapte.

Baba: Ei acum nu consumă, Luci avea nevoie de lapte numai la făcut cozonac.

Ali : Ei, și mă duc într-o zi să cumpăr lapte.

Baba: Luci te-o trimis.

Ali: (*spre mine, râzând*) „Luci te-o trimis." Nu se poate cu ea… Tot mă întrerupe. Deci. Mă duc, stau la rând, înca era vremea când se făcea coadă. Stau, stau, și la un moment dat, vine un fost vecin de bloc și spune: „Ce-i, domnu' inginer, vi s-a făcut dor de coadă?" (*Râdem toți în hohote*)

Baba: Asta e adevărat, dar mai e și un banc. Se punea lumea la rând, când încă nu era deschis magazinul. Unul întreabă: „Ce se dă aici?" „Nu știm, dar sigur o să se dea ceva."

Ali: Mie mi-a plăcut bancul ăla cu Ceaușescu cel mai mult: Stă lumea la rând …

Baba: …pentru pașapoarte…

Ali ... și la un moment dat trece Ceaușescu cu mașina. Vede coada mare, coboară, se duce la rând și întreabă: „Ce e aici?" „Păi, noi stăm pentru pașapoarte."

Baba: Nu-i așa bancul.

Ali: Ba așa-i. Și atunci când a văzut lumea că Ceaușescu stă la coadă la pașapoarte, lumea a început să plece. …

Baba: … Dacă el pleacă, noi rămânem. (*Râdem în hohote*) Erau foarte multe bancuri. Hai să mai spun unul. Invită unul pe…

Interviu realizat de **Getta Neumann**, noiembrie 2012, Haifa.

[60] „Sărbătoarea luminilor", a libertății.

Erica Cohen

Nici nu ne-a trecut prin cap
că cineva ar putea să fie antisemit.

Erica este bine dispusă, plină de energie şi spirit întreprinzător, parcă ar putea să mute şi munţii din loc. Nu înţeleg cum are timp pentru toate: slujbă şi carieră, cei patru copii, părinţi, prieteni şi prieten, sport şi program de distracţii. Îmi spune: „Simplu. Nu am încotro." O văd în acţiune: cu mintea clară îşi fixează obiectivele şi priorităţile, elimină detaliile de prisos, firesc şi cu şarm. Nu cunoaşte stresul, nici lamentările, pentru aşa ceva nu are timp. Dăruieşte cu mărinimie dragoste şi prietenie, căci le are din belşug.

Într-un martie însorit au venit la noi, într-un sătuc francez, cele două prietene din copilărie, Erica din Israel, Dorith din Germania. Ne-am plimbat, ne-am distrat şi ne-am amintit.

Mă numesc Erica Cohen Junger şi m-am născut în ianuarie 1961 la Deva, în casa bunicilor mei, dar am locuit cu părinţii în Timişoara. În primii ani am copilărit la Deva la bunicii mei, iar când am început şcoala, eram la ei în vacanţa de vară.

La bunici mirosea frumos

Ţin minte casa bunicilor mei. Era o atmosferă călduroasă, aveam mulţi musafiri. Bunica mea era casnică, era tot timpul la bucătărie, ţinea bucătărie caşer[61]. Încă simt mirosurile din casă. Bunicului îi plăcea să povestească poveşti din viaţa lui, cum a fost el soldat în armata austro-ungară în Primul Război Mondial şi a fost rănit şi a fost câţiva ani prizonier în Siberia. A învăţat acolo puţină rusă. Avea multe poveşti comice şi avea mult umor. Povestea cum se mânca acolo într-o cratiţă comună mare şi nu era voie să se ia carne din cratiţă decât atunci când bucătăreasa dădea semnalul. El era acolo prizonier nou, nu prea ştia regulile şi a început să mănânce şi lua şi lua din carne... La bucătăreasă cred că i-a plăcut de el, cel puţin aşa povestea bunicul şi tot îi zicea: *Diri, diri garupci*. În traducere ar fi: *Mănâncă, mănâncă, porumbelule*.

Mergeam cu el în fiecare vineri seara la sinagogă în Deva şi în timp ce el se ruga, eu mă jucam afară cu pisicile pe scările sinagogii.

[61] Kosher/caşer – conform ritualurilor mozaice

Se ținea Șabatul, țin minte, ne întorceam de la sinagogă și intram în casă și spuneam *Git Iontev*[62]. Întotdeauna era același miros, lumânările erau aprinse de bunica și *ciolent*ul[63] era în cuptor. Bunicul meu lucra ca ceasornicar, toată casa era plină de ceasuri cu cuc, fiecare cânta în alt fel. El lucrase la societatea Singer unde a fost responsabil de vânzările mașinilor de cusut în toată Transilvania. Avea mașină cu șofer, dar când a venit războiul, l-au dat afară și a trebuit să învețe alte meserii. Așa a devenit ceasornicar.

Părinții și bunicii în timpul războiului

În timpul războiului el a rămas fără serviciu. O cunoștință de origine germană avea un cinematograf și l-a luat acolo să zugrăvească. Bunicul meu i-a zis: „Dar eu nu știu să zugrăvesc, eu nu am făcut muncă din asta niciodată." I-a zis: „Nu-i nimica. Ține asta în mână și fă așa." După aia l-au dus într-un lagăr de muncă, dar nu știu multe amănunte. Pe mama mea și pe fratele ei, Bandi, i-au dat afară din școală. Bandi a trebuit să mături strada și a povestit că colegii lui de clasă treceau pe lângă el și își băteau joc de el. Cu toate că erau colegi pe care îi cunoștea bine.

Cum era comunitatea din Deva pe vremea aceea? Erau încă mulți evrei?

Era o comunitate mică, așa, plăcută. Țin minte și *Brit Mila*[64] al fratelui meu. Prima oară am văzut-o pe mama plângând. Era un grup de bărbați, femeile erau în altă parte și l-au luat pe fratele meu. E o amintire vagă, eu aveam șapte ani atunci. Și țin minte că mi-au plăcut prăjiturile și am băut suc și că totul s-a petrecut într-o cameră mică. Am trecut pe acolo acum un an - nu mai e templul. Sunt clădiri noi. Dar știu locul, era destul de aproape de centru. Cred că nu mai există nici comunitate la Deva.

Și bunicii din partea lui tata?

I-am cunoscut mai puțin, bunicul a decedat când eram mică, cred că n-aveam niciun an. Locuiau în Fabric. Țin minte ce-mi plăcea să mănânc la bunica, făcea întotdeauna supă de sfeclă roșie cu cartofi. Și totdeauna avea în cuptor cartofi copți. Cred că mă alinta, că eram prima nepoată și-mi dădea să mănânc la fereastră. Stăteam la fereastră și ne uitam cum treceau tramvaiele și încerca să-mi dea cu lingura și spunea: Iaaa... *piros, piros villamos* (*un tramvai roșu, roșu*) (*Râde*) Vezi ce amintiri am? Mă îndopa. Și după aia *sárga, sárga villamos* (*un tramvai galben*)... Și-așa treceau tramvaiele de toate culorile. Asta era bunica din Fabric.

Unii au fost dați afară din școală, din slujbă, au facut muncă forțată. Nimeni din familie nu a fost deportat?

Ei au fost într-o zonă unde probabil se făceau pregătiri, dar nu s-a deportat. Bunicii părinților au fost deportați și au pierit. Rude mai îndepărtate au fost deportate și mulți nici nu s-au întors. În familia bunicii mele din Deva, erau patrusprezece copii din care au murit doi, iar din cei doisprezece au rămas șase, șase au pierit în Holocaust. O parte din ei i-am cunoscut în Israel.

La bunicii din partea mamei ai cunoscut tradiția iudaică. Cum era la voi acasă?

Mai puțin, sărbătorile le țineam și mergeam la comunitate, dar nu mai era aceeași mâncare tradițională și nici obiceiurile nu se mai țineau. Mama mea explică asta prin faptul că ea a fost studentă la București și s-a îndepărtat de casă.

Tatăl tău a fost la Liceul Israelit.

Da, iar tatăl tău i-a fost profesor.

Nu demult mi-a povestit tata ceva, prima oară când am auzit povestea asta. El era pe scările școlii tocmai când a sosit un ofițer neamț într-o motocicletă cu ataș. L-a rugat să-l

---

[62] Git Iontev (idiș) – „Sărbători fericite"
[63] Ciolent – mâncare tradițional evreiască din carne de vită, orz, cartofi și fasole, gătită la foc mic timp de ore.
[64] Brit Mila – ceremonia de circumcizie când nou născutul are 8 zile

cheme pe director, ca să-l anunțe că închid școala. A devenit apoi un spital... Cursurile au continuat în alte localuri. Am înțeles că au închiriat localuri particulare unde au continuat studiile.

Cum au trăit părinții tăi trecerea la comunism?

Tatăl meu era student și a fost trimis să învețe în Rusia comunistă, la Ivanovo, la șase sute de kilometri de Moscova. Studia la Politehnica din Timișoara, la Facultatea de energie electrică. S-a întors, a lucrat la Fântânele la o centrală electrică și acolo a cunoscut-o pe mama mea printr-o mătușă care lucra și ea la centrala aceasta. Tatăl meu a lucrat la Întreprinderea de Rețele Electrice Timișoara.

Ce povestea despre anii la Ivanovo?

Studența lui cred că a fost plăcută, avea prieteni, făcea sport. Și-a făcut carnet de conducere pe autocamion cât a fost student. S-a întors din Rusia pe o motocicletă. Și mama mea mi-a povestit că venea să o ia cu motocicleta la *rendez-vous*. (…) Iar mama mea a studiat la Facultatea de Mine din București. Ea a vrut să învețe limbi sau așa ceva și n-au primit-o că era fată de burghez, avea „origine nesănătoasă”. De aceea s-a dus să învețe unde a fost primită. Așa a devenit inginer miner.

N-am ascuns că sunt evreică

… totdeauna am ținut legătura cu comunitatea și cu sărbătorile. Țin minte, mama ieșea de la serviciu să meargă de Iom Kipur la templu și după aia se întorcea la lucru. Deci încerca să facă, bănuiesc, și una și alta. N-am ascuns că sunt evreică, mergeam la școală cu *mațot*ul[65] de Pesah[66]. Mulți din clasă așteptau să vin să împart în clasă mațot. Eu n-am simțit că trebuie să ascund ceva. Nu a fost o problemă.

Unde ai stat la Timișoara?

Am stat în spatele cofetăriei Violeta, pe Piatra Craiului, vizavi de biblioteca Politehnicii. Am fost la grădinița germană și am tot plâns acasă că nu înțeleg ce se vorbește la grădiniță și după primul an, după ce am început să înțeleg ce se vorbește, mama m-a mutat. I s-a făcut milă de mine.

Mergeam la comunitate, învățam și ebraica cu domnul Bergler și cu tatăl tău. Eram și la cor, la repetiții de cor, îmi plăcea să mă duc. Mergeam acasă seara împreună, în grup, fiecare venea separat, dar plecam împreună și discutam pe drum. Erau întâlniri plăcute și ne pregăteam de sărbători și era, așa, o tradiție. Era foarte natural să iau parte la toate aceste activități. Țin minte, odată am plecat cu corul la Iași, am fost cu trenul, în vagon de dormit. Cred că a fost prima oară când am fost cu vagon de dormit într-o excursie lungă. Erau două compartimente între care se putea deschide ușa și cântam cântecele de la cor.

Fără jenă, fără teamă. Nu ai cunoscut antisemitism la școală sau în timpul studenției?

Nu. Nici nu ne-a trecut prin cap că cineva ar putea să fie antisemit și nici nu am auzit de incidente antisemite în acea perioadă. Nu țin minte așa ceva.

Ai fost în tabere de vacanță cu comunitatea?

Am fost o dată la mare, la Vila Mira la Eforie. A fost odată un concurs de Talmud oral la București. Am luat premiul întâi. Mi-a dat Rosen[67] o sumă destul de importantă, nu mai țin minte suma. Au venit tineri din toate comunitățile să concureze.

---

[65] Azimă, pâine nedospită care se mănâncă de Paști în amintirea exodului din Egipt

[66] Pesah – Paștele evreiesc când se sărbătorește ieșirea din Egipt

[67] Dr. Moses Rosen (1912 – 2004) - Șef-Rabin al Comunității Evreilor din România (1948-1994)

14. Rabinul Neumann o felicită pe Erica

Cum îți aduci aminte de tatăl meu?

Totdeauna îmi zâmbea și uneori mă mângâia pe față. Îți dădea încredere și transmitea simpatie. Avea carismă, multă autoritate și știa să ia hotărâri. Când intram la el în birou, era așa, o atmosferă specială, el era cineva, avea o personalitate de conducător. Se simțea asta. Țin minte și-acuma cum intram în birou în liniște și cu respect și totuși era plăcut. Îi plăceau oamenii, simțeam asta la el. Mult mai târziu, când am venit odată în vizită din Israel, am fost la el împreună cu prietena mea Dorith. Ne-a invitat la el acasă, ne-a primit cu prăjituri, s-a bucurat să ne vadă.

De sărbători se ținea masă la cantină, de Pesah îmi plăcea să-l aud cântând *Szól a kakas már*[68], așteptam întotdeauna momentul. Era o atmosferă de mare veselie. Eram obișnuită că exista cineva care să conducă toată ceremonia. De când am plecat și trebuie să facem în familie, este mult mai complicat. Am văzut că nu e așa simplu.

Emigrarea în Israel

Ai început să studiezi medicina. Asta a fost prima ta opțiune.

Da, am ales medicina, era o meserie dorită, în ideea că poți s-o practici oriunde în lume.

De pe-atunci te-ai gândit că într-o bună zi vei pleca.

Da. La noi în casă se vorbea despre plecarea în Israel, dar nu se găsea momentul potrivit, că trebuia terminat liceul și dacă am început facultatea, atunci facultatea și după aia fratele meu trebuia să termine liceul, și-așa ... Până la urmă am luat hotărârea singură.

Care erau motivele pentru emigrare?

Aveam rude în Israel și voiam să trăim în țara noastră. De multe ori discutam despre asta. Mama era mai nehotărâtă, din cauză că nu avea o meserie bună, era inginer miner și nu credea că o să reușească să profeseze în Israel. Și din punct de vedere economic voiau să-și îmbunătățească situația, și asta era un criteriu. Dar n-au luat hotărârea să plece.

Tu ai luat-o.

Recunosc. Din punctul meu de vedere, mi se părea natural că dacă ai o intenție, ea trebuie realizată cât mai repede. În afară de asta, cu cât reușești mai repede și mai devreme să intri într-o societate nouă, cu atât este mai bine și mai ușor.

Ce te-a impresionat cel mai mult când ai ajuns în Israel?

Era o atmosferă plină de optimism, simțeai încrederea oamenilor în ceea ce construiesc. Era ceva pozitiv. Pe atunci nu aveam nicio responsabilitate, trebuia să mă ocup, de fapt, numai de mine. În decembrie ’82 am mers în excursie și am făcut *alia* în februarie ’83.

Cât de mult ți-a lipsit Timișoara, România?

[68] Cântec hasidic cântat de rabinul Ernest Neumann în seara de seder.

Nu imediat, dar mi-a fost dor. După câțiva ani mi-au revenit amintirile și atmosfera din Timișoara și străzile, clădirile. Mi-a fost dor de prietenele mele. Când s-a putut, am fost în vizită, am fost de mai multe ori în Timișoara.

Cum te-ai simțit în vizită? Te-ai simțit acasă?

M-am simțit bine, nu știu dacă acasă, dar m-am simțit bine. De fiecare dată când am fost la Timișoara, am fost la comunitate, dar era altfel, era schimbat. Nu poți să întorci timpul înapoi, să te întorci la exact același punct de unde ai plecat.

Timișoreancă, evreică, israeliancă

Există o mentalitate timișoreană?

Eu cred că și în Israel evreii din Timișoara sunt cumva deosebiți, cel puțin din punctul meu de vedere. Sunt, în majoritate, intelectuali, culți, politicoși, țin cont de cei din jurul lor, au o anumită educație. De obicei știu și limbi. Venim dintr-o zonă unde erau tot felul de naționalități și se vorbeau limbi diferite. Asta aud și de la prietenii mei israelieni. Când întâlnesc în Israel timișoreni, simt cumva că ceva diferă, sunt altfel decât alți evrei din România. Cred că au și respect, mai multă răbdare cu cei care sunt altfel decât tine, toleranță față de o altă naționalitate. Cred că asta era specific pentru Timișoara.

Crezi că acest spirit timișorean mai există?

Cred că Timișoara este foarte schimbată față de cum o țin minte și ca populație, și ca mentalitate. Și eu m-am schimbat și văd totul cu alți ochi, și Comunitatea e schimbată față de cum am lăsat-o eu sau cum e în amintirea mea.

Ai patru fete. Ce le-ai transmis din ce ai primit de acasă la Timișoara?

Am încercat să le transmit că studiile sunt ceva important și că trebuie să fii politicos. Le-am povestit de multe ori tot felul de povești de-ale mele din Timișoara, ca să fie ceva, un fir, care continuă de la o generație la alta. Toate au vizitat Timișoara și au fost la Comunitate. Tatăl tău ne-a invitat la o cină la restaurantul Comunității. Era el și numai familia noastră, era intim. A făcut o impresie deosebită asupra fetelor, le-a plăcut mult de el. În general, am zis fetelor să fie tolerante și ele cu alții, care nu sunt chiar ca ele. Le-am spus ce mi s-a spus mie, să te uiți în farfuria ta și nu în farfuria altora și să încerci să-ți îmbunătățești situația ta și nu întotdeauna în mod relativ.

Cum au reacționat fetele?

La tabieturile din Timișoara? Nu cu mult drag. Au zis: „De ce la tine trebuie să fie totdeauna reguli și totul trebuie să fie încadrat și organizat?” Dar cred că au rămas cu ceva, eforturile mele se simt cumva, așa cred eu.

Astăzi e vineri seara, tu ești departe de casă. Ce știi despre cum au petrecut fetele Erev Șabat[69]?

Se pare că s-au descurcat foarte bine fără mine. M-am bucurat să aud că au luat cina împreună și când eu nu sunt acolo, au avut chiar doi musafiri, se pare că a fost bine. (*Se aude muzică sinagogală, vocea unui cantor*). Cum îl cheamă pe cantorul ăsta?

Shlomo Carlebach.

Țin minte când a venit în vizită la Timișoara și templul era plin, plin de oameni. Mi-am zis: „Uite ce fain e aicea, știi, nu e așa, o sinagogă sobră, ci o sinagogă care este plină de muzică și de veselie.” Uite, acum îmi amintesc și de Deva, când mergeau împrejur cu Tora și trebuia să mergem la un capăt să atingem și mergeam la celălalt capăt când veneau din

[69] Erev Șabat – vineri seara

cealaltă parte.[70] (*Era vesel.*) Da. Mergeam la Sinagoga din Cetate. Maică-mea era sus. De Iscor[71] noi tinerii ieșeam afară și stăteam acolo pe trotuar, vizavi de Spitalul Militar.

Faci o diferență între tradiție și religie și credință ?

Eu mai mult cred în tradiție, în credință mai puțin. Suntem o familie *hiloni,* cuvântul ivrit pentru ateiști, nereligioși.

D*acă ar fi să te definești ca evreu, ce anume îți dă identitatea?*

Din punctul meu de vedere, tradiția.

Te simți mai mult israeliancă sau evreică?

Nu m-am întrebat asta niciodată. La ce te referi?

Ce te definește mai mult: atașamentul față de tradiție sau față de țară?

Eu încerc să păstrez tradiția cum am văzut-o în casa bunicilor și părinților mei, adică nu în mod fanatic. Pentru mine, tradiția trebuie să fie ceva plăcut, eu iau părțile bune. În același timp sunt cetățean israelian, vreau să reușească statul Israel, să avem o viață bună cu toate greutățile pe care le avem. Sunt evreică și israeliancă deopotrivă.

Interviu realizat de **Getta Neumann**, martie 2012, Esery, Franța

[70] De sărbători, sulurile de Tora sunt plimbate prin sinagogă și enoriașii le ating printr-un gest simbolic de sărut.
[71] Iscor – rugăciunea pentru morți. Când se spune această rugăciune, rămân în sinagogă doar cei care au pierdut rude de gradul întâi.

Zsuzsi și Robi Stahl

În România se spunea: „E evreu, dar băiat bun!" Când întâlneai pe cineva, de fiecare dată te întrebai cum te vede ca evreu, nu ca om.

Au trecut câțiva ani de când nu i-am văzut și evoc din memorie ultima imagine care mi s-a întipărit după ce m-au condus și s-au despărțit de mine. Mână în mână se plimbau agale în desăvârșită armonie și înțelegere. Acum îi regăsesc tot atât de uniți și complementari, Zsuzsi, micuță, emanând forță, hotărâre, seninătate, Robi, masiv, ocrotitor și afectuos. Mă întâmpină amândoi cu un zâmbet larg și o îmbrățișare caldă, mă tratează cu povestiri pline de vervă și cu bunătăți ca la mama acasă, de la salată de vinete la șnițel.

Mă numesc Zsuzsi Stahl, născută Weisz. M-am născut în 1939 în Timișoara, dar în primii trei ani am trăit în Lipova, unde tatăl meu a avut un magazin mare de confecții împreună cu toată familia. Bunicul meu și toți copiii lui s-au învârtit în jurul acestui magazin. Am fost evacuați din Lipova în 1941-42, pentru că evreii nu aveau voie să locuiască în sate sau în orașe mici și am ajuns la Timișoara. Restul familiei a ajuns la Petroșani, în valea Jiului și în alte părți. Bunicul meu a dat o declarație că el ne primește la el, pe strada Drăgălina nr.10, în casa care aparținea familiei Marschal, o familie de germani. Bătrânii Marschal erau foarte, foarte cumsecade. În schimb copiii lor au fost nemți de-a binelea și ei verificau în piață dacă evreii se duc să facă cumpărături înainte de ora zece dimineața, ceea ce era interzis atunci. Și cum o cunoșteau pe bunica mea, de multe ori s-a întâmplat că bunica a fost izgonită din piață.

Tata a fost la muncă obligatorie la Câineni, iar mama și cu mine am stat la bunici. Erau încă multe alte restricții. Țin minte că erau pregătite și stelele galbene și aveam niște haine pe care era cusută steaua pentru cazul în care va deveni obligatorie și vrem să ieșim pe stradă.

Am început să-i plâng lui tata că mie îmi trebuie pipi

În timpul războiului, când erau bombardamente, mergeam jos în adăpost, nu un adăpost propriu-zis, ci o pivniță cu lemne. Niciodată nu am dormit în pat. Părinții aveau o vană de rufe mare unde seara îmi făceau baie, mă spălau și îmi făceau cozile, că aveam părul foarte lung. Eram îmbrăcată de ieșit din casă, nu în pijama și dormeam în această vană. Când suna alarma, dacă tata nu era acasă, mă luau mama cu unchiul meu sau cu mătușa, că toți am locuit în

același apartament, și mă duceau jos în adăpost. Una din clipele de haz în timpul bombardamentului a fost că proprietăreasa, doamna Marschal, o femeie micuță și slabă, era atât de speriată de bombardament, că și-a pus vailingul, un fel de lighean în care de fapt se spălau vasele, pe cap și cu ăsta pe cap a venit jos în pivniță. Îmi va rămâne toată viața în fața ochilor cum a apărut ea cu ligheanul acela pe cap! (*Râde*)

Chiar și în momentele de primejdie ai fost în stare să râzi!

Eram copil, pentru mine era o joacă. Singurul lucru ce l-am priceput era că trebuie să mă feresc când este alarmă. Părinții m-au învățat să mă ascund sub casa scărilor, deci cum coboram pe trepte, sub scară, acolo eram oarecum ferită. În locuința noastră a căzut o bombă incendiară și unchiul și tatăl meu au stins focul, dar pe urmă, dacă s-a reparat și ce s-a făcut, eu nu mai țin minte, însă adăpostul nu se mai putea folosi. Atunci ni s-a aprobat să mergem pe strada Văcărescu; după colț de la noi, era o casă cu o curte enorm de mare cu un adăpost sub pământ, unde încăpeau foarte mulți oameni. Toți am ajuns acolo, cei din casa respectivă și noi, din casa noastră și din alte case. Erau tot felul de oameni, și în vârstă și mai tineri, vorbeau, discutau, povesteau bancuri. Crezând că eu dorm, au povestit diferite bancuri cu multe înțelesuri pe care eu a doua zi le-am repetat la bunica mea. Bunica a fost îngrozită, cum de nu au grijă ce vorbesc în fața copilului!

Tot acolo, în acest adăpost, într-una din nopți, am început să-i plâng lui tata că mie îmi trebuie pipi și că trebuie să fac pipi. Nu a avut încotro, a trebuit să urce cu mine, să iasă din adăpost și să mă pună acolo, lângă un copac, să fac pipi. Spre norocul tuturor, pentru că toată casa și curtea au fost bombardate și dacă eu nu ieșeam, cu toții ardeam acolo în adăpost.

Cum cu toții? Și ceilalți au ieșit?

Nu, dar tata a putut să vadă ce s-a întâmplat, a spus la toată lumea să iasă de acolo, că o să ardă. A avertizat lumea și toată lumea a ieșit afară, așa că nu au fost victime.

De ce depinde viața omului...

Robi, cum ați trăit voi vremurile acelea?

Robi: Noi aveam un apartament foarte mare, de şase camere. La un bombardament al americanilor, locuinţa noastră a fost lovită de două obuze mari şi când am ieşit din tranşeu, noi copiii, eu cu fraţii mei Gyuri şi Tomi, eram în pijamale, tata în pantaloni scurţi şi mama în capot. Şi când am ieşit din adăpost, n-am mai găsit casa. Casa a fost distrusă complet, cu tot ce am avut în casă.

Tata pe acea vreme era coproprietar la fabrica de piele Schlosser, prima fabrică bănăţeană. A mers la servici cu bicicleta rămasă intactă, din Iosefin în Fabric, în pantaloni scurţi. Am rămas absolut fără nimic. În pielea goală, cum s-ar spune. Prin intervenţiile lui Schlosser am primit o locuinţă, o cameră cu bucătărie, în Pădurea Verde, la un proprietar neamţ. Pentru noi copiii a fost o perioadă excelentă. Că neamţul avea un cal şi o căruţă, iar tata s-a înţeles cu el aşa: copiii au voie să facă orice, totul, inclusiv calul şi căruţa să fie la dispoziţia lor. Și așa a fost. Am avut o perioadă foarte fericită. Noi aveam între 6 și 10 ani. Asta a fost în 1942, m-am născut în 1935, aveam șapte ani. Bombardamentele au continuat. În fundul grădinii era un nuc mare și când suna alarma, ne repezeam acolo şi stăteam sub nuc. Ca să nu fim văzuţi din aer, vorba ceea…

Zsuzsi: Au fost și oameni buni. La Lipova am avut o angajată, o chema Mariska néni, o femeie foarte cumsecade care a fost în serviciul bunicilor mei. Pentru mine, ea a fost totul. În timpul războiului evreii nu aveau voie să folosească aparatele radio și nici să posede unul. Radioul trebuia predat. Ea a luat aparatul din casă și l-a dus undeva în spate în curte și l-a ascuns. Au venit jandarmii și când ea a văzut că ăștia intră în casă, de teamă să nu găsească radioul și bunicul să pățească ceva, s-a dus și a spart cu toporul radioul.

A fost un om care a ținut mult la voi, cu toate că era primejdios să ai prieteni evrei pe atunci.

A fost un om excepțional, o femeie fantastică. Pe urmă, când nu a mai fost voie să o ținem, pentru că evreii nu aveau voie să țină angajați neevrei, s-a dus la niște rude de-ale ei în munții Banatului, satul se chema Secean. Când a trebuit să fugim din Timișoara, că vin nemții, Mariska néni ne-a primit la ea în familie, în acest sat. Ne-am dus până la Lugoj, cu chiu cu vai am ajuns până la Lugoj și acolo au venit noaptea cu un car cu fân și ne-au luat sus la munte, pe mama și pe mine. Mamei i-a adus un buletin al unei surori de-a ei care oarecum îi semăna, și-au sperat că va fi bine, că mergeam noaptea și lumină nu era. Cu chiu cu vai am ajuns la satul respectiv și mama a transmis familiei să nu ne cheme acasă decât atunci când nu mai sunt bombardamente. Acolo am stat destul de multă vreme. Acolo am învățat ce e aia mămăligă cu lapte și ce e aia să stai la țară și să nu ai niciun confort în jurul tău. Mi-a plăcut foarte mult, ne-am simțit bine. După război, mama i-a ajutat pe ei și familia lor să coboare de-acolo din munți. Au ajuns la Dumbrăvița, lângă Timișoara. Am fost în relații bune cu ei, însă și acolo, oamenii au dispărut cu timpul, unii au murit, alții au plecat în Ungaria.

Dimineața se spunea Tatăl Nostru

Grădinița și primele două clase de școală primară le-am făcut în Iosefin, în curtea templului din Iosefin. Clasa întâi am făcut-o cu Szerén néni, iar clasa a doua am făcut-o cu Judith Fleischer, soția directorului școlii. Ea era o femeie extraordinar de frumoasă, dar a făcut Auschwitz-ul și o parte din față i-a fost arsă, nu știu în ce împrejurări, de aceea veșnic se pudra foarte, foarte tare ca să poată totuși apărea în public. Era o femeie excepțională.

Când a venit reforma învățământului[72] și s-a desființat școala evreiască, am fost repartizată la școala de pe strada Văcărescu. Era o școală elementară și am avut o învățătoare, doamna Cristea, care numai când îmi auzea numele, Weisz, i se ridica părul măciucă. Orice se întâmpla în clasă, eu eram de vină. Dacă era scurtcircuit și pe vremea aceea de multe ori era scurtcircuit, pur și simplu primeam bătaie. Dimineața se spunea Tatăl Nostru, eu trebuia să ies din clasă, nu ajungea să stau acolo și să tac. Trebuia să ies afară și era iarnă, nu aveam voie să iau un palton pe mine sau ceva. Nu, trebuia să ies așa cum eram, în uniformă, și să aștept până când se termină povestea. Pentru orișice fleac trebuia să țin așa degetele și cu linealul primeam peste unghii.

Asta era în ’48, în clasa a treia și a patra am fost cu ea, însă ce e al ei, e al ei. Ea a fost o învățătoare emerită, într-adevăr a fost o învățătoare foarte bună, pentru că ne-a învățat fracțiile ordinare…, cred că nimeni nu a uitat tot ce am învățat de la ea! A adus mere, a adus pâine, pe toate le-a împărțit, ăsta era materialul didactic. Ne-a învățat cu metodele ei: făceam operații cu bucățile de mâncare și ne-a pus să le mâncăm. Ne-a dat și hârtie ca să ne învețe. Până și bucățile de hârtie a trebuit să le înghițim, asta a fost metoda ei. Pe urmă s-au normalizat treburile și, oricum, am ieșit din clasa ei.

Cum te-ai înțeles cu colegii tăi de clasă?

Au fost cu care m-am împrietenit, dar nu mulți.

Erai singura evreică în clasă?

Cred că mai erau băieți, dar eram singura fată. Băieții cred că s-au descurcat mai bine, că știau să se bată, dar eu ca fată m-am împrietenit numai cu două fete , dar și părinții lor au spus la început: „Nu ne place, pentru că evreii l-au omorât pe Isus și pentru că evreii beau sângele creștinilor.” Până când părinții acestor fete au acceptat să vină la ziua mea onomastică și acolo au văzut că de fapt nu au primit nici sânge, nici otravă, totul a fost bine. Și atunci am început

[72] Prin reforma învățământului din 1948 au fost desființate școlile confesionale.

să fiu și eu invitată la ele, însă numai două prietene neevreice am avut. Ceilalți nu au spus nimic, dar erau retrași. Nu acceptau prietenia.

Am fost izolată, însă toată viața mea am fost numai în societate evreiască, iar evrei au fost destui în Timișoara, deci societatea nu mi-a lipsit. Nu eram cu creștinii, eram cu evreii.

Noi am plecat din Timișoara în 1980, dar prietenii mei din copilărie au venit în Israel în ’55-’56. Cu câțiva m-am întâlnit aici, dar prieteniile acestea s-au destrămat.

Parcursul lui Robi

Robi, unde ai mers la școală?

Robi: În 1946 am ajuns la Liceul Israelit din Timişoara. Întâi am fost înscris în Fabric la şcoala primară de acolo, la domnul director Székely, am învăţat doi ani de zile cu doamna învăţătoare Kaufteil. Pentru Bar Mițva m-am pregătit cu domnul Kaufteil Ernö pentru care tatăl tău, regretatul rabin Neumann, a fost destul de supărat, că el se aştepta ca eu să învăţ la el. Era în ’48. (*În ’48 s-a căsătorit tata.*) Era proaspăt căsătorit. Am fost și la nunta lui. Țin minte, a fost o nuntă fantastică, mireasa era frumoasă și rabinul era foarte frumos.

Pe profesorul Neumann l-am cunoscut în 1946, când am devenit elev la Liceul Israelit din Timişoara. Dumnealui mi-a fost profesor de istoria evreilor şi de religie. De câte ori mergeam din Israel la Timişoara, îl vizitam. Pentru mine era *Tanár Ur* (Domnul Profesor, n.a.) și nu *Förabi Ur* (*Domnul Prim-Rabin, n.a.*) și el nu s-a supărat pentru asta. A fost un profesor foarte iubit de elevi.

În 1946 a fost într-o duminică un meci CFR Timişoara–UTA Arad, la care am fi vrut tare mult să mergem. La Liceul Israelit erau cursuri şi duminica. Aveam ore cu rabinul Neumann și l-am rugat: „Am vrea să mergem la meci!” Iar el a spus: „Hai să mergem!” Şi cu toţii, cu rabinul Neumann în frunte, am plecat la meci. Asta în paranteză, să spun cine a fost rabinul Neumann. A fost un *hevreman* (*un om comunicativ, prietenos, n.a.*) deosebit. Pentru asta toţi copiii l-au iubit. Pentru noi a fost, cum să spun... nu un exemplu, ceva mai mult, un prieten și un model, un model fantastic.

Ce s-a întâmplat cu fabrica unde tatăl tău era coproprietar?

În 1941 sau ’42 fabrica a fost românizată. Şi-au venit legionarii, fraţii Bozgan, trei fraţi, toţi trei legionari. Tatăl meu a rămas în fabrică pentru că era specialist în prelucrarea pieilor, așa că l-au reţinut. Havas, inginerul chimist, Schlosser, ăştia toţi au întins-o în Argentina.

Tatăl tău s-a gândit și el să emigreze?

Nu, pentru că tatăl meu a avut şase surori şi o mamă bătrână și el era acela care susținea întreaga familie.

A pierdut fabrica, dar a rămas angajat cu un salariu?

Pe vremea când era proprietar, beneficiul era împărţit între proprietari, tata fiind unul dintre cei mai mici. În timpul românizării, acest Bozgan a spus: „Stahl, tu cât beneficiu ai avut din fabrică?” Tata i-a spus o sumă ceva mai mare decât avuse el. „Tu lucrezi acuma pentru mine, nu primeşti salariu, ci primești beneficiu în continuare.” (*I-a convenit aranjamentul?*) Sigur că-i convenea. Câștigul era mult mai mare decât salariul.

Bozgan era deci un legionar cumsecade?

Pentru tata, da. Nu știu dacă pentru toţi a fost cumsecade. Asta nu dau în scris. Au lucrat şi alţi evrei acolo în fabrică. Nu i-a dat afară. Ba din contră, şi pe tata şi pe acei evrei i-a trecut pe lista celor care erau consideraţi necesari pentru munca în folosul statului.

În acest fel au fost scutiţi de munca obligatorie?

Erau la muncă obligatorie, dar în oraşul Timişoara, la fabrica respectivă. De ce? Pentru că produceau piei pentru armata germană şi armata română. Am avut noroc. Iar după război, fabrica a fost naţionalizată, dar tatăl meu a continuat să lucreze acolo.

Rudele tale au avut de suferit în timpul războiului?

Da, da. Unul dintre unchii mei din Târgu Mureş a fost la Auschwitz şi a pierit împreună cu soţia şi două fete. Familia a avut de suferit, dar cei care au stat în Cluj mai puţin, pentru că în Cluj locuia un unchi de-al meu, de fapt soțul sorei mamei, un creştin, un om de excepţie. Un creştin care-şi punea pălăria şi mergea la *şil* (*idiş: sinagogă, n.a.*) la toate sărbătorile evreieşti. Bine, şi mătuşa mergea la sărbătorile creştine și când era cazul, s-a comportat ca o creştină. Acest om a salvat viaţa celor care erau la Cluj. I-a transferat peste Feleac la Turda. Ştii că Clujul a devenit Ungaria, iar Turda era în România. Şi ca să-i treacă peste Feleac la Turda era o mare responsabilitate, dar el a făcut totul ca să-i ferească pe toţi. La Turda au suferit şi ei aşa cum am suferit noi la Timişoara, dar n-au fost deportaţi. Singurul care a fost deportat a fost unchiul din Târgu Mureş.

Ai fost atras de comunism sau sionism?

La Cooperativa Dinamo am devenit secretarul UTM-ului. Asta a fost în 1953, când aveam 18 ani. Am devenit secretarul UTM şi candidat de partid. Secretara de partid era o evreică, Polak Lenke, o femeie excepţională. Ea m-a trimis la Facultatea muncitorească. Era un curs de doi ani în care făceam bacalaureatul și eram pregătiți pentru intrarea la facultate. Am terminat acest curs şi nu am mai mers la facultate. Adevărul este că am căzut la examenul de admitere la facultate, dar mi s-au pus în cârcă niște lucruri. „Tu ai fost sionist!” Şi eu am spus: „Nu, eu **sunt** sionist!”

În ce perioadă ai devenit sionist?

Din anul 1945, după eliberare, când încă eram la Liceul Israelit. Am intrat la Gordonia, o organizație sionistă, mai mult de stânga. Ne pregăteau pentru *alia*. Am mers în tabere, erau cursuri, concursuri, foc de tabără şi... lucruri frumoase. Seara se făcea adunare în jurul focului şi se cânta şi se dansa... Scopul era pregătirea pentru apărarea patriei şi iubirea de ţară. Nu avea deloc caracter religios. Sediul organizaţiei a fost vizavi de unde aţi locuit voi, într-o magazie lungă, jos în beci... (*În Fabric, pe strada Petru Rareş.*)

Eu am devenit candidat de partid, propus pentru candidat de partid. Încă n-am fost candidat de partid confirmat, numai propus. Am ajuns la admiterea la facultate, când mi s-a spus: „Mă, tu ai fost sionist. Tatăl tău a fost fabricant. Ce cauţi tu la Facultatea muncitorească? Du-te înapoi în producţie!” Şi m-am dus înapoi în producţie.

În 1956, tocmai pentru că am fost sionist, am fost încorporat într-un detaşament de muncă într-o mină la Petrila. Am fost acolo o lună jumate, în mină. *(Era o sancţiune împotriva ta?)* Draga mea, trebuie să înţelegi un lucru. Fiecare om în România a avut dosarul lui la Securitate. În dosarul la Securitate scria totul: și câte degete ai la picior, şi câte bătături ai, totul. Totul se ştia despre tine. Prin anii ’50, ’60 exista o armată din asta de muncă, armata în gri, DGSM, aşa se chema: Direcţia Generală de Servicii de Muncă. Erau oamenii *necoşer*[73]. Cine nu era *coşer* era trimis acolo. Fratele meu care a plecat cu un an sau doi ani după mine la armată, a fost trimis la școala de instructori de la Securitate. El s-a eliberat cu gradul de sergent din Securitate. (*El era coşer?*) Da, el era coşer. El n-a fost nici măcar utemist. Eu am fost secretar UTM şi candidat de partid și totuşi m-au trimis acolo. De ce? Pentru că eu fusesem sionist. Și nu cred că m-au iertat de sionism, pentru că nu m-au mutat să fac armată cu armă. Deci, am făcut armată cu lopata, cum s-ar spune.

[73] Nu erau coşer/caşer – nu erau în ordine.

Cum v-ați întâlnit voi doi?

Am fost la o petrecere şi pe cine întâlnesc acolo? Pe Zsuzsi. Am condus-o acasă, şi nu ştiu ce, şi nu ştiu cum…

Zsuzsi: Noi aveam o bibliotecă foarte mare şi frumoasă şi a venit veşnic să schimbe cărţi, să împrumute şi să aducă înapoi cărţi.

Robi: Şi ne-am ţinut de mână şi în 1961, la 21 iulie, ne-am căsătorit. Şi de-atuncea suntem împreună. De 52 de ani. *(Mulţi înainte!)* Aşa. Zsuzsi m-a împins să învăţ mai departe. La îndemnul lui Zsuzsi m-am înscris la Şcoala medie tehnică de maiştri, la Săcălaz. Am terminat această şcoală în 1964 şi am fost repartizat, tot cu protecţia lui Zsuzsi, ca maistru la Centrul mecanic din Timişoara, poziţie pe care am pierdut-o pentru o simplă prostie, asta recunosc şi astăzi, o simplă prostie! La primul salariu a venit şeful de producţie și mi-a spus aşa: „Ai primit salariul?" „Da, l-am primit." Zice: „Acuma tu eşti la rând să plăteşti un tur. Mergem la Elite şi tu ne inviți." Zic: „Bine, mergem la Elite, dar să ştiţi un lucru: eu sunt obişnuit să beau numai în societatea mea de prieteni." „Cum? Noi nu suntem prietenii tăi? Noi nu suntem societate pentru tine? Nu mai e nevoie să plăteşti!" Din acel moment, din maistru ce am fost, maistru la secţia de strungărie, am fost retrogradat. *(Cum explici cu mintea ta de acum reacția ta de atunci?)* Tâmpenie, prostie! Pur şi simplu prostie, eram un încrezut! Că... eu nu cobor la nivelul vostru de beţivani! Pur şi simplu am fost tâmpit! Că dacă mergeam şi plăteam un tur, nu mi se întâmpla nimic, poate pierdeam jumătate din salar.

Aşa că... asta a fost. Am mai făcut eu prostii. Am înfiinţat apoi un atelier de construcţii montaje de unde iarăşi am plecat din cauza orgoliului meu. Mi-am pus halatul în cui în birou şi-am spus unui inginer tânăr: „Dacă te amesteci în treburi pe care nu le ştii și habar nu ai cum se conduce un atelier de reparaţii auto, ştii ceva? Ia tu conducerea, eu nu mai vin!"

În sfârşit, am învățat din greşeli. În anul 1972 am fost angajat de către Comitetul Județean al Organizației Pionierilor la catedra de automobilism și carting în calitate de profesor instructor cu normă întreagă. În această poziție, am avut multe succese pe plan județean și chiar în toată țara, am participat la concursuri de tehnică aplicată pentru tineret și pionieri. Așa se explică faptul că nu am fost concediat, cu toate că până la cel mai înalt nivel se știa că am depus cerere de emigrare în Israel. Pe 9 mai 1980 am ținut o oră deschisă de adio unde mi s-a urat succes în noua mea țară. Aici în Israel, mulți oameni care în România au lucrat sub conducerea mea, au dat referințe excelente despre mine, astfel că am fost angajat timp de 20 de ani la firma ELSCINT unde se fabrică aparatele de C.T.

În ce priveşte familia, suntem mândri de fetele noastre, Agi şi Veronica. Agi este profesoară cu titlul de master şi Veronica este medic stomatolog în Olanda. Avem cinci nepoţi, doi băieţi şi trei fete, foarte drăguţi şi foarte frumoşi şi foarte deştepţi cu toţii. Nu pentru că sunt nepoţii mei!

Eu în viața mea nu am construit nimic acolo

Zsuzsi, cum s-au adaptat părinții tăi la regimul comunist?

Neavând încotro, au trebuit să se adapteze. Tata era croitor și multă vreme a fost particular.

A avut prăvălie?

Nu a avut prăvălie, a avut un atelier acasă. După război, și-au luat o locuință pe strada Văcărescu în spațiul care mai târziu a devenit cinematograful Arta. Tata lucra acasă în meseria lui, mama a intrat la început casieriță la Alimentara, pe urmă a facut diferite reciclări și a ajuns contabilă. Însă când a lucrat la Alimentara, a trebuit să facă ore suplimentare și bani nu erau să o plătească, așa că în loc de bani, primea alimente, de exemplu, o bucată de unt. Cred că eu i-am făcut prima lecție de economie politică. A venit acasă cu acest pachet de unt

și eu, când am văzut așa un pachet mare, am zis: „Oohh, ce bine că l-ai adus, taie-l te rog în două!” „Dar de ce să tai în două?” „Pentru că și Ritei și lui Sanyi Halmos - care stăteau cu noi pe același coridor - și lor le place untul și ei nu au.”

Mama a fost întrebată dacă vrea să intre în partidul comunist, și ce, putea să spună nu? Cred că era prin 1950, cam așa. Tata nu a avut probleme, pentru că el lucra acasă, pe el l-au lăsat, că el era „exploatator”. Tata, dacă voia să continue în meseria lui, ar fi trebuit să intre la Cooperativa Îmbrăcămintea și să predea mașina de cusut și nu știu ce și nu știu cum. Și-a spus că el nu predă nimic; și-a întrerupt activitatea și a intrat la Fabrica de Panglici din Timișoara ca simplu muncitor. Lucra în ture, nu mai știu până în ce an. A fost și la fabrica din Fabric unde se făceau cravatele și după aia, la Combustibil. A lucrat în diferite locuri, până când au venit în Israel. Mama a lucrat la Alimentara până a ieșit la pensie. Doi ani după ce am venit noi în Israel, au venit și ei. Aici în Israel s-au simțit foarte bine, dar din păcate nu au mai trăit mult.

Nu s-au gândit mai devreme la posibilitatea de a face alia, de a emigra în Israel?

Exista posibilitatea, dar nimeni nu îți garanta că dacă depuneai actele, ai să și reușești să pleci. Părinții mei trăiau din salariu, averea de la Lipova se pierduse, nu mai aveau nimic. Nu au îndrăznit să își asume răspunderea să rămână fără servici, fără o leafă din ce să trăim. Pentru asta nu s-au înscris, în afară de faptul că aveam cei doi unchi care încă erau mari comuniști pe vremea respectivă și care nu erau pentru *alia*.

Cei doi au fost ilegaliști, erau la București. Unul dintre ei a fost *ieșiva buher*[74] și când Siguranța a făcut o percheziție acasă la bunicul, din cei trei băieți era numai acesta acasă. L-au luat și l-au băgat la închisoare, fără nici un fel de dovadă, absolut nimic. Era cu perciuni, deci cu siguranță nu era comunist, dar l-au închis la Jilava, lângă Gheorghiu-Dej. A stat cred că un an și ceva acolo și când a ieșit de acolo, a fost cel mai mare comunist din lume.

Poți să înțelegi că cei doi unchi au devenit comuniști?

Da. Au avut altceva mai bun de ales pe atunci? Ce ar fi trebuit să facă? În afară de asta, nu era niciunul bogat. În momentul în care s-a căzut pe partea cealaltă a calului, cred că au înțeles care este greșeala mare a comunismului. Cu toții au fost excluși din partid la diferite verificări și li s-a atras atenția că sunt evrei.

Robi: În timpul războiului și după terminarea războiului, mulți evrei în România au avut o orientare de stânga, pentru că Armata Roșie a eliberat evreii. Dacă nu veneau sovieticii, toată evreimea mergea la Auschwitz.

Zsuzsi: Idealul ca ideal a fost foarte frumos, dar a rămas un ideal, nu s-a putut aplica că omul e om și fiecărui om îi place să știe că mă întind până aici și ăsta e al meu și de asta nu are voie să se atingă nimeni.

Ați avut contact cu comunitatea?

În permanență. În primul rând, părinții plăteau cotizația, erau membri. La sărbători nu lipseam de la templu, mergeam la templul din Cetate. Religioși nu am fost, dar datinile le țineam. De fiecare sărbătoare totul era așa cum trebuie, ca la carte, și cu mâncărurile tradiționale.

Am avut mulți prieteni evrei. Una din prietenele mele a fost Spitzer Judit, sora lui Andrei Spitzer care a fost omorât la München[75]. Când s-a întâmplat nenorocirea, în 24 de ore a primit

---

[74] Idiș. Student într-o școală pentru evrei ortodocși (foarte religioși)

[75] Masacrul de la München - atacul terorist perpetrat de orgnizația palestiniană Septembrie Negru care a avut loc în timpul Jocurilor Olimpice de vară din 1972 de la München, Germania. Au fost uciși 11 sportivi israelieni, printre care Andrei Spitzer si Iosif Gutfreund, originari din Timișoara.

pașaport ca să vină în Israel. A participat aici la înmormântare și la *șiva*[76], a mers înapoi și în scurt timp a emigrat în Israel.

Ai avut de suferit din cauza antisemitismului la Timișoara?

Foarte puțin, de la câte un om, nu era ceva de speriat și puteam să îi răspund. Nu rămâneam datoare, aveam cu ce să-i închid gura respectivului. Nu s-a întâmplat de multe ori.

Când v-ați hotărât să faceți alia?

Îți spun când mi-a venit ideea de a face *alia*. Fiica cea mare avea în jur de 14 ani, cea mică era cu 4 ani și jumătate mai mică. Ne-am hotărât să le luăm biciclete. Mergeam foarte țanțoș cu cele două fete pe biciclete pe strada Ștefan cel Mare în Fabric și a trecut pe lângă noi o pereche cu un copil și copilul s-a uitat așa, cu durere de inimă, și a spus: „Vezi, ele au bicicletă, eu de ce nu pot să am?" Și am auzit când tatăl a spus: „Pentru că noi nu avem bani." Și asta m-a făcut să mă gândesc că o să fim iarăși urâți, pentru că ne descurcăm mai bine, pentru că putem să ne permitem mai mult. Deci, s-a creat iarăși o societate la nivel mai ridicat și una care a rămas jos. Și de atunci încolo am spus că nu mai vreau să rămân, că nu mai vreau să suport această ură.

În afară de asta am văzut că nu au prea rămas evrei și dacă vreau ca fetele mele să se căsătorească cu evrei, trebuie să o iau din loc, pentru că altfel nu o să găsească decât români. Deci asta a fost cea de-a doua motivație. Însă primul motiv de emigrare a fost acesta: diferența de nivel.

De ce doreai ca fetele să se căsătorească cu evrei?

În viața mea nici nu m-am gândit altfel decât să fiu în societate de evrei. Și societatea asta din jurul meu s-a făcut tot mai restrânsă, tot mai mică, până când am rămas noi doi și încă câțiva care erau deja pe cale să plece. Dar, tot așa ca și părinții mei, din cauza fricii că rămânem fără servicii și nu știm cât timp poate să ne țină așa, n-am îndrăznit, doar atunci când a devenit foarte clar. Și-așa am avut probleme, pentru că nu au vrut să ne dea drumul să plecăm și pe mine m-au dat afară din servici când am făcut cererea. În fiecare săptămână mergeam la audiență la miliție. „Ce se întâmplă? Ce se întâmplă? Cât mai trebuie să așteptăm?" Era un milițian, Vrăbeț, nu știu ce grad a avut, dar ceva mare, la el mergeam. Zice: „Iarăși ai venit? O să-ți ajungă dosarul până în tavan." „Dacă nu vreți să ajungă, dați-mi pașaportul." El: „Dumneata ai început să construiești aici ceva." În acel moment eu mi-am dat seama unde bate, dar eu în viața mea nu am construit nimic acolo. La care i-am răspuns: „Dumneavoastră greșiți, nu eu am început să construiesc, ci părinții."

La ce se referea el ?

El se referea probabil la construirea socialismului ș.a.m.d. El la asta s-a referit, dar eu, ca să nu intru în conflict, am spus că nu eu am început să construiesc, ci părinții, iar eu mă las, îmi ajunge. La care el nu s-a lăsat: „Uite, știi ce? În definitiv, până la urmă o să primești pașaportul, dar aici ai prieteni, acolo nu o să ai." La care am zis eu: „**Aici** nu mai am prieteni, **acolo** sunt deja toți!"

Cât timp a trebuit să așteptați?

Din '76 până în '80, în mai 1980 am plecat.

Din ce ați trăit în acest timp?

Pe mine m-au dat afară. Mătușa mea din Israel a avut un magazin de confecții, unde venea să cumpere soția ministrului sănătății israelian, Shemtov. Așa, prin ea am avut pile, ea a pus o vorbă bună pentru noi. Tot această mătușă a intervenit să primim din Israel la fiecare trei luni un pachet. De fapt, ăsta era salariul meu, primeam un pachet în care erau diferite lucruri, primeam și bani, 100 de dolari în fiecare lună, iar în pachete erau ori haine care se puteau comercializa, ori calculatoare mici, pe atunci la modă, care se puteau vinde foarte bine.

[76] Ebraică. Săptămâna de doliu după înmormântare.

Primeam câteva dulciuri pentru copii, dar baza era ceea ce se putea valorifica și din asta am putut să ne menținem.

Când ați părăsit țara, ce ați putut să luați cu voi?

70 de kg noi, iar copiii 50 de kg fiecare, dar când am terminat *ulpanul* și când am găsit un serviciu și o locuință, ne-au adus lăzile acasă, am despachetat, dar pentru fiica cea mică nici cel puțin șoseta nu a mai fost bună, nu mai zic de haine. Am investit în haine, în rochii și pantofi, dar absolut nimic nu am putut utiliza.

Cum te-ai simțit la Timișoara?

M-am simțit foarte bine. M-am simțit ca acasă, ăsta e adevărul, a fost bine și ne-am simțit bine, dar majoritatea prietenilor erau evrei.

Cum te simți aici, în Israel?

Aici mă simt de o mie de ori mai bine. Nu sunt cetățean de rangul doi, am toate drepturile. Multe lucruri nu-mi plac, dar pot să le spun în gura mare. În România se spunea: *E evreu, dar băiat bun!* Când întâlneai pe cineva, de fiecare dată te întrebai cum te vede ca evreu, nu ca om. Aici nu există asta, trăiesc în patria mea.

Interviu realizat de **Getta Neumann**, noiembrie 2012, Kiriat Bialik, Israel

Peter Freund

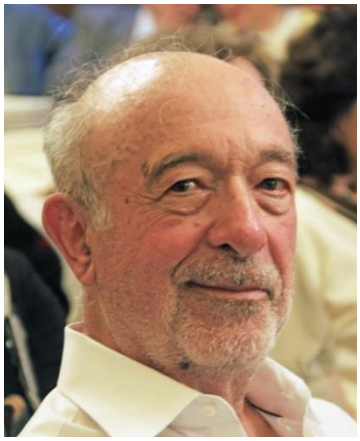

Timişorenii vechi... cred că au mentalitatea austro-ungară, un cod al cinstei. În plus, este un oraş foarte rafinat. Era!

Peter Freund, profesor emeritus la Universitatea din Chicago, fizician de renume, descinde dintr-o cunoscută familie timişoreană, cu strămoşi de la începutul secolului al XIX-lea, care se odihnesc în cimitirul evreiesc de pe Calea Lipovei. Plecat în 1959 din România, a obţinut doctoratul în fizică teoretică la Universitatea din Viena, iar din 1965 activează la Universitatea din Chicago. Alături de munca de cercetare şi de publicaţii de specialitate, a publicat în ultimii ani nuvele, povestiri şi eseuri.

Istorii de familie

Numele meu este Peter Georg Oliver Freund, numele complet. Ambele familii, şi dinspre mamă şi dinspre tată sunt timişorene. Familia tatălui se numea Freund şi dacă mergeţi în cimitirul evreiesc, atunci vedeţi că sunt cu numele de Freund de la începutul secolului al XIX-lea. De fapt sunt strămoşi ai tatălui meu, bunicul bunicului sau tatăl bunicului, nu ştiu.

Primul Freund sosit la Timişoara a descris într-un manuscris - era pe pergament cu o caligrafie minunată! - cum a venit el; cred că a venit din Bucovina. Şi a descris toate aventurile sale, pentru că au venit bandiţii *betyár*, bandiţii maghiari, erau grupe de haiduci, haiducii maghiari. Dar a venit armata austriacă, i-a prins şi i-au dat înapoi mărfurile şi cu ele a sosit la Timişoara şi s-a stabilit aici.

Noi locuiam pe Corso - nu ştiu dacă cunoaşteţi clădirea Färber, palatul Färber, între clădirea unde este Rectoratul Politehnicii, cu Lloyd-ul, şi clădirea unde este jos Libraria Eminescu. Familia Färber avea fabrica de lacuri şi noi locuiam în palatul acela. Acolo aveam radiatoare ca acestea din biroul dv., dar comuniştii au declarat încălzirea centrală un obicei burghez şi au sistat-o. Aveam ceea ce se numea o canadiană în cameră şi ne încălzeam cu ea. În ultima zi înainte de plecarea noastră ardea un foc fierbinte în canadiană și taică-meu a citit manuscrisul pe pergament pentru ultima dată și a zis: „În foc cu el! Nu-l las aici!”

Nu era voie să-l scoată din ţară?

Nu, manuscrisul şi nimic scris nu se putea scoate.

Asta a fost în noiembrie '59? Ce se putea totuşi lua?

Se puteau scoate haine, lenjerie, ceva pentru pat, dar nimic din metal. Nici măcar un aparat electric, nimic.

Şi acest manuscris se întindea pe cât timp?

Era alcătuit din amintirile sale, era mare ca masa asta, cu un scris normal; deci ar putea să fi fost cam 30 de pagini.

Şi a menţionat aici?....

Sosirea lui! Nu cred că era căsătorit, era singur şi a venit aici. Şi aici sunt înmormântaţi toţi din neamul Freund, în cimitirul de aici. Este acolo şi bunicul meu patern cu ambele sale soţii. Prima soţie care a murit dintr-un chiuretaj, se numea Etelka Ausländer. Ea a murit cînd taică-meu avea şase ani. Bunicul meu era un angrosist de grîu şi era consilier municipal. Fratele său, Maxi, locuia lângă... ştiţi unde este Sinagoga din Fabric? Dacă mergeţi pe cealaltă parte a liniei de tramvai erau nişte case şi într-una din casele alea locuia el. Locuia acolo şi domnul Polák, în prima vilă pe care-am văzut-o vreodată unde puteai să suni la sonerie şi dinăuntru-ţi răspundea. Ceva modern pe-atunci la Timişoara!

Noi eram copii şi n-am ştiut niciodată că Jozsa, a doua soţie a bunicului, nu e adevărata noastră bunică. Cînd am avut 13 ani, avea ea o fată în casă, o şvăboaică de la Lenauheim, Rezi o chema şi ea m-a dus la o fotografie pe perete: „Asta-i adevărata ta bunică! Asta nu-i bunica ta!" Dar noi o adoram pe Jozsa. Nu era nici pe departe aşa de frumoasă ca adevărata mea bunică. Era o femeie mică şi grăsuţă... era bună, era bună cu copiii. (....)

Şi apoi bunica a avut un fiu, Emeric (Imre) Freund. „Apáca[77]" îi spuneau toţi. Aţi auzit de clubul ILSA? Acum au o pagină de net şi este mult despre el acolo. El era un jucător de polo celebru şi a devenit antrenor de înot. A ajuns chiar antrenorul echipei naţionale a României, dar nu avea voie să călătorească cu echipa pe timpul comuniştilor. Până la urmă a plecat şi el din ţară cu fiul şi cu soţia sa, iar băiatul lui a devenit căpitanul echipei vest-germane de polo şi a cîştigat bronzul la Olimpiada din Los Angeles. (...)

Partea cealaltă a familiei era la Lugoj. Era... bunica, Helena, născută Beck, venită din Banatul Unguresc, de lîngă Szeged, un orăşel care se cheamă Kistelek. Bunicul meu, David Spitzer era timişorean şi se cunoştea cu celălalt bunic, Armin Freund. De fapt au copilărit împreună. Şi cred că a fost o căsătorie aranjată; nu cred că s-au iubit prea mult David cu bunica mea, Helena. Bunica întotdeauna l-a vorbit de rău pe soţul ei. Cînd s-au mutat la Lugoj, au deschis un magazin de textile care a devenit cel mai mare din Lugoj. Nu le mergea prea bine la început, dar bunica era o femeie de afaceri înnăscută. Într-un an a cumpărat două vagoane de bumbac. Şi în anul acela a inundat Missisippi-ul şi cînd s-a livrat bumbacul, deodată preţul se dublase. Aşa a făcut o avere mare. Avea un palat la Lisabona cu treizeci şi şapte de camere. Am întrebat-o o dată, cum a făcut averea. Mi-a spus: am făcut averea cu tranzacţia asta cu bumbacul. După aceea totul a fost trivial, plictisitor, banii continuau să vină, veneau banii, dar asta a fost marea oportunitate. (...)

Bunica mea avea doi fii, Filip şi Pavel şi o fiică, Rozalia, maică-mea. Îşi iubea fiii, o ura pe maică-mea! Ea era o mamă de băieţi, nu de fete. Bunicul meu însă o adora pe mama. Era exact ceea ce doctorul Freud ar spune că se întâmplă în familia Freund!

Şi, iată ce face: ea voia să rămână cu fiul ei, Pavel. Filip era mai întreprinzător, Pavel era un „mameluc" care făcea tot ce zicea mămica să facă. Şi bunica stă cu el şi îl ajută cu magazinul. Atunci începe războiul şi povestea cu Transnistria. Când vin să-l deporteze pe Pavel - Filip era deja în Portugalia - bunica nu era acasă şi normal era să dea un bacşiş ca să nu-l deporteze. Pavel a vrut să arate că şi el ştie să facă o afacere. Ăla voia, să zicem, două mii de lei şi el a vrut să dea numai o mie de lei şi l-a deportat şi a fost în Transnistria. Pe bunica au dat-o afară; avea o casă acolo unde este acum sediul partidului ex-comunist, PSD. Este

[77] *Călugărița* în ungureşte

casa bunicilor mei şi le aparţine, adică le aparţinea. Şi magazinul era în piaţa aceea mare care se cheamă acum Iosif Constantin Drăgan.

Unde a fost deportat unchiul dvs. Pavel în Transnistria, ştiţi?

La Vapnyarka.

Bunica o ura pe mama, dar mă adora pe mine, pentru că eram băiat. O adoram şi eu pe bunica. Şi ne duceam la Lugoj şi ne rugam pentru Pavel - Pavel Spitzer îl chema - ne rugam pentru el, ne rugam să vină înapoi, erau aşa de frumoase acele zile cu bunica! Şi Pavel într-adevăr s-a întors după vreo doi ani. (...)

Fratele bunicului era Leo Spitzer şi Bertha Spitzer era sora lui. „Când eşti la Leo să nu inspiri aerul", asta ni se spunea, pentru că el a avut sifilis. Iar dacă îţi dădea de mâncare trebuia să spui că nu ţi-e foame. Ăsta era Leo Spitzer. El era contabil în magazinul bunicului. Bunica a stat cu Pavel şi în '45 cînd aveam eu 9 ani, 8 de fapt, că 9 împlineam în septembrie, era primul an după război când puteam călători şi ne-am dus toţi la mare la „Carmen Sylva" - care a devenit apoi „Vasile Roaită", acum se numeşte „Eforie Sud". Ne-am dus acolo şi acolo a venit fratele tatălui, Imre, acela de la ILSA - am fotografii din călătoria aceea. El s-a căsătorit pe timpul războiului la Bucureşti cu o femeie care se numea Silvia. Nu era ea o femeie prea... *comme il faut*, era însă o frumuseţe rară. Când a văzut că Pavel, întors din Transnistria, este singur - era şi el cu noi la Carmen Sylva - a adus o prietenă de-a ei, Marta. O femeie divorţată din Bucureşti, de asemenea o frumuseţe fantastică (....). Marta l-a cucerit pe unchiul meu în şapte zile şi, înainte de a ne întoarce, ei s-au căsătorit la Bucureşti.

Bunica era furioasă. Cum îndrăzneşte? ... Şi ca să-l pedepsească pe Pavel, s-a decis să plece la Lisabona. În '46 a plecat, cu toate covoarele, cu totul. Pe vremea aceea era încă Regele şi se putea pleca.

Bunica nu a fost cu noi la „Carmen Sylva", femeile bătrâne nu mergeau în vacanţe. Dar bunica înota în Timiş. Pe malul Timişului era ştrand şi eu acolo am învăţat să înot. Bunica a plătit. Şi am înotat la ILSA; scria în ziar când câştigam la concursuri. Îmi petreceam toate vacanţele la bunica, o adoram pe bunica şi ştia ea să bucătărească cum nu ştia nimeni. Eu visam noaptea nişte mâncăruri şi ea încerca să le prepare, după cum i le descriam eu. Şi spuneam: „Asta nu-i ce-am visat!" - „Asta ţi-am făcut, asta ai să mănînci!"

Vă amintiţi ce vă gătea?

Făcea porumb... cât era de bun porumbul proaspăt! Fiert, dar şi fript pe foc. Atunci făcea pui cu usturoi sau pui pane sau crap sârbesc, *rácos hal* - totuşi n-am găsit niciodată în Serbia mâncarea asta, dar dacă mergeţi la Budapesta orice restaurant are *rácos hal*. Este divin, doamnă! Nevastă-mea care este americancă, a luat reţeta de la bunica. Şi făcea un *Kugelhopf* - este un cozonac umplut cu ciocolată - este o reţetă după care până şi o servitoare în America mi l-a făcut, aşa de uşor de făcut este. De câte ori mergeam la Lisabona, bunica mi-l făcea ea însăşi, pentru că bucătăreasa portugheză nu ştia să-l facă. Şi odată, la masă, am insistat să-mi dea reţeta. Am luat note în ungureşte şi apoi le-am tradus în englezeşte. A mers nevastă-mea în bucătărie să vadă cum îl face. Cu stafide înăuntru, ah, e minunat cozonacul ăsta! Bunica a murit la vîrsta de 95 de ani la Lisabona, în 1983. (....)

Spuneţi-mi cum e crapul sârbesc.

E un pat de cartofi pe care vin puse roşii şi ceapă. Nevastă-mea pune ardei, nu ştiu dacă bunica punea ardei. Vine smântână şi pe aia vine crapul, se fac tăieturi şi în fiecare tăietură se pune slănină şi ceva usturoi, probabil. Şi peste toate se pune paprica[78]. Dacă pui prea mulţi ardei, lasă apă şi cartofii se înmoaie, nu mai rămîn crocanţi. Aşa este mai bun, să rămână

[78] Boia.

crocanţi. Soţia mea îl face. Face şi cozonacul şi tortul doboş, este una dintre puţinele americance care ştie. (...)

Unchiul meu cel mai mare, Filip, la care s-a dus bunica, a devenit fiul favorit. Acuma vorbim despre stabilirea bunicii în Portugalia. Noi eram în clădirea unde este *Ascar*-ul, pe fostul Bulevard Regina Maria, apoi bulevardul 23 August și azi Bulevardul Revoluției din 1989. Şi Filip avea birou la etajul doi al acestei clădiri. El era avocat, a studiat la Sorbona și a făcut o teză de doctorat care a devenit destul de celebră, „15 ani de politică externă americană", asta a fost teza sa şi pe baza aceasta a primit o bursă Rockefeller, să se ducă la Universitatea Columbia de la New York. S-a dus acolo în anul 1929. Ştiţi că în 29 noiembrie a fost marea criză de la bursa de la New York. S-a dus cu vaporul - nu erau încă avioane pe vremea aceea - şi a văzut toţi milionarii ăia americani şi s-a decis să devină și el milionar. A rămas numai un semestru, deşi avea bursa pentru două semestre, s-a întors la Timişoara şi a deschis un cabinet de avocatură. Îi mergea destul de bine. Şi după aceea, după ce a început războiul, Carol al II-lea fusese forţat să abdice, Filip a spus: eu nu rămân aici. Ceilalţi din familie n-au vrut să plece, ar fi pierdut sanatoriul, magazinul... Dar bunica avea vreo sută de mii de dolari şi i-a dat banii aceştia, i-a cusut în palton şi cu un paşaport falsificat obţinut de Imre de la ILSA, a reuşit să plece şi a mers prin toată Europa ocupată de nemţi până în Portugalia, care era neutră; acolo s-a dus de fapt şi Regele. S-a dus acolo și după război a făcut niște afaceri. Era omul care făcea afaceri pe linia gri, între legal şi ilegal. (....)

Şi bunica a trăit şi ea acolo şi de-acuma aveau bani să meargă la Estoril, lîngă Lisabona, era un cazinou foarte celebru. Şi o dată au fost aşezaţi împreună la o masă cu o doamnă care era Elena Lupescu. A venit şi regele Carol şi au făcut o partidă foarte reușită. Regelui îi plăcea că era cineva care vorbeşte româneşte. Asta a fost prin '49-'50, să zicem. Şi bunica ne-a scris o scrisoare în care ne spunea că a jucat canastă cu Regele. Ne scria asta codificat, pentru aşa ceva puteam ajunge la Canal![79] Ne scria în idiş, spunea „am jucat canasta cu *meleh*-ul nostru – *meleh* este rege în ebraică – şi cu *honte* a sa", şi cu c…. sa.

Scrisoarea asta a citit-o mama la masă. Eu aveam ore de engleză, pe strada Mercy, cu o doamnă pe care o chema Margareta Vágo. Cu ea am învăţat engleză toţi. Eu vorbesc opt limbi şi în niciuna nu am accent, numai în limba engleză! Eu am ureche foarte bună şi sunt convins că pot să reproduc perfect accentul doamnei Vágo. Şi eu mergeam la ore la engleză şi ea mă întreba: „What's new, my boy"? Şi eu nu aveam nimic de povestit, dar de data asta i-am spus: bunica mea a jucat canastă cu Regele şi cu... doamna Elena Lupescu. În 24 de ore zvonul a revenit la taică-meu în altă formă, că „familia Spitzer îl finanţează pe regele Carol pentru a reveni pe tron". Vă imaginaţi unde ar fi putut duce această poveste în acei ani, aşa că tata mi-a spus: „Ai înnebunit? Povestea asta ai spus-o tu la bârfitoarea aia? Te duci imediat şi spui că tu ai inventat povestea asta, că nu e nimic adevărat." D-na Vágo a corectat povestea despre partida de canastă și nouă nu ni s-a întâmplat nimic. După aia ea a devenit foarte rece cu mine. Asta a fost povestea cu doamna Vágo.

Final de război

Şi încă ceva cu bunica: în '44 când au venit ruşii în ţară, nemţii fugeau de ruşi. Era un zvon că vor trece prin Timişoara nemţii şi că vor omorî toţi evreii. Şi toţi evreii s-au refugiat la Lugoj. Familia mea a decis că eu, fiind mic - ar fi trebuit să mă ducă în spate - să fiu lăsat la Timişoara, la vecinul nostru neamţ, Herr Daniel, un om foarte cumsecade. Noi locuiam încă la sanatoriu şi dacă mergeţi spre Poşta Mare, în clădirea următoare stătea domnul Daniel. Toată lumea ştia că el avea un fiu, dar fiul său fiind în armata germană, a ajuns prizonier în Rusia. Şi

[79] Canalul Dunăre- Marea Neagră, unde au fost trimise în anii '50, în lagăre de muncă, în condiţii de exterminare, persoanele care erau luate în vizor de regim şi considerate din diverse motive „duşmănoase".

atunci el a scos toate fotografiile cu acest fiu şi a pus fotografii de-ale mele, ca şi cum aş fi fost fiul lui. Şi de fapt ar fi mers, pentru că, deşi sunt evreu, eu nu sunt circumcizat. Tatăl meu a fost medic în Germania şi a trebuit să se refugieze de acolo şi n-a vrut să mă circumcidă; ştia prea bine că absența prepuțului servește la naziști ca o carte de identitate a evreilor. Şi deci aş fi putut trece drept creştin.

Cum ştiţi, nemţii nu au intrat în la Timişoara, au venit ruşii în schimb. Gara a fost bombardată şi de la *Ascar* se vedeau flăcările. Părinţii au ajuns la Lugoj şi bunica a văzut că nu m-au adus şi pe mine şi l-a dat afară pe taică-meu: „Măi, să-ţi fie ruşine! Ai lăsat copilul acolo! Şi ce dacă e la un neamţ, o să faci un mic efort şi te duci după el." Asta i-a spus şi l-a trimis la Timişoara. Şi-a venit înapoi şi eu mă jucam pe stradă, plouase şi eu mă jucam cu bărci din hîrtie de ziar. „Ce faci pe stradă? Dacă vin nemţii?!" - „Tăticule, n-au venit nemţii, au venit deja ruşii, sunt aici!" Taică-meu a vrut să vadă dacă apartamentul e-n ordine, a încuiat şi am aşteptat seara. (...) Am mers până la Freidorf pe jos şi când am ajuns, la miezul nopţii a fost un tren spre Lugoj; era la sfârşitul lui august sau în septembrie. Am mers cu un vagon de animale... Au durat, cei şaizeci de kilometri până la Lugoj, şase ore! Am ajuns la Lugoj, bunica fusese dată afară din casa în care locuise atunci cînd a fost deportat unchiul meu şi acum locuia lângă gară, îşi cumpărase o casă acolo. Am ajuns şi abia am mâncat micul-dejun că au început să sune sirenele. Am mers în adăpost; atunci a fost cea mai severă bombardare a Lugojului din tot războiul. Toată strada unde stătea bunica a fost distrusă, mai puţin două case, a bunicii şi casa de vizavi. Noi ne-am refugiat de la Timişoara şi am prins cea mai teribilă bombardare a Lugojului!

Dar în Timişoara, familia nu a avut de suferit? A fost luat sanatoriul ?

Sanatoriul a fost „CNR"-izat, dar la un mod amuzant. Un prieten al unchiului meu Filip, un anumit domn Cazenave, l-a cumpărat pentru un dolar sau aşa ceva şi aşa că era proprietate franceză, dar era scris CNR pe ea. Era un sanatoriu minunat, mergeau evreii acolo să se trateze. Ei nu aveau voie să meargă la sanatoriul creştin, deci veneau toţi la noi. Eu nu aveam voie să mă duc la şcoală publică. Eu mergeam... aţi auzit de doamna Şovăilescu?

Da, am o poză aici cu ea, poate sunteţi în poză.

Ăsta-i Steiner Jancsi! Ăsta-i Molnár Andris, aici! Ăştia nu sunt ai mei, eu nu sunt în poza asta. Evreii nu aveau voie să aibă angajaţi creştini şi nu aveau voie să aibă radio. Dar toate fetele-n casă erau unguroaice din Trei-Scaune[80]. Şi bucătăreasa era din Trei-Scaune. Noi aveam două fete-n casă, o bucătăreasă şi o portăreasă, Mari néni. Ea avea un fiu Valentin – Bálint – şi Bálint avea vreo 16-17 ani şi el era singurul bărbat potent într-o clădire de femei. Nu vă imaginaţi ce se putea întîmpla! Avea un adevărat harem: toate fetele din casă, toate infirmierele, toate erau amantele lui. Am primit noi o fată nouă din Trei-Scaune care era virgină. El a sedus-o, dar după cîteva săptămîni avea alta, era coadă la el. Asta era aşa de îndrăgostită de el şi în plus, ştiind că nemaifiind virgină, nu se va mai putea căsători, s-a urcat pe acoperiş şi şi-a dat drumul de acolo, s-a sinucis. A venit poliţia, era clar că era o sinucidere, dar atunci şi-au dat seama că puteau face şi un act de şantaj. „Sunteţi evrei şi nu aveţi voie să aveţi o servitoare unguroaică creştină." Asta era în '40-'41, nu ştiu. Legea spunea că nu avem voie să avem angajaţi creştini, mai mult, s-au dus în camera fetei şi acolo aveam radioul, un Telefunken foarte frumos, era clar că era al nostru. L-au arestat pe tata pentru violarea legilor contra evreilor. Şi abia l-au arestat, că vine un avocat, un prieten al primarului: dacă dăm un bacşiş de cutare-cutare, tata va fi eliberat şi toată povestea încheiată. Avocatul ăsta a jucat de cîteva ori bridge cu părinţii mei. Şi mama când l-a văzut, nu s-a putut abţine şi i-a spus: „Să vă fie ruşine! Sunteţi un şantajist!" Avocatul nu s-a înfuriat, ci a spus: „Doamnă, preţul s-a

[80] Ţinutul Secuiesc

dublat.” Şi a trebuit să plătească dublu faţă de ce-a cerut înainte, dublu! Dar tata a scăpat şi totul s-a terminat. (...)

Elev la Timişoara

Spuneţi-mi cum şi unde aţi făcut şcoala?

Trei ani la doamna Şovăilescu. O iubeam pe doamna Şovăilescu. Ne întâlneam la Operă, mama cânta, eu aveam acces gratuit, doamna Şovăilescu era mare melomană. Şi ea a făcut toată şcoala asta pentru fiul ei. Mi-aduc aminte odată la un *Lakmé* cu Flaviţa Munteanu, soţia doctorului Gârbea, vine doamna Şovăilescu la mine plângând: „Petrică, Petrică, mi s-a sinucis băiatul!” Pentru el a făcut şcoala, a dat lecţii şi el s-a sinucis. Soţul ei s-a sinucis şi el! Băiatul era la Medicină, lector sau aşa ceva.

Atunci, în clasa a IV-a, m-am transferat la Şcoala de Aplicaţie a Liceului Normal, Pedagogic, pe Pestalozzi (acolo este acum Liceul Calderon). Acolo am făcut clasa a IV-a şi apoi m-am dus la Liceul Loga. De pe Pestalozzi mă cunosc cu Radu Ciobanu, Livius Ciocârlie, Puşa Pop, Tibi Toma, Delia Simonetti. Ea era fiica Stelei Simonetti care era Museta, cînd mama a cântat Mimi. Da, cunoşteam multe cântăreţe şi mulţi cântăreţi. O alta care venea de multe ori la noi era Antoaneta Trandafirescu. Era una care mânca usturoi înainte de fiecare spectacol, iar tenorii o urau pentru asta. Interpretau scene de dragoste cu o femeie care a mâncat un usturoi întreg! Zicea că-i face bine la voce.

La Liceul Loga am absolvit, atunci se făcea tranziţia de la 12 clase la 10 clase, ca în Uniunea Sovietică şi noi am terminat cu 11 clase. În ’52 toate universităţile aveau „numerus clausus”, de data asta nu pentru evrei, ci pentru fiii de „foşti capitalişti”, asta era eticheta mea socială oficială. În ’53 a murit Stalin, „marele geniu al omenirii” şi imediat au lăsat să intre trei fii de foşti capitalişti şi eu eram unul dintre ei, m-au acceptat la Electrotehnică. Am fost singurul cu bursă şi ultimul student al profesorului Plautius Andronescu.

Evenimentele din ’56[81]

Am participat apoi la evenimentele din ’56 de la Timişoara. Am fost în camionul care ne-a transportat la Becicherec, sunt unul din „eroii” Timişoarei.

La Cantină, la protestul studenţilor de acolo aţi participat?

Nu, eu n-am fost acolo, am fost a doua zi.

Deci aţi fost la manifestaţia din centru, de la Catedrală?

Da, eram băieţi toţi şi din căminul de fete toate strigau: „Salvaţi-ne! Salvaţi-ne!” Fierbea testosteronul în noi, dar atunci ne-au arestat şi trei camioane ne-au luat, ne-au despărţit de ceilalţi şi ne-au dus în Cazarma din Cetate, care a fost dărâmată între timp. Atunci ne-au pus în faţa unui zid cu tancurile-n faţă să ne mitralieze. Dar şi-au dat seama că dacă mitraliază în centrul oraşului, o să izbucnească o revoluţie mare. Şi noi strigam lozinci: „Afară cu ruşii din Cetate!” „Libertate!” Erau vreo 20-30 de camioane şi au oprit trei să rămînă în Timişoara, dar apoi ne-au trimis şi pe noi la Becicherec. Noi credeam c-o să ne-mpuşte în stradă. (...)

Am ajuns la Becicherec; acolo mai întâi ne-au separat băieţii de fete şi erau barăcile alea de la exerciţiile de vară ale armatei şi două mitraliere între fiecare pereche de barăci. Ne-au comandat: „Băieţii la dreapta, fetele la stânga!” şi ni s-a spus: „Nu scoateţi niciun deget afară pe fereastră, dacă puneţi, noi vă puşcăm imediat.” Şi-atunci am scris toţi pe ferestre şi noi şi fetele: „Ce faceţi?”

[81] Vezi interviul cu Tomi Laszlo şi Alon Gal

A venit seara, ne-au dat nişte saci de cartofi goi şi ceva făn cu care i-am umplut şi când a venit întunericul, toţi am început să vorbim. Cum îi urâm pe ruşi, cum vrem libertate, a fost un moment aşa de minunat! Eram toţi ca fraţii. Dimineaţa următoare credeam c-o să fim toţi eliberaţi de-acolo şi că o să devenim eroii momentului acesta istoric, c-o să ne ducă direct la atelierele unor sculptori să ne facă statui. Nu a fost aşa, ci a venit o delegaţie de ofiţeri, de colonei medici. Ne-au spus că dacă sunt printre noi cu tuberculoză sau cu sifilis, aceia trebuie izolaţi. Ceilalţi, să dăm adresa pentru a primi haine mai călduroase, pentru că speră să fim eliberaţi – era în noiembrie – primăvara viitoare. Deodată moralul nostru a scăzut. Erau câţiva tuberculoşi, pe aceia i-au izolat.

Aţi dat adresele?

Da, am dat toţi adresele. La zece minute vine un căpitan sau maior de la securitate şi spune că ei ştiu că noi am fost înarmaţi şi că am tras în aer. Noi ştiam că cineva de la securitate a tras în aer, că de aceea ne-am suit în camioane. A spus că dacă nu recunoaştem cine a tras în aer, nu ne eliberează. Era clar, voiau să facă un proces exemplar şi pentru asta aveau nevoie de ţapi ispăşitori. Şi-atunci începi să vezi care-ţi sunt „şansele" de a deveni ţap ispăşitor. Fiu de fost capitalist – minunat! Evreu – minunat! Rude în ţările imperialiste – minunat! Orice criteriu luam, eu eram ţapul cel mai ispăşitor posibil. Mi-era frică să nu fiu eu acela. Dar erau cu mine alţii in aceeaşi situaţie.

Ştiţi, dacă mergeţi în Piaţa Unirii, este o clădire *Art Nouveau* care are o farmacie jos. *Hygeea* se cheamă acum, dar se chema Farmacia Weiss[82]. Fiul farmacistului Weiss era cu noi şi era şi el capitalist, era şi el evreu... avea şi el rude în străinătate şi era un al treilea, Frici Grosz, tot evreu, dar era mai sărac. Trăieşte acum în Israel. Era coleg de facultate, a venit cu mine la demonstraţie. În acest moment ne-am adunat toţi trei şi, ca într-un film, ca într-o operă, am jurat că dacă măcar unul dintre noi iese, îşi va devota viaţa să-i salveze pe cei rămaşi. Dacă toţi ieşim, cu atât mai bine.

A treia zi vin interogatoriile şi ne interoghează. Eu şi cu Frici Grosz am avut un alibi perfect. El locuia pe malul Begăi, pe Splaiul Tudor Vladimirescu, lângă strada unde merge tramvaiul spre gară. Am inventat o întreagă poveste: eram la el şi ne trebuia o carte de la bibliotecă... „Care carte?" Desigur, o carte rusească. Mergeam la bibliotecă la Liceul Piarist, acolo era biblioteca noastră, mergeam la bibliotecă şi trebuia să trecem podul... „De ce n-aţi luat tramvaiul ?" - „N-aveam abonamentele la noi." Noi aveam abonamentele la noi, dar le-am mâncat, le-am rupt în bucăţele şi le-am mâncat. „Eram pe pod şi deodată vine mulţimea asta şi ne ia. Noi nu ştiam cine sunt ei. Noi am fost numai întâmplător pe pod." Aşa am stabilit că vom spune. Vine interogatoriul, ne ia la întrebări, dar pe el nu-l întreabă nimic, pe mine m-a întrebat doar ce strigau cei din grup. „Noi eram aşa de înghesuiţi, că nu am auzit prea bine, ceva despre ruşi, dar n-am înţeles." Nicio altă întrebare. M-am gîndit că dacă mie mi-au pus numai o întrebare, pe el nimic, e clar că nu suntem noi ţapii ispăţitori. Am întrebat un prieten de la facultate, un oltean mi se pare: pe tine ce te-a întrebat? „Păi eu am făcut o poveste, cum că eram din întîmplare pe pod şi a venit mulţimea şi ne-a luat." Din cei două mii de băieţi şi fete care erau arestaţi, 1998 se aflau din întâmplare pe pod, doar doi au fost la manifestaţie, doi au fost „curentul" care i-a luat. Şi au acceptat această poveste.

Ne-au spus că ne dau drumul, dar că noaptea ne vor transporta cu camioanele, pentru că „poporul, clasa muncitoare sunt aşa de furioşi pe voi că v-ar omorî!" Dar a trebuit să semnăm o hârtie care arăta că noi nu am fost niciodată arestaţi. Şi nici anchetaţi. Noi ştiam c-am fost arestaţi, ei ştiau c-am fost arestaţi. De ce această mascaradă, la ce bun? Ei bine, o zi sau două mai târziu s-a anunţat la radio Vocea Americii sau la Europa Liberă: revoluţia din Ungaria s-a răspândit în România şi a fost o demonstraţie la Timişoara. Imediat guvernul de la Bucureşti a dezminţit această „calomnie imperialistă". Noi când am semnat, am semnat că nu numai că nu

[82] Azi e ocupată de Farmacia Catena. Interiorul e bine conservat, dar a dispărut firma de la intrare. Vezi *Istoria unei farmacii timişorene.*

am făcut nimic, dar că niciodată nu vom face şi că noi condamnăm pe oricine care va face ceva care să ducă la arestul său. Şi au spus: „Avem semnături de la toţi cei 2000 care *nu* au fost arestaţi”. (...)

Au dispărut colegi? Vă amintiţi cum i-au ridicat?

Au fost colegi, au fost câţiva care au fost arestaţi şi despre care n-am mai aflat ce s-a întîmplat cu ei. Dar nu mulţi, aş zice maximum vreo zece. A fost o întâmplare bizară. A fost un băiat evreu, Ivan Waldmann, fie arădean, fie orădean. El şi încă unul din acelaşi oraş locuiau undeva spre Mehala, pe drumul spre Mehala şi erau studenţi la Politehnică, cred că erau la Chimie. Şi el venea des la noi, avea voce de bas şi noi aveam pian, venea la noi să cânte. Eram prieteni foarte buni şi de pe o zi pe alta am auzit zvonul că el a fost arestat, că a dispărut, a fost arestat de Securitate şi celălalt a fost eliminat de la Politehnică şi a fost trimis înapoi în oraşul de unde era. (...)

Cât aţi stat în total la Becicherec?

Trei zile.

Vă mai amintiţi, vă era frică?

Frica a fost după ce a venit ofiţerul acela. Înainte nu mi-a fost frică deloc. Trebuie să fie ceva în corpul nostru legat de adrenalină. Eram conştient că sunt în pericol, dar nu mă interesa. Şi sunt convins - că nu eram prost - că erau efectele adrenalinei, asta face adrenalina, îţi face moartea mai plăcută. În camionul acela, cînd ne duceau în afara oraşului a fost un incident neplăcut. Era o fată cu care eu avusesem o relaţie. Şi era o fată foarte frumuşică, avea un păr foarte fin, mi-aduc aminte. Era româncă. Era şi ea în camionul nostru, dar cred că nu m-a observat, că nu ar fi spus ce a spus. A strigat: „Unde sunt jidanii acuma?” şi şapte din vreo 50 am ridicat mâna. Asta era mult mai mult decât procentul evreilor în populaţie. Asta a fost foarte dureros pentru mine.

Şi care era sensul întrebării?

Voia să spună că totul e din vina „jidanilor”, că „jidanii” sunt comuniştii. A fost un moment neplăcut. Cu atât mai mult cu cât domnişoara, când mergea la pat, mergea la pat cu jidanii.

Dar acasă, mama ce-ar fi spus dacă aţi fi ieşit cu o româncă?

Mama în general nu ştia, aveam tot felul de aventuri... Am o întâmplare amuzantă. Pe soţia mea o cheamă Lucy şi pe prima fată pe care am sărutat-o o chema Lucica. Am o afinitate pentru acest nume. Părinţii nevestei mele au divorţat. Mama ei se chema Ruth, nu era evreică, era protestantă. Socrul meu de origine scoţiană s-a recăsătorit cu o altă femeie pe care de asemenea o chema Ruth. Este un fenomen. Sunt cazuri de gemeni care s-au despărţit la naştere şi care au soţii cu acelaşi nume şi căţei cu acelaşi nume.(...) Când am cunoscut-o pe Lucica aveam amândoi 14 ani, nu ştiam că trebuie să ne sărutăm pe gură, ne sărutam pe obraz. Ea era anabaptistă şi mi-a spus că părinţii ei nu-i dau voie să meargă cu mine decât dacă mă convertesc la anabaptism. I-am spus, drăguţă, rămâi cu anabaptismul, eu rămân ce sunt. Am avut multe aventuri. Timişoara era un oraş în care aventurile amoroase erau foarte frumoase. Chiar dacă viaţa era amărâtă pe timpul comunismului, viaţa intimă nu a putut fi distrusă, iar viaţa intimă era aşa de frumoasă! A fost o perioadă foarte fericită din viaţa mea, aveam amante căsătorite, necăsătorite. (...) Europa Centrală avea acest ceva: oamenii să fie fericiţi, nu era o atmosferă victoriană. Timişoara avea o societate mai rigidă numai în aparenţă.

Am avut o aventură, n-o să dau numele femeii. De 23 August în Parcul Rozelor se făcea un dans şi eu m-am dus la dansul ăla şi era acolo o fată îmbrăcată în ţigancă. Am dansat vreo oră, foarte înamoraţi unul de altul. Ea era cu nişte prieteni şi era mascată. Deodată dispare ca Cenuşăreasa. Eu eram înamorat şi aveam 15-16 ani, ce să fac? Singurul loc în Timişoara unde se puteau închiria costume era în Piaţa Traian. Mă duc acolo şi întreb: „Aţi închiriat un costum de ţigancă?” „Hai, domnule, e cel mai popular costum, avem vreo zece.” - „Dar aţi

închiriat cuiva cu numele… ?” - „Noi nu putem spune numele clienţilor.” „Ia uitaţi, aicea sunt o sută de lei.” - „Păi atuncea, ia să vedem!” Încă o sută a costat adresa. Lucra la o fabrică în Iosefin. Merg acolo şi o aştept la ieşire, vine, când mă vede, e foarte, foarte bucuroasă, unde să mergem, trebuie să mergem undeva. Aveam un prieten, Gigi Diaconescu se numea, şi locuia - dacă mergeţi spre Primăria veche, după ea este o clădire Art Nouveau - el locuia acolo cu maică-sa. Maică-sa era divorţată şi avea şi ea bărbaţi şi avea şi el femei, aveau un pact. Fiecare putea s-aducă dacă îi plătea celuilalt un bilet de teatru, de operă sau cinematograf. Am vorbit cu Gigi care era cel mai bun prieten al meu, el mi-a spus că pot să merg, dar să-i cumpăr mamei lui un bilet. Era în timpul săptămânii, nu era nici teatru, nici operă, doar cinematograf. I-am luat bilet, cred că era filmul „Miciurin”, un film lung, pentru că muzica era de Şostakovici şi el totdeauna făcea lucrurile astea lungi. Şi am mers, dar trebuia să găsim alt loc. (...)

Era frumoasă tinereţea asta! Dar asta cred că este şi ceva tipic timişorean, am fost la Viena, peste tot, dar nu era nicăieri aşa de romantic cum a fost aici.

Timişoara de altădată

Ce mai asociaţi cu Timişoara?

Un fel de cinste! Natural oamenii sunt peste tot... cum sunt, dar timişorenii vechi... cred că au mentalitatea austro-ungară, un cod al cinstei. În plus, este un oraş foarte rafinat. Era!

Uitaţi-vă la clădiri, nu cum arată azi, imaginaţi-vă cu ochiul minţii cum arătau pe vremuri şi ce elegantă era aici lumea. Pe Corso exista o croitoreasă, acuma-mi scapă numele... Hofmann Erzsi! Nemţoaică sau evreică, nu ştiu, era pe-acolo unde era magazinul Dornhelm, unde este acum Materna, pe-acolo, într-una din clădirile alea. Ea avea licenţă de la Chanel, ea făcea costumele lor! Toate doamnele din oraş purtau adevărate costume Elsa Sciaparelli. Şi maică-mea le purta. Noi mergeam la croitor cât am trăit în România, până şi pe vremea comuniştilor, n-am cumpărat măcar o haină gata! Am fotografii ale mamei mele, o evreică pe timpul războiului. Era de fapt atunci „o jidancă”. Se plimba în faţa Primăriei vechi... nu că era frumoasă ea, că nu era prea frumoasă, dar cît era de elegantă! Şi pălăria, ultima modă! Are pălărie şi are o blană de nurcă peste costumul taior, este... era de-o eleganţă nemaipomenită, oraşul ăsta. Dacă mă duceam de la spital la doamna Şovăilescu cu tramvaiul, număram câte femei au blană de nurcă, câte au de alta... aveau toate unghiile roşii... erau de-o eleganţă... Bine, era o anumită clasă, dar, spre norocul meu, m-am născut în acea clasă!

Când v-aţi mutat în centru, pe Corso?

În ’48. În ’47 a plecat Regele, în ’48 a fost naţionalizat sanatoriul şi când s-a naţionalizat ne-au dat 24 de ore să ne mutăm şi a trebuit să găsim un apartament şi-am găsit aici, în Palatul Färber. Dar acolo nu era sală de baie, aveam numai în camera de dormit o chiuvetă să ne spălăm. Aveam un balcon spre curte, care s-a acoperit și a devenit bucătărie. Dar mâncarea se aducea din bucătărie la masă trecând prin WC. Când ne-am mutat, am adus dulapurile din apartamentul vechi. Ne-au spus că dacă nu ducem înapoi aceste dulapuri „care aparţin clădirii”, vom fi deportaţi.

Dar şi atunci, o să vedeţi, am o fotografie, mama e îmbrăcată într-o rochie foarte elegantă, într-un costum super elegant şi cu o blană de nurcă, şi se plimbă pe Corso şi în spate se vede Opera, şi în balconul acela mare sunt fotografiile lui Marx, Engels şi Lenin. Este o poză atât de ironică, taică-meu în costum cu pălărie, o poză minunată! Societatea continua (*să existe* – n. n.), societatea nu se poate distruge deodată. Verişoară-mea, fiica fratelui tatălui meu – ei aveau Fabrica de săpun, ştiţi unde este? Pe malul Begăi, unde este Fabrica de lacuri. Nu era a fratelui tatălui meu, ci a socrului lui, el avea 25%. Ei erau Rosenthal. El şi-a maghiarizat numele în Telkes. De fapt dumneavoastră îl cunoaşteţi! Dacă mergeţi pe Corso, aici e Opera, la stânga cum mergem spre Catedrală, este o clădire imensă, Palatul Löffler se cheamă. El este arhitectul acelui palat. Sub numele de Telkes. Şi el avea şi fabrica, de aia şi-a vândut o parte din proprietate, ca să urmeze o carieră de arhitect. La casa lor de la fabrică aveau o machetă a Palatului Löffler. (...)

Când stăteaţi pe Corso, cu cine se întâlnea familia? Aveaţi prieteni?

O, părinţii aveau mulţi prieteni! Jucau bridge tot timpul. Toţi au emigrat, mulţi au mers în Israel. (...)

Prietenii părinţilor erau medici, erau... nu ştiu dacă aţi auzit de Willy Kardos, el locuia pe Pestalozzi, apoi Erna Gáll, familia Pollak. Ei aveau Fabrica Florida, aţi auzit? Era fabrică de lenjerie, era cea mai mare din România. Ei locuiau acolo unde locuia Maxi, fratele bunicului meu. Erau muzicieni şi aveau două fiice: Trude cânta la vioară, cealaltă era Agi pe care au vrut să o facă vedetă de cinema. (...) Domnul Pollak, Géza Pollak şi nevastă-sa Ani, mi se pare, (....) au emigrat în Canada şi a fost ceva oribil, unul din ei a murit de cancer, celălalt s-a sinucis, nu mai ştiu. A avut un sfârşit foarte, foarte tragic familia aceea şi erau foarte, foarte bogaţi. Mai eram prieteni... Ştiţi unde este pe strada Loga, Institutul Francez? Era Vila Langer. Doamna Langer cred că era o pacientă de-a tatălui meu şi aşa s-au împrietenit. Fiind copil, mergeam de multe ori acolo în vila pe care până azi o visez; eu scriu proză şi una din întâmplările povestite de mine se întâmplă în Vila Langer. Mi-amintesc scara aia de marmură roşie, detaliile stil baroc din interior, de pe tavan. (...)

Interviu realizat de **Smaranda Vultur** în martie 2007 la Timişoara şi publicat în revista „Orizont”, noiembrie 2008.

Iudit și Duci Cohen

Duci: Mie îmi lipsește Timișoara.

Iudit: Mie nu-mi lipsește, dar eu iubesc Timișoara. Îmi place acolo. Cum să spun? Plec de acasă și mă duc acasă. Mă plimb pe străzi, parcă n-aș fi plecat! Știu fiecare colț, fiecare casă.

Pe drum spre Lod, orășel de lângă Tel Aviv, parcă auzeam vocile lui Iudit și a mamei mele, când povesteau și râdeau pe vremuri, în anii '80-'90. Era de parcă mă duceam acasă și așa m-am și simțit împreună cu Iudit și Duci, Iudit și Desideriu Kohn sau Cohen, numele adoptat în Israel.

Amândoi trăiesc intens prin legăturile strânse cu familia, copiii și nepoatele, cu prietenii, prin muzică și literatură. În locuința modestă domnește un climat de efervescență intelectuală. Cu generozitate exuberantă Iudit așterne bunătăți, vorbe calde, anecdote, povești de demult, înflăcărări pentru oameni,destine, cărți, muzică și tot ce e frumos și bun. Se îmbină cu Duci, mai domol și chibzuit, dar la fel de pătruns de pasiune. Ideile se încalecă, sentimentele se revarsă tumultuos, dar la sfârșitul după-mesei petrecute împreună se cristalizează esențialul care îi animă pe amândoi.

Iudit, povestește-mi despre tine, despre părinți și bunici!

Iudit: Tatăl meu este de origine din Tinca, județul Bihor, care a aparţinut de România din 1920. Străbunicul meu a fost unul din fondatorii comunităţii evreieşti din Tinca în 1830. Pe arborele genealogic al familiei suntem deja 300 de oameni pe aripa străbunicului. Mormântul lui are aproape 200 de ani şi numele lui, Ionas Ritter, e citat în „Lexiconul evreilor din Ungaria". S-a ocupat cu comerţul, avea un magazin mare, superb în Tinca. Bunicul a murit de la o rană din război, iar magazinul a dat faliment. Tatăl meu n-a ajuns să dea bacalaureatul şi a început să lucreze de foarte tânăr. La început s-a ocupat cu vânzarea de lemne, apoi, printr-un anunţ de publicitate, a ajuns la Oraviţa, la familia Langer şi le-a înfiinţat o tăbăcărie, din care s-a născut fabrica de piele din Timişoara, de pe malul Begheului. Tata a rămas director până şi pe vremea comuniştilor, după naţionalizare.

Bunicul meu din partea mamei a fost rabin, absolvise şcoala rabinică la Viena. Era din Borod, între Oradea şi Cluj. Au fost nouă fraţi, foarte mulţi au murit de copii. Primul lui post a fost la Biserica Albă - un orăşel în Iugoslavia, acum Serbia - apoi a ajuns la Oraviţa, unde a fost rabin ortodox peste 20 de ani. Comunitatea era mică, dar în timpul războiului, reşiţenii au

fost mutaţi în Oraviţa[83] şi a devenit o comunitate destul de serioasă. Noi ne petreceam verile acolo, iar în timpul războiului ne-am refugiat la Oraviţa, pentru că în Timişoara locuiam lângă Uzina Electrică, o ţintă pentru bombardamente.

Bunica mea, *rebeţina*[84] mea, era din Aleşd. Era mică şi drăguţă, totdeauna la datorie. Era o gospodină desăvârşită, avea o cămară cu sute de borcane de dulceaţă. În timpul războiului, când ne-am refugiat din Timişoara pentru câteva zile la Lugoj, au venit şi ei din Oraviţa. Cînd s-au întors în curtea sinagogii, gemurile ei erau amestecate cu cărţile sfinte! A reieşit că de fapt nu nemţii, nu armata germană nazistă a făcut ravagiile, ci vecinii antisemiţi. Vineri seara sau de sărbători aruncau cu pietre în geam. Aşadar, ei au suferit mult la Oraviţa. Emeric Marosi, care a fost *Roş Hakol*, preşedintele comunităţii în Reşiţa a scris o monografie despre evreii reşiţeni, în care un capitol e dedicat bunicului meu. Eu i-am scris că în timpul războiului, fasciştii au vandalizat sinagoga, dar el m-a corectat că, în realitate, au fost vecinii.

Ai amintiri din copilăria din Oraviţa?

Foarte vag. În ’47 am fost ultima dată, aveam vreo unşpe ani. Bunicii locuiau în curtea sinagogii. Nu a rămas nimic din sinagogă şi nici din casa aia. Cimitirul unde este înmormântat bunicul fusese devastat şi mormintele scrijelite cu înscrieri fasciste. Nu mai există evrei în Oraviţa.

La bunici era o gospodărie caşer nemaipomenită. Bunica făcea castraveţi muraţi în borcane de 20 de litri! (*Râdem*) Bunicul a fost foarte sever cu mâncarea rituală, nu admitea excepţii. Noi o omoram pe bunica să ne cumpere parizer, că la colţ era o măcelărie. Şi-acuma simt mirosul! Memoria olfactivă este cea mai puternică! Ne-a prins odată că mâncăm în fundul curţii. „Asta vă place, parizeru’!” (*Râdem*) Şi să scoată cureaua! El făcea şi tăierile tradiţionale, era şi *shochet*[85] şi făcea şi *brit mila*[86]. El făcea totul în comunitate.

A venit tata să lucreze la Oraviţa, a cunoscut-o pe mama care era la părinţii ei şi… s-a îndrăgostit bunica de tata! (*Râdem*) Mama avea un cavaler acolo, mă rog, asta era povestea. Dar mama ei, viitoarea soacră a lui tata, şi-a dat seama de avantajele pe care le prezenta tata. Cavalerul nu ştiu ce a ajuns, dar tata a fost un *self-made man*! Dintr-un copil sărac şi fără bacalaureat să ajungi director de fabrică şi prieten cu toţi directorii, e ceva! Nu era proprietar, avea ceva acţiuni, dar puţine. A rămas sărac. În ’32 s-au căsătorit. Sora mea s-a născut în ’33, eu în ’36. In ’39 am plecat din Oraviţa şi ne-am stabilit la Timişoara.

Singura mea soră a murit in Israel. Ea a avut aici, în Haifa, o întreprindere particulară, dar nu prea a reuşit din punct de vedere financiar. A fost o fiinţă foarte caldă şi plină de umor! Pozitivă, ştii? Foarte mulţi prieteni a avut!

Tatăl meu a fost un autodidact, nu avea bacalaureat, dar a avut o cultură vastă şi citea enorm: lexicoane, enciclopedii, romane. Şi-a petrecut toată ziua în fabrica de piele, numai duminicile era cu noi, copiii. Mama era doamna Ritter, cu două servitoare şi partidă de rummy de şapte-opt ori pe săptămână. După război, în anii ’50, când tata a rămas şomer, am avut dificultăţi mari financiare şi mama s-a apucat să facă acasă ciorapi şi şepcuţe, am ajutat-o şi eu. A câştigat enorm. Unde-s banii? Nu-s! A câştigat mult, a cheltuit mult!

Când am umblat după paşapoarte, am dat de unul dintre angajaţii lui tata, care a devenit poliţist. Eram împreună cu un văr foarte dulce al meu care m-a prezentat aşa: „Asta-i fiica lui Ritter!” La care ăla: „Vai, Doamne, câte pălmi am primit de la Ritter!” (*Râdem*). Că nu-i lăsa să fure, ştii? Cunoştea pe toţi angajaţii, el i-a angajat şi a avut grijă de ei şi de firmă. În ce sens a fost tata socialist? L-a făcut pe patron să închirieze la Gărâna o casă de odihnă, unde puteau

[83] În 1941-42, evreii au fost deplasaţi din sate şi localităţi mici în localităţi mai mari. Scopul era să fie concentraţi în câteva centre mari în vederea deportării.
[84] Soţia rabinului în idiş.
[85] Măcelar ritual.
[86] Ceremonialul de circumcizie

să meargă toţi angajaţii fabricii. Casa era gratis, deci cazarea nu îi costa, dar trebuiau să-și plătească mâncarea şi transportul. Iarna ajungeam cu săniile, vara cu căruţa, că nu erau maşini. Am fost şi noi trei ani la rând, ce grozav a fost! A organizat prima creşă de fabrică gratis.

A fost membru de partid?

A fost membru de partid cu număr foarte mic[87]! Dar nu a fost ilegalist. A fost totuși luat la ochi, pentru că ni s-a făcut percheziţie. Două percheziţii am avut: una a făcut-o Siguranţa şi au confiscat Upton Sinclair, opere complete în șapte volume. Vai, ce carte frumoasă! Sinclair era socialist, iar ultimul volum se termină în China comunistă. Pe urmă am avut o percheziţie pe vremea comuniştilor, când ne-au confiscat cărţile lui Merejkovski, *Crist și Anticrist*, viaţa lui Leonardo Da Vinci – ceva minunat, cărți legate în piele! Atunci a zis tata: „Gata! Eu bibliotecă nu mai vreau!" Şi eu am zis la fel, am adus cu mine puține cărți când am făcut *alia,* dar uite, iar am bibliotecă, pentru că toată lumea îmi dă cărţi. Le face bine să spună că n-au aruncat pe stradă, așa că mi le aruncă mie. (*Râdem*)

Și Siguranţa şi Securitatea v-au onorat cu vizita lor.

Da, au fost două percheziţii. Până la urmă, tata a fost dat afară din fabrică, a fost ceva foarte urât. A fost denunţat că ar fi furat, săracul a fost închis şaişpe zile, a fost în carceră. Avocatul Friedländer l-a eliberat.

Trebuie să fi fost un şoc enorm.

Groaznic! Dar el a rămas comunist! Pentru plecatul în Israel a fost mama!

Mama a fost mai realistă? Mai practică?

Mai anti-, de la început. Discuţiile între ei însă nu erau pe teme politice, numai pe teme financiare. (*Râdem*) Și cheile erau un motiv de ceartă! Unde ai pus cheile? Aşa că eu cu Kohn am făcut un contract de căsătorie, că nu dau socoteală niciodată de ce cheltuiesc şi nu închid niciun dolar! (*Râdem*)

Povestește despre educația ta.

Vorbeam ungureşte acasă. Mama mea a fost foarte snoabă. Snoabă! Ne trimitea la ore de balet, de canto, de pian. Luam ore de pian cu unul care s-a întors din Bor[88] și nu putea să meargă acasă, pentru că Ungaria nu fusese încă eliberată. Era un dirijor celebru, profesor de pian, care mă tot bătea la cap. Măcar am rămas cu dragostea de muzică. Am avut o guvernantă evreică, de limbă germană, care locuia la noi şi mânca la prietena mea, Csuli. Eram cinci prietene şi am vorbit numai nemţeşte. Cu prietenele astea am rămas prietenă timp de 73 de ani. Pentru că, îl citez pe Márai [89], ei sunt martori! Ei sunt martori: nu trebuie să explici de unde vii, cine au fost părinţii tăi, prin ce ai trecut prin viaţă. Ajunge o privire! Şi nici nu te poţi supăra! Odată i-am spus ceva lui Zsuzsi ce a supărat-o. Mi-a zis: „Eu asta n-am auzit, hai s-o luăm de la început, serbus." Deci, nu există supărare. Nici nu poţi să-ţi imaginezi să-ţi facă ceva și tu să te superi. Am o prietenă în America şi odată, din greşeală, am zis „*Te marha*"[90]. Îmi zice: „Mai spune-mi o dată!" (*Râdem*) Aşa prietene am.

Duci, cum a fost la tine în familie?

Duci: Tatăl meu s-a născut într-o familie cu șapte copii dintre care doi frați au murit în Primul Război Mondial. Au rămas două văduve cu câte doi copii, pe care tata i-a ajutat cât a putut, în limita posibilităților lui materiale. Tata a fost un om onest, plin de bunătate, autodidact, mare meloman, lucru pe care l-am moștenit. Toată lumea l-a vorbit numai de bine.

---

[87] A devenit membru de partid pe vremea când Partidul Comunist avea puțini membri.
[88] Lagăr de muncă forțată la Bor, în Serbia, nu departe de granița cu România.
[89] Márai Sándor (1900 – 1989), scriitor ungur, celebru pentru memoriile sale.
[90] *Tâmpito!* (maghiară).

Mama, tot timişoreancă, a avut doi fraţi şi o soră, a lucrat ca fotograf, iar după căsătoria cu tata, a rămas casnică. Era o gospodină desăvârşită, a ajutat la veniturile familiei prin diferite lucrări de croitorie. Eu m-am născut în 1929. Am avut părinţi foarte buni şi iubitori. Nu pot să nu amintesc o dragă mătuşă, Helen, care m-a iubit şi răsfăţat toată viaţa ei.

Părinţii au fost, să zicem aşa, nu săraci, dar aproape…! Au făcut tot ce au putut ca eu să fiu la nivelul prietenilor mei. Mi-au cumpărat chiar şi o bicicletă nouă, dar foarte, foarte ieftin, de la piaţa de vechituri, o bicicletă care nu mergea! (*Râdem*) În casa în care am stat, era o prăvălie care era şi atelier de reparat. Eu eram acolo foarte bine văzut, pentru că mă interesa ce făceau şi erau nişte oameni cumsecade. Când m-au văzut la uşă, au venit imediat să deschidă. Le-am povestit că am o bicicletă, dar deocamdată nu merge! (*Râdem*) Păi, nu-i nimica! Să le-o aduc acolo. Am adus-o, au reparat-o, aşa am ajuns eu la bicicletă.

Trebuie să o mai spun o dată: am avut părinţi foarte cumsecade. Mama mea era casnică, e adevărat. Cum să-ţi spun? Mergea dimineaţa la piaţă, cumpăra gâşte, din care vindea jumările, pieptul, ficatul, bineînţeles, pulpele. Şi rămâneau aripile pentru noi. (*Râdem*)

Iudit: De atunci nu mănânci aripi…

Duci: Însă am avut untură. Şi ce bună era! Pe pâine prăjită cu boia şi usturoi! Şi tatăl meu era un om deosebit!

Iudit: Se vedea pe faţa lui!

Duci: Deosebit de cumsecade! N-a fost om care să nu-l aprecieze... Întotdeauna am dorit să fiu ca dânsul, dar nu am reuşit. A ajutat familia, maică-mea a fost destul de supărată pentru chestia asta...

Iudit: Din nimicul lui a dat!

Duci: Foarte mult a lucrat maică-mea. La noi a trăit şi bunica până în ’48, când a murit.

În anii războiului – bombardamente și „șepci roșii”

Iudit: Ne mutasem la Timişoara în ’39, când eu aveam trei ani. Am trăit într-o casă cu Annie[91] pe Ştefan cel Mare în Fabric, o casă de *Durchgang*, de trecere. Deci noi am stat în Piaţa Coronini, Roosevelt, Romanilor, că tot şi-a schimbat numele, iar ea, vizavi. Câte apartamente erau? Două etaje a 4 apartamente fac 16, casa avea doua părţi, deci aproximativ 30. În astea 30 erau două familii de români. Restul, evrei. Portarul era nazist, dar copilul, ştii cum e. Ca în cărţile lui Kertész[92], noi, copiii, ne-am dus să-l vedem, că era ofiţer. De la Gestapo! Ne-am uitat cu admiraţie la el, că purta o uniformă neagră, splendidă. Când era spre sfârşitul războiului, a sfârtecat, de furie, mobila din pivniţă! Noi am dus-o acolo, că atunci când suna alarma, toată gaşca era pe canapelele din pivniţă şi continuam discuţiile. Poate căuta bani sau nu ştiu ce, de a sfârtecat toate mobilele! După război, a dispărut. Sub noi locuia o pereche, doamna era evreică şi domnul ungur, Dezső. Când portarul a înjurat şi a zis lucruri antisemite, a ieşit Dezső şi-a zis: „Ce, nevastă-mea pute?! Nu ţi-e ruşine să spui aşa ceva?!” L-a pus la punct.

În ’44 au fost bombardamentele. Ne-am refugiat în panică, toţi ne-am dus la Lugoj! Să-ţi spun drept, aproape uitasem de asta, ideea mi-a venit de la Alon Gal[93] care mi-a zis: „Noi am fost la Lugoj. Tu unde ai fost?” Şi aşa am ajuns să întreb mai multă lume. Unii au ajuns la Recaş, alţii au ajuns la Lugoj. Prietena mea din America mi-a povestit zilele astea că au stat 30 de oameni într-o cameră, i-a găzduit cineva.Tata a organizat o căruţă în care au încăput vreo 20 de oameni. O căruţă cu platformă. Am ajuns la Recaş, noaptea, ne-am cazat. Aveam câte o valiză, eu ştiu cu ce? Bijuterii, precis… De asta cumpărăm noi bijuterii, ca să putem

[91] Vezi textul lui Annie Hammer, născ. Kincs.
[92] Imre Kertész (1929), autor maghiar evreu, premiul Nobel 2002.
[93] Vezi interviul cu Alon Gal.

pleca repede. Ne-a găzduit o ţărăncuţă; am dormit în paie, în pod. Asta a rămas în memoria mea, mirosul ăla de fân. A făcut o omletă pentru 20 de persoane, a spart, cred, toate proviziile de ouă din fermă. Şi-am ajuns la Lugoj! În două zile am ajuns la fratele lui mama care trăia în Lugoj. Şi-acolo au ajuns şi bunicii, din Oraviţa. Săracii...

De ce v-aţi temut?

Că vin nemţii! În Arad au intrat ungurii cu nemţii şi imediat, le-a ajuns o zi, au făcut listele cu evreii care să fie deportaţi. Au fost citaţi evreii, se pregătea deja deportarea… În Timişoara propriu-zis nu au fost lupte. Szász János[94] a scris un roman în care este vorba de luptele din Timişoara. Tata mi-a zis că e poveste, că au fost în Fratelia[95] și s-au auzit tunuri în preajma Timişoarei. Românii n-au plecat! Numai evreii au fugit, de frica deportării, de frica nemţilor și a ungurilor. Deci ştiam! Noi ştiam foarte bine ce putea să ni se întâmple. În timpul războiului, tata a fost chemat la Pădurea Verde împreună cu toţi evreii. A plecat cu raniţa, că...

... că poate nu se întoarce.

Da! I-au ţinut acolo o zi şi le-au dat drumul acasă.

Ai amintiri din timpul războiului?

Nu. Așa cum părinții tăi te-au ocrotit de comunism, de greutăți, așa ne-au ferit de război părinții nostri. N-am trăit drama războiului. Duci, da. El a fost bătut. Cum ieșeau de la liceu, îi aşteptau „șepcile roşii" de la Banaţia, liceul german.

Duci*:* Am fost evacuaţi din clădirea Liceului Israelit.[96] S-au ţinut atunci cursurile întâi în sinagoga din Fabric, unde clasele s-au despărțit cu pereți de furnir; apoi s-a găsit o vilă foarte aproape de Gara din Fabric.

Iudit: Se chema *Pacsirta* (Rândunica).

Duci: Vila aceea ca școală era o soluție de compromis, în fond, pentru că dintr-o clasă trebuia să mergi în cealaltă. Era o vilă cu multe camere și una dădea în cealaltă și ca să ieşi afară, trebuia să treci prin toate clasele.

Sistematic ne aşteptau huligani din ăştia! Eu veneam din Iosefin cu tramvaiul şi mă întorceam cu tramvaiul. Fetele aveau cursuri înainte de masă, noi eram după-masă. Seara se urcau în tramvai ăştia de la Banaţia, acolo unde actualmente este Medicina. Ce să-ţi spun? Unul cu două capete mai mari decât mine. A stat în spatele meu, eu nu l-am văzut. Numai am simţit că ceva mă-mpunge! Şi-atunci m-am uitat în spate și am văzut cine este. Ne-au bătut, ne-am bătut, i-am bătut! Depinde, ştii? Depinde de câţi veneau.

La școala israelită, la Politehnică, la armată

Duci: În școala elementară din curtea sinagogii din str. Fröbl, mi-am făcut primii prieteni. Ce ani frumoși! Școala elementară a fost condusă de prof. Judah Loeb Fleischer, tatăl lui Ezra[97], savant renumit în Israel. Am avut învățători foarte buni: în clasa I Szerén néni, a II-a Kálmán bácsi, a III-a dna Fleischer, în a IV-a dl Herschkovits. Am urmat Liceul Israelit din Timişoara, un for excepțional de educație, cu profesori ieșiți din comun: Hauben, Schwartz, matematică, Feri Rado, fizică, Fuchs, științe naturale, Deznai, limba franceză, Eisikovits, muzică. Toți acești profesori au devenit după 1944 cadre didactice universitare. Prof. Francisc Frucht preda filozofia, germana, iar vara conducea jocuri pe un teren viran. A devenit poetul Anavi Adam.

[94] Szász János (1927-2000), elev la Liceul Israelit Timișoara, scriitor român de limba maghiară.
[95] Cartier în partea de sud a Timișoarei
[96] Vezi și Annie Hammer, Tomi Laszlo, Arnold Junger și alții.
[97] Ezra Fleischer (1928-2006), poet și filolog. A fost elev la Liceul Israelit din Timișoara.

15. 1934. Grădinița evreiască ortodoxă din Iosefin.

16. 1936. Duci cu tatăl lui la plimbare

17. Purim 1957. Duci Kohn cu Feri Reich deghizați ca domnișoare

Dr. Ernö Neumann mi-a fost profesor de religie, apoi a devenit Prim-Rabin. El era proaspăt absolvent al seminarului rabinic din Budapesta, așa că diferența de vârstă între el și noi nu era mare. Venea cu noi să joace fotbal, discuta cu noi despre toate. Ne plăceau orele lui, pentru că ne-a predat Biblia ca istorie și operă filozofică.

Iudit: Eu am început grădiniţa evreiască în Fabric, dar mamei mele nu i-a plăcut, că am venit cu un limbaj nepotrivit acasă, amestecat cu idiş, aşa că m-a dat la o grădiniţă germană şi toţi prietenii mei erau acolo, iar acum unii sunt în America, Zsuzsi şi Csuli trăiesc în Israel, comunicăm zilnic. În '42-'43 mergeam la grădiniţa nemţească printre adăposturi săpate în stradă, deja pregătite pentru bombardamente. Am poza în arhivă[98], am fost la școala primară evreiască de pe strada Caragiale în Fabric, cu profesorul Székely, clasa întâi; în clasa a II-a era Irma néni și în clasa a III-a a fost Frida, nevasta lui Kaufteil, iar în a IV-a, a fost profesor Jancsi Kaufteil, numit Kufi. Pe urmă am mers un an la LiceuI Israelit unde m-au ales şefa clasei. Asta e luptătoarea din mine, ştii? M-am născut la 7 luni. Într-un oraş ca Oraviţa, fără incubator, la 1 kilogram 700. A trebuit să supravieţuiesc. Am venit la 62 de ani în Israel și-am supravieţuit foarte bine!

Duci: În 1948 liceul a fost desființat, clădirea a fost alocată Miliției și apoi Liceului Sportiv. Clasa a VIII-a de liceu am terminat-o în anul 1948, bacalaureatul l-am dat deja la Liceul Babeș cu comisie complet străină. Prăvăliile şi întreprinderile au început să fie naţionalizate şi tata a rămas fără servici. Când a solicitat un servici la directorul Magazinului Modern din centru, director pe care-l cunoștea foarte bine, acesta l-a refuzat cu motivația că are nevoie de oameni puternici, iar tata era plăpând și bolnav. Şi n-a mai putut! Deci: nu avea servici, mama era casnică, pensie nu avea încă.

În loc să urmez o facultate, alături de foștii mei colegi, am fost nevoit să mă încadrez ca muncitor necalificat la fabrica de medicamente. Acolo lucra și Annie Kincs și mama lui Erzsi Feldmann[99], nevasta lui Tibi Ezri. Am avut mare noroc că m-au angajat, numai că puţea îngrozitor! Câteodată participam la fabricarea pepsinei din stomac de porc. Când mă duceam acasă cu tramvaiul, se făcea un gol în jurul meu, pentru că nimeni nu suporta să stea lângă mine! (*Râdem*)

Am avut norocul să fiu repartizat la laboratorul de cercetare condus de Dr. Ciuhandu, fost cadru didactic universitar la Cluj, tatăl fostului primar[100] al Timişoarei. Când Clujul a fost alipit de Ungaria prin Dictatul de la Viena din 1940, a venit la Timişoara. Era un om extrem de inteligent, foarte bine pregătit, chimist. Era un om… ! Nimeni nu m-a ajutat atât de mult cât m-a ajutat acest om! În primul rând, m-a învăţat. Cum? Mi-a spus: „Te rog să-mi faci instalaţia asta." I-am zis că habar nu am! Eu nu ştiu ce e aia, cum se cheamă… Făcusem chimie la liceu, dar fără laborator. Zice: „Nu-i nimic! Dar de citit, ştii să citeşti?" „Da." „Nemţeşte ştii?" „Da." „Na bine!" Şi mi-a dat o carte. Am început să citesc, m-am documentat și până la urmă, cu chiu şi vai, am înjghebat instalaţia. Asta mi-a mai dat curaj. Aşa am lucrat acolo un an de zile. El ştia că eu vreau să mă duc la facultate şi înainte de admitere, pur şi simplu mi-a dat cărţi să citesc, să învăţ şi m-a scutit de o serie de treburi.

Situaţia acasă a rămas destul de proastă, pentru că tata tot nu avea pensie. În final, Ciuhandu şi doctorul Steiner şi Anne Kincs şi Klari Feldmann, toți m-au ajutat mult. Am primit aprobarea să lucrez în continuare, așa că tot timpul studiului, cu scurte întreruperi, mergeam dimineața la cursuri și laboratoare, iar de la ora trei la unsprezece noaptea am lucrat la fabrică.

Iudit: Apoi ai făcut armata cu Kurti Plohn şi…

---

[98] Arhiva paginei web www.bjt2006.org a timișorenilor evrei sau interesați de iudaism.
[99] Vezi Annie Hammer, născ. Kincs și Erzsi Feldmann în acest volum.
[100] Gheorghe Ciuhandu, n. 1947, primarul Timișoarei (1996-2012).

Duci: Cu Kurti, pe care îl știam încă de la Liceul Israelit, am fost în aceeaşi grupă, în aceeaşi companie şi acelaşi pluton. Eram sus, pe un platou. O căldură! Îţi dai seama, iulie-august. În barăci, cu paturi suprapuse şi era un idiot de colonel sau ce era? În fiecare noapte ne spunea: „La ora 12 sau la 1, alarmă!" Trebuia să-ţi iei bocancii, trebuia să-ţi iei arma, să fii îmbrăcat complet şi să ajungi la locul de adunare. Ce să-ţi spun? Nu-ţi găseai niciodată bocancii, (*râdem*), luai primii bocanci pe care îi găseai. De culcat, ne culcam îmbrăcaţi cu centură şi cu baioneta lângă noi! Când era alarmă, săreai de sus, eventual pe capul celor care dormeau jos! Repede luai prima armă pe care o găseai şi afară! Pe urmă erau careuri şi se țineau discursuri. Plohn stătea lângă mine, cu arma, bineînţeles, eram în repaos. Deodată, Kurti, către mine: „Ţine-mă, ţine-mă! Eu leşin! Eu leşin!" (*Râdem*) I s-a făcut rău, dragă, de căldură! Am făcut nişte exerciţii idioate, nu-ţi dai seama, ce tâmpenii!

Iudit: Din păcate, şi-aicea sunt cazuri urâte la armată.

Duci: Pentru că nu iau în considerare starea psihică şi fizică a acelora care se înrolează, care nu sunt obişnuiţi cu efort fizic, cu bagajul, pe care trebuie să-l care şi să fugă în căldură mare!

În anii '50- '51, cine ar fi fost duşmanul?

Duci: Duşmanul? Am făcut o aplicaţie: forţarea Oltului, asta a fost la Făgăraş. Trebuia să stăm puţin acoperiţi, dar imposibil, solul era ca piatra, trebuia să săpăm cu o lopată tocită. Au folosit lumânări fumigene şi aşa de bine au făcut, că Oltul s-a văzut perfect! (*Râdem*) Dar noi nu ne-am văzut unul pe altul, nici vecinul nu-l vedeam! (*Râdem*) Nu era uşor. Am făcut planton în munţi şi ni s-a spus că aici a stat culcată pe burtă o unitate nu știu câte ore, pentru că erau partizani în Munţii Făgăraş.

Iudit: Erau partizani anticomunişti, români, mai ales preoţi şi foşti militari, care s-au retras în Munţii Făgăraş, au încercat să dea atacuri şi au aşteptat să vină americanii. A fost o mişcare de rezistenţă. I-a prins, i-a băgat în puşcărie, la Jilava. Am văzut reportaje la TVR despre asta, *Memorialul durerii*[101].

Duci: În Partidul Comunist erau mulți evrei, cu toate că statistic, nu chiar aşa de mulţi. E explicabil!

Iudit: Absolut explicabil! Evreii au fost eliberaţi de armata sovietică. În fiecare 9 mai se ţine un meeting la Ierusalim cu veteranii de război. Să-i vezi îmbrăcaţi în uniformă, cu decoraţii de sus până jos. Le-am strâns mâna şi le-am zis: „Vă datorăm viaţa." Ideea comunismului, aşa cum scrie la carte, nu poate să nege nici astăzi nimeni că e ceva frumos.

Duci: În special pentru evrei era atractiv! De ce? Pentru că zicea „egalitate". Pentru evreii din Europa nu a existat egalitate, decât pe perioade foarte scurte. Pentru cei eliberați de sub dictatura fascistă, sigur că era tentant să accepte doctrina marxistă, dar nu cea stalinistă și nici cea leninistă.

Cariera universitară în regimul comunist

Duci: Eu am fost mai întâi preparator principal la Facultatea de Chimie Industrială, salariul mic, dar ca muncă, a fost foarte bine! După aceea a apărut un post la Facultatea de Chimie, la „Procese şi Aparate". Am ajuns şef de lucrări, mi-am dat doctoratul, aveam enşpe mii de lucrări. Am fost propus de cinci-șase ori pentru postul de conferențiar, tot de atâtea ori m-a refuzat Ministerul Învăţământului. Mi s-a spus clar şi categoric că nu mă avansează, pentru că am rude în străinătate: soacra, cumnata şi aşa mai departe. Rectorul, Acad. Prof. Anton, a ţinut o şedinţă cu cei care au fost cvasi-refuzaţi de Minister. După ce mi s-a spus iarăşi aceeaşi poveste, cu rude în străinătate şi că Ministerul nu acceptă, am spus: „Păi, foarte

[101] „Memorialul durerii" – documentar TV din 1991 despre mișcarea de rezistenţă anti-comunistă si serviciile de securitate comuniste.

bine, dacă dumneavoastră ziceţi aşa, n-am decât să plec, să mă duc la rude!" Scurt timp după aceea, am fost chemat şi anunţat că Ministerul a revenit asupra deciziei şi am ajuns conferenţiar. Cred că era în '72, în '70 am luat doctoratul.

Iudit: A fost felicitat de preşedintele comisiei: a spus că a făcut trei teze de doctorat într-una.

Duci: Trebuie să-ţi spun că la Politehnică nu era o atmosferă pro-evreiască. Erau câţiva evrei. Era Rosinger, la Mecanică, mare comunist şi mare şef la Comitetul Orăşănesc sau Regional, apoi Feigenbaum, nu chirurgul, ci inginerul, era Rothenstein, tot mare comunist, pe el îl ştiam din liceu.

Faptul că nu ai putut să înaintezi în carieră se datorează antisemitismului sau politicii generale faţă de cei care aveau rude în străinătate?

Duci: Şi, şi! Era şi o chestie individuală a rectorului, dar şi pentru că directiva politică oficială era aceea că cei care au rude în străinătate nu pot să ajungă în posturi de conducere.

Cum s-au comportat colaboratorii tăi? Ai simţit antisemitism din partea lor?

Duci: Nu! Să ştii un lucru: de când sunt aici, sunt trei... nu, stai puţin... şase colegi de la facultate, care mă sună în mod regulat. Versiunea oficială era că am rude în străinătate şi că de aia nu mă avansează. Până când m-am săturat şi i-am replicat destul de dur. A fost unul care a fost refuzat pe motiv că a divorţat de soţie. Pe cuvântul meu de onoare! (*Râdem*) Era un român. A spus: „Soţia m-a părăsit! Ce puteam să fac?" (*Râdem*) Tot nu l-au avansat. Numai că eu m-am zborşit atunci, m-am săturat până peste gât şi am zis că atunci înseamnă că trebuie să plec! Şi-atunci s-au răzgândit!

Am publicat multe lucrări şi cursuri, dar lucrări ştiinţifice nu s-au putut trimite în străinătate.

Iudit: Una din crimele lui Ceauşescu sau ale regimului lui Ceauşescu a fost că n-am avut acces la literatură de specialitate. Am stat la coadă la unt şi la smântână cu nişte studenţi şi le-am zis: „De-am putea sta aşa la coadă la cărţi!" Efectiv n-a apărut nimic. Deci nu aveam acces la ştiinţă, la publicaţii şi la literatură. La biblioteca Politehnicii erau cărţi de chimie, dar nu destule şi nu recente din Vest.

Aţi putut să călătoriţi, să mergeţi la congrese?

Duci: Cum să nu? Până în R.D.G. am fost! (*Râdem*)

Era o convenţie între Facultatea de Chimie Industrială, respectiv Politehnică, şi Universitatea din Magdeburg. Când veneau cei din Magdeburg pentru „schimb de experienţă", aşa se chema genul ăsta de călătorie, eu conduceam vizita, pentru că ştiam limba germană, apoi trebuia să dau raportul. În reciprocitate, m-au trimis la Magdeburg. Aveam şi eu omul meu, un băiat tânăr, cumsecade, care nu mă lăsa o clipă singur, că mă ţinea sub observaţie. Ne-am dus la lagărul de concentrare Buchenwald. De la Weimar se urca sus pe munte, într-o pădure, ajungeai la un luminiş mare. Au pierit acolo evrei şi comunişti. De faţă cu însoţitorul meu care trebuia să dea raportul despre ce fac, am spus *Kadiş* la o groapă comună. Am spus *Kadiş* aşa, ca să audă şi el. Se ştia ce sunt, pentru că eu sunt din profil foarte arian![102]

Ne-am dus la Leipzig, unde am asistat la ceva colosal, care m-a impresionat profund. Am intrat la Thomaskirche, înainte de masă, nu era nimeni, cânta doar cineva la orgă. Seara era concert: *Das Weihnachtsoratorium* de Bach. Ce să-ţi spun? Era ceva de o plăcere şi o senzaţie, nu am cuvinte!… Şi ce m-a impresionat foarte mult a fost că erau foarte mulţi tineri în biserică şi mulţi aveau partitura în faţă. De acolo m-am dus la Dresda, am stat vreo două zile şi după aceea am venit acasă. Asta a fost marea mea călătorie! Am fost propus pentru Olanda, unde era un specialist cu lucrări în domeniul în care am lucrat şi eu. Niciodată! Niciodată n-am ajuns acolo!

[102] Duci arborează un nas mare şi coroiat!

Iudit, cum ai ajuns să fii medic?

Profesia mea nu e ceea ce am vrut să fac. N-a ieşit cum mi-am închipuit. Așa cum bunica l-a însurat pe tata cu mama, aşa am devenit eu doctor, din dorinţa lui tata. A fost ambiţia lui! Că el n-a avut bacalaureat şi ar fi vrut să devină medic. A implantat dorința asta în mine: mi-a ales cărţile potrivite. Nu vorbesc de Cronin, că toată lumea a citit *Citadela*. Dar am citit foarte multe cărţi despre medici, Martin Arrowsmith, pe urmă Fleming, foarte frumos! De la început era clar că aleg medicina, matematica am neglijat-o și nu m-au interesat decât ştiinţele umane.

Ce-ar fi fost pe gustul tău?

Cred că limbile!

A avut dreptate tatăl tău! (Râdem)

Limbi şi psihologie. Uite, fata mea e psihiatră! Dar pe atunci n-a fost facultate! În '54 am intrat din prima la Medicină și am terminat foarte bine. Am şi fost o studentă foarte bună. Ziceau că-s tocilară, dar eu, dacă am citit ceva o dată, mi-a rămas în cap! Dacă de două ori, atunci mi-a rămas în cap pe viaţă. Am terminat cu media 9,20, așa că am ales postul prima pe ţară[103], am avut deja și copil, pe Andrei. Totuşi am ajuns la dracu-n praznic, la Topleţ, după Herculane. Duci se ducea în fiecare zi la medicul-şef, cu copilul în cărucior şi cerea audienţă. Acela i-a zis: „Nu se fac mişcări de absolvenţi." Duci, cu gura mare, i-a zis: „Când se face primul transfer, nevastă-mea trebuie să fie pe listă!" A fost foarte combativ, așa că am ajuns la Denta, unde am profesat timp de trei ani ca pediatră.

Locurile pentru secundariat erau trucate! Nu putea să ajungă secundar decât cine era aprobat de Securitate, iar eu aveam o fișă la Securitate, că părinţii erau în străinătate. Locuri la secundariat nu erau decât la Salvare, deci reanimare, prim-ajutor, apoi la anestezie, reanimare şi psihiatrie. Psihiatrie la Jebel, n-am vrut! Erau nişte condiţii groaznice acolo la spital. Şi nu sunt făcută pentru Urgenţe! Mă pierd! Am zis că dau trei concursuri de intrare în oraş și dacă nu intru, îmi rup diploma! Am intrat din prima încercare la Facultatea de Educaţie Fizică, Ştiinţe Medicale. Asta a însemnat fiziologie, igiena sporturilor – foarte interesant! L-am avut şef pe doctorul Deleanu, care se chema Rabinovici, pe „numele de fată". Acolo am stat 17 ani ca asistentă, fără posibilitate de avansare.

Facultatea s-a desfiinţat; m-au transferat pur şi simplu la Medicină, unde aveam de ales între două-trei catedre; m-au sfătuit să mă duc la anatomie, că de-acolo n-o să mă scoată nimeni și sunt trei şefi care se luptă între ei, iar dacă eu ştiu să fac slalomul între ei, va fi bine. Până la pensie am ajuns abia la treapta de lector. M-au pensionat foarte devreme – durerea mea. La 57 de ani, să ieşi la pensie... Era un rector afurisit… Doctoratul a sosit prea târziu pentru mine. M-am înscris de-o mie de ori şi m-au refuzat, tot pe criterii de fişă de Securitate.

Multe și mărunte despre viața la Timișoara

La voi acasă se ţinea cașer?

Iudit: La noi în casă, nu. Bunicul mânca la noi în farfurii speciale. Fratele lui mama, deci fiul lui, n-a mâncat nicio felie de pâine la noi. Nu am fost cașer. Era și greu de ţinut și lipsea convingerea… La noi se ţineau sărbătorile, mergeam la biserică, ne ducea cu şcoala la biserică.

Duci (*iritat, o corectează*): La sinagogă!

[103] Posturile pentru absolvenții din învățământul superior se repartizau la nivel național, în ordinea mediilor obținute, criteriu la care se puteau adăuga în diferite perioade și alte criterii de ierahizare, sociale sau politice.

Iudit: La sinagogă! Se respectau sărbătorile. Eu aprind lumânări de Șabat, de când ne-am căsătorit. Vineri seara. La sinagoga de aici nu mă duc – am fost doi ani la rând, dar nu e așa cum era la noi.

Duci: În fiecare sâmbătă, noi din oficiu eram la sinagoga ortodoxă din Iosefin, pentru că eu am făcut acolo nu numai grădinița, dar și școala elementară, care era direct în curtea sinagogii. În aceeași curte se făcea și tăierea rituală. Cu ocazia unei vizite scurte a lui Gyuri Gerö, ne-am dus să vizităm locurile unde am copilărit împreună și am găsit ușile fostei grădinițe închise cu bare. Nimic nu mai era acolo, nimic. Clădirea frumoasă a școlii primare a devenit depozitul unei fabrici, nici n-am putut să intrăm. Ne-am dus să vedem clubul de canotaj *Előre*. Se face încă ceva canotaj, dar... totul e străin, înţelegi?

Iudit: Duci a vâslit la opt plus unu, eu în dublu cu Zsuzsi. Am devenit campioni, aşa a scris în *Neue Banater Zeitung*, că nu am avut concurenţă. (*Râdem*).

Până când au început serbările colective la Comunitatea evreilor, serbam Purim-ul cu prietenii. (*Râdem*) În fotografia asta suntem noi doi, Duci și cu mine, îmbrăcați ca Pierrot și Pierrette, la un Purim la familia Buium Stux. Iar în poza asta, Duci a fost domnișoară, a îmbrăcat niște chiloți (*râdem*), budigăi[104] cu elastic galben (*râdem*) și nu știu de unde a avut și o fustă plisată. El și cu Feri Reich erau domnişoare. (*Râde*) În alt an, Duci a fost mirele lui Zsuzsi, care s-a costumat ca mireasă gravidă. (*Râdem*) Împrumutam costumele de la Krauser!

Închipuie-ți, Krauser există și acum în Fabric, și acum se închiriază costume!

Nu mai spune! Păi, am împrumutat costume țărănești pentru copii, pentru serbări.

Din ’52 am format o gașcă a noastră, cinci fete și cinci băieți. O rudă ne-a adunat și-a spus: „*De ce nu sunteți voi prieteni?*” Ne-am întâlnit la podul Neptun. Băieții și-au împărțit deja între ei cine la cine va face curte. (*Râdem*) Tomi Werner - săracul a murit - trebuia să fie cu Zsuzsi, dar Zsuzsi era cu trei capete mai mare (*Râdem*) şi au facut *switch* pe drum. Ne întâlneam zilnic la Ştrandu’ Mare, la Pădurea Verde, la mine acasă, că mama ținea casă deschisă și spunea: „Nu contează cum arată scaunul, ci cine se așează pe el!” Și nu conta că veneau douăzeci sau treizeci. Nici nu făceau mare pagubă. De obicei era picnic, fiecare aducea ce putea, iar băieții erau foarte serioși. Ăștia toți au terminat Politehnica și au ajuns foarte departe. Peter Wittenberger, inițiatorul grupei, săracu’ a murit, a ajuns la Banca Mondială, ca sfătuitor pentru irigații și investiții din partea Israelului. Bandi Weiss[105] a făcut primul aplicațiile primului calculator pentru mecanică și pentru industrie. Acum lucrează la întreprinderea de apă din Israel. Nu-l lasă să iasă la pensie, cu toate că are vreo 79 de ani. Miki Schön a ajuns pediatru în New York. Gyuszi Weiss are un birou de proiectare electrică în Israel. Matyi, Reich Feri a fost inginer în armată. Și acuma lucrează!

Şi cântă la vioară.

E la construcții și cîntă la vioară.

Mergeam la concerte! Acolo ne-am cunoscut cu Kohn. Dragoste mare! În ’48 s-a înființat Filarmonica în Timișoara. La fiecare concert am fost, un leu biletul la galerie; pe urmă am coborât la sală, deja cu doi lei. Savurăm muzica și acum fantastic de mult, avem noroc cu canalul Mezzo, vedem niște spectacole nemaipomenite. Nu demult am văzut *Hamlet*, cu Thomas Hampton și Dessay. Așa ceva frumos!

Deci, ne-am cunoscut în 1954, la un an după aceea, ne-am căsătorit. Săraci. N-am avut lună de miere. Aşa de bine stăteam cu banii, că mâncam la cantina Sfatului Popular sau la Centrofarm și bineînţeles mergeam acasă pe jos, luam o prăjitură, costa un leu…

Duci: … şi aia am mâncat-o în doi. *(Râdem*)

Iudit: Bogați n-am fost niciodată! Noi, cu Kohn, niciodată n-am fost bogaţi. Am fost odată foarte, foarte săraci. Când am terminat Medicina, n-am mai avut bursă, Duci a avut 300

[104] Chiloți largi (regionalism)
[105] Vezi interviul cu Andrei Weiss.

de lei salar ca preparator la Politehnică. Cu trei lei am rămas, patru lei costa o pâine, m-am dus cu trei lei la loterie şi-am câştigat! (*Râdem*) Duci îmi spune: „Eşti nebună?!”

Să dai ultimii bani pe un bilet de loto!

Da. Asta-s eu. Jucăuşă. *Homo ludens.*

Mama mi-a povestit că ați jucat rummy împreună. Ea a ținut foarte mult la tine.

Da, la o partidă de rummy ne-am cunoscut. Am admirat-o întotdeauna la sinagogă, toate privirile erau îndreptate către locul unde stătea. *Rebețin*, cu pălăria aia cochetă, cu voal aşa, întotdeauna elegantă. Nu ştiu cine a plecat din trupa de rummy şi m-au chemat să vin, că „Rabineasa vrea neapărat să vii.” (*Râdem*) Şi a fost aşa, o dragoste la prima vedere, cum să-ţi spun eu, am simţit nevoia să stau cu ea. Am ieşit de la facultate, am avut o oră liberă, la voi m-am dus, înţelegi? Şi cu ea şi cu tatăl tău se putea vorbi despre orice subiect. Şi mă simţeam acasă… cu toate că era o diferenţă mare de vârstă între noi. Era aşa o femeie înţeleaptă, de multe ori i-am cerut sfatul în anumite lucruri. Ieşeam pe terasă ca să vorbim, că ştiam că sunt *ploşniţe*[106] peste tot. (*Râdem*)

Am avut numai de câştigat din această prietenie. Eu n-am mai avut prieteni, n-am avut părinţi, n-am avut rude în Timişoara, ea a fost totul pentru mine! Şi m-a împins în sus, înţelegi?

Ți-am mai povestit cum am petrecut o zi cu Editke la Szeged. După ce s-au deschis granițele, lumea încerca să facă un ban prin vânzare de vechituri. Și noi am plecat în mare taină la *șuk*[107]-ul din Szeged. În mare taină, că nu se cădea pentru o rabineasă și pentru o doctoriță să meargă la piață să vândă vechituri. După ce în 10 minute am făcut bani cât să ne ajungă pentru un taxi, ne-am dus în oraș și ne-am răcorit în cofetăria cea mai de lux. Am băut o cafeluță bună și am pornit-o spre casă. Am fost frânte de oboseală, pentru că la graniță am stat o groază. De asta n-am mai vrut să repetăm aventura, cu toate că ne distrasem așa de bine. Binecuvântată să-i fie amintirea!

Vorbind despre antisemitism. Efectiv, în anturajul meu, n-a existat. De ce? Pentru că Timişoara e atât de cosmopolită! Eu n-am auzit să se spună la noi acasă: „neamţul ăla” sau „românul ăla” sau „*az a goy*”[108]. N-a fost! Conta omul! Aşa am fost educaţi! Aşa mi-am educat şi eu copiii. Toate amorurile lui Adina au fost studenţi români. Dacă o lua unul de nevastă, nu era nicio problemă! Toţi m-au luat aşa cum sunt.

Antisemitism n-am simțit din partea colegilor, dar politica oficială era altceva. La începutul studiilor am fost 27 de evrei în an. În anul V, i-a dat afară aproape pe toți. Eram 270 în an, aşa ceva, din care 27 de evrei, deci 10 %. Eu am rămas și Jakabfi Vera care nu se declarase evreică. Ceilalți erau înscrişi să plece în Israel şi în sesiunea de examene i-a dat afară. Au fost daţi afară din U.T.C. cu tam-tam mare, că patria este unde te-ai născut şi poveşti… Treaba cu „originea nesănătoasă” a fost la admiterea la facultate. Am aflat ulterior că aveau o listă cu cine n-are voie să intre: copiii de „capitalişti”, proprietari de magazine, de fabrici… Nu era împotriva evreilor, dar mulți evrei au intrat în această categorie. La români, mai erau și copiii de preoţi. N-aveau nicio şansă să intre.

S-a înfiinţat Asociaţia de prietenie România-Israel, am avut 500 de membri din mediul intelectual. Pe mine m-au pus secretară. Primul preşedinte a fost Gheorghe Leahu[109]. Aşa un

[106] Cu sensul de „microfoane”. Calc după maghiară sau germană.
[107] Piață (ebraică)
[108] „Neevreul ăla”. Goy (idiş) - neevreu, de obicei folosit cu sens peiorativ.
[109] Actor și regizor de teatru; directorul Teatrului de Stat din Timişoara (1956–1973)

filosemit! El ştia şi idiş[110]. El a povestit prima dată despre Yad Vashem[111], despre secția cu un milion și jumătate de copii ucişi. Al doilea preşedinte a fost Pius Brânzeu[112]. Băcanu[113] a fost membru, a fost la fiecare şedinţă, era extraordinar. Dădea note mici, dar ceea ce m-a învăţat era fantastic! Zicea: „Cum nu ştii ce e în medicamentul ăla? Ce scrii la bolnav? Păi îl omori dacă nu ştii!" (*Râdem*) A avut dreptate. De atunci, primul lucru pe care îl fac şi azi este să mă uit ce compoziţie are un medicament, fie generic sau negeneric.

S-au ţinut conferinţe, toţi s-au luptat să poată ţină o conferinţă la asociaţie. Rabinul Neumann a aranjat să avem un sediu foarte frumos, un apartament cu patru-cinci camere unde se ţineau şi concerte. Lumea venea, ce mai, crema Timişoarei. Pe Kogălniceanu a fost sediul. Păcat că s-a desfiinţat, nu ştiu de ce. Înainte de Asociaţia asta au fost conferinţele la comunitate organizate de rabinul Neumann, la care au venit foarte mulţi neevrei. Conferinţe excepţionale! A fost Nicolae Cajal[114], povestea că medicina este o meserie de cercetare, că trebuie să pui mereu întrebarea talmudică: „De ce?" Nu accepţi lucrurile aşa cum vin, ci întrebi de ce.

Duci: Şi Anatol[115] a ţinut conferinţe.

Iudit: Da. Şi unul care a devenit parlamentar pe urmă.

Radu F. Alexandru.

Iudit: Conferinţele au fost ţinute fără bani, iar cotizaţiile erau modeste.

Plecarea în Israel – o preocupare constantă

Părinţii mei au venit în Israel în 1960, când a fost *Brit Mila* a lui Andrei. In '59 au primit pașaportul, renunțaseră deja la locuință, dar s-a oprit plecarea și au așteptat timp de un an, în condiţii foarte proaste. La soră-mea a fost aceeași poveste, numai că ea a așteptat doi ani.

Părinţii au sosit singuri în Israel. Tata a cules frunze în parc şi mama a fost servitoare. În trei locuri. Mie mi-au scris că mama lucrează la un atelier de croitorie. Cineva l-a sfătuit pe tata să meargă contabil într-un *moșav*[116] și așa a ajuns la Arbel, un moșav în nordul țării. Superb! Lângă Tiberias. În foarte scurt timp, el a ajuns capul moșavului, că era un organizator înnăscut. A făcut o fabrică de lapte, adică un loc unde să se adune laptele, ca să nu meargă fiecare separat în oraș, cu laptele lui. A studiat ce soiuri de vaci sunt adaptate pentru regiunea aceea și a adus vaci din Elveția. Moșavnicii se uitau la el ca la un Dumnezeu!

Când moșav-ul a împlinit 50 de ani, am asistat la o serbare mare. Din păcate n-am înţeles eu tot ce se vorbea, că eram în vizită. Asta a fost în '69. În timpul întregii serbări a fost vorba de tata. Au făcut scenete umoristice despre el. Ştii cum? În ivrit „mi" înseamnă „cine" şi „ma" înseamnă „ce" şi el tot spunea invers! (*Râdem*) Era ca un copil, îşi ridica ochelarii, era foarte miop, şi zicea: „Mi, ma" (*Râdem*). L-au iubit nemăsurat. În fiecare an spunea că pleacă, pentru că mama nu suporta să trăiască într-un sat. Se duceau în concediu şi când veneau înapoi, cei din moșav îl așteptau cu o baie nouă sau cu un pridvor. În fiecare dimineață îi aduceau lapte şi lubeniţă şi tot felul de bunătăţuri. Era pur şi simplu adorat! În cele din urmă

---

[110] Limba evreilor aşkenazi care s-a format în secolul X în regiunea Rin-ului, pe baza unor dialecte germanice cu elemente de ebraică, arameică și, mai târziu, de slavă.

[111] Memorialul oficial al statului Israel pentru victimele Holocaustului și centru de cercetare istorică

[112] Pius Brânzeu (1911–2002) - chirurg, membru al Academiei Române.

[113] Gheorghe Băcanu, n. 1926, medic diabetolog, profesor universitar; tatăl Smarandei Vultur, colaboratoare la acest volum.

[114] Nicolae Cajal (1919–2004) - medic, cercetător, academician, politician. Preşedintele Federaţiei Comunităţilor Evreilor din România (1994–2004)

[115] Constantin Anatol, n. 1921, actor și regizor la Sibiu, Bucureşti, Cluj, Timişoara, Haifa; elev la Liceul Israelit din Timişoara.

[116] Cooperativă agricolă asemănătoare cu chibuțul, dar unde fermierii au proprietatea lor individuală.

au plecat din moșav, s-au dus la Haifa şi acolo a suferit el. Clima e foarte grea la Haifa, e cald şi umed. A lucrat ceva la soră-mea, dar era veşnic nemulţumit.

Moartea lor a fost foarte tragică pentru mine. Mama a avut cancer laringian, era fumătoare, fuma două pachete pe zi. Nu mai avea voce, dar nu s-a dus la un orelist. Iar tata a murit înaintea ei, de necaz! Pur şi simplu de necaz. Chiar i-am spus zilele astea lui Duci: „Am să spun asta public: Nu a fost frumos." Am vrut să o văd pe mama care era pe moarte, era în '75-'76, dar am obţinut foarte greu paşaportul de la Miliţie. N-a vrut să-mi dea, porcu' ăla, cum îl chema …

Duci: Parcă cu „V" îi începea numele.[117]

Iudit: N-a vrut să-mi dea paşaportul; tot mă întreba ce părere am despre ăia care își lasă copiii şi rămân afară! Până la urmă m-a lăsat. Am sosit seara; mamei i se făcuse deja traheotomia. A învăţat ventrilogie, iar profesoara ei mi-a spus că a excelat în grupa ei. În prima seară ne-am sfătuit cu cumnatul meu, un băiat adorabil şi binecrescut şi cu soră-mea să o internăm într-o clinică. Tata ne-a auzit fără să vrem şi a zis: „Dacă faceţi asta, eu mă sinucid!" A murit la 71 de ani, cu câteva luni înaintea mamei, de o congestie cerebrală. Astea-s amintiri grele. Noi voiam să rămână acasă, dar nu era simplu, ştii? Copiii surorii mele erau mici şi să vadă un om suferind, aşa…

Voi nu ați vrut să plecați?

Nu, noi n-am vrut! De fapt, nu pot să spun la plural. (*Privind spre Duci*) **El** n-a vrut. N-a vrut şi n-a vrut. Nu te uita aşa la mine! Da, da. Că sunt războaie și copilul trebuie ferit… Că dacă ne înscriem, atunci pe mine mă dă afară din facultate! Că băiatul va fi dus la armată… Tot felu'.

Duci: Nu a fost așa de simplu. Prin 1946-47, împreună cu prietenul meu Gyuri Gerö, ne-am prezentat la poliție pentru a primi formulare de cerere de plecare în Israel, mult înainte de a o cunoaște pe Iudit. Eram în organizația sionistă *Hanoar Hatzioni*.[118] Ghinionul a fost că cel care se ocupa de această problemă era un căpitan evreu, cunoștință a părinților noștri, locuia chiar într-o casă cu noi. Soția lui fusese ilegalistă, făcuse și închisoare. Ne-a alungat pur și simplu, nici nu ne-a dat formular.

Când s-a pus din nou problema *alia*-ei, am fost deja inginer chimist cu serviciul la Politehnică. Repercusiunile ar fi însemnat desfacerea contractului meu de muncă fără posibilitatea de a fi angajat altundeva, copiii nu ar fi fost admiși la facultate, nu știam ce s-ar fi întâmplat cu Iudit.

Desigur, în această perspectivă de a rămâne, pe de o parte, fără venit material, pe de alta, Israelul înconjurat de dușmani, ca și în prezent…

Iudit: Și într-un ocean de arabi și de războaie, una după alta.

Duci: În afară de asta, realmente, mi-a plăcut foarte mult ceea ce am făcut profesional.

Iudit: Eu am fost întotdeauna sionistă! Am fost în organizaţia *Dror Habonim*, pentru că asta a fost în casa de vizavi. Asta a fost organizaţia pentru *chibuț*-im, organizaţia sionistă cea mai de stânga de care am aflat între două pupături cu băieţii. (*Râdem*)

Dror Habonim, ce înseamnă?

Iudit:„Dror" e „generaţia" şi „haboni" – „constructori". Generaţie de constructori.

Scopul era pregătirea pentru alia?

Iudit: Probabil. Ne-au dus în trei tabere de vară, se chema „Moșava". La Bucureşti era o asociaţie care organiza cursuri de agronomie ca pregătire pentru viaţa la ţară. Eu am fost din '46 până în '48. În '48 s-a desfiinţat, a intrat în ilegalitate; atunci am rupt steagul, l-am făcut bucăţi şi l-am purtat pe corp, că am devenit ilegalişti. Organizatorul nostru era securistul care

[117] Bănuiesc că e vorba de acel Vrăbeț amintit de Zsuzsi Stahl și Andrei Weiss. (n.a.)
[118] Mișcare de tineret sionistă

ne-a şi turnat. (*Râde*) Am aflat ulterior. Era membru în Dror Habonim, a spus să ne întâlnim din când în când, că eram în ilegalitate. Ne-am întâlnit de vreo două-trei ori şi pe urmă a zis: „E periculos, nu ne mai jucăm, nu realizăm cu asta nimic."

În casa părinţilor tăi l-am întâlnit pe Mazen, ambasadorul Israelului în România. M-a întrebat: „Organizaţiile sioniste mai au vreun rost în România?" Eu i-am zis că nu văd viitor în asta. Se poate pleca, nu e nevoie de nimeni să organizeze plecarea în Israel.

Ai tăi au plecat şi voi…

… noi am rămas. Nouă ani nu ne-am văzut. Când am venit aici, nu mi-am recunoscut mama. Aşa o durere… Mare durere!

Ai venit singură?

Întotdeauna singură. O dată am fost cu Andrei. Nu ne-a dat voie împreună sub nicio formă.

În cele din urmă aţi plecat cu copiii împreună?

Adina a terminat Medicina şi a venit aici singură, în '90, iar Andrei a venit în '96, noi în '97.

Cum de v-aţi hotărât?

Eu am spus că nu mai vreau să vin. Când am fost ultima dată, am văzut lucruri triste, apoi moartea lui mama… Am zis: „Gata, eu renunţ la lupta asta!" Dar am rămas singuri, tu! Am rămas fără copii, fără familie, fără prieteni, fără nimic! Am avut noi prieteni, dar cei mai mulţi erau deja aici. (*Spre Duci*) Ce te-a făcut să spui să venim?

Duci: În primul rând, copiii. Şi-n afară de asta, mi-am dat seama că este vorba de o comunitate în dispariţie.

Iudit: Da. Foarte trist. Să vezi oamenii aşa, bătrâni, dormeau acolo, la sinagogă, la căminul de bătrâni.

Totuşi, mai e o comunitate activă, dar este…

Duci: … în scădere, fără posibilitatea de revenire.

Am sosit acasă

Iudit: Şi-am ajuns, cu 50 de kilograme fiecare. Un tip de la Sohnut a venit la aeroport la Otopeni şi mi-a şoptit „*Haţlaha!*"[119] cînd am plecat. Doi bătrâni. A fost un succes, aşa simt eu! Ajungi la aeroport, te întreabă cum vrei să te cheme. Spui: Nu vreau „Dezideriu", vreau numele evreiesc, „David"; nu vrem „Kohn", vrem „Cohen" – nicio problemă! Că Kohn-ii aici sunt toţi Cohen.

Am stat la Adina vreo două săptămâni şi pe urmă ne-am şi mutat aici. Am primit o pensie, imediat! A doua zi am primit buletinul de Israel. Şi după încă două zile, asigurarea medicală în casa de asigurări cea mai bună. O sumă de bani cu care am putut să cumpărăm toate cele. N-am venit nici noi cu mâna goală, înţelegi? Noi nu am avut avere, dar am economisit ceva.

Sunteţi luptători.

Luptători suntem, da. Şi prieteni avem! Tu! Tu vii acasă! Vii la copiii tăi şi vii la prieteni. Îţi spun: n-am pus încă fundu' pe scaun, când prietena mea din copilărie Zsuzsi a sunat-o pe Adina: „Da' când vine o dată mamă-ta?" A simţit că eu vin. N-a ştiut, că n-a fost în legătură cu Adina. Foarte mulţi prieteni au venit, fiecare cu un cadou. Adina mi-a zis: „Să nu aduci cratiţe, nici farfurii, toate o să le primeşti!" Şi aşa a şi fost. Zsuzsi: „Fată, vrei asta? Uite, ia sticla asta!" Şi sticla, sticlă-i, o am şi-acuma. Ştii? Am fost primiţi cu entuziasm!

Cea mai mare dificultate este limba, pe care n-o vom mai învăţa.

[119] Succes! (ebraică)

Aţi făcut ulpan[120]*?*

Am făcut *ulpan* şi am început şi *ulpan*-ul B, dar s-au născut gemenele, fetiţele Adinei, şi… Eu citesc ziarul în fiecare zi; înţeleg televizorul, 80 %. Duci, nu! Şi ăsta-i un handicap groaznic! El citeşte ziarele israeliene, dar în limba engleză. Ascultăm ştirile israeliene, dar în limba engleză. Este infernal de greu. Ilogică limba asta! Nu seamănă cu nimic! Rabinul, tatăl tău m-a ajutat foarte mult; mi-a spus cum să caut rădăcinile cuvintelor şi să caut logică în ele şi mi-a dat şi nişte cărţi foarte bune. Am venit în ţară cu o mie de cuvinte ştiute. Am avut un *ulpan* excepţional! Cinci luni, zi de zi. O profesoară din Yemen, iar elevi, de pretutindeni: din Ucraina, din Rusia, din America, din Venezuela, din Etiopia, din Turcia, de unde-or fi fost?

Duci: Brazilia!

Iudit: Brazilia. Nemaipomenit! Aşa tineri ne-am simţit! Era perioada poate cea mai frumoasă în Israel, ştii?

Studenţie!

Studenţie. Directoarea: „Tu, doctoriţă, el, profesor universitar, mergeţi într-o clasă de avansaţi." „Dar noi nu ştim aproape nimic!" „Ştiţi să scrieţi, să citiţi, mergeţi acolo." Am învăţat repede şi bine. Însă prima palmă acolo am primit-o: când am absolvit, a venit tipa de la Sohnut să ne spună ce drepturi avem. A intrat şi-a spus: „Zdrazvitie![121]" (*Râd*) Râzi! E o insultă groaznică. M-am ridicat şi-am spus: „În sala asta se spune *Shalom*." Și aici sunt mulţi evrei din Rusia şi vorbesc tot timpul ruseşte, dar îi pun la punct! Nu-i normal. Te duci la o policlinică și aia începe să-ţi vorbească pe ruseşte! Am zis, „Spune-mi încă o dată, pe ivrit." Atunci, vaaai, că n-a ştiut, că mă confundă. Noi am venit acasă, în Israel, ei îşi aduc casa lor, aici. Aduc marfă rusească, conserve ruseşti.

Am fost şocată când am ajuns la aeroport, scria sus...

„Bine ai venit!" în ruseşte.

În engleză, ivrit şi după aia, ruseşte!

Pe pachetele de alimente scrie ruseşte. Mi-am cumpărat un robot de bucătărie, Dumnezeu să îl binecuvânteze, instrucţiunile – în limba rusă! Noroc că scrie şi pe româneşte! (*Râsete*) Dar nu pe ivrit!

Spuneai că în Israel trăieşti perioada cea mai fericită din viaţă. Te simţi acasă?

Mă simt acasă! Am ieșit în primele zile pe o terasă mizerabilă și am văzut palmierii și aici avem un parc foarte frumos, vizavi, și am zis, nu-mi vine să cred că sunt aici. Toate visele mele erau legate de Israel! Am vrut să trăiesc aici, e țara mea! Meseriile de bază sunt aici soldați și cântăreți. Tot al doilea evreu cântă ceva acolo, melodii sefarde și aşkenaze și ce vrei tu, frumoase... unele splendide. Stă publicul acolo și cântă și cunoaște textul cântecelor. La Cezarea și la Herzliya este un amfiteatru şi se dau spectacole în aer liber!

Duci: Și concerte se țin acolo și spectacole de operă și...

Iudit: Și expoziții și muzee. În Israel e așa un amalgam de populație. Gheto-ul îl duci cu tine. Adică noi nu avem alte cunoștințe decât timișoreni. Nu români. Timișoreni. Am o vecină sus, aia-i din Bucureşti și nu mă am bine cu ea. (*Râdem*) Adina a avut prietene și *sabre*[122], de origine marocană. Dar acum și ea e prietenă cu două familii din Cluj. Au ceva în comun.

Dacă suntem atât de diferiţi, care sunt trăsăturile comune?

Iudit: Inteligența! (*Râdem*) Genele, este dovedit. De ce să ne ascundem?! Deci, evreul este o ființă inteligentă. Foarte asimilabilă. Foarte flexibilă, probabil din cauza nomadismului și poliglotismului.

Dragostea de carte! Ne numim „am hasefer"[123].

---

[120] Cursuri de ebraică.
[121] Bună ziua! (ruseşte)
[122] Cei născuți în Israel.
[123] Poporul cărții (ebraică).

O sa moară cu computerul, dragostea de carte. Copiii ăștia nu mai citesc și nu spun că e rău. Pentru că am luat foarte mult gunoi, în afară de frumos, din cărțile pe care le-am citit. Și eu citesc pe internet, pe Facebook, mă uit în Google după o carte, după un actor. Mă uit la un film, uneori nu îl înțeleg complet. Caut filmul pe Wikipedia sau pe *Rotten Tomatoes*[124]! Mă uit pe Google, știu totul despre el.

Și dacă scriitorul sau actorul e evreu! (*Râde*)

Da! În primul rând! Nepoatele mele își bat joc de mine că tot vreau să știu dacă unul e evreu sau ba! (*Râsete*)

Ne leagă religia?

Am studiat singură embriologia, ceva fantastic de interesant. Atunci când am terminat de citit, am spus că trebuie să fie Dumnezeu! Este fantastic cum se formează omul, cum dintr-o pungă iese deja şi osul, şi muşchiul şi vasele! Şi Einstein a zis că lumea-i aşa de perfectă.

Și a spus că Dumnezeu nu dă cu zarul.

Da, a spus că nu e întâmplător. Duci este religios.

De când?

Dintotdeauna. El se roagă în fiecare vineri. Şi face *Kiduș*[125] vineri seara. Eu aprind lumânări de *Șabes*, dar sunt împotriva religiilor. Țin la tradiţie și dau mai departe ceea ce am primit. Fetiţele ştiu pe dinafară *Kiduş*-ul lui *Ota*; şi chiar dacă fiică-mea nu ţine acasă…

Duci: Aprinde lumânări vineri seara.

Iudit: Aprinde lumânări. Una din nepoate a sărutat *mezuza*[126] şi i-am zis: „Ai să devii religioasă?" iar ea a zis: „Asta e legat de tradiţie, nu de religie." Eu sînt atee. Dar o forţă? În asta cred. Am văzut un film după romanul lui Gabriel Garcia Marquez, „Dragostea în vremea holerei". Unul întreabă: „Crezi în Dumnezeu?" „Nu, da' mi-e frică de El." (*Râdem*) Dumnezeu ca forţă de generare a lumii, de facere a lumii, așa văd eu. Trebuia să fie o forță la întâlnirea a două molecule. Dar sunt împotriva religiilor, pentru că au creat mizerie! Şi războaie! Şi ură. Şi poate exista ura aia oricum, că este în firea omului să fie răzbunător! Nu ştiu, eu nu am asta în mine. Eu n-am avut sentimentul că trebuie să mă răzbun pe cineva sau să simt furie. Religia a reuşit să prostească oamenii să creadă în toate poveştile absurde, una mai absurdă ca alta. Cine a scris Biblia? S-a transmis din gură în gură! Tu crezi c-a fost dată de Dumnezeu? Tablele lui Moise? Au colaborat mai multe creiere și mai multe generaţii. Dar ce se tot adaugă la ea este dezastruos.

Să inventezi lifturi care se opresc la fiecare etaj[127] și să spui că tu n-ai denigrat Șabat-ul, dar să pui pe altul să-ţi aprindă lumânarea! Cum zice Oz[128], nu poţi dialoga cu trei categorii de oameni: cu fundamentaliştii, cu extremiştii şi cu Dumnezeu.

Cum i-ai caracteriza pe evreii israelieni?

Eu văd aspectele pozitive ale acestui popor. Nevoia de a ajuta pe aproapele tău face parte din identitatea evreului. Nu-l lași în stradă, nu-l lași în mizerie. Se spune că nu știu cât la sută trăiește sub nivel mediu și eu trăiesc la limita sărăciei sau sub limita sărăciei. De-ar trăi toți pensionarii din România așa cum trăim noi! Deci, o trăsătură comună este solidaritatea. Și asta se învață, am primit asta prin educație, probabil. La noi în casă, în fiecare sâmbătă, cineva de la casa de bătrâni lua masa.

Duci: În Israel este dezbinare, între sefarzi și aşkenazi, între secularişti și reformişti, între ultrareligioși și tradiționalişti. Și categoriile sunt bine definite! Mafia există și aici, nu numai

---

[124] Pagină de web cu critici de cinema.

[125] Binecuvântarea asupra vinului de Șabat și de sărbători.

[126] Pergament cu rugăciunea de *Șema Israel*, închis într-o teacă fixată pe pervazul ușilor din casă.

[127] În locurile publice și în hoteluri în Israel sunt lifturi care funcționează non-stop de Șabat fără să fie nevoie să apeși pe un buton. De Șabat, zi de odihnă, munca este interzisă.

[128] Amos Oz, celebru scriitor israelian

în Sicilia! Există o categorie mare de intelectuali, una de bogătași, alta, foarte mare, de săraci. Și în afară de asta există categoria de *haredim*[129].

Iudit: Și mai sunt tradiționaliștii, ca noi.

Privind din Israel, cum vi se pare mentalitatea românească astăzi?

Duci: Sunt mult mai docili decât alții!

Iudit: Își subestimează capacitățile! Văd totul în negru, tot ce se întâmplă în țară.

Duci*:* Ceea ce nu este de mirare, pentru că e corupție foarte mare, dar nu există țară în care să nu fie.

Iudit: Sunt extrem de autocritici, până la autodenigrare și nu au speranță! Nu sînt destul de activi să înlăture ce pot înlătura! Nu sunt nici destul de patrioți. Nu-și iubesc destul țara!

Sub semnul dorului

Duci: Asta am uitat să spun. În anul III şi IV, am avut doi profesori nemţi: unul era chimist şi era reprezentantul IG Farbenindustrie. Eu ştiu că în anii războiului a stat la poarta de la *Deutsches Haus* la Timişoara, îmbrăcat în uniformă maro, cu cizme. A ajuns profesor la Facultatea de Chimie, la Politehnică. Celălalt profesor preda tehnologia produselor farmaceutice, iar înainte avuse farmacie la Arad, unde era afişat afară „Juden unerwünscht". Am învăţat pentru examenul de farmaceutică din monografii, am citit despre enzime, despre antibiotice. N-a avut ce să facă! Trebuia să-mi dea nota maximă. Cel cu *Deutsches Haus,* mare hitlerist, ăla mi-a dat numai 9. Dar n-au avut ce să-mi facă! Le-am spus lucruri pe care, eventual, nici nu le ştiau! Am citit atunci enorm de mult, monografii întregi. Nu era aşa simplu...

Iudit: N-a avut o viaţă uşoară, Duci al meu…

Duci: Şi încă ceva! Trebuia să lucrez de trei ori mai mult decât ceilalţi colegi! După ce am fost deja asistent şi făceam cercetare, de trei ori mai mult am lucrat! Ca să am suficiente lucrări. Am avut foarte multe lucrări, numai că nu au apărut în străinătate, doar după '89.

Ştii ce este? Acuma îmi dau seama că cel care vine în Israel, trebuie să vină cât timp e tânăr. Eu, când am venit aici, eram un om deja în vârstă, la pensie. Şi nici aici n-a fost uşor…

Iudit*:* Nu. Pentru Duci n-a fost uşor. Nu a fost uşor…

Duci: Au fost şi părţi foarte frumoase…

Vă lipseşte Timişoara?

Duci: Mie? Da! Da, da, îmi lipseşte. Eu nici nu neg treaba asta!

Iudit: Mie nu-mi lipseşte, dar eu iubesc Timişoara! Nu-mi lipseşte. Îmi place acolo. Cum să spun? Plec de acasă şi mă duc acasă. Mă plimb pe străzi, parcă n-aş fi plecat! Ştiu fiecare colţ, fiecare casă. E frumos, e splendid! Şi oamenii! Noi nu ştim de necazurile săracilor şi ale pensionarilor. Cei pe care îi cunoaştem, se descurcă. Nu se plâng. Am fost la mulţi foşti colegi de la facultate și ne-au primit aşa de frumos!

Duci: Eu am fost iniţial foarte rezervat faţă de întâlnirea de la Haifa[130], că am zis că n-am ce să fac eu, bătrânul, acolo. Dar am găsit şi oameni mai în vârstă și m-am întâlnit cu o serie de foşti studenţi de ai mei.

Iudit: Întâlnirea a fost formidabilă, încă o dată trebuie să te felicit. Cât m-am luptat cu snobii ăştia, cu Duci și cu alții, că sunt numai tineri și ce să caute, că nu ne cunosc și nu-i cunoaștem... Ce m-am bucurat! Au fost copiii prietenilor mei şi Adina cu tot corul de la Comunitate stăteau la o masă. Păi, nu-i frumos? Şi ginerele meu bucureştean, ce încântat a fost! Şi a zis, aşa ceva, bucureştenii n-au să facă niciodată. Nici nu pot!

---

[129] Evrei foarte religioşi

[130] In mai 2011 a avut loc la Haifa o întâlnire a evreilor timișoreni din Israel cu participarea unora din alte țări.

Duci: M-am întâlnit acolo cu o serie de oameni, chiar de vârsta mea. Cu Tomi Laszlo, de exemplu, el e mai în vârstă ca mine şi pe el îl ştiu din liceu.

Iudit: Frumos a fost. Şi tămâierile, scurte. Totul a fost foarte reuşit!

Când am fost în Timişoara acum doi ani, a fost chiar *Shavuot*[131]. Şi cine cântă? Eva, Gloria şi soprana era Florica Ivan, care a fost cântăreaţă de operă şi care a fost colegă de clasă cu mine. Când a cântat „*Shema Israel*”[132], s-a uitat la mine…

Îţi curgeau lacrimile!

Iudit: Da, da. Mi-a spus, „Pentru tine am cântat.” Asta îmi lipseşte aici!

Serviciul divin era foarte frumos la noi!

Iudit: Splendid! Şi cuvântările rabinului Neumann despre pericopa săptămânii erau întotdeauna legate de actualitate. Dacă s-a întâmplat ceva în Israel, ne rugam pentru Israel, dacă era război, dacă se întâmpla ceva în lume, apela la compasiune pentru ceea ce se întâmpla în lume. Când am fost acuma doi ani în sala aia nenorocită de lângă Sinagoga din Fabric care şi-acuma funcţionează, n-am vrut să stau pe locul unde a stat maică-ta. Am stat lângă locul ei.

Îmi vine foarte greu să merg acolo!

Iudit: Te cred. Eu nu intru în casa în care am crescut! N-am fost! Niciodată. Că aud vocile. Nu, nu, nu pot să mă duc. M-am uitat de departe cum arată, n-am intrat. Şi ţie ţi-e greu… Auzi vocile! Auzi vocile… Ne e dor!

Duci: Un chimist alimentar terminase la Galaţi şi a venit să se înscrie la doctorat cu frecvenţă. Era la laborator, împreună cu noi. L-am ajutat, că era în domeniul pe care l-am studiat şi eu, i-am dat bibliografie, i-am dat o serie de idei. Acum e decan la Sibiu. A venit la Timişoara, pentru că ştia că vin de la o colegă pe care o ajutasem la doctorat. Pe ea am ajutat-o în sensul că i-am făcut legătura cu acest profesor la Sibiu care a acceptat să fie membru în comisia ei de doctorat, pentru că şeful meu nu a acceptat-o. Ei bine, decanul de la Sibiu a aflat de la această colegă că venim la Timişoara şi-a venit special, ca să ne vadă. Zilele trecute mi-a telefonat iar această colegă.

Iudit: Şi din Germania îl cheamă colegii, tot timpul. Era foarte respectat. Aici, nu prea are prieteni, nu ridică telefonul, nu vorbeşte la telefon.

Duci: Îţi spun care este handicapul mare: din poziţia pe care am avut-o, nu că era nu ştiu ce, eu nu mă laud grozav că am fost ceea ce am fost, dar acum, am devenit un analfabet, înţelegi? Asta este ceea ce mă dărâmă! Cum să-ţi spun? Se spune că vorbeşti *ivrit cala*, ebraică elementară, dar ivritul meu este deosebit de elementar! Când am fost la *ulpan* să învăţăm limba, n-am auzit! Acum am un aparat auditiv, dar atunci n-am avut! Dacă nu am în urechi aparatul, nu înţeleg cuvântul. Şi vârsta contează, pentru că n-am venit la 20 de ani!

Iudit: Şi este foarte meticulos. Desena literele, avea nişte caiete grozave. Şi cine are caiete frumoase...

Duci: …nu are timp să înveţe.

Iudit: E foarte meticulos. Şi la computer, şi cu telefonul. Îi spun, nu încerca să înţelegi tot! Apasă pe buton şi vezi! El citeşte şi se uită la filme. Citeşte scrisori, ziare, foarte multe ziare, în cinci limbi, germană, engleză, franceză, română, maghiară.

Duci: Uneori, foarte rar, în maghiară, ca să mă autoexcit! (*Râdem*) Să-i înjur![133]

Ce ziceţi, alia în Israel a fost hotărârea cea bună?

Iudit: Pentru mine, sută la sută.

Duci: Dar preţul a fost totuşi destul de ridicat.

---

[131] Sărbătoarea recoltei

[132] Rugăciune care exprimă chintesenţa monoteismului iudaic. *Şema Israel, Adonai Elohenu, Adonai Ehad*. In traducere: *Ascultă Israel, Domnul Dumnezeul nostru este Unic*.

[133] Aluzie la situaţia politică actuală în Ungaria unde partidul de extremă dreaptă face parte din Parlament.

Interviu realizat de **Getta Neumann**, Lod, Israel, noiembrie 2012.

18. Iudit, Duci Cohen și Getta, noiembrie 2012, Lod, Israel.

19. Rolla și Tomi Laszlo, Getta, noiembrie 2012, Haifa.

20. 1964. Nunta lui Ruti și Andrei Weisz, cantorul Katz, rabinul Dr. Ernest Neumann

21. Ruti și Andrei Weisz. 2012, Shoham, Israel

Andrei Weisz

Am avut un ţel în viaţă. Nopţile visam de asta.
Am zis, cum ajung, sărut pământul.

La jumătate de oră de Tel Aviv, Shoham este un orășel fondat în 1993. După tumultul metropolei pătrunzi aici într-o oază de liniște și ordine, scăldată în culoarea albă-roz a construcțiilor aliniate armonios și înconjurate de verdeață și flori. Aceeași ambianță domnește în locuința luminoasă a lui Andrei și Ruti, unde mă frapează mărturii ale unor activități intense: cărți și computere deschise, tablouri, fotografii și sculpturi pe pereți care toate au o poveste, de obicei legată de munca prestată în diferite colțuri ale lumii. Telefonul sună. Plouă și nepoata roagă pe bunica să o conducă acasă. Ruti se scuză și dispare. Noi stăm de vorbă la o cafea și la o prăjitură cu brânză făcută în casă. În timpul înregistrării iar sună telefonul. Înțeleg că Andrei roagă pe cei de la servici să-l sune mai târziu. La 79 de ani, Andrei e consultant la întreprinderea unde a lucrat, Ruti continuă să lucreze în calitate de psiholog.

M-am născut în 1933 la Caransebeș, de fapt la Caransebeșul Nou, o suburbie a orașului. Populația era majoritar germană și dușmănoasă față de evrei. Într-o noapte în 1941au venit și legionarii, așa că am fugit la Timișoara.

Îți aduci aminte de circumstanțe?

Cum să nu? Foarte clar. Punctul de vârf a fost într-o noapte când au intrat legionarii la noi în locuință, l-au bătut pe tata și l-au amenințat că îl omoară. A doua zi am reușit să fugim. Am dat bani unuia, tot legionar, să ne ducă noaptea cu mașina lui până la Timișoara. La punctele de control unde ne-au oprit legionarii, le spunea: ,,Izbândă, ăștia sunt de-ai noștri!" Așa am ajuns la Timișoara.

Tata era pe atunci comerciant. El era electrician de meserie, dar a moștenit de la părinții lui o prăvălie la Caransebeșul Nou.

Ce s-a întâmplat cu prăvălia?

Cu prăvălia? Au preluat-o niște nemți, s-au instalat în ea și au făcut-o praf.

Ți-ai cunoscut bunicii?

Până la șapte ani am fost la Caransebeș cu părinții, bunicii din partea lui tata și bunica din partea mamei. Când ne-am refugiat, bunicii din partea tatei au plecat la Lugoj, iar noi, împreună cu cealaltă bunică, la Timișoara. După 23 august 1944, ne-am întors cu toții la Caransebeș. Cele două bunici au murit de cancer în '44 și a rămas numai bunicul. În 1950,

când am depus prima dată actele pentru plecarea în Israel, am primit un refuz. În 1952 bunicul meu a primit pașaportul, el singur. A plecat în ianuarie '52 și în '57 a murit. Deci, până la șapte ani am avut o copilărie frumoasă, cu bunici și cu părinți. La șapte ani ar fi trebuit să merg la școală în clasa întâi, dar, fiind evreu, nu m-au primit…

Nu te-au primit la școală?

Nu. Sigur că nu. Erau numai nemți acolo, evreii nu aveau ce căuta la școală. Școala a început în septembrie-octombrie, iar noi de-abia în ianuarie ne-am refugiat. Când am ajuns la Timișoara, am mers la la școala primară evreiască din Iosefin și am recuperat acele câteva luni când nu am fost la școală.

În casă se țineau datinile religioase?

Nu prea. Lumânări se aprindeau vineri seara, la templu mergeam numai la sărbători, nu sâmbetele, sau când era un eveniment, o Bar Mițva sau o nuntă. Țin minte, de copil la Caransebeș mergeam la templu de Roș Hașana[134]. Și când ieșeam din templu, părinții mă trimiteau la bunici să zic *Alles Gute*, dar eu adăugam de la mine *Alles Gute und Krumpirn und Fleisch*[135]! Am avut pe rabinul Seidler. Și Bar Mițva am făcut la Caransebeș. În octombrie 1946 am împlinit 13 ani. Și astăzi știu ce *parașa*[136] am avut, *Lech lecha* לך לך.

Au fost mulți invitați pentru Bar Mițva?

În Caransebeș nu erau prea mulți evrei, dar cred că au fost aproape toți acolo.

Ce limbă se vorbea acasă?

Eu vorbeam germana ca limbă maternă. Era o localitate unde erau numai germani, și am avut o Fräulein germană.

De câte generații era familia Weisz acolo?

De două generații. Tatăl meu era de provenienţă din Budapesta, unde o mare parte a rudelor au fost omorâte. Din partea mamei, de mai multe generații, cel puțin trei-patru.

Mișcarea legionară era deci foarte puternică la Caransebeș?

În Caransebeşul Nou mai ales, acolo eram noi și încă o familie de evrei, Pollak, în rest numai nemți.

De la o zi la alta, aceste două familii de evrei au fost dușmănite.

Exact. Știu că era o familie de nemți, Bartolf, țin minte și numele, care țineau la noi. Și într-o bună zi au găsit toată casa lor mânjită cu rahat, pentru că uite, ei țin cu „jidanii".

Ai simțit antisemitism și la grădinița românească?

Nu, la grădinița românească am fost la Caransebeș, nu la Caransebeșul Nou. Acolo am învățat a doua limbă, limba română. Până atunci vorbeam numai germană. Când am mers la Timișoara, am învățat ungurește. Acum vorbesc opt limbi, două limbi mai slab.

Cum a fost când ați ajuns la Timișoara?

Pe tata l-au dus la muncă obligatorie, la Câineni, pe valea Oltului. Știu că la un moment dat s-a dat un ordin ca duminică dimineața toți bărbații să se strângă pe stadion. Asta a fost la Timișoara, de Tișa Be Av[137], în 1942 sau 1941, nu mai țin minte. Atunci mama a jurat că dacă tata se va întoarce, ea va posti de fiecare Tișa Be Av. (*I se înecă vocea în lacrimi*) Și a ținut post până în ziua morții.

La cine ați stat în perioada asta?

La început am stat la un văr de gradul doi, tot Weisz îi chema, pe urmă am fost la o familie Wächter. Tata s-a îmbolnăvit, vărsa sânge... Ulcer duodenal. A fost operat de către doctorul Mureșanu la Timișoara, care a spus că sunt șanse foarte mici să scape. A zis: „Ce l-ar

---

[134] Anu Nou.

[135] Toate cele bune și cartofi si carne! (germ.)

[136] Parașa (ebraică) – o parte din *Tanah* (Biblia Ebraică), în general în jurul unei teme.

[137] Tișa Be Av – zi de post în amintirea distrugerii templului din Ierusalim (în 586 î.e.n. de către babilonieni; în 70 e.n. de către romani)

putea salva ar fi o transfuzie.”. Dar nu se cunoșteau încă grupele sanguine. ,,Transfuzia e o armă cu două tăișuri, dacă reușește, scapă, dacă nu, moare pe loc.” Tata a zis: ,,Eu încerc fără transfuzie.” Și s-a făcut sănătos. Când, în sfârșit, s-a pus pe picioare, a lucrat ca electrician la pușcăria din Timișoara, unde erau închiși pe viață evreii care au fugit din lagărele de muncă. Tata m-a luat cu el de câteva ori, iar eu le duceam la pușcăriași scrisori pe ascuns.

Amintiri de la Liceul Israelit

La Timișoara am intrat la școala primară evreiască în cartierul Iosefin, era ortodoxă, eram cu kipa pe cap. Am făcut primele clase primare până în '44, când s-a terminat războiul. Atunci ne-am dus înapoi la Caransebeș, am regăsit casa și magazinul. Tata a refăcut totul și a mers bine până în '47, când au venit comuniștii la putere. Atunci a lichidat totul și ne-am mutat cu toții la Timișoara. A încercat el să deschidă un comerț la Timișoara, dar când a văzut că s-au instalat comuniștii, s-a lăsat și a lucrat din nou ca electrician.

La Timișoara am continuat cu clasa a III-a și a IV-a de liceu, având ca diriginte pe…

Tatăl meu!

Da. Rabinul Ernest Neumann. Am fost în celebra lui clasă împreună cu Krausz Iancsi, cu Székely Gyuri, cu Reich Feri… toată gașca pe care o știi probabil. În '48 am terminat a IV-a clasă de liceu și atunci s-a desființat Liceul Israelit. Acolo am cunoscut-o și pe mama ta. Înainte de a se căsători, pentru că ne considera prieteni, profesorul nostru și-a adus logodnica, să ne-o prezinte. După aceea, ne-a întrebat: ,,Ce părere aveți?” Iar noi i-am dat aprobarea de căsătorie. (*Râdem*)

Clasa noastră edita un ziar. În orele de dirigenție, Neumann Ernö cu Ițcovici Ivan, redactorul, prezentau articolele și discutam ce să punem, ce nu, ce merge, ce nu merge…

Tata mi-a povestit că elevii lui au scris o teză într-o zi caldă de vară și el a comandat o înghețată pentru fiecare. Nu știu dacă voi erați.

Probabil noi, pentru că noi am fost favoriții lui, dar eu nu țin minte, poate a fost înainte de a fi venit eu. Mai am o poveste simpatică cu el. Am avut profesor de ivrit pe Kaufteil, Kufi îi ziceam. Într-o zi intră la veceu la băieți și vede pe perete: ,,Kufi – Kufcha – Kufo – Kufenu, Kufechem – Kufam....”, adică Kufi al meu, Kufi al tău, al lui, Kufi, declinat în toate formele! S-a dus furios în cancelarie și l-a întâlnit pe Dr. Neumann:

,,Uite ce fac bandiții ăștia ai tăi!” ,,Ce s-a întâmplat?” ,,Uite, numele meu e...” ,,Ar trebui să fii mândru, că și acolo se gândesc numai la *ivrit*-ul tău, la gramatică.”

V-a apărat întotdeauna.

Da, întotdeauna.

A rămas tânăr până la capăt. Îi plăceau foarte mult tinerii și știa să se pună pe același nivel cu ei.

Noi l-am iubit și eram prieteni cu toții, împreună. Am făcut istoria evreilor și religie, iar dirigenția era de fapt ședință de lucru pentru ziarul ,,Solidaritatea”.

Despre ce ați scris?

Székely Gyuri și Krausz Iancsi scriau despre știință sau istorie. Eu eram cu chimia: experiențe de chimie, curiozități din chimie, semnam ,,Kimicus”.

Odată am făcut grevă, două săptămâni de grevă. Pe ce chestie? L-au schimbat pe Dr. Neumann și l-au pus în locul lui pe Schwartz Hermann, profesorul de matematică. De ce? Pentru că Neumann devenise rabin. ,,Ori vine el înapoi, ori noi nu mai venim.” Până la urmă a venit înapoi și în următorul număr al ziarului ,,Solidaritatea”, am pus sus un titlu mare: ,,Ni s-a făcut dreptate!”

Îți aduci aminte de alți profesori?

Bong Eduard, profesorul de franceză. Era unul, Klein Imi, care întârzia deseori. Deschidea ușa și se furișa înăuntru. Bong se făcea că nu-l vede, până când se așeza în bancă. Și atunci răsuna: ,,Afară!" Când se termina semestrul, Bong scotea o cheie, o punea pe catalog: ,,Semestrul s-a încheiat!" Ne-a învățat ,,Le corbeau et le renard"[138], iar tema de casă era: ,,Scris de cinci ori și învățat pe de rost de zece ori!"

La ora de igienă, Feri Reich a luat o ceapă, a tăiat-o și a atârnat-o lângă bec. Intră Sugár, profesorul, se așează și, la un moment dat... Știi ce-i aia tiribombă? Se făcea din hârtie, cu ceva înăuntru, o aruncai și pocnea. Feri a luat tiribomba și a aruncat-o. A nimerit exact în ceapă, ceapa a căzut pe catedră, pe catalog, și tiribomba a căzut tot pe catalog și a făcut un poc mare. A sărit Sugár! ,,Au vrut să mă omoare!" Șotiile noastre... Pe urmă le povesteam toate dirigentului nostru și el ne dojenea, dar a știut să ne înțeleagă.

Când eram încă la Liceul Israelit, am fost mare amator de chimie. La vârsta de 7 ani, când am venit la Timișoara prima dată și am locuit un timp la un văr de-al mamei, tot Weisz, m-am jucat cu Willy, băiatul lor, cu patru ani mai mare ca mine. El avea un laborator de chimie, și făceam tot felul de substanțe, cerneală, prafuri de curățat, lichide și combinații de-astea. Pe urmă am făcut împreună cu Krausz Iancsi tot felul de experiențe. Iancsi avea deja înclinații medicale și m-a învățat cum se dau injecții. Am luat o pernă și dădeam injecții cu acul, până ce am umplut toată perna cu apă. Când a venit mama lui acasă, vai, a luat perna aia, curgea apa din ea!

Sionism și carieră

Nu era școală tehnică de chimie la Timișoara, doar la Cluj și părinții nu m-au lăsat să plec. Atunci am făcut hidrotehnică. Am avut noroc că am început să lucrez la filiala din Timișoara a Institutului de Proiectări de Construcții Hidrotehnice din București. În '56 terminasem facultatea. Scurt timp după aceea, în '57, trebuia să facem un proiect, un baraj mare lângă Reșița și la filiala la care eram eu, am fost singurul hidrotehnician. Pentru că nu era pe cine să pună șef de proiect, după mari insistențe de-ale mele și cum n-au avut altă soluție, m-au pus pe mine șef de proiect. Așa că la vârsta de 25-26 de ani, am fost șeful proiectului pentru barajul Secu care este și astăzi o capodoperă în România.

Imediat după război am fost atras de ideile sioniste. Eu m-am înscris la *Hașomer Hatzair*. După un an de zile, când mi-am dat seama că ideologia lor era prea stângistă pentru mine, am trecut la *Dror Habonim*. Acolo am fost împreună cu Rici[139], cu Zsuzsi, Csuli și alții.

Aveam un sediu în Cetate, unde eu eram responsabilul. Într-o zi m-am dus acolo, ușa era deschisă și înăuntru erau câțiva securiști. Era în '48. A fost tocmai perioada când s-a interzis mișcarea sionistă. M-au interogat, eu le-am povestit ceva în genul: ,,Aici ne jucăm ping-pong...", că erau mese de ping-pong acolo. Ei au crezut ce au crezut, m-au interogat timp de ore și până la urmă mi-au dat drumul. Și cu asta am încheiat activitatea mea sionistă în România.

Ai vrut să emigrezi în Israel deja pe vremea aceea?

În 1950 am început și ani de zile am tot încercat. Cred că prin 1956 era la modă să se ceară plecarea nu în Israel, ci în diverse părți ale lumii. Noi am cerut Guatemala. Întâmplarea face că atunci când am ajuns aici, în țară, în Israel, am avut o lucrare mare în Guatemala și am fost acolo cu toată familia un an de zile! Deci, am încercat să plecăm, dar am tot fost refuzați.

Ai suferit atunci din cauza asta?

---

[138] *Corbul și vulpea* (fr), fabulă de La Fontaine

[139] Vezi interviul cu Iudit (Rici) Cohen.

Cum să nu! În primul rând că n-am primit repartizare la facultate. Când am terminat Școala Hidraulică, nu aveai voie să mergi la facultate, decât cu aprobare specială. În clasa noastră s-a dat aprobare specială pentru patru persoane. Eu am ieșit al doilea în clasă, dar fiind înscris pentru Israel, nu am primit repartizare.

Nu ai putut să dai admiterea la facultate.

Exact. Și atunci una din fete, care tare ținea la mine, zice: ,,Ce ești tu, bărbat?! Nu știi să lupți?" Ea era între cei propuși, era pe locul trei. M-am ambiționat. Eu câștigasem o serie de diplome la concursuri naționale de matematică, de fizică, tot felul de premii am avut. La un concurs de matematică, am luat premiul I pe țară, care mi-a fost înmânat de către Ana Pauker.

Mi-am făcut o stratagemă. S-a dat admiterea, eu n-am putut să dau – asta era situația. Era în 1951. Au mai rămas locuri libere și peste două luni urma să fie o a doua sesiune de admitere. Mi-am luat toate diplomele și m-am dus la București, la Ministerul Învățământului, să cer să mi se dea voie, pe baza acestor diplome, să intru la facultate fără admitere. Mi s-a spus: ,,Trebuie să dai admitere, nu se poate altfel." ,,Dați-mi vă rog în scris." Mi-au dat în scris: ,,Andrei Weisz trebuie să se prezinte la examenul de admitere." Eu nu le--am zis că n-am primit repartizare. Eu le-am cerut să-mi dea voie să intru la facultate fără admitere, la care mi-au zis că nu se poate și că eu trebuie să dau admiterea. Am mers cu hârtia asta la facultate și le-am zis: ,,Uite, trebuie să mă prezint la examenul de admitere."

Asta au descoperit-o de-abia când am terminat facultatea! Când să primesc diploma la sfârșit, trebuia să primesc diplomă de merit pentru că am terminat cu note maxime, au pregătit dosarul și nu au găsit repartizarea mea! Singurul lucru ce-au putut să-l facă a fost că nu mi-au dat diplomă de merit, mi-au dat doar diplomă obișnuită.

Au trecut anii, tatăl meu a început să îmbătrânească, într-o zi mă cheamă și zice: ,,Uite ce-i, eu îmbătrânesc și mi-e tot mai greu să urc scările, ca electrician. Vreau o meserie pe care s-o pot face șezând. Mă dor și picioarele... M-am gândit (asta era în 1956) să repar radiouri." ,,Da, zic eu, e o idee foarte bună." ,,Du-te, cumpără-mi niște cărți!" M-am dus la librărie, am cumpărat. ,,Ah, sunt în românește. Eu am făcut școala în limba maghiară, mie îmi vine greu. Capul tău e tânăr, citește tu, învață și învață-mă și pe mine." În '56 terminasem facultatea, lucram deja. Eu am citit, când veneam acasă, dar ba eram eu obosit, ba era el obosit, n-a mers cu învățatul. Într-o bună zi, am găsit în ziar un anunț: ,,Asociația Inginerilor și Tehnicienilor organizează cursuri de reparat radio." ,,Tata, du-te, înscrie-te la cursul acesta." A mers, seara zice: ,,Te-am înscris." ,,Pe mine??? De ce pe mine, era vorba ca tu..." ,,Am spus că am venit să mă înscriu pentru cursul de radio. Era o fată tânără, s-a uitat la mine și mi-a zis: "Nu credeți că sunteți prea bătrân pentru asta?" Și atunci am zis că am venit să-l înscriu pe fiul meu. Tu te duci, înveți, și mă înveți și pe mine." Așa am învățat eu să repar radio. Între timp am cerut iar să plecăm, iar m-au dat afară, m-au degradat, mi-au dat un salariu de desenator-copist, dar făceam în continuare muncă de inginer. Și-așa am început să repar radiouri și magnetofoane, să mai câștig un ban în plus.

La sfârșitul cursului ni s-a zis: ,,Toți cei care au terminat cu nota peste 8 au dreptul să se înscrie în partea a doua a cursului, reparare de televizoare." Era în '59. Reparatul de televizoare se plătea bine, mai ales că la Timișoara se prindeau programele de la unguri și de la sârbi, iar pentru sârbi trebuia instalat un schimbător de frecvență pentru partea de sunet, ca să se poată auzi. Am făcut cursul de televizoare, iar apoi luam câte 150 de lei pentru o reparație.

Țin minte pe profesorul Eisenscher, profesor de chimie. O dată m-a chemat: ,,Uite, de când soția mea a făcut curățenie, nu mai prind pe unguri." Ce era? Era un cablu bifilar, pe care soția lui l-a luat frumos, l-a înfășurat, a făcut o bobină. Fiind bobină, nu mai trecea prin el semnalul. Am luat bobina, am desfăcut legătura, și am spus: ,,Suflați aici, vă rog!" Și am

aruncat-o. În clipa aceea a apărut imaginea, era ca o scamatorie. ,,Ce-ai făcut?" ,,Sunteți profesor. Gândiți-vă singur." Două săptămâni după aceea a murit, și n-am mai ajuns să-i spun...

Am auzit că sunt doi evrei la Politehnică care fac un calculator electronic. M-am interesat, unul se numea Kaufmann, celălalt, Willy Löwenfeld. Cu Sepi Kaufmann am vorbit chiar ieri la telefon, are 90 de ani, e în Germania, la Münster. Tata mi-a zis: ,,Ah, Willy Löwenfeld, când am fost copil, m-am jucat cu el! Era mai mic ca mine și tare al dracului." Ne-am dus la institut, a deschis Kaufmann. ,,Löwenfeld nu e aici, dar pot să vă arăt ce facem." Încântat am fost! Fire, tranzistoare... ,,Tare mi-ar place…" Și m-au luat. Noi am făcut primul calculator electronic la Timișoara.

,,1961 – 2011 - Mașina electronică de calcul a Institutului Politehnic Timișoara. Cincizeci de ani de la punerea în funcțiune". (*Citesc titlul cărții din fața mea.*)

Am fost la Timișoara când s-a sărbătorit asta.

Așa ai ajuns de la radio la televizoare, apoi de la televizoare la computere.

Am ajuns să fiu eu șeful calculatorului la Institutul de Proiectare din Timișoara. Dar de câte ori voiam să plec în străinătate, nici vorbă! Așa un om nu se trimite, nu i se dă voie să iasă din țară.

Andrei și Ruti

Ți-am trimis fotografia de la nunta noastră. Rabinul Neumann ne-a cununat în 1964.

Cum am cunoscut-o pe Ruti? Luam lecții de engleză la Tanti Trude, care era bună prietenă cu mama lui Ruti. Ruti era medic la mama dracului, la țară, în Maramureș. Într-o zi, îmi spune tanti Trude: ,,Fiica unei prietene vine pentru trei săptămâni acasă în concediu. Ea nu prea cunoaște multă lume. Ocupă-te tu de ea." Nu mi-a convenit. Aveam 30 de ani. ,,Tanti Trude, ce am eu nevoie să mi se recomande cineva?"

Eu aveam 30 de ani, ea 26. Ne-am întâlnit, mie nu mi-a plăcut de ea, eu nu i-am plăcut ei, dar am stat puțin la tanti Trude de vorbă și am dus-o la un film, ,,Cucerirea vârfului Everest". După film, am mers la un restaurant și după aceea, am dus-o acasă. I-am mai dat o întâlnire și așa mai departe... După trei săptămâni, ea s-a dus înapoi la țară. Eu am scris o scrisoare, de politețe, ea n-a răspuns, a doua scrisoare... Îi spun mamei mele: ,,Ruti nici măcar nu-mi răspunde." Mama mea cunoștea pe mama ei, mama ei a spus ce a spus… Ruti a mai venit… Un an mai târziu eram căsătoriți. Nunta a fost în 10 decembrie 1964, ziua în care s-au dat premiile Nobel, iar fiul nostru s-a născut în 5 decembrie, exact peste un an.

Aveți o familie frumoasă și ați realizat enorm.

Șase nepoți: trei băieți și trei fete. Eu i-am spus lui Ruti imediat: eu vreau doi copii, un băiat și o fată, cu doi ani și jumătate între ei.

Așa ai dat comanda și așa a fost.

Când a fost gravidă prima dată, am zis că trebuie să fie băiat. Zice: ,,Important e să fie sănătos." Zic: ,,Nu mă interesează nimic. Băiat!" Era tare supărată: ,,Cum poți să fii așa?" A ieșit băiat. Și după aceea: ,,Acuma vine o fată." ,,Dar cum vorbești așa?" ,,Ascultă, cel mai simplu țăran, dacă bagă o sămânță de porumb în pământ, știe că iese porumb, nu? Ce, eu să nu știu ce fac?"

Cum să plec?

Am tot vrut să plecăm... Am avut patru încercări de fugă. Prima a fost prin Iugoslavia în ’65, a doua oară în ’69 la Viena, în ’73, am fost cu maşina în Cehoslovacia şi n-am reuşit să

trecem în Austria, iar în ’74 la graniță, ne-au prins românii că aveam diplomele la noi, ceea ce i-a făcut să ne suspecteze că vrem să fugim. Nu am depus actele niciodată cu Ruti împreună. De ce? După trei luni după ce ne-am căsătorit, Ruti a rămas gravidă, a venit imediat primul copil. E o răspundere. Dacă mă dă afară, ce mă fac? Am încercat să fug... Ruti tot timpul mă bătea la cap: ,,Uite, și acești prieteni au depus actele. Tu de ce nu vrei să le depui?” Ea insista să depunem actele, și eu nu, nu, nu. Nu se putea cu forța, trebuia cu capul.

Am făcut multe șmecherii în viață. Și venirea mea aici, în Israel, a fost cu șmecherie. Nu numai că am primit pașaportul, am fost de-a dreptul trimis aici. S-o iau mai pe îndelete...

Prima încercare de fugă am avut-o în **1965**, când Ruti era gravidă. Am cerut pașaport pentru Iugoslavia, că de acolo se putea fugi. Am primit numai eu. ,,Soției îi dăm după ce te întorci tu.” La Belgrad m-am dus în strada Moshe Piade nr. 5, unde era ambasada israeliană, și le-am spus ,,Puteți să mă ajutați?” Mi-au zis: ,,Noi nu suntem un oficiu de turism, vino cu soția și vedem noi.”

În **1969** am fost la un congres în Weimar și la întoarcere am fugit în Austria. Am ajuns cu trenul la Bratislava, era în '69. În august '68 intraseră rușii în Praga. România a fost singura țară din blocul de Est care nu s-a alăturat rușilor, ci dimpotrivă, Ceaușescu a țipat împotriva rușilor. Ăsta a fost motivul pentru care în Cehoslovacia de atunci, românii erau foarte bine văzuți de populație. M-am învârtit prin Bratislava și aproape de gară am găsit un restaurant. Am intrat și am văzut niște grăniceri. Ședeau la masă, beau, vorbeau. Vorbeau ungurește. Am cerut voie să mă așez lângă ei la masă. Povesteau glume, am povestit și eu, am început să povestesc glume puțin cam politice și am văzut că ei cam sunt de acord, dar îmi fac semn să *„Ș,ș,ș”*. Încep să șușotesc cu unul care stătea lângă mine: ,,Măi, eu vreau să trec. Cum să fac?” Și el îmi spune: ,,La ora cinci e un tren care pleacă la Viena, eu voi fi la control. Urcă-te în penultimul vagon.” I-am spus că am pașaport românesc, că n-am probleme cu austriecii. Bun... Era ora 10 dimineața. Trenul era la 5 după-masă. Hai să văd Bratislava! Depun geamantanul la bagaje, primesc un bon, îl pun în buzunar și mă plimb.

La patru și jumătate vin înapoi la gară să-mi scot geamantanul. Caut bonul. Nu e bonul. Fără bon, nu îmi dă geamantanul. Până la urmă am recuperat geamantanul. Ies afară, văd cum trenul pornește, eu cu geamantanul greu, fug, prind mânerul la ultimul vagon, trenul prinde viteză și eu nu pot și nu pot să mă urc, la un moment dat alunec și cad. Lumea țipă, urlete... trenul se oprește. Eu mă scol, urc în tren, din ultimul vagon trec în penultimul vagon, mă așez. În compartiment, o singură persoană. Era un neamț din Germania de Vest, care a fost la expoziția din Brno. Eu aveam ceva valută la mine, 21 de șilingi și 60 de bănuți. Pe vremea aceea, 25 de șilingi erau un dolar. Cum ne apropiem de punctul de graniță, se deschide ușa: ,,Pașapoartele, vă rog!” Eu încep să caut. Mă prefac. Și caut și caut și, în sfârșit, vine prietenul ăsta al meu și zice celuilalt: ,,Lasă, controlez eu. Tu du-te mai departe.” Bun. Ajungem în partea austriacă, vine ăla cu pașaportul, nicio problemă, vine conductorul: ,,Biletele!” Îi spun: ,,Nu am bilet, dar vreau să cumpăr.” ,,29 de șilingi.” Mi-a plătit opt șilingi cel din Germania de Vest, am rămas cu 60 de bănuți.

Am ajuns la Viena. Știam unde să mă duc. ,,Dacă ajungi aici, să vii la mine și nu mai ai nicio grijă”, așa mi-a zis persoana respectivă. Era 1 iulie, căldură, era deja seară, eram în trenci, cu geamantanul greu. Și merg, și merg, și caut strada... S-a făcut nouă seara până am ajuns la fosta soție a unui văr de-al lui tata, care s-a recăsătorit la Viena. Băiatul ei studia în România și ea venea să-și vadă fiul. Acolo am aranjat cu ea că dacă cumva vin, să mă ajute. Ea îmi deschide ușa. Stăm în ușă. ,,La ora asta vii?” ,,Acum a ajuns trenul.” ,,Ăsta-i singurul tren pe care l-ai avut?” (*Râdem*) ,,Ți-ai rezervat o cameră la hotel?” Avea fiul în România, știa doar care era situația! ,,Păi cum să vii în plin sezon fără să rezervezi hotel?” Între timp, am intrat înăuntru. Zic: ,,Mă pot culca într-un colț, e vorba de o zi… ” ,,Unde? Aici e dormitorul

nostru, ăsta-i salonul, biroul.” Avea vreo șase camere, dar fiecare avea o anumită funcțiune. Soțul ei, pe care nu îl cunoscusem, și-a dat seama de situație. ,,Vrei să mănânci?” ,,Nu, mulțumesc, dar aș bea ceva.” Mi-a dat un pahar de apă, încă un pahar de apă, și între timp ea vine: ,,Închipuie-ți ce noroc, am găsit o cameră la un hotel foarte bun, la Kaiserhof. Să-ți chem un taxi.” Eu aveam în buzunar cei 60 de bănuți. La care soțul zice: ,,Îl duc eu cu mașina.” Ne așezăm în mașină noi trei, ea, soțul și cu mine, ajungem la Kaiserhof. Soțul îmi șoptește la ureche: ,,Ai cumva ceva probleme?” Zic că da. Simt că îmi bagă o hârtie în buzunar, când mă uit, 500 de șilingi! Am stat o noapte la acest hotel, a doua zi m-am dus să caut ceva ieftin de tot și m-am dus la Sohnut.

Organizația care se ocupă de cei care vor să emigreze în Israel.

Acolo îmi dă formularele și vede că eu completez: soție, doi copii. Fetița, un an, băiatul, trei ani. ,,Ei unde sunt?” ,,La Timișoara.” ,,Păi, cum vrei să pleci?” ,,Vreau să plec și după aceea să-i scot.” ,,Nu există așa ceva. Destui vin la noi, ne bat la cap să le scoatem familia și noi nu putem să-i scoatem. Ori cu ei, ori nu pleci. Sau renunți la familie. Divorțezi.” ,,Cum să renunț la familie?!” Am plâns...

Când am ajuns înapoi la Timişoara, aveam ștampila austriacă în pașaport. După două săptămâni, mă cheamă la Securitate. ,,Ah, am venit pe acolo, că era mai scurt drumul.” Și încep: ,,Ah, e o mizerie acolo, dacă ați ști ce rău e!” Am povestit ce rău este și i-am convins că sunt în regulă, că văd lumea așa cum trebuie să o văd.

Voiam să plecăm în Israel. Tactica era clară: trebuie să-mi fac prieteni.

Șeful Serviciului de Pașapoarte era un oarecare Vrăbeț, colonel de Securitate. El locuia foarte aproape de mine. Într-o zi, îl văd pe Vrăbeț cu capota mașinii deschise, avea același tip de mașină ca și mine, o Skoda. Trec pe acolo: ,,Ah, bună ziua, aveți o problemă? Hai, că vă ajut eu.” L-am ajutat. Eu mi-am întreținut singur mașina mea, o cunoșteam. Avea o fată exact de vârsta fetei mele, o chema Corina. Era un loc cu mult nisip lângă noi, se construia ceva. Am dus-o pe fiica mea acolo, am luat-o și pe Corina. Tot așa, când am mers la bazinul de înot. Așa am făcut oarecum cunoștiință. El era mai reținut.

1973. La un moment dat, am cerut pașaport să mergem în RDG. Ne-am băgat toți în mașină, copiii dormeau în transversal în mașină. Planul era ca din Cehoslovacia să fugim în Austria. Am încercat la un punct de frontieră, nu m-au lăsat, încă la alt punct de frontieră, nu m-au lăsat... Pe urmă am aflat că lângă Bratislava era mai ușor de trecut, dar n-am mai avut curaj.

În toamna aceluiași an, patru zile înaintea războiului de Iom Kipur, m-am dus la secția Pașapoarte la Vrăbeț și i-am spus că vreau să cer pașaport pentru Israel. Vrăbeț a fost cam uimit de cererea mea, s-a uitat în dosarul meu și a zis: ,,Aici în acte scrie că ești de neînlocuit. Dar eu mă interesez. Dă-mi telefon săptămâna viitoare, spune cine ești și eu ori îți spun "Vino la mine" ori închid telefonul.” Asta a fost miercuri. Sâmbătă a început războiul de Iom Kipur. N-am mai dat telefon.

1974. Vara următoare m-am dus iar să cer un pașaport, în Germania de Est. Am luat toate actele cu noi, tot, voiam să le ascund undeva în motor, în filtrul de aer... Când să fac asta, ploaie groaznică! Și a plouat, și a plouat, și am ajuns la Oradea și tot ploua! Ce să mă fac cu toate actele? Am ajuns la punctul de graniță, au găsit toate actele. ,,Ce-s cu actele astea?” Am avut o poveste pregătită: ,,Am auzit că în Germania este un medicament, ceva cu fluor, pentru dinți la copii, și soția mea este medic, va trebui să scrie o rețetă și are nevoie de acte să arate că e medic… ” și așa mai departe. N-a mers. Ne-au luat toate actele. ,,Vă prezentați la biroul de pașapoarte.”

M-am dus la Vrăbeț. ,,Tovarășe Weisz, ce mi-ai făcut?! Am avut încredere în dumneata.”

Plecăm!

1975. Trece un an, am mers la un mare congres internațional de calculatoare la București. Văd la unul pe ecuson: „Dr. Michael Resh, Israel”. Mă duc la el, știam puțin ivrit învățat la Zsidlic[140]: „Vreau să plec, poți să mă ajuți?” Eu am prezentat ceva la congres, a văzut că nu sunt un coate-goale. „Știi ce, dă-mi toate datele tale, eu seara sun la ambasadă și mâine îți dau răspunsul.” A doua zi, unde-i Resh? Nu e Resh. Mai era încă un israelian, Szekely. Mă duc la el: „Ce-i cu Resh?” Îmi zice: „La recepție mi-au spus că noaptea a făcut *check-out* și a plecat.” Asta a fost în august 1975.

În 31 ianuarie 1977, pe la prânz, vin acasă. Zice soția: „Te-a căutat un oarecare colonel Ionescu și a spus să mergi neapărat la el, la camera 302.” „Păi, acolo-s Pașapoartele!” Am fugit acolo, am intrat la el: „Vă rog, luați loc. Beți o cafeluță?” Până atunci, ca să pleci, stăteai seara la coadă, să prinzi formular a doua zi. „Noi suntem informați că dumneata ai vrea să pleci în Israel. E adevărat?” „Da, cum să nu.” „Astea-s formularele care trebuie completate și asta e o listă de acte pe care trebuie să le prezinți.” Acte că n-am datorii la curentul electric, că n-am rate, și încă și încă. De la servici trebuia să aduc dovadă că n-am lucrat cu documente secrete și că nu sunt de neînlocuit. Totodată mi-a spus că a dat dispoziție ca totul să fie pregătit și în caz că undeva am dificultăţi, mi-a dat numărul lui de telefon ca să-l pot chema.

Între timp se schimbase la noi directorul și a ajuns director un fost hitlerist, care s-a făcut apoi mare comunist. Un tip foarte al dracului. Eram la cuțite cu el. „Tovarășul Roth, îmi dau demisia și am nevoie de...” „Nu dau absolut nimic. Ce înseamnă asta?” El țipă la mine, eu țip la el! Deschid ușa și-i spun secretarei: „Vă rog formați numărul acesta de telefon și dați legătura la tovarășul.” Secretarele m-au auzit țipând și cum dau eu dispoziții, una a fugit afară să zică la toată lumea: „Vai, ăsta a înnebunit! Țipă la director! ” Cert e că a luat telefonul și îl aud cum spune: „Da, da, cum să nu, am înțeles, da, da, da, da, da.” Se scoală și pleacă, eu rămân singur la el în cabinet și aștept. Ies afară, întreb secretara unde-i Roth. „A spus să te duci la directorul adjunct.” De la acela am primit toate hârtiile, tot.

Am venit acasă, îi spun soției: „Gata! Plecăm!” Am împachetat și am plecat să facem un tur al țării, de adio. Am trecut și prin București. Am ajuns pe 24 august 1977. Vreau să intru la ambasadă, că eu deseori mergeam la ambasadă, eram ca al casei. Miliția care păzea, nu mă lasă să intru. Eu insist, nu și nu. La un moment dat iese mașina ambasadei și când mă uit, Yossi, unul din secretarii ambasadei pe care-l știam demult, e la volan. Oprește mașina, îi spune miliţianului să mă lase să mă apropii. „Yossi, vreau să știu ce e cu pașaportul.” Zice: „Nu se poate, e aicea Begin, se întâlnește cu Ceaușescu.” „Dacă aveți pașaportul meu, trimite-mi acasă o telegramă, nu contează cu ce conținut.” Am continuat concediul, în 31 august am ajuns acasă. Tata îmi zice: „Ai primit o telegramă că ți-ai uitat ochelarii la București.”

Bun, în regulă. Am vândut tot, am primit pașaportul.

Când am ajuns aici, în Israel, bineînțeles că știau de toate peripețiile mele. Ei știu totul. Au zis: „Foarte bine, acum ai venit ca domnul, cu toată familia.” „Da, dar aia a fost în '69, când m-ați trimis înapoi, iar acuma este '77, au trecut opt ani de atunci.” Mi-au zis să mă duc la Michael Resh și să-i spun mulțumesc, că datorită lui am putut pleca. Michael Resh mi-a povestit: „M-am dus seara atunci la ambasadă și când m-am întors, toata camera era răvășită. Venise Securitatea. Ambasada mi-a zis să împachetez și cu primul avion să plec din România.” În Israel a luat legătura cu ajutorul parlamentar al senatorului Jackson, senator din statul Washington, cel care a introdus o clauză în legile americane care spunea că SUA poate da *Clauza națiunii celei mai favorizate*[141] numai acelor țări care permit emigrarea.

---

[140] Liceul Israelit (Zsidlic este prescurtarea de la Zsido Liceum)

[141] Prin această clauză. S.U.A. a acordat importante avantaje în termeni de taxe vamale și cote de impozite.

Au fost încercările alea de fugă, ca până la urmă întâmplarea să facă să-l întâlnesc pe Resh la congresul acela. Și atunci am văzut că, vorba aceea, actele sunt toate făcute, eu trebuie doar să le culeg, ,,poftiți o cafeluță" și nu să stau noaptea la coadă...

Apropo Securitate, cu Reich Feri, fostul meu coleg de clasă și prieten, am avut o chestie pentru care nu mă iartă nici până acuma, și nu reușesc să-i explic că eu am avut dreptate. Reich Feri a venit în Israel tot printr-o mică șmecherie.

Știu că a așteptat 17 ani până să plece.

El a venit în '69, începuse în '52. Eu am așteptat 27 de ani, începusem deja în '50. Țin minte când a fost Războiul de Șase Zile, el era înnebunit: ,,Ăia se luptă acolo și eu nu pot să merg să ajut!" Securitatea a intrat în legătură cu el și el a promis cuiva că... A făcut totul ca să poată veni. Securiștii au vrut să-l folosească pe el să le dea informații de aici, din Israel. Și pe mine încercaseră să mă facă spion, dar am scăpat printr-un tertip. Asta-i altă poveste. Înapoi la Feri, eu eram bun prieten cu el și el mi-a povestit totul. Când am fost eu la Viena, la Sohnut, el deja primise pașaportul. Eu le-am spus celor de la Sohnut: ,,Vedeți, ăsta va veni, el e 100% în regulă, dar Securitatea vrea să-l... Ajutați-l cumva, ca să poată să dea un fel de informații, că tatăl lui e încă în România. Găsiți o soluție." Când el a sosit în Israel, se știa totul. Și pentru asta nu mă iartă, că de ce am vorbit. Zic: ,,Am vrut să te **ajut**." El zice: ,,Nu trebuia să vorbești." L-au luat la început puțin tare. De câte ori îi tot explic... De câte ori ne întâlnim, îmi spune: ,,Dar totuși nu trebuia!" Iar eu: ,,Binele ți-am vrut. Că dacă ei nu știau chestia asta, te puteau bănui și ajungeai mai rău." După aceea a fost în regulă, a lucrat la armată…

Îți era clar că destinația este Israel, nu SUA sau Germania?

Da. Le-am explicat și lor: am vrut să vin acasă. Era o lege atunci în România, că trebuie să facă o ședință la locul de muncă, cu partidul, cu sindicatul, ca să te lămurească să renunți la plecare. Și am fost chemat și eu. Eram patru persoane: trei nemți care voiau să plece în Germania și eu în Israel. Se uită unul la mine: ,,Pentru ce vreți să plecați în Germania?" ,,Nu vreau să plec în Germania." ,,Dar unde?" ,,În Israel." În clipa aceea, Vrăbeț îi șoptește unuia ceva la ureche, se scoală și pleacă. N-a vrut să fie de față. ,,Ah, da? De ce vreți să plecați în Israel?" ,,Vreau să plec acasă, am acolo rude. Știți, acum 2000 de ani, când romanii..." Am vorbit vreo jumătate de oră, am făcut o lecție de sionism, începând cu căderea celui de-al doilea templu, cu romanii din cauza cărora ne-am răspândit în lumea întreagă, cu Spania 1492, cu pogromurile din Rusia, de România și Holocaust n-am amintit, dar de toate le-am povestit. Un mâc n-au zis. Am ținut o lecție de sionism. ,,Bun, mulțumim, o să-ți dăm răspunsul." De atunci aștept răspunsul.

Vrăbeț a ieșit atunci, n-a vrut să fie de față. Când am fost pe urmă în vizită, la trei ani după ce-am plecat, pentru că părinții erau încă în România, m-am dus la Vrăbeț acasă. Doamna a fost la ușă. S-a uitat la mine, a închis ușa... Un cuvânt n-a vrut să vorbească cu mine. Era în 1980. Am vrut doar să îi mulțumesc. Nu datorită lui am plecat, dar a fost om. A fost om.

Nu-i de ajuns să ai 2000 în buzunar

În '83 au venit părinții. Atunci Ceaușescu tocmai scosese o lege că fiecare trebuie să-și plătească studiile. Și eu am plecat în România cu 6000 de dolari, ca să-mi scot părinții. Până la urmă nu a fost nevoie de bani.

Să-ți spun o glumă, e legată de asta: *Într-un orășel mic din România, să zicem Fălticeni, ravul*[142] *merge la domnul Kohn, care era cel mai bogat comerciant evreu din localitate, și*

[142] Rabinul.

spune: ,,Domnul Kohn, azi e vineri, poți să-mi împrumuți două mii de lei până duminică?" ,,Da, bineînțeles, pentru ravul meu, sigur!" Merge Kohn, ia 20 bancnote de 100, le pune în plic, i le dă. Duminică dimineața merge ravul să restituie banii. Mai trece o săptămână, se repetă acțiunea. Și în fiecare săptămână același lucru. ,,La ce-i trebuie banii?" Kohn notează toți banii, seria lor și ordinea în care erau bancnotele. Duminică vede că sunt în aceeași ordine și sunt aceiași bani. ,,Rabi, cu cea mai mare plăcere îți dau bani, dar m-ai făcut curios. De ce ai nevoie de acești bani, că văd că nu-i folosești?" ,,De Șabat după Șaharit și înainte de Musaf[143]*, eu țin un discurs. Îmi pun plicul în buzunar, pentru că omul care are două mii în buzunar, vorbește cu totul altfel.*[144] Asta e gluma.

În ianuarie '83, plec la Timișoara să-mi ajut părinții să plece, că au primit pașaportul. Aveam la mine, în două buzunare interioare, 6000 de dolari. Trebuia să faci un inventar cu lucrurile pe care voiai să le iei cu tine și cu inventarul să mergi la București la vamă, la Rahovei. Era deschis de trei ori pe săptămână, între orele 12 și 14. Numai câte 20 de persoane se primeau de fiecare dată. Când am ajuns la București, era șase dimineața, am mers la Rahovei, era deja coadă, 12 persoane, noi eram pe locul 13, deci eram printre primii 20. După zece minute de stat afară în februarie, ni s-a făcut groaznic de frig. Măi, aici trebuie făcut ceva. Spun tatei: „De-acum nu mă mai cunoști, am o stratagemă." Am plecat, m-am întors, am deschis repede ușa de la vamă, am intrat înăuntru, dau de portar. ,,Ce-i cu oamenii ăștia aici?" ,,Știți, ăștia așteaptă să primească..." ,,Și de ce stau aici?" ,,Că numai la ora 12 îi primim." ,,Dar cine a dat ordinul?" ,,Tovarășul Ionescu." ,,Cheamă-l aicea." ,,Știți, eu nu pot să..." ,,Atunci du-mă pe mine la el." Intru. Erau două persoane. ,,Care din voi este tovarășul Ionescu?" ,,Să trăiți, eu sunt.",,Ce-i cu oamenii ăștia? Nu știi că sunt turiști pe-aicea? Ce vrei, să vadă că sunt cozi la noi? Să te ocupi imediat de asta, imediat! Nu vreau ca turiștii străini să vadă că sunt cozi la noi." ,,Da, să trăiți!" N-a avut curajul să întrebe cine sunt și ce sunt. Omul cu bani în buzunar altfel vorbește. A rămas și tata perplex, cum că dintr-o dată totul s-a aranjat și am intrat la căldură. Ăsta nu-i sfârșitul poveștii.

Am ajuns aici în Israel. Asta era încă înainte de povestea de la București. Eram de foarte puțin timp aicea, aveam de făcut urgent o lucrare în Thailanda, la Bangkok. Pe vremea aceea încă nu se zbura direct. Plecam de aici la Copenhaga și de la Copenhaga cu *Scandinavian Airlines* la Bangkok, cu escală la Delhi. M-am dus la bancă să scot un avans, 2000 de dolari. Capul meu încă era în România: 2000 de dolari, cu 60 de lei dolarul, sunt 120.000 de lei. Vai de mine, asta-i o sumă! Când mi-au dat de la bancă banii, așa-mi tremurau mâinile! Am plecat cu Scandinavian cu business class... Am ajuns la Copenhaga seara, *Scandinavian* mi-a dat o cameră de hotel, că aveam a doua zi zborul, la Royal Hotel, 5 stele. Când am văzut, nici n-am știut ce să fac mai repede, ce baie, ce televizor, ce... Ce mai, 5 stele la Copenhaga! Să mă culc? Nu. Hai să văd mai întâi orașul.

Am văzut un magazin cu sandwich-uri. Nu-mi era foame, că în avion am mâncat, dar mă uit la prețuri: 18 coroane. Astea sunt 2 dolari, 2 dolari cu 60 de lei sunt 120 de lei. În România costă un sandwich 2 lei și aici 120! Nu cumpăr! Și așa mai departe... Deci, a fost un șoc! Un șoc imens. În avion, la bussines class, mă întreabă dacă vreau hârtie să scriu. ,,Da, dar cum se expediază?" ,,Ne ocupăm noi." M-am gândit: „Nici nu mă costă timbrele!" (*Râdem*) Am scris părinților la Timișoara: *Țineți minte bancul cu cei 2000 de lei? Acum eu sunt omul cu 2000 în buzunar. Dar am ajuns la o concluzie: nu-i de ajuns să ai 2000 în buzunar. Trebuie să fii și obișnuit cu ei.*

---

[143] Numele unor rugăciuni

[144] Este strict interzis evreilor religioși să aibă bani la ei în ziua de Șabat. Tâlcul bancului rămâne totuși clar și valabil.

Epilog

V-a fost dor de Timișoara?

Deloc. A trebuit să mă duc de două ori acum recent, dar...

Amintirile neplăcute domină?

Da. Da. De câte ori mă înscriam pentru plecare, eram retrogradat. Și după aceea iar urcam sus, și pe urmă iar jos... Trebuie să ai un psihic extrem de sănătos pentru a răzbi. Am avut un țel în viață. Nopțile visam de asta. Am zis, cum ajung, sărut pământul. Dar am uitat. Am venit cu un avion românesc. Am văzut Haifa, din avion se vede universitatea din Haifa. Și când am ajuns aici, am văzut hamali evrei, polițiști evrei... Mult timp mă gândeam: ,,Uite, ăsta-i un evreu!" Până m-am obișnuit.

Ai făcut armata când ai sosit?

Da. Am sosit la 44 de ani. Armata am început la 46 ani.

Și totuși te-au luat?

Eu puteam să zic da sau nu. Am zis da.

Și cât timp ai făcut?

Trei luni. Ofițerul meu avea 21 de ani și îmi spunea ,,bunicule". După aceea, în fiecare an *miluim*, până la vârsta de 54.

Care au fost sarcinile tale la armată?

Eu am fost pus la aviație, am luat și o decorație. Am fost responsabil la câini. Jur împrejurul aeroportului e un gard păzit de câini. Eu le dădeam mâncare și de fiecare dată trebuia să port altă uniformă, care avea un anumit miros cunoscut de câini. Dacă venea altcineva, câinii săreau la el. Când a fost războiul din Liban în 1991, de acolo porneau avioanele Phantom. La sfârșitul războiului am primit o decorație.

Cum te-ai realizat în Israel? Ce ați realizat amândoi, tu cu Ruti?

În Israel am ajuns la ulpan. Am rămas două luni. Între timp am primit o listă întreagă de posturi. Unul era la primăria din Ierusalim la secția de ape, altul era la *Technion*[145] din Haifa. În sfârșit am ajuns la Tahal, un institut de proiectare pentru tot ce are legătură cu apa: irigații, centrale hidroelectrice, de alimentare cu apă, în Israel și în toată lumea.

Ruti a fost șefă de secție la spitalul din Bat Yam, care era cel mai mare spital de psihiatrie din țară. A avut la început probleme, pentru că limba este scula principală pentru un psihiatru. I-a fost greu, dar a reușit să învețe limba foarte bine. Copiii: Adi are master în fizică, dar lucrează în calculatoare și acum și în telefonie. Iar fiica mea are master în biologie şi lucrează la secția de fecundare artificială „in vitro".

Începuturile au fost tare modeste, că am venit cu nimic. Am avut o bancnotă de o sută de dolari ascunsă. Cu asta am început. Și acum – patru case! De la zero am pornit. Am muncit tare, și eu și soția. Și uite, muncim până astăzi, la vârsta noastră.

Interviu realizat de **Getta Neumann** la Shoham, Israel, noiembrie 2012

[145] Institutul Politehnic din Haifa

Alon Gal

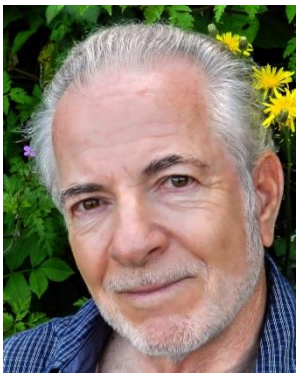

Visul meu era să încep o viaţă nouă; schimbarea numelui a fost un fel de declaraţie simbolică a renaşterii mele.

În acea zi însorită de noiembrie când am stat de vorbă, ne-am plimbat pe malul mării la Haifa, în nisip și apă călduță, toți trei încântați să trăim momente de destindere împreună. În ultimele săptămâni au înotat în mare în fiecare dimineață, îmi povestesc Aviva și Alon. După ce am degustat o salată la un mic restaurant de pe plajă, am cuprins cu privirea orașul, portul și marea de pe dealurile pe care e construit orașul. În acest loc a explodat o bombă în al doilea război cu Libanul, îmi arată Alon.

Acasă pe terasă, ramuri de palmieri și curmali, ciorchine de flori îți fac semn prin fereastră. În salon, două fotolii confortabile, pe măsuțele alăturate sunt aparatele Kindle cu o încărcătură de cărți citite și încă necitite. Cele două calculatoare sunt în așteptare. Alon îmi explică cum funcționează mașina de făcut pâine. Aviva își notează să-și anunțe din timp participarea la o excursie. Pe pereți, splendoarea peisajelor din călătorii trecute sunt mărturie a dragostei lor pentru natură. În fiecare amănunt se vădește determinarea de a orienta existența spre ceea ce este plăcut și interesant. În timpul convorbirii, Alon este alert și concentrat, Aviva, calmă și atentă, intervine uneori din penumbră.

Ce noroc fantastic am avut

M-am născut în 1938 într-o perioadă în care evreii înțelepți nu mai făceau copii. Nu întâmplător. Pericolul nazismului era deja destul de real ca evreii să înțeleagă că se apropie o perioadă primejdioasă. Dacă deja m-am născut în acest an, consider că cel mai mare noroc al vieţii mele a fost că m-am născut în Timişoara. Privind în mod obiectiv situaţia din Europa, nu ştiu dacă exista pe atunci un loc mai bun decât Timişoara pentru sosirea pe lume a unui copil evreu. Şi asta din două motive, economic și politic. Datorită belşugului caracteristic pentru Banat, viaţa putea să decurgă normal în cei mai grei ani ai războiului, spre deosebire de toată Europa, inclusiv Europa occidentală. Oamenii în acea perioadă sufereau de lipsa alimentelor și mulți trăiau în mizerie nu numai în ţările care participau la război, în Anglia, de pildă, sau Franţa, ci chiar şi în Elveţia. Condițiile politice prielnice la Timișoara sunt mai greu

de explicat, cred că mult s-a datorat norocului. A fost planificată o deportare a evreilor din Timişoara, Arad şi Turda, dar care nu s-a efectuat din motive neclare. Datorită acestor circumstanţe, aproape că noi nu am simţit războiul. În plus, Timişoara era îndepărtată de câmpurile de luptă.

Toate aceste lucruri împreună au constituit un noroc fantastic. Evreii nu au fost deportaţi şi nici nu s-au adoptat legi antisemite prea dure. E drept că în 1940 farmacia familiei noastre a fost românizată. Dar şi aici am avut noroc, farmacia fiind dată unei familii de farmacişti, ea româncă, el german, soții Ionescu-Heyer, oamenii cei mai cumsecade pe care i-am cunoscut în copilăria mea. De la ei am primit cadourile cele mai mari de ziua mea de naştere şi de sărbători, iar salariul lui tata era mai ridicat decât cel primit în trecut de la tatăl lui, proprietarul farmaciei. Din toate punctele de vedere am avut o copilărie fericită în anii războiului, ferită de toate neplăcerile, nemaivorbind de persecuție antisemită. Nu știu câți dintre foştii timişoreni ştiu să aprecieze aceste împrejurări favorabile, de excepție, de care am avut parte.

Am încercat să văd prin ce au trecut alţi oameni de aceeaşi vârstă și în aceeași epocă, dar care trăiau în alte părți, de pildă, scriitorul Aharon Appelfeld[146], născut la Cernăuți, sau Tomi Lapid[147], născut la Novi Sad, la câțiva zeci de kilometri de Timișoara. Nu mult mai în vârstă decât mine, nu numai că amândoi și-au pierdut mama în Holocaust, *dar au fost izgoniți din întregul univers al copilăriei lor.* Prin ce greutăti au trecut şi cât noroc au avut că au rămas în viaţă! Pare de necrezut că eu am avut parte de o copilărie liniștită în această oază care a fost Banatul în anii războiului.

Războiul a ajuns și la Timișoara, dar cele câteva bombardamente izolate au fost pentru mine ca o aventură. În nopțile când era alarmă, tata şi un vecin de-al nostru mă puneau într-o pătură și mă duceau într-un adăpost săpat în grădina casei, căci nu aveam pivniţă. Eu mă trezeam în pătură, în groapa aceea şi îmi imaginam că sunt într-o poveste captivantă.

După 23 august 1944, când germanii erau în retragere, controlul asupra Timişoarei a trecut de vreo două ori de la ruşi la germani și înapoi. În perioada asta noi ne-am refugiat, ceea ce pentru mine a fost un fel de vilegiatură. Asta este una din amintirile care mi s-au întipărit adânc în memorie. Dimineaţa am ieşit cu două valize la bulevardul Take Ionescu care era aproape de strada noastră, strada Semenic. Am oprit o căruţă ţărănească cu care am ajuns la Topolovăţ, la Recaş, în tot felul de sate, prima ocazie pentru mine să văd un sat. Era în ’44, în septembrie, după ce România s-a alăturat Armatei Roşii. Am dormit într-un hambar în care se usca tutun şi am văzut animale de fermă.

Şi asta a fost pentru mine o aventură. De două ori ne-am refugiat așa, o dată într-un tren care a fost mitraliat de nemţi din avion, însă nimeni nu a fost rănit. Am auzit doar gloanţele pocnind pe acoperişul vagoanelor şi atunci trenul s-a oprit şi am cumpărat lubeniţă de la țărani şi am mâncat. (*Râde*) Toate acestea au fost pentru mine vacanţe, aşa că am numai amintiri plăcute din război. Ţin minte când a fost proclamat sfârşitul războiului şi am auzit sirena fabricii - fabrica ILSA era nu departe de casa noastră - iar mama mi-a explicat că de acum o să fie pace. Eu nu ştiam ce e pacea şi atunci mama mi-a explicat că nu o să mai fie alarme şi o să fie mult mai bine, totul o să fie mai bine. Eu nu prea înţelegeam ce poate fi mai bine decât cum a fost…

Din perspectiva părinților

Îmi închipui că părinţii tăi au trăit aceste vremuri în mod diferit...

[146] Aharon Appelfeld, n.1932, autor israelian
[147] Tomi Lapid (1931-2008), cunoscut crainic la televiziune, jurnalist, politician israelian

Părinţii ştiau că sabia lui Damocles a deportării atârna tot timpul deasupra capetelor noastre. Fireşte eu nu am fost conştient de faptul acesta şi mă bucur că niciodată în viaţă n-a trebuit să trec în mod conştient printr-o asemenea perioadă de primejdie şi de nesiguranţă. După aceea a venit perioada comunistă. Îmi amintesc bine şi de naţionalizarea care a fost în '48, când eu eram în clasa a treia. S-a făcut într-un mod cu totul civilizat. În 1945 sau poate '46, farmacia a fost înapoiată familiei după românizarea din 1940. Bunicul din partea lui tata a decedat curând după război şi tata a moştenit farmacia şi a fost proprietar timp de cam un an. Naţionalizarea n-a fost prea dramatică, a fost făcută de oameni care s-au comportat în mod civilizat.

Ce a însemnat pentru părinţii tăi să devină brusc salariaţi după ce au fost proprietari de farmacie cu personal?

Tata a acceptat naţionalizarea fără nicio problemă deosebită. El avea un statut destul de precar tot timpul, pentru că bunicul meu avea principii. Când tata a absolvit universitatea, mai întâi l-a trimis să lucreze într-o altă farmacie ca să înveţe meseria. După aceea a lucrat la el, dar a primit cel mai scăzut salariu posibil. S-a însurat şi mama a trebuit să lucreze şi ea, a lucrat ca secretară de limbă engleză la fabrica de conserve Timişoara. Am locuit într-o locuinţă mică, am avut însă o servitoare. Nu era mare lucru în acea perioadă. Am trăit în condiţii destul de modeste şi tata nici nu avea ambiţii în acest sens. Pentru el naţionalizarea nu a fost o lovitură prea mare, tranziţia de la un sistem la altul nu a fost prea traumatică. Ce a fost traumatic in viaţa lor a fost de fapt războiul, deşi nu erau conştienţi de existenţa Holocaustului. Nu ştiau, nimeni nu ştia. Tata şi-a cumpărat o raniţă pentru cazul în care ar fi deportat, însă nimeni nu ştia că deportarea înseamnă nimicirea fizică a evreilor. Am aflat numai la sfârşitul războiului, adică după 23 august când au început să fie eliberaţi evreii din lagăre, în special din lagărul de concentrare din Bor, din Iugoslavia şi au ajuns la noi mulţi evrei originari din Ungaria. Mulţi din evreii eliberaţi au venit la Timişoara şi au fost primiţi de familii evreieşti până au putut să se intoarcă acasă. Noi am găzduit timp de câteva săptămâni un bărbier de undeva dintr-un orăşel din Ungaria. Unii dintre ei au rămas în Timişoara, alţii s-au întors acasă după eliberarea Ungariei. Abia atunci am aflat de lagărele de concentrare şi nici atunci nu ne-am dat seama de dimensiunile dezastrului. Cred că majoritatea evreilor numai în anii ’50 au înţeles ce a fost cu adevărat Holocaustul.

Tata a fost proprietar timp de un an…

De la moartea bunicului, când tata a devenit proprietar şi până când farmacia a fost naţionalizată, tata, din punct de vedere „tehnic”, a fost „un capitalist care a exploatat” personalul farmaciei. Din cauza acestui an eu am avut de suferit, ca fiu de capitalist, tot restul copilăriei şi tinereţii mele. A început de la şcoală, când toţi din clasă au fost făcuţi pionieri, cu foarte puţine excepţii, printre care eu. A fost o lovitură destul de serioasă pentru mine, pentru că faptul că eu am fost exclus din procesul normal m-a atins în mod foarte neplăcut, cu toate că nu aveam nici un fel de iluzii în legătură cu pionierii, din punct de vedere ideologic.

După aceea s-a întâmplat ceva şi mai neplăcut. A urmat o aşa numită perioadă de „ascuţire a luptei de clasă”. La 15 ani, când am terminat şcoala elementară şi în clasa a opta urma să intru în primul an de liceu, nu m-au primit din cauza „originii sociale nesănătoase”. Atunci tata a căutat pentru mine o şcoală de meserii, ca să învăţ totuşi ceva. Din punct de vedere al statutului social, aceasta însemna o degradare, ca să nu mai vorbim de faptul că mi se părea complet nedrept să fiu pedepsit pentru păcatele părinţilor. Doi ani mai târziu, la sfârşitul clasei a IX-a, s-au produs schimbări politice şi secretara liceului, care ne era vecină, mi-a spus că ar exista o posibilitate să dau examene de diferenţă şi să fiu primit la liceu. La început mi se părea imposibil să învăţ în vacanţa de vară tot ce se învăţase timp de doi ani la

liceu, însă materiile nu erau grele şi am avut materii asemănătoare şi la şcoala de meserii. Tot în vară am învăţat şi franceza, care ar fi fost obstacolul cel mai mare, luând ore particulare la profesorul Bong, figură cunoscută în oraş. Am dat toate examenele la sfârşitul verii şi am fost acceptat la Liceul Loga în clasa a X-a. Deci nu am pierdut niciun an. În acea perioadă clasa a X-a era ultima clasă de liceu şi nu exista bacalaureat. Pe atunci partidul şi guvernul au ajuns la concluzia că nu există destui cu studii superioare şi au făcut un efort special ca să accelereze procesul, desfiinţând bacalaureatul. După cei doi ani de şcoală profesională, la liceu am luat în serios învăţătura, ceea ce nu făcusem niciodată în trecut şi am fost printre premianţii clasei. În trei clase paralele erau 120 de elevi, dintre care cinci au fost declaraţi premianţi şi puteau să intre la facultate fără examen. Aşa că am avut încă o dată noroc în viaţă şi am intrat la Politehnică, la Chimie industrială.

Care a fost atitudinea părinților față de idealul comunist? Mulți evrei au fost atrași de ideile marxist-leniniste.

Şi pe bună dreptate, pentru că, în mod teoretic, eu îi înţeleg pe evreii care au devenit după război comuniști însufleţiţi. La noi nu a fost cazul. Tata nu era tipul care să se dedice unei cauze politice. În tinereţe a fost membru în organizaţia de tineret Haşomer, avea o orientare sionistă, însă nu în aşa măsură ca să părăsească ţara. De fapt, un singur membru din unitatea timișoreană a organizației a emigrat în anii ’30 şi a devenit ministru adjunct: Gertler, un prieten personal al lui tata cu care a corespondat tot timpul. În 1963, când am ajuns în Israel, tata avea mari speranţe că el ne va ajuta, însă el a decedat la scurt timp după venirea noastră. Ideologia nu a jucat niciun rol de seamă la noi în familie. De exemplu, pentru mine a fost foarte important să fiu primit pionier, ca să fiu ca toţi ceilalţi, nu din motive politice, că niciodată nu am luat în serios chestiile politice. Îmi închipui că *brainwashing*-ul a avut un anumit efect şi asupra noastră, în special în copilărie.

Se asculta în casă Europa liberă?

Da, până s-a putut, dar la noi se auzea atât de puternic bruiajul, că nu puteam urmări ştirile. Era o maşină în pivniţa Prefecturii care făcea zgomot, bruia. Însă zvonuri ajungeau din când în când.

Cum ai văzut tu ideologia comunistă?

Eu personal nu am fost atras de această ideologie, probabil nu aş fi fost atras nici de un alt tip de ideologie. Nu o vedeam ca ceva complet negativ sau, cum ştim astăzi, nu mult mai bun decât nazismul sau fascismul. Am suferit ani de zile pentru că eram de „origine nesănătoasă”. Lupta de clasă ne-a fost explicată şi eu am văzut o anumită logică în asta. Pentru mine personal a fost foarte neplăcut, însă nu m-a preocupat, nu ţin minte să mă fi preocupat prea mult. Ştiam că vreau să scap din sistemul acesta şi să încep o viaţă nouă într-un alt loc. Nu uita că în acea perioadă comunismul părea că înaintează în toată lumea şi va cuceri o ţară după alta. Partidele comuniste erau extrem de puternice şi în Vest. Numai întâmplător Italia n-a devenit comunistă şi Franţa părea şi ea foarte aproape de comunism. Faptul că primeam informaţii unilaterale a avut cu siguranţă o influenţă asupra noastră. Am ştiut că eu prefer să trăiesc în afara sferei comuniste, însă nu fiindcă credeam că comunismul este ceva catastrofal pentru omenire. Nu am respins această viziune în sine. Nu m-am simţit atras de ea, nici nu m-a convins, însă am înţeles regulile jocului. Dacă tatăl meu a fost capitalist, atunci, după regulile jocului, eu trebuia să fiu tratat ca un fiu de capitalist. Când am cerut să emigrez într-o ţară imperialistă, am înţeles că am încălcat regulile jocului. Nu am făcut o crimă, însă am transgresat, n-am respectat regulile jocului, deci pe bună dreptate ei m-au dat afară şi azvârlit la câini. Am înţeles logica lor. Nu că le-am dat dreptate, dar nici nu m-am gândit să învinuiesc pe cineva. Ştiam că acesta e sistemul, nu puteam să blamez pe cineva

anume pentru asta. În România situaţia nu era mai proastă ca în Ungaria sau era chiar mai bună decât în Polonia, deci aproape toată lumea pe care o cunoşteam trecea prin acelaşi proces. În contextul acesta am înţeles că ceea ce mi se face mie, are o anumită logică. Ceea ce mă preocupa era să reuşesc cât mai repede să plec și să încep o viaţă nouă. Unul din romanele care m-au impresionat la acea vârstă era romanul lui Maugham, *Luna si doi bani jumătate,* inspirat din viaţa lui Gauguin. Gauguin a părăsit lumea civilizată, a plecat pe o insulă destul de izolată, în Tahiti, ca să înceapă o viaţă nouă. Asta era ideea principală care mă atrăgea. Să încep o viaţă nouă într-un alt loc, că aici nu e bine pentru mine.

Îţi aduci aminte de evenimentele din 1956, când a fost revoluția în Ungaria?

Da, eu am fost la Becicherecul Mic, deţinut în aceeaşi baracă cu Peter Freund[148]. Eu mi-amintesc puţin cam altfel de lucrurile astea, mai puţin eroic. Să spun cum a fost cu mine? (*Sigur.*) Am auzit că toată lumea iese pe Corso. Ştiam că e în legătură cu revoluţia, însă nu era ceva organizat. Toată lumea mergea acolo, am mers şi eu. Când am ajuns, se înainta pe coloane, arăta ca o demonstraţie. Am ajuns la capătul Corso-ului între căminul de fete al Politehnicii și parcul Scudier[149], când a apărut armata în camioane și ne-a înconjurat din toate părţile. Eu eram în mijlocul mulțimii şi nu ştiu cum s-a întâmplat că am ajuns în față. Probabil că cei din față aveau baionetele la piept și au fugit în spate, până am ajuns și eu cu o baionetă la câţiva centimetri de pieptul meu. Ţin minte, era un soldat tânăr, roşu la faţă şi căruia îi tremurau mâinile. Poate eram naiv, dar eu nu mi-am închipuit că o să se dea ordin să tragă în noi, aşa că nu țin minte să-mi fi fost frică. Fetele de la cămin ne strigau din ferestre: „Trăiască eroii!" Apoi am fost încărcați în camioane şi duşi la Becicherecul Mic. Majoritatea au fost lăsaţi acasă după o noapte sau două. Când am fost interogat, din naivitate sau prostie, am spus: „De ce se face aşa mare caz din ceea ce s-a întâmplat, doar avem dreptul la demonstraţie după Constituţie!" (*Râsete*) Cu asta aş fi putut să-mi pecetluiesc soarta! Cred că dacă nu eram atât de tânăr şi eram şi *baby face*, păream mai tânăr decât eram, aş fi avut și eu probleme ca alţii care au fost reţinuţi mai mult timp sau li s-a făcut proces. Le era clar că nu am organizat nimic. Am ajuns acolo mai mult sau mai puţin întâmplător. Zilele acelea la Zimandu Nou au fost si ele un fel de aventură. Ni s-a dat să mâncăm ceva ce am poreclit *spermă de elefanţi,* (*râdem)* un fel de macaroane fierte și năut. Am fost eliberat după patru sau cinci zile, la câteva zile după majoritatea celorlalți care au fost arestați o dată cu mine.

Ştiai despre ce este vorba când te-ai alăturat demonstranților?

Nu, eu nu ştiam că inițiativa venise de la o ședință a studenților de la Facultatea de Mecanică a Politehnicii în ajunul demonstrației.

Ce ştiai depre ce se petrecea în Ungaria?

Despre Ungaria ştiam totul şi asta a avut o anumită influenţă asupra noastră. Se simţea eliberarea treptată a Ungariei, la radio se vorbea tot mai liber. Intervenţia ruşilor a venit mai târziu, după demonstrația noastră. Iar la noi nu s-a mai mişcat nimic, după ce ni s-a explicat că evenimentele din Ungaria sunt organizate de imperialismul internaţional şi sunt o contrarevoluţie şi nu revoluţie.

Am depus actele pentru plecare

Când eram în anul III, a apărut iarăşi posibilitatea pentru evrei de a depune actele pentru plecare. Cred că era în '58. Ne-am înscris. Ţin minte că a fost o coadă de sute de oameni pe stradă, stăteam la coadă jumătate de zi ca să ne înscriem. Consecința a fost că, în anul IV la facultate, când m-am prezentat la primul examen, profesoara mi-a spus că nu ştie de ce, însă a

[148] Vezi interviul cu Peter Freund.
[149] În anii '50, Parcul Stalin, azi, Parcul Central,.

primit ordin ca să nu mă examineze. Am fost exmatriculat și nu numai că m-au dat afară de la facultate, dar au reţinut și toate actele prin care puteam să dovedesc că am fost student, pentru că înainte de examene trebuiau predate carnetele de student. Aveam doar o legitimație de bibliotecă, singura dovadă că am fost vreodată la Politehnică.

Când am fost dat afară, prima idee a fost să mă angajez undeva. Nu ştiu de ce mi s-a părut urgent, căci din punct de vedere material nu era absolut necesar să mă grăbesc să lucrez. Am fost angajat la Fabrica chimică nr. 2, Tanara, unde s-a făcut Alba, primul praf de spălat din România. M-au primit la un loc unde lucrau oameni care au fost eliberaţi din închisoare sau care nu aveau nicio calificare. Lucram în schimburi de noapte, cu acizi foarte periculoşi, cu mască de gaz, umpleam și căram saci şi rostogoleam butoaie. Munca era foarte grea, însă eu vedeam în asta un fel de aventură și n-am considerat-o ca pe ceva teribil. După un an, Alba a fost transferată altundeva, cred că la Ploieşti, şi au dat afară câţiva muncitori printre care și pe mine. Am căutat iar de lucru, am vrut să lucrez în construcţii, însă până la urmă m-au trimis la o tăbăcărie de piele la Fabrica de Mănuşi de lângă Piaţa de Fân la o muncă şi mai cumplită. Trebuia să transportăm grămezi de piei crude cu roabe dintr-un loc în altul. Tăbăcăria este o industrie teribilă, cel puţin la nivelul primitiv la care se făcea atunci. Se lucra în brigăzi. Când primeai salariul, obiceiul era ca toată brigada să meargă la cârciumă şi fiecare plătea câte un rând de bere. Eu întotdeauna m-am străduit să fiu dacă nu primul, cel puţin printre primii care plătesc, ca să pot fugi de-acolo. Dupa primele vreo două sticle, oamenii erau atât de beţi, că nici nu băgau de seamă că eu o șterg, dar în felul acesta am reuşit să scap nevătămat. A fost cea mai grea muncă fizică pe care am făcut-o vreodată în viaţă. Cea mai grea muncă intelectuală pe care am făcut-o vreodată, a fost când a trebuit să-mi continui studiile la Technion, însă asta a fost mai târziu.

Când lucram la fabrica de mănuşi, a sosit un ordin de chemare de la armată. Am simţit o uşurare, pentru că oameni ca mine, cu actele depuse, erau luaţi la munci agricole sau la construcţii. Mi-am zis: „Asta o să fie mai bine decât munca la fabrica de mănuşi.” O femeie, o soră de la biroul de recrutare al armatei, a venit atunci la tata la farmacie și i-a spus că dacă vrea ca să nu fiu luat la armată, ea poate să aranjeze asta pentru o sumă de bani. Tata a răspuns: „Fiul meu e independent, o să-l întreb dacă vrea.” Eu i-am zis lui tata: „Am hotărât să merg la armată.” Dar femeia și alții nu s-au lăsat. „Da' cu uşurinţă puteţi aranja să nu meargă la armată.” Tata a spus: „Fiul meu vrea să meargă la armată.” Nu le-a venit să creadă. Acesta s-a dovedit a fi un alt mare noroc din șirul de evenimente norocoase din viaţa mea norocoasă. Cei de la oficiul de recrutări făceau bani buni oferind fiilor de intelectuali sau fiilor din familii mai înstărite oportunitatea de a scăpa de armată. Tocmai atunci ăştia au fost prinşi. Un colonel a primit cel puţin douăzeci de ani de închisoare, un medic a primit zece ani de închisoare şi toţi băieţii care au plătit, o mare parte dintre ei evrei, au primit trei ani de închisoare. Aşa s-a întâmplat că în toată unitatea de două sute de recruţi, eu am fost singurul evreu. Am fost luaţi la Gostatul Becicherecul Mic din judeţul Bihor, de lângă Sântana. Ceilalţi erau sau fii de chiaburi sau fii de germani care au servit în armata germană. A fost încă o aventură, fără conotaţii negative. Am lucrat la săpat canale, la strânsul recoltei de porumb, la munci agricole.

Ai fost confruntat cu manifestări antisemite?

Nu se știa că sunt evreu, numele de Weiss era destul de răspândit, la evrei şi germani deopotrivă. Îmi închipui că germanii ştiau, dar în acea perioadă germanii nu vorbeau despre lucruri din astea. Cel mai bun prieten de-al meu acolo a fost un cioban din Moldova. Şi asta a fost ceva nou și interesant, să fiu prieten cu un cioban. Brigada noastră a ieşit pe primul loc la

strânsul porumbului. Pentru mine a fost o victorie personală. (*Râdem*) Nu de multe ori am fost așa de mândru ca atunci când am reușit să fiu printre primii și în munci agricole!

În fiecare dimineață se citea ziarul. Erau câțiva despre care se știa că au fost funcționari și ei citeau de obicei. Odată, într-o dimineață, cineva a spus: „Să citească Weiss!" Eu citeam fluent, nimeni nu citea atât de fluent ca mine. Lumea a rămas cu gura căscată, că eu știu să citesc atât de bine și m-au întrebat: „Ce ești tu?" Am spus: „Evreu." Cei mai mulți dintre ei erau săteni care în viața lor n-au văzut un evreu, însă și-au închipuit că un evreu trebuie să arate altfel, să poți băga de seamă imediat că este evreu. Țin minte cât de uimiți erau că sunt evreu, pentru că își imaginau că evreul trebuie să aibă coarne sau așa ceva. *(Râdem).* Asta nu s-a referit la germanii care erau probabil orășeni, vorbesc de românii care erau fii de chiaburi în majoritate și săteni. Dar n-am suferit de treaba asta. Nu uita că în regimul comunist legile împotriva rasismului erau eficiente.

Când am avut șapte ani**,** în schimb, am simțit antisemitismul din plin. Era primul an de după război și antisemitismul nu a fost încă îngrădit prin măsuri legale. Copiii evrei erau trimiși la școli evreiești, dar tata m-a trimis la o școală românească. A crezut că este spre binele meu, după cum mi-a explicat mai târziu, să înțeleg de mic copil ce înseamnă să fiu evreu… Credea că în felul acesta o să mă călească sau așa ceva. *(Râdem).* Cert este că pe atunci nimănui nu îi era rușine să spună lucruri antisemite și eu m-am pomenit ca singurul elev evreu la școala primară Spiru Haret. Inchipuie-ți, eu doar atunci am descoperit că sunt evreu! Noi acasă n-am vorbit niciodată despre treaba asta. Eu nu știam că există evrei și neevrei, știam doar că sunt copii care vorbesc ungurește, alții românește. Părinții nu m-au pregătit deloc, nici măcar din punct de vedere al limbii române pe care aproape că n-o știam. Numai în ultimele săptămâni înainte de începerea școlii m-au trimis la vecinii români din casă, la familia Buzulică, ca să mă joc cu copiii lor. Deci, când am ajuns la școală, încă nu prea știam românește și pe deasupra eram și evreu. Am aflat prin ceilalți. M-au întrebat: „Ce ești?" Nu știam ce să răspund. După prima zi de școală le-am povestit părinților. Părinții au spus: „Spune că ești evreu." Habar nu aveam ce înseamnă asta, dar, foarte curând am înțeles că nu-i prea bine să fii evreu. Eu nu puteam să înțeleg de ce mi se cuvine pedeapsa asta, de ce tocmai eu trebuie să fiu evreu, de ce nu pot să fiu ca restul copiilor. În primele două clase primare am suferit de antisemitismul copiilor, deși aveam și prieteni. Însă au fost situații când am descoperit că până și ei... De pildă, odată, clasa a început în mod spontan să cânte un cântec antisemit, ceva în genul *„Jidala Maxi merge cu taxi"* și cum eu eram singurul *Jidala Maxi* din clasă, toată clasa s-a uitat la mine în timp ce cânta. (*Râde*) Nu țin minte continuarea. Dar țin minte că și prietenii mei, Năstase Alexandru și Meterez Viorel, prietenii mei cei mai buni, au început și ei să cânte și să se uite la mine și să zâmbească. Nimeni nu m-a bătut pentru că sunt evreu, însă a fost destul de neplăcut. În clasa a III-a, în 1948, s-a făcut reforma învățământului și atunci s-a schimbat complet atmosfera prin implementarea legilor antirasiste.

Ce ai făcut după armată?

După lăsarea mea la vatră și ca să evit să fiu luat încă o dată la armată, m-am înscris la o școală profesională. Existau școli unde nu se puneau întrebări în legătură cu ce ai făcut înainte, iar ca elev erai scutit de armată. Nimeni nu m-a întrebat nimic despre anii de studenție și m-au primit la o școală unde am învățat lăcătușerie și tinichigerie. Am fost cel mai bun elev din clasă. Dirigintele clasei era inginerul Vintan de la ILSA, care mi-a propus după absolvirea școlii să vin să lucrez cu el, văzând că eu pot să-l ajut. Așa am început să lucrez la ILSA, devenind cu timpul chiar un inovator premiat. Am avut o muncă destul de interesantă, lucrând la centrala de forță a fabricii, dar atunci s-a ivit o altă problemă. Nimeni nu putea să înțeleagă de ce eu nu sunt membru de partid și au început să facă presiuni asupra mea să candidez. Am spus că nu mă simt demn, la care mi-au spus: „Modestia ta arată că ești într-adevăr demn."

Poate erau nişte elemente la fabrică care ştiau că eu sunt cu musca pe căciulă şi voiau să mă demascheze, nu ştiu. Până la urmă a devenit inevitabil, s-a fixat data pentru şedinţa de partid când trebuia să apar. Şi tocmai atunci am primit paşaportul salvator! (R*âde*) Îl cerusem în ’58 şi l-am primit în ’63 ca răspuns la aceeaşi cerere din cauza căreia m-au eliminat de la facultate. Noi am primit paşaportul relativ târziu, se pare că din cauza meseriei de farmacist a lui tata. Printre cei care au rămas mai pe la sfârşit erau mulţi farmacişti, fie că România avea nevoie de farmacişti, fie că Israelul nu avea nevoie de farmacişti. Astăzi ştim că aveau loc negocieri şi că se luau toate lucrurile acestea în considerare.

Am ajuns în Israel la cinci ani după ce cerusem plecarea. Ultimii doi ani de aşteptare au fost cei mai grei pentru mine. În 1961 am cunoscut-o pe Aviva, Lia pe atunci. În 8 martie ’61 când am luat-o pentru prima dată la film, la *Nopţile Cabiriei*, ea avea numai 16 ani. S-a creat o legătură foarte strânsă între noi. Câteva luni după ce a început relația noastră, familia ei a primit paşaportul. Am corespondat, ne-am scris scrisori zilnic. Într-adevăr zilnic. Corespondenţa asta a durat doi ani şi două luni.

Recitiți scrisorile?

Scrisorile ei n-au fost păstrate că din România nu puteam să scoatem scrisori, ale mele sunt aici, dar niciodată nu le-am recitit, le-am pus într-un dosar sigilat pe care niciodată nu l-am deschis. Trecutul nu ne preocupă, noi trăim in prezent.

Această perioadă a fost cea mai grea din cei cinci ani, că nu ştiam dacă o să primesc paşaportul şi când o să-l primesc. Însă eram optimişti tot timpul. Aviva s-a dus la Crucea Roşie şi a încercat pe toate căile să urgenteze plecarea noastră, însă nimic nu a fost util.

O viață nouă. Tradiție, religie, identitate

În ’63 am venit aici, am intrat direct într-un chibuţ ca să învăţ limba. Era atunci un sistem de *ulpan-avoda,* în care lucrai patru ore şi studiai patru ore. La un moment dat au căutat un voluntar care să se ocupe de turma de oi a chibuţului şi eu am ridicat mâna ca voluntar. Am fost singurul voluntar din tot ulpanul. Munca asta nu era o muncă de cioban, nicio legătură cu Miorița şi romantismul din folclorul românesc legat de oi şi ciobani. Oile trebuiau mulse înainte de răsăritul soarelui, aşa că mă sculam la trei dimineaţa ca să mulg oile; se folosea pentru asta un aparat de muls care însă nu era perfect. Trebuiau scoase ultimele picături. Trebuie să iei în considerare că oile nu sunt animale complet domesticite, nu sunt ca vacile care se bucură să fie mulse. Oile sunt numai pe jumătate domesticite, deci se împotrivesc cu toată forţa şi cu toate fluidele pe care le au, tot ce au în organismul lor cu care pot bombarda. E o muncă scârboasă. În lunile astea cât am lucrat acolo, nu puteam să scap de mirosul de oaie. Aviva îmi spunea: „Ai miros de căciulă.” (*Râdem*) După chibuţ n-a mai urmat nicio perioadă „pastorală”, însă toată viața noastră, de atunci și până acum, poate fi descrisă ca bună și reușită, din toate punctele de vedere.

De ce ați ales Israelul şi nu altă țară?

Pentru că Israelul era ceea ce ţi se oferea pentru asta. Între timp am înţeles ce s-a întâmplat în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial şi era destul de clar că evreii au nevoie de țara lor. Ni se părea clar că viitorul cel mai promiţător e într-un loc ca Israelul, unde avem armata noastră şi putem fi independenţi şi responsabili de soarta noastră. Şi să ne simțim acasă.

În ce măsură cunoşteai tradiţia iudaică?

Eu am mers la lecţii de religie. În primii doi ani de școală primară, când eram singurul evreu în clasă, participam şi la orele de religie, aşa că cunoşteam religia creştină mai bine decât religia mea. La un moment dat a venit o învăţătoare de la şcoala evreiască, Frieda

Kaufteil, şi a întrebat: „Este aici cineva evreu?” „Weiss!”, au spus toţi. (*Râsete*) Ea m-a înscris la lecţiile de religie. Nu era obligatoriu, însă eu am mers. Erau la şcoala evreiască, în Fabric. În clasa a patra doamna Kaufteil a venit să predea la Loga şi a fost şi învăţătoarea mea, cea mai bună învăţătoare pe care am avut-o vreodată.

Aţi ţinut sărbătorile acasă, de exemplu Roş Haşana sau Iom Kipur?

Tata ţinea postul de Iom Kipur, sărbătoream și Hanuca, iar de Pesah mâncam *maţot*, cât se găsea. Era considerat o delicatesă pe care toţi prietenii creştini voiau şi ei s-o guste. În afară de asta, nimic. Nici măcar *Bar Miţva* nu am avut. Când am împlinit 13 ani, de ziua mea de naştere, tata m-a convocat la o discuţie între patru ochi şi mi-a explicat că situaţia e grea şi că... Voia ca de acum să simt că am devenit şi eu un bărbat. Toată această discuţie era atât de nenaturală şi forţată, că nu prea puteam s-o iau în serios. Mama s-a cam enervat pe tata că „spune astfel de lucruri copilului”. Asta a fost Bar Miţva mea.

Cum se poate conserva identitatea de evreu după părerea ta?

Am auzit de multe ori aceasta intrebare, dar pe mine nu mă preocupă deloc. Eu nu sunt convins că păstrarea identităţii este o necesitate. Aici e nevoie de o explicaţie mai amplă. Cred că religiile monoteiste nu au fost o binefacere pentru omenire și că omenirea a fost mai fericită înainte de apariţia lor. Din asta poţi să deduci ce gândesc eu despre religie. Odată cu apariţia religiilor monoteiste au apărut masacrele în numele religiei. Gândeşte-te la istoria antică a grecilor de pildă. Ei nu au făcut niciun masacru în numele religiei. Din Biblie poţi să vezi deja că noi am început, creştinii au continuat şi musulmanii au continuat şi mai continuă. Aşadar, spre deosebire de marea majoritate, eu nu cred că invenţia religiei monoteiste a fost o invenţie atât de binecuvântată, nici că a adus ceva bun omenirii. Bineînţeles că nu putem şti cum ar fi fost dacă nu ar fi existat. Speculaţiile astea istorice au o valoare limitată. Oricum ar fi, nu prea văd ce valoare are conservarea identităţii evreieşti.

Ce înseamnă a fi evreu?

A suferi din cauza antisemitismului. Punct.

Este o definiţie negativă.

Toată copilăria mea asta a fost pentru mine definiţia identităţii evreieşti.

Ce înseamnă Israelul pentru tine?

Israelul este pentru mine cel mai bun loc unde pot trăi, ceea ce nu înseamnă că a fost atât de bine pentru evrei că şi-au conservat identitatea în cursul celor două mii de ani de diaspora. Eu cred că acea revoltă împotriva romanilor[150] din cauza căreia noi ne-am răspândit în toată lumea a fost o treabă catastrofală, care ar fi putut fi evitată, însă, bine, să nu plângem după laptele vărsat demult[151]. Pentru mine nu este o tragedie nici că evreii din Statele Unite descresc în număr din cauza căsătoriilor mixte şi a asimilării. Nu consider asimilarea ca ceva negativ. Eu mă identific mai mult cu evreii elenizaţi din perioada herodiană, decât cu Bar Kochba din cauza căruia avem și acum de suferit.

Cum explici contribuţia importantă a evreilor la cultura universală?

Se datorează dezvoltării unei inteligenţe peste medie. E o inteligenţă care nu s-a conservat, ci s-a dezvoltat în cursul diasporei. E bine că suntem inteligenţi şi că avem mulţi oameni care contribuie la dezvoltarea omenirii.

Vezi evreitatea ca o apartenenţă religioasă sau ca o apartenenţă etnică?

Din punctul meu de vedere, nici una, nici alta, pentru că în cazul meu, faptul că sunt evreu s-a exprimat prin antisemitismul pe care l-am resimţit în clasa întâi şi a doua (*râdem*), când am aflat că sunt evreu. Noi eram o familie asimilată, aşa că în educaţia mea de copil de vârstă preşcolară, subiectul nu a apărut deloc.

---

[150] Revolta lui Bar Kochba în Iudeea împotriva stăpânirii romane în 132-135 e.n. După învingerea răsculaţilor populatia evreiasca a fost exilată. Astfel s-a creat diaspora.

[151] Calc al expresiei în engleză, „It is no use crying over spilt milk”, cu sensul „Lacrimile nu ajută.”

Ce părere ai despre sărbători și datini ca elemente formative ale identității?

După părerea mea chestiile astea sunt destul de artificiale şi probabil şi demodate. Eu nu văd de ce într-o lume modernă ca a noastră, aceste lucruri să fie de o importanţă deosebită. În toate tendinţele acestea religioase si naţionale văd ceva regresiv.

Nu ai impresia că în Israel trecem de la identitatea de evreu, definită prin religie, etnie, tradiție, refuzul celorlalți de a ne accepta, la identitatea de israelian care ne aduce iarăşi într-o situaţie de paria...

…la nivel internaţional. E o analogie totală.

Care e soluția? Renunțarea?

Nu, eu niciodată n-am vorbit de renunţare, ea nici nu este posibilă, nu avem această opțiune. Când am fost elev în clasa I, aş fi renunţat cu bucurie la această identitate, însă practic nu poţi să renunţi. Nu poţi. Nici evreii care şi-au schimbat religia, nu au putut să renunţe. Nici măcar în Evul Mediu, chiar dacă cu toată sinceritatea erau dispuşi să îmbrătişeze catolicismul, mulţi nu au fost acceptaţi în mod automat ca neevrei, precum ştim. E de necrezut câţi *conversos* din Spania şi Portugalia ştiau şi după numeroase generaţii că ei sunt urmaşi ai evreilor şi nu pentru că au avut **ei** această ambiţie. Inchiziţia a avut grijă ca fiecare să ştie despre fiecare de unde vine.

Răsfoind albumul de fotografii…

Albumul a fost creat de sora mea, Anath Hanit (născ. Aniko Weiss), cu ocazia zilei mele de naştere de şaptezeci de ani. Aici vezi bunicii din partea lui tata în faţa farmaciei, iar aici sunt bunicii din Budapesta. Şi astea sunt telegramele pe care părinții mei le-au primit de nunta lor la Hotel Carlton, care aparţinea unchiului mamei. Aici am locuit, strada Semenic, Take Ionescu. Asta a fost casa părintească. Când s-a construit Prefectura, în ’38 sau ’39, când se transportau materialele, inginerul constructor mai trimitea din când în când câte o căruţă la câteva sute de metri de acolo pe un teren viran. Când s-au strâns destule materiale s-a construit casa asta. Uite adăpostul din grădina casei, unde în timpul bombardamentului făceam picnic. Asta e la un orfelinat. Când părinţii au văzut că nu sunt fericit la şcoala Spiru Haret, m-au mutat la Şcoala Normală de Aplicaţie, pe strada Pestalozzi. Şcoala Normală era şcoala unde studiau învăţătorii, iar la Şcoala de Aplicaţie îşi făceau stagiul tinerii învăţători. Era considerată o şcoală foarte bună. Când părinţii mei m-au înscris, clasa era deja plină, însă s-a mai deschis încă o clasă în orfelinat, lângă ei. Toţi copiii ăştia care sunt în uniformă sunt de la orfelinat. Weiss, cu bretele, e singurul care nu-i de la orfelinat.

În clasa a treia am avut un prieten, Glück Peter, un băiat genial, care a început să citească cărţi foarte devreme. Ne-am împrietenit, în fiecare zi mergeam împreună la şcoală. Băiatul ăsta a avut asupra mea o influenţă educativă mai puternică decât toate şcolile la care am învăţat. El a citit toată biblioteca părinţilor mei, a găsit și o carte despre experienţe chimice. Eu eram în clasa a treia, el în clasa a patra. Am început să facem împreună experienţe. (*La zece ani!*) Tata ne furniza eprubetele și substanțele. Da, ambii am devenit chimişti până la urmă, ani după aceea ne-am dus să studiem chimia. El este şi acum în România. Nu mai suntem în legătură. La început am corespondat cu hărnicie, după aceea el a întrerupt legătura din motive personale, motive care pot fi înţelese, că nu era prea bine în România de atunci să ai legături cu ţări străine.

Nu ai încetat niciodată să citești.

Da, am citit peste tot. Toată viaţa am citit. Chiar când am lucrat, la diferite fabrici, când colegii mei mergeau să fumeze, ceea ce era permis, eu luam o carte să citesc. De fapt nu se

vedea cu ochi prea buni faptul că eu citesc, în loc să muncesc. Fumatul era tolerat, dar nu cititul.

Poza asta este de când eram în ultima clasă de liceu şi am ieşit premiant pentru prima oară în tot parcursul meu şcolar. Aici eram soldat în armata română. Poza asta este din ’63. În ultimele mele luni în România, am făcut cu un prieten o excursie fantastică. Era un prieten de la liceu, cu care n-am fost prea apropiat, Horia Fara, însă o dată ne-am întâlnit în oraş în faţa unei vitrine unde era o hartă mare a României. Amândoi ne uitam la hartă. Am început să vorbim şi să ne uităm la regiunile din România, unde n-am fost încă niciodată. Am descoperit că şi el ar vrea să meargă acolo. Eu demult porneam la o excursie din asta dacă aveam cu cine. Am hotărât pe loc să cumpărăm harta, am luat-o acasă, am desfăşurat-o pe jos şi am plănuit o excursie fantastică, din Tara Oașului, prin munții Rodnei, prin Carpații Răsăriteni și cu plutele pe Bistrița... Am mers pe jos câteva săptămâni, traversând o parte considerabilă a regiunii muntoase a României. Am stat la țărani, chiar în stâne părăsite, aveam o pătură cu noi, am dormit unde apucam.

Aici este Aviva... (*O frumusețe!*) E și acum o frumusețe. Însă atunci era încă elevă de liceu, campioană pe judeţ la olimpiada de matematică şi balerina cea mai talentată de la şcoala de balet. O combinaţie specială. Poza asta e făcută pe scena Operei. În timpul studiilor mele la Technion, numai ea a muncit. Salariul ei era singura noastră sursă de venit, că nu am primit niciun fel de bursă. Eu am sosit în noiembrie în Israel, cursurile începuseră deja. Încă nu ştiam limba, aşa că nu se punea deloc problema să încep să studiez. Nici în semestrul al doilea nu m-au primit, dar aveam dreptul să particip la câteva cursuri ca auditor. Lucram ca laborant la fabrica Şemen, fabrică de ulei și săpun şi mergeam şi la Technion la cursuri. Între timp am continuat să învăţ limba, pentru că la chibuţ nu terminasem cursul.

Am ajuns în sfârșit la Technion, unde am studiat doi ani. Mi-au recunoscut primii doi ani din România, deşi nu prea aveam dovezi că am fost student. A fost o perioadă extrem de dificilă pentru mine, pentru că tot sistemul era total diferit de ceea ce am cunoscut în România. În România trebuia să înveţi materia şi să ştii s-o repeţi. În Israel trebuia să rezolvi probleme, nu trebuia să ştii nimic pe de rost, puteai să iei cu tine la examene orice carte, chiar și un geamantan cu cărți, tot ce voiai. Examenele durau trei ore, totul era în scris, nimic oral. Problemele nu erau toate de tip matematic. Se creau anumite probleme de chimie industrială, etc. şi trebuia să demonstrezi că eşti capabil să te descurci. Nu ştiam destul de bine limba, nici engleza nu o ştiam prea bine, iar toate cărţile erau în engleză. Închipuie-ţi ce a însemnat să trec, după o întrerupere de cinci ani, de la un învățământ unde totul era în româneşte la unul în ebraică şi engleză, cu un sistem complet diferit. Atunci am înţeles că munca intelectuală poate să fie mult mai grea decât munca fizică.

Am avut ghinionul să termin facultatea tocmai când a izbucnit criza economică din ’66. A fost o criză serioasă, foarte mulţi oameni au fost concediaţi. Câteva luni mai târziu a izbucnit războiul de şase zile, care a schimbat totul din temelii. Când am rămas şomer timp de trei luni, i-am spus Avivei că până îmi găsesc de lucru, o să gătesc în fiecare zi trei feluri şi niciodată nu o să repet ceea ce am gătit. Asta a fost una din cele mai mari victorii ale mele - am avut un succes de nedescris cu gătitul. Toţi prietenii veneau şi fiecare voia să mănânce la noi, găteam tot soiul de feluri exotice, cum ar fi: gâscă umplută cu ficat şi cu castane. Mi-am permis toate fanteziile care apar în cărţile de bucate. Am o colecţie întreagă de cărţi de bucate şi asta a devenit un *hobby*. După trei luni, când mi-am găsit de lucru, un fost profesor mi-a propus să lucrez la Technion, la un proiect de cercetare pentru U.S. Air Force, Aviva n-a mai vrut ca eu să abandonez gătitul, că i-a convenit. (*Râsete.*) La Technion am avut prilejul sa fac master în *chemical enginering* şi după aceea doctorat în *polymer chemistry*.

În ’64 ne-am căsătorit. Asta este poza noastră de nuntă. Cum a fost? Noi locuiam deja împreună într-o cameră închiriată în locuinţa unei familii care credea că noi suntem căsătoriţi,

când, de fapt, nu eram. Când am plecat la nuntă, trebuia să plecăm clandestin, să nu ne întrebe de ce suntem aşa traşi la şpiţ. M-ai întrebat adineaori cât de mult ştiam despre religie. Noi n-am vrut nuntă, am zis că mergem la Rabinat să ne căsătorim şi le-am spus părinţilor: „Dacă vreţi, veniţi şi voi". Ne-am prezentat toţi la Rabinat, nunţi de astea fără festivităţi se făceau pe terasa de pe acoperişul Rabinatului, iar când am ajuns la rând, m-au întrebat: „Unde-i *minian*[152]*-ul*?" Eu n-am ştiut că trebuie *minian*. Nu ştiam că nu se poate face ceremonia dacă nu sunt zece bărbaţi. Norocul nostru că împreună cu părinţii noştri a mai venit şi un prieten al părinţilor care era mai descurcăreţ. El a coborât în stradă şi a reuşit să convingă câţiva bărbaţi care să ni se alăture pentru câteva minute. Aşa am reuşit să ne căsătorim. (*Râdem.*) Asta a fost nunta. Tatăl Avivei a făcut poza asta înaintea casei.

În ziua nunții, tu porți o cămașă și un pulovăr, Aviva o jachetă, sunteți îmbrăcați foarte simplu.

Închipuie-ţi că locuiam într-o cameră cu un singur pat sub care ne ţineam lucrurile într-o valiză. După aia am primit un *țrif*, ştii ce e aia. (*O baracă.*)

Aici este prima maşină, în'68, o maşină *fiberglass*, Carmel, o maşină israeliană cu motor Ford. Poză de la ceremonia înmânării diplomei de doctorat - trebuia purtat costumul acesta, după moda anglo-saxonă.

Astea-s câteva poze din cariera mea militară „glorioasă". Odată am încercat să număr cât timp am petrecut în armată în Israel. Prima oară am fost luat la armată în '67 şi ultima oară în '91. Mulţi ani am fost rezervist. Când am fost rezervist, primeam ordin de chemare de două ori pe an. Timp de săptămâni sau chiar luni. A fost un an când am fost moblizat şase luni, de pildă. În total am servit aproape trei ani în armata israeliană... Nu prea mi-a plăcut. Mă descurcam destul de bine, am avut de multe ori și societate bună, însă cea mai mare plăcere la armată era când eram lăsat acasă în permisie şi chiar dacă puteam să plec acasă doar pentru câteva ore, făceam totul ca să merg acasă.

Ai acceptat asta ca o necesitate.

Da, şi am insistat să fiu la o unitate combatantă. La o anumită vârstă au vrut să mă transfere la o unitate necombatantă, atunci m-am prezentat ca voluntar să continui să servesc în vechea mea unitate, o unitate de recunoaştere. Ironia sorţii: am ajuns la o unitate de recunoaştere, eu care nu am deloc simţ de orientare. Ai putut observa. (*Da, așa e!*) Eram sigur că o să mă dea afară după o zi-două, dar niciodată nu și-au dat seama care e situaţia. Nu au remarcat, căci totdeauna eram împreună cu alţii, mai buni decât mine, iar harta ştiam s-o citesc. Niciodată nu mi-a fost frică de duşmani, numai să nu rămân singur undeva şi să nu-mi mai găsesc drumul inapoi... (*râdem*), că atunci eram pierdut.

Ai fost şi în situaţii periculoase?

De două-trei ori. Niciodată nu am fost în luptă. O dată am fost într-o fortăreaţă în Ramat HaGolan, într-o regiune care între timp a și fost înapoiată Siriei, că se întindea adânc ca un triunghi în teritoriul sirian. Sirienii au făcut un atac de comando într-o noapte fără lună şi cu un vânt vijelios. Norocul meu că am fost atunci de pază cu un băiat mult mai tânăr decât mine, un băiat care era comandantul acestei fortăreţe, un student de la Technion. El era extrem de ager. A început să tragă cu mitraliera şi mitraliera s-a defectat după câteva gloanţe. L-am întrebat: „De ce ai tras?" „Mi s-a părut ceva." A doua zi dimineaţa am găsit trei sirieni morţi lângă sârma ghimpată din jurul fortăreţei. Fiecare glonţ pe care l-a tras a intrat în capul unuia şi s-au găsit urmele a încă vreo zece care au fugit, pentru că au crezut că au fost

[152] Numărul de zece persoane de sex bărbătesc, trecuți de 13 ani, necesar pentru a se putea face rugăciunile în comun, de exemplu, pentru *Kadiș*, rugăciunea pentru morți.

descoperiţi. Ăsta a fost momentul cel mai periculos pe care l-am trăit, dar nici atunci n-am tras de fapt niciun glonţ. O altă situație a fost când într-o patrulă la graniță, unul care mergea alături de mine a călcat pe o mină şi şi-a pierdut un picior. Întâmplător nu eu am fost acolo, ci el, cred că era o distanţă de câţiva metri între noi. Am auzit o explozie, nu ştiam ce e, nu ştiam că a călcat pe o mină. Comandantul a dat ordin să ne culcăm. Toţi ne-am aruncat pe burtă şi aşteptam. Credeam că suntem atacați. După câtva timp cel de lângă mine a început să strige: *Ein li reghel! Nu am picior!* Se știe că la început, în prima clipă, omul nu simte durerea. Așa am descoperit că el a călcat pe o mină. Ei bine, astea ar fi aventurile mele militare. În afară de asta n-am fost niciodată într-o luptă.

Și încă poze. Tambour e numele firmei industriale la care am lucrat treizeci de ani. Eu am fost specialistul de polimeri al firmei, cel mai mare fabricant de vopsele în Israel până azi, care avea și două fabrici de polimeri. Mai lucrez pentru ei din când in când. Şi acum, nouă ani după pensionare, mai primesc salarii de la ei pentru consultanţă.

Poze de familie. Nepotul nostru, fiul lui Anath. Tot felul de evenimente familiale. Cu părinţii, cu unchiul din Budapesta care a fost în vizită şi cu un prieten al familiei. Mama, părinţii Avivei, Aviva, tata, eu. Asta e la Tiberias unde tata a lucrat la o farmacie. Asta a fost în Bordeaux, am fost la o conferinţă şi cina de gală a fost organizată în Saint Emilion într-o pivniţă de vinuri.

Precum ţi-am spus, noi am fost mulţi ani ocupaţi cu navigarea. Ne-am cumpărat o barcă cu pânze, încă înainte de a avea televizor, înainte de a avea locuinţă. După maşină, a fost prima achiziție serioasă pe care am făcut-o în Israel, realizarea unui vis din copilărie. Plecam în special în Sinai. Corabia putea să fie pusă pe acoperişul maşinii, luam cu noi două corturi, bidoane cu apă, că nu aveam apă potabilă pe malul Mării Roşii. Într-unul din corturi dormeam, în celălalt stăteam în timpul zilei şi găteam. Cele câteva zeci de litri de apă erau de ajuns pentru două săptămâni. Aveam şi o barcă cu vâsle care putea fi umflată. Am făcut şi excursii în Deșertul Sinai, o regiune excepţională, unică în lume.

Aici sunteți la degustare de vinuri.

Da, nouă ne place să bem vin. Multă vreme am fost considerat specialist, că în Israel aproape nimeni nu cunoștea vinurile. De atunci situația s-a schimbat cu desăvârșire. Astăzi avem și vinuri israeliene foarte bune.

Aţi ajuns în Israel ca Andrei (Bandi) Weiss şi Lia Reich.

Eu am vrut imediat să-mi schimb numele. După ce ne-am căsătorit, ne-am dus să ne schimbăm numele în Aviva și Alon Gal.

De unde vine Gal?

În prima zi la chibuţ am primit o carte: „Elef milim” („O mie de cuvinte”), manual de limba ebraică. Mă preocupa deja treaba asta cu numele şi am căutat printre substantivele care apăreau acolo. (*Râdem*) „Gal” înseamnă „val”, iar noi eram îndrăgostiți de mare, o noutate pentru niște timișoreni ca noi. Cum spuneam, mai târziu ne-am cumpărat o barcă cu pânze, cu care am navigat timp de douăzeci de ani. Am zis: „Ăsta e numele, e un nume scurt și e pe la începutul alfabetului”. Încă nu ştiam că la examene la Technion nu te cheamă după alfabet, că este examen scris. În România ajungeam la rând numai după-masa cu W-ul meu.

De ce ai vrut să îţi schimbi numele?

Pentru că visul meu era să încep o viaţă nouă ; schimbarea numelui a fost un fel de declarație simbolică a renașterii mele. Mai era și un motiv practic: Şi Weiss şi Andrei erau nume incomode în ivrit. Pot fi scrise şi citite în numeroase combinaţii, aşa că nimeni nu ştia dacă sunt Andri, sau Endri sau Weiss, sau Wiss. Ebraizarea numelor era şi la modă, dar nu de asta am făcut-o. Eram hotărâți să începem o viaţă nouă.

Interviu realizat de **Getta Neumann**, noiembrie 2012, Haifa, Israel.

22. Alon și Aviva Gal. Haifa 2012

23. Ladislau Rooth după concertul dirijat în Sinagoga din Cetate. 2013

Ladislau Rooth

Ce scoți din orchestră - acolo e arta.

Cunoscut evreimii timișorene ca Roth Laci, numele de Ladislau Rooth l-a primit de la Aca de Barbu, soprană renumită și prima directoare a Operei de Stat din Timișoara, maestrul are statura unei figuri mitice nu numai printre evrei, ci și pentru timișorenii iubitori de muzică. În 1948 debutează la vârsta de 28 de ani ca dirijor, în 1953 deja devine prim-dirijor al Operei timișorene, în 1958 este pe punctul de a deveni director al acestei instituții. Un tânăr frumos, cu o eleganță înnăscută, sclipitor și entuziast, Roth Laci cucerește publicul. După emigrarea în Israel succesele continuă în diferite săli de operă și de concerte în lumea întreagă. Arcul de boltă a traiectoriei vieții lui Ladislau Rooth pornește din Timișoara și după 30 de ani se desăvârșește la Timișoara. Muzicienii, melomanii și toți cei care îl cunosc îl admiră pentru măiestrie, îl iubesc pentru omenie și farmec.

Laci dragă, au trecut mai bine de 50 de ani de când te-am văzut când am fost la voi acasă în locuința voastră din centrul orașului de pe Corso, scurt timp înainte de ați fi emigrat în Israel. Erai tânăr dirijor talentat la Opera din Timișoara, bun prieten cu părinții mei. Acum ai venit din Israel și ai dirijat în Sinagoga din Cetate concertul dedicat Întâlnirii evreilor din lumea întreagă, cât și memoriei tatălui meu, rabinul dr. Ernest Neumann. Concertul a fost un mare succes ca spectacol și ca regăsire emoțională, mulțumită mai cu seamă prezenței tale. Mă bucur mult că stăm de vorbă și îmi povestești despre parcursul tău.

Eu m-am născut la Satu Mare, dar la vârsta de 11 ani am ajuns aici, la Timișoara și am terminat Liceul Piarist în 1940. Tata a avut un magazin și o mică fabrică de marochinărie pe *Mercy utca*, în Cetate, strada care merge de la Piața Sfântu Gheorghe spre Primăria veche. Când s-a mutat la Oradea în '40, i-a mers chiar foarte bine, iar după război, când s-a întors aici, la Timișoara, s-a combinat cu o fabrică de piele Lederer sau așa ceva. Asta a fost meseria lui și asta a făcut până la plecarea în Israel. El s-a născut în 1891 în Ungaria, nu departe de Debrecen care a fost Austro-Ungaria până în 1918. A făcut și armata acolo.

El se simțea mai aproape de unguri decât de români?

Sigur că da! El a vorbit foarte, foarte greu românește. Și mama mea tot în Ungaria s-a născut, în Nagykálló, unde a trăit rabinul care a scris cântecul acela *Szól a kakas már* pe care-l cânta tatăl tău de Pesah. Părinții mei veneau din familii nu chiar ortodoxe, dar religioase. Tatăl mamei mele a fost ortodox, nu exagerat de religios, dar totuși. Iar tatălui meu i-a plăcut viața religioasă, cu toate că nu știa el prea mult… Evreii din perioada asta din Ungaria și din România se duceau toți la sinagogă și spuneau rugăciunile, dar nu înțelegeau nimic, pentru că nu știau ebraică, doar câteva cuvinte, dar restul nu. În general, în cărțile de rugăciuni în Germania și Ungaria, pe o parte e în ebraică și pe partea cealaltă e traducerea în limba pe care lumea o vorbea, în ungurește sau în germană.

Tatăl meu a fost chiar foarte strict în păstrarea ritualului și m-a obligat și pe mine. Noi am fost membri la Comunitate și eu trebuia să stau cu tatăl meu fiecare vineri seară și sâmbătă înainte de masă, să nu mai vorbesc de sărbători, cu papuci[153] si cu nu știu ce... (*râde*) Sigur că da! Și el a fost întotdeauna ultimul care părăsea sinagoga; eu cu prietenul meu Gyuri Politzer îl așteptam afară, iar Politzer îl întreba: „*Roth bácsi, a kulcs magánál van?Maga zárta be a templomot*?”[154] Așa că acasă noi eram cașer, am ținut ritul. După Bar Mițva, trebuia să pun *tefilin*[155]... Obiceiuri pe care după aia le-am cam pierdut. Le-am pierdut, pentru că…

M-am dus în '40 la o nuntă la verișoara mea în Satu Mare și acolo m-a prins alipirea Ardealului. Știi că prin Dictatul din Viena s-a cedat Ungariei Satu Mare, Oradea, pâna la Salonta. Iar eu tocmai atunci m-am dus de la Timișoara la Satu Mare la nuntă și acolo m-a prins. Am anunțat părinții: „Voi stați liniștiți, că eu caut să vin înapoi cu prima ocazie.” Că erau încurcături atunci la frontieră, nu era ușor să treci, dar părinții mei, pentru că tatăl meu în fond a servit în Austro-Ungaria pe vremuri, au vrut **ei** să vină după mine.

Și asta a fost nenorocirea noastră

În '40 ați ajuns cu toții la Satu Mare…

La Timișoara au lichidat din păcate totul și în patru zile au ajuns și ei în Ungaria. Părinții au venit, apoi s-au stabilit la Oradea, că aveau prieteni și afacerile au mers foarte bine, din acest punct de vedere a fost excepțional, până la apariția legilor contra evreilor. Când în ’44 au intrat nemții în Ungaria, atunci au început problemele. Până atunci, nimic de spus, a mers chiar foarte bine. Tatăl meu trăise în Imperiul Austro-Ungar și a fost foarte fericit că în sfârșit se va întoarce. Cu greu a învățat câteva cuvinte în românește! Și asta a fost nenorocirea noastră, știi? Că atunci când s-a alipit Ardealul, el imediat s-a simțit ungur: „Hai să ne întoarcem în Ungaria!” Și aici a făcut un pas greșit. A mers bine în primii ani, dar după aia, nu mai trebuie să-ți povestesc, toti am ajuns în lagăre de concentrare. Mama mea, în noaptea sosirii, a fost trimisă în camera de gaz.

Am fost deportați din ghetoul din Oradea. Au fost anumite etape, a venit prima lege contra evreilor, apoi a doua, după aia ghetoul și continuarea pe care o cunoaște toată lumea. Tatăl meu și cu mine am supraviețuit, mama din păcate nu... Asta e...

Ungurii au fost antisemiți... sunt astăzi antisemiți și o să fie și mâine antisemiți. Eu sunt de părere că astăzi ei sunt mult mai antisemiți decât nemții și decât rușii. Astăzi, în Europa unită, mi se pare cam curios… După tot ce-au făcut, nu? Și **când** au făcut-o? Au făcut-o cu 5 minute înainte de 12. Războiul era pierdut. Au dat mai mult decât au cerut germanii! Au dat

[153] În timpul Marilor Sărbători, Roș Hașana și Iom Kipur, nu se poartă pantofi de piele, considerați ca articole de lux.
[154] Nenea Roth, aveți cheia? Dumneavoastră ați închis sinagoga? (trad.din magh.)
[155] Două cutiuțe din piele cu pasaje biblice pe pergament în interior care se pun pe cap si pe braț în timpul rugăciunii de dimineață.

pe tavă. Și acum iarăși își permit, chiar în parlament, oameni ai legii, să ceară să se facă liste cu evrei și ce știu eu ce încă! Apoi își cer scuze! A fost un meci de fotbal Ungaria-Israel. Când s-a cântat imnul Israelului, *Hatikvah*, un grup de oameni au făcut ‚pfui'...

Nu v-ați așteptat la ghetoizare?

Nu s-a crezut că ungurii vor face ghetou, pentru că era deja 1944, când a fost foarte clar că nemții au pierdut războiul. Aliații debarcaseră deja în Sicilia, rușii au intrat în război și cu atâtea fronturi, era clar. Și ungurii au livrat mai mult de jumătate de milion de evrei 5 minute înainte de 12, înainte de sfârșit, când nu mai era cazul. Uite, bulgarii nu și-au dat evreii!

Ați fost la Auschwitz?

Am fost la Auschwitz, la Mauthausen și după aia la Ebensee[156]...

Cum ați aflat de soarta mamei?

Când ea a coborât din vagon, a fost sfătuită să ia în mână un copil mic, că i s-a spus c-atuncea intră ca îngrijitoare de copii și n-a fost adevărat … (*Dimpotrivă!*) Păi dimpotrivă, sigur... Toți cei cu copii au fost trimiși în gaz. N-am mai auzit absolut nimic de la ea, am mai cercetat în stânga și în dreapta, dar nicio urmă...

Ați rămas împreună, tu și cu tata?

Da, tot timpul deportării. Eu l-am ajutat foarte mult, pentru că a fost o perioadă când am fost în lagărul din Melk[157], lângă Viena undeva, un loc mic. Era un lagăr nou, acolo s-a format o orchestră. (*Era ca în Theresienstadt?*) Nu, Theresienstadt a fost vizitat de elveţieni şi de Crucea Roşie, dar ăsta nu, dar au vrut aşa, să aibă şi ei o mică orchestră. A fost un medic din Budapesta care a cântat, după aceea a mai fost un violonist polonez şi eu am cântat, au adus o pianină. Cinci luni am tras-o destul de bine şi am putut să-l ajut şi pe tata, că a mai picat, ştii, mai ceva mâncare pe ici, pe colo.

Pentru cine aţi cântat?

Păi am cântat şi pentru deţinuţi, pentru bucătari şi au mai ieşit ceva cartofi… Ne-au dus la bucătărie, pentru că bucătarii, cât au gătit, au vrut să audă muzică. (*Râsete.*) Și noi am fost foarte fericiţi, pentru că de acolo a ieşit totdeauna sau o jumate de pâine sau câțiva cartofi şi ceapă. (*Și n-a trebuit sa faceţi muncă fizică?*) Nu, noi care am fost în orchestră, nu... Dar după şi înainte de asta, la Birkenau, da. Acolo, da. Acolo am lucrat la curăţarea liniilor ferate după bombardamente… Da, cam aşa… (*oftează*)

Ai reușit să izolezi cumva capitolul deportare?

Nu. Nu, din contră, tocmai acuma mă preocupă extraordinar de mult, acum, în ultimii 5-6 ani. Înainte, cât am lucrat mult mai intens, parcă a fost pe planul secundar, dar acuma mă preocupă foarte mult și mă deranjează, nu că mă deranjează, mă... (*Te tulbură.*) Da, da. Acuma e interesant că revine din nou. Dacă mama mea ar fi murit de o moarte naturală, asta e, n-ai ce face. Dar dacă mă gândesc că cele 12-13-14 minute cât durează gazarea, ce chin a fost și la ce s-a gândit în aceste câteva minute… că probabil s-a gândit la noi că în altă parte cu noi se întâmplă același lucru. Așa că, din contră, mă preocupă…

În lagăr, împreună cu tata, ați suferit mult…

Păi da, ca și toți. Ca și milioane de oameni. Ne-am mirat că am scăpat, că asta e o minune. Noi am trecut și printr-un bombardament, că americanii n-au știut că Melk este un lagăr și într-o duminică au tras cu mitralierele și au aruncat niște bombe. Și mie mi-a intrat ceva în picior, dar a ieșit după aia. Dar în afară de asta, situația se putea schimba dintr-o secundă în alta, puteau să facă o selecție și gata, erai terminat. Tatăl meu era un om slab fizic, el nu avea mai mult de 53-55 de kg. Dar vezi că nu asta e decisiv, nu știu, nu există nicio logică. Nicio logică…

În orice caz, perioada cea mai grea a fost parcă *Mauthausen. A fost parcă cea mai grea. (Unde n-ai putut cânta...) Nu, acolo s-a lucrat și cine a fost inutil, imediat a fost eliminat. Am*

[156] Lagărul de concentrare lângă orașul Ebensee, Austria, aparținea de lagărul de concentrare Mauthausen.
[157] Lagărul de concentrare în orașul Melk, Austria, era un lagăr extern de muncă forțată al lagărului Mauthausen.

avut noroc că am ajuns într-un transport pentru un lagăr mai mic. Ultima perioadă a fost foarte grea, că Germania era deja încercuită din toate părțile și n-am mai avut nimic de mâncare și unica mâncare care a ajuns la noi a fost coaja de cartofi. Dar cu pământ cu tot, știi, ca… să fie totuși mai gros. (*Râsete.*) Da, asta e, asta a fost, pentru că deja armata și paza au mâncat numai cartofi și noi am mâncat numai coaja în apă călduță, asta-i. No, a fost groaznic, ce să facem...

Ai avut o viață extraordinară, extrem de plină și o trăiești din plin, asta e victoria ta asupra barbariei.

Și sunt mulțumit că, slavă Domnului, acasă se menține și nevasta oarecum și să dea Dumnezeu să rămână așa, cât se poate. Ce să facem... acuma ne uităm mai mult spre copiii noștri, știi? Cu ei suntem în regulă. Nepotul meu are succes. E muzician, are succes si nevasta este actriță la Cameri, la teatrul Cameri, face filme la Berlin. Ceea ce face el mie nu îmi place. (*Râsete*) Muzica aia, eu fug, mie să nu-mi cânte! (*Râsete.*) Și îți spun, din punct de vedere material, ei sunt mai bine situați ca noi. Astăzi Elton John valorează mai mult decât Mozart.

Ai spus că la Melk ai cântat într-o orchestră. Cum a fost?

La Melk a fost un lagăr nou, înainte de sosirea noastră cu o lună sau cu două s-a terminat, clădit de prizonieri, desigur. La Auschwitz noi am încercat să ajungem pe transporturi în alte lagăre, numai să scăpăm de acolo. Și odată am reușit și am ajuns la Melk. Fiind un lagăr nou, n-a fost prea multă lume, au fost 7.000 de prizonieri. Ne-au întrebat după meserii. Au fost de toate, frizeri, desenatori, muzicieni, medici. S-a găsit un medic din Budapesta, care cânta foarte frumos, n-a spus că este medic, pentru că medici au fost mulți, a spus că-i cântăreț. Cântăreț de operă. Și așa s-a adunat o orchestră de vreo 14 persoane. La început, neavând pian, mi-au dat un acordeon, pe urmă au adus o pianină. Și așa am scăpat. Știi de ce? Pentru că am mai cântat pe la bucătărie și bucătarii ne-au dat la fiecare vreo 2-3 cartofi și o bucățică de pâine. Ăsta a fost secretul vieții, știi? Să ai ce să mănânci!

Era lagăr de muncă forțată, nu era un lagăr de exterminare, nu-i așa?

Melk era un lagăr de muncă unde ieșeau brigăzi de muncitori în diferite locuri unde s-a bombardat, la curățit după bombardamente, la construirea drumurilor. A fost *Nachtschicht* și *Tagesschicht*, se lucra în tură de zi, de noapte. Dar n-a fost lagăr de exterminare, bine, așa acțiuni individuale au mai fost, dar nu gazare. În ianuarie ’45, rușii erau deja aproape de Viena, atuncea ne-au mutat, ne-au transferat la Ebensee. Știi unde-i Ebensee? Aproape de Bad Ischl, în regiunea Salzburg, pe malul unui lac foarte frumos, Traunsee. Acolo situația era mult mai grea decât la Melk, pentru că ne-a comasat cu cei care deja erau acolo, erau 18.000 de oameni în lagăr. Și nu mai era nimic de mâncat, pentru că s-a strâns cercul, dintr-o parte se apropiau americanii, englezii și din cealaltă parte, rușii. Și nu mai aveau de unde să se aprovizioneze cu mâncare. Atunci am dus-o foarte greu, cam o lună ne-au dat numai coji de cartofi. Cartofii îi mâncau militarii.

Erau numai evrei în lagăr?

Nu, de toate, din toată Europa, foarte mulți polonezi și olandezi. Erau deportați politici, prizonierii de război n-au fost în lagăr, au fost separat. Erau țigani, foarte mulți țigani germani. Toți sefii de baracă și Lagerälteste[158] și Kapo[159] erau nemți scoși din pușcărie pentru fel și fel de acțiuni. Deci, asta a fost o perioadă grea, noroc că a ținut numai până în 8 aprilie, că în 9 aprilie au intrat americanii. Pe noi ne-au eliberat americanii. Eu am stat atunci încă o săptămână, când am ajuns să cânt pentru americani. Am cântat cu un violonist polonez și muzică clasică, sonate de Mozart, Bethoveen și eu știu ce. Pentru militarii americani. Au aflat cumva de noi și pe violonistul polonez și pe mine ne-au luat și ne-au întrebat dacă vrem să cântăm timp de două ore pe un vapor care mergea pe Traunsee de două ori pe săptămână. Am spus, sigur că da. Și asta a fost o nenorocire, pentru că ne-au dat atâtea conserve și atâtea

[158] Prizonieri cu un grad în administrația lagărului

[159] Prizonieri numiți de personalul SS într-un lagăr de concentrare să execute sarcini administrative.

lucruri pe care nu ar fi trebuit să le mâncăm după un an în care... n-am mâncat nimica! Așa că eu am picat într-un tifos. Un *hastifusz*! (*Magh. N.a.*) Tifos intestinal. M-au dus la un spital american și am stat trei săptămâni și după aia am luat drumul spre casă. Tata a stat la niște țărani cât timp eu eram la spital și după aia ne-am dus acasă.

Dar știi care-i culmea? Asta trebuie să-ți povestesc, pentru că sună cam comic. Când am ajuns la Budapesta, aveam, natural, haine foarte ciudate, știi? Adunate așa... (*Râde.*) Dar n-am avut încotro. Mama mea a avut un frate la Budapesta pe Erzsébet Körut, a fost medic dentist. Și ei n-au fost deportați, au fost doar în *csillagos ház*[160]. După eliberare ei s-au întors în locuința lor. Și noi, neavând altă adresă decât la fratele mamei mele, ne-am dus acolo cu tatăl meu și am sunat la ușa de serviciu, unde se intră în bucătărie. A venit nevasta lui, a deschis puțin ușa, s-a uitat așa și-a zis: *Máma nem adunk a koldusoknak!*[161] (*Râde*) Că a crezut că suntem cerșetori! Cam așa am arătat noi… Când i-am spus „Nu, stați, că suntem...", a strigat: „Vai de mine!" Așa a fost, astăzi e deja un banc, dar atunci era într-adevăr foarte trist. Am stat puțin la Budapesta și ne-am prezentat la fel și fel de birouri. Și după aceea ne-am întors la Oradea să mai vedem ce a mai rămas din casă. N-a rămas nimic, pereți goi! (*Râde*) Și am revenit la Timișoara. Și de acolo știi mai departe, adică eu m-am întors după aia la Budapesta să-mi termin studiile și tatăl meu după aia s-a căsătorit încă o dată. Cu o unguroaică, adică cu o evreică din Budapesta care din păcate după 4-5 ani a murit. Și după aia s-a căsătorit încă o dată cu o femeie cu care a venit aici, în Israel... Amândoi sunt inmormântați în Israel. În 1960 am fost cu toții împreună pe vapor, am ajuns împreună în Israel.

Cum îți explici că naziștii au considerat că muzica este necesară în lagăr?

Ascultă, eu nu pot să-ți explic ce a trecut prin capul lor, dar ei au folosit orchestra și pentru lucruri foarte foarte triste. De exemplu, dacă cineva a evadat și l-au prins, atunci la întoarcere când l-au condus prin poartă, orchestra trebuia să meargă după el și s-a cântat *Alle Vöglein sind wieder da*.[162] Și trebuia să se cânte muzică, un vals de Strauss când l-au executat. Așa că... Nu era totdeauna... cum să spun, pozitivă, această orchestră. Au permis câteodată să se cânte duminica pentru deţinuţi. Cel mai mult s-au distrat, cum ți-am spus, bucătarii. Și asta a fost pentru noi cel mai prețios, pentru că de acolo am ieșit cu ceva. Am avut noroc că *Lagerführer*[163] al nostru a fost iubitor de muzică. Asta era. Pentru că el a dat ordin să se aducă un pian pentru noi, și au adus de undeva o pianină, era mare lucru. Era german, desigur. Nevasta lui a fost fata lui Himmler.

Ai văzut scene de cruzime, de barbarie?

Vai de mine! Vai! De asta nici nu-ți povestesc, pentru că… , dar cum să nu... Cum să nu văd?! Eu nu cred să fie unul care n-a văzut așa ceva. Vai de mine! În special cruzimi cu copii mici de 3-4 luni, vai de mine, nici nu-ți poți închipui și nici nu-ți povestesc asta. Nu, nu.

Într-adevăr e ceva de necrezut că un popor din centrul Europei, cu o cultură de sute și sute de ani și cu un Goethe și cu un Schiller și cu un Bethoveen și așa mai departe, cum de s-au lăsat hipnotizați de un dictator nebun. Asta-i ceva de necrezut! În sfârșit…

Mi-ai povestit că ai primit o educație religioasă temeinică. Ce ai reținut din ce ai învățat acasă?

Eu nu sunt extremist, dar credința o am și în special în ultimii 10-20 de ani țin la religie. Natural că noi avem casa cașer, e clar. Și eu mă duc la toate sărbătorile mari, că aproape de noi, la 50 de metri, este o sinagogă și mă duc și la Iom Kipur și la *Roș Hașana* și câteodată și

---

[160] Casă cu stea. (trad. din magh.) Între iunie și decembrie 1944 aproximativ 2000 de blocuri marcate cu o stea galbenă au devenit domiciliul forțat pentru evreii din Budapesta. În decembrie 1944 evreii au fost mutați în ghetou.

[161] Astăzi nu dăm la cerșetori. (Trad. din magh.)

[162] *Toate păsărelele s-au întors* (trad. din germ.), cântec german tradițional pentru copii.

[163] Conducătorul lagărului (trad. din germ.)

vineri seara când simt că vreau să mă duc să stau acolo să ascult. Eu mă duc, dar băiatul meu mult mai puțin, chiar din contră, avem câteodată discuții în contradictoriu. Dar eu țin oarecum la religie și la obiceiuri, aprind lumânări de Hanuka și alte chestii mărunte. Asta e și frumos, sărbătoarea luminilor. Fac, pentru că așa am văzut la părinți.

Faptul că ai fost deportat, faptul că ți-ai pierdut mama nu ți-a clintit credința?

Credința? Nu. Asta m-a afectat altfel, în special în ultimii 10 ani. M-am gândit că poate și eu sunt vinovat, că am plecat la Satu Mare și m-a prins acolo alipirea Ardealului și după mine au venit părinții, că dacă nu plecam, ei nu veneau... rămâneau în Timișoara. Ar fi fost totul altfel. Am un prieten psihiatru care mi-a spus: „Degeaba te frământi, astea-s chestii trecute." Gândește-te că mama mea a murit la vârsta de 44 de ani. Acuma îți spun că dacă așa trebuia să fie, mai bine că s-a întâmplat așa și n-a mai îndurat un an sau nu știu cât ca după aia să moară. A scăpat măcar de umilințe și de tot ce ar fi așteptat-o în lunile următoare. Pentru că nu a fost ușor și eu mă mir câteodată cum am scăpat noi.

Despre muzică și modele

Când ai descoperit că ai talent muzical?

Eu m-am născut în Satu Mare, ţi-am spus... Ca fiecare *yidischer kind*[164], am început să învăţ pian, am avut lecții la călugărițe, la o mânăstire. A mers destul de bine, așa că am mers la conservator. Apoi ne-am mutat la Timişoara, pentru că tatăl meu a avut un coleg care l-a convins că aici merg mai bine afacerile, şi când am ajuns aicea, am ajuns la Freund Leo. Foarte bun profesor! El într-adevăr mi-a deschis orizontul, dar eu la vârsta de 16-17 ani am simţit că pianul nu-mi ajunge, m-a interesat mult mai mult compoziţia şi să aud orchestre şi am neglijat puţin pianul. Atunci când am ajuns la Budapesta, adică în 1940, m-am prezentat pentru pian la Academia de Muzică Franz Liszt. Profesoara mi-a spus: „ *Maga egy slamper*[165]" *(Râsete.)* Zic eu, dar de ce? „Pentru că acolo unde nu ştii exact notele, improvizezi." *(Râsete.)* Şi atuncea ea mi-a spus să iau pianul ca materie obligatorie, dar să mă înscriu la compoziție. I-am ascultat sfatul şi am avut noroc şi am prins 2 ani cu Kodály Zoltán. El după aia s-a pensionat şi am ajuns la un alt compozitor foarte cunoscut, Farkas Ferenc. La compoziţie a mers destul de bine, dar n-a fost chiar grozav, în schimb am fost foarte bun în orchestraţie. Eu am stat într-o bancă cu Ligeti. (*El a devenit mare compozitor.*) Da, tocmai asta m-a decis… am văzut ce face el și ce fac eu, a fost aici şi acolo, ştii? Şi m-au sfătuit şi profesorii: Treci la dirijat! Am făcut dirijatul paralel cu compoziția, n-am neglijat, am terminat compoziţia, dar fără să fac din asta meserie. Din compoziţie am profitat pentru orchestraţie.

În '44 când au intrat nemții, a trebuit să întrerup și am terminat ultimul an după ce m-am întors din deportare. După ce am terminat în Ungaria, m-am dus pentru un an la Santa Cecilia la Roma şi am studiat orchestrație pentru muzică de cinematografie. M-am întors în ţară şi m-au angajat la operă, unde am început ca asistent, mi-au dat numai balete mici şi încet cu încetul operă. În meseria asta se învaţă bazele, dar restul se fură de la dirijori mai în vârstă, cu experienţă... De fapt te uiţi la ei și îţi iei ce-ti convine ţie și laşi la o parte ce nu-ţi convine.

Care sunt operele tale preferate?

Operele preferate? Îți spun, și eu m-am gândit la chestia asta... Am câteva. În primul rând este *Flautul Fermecat*. Mozart. Cât am fost la operă aici la Timișoara, toate operele de Mozart eu le-am făcut. Și de asta de fapt m-au ținut și în Mexic - pentru opere germane. Am făcut

[164] Copil evreu (idiș)
[165] Dumneata ești șlampăt. (trad. din magh.)

Mozart, toate operele. După Mozart, interesant, este un salt foarte mare, ştii? Pentru că după Mozart, îmi plac operele ruseşti. *Oneghin, Dama de pică, Boris Godunov*. Nu mă omor după Verdi. Şi nici după Puccini. Mozart rămâne *Liebling*-ul. Apoi operele ruseşti, în special, îţi spun, Ceaicovsky care este de o bogăţie melodică inexplicabilă! Este ceva... şi subiectul, *Oneghin* de Puşkin! În urmă cu 15-16 ani am dirijat la Miami o dată *Dama de pică*, după aia în Mexic am făcut *Oneghin*, am făcut şi Stravinsky, adică lucrări mai moderne... Am făcut şi operă modernă, fără să îmi placă, am făcut Alban Berg, *Wozzeck*. Am făcut, nimeni n-a vrut să facă şi am spus, hai să facem, dar fără poftă şi fără... (*Ai dirijat opere de Janáček?)* De Janáček am făcut lucrările lui simfonice, am făcut Sinfonietta, am făcut *Taras Bulba*. Este formidabil ! Nu se compară! Janáček este extraordinar! Am chiar o înregistrare foarte bună cu filarmonica din Mexic cu Janáček.

Am câteva înregistrări de lucrări chiar frumoase. Am făcut nu demult la Bratislava *Recviemul* lui Lloyd Webber. Nu-l ştii? E foarte interesant... (*De Andrew Lloyd Webber care a compus musicals?)* Lloyd Webber care a scris *Fantoma*... A scris un recviem, prima înregistrare a făcut-o Domingo şi este o lucrare extraordinară, este o parte, *Pie Jesu,* un solo de soprană cu un copil, un băiat cu o voce înainte de mutaţie... Fantastic de inspirată, extraordinar de bine lucrată! Am avut un program unde am făcut două recvieme, unul de Mozart si unul de Loyd Webber. (*Cam departe unul de altul.*) Peste două sute de ani, da.

Te-ai ocupat de muzică sinagogală?

Să ştii că eu scriu de 11-12 ani cel puţin 25 de orchestraţii de muzică liturgică pe an pentru Yuval Symphony Orchestra dirijată de Mordechai Sobol care a fost şi el *hazan*[166] şi care aduce *hazanim* din America. Este un *hazan* în Israel acuma pe care îl cheamă Meir Helfgott. E tânăr şi şezând pe scaun îţi scoate re de sus, re, nu do.... Este ceva fantastic! Un fenomen în gât. El are comunitatea în New York. Şi este majoritatea timpului acolo si taxează pentru concerte de la 10.000 de dolari în sus. (*Râsete.*) Păi da! Şi pentru el am scris câteva lucrări, adică câte o orchestraţie pentru Yuval Orchestra.

În ultimii ani am scris foarte mult, am scris pentru Domingo, am scris pentru Barbara Streisand. (*Îi cunoşti personal?)* Da, cu Domingo am făcut o grămadă de spectacole. Şi în Israel am facut cu el multe spectacole, după aia am fost cu el o dată în Anglia şi foarte multe spectacole în Mexic. El este un om foarte cumsecade şi este într-adevăr un prieten al Israelului, pentru că în fond el acolo şi-a acumulat, şi-a făcut experienţa şi repertoriul şi ieşind de acolo şi-a făcut un nume mondial. Am mai făcut cu el *Aida*, am făcut *Adriana Lecouvreur*...

Care dirijor este modelul tău?

În ultimul timp am fost îndrăgostit de, şi <u>păcat</u> că a murit, Carlos Kleiber. A fost fantastic! Şi după el, mie îmi place Abbado. Este foarte exact şi nu face circ. Nu dirijează pentru public să facă show. Dirijează pentru orchestră. Este unul dintre dirijorii excepţionali care circulă astăzi. Kleiber a fost ceva nemaipomenit şi a avut şi un şarm... Şi după aia, ştii cine a fost foarte mare? Din păcate a murit şi a fost un om foarte cumsecade, Ferenc Fricsay. Ungur. El s-a căsătorit cu o doamnă suedeză a cărui tată a fost ca reprezentant aici la Timişoara şi au stat la Konstanz lângă Bodensee. A murit tânăr, a fost un dirijor excepţional, excepţional, Ferenc Fricsay. Bine, aşa sunt foarte mulţi. Mie ăsta din Venezuela din care se face acuma mare tam tam... Gustavo Dudamel, asta-i mai mult un show, ştii cu haine, cu ... (*Cu părul vâlvoi.*) Da, da, dar este puţin teatru, ştii? (*Dar face bine ce face, pentru că popularizează muzica clasică.)* Face, şi ce face, face totul bine. (*Şi atrage tineretul.*) Sigur că da! Dar nu se compară cu Karajan şi Fritz Reiner şi Furtwängler sau Solti. Dirijatul lui Solti era nervos şi cu stânga, dar probabil că în repetiţii cerea mult. Acolo e arta - ce scoţi din orchestră. A fost un dirijor excepţional.

---

[166] Cantor (trad. din ebraică). *Hazanim* este forma de plural.

Cariera la Timișoara și în întreaga lume

Eu am avut posibilităţi excepționale de dezvoltare aici, că am intrat la Operă de la înfiinţarea ei în 1946. Am avut tot sprijinul într-adevăr şi am ajuns să fiu în '53 prim-dirijorul Operei. Şi în '57 am fost delegat, pentru că directorul a plecat pentru ceva studii, să-l înlocuiesc pe director şi în '58 când am înaintat, am fost suspendat şi declarat „duşman al poporului". Da. Pentru că voiam să plec la „imperialişti"...

Ce te-a determinat să pleci? Ai avut o poziţie foarte frumoasă! Ai putut să te şi desfăşori din punct de vedere profesional...

Ascultă! Totuşi, cu sistemul ăsta nu prea am fost eu mulţumit. Să îţi spun de ce. Eu am fost trimis de două ori în Bulgaria ca „guest conductor"[167]. Am fost în Polonia, în Gdansk, chiar de două ori. Dar mă deranja că mi-au dat un paşaport pe care trebuia să-l predau când veneam înapoi, că plecam numai atunci când ei mă trimit, nu atunci când vreau. Şi eu am sperat aşa, la ceva mai mult, că ştiam că pot. Știi cum este, fiecare, în special în meseria noastră, care nu e numai chestie bănească, are visul de a realiza ceva mai mult. În afară de asta, mama nevestei mele a primit paşaportul în 1950. Ea a plecat şi atunci natural că nevasta mea a dorit și ea să plece. Tatăl ei, doctorul Brück, a murit mult mai devreme...

Are legătură cu Casa Brück[168]?

Păi sigur că da! Aia din Piața Unirii. Aia nu e a nevestei, este a familiei nevestei, dar nu direct. Casa unde-i farmacia, jos. (*Care a fost Weiss patika.*[169]) Exact! Dar tatăl nevestei mele a fost laringologul, doctor Paul Brück. El a murit după o operaţie, a pus capul jos şi brusc... Şi mama ei a plecat în Israel şi atunci nu puteam să spun că nu plecăm, că totuşi, era greu pentru ea. Şi până la urmă m-am gândit, poate în Israel se deschid alte posibilităţi… În '60, adică în '58 am înaintat cererea pentru Israel. Atunci a intervenit problema aceea cu Nasser care a convins autorităţile româneşti să stopeze emigrarea în Israel. După aia am dat cererea încă o dată şi în '60 am primit şi am plecat în 1960 vara. Am început acolo cam greu, ţara mică cu … (*Cu foarte multe orchestre!*) **Acuma** sunt multe, atunci prea au fost! Atunci când eu am plecat, viața muzicală era foarte foarte limitată, aşa că m-am uitat să văd ce se poate face în străinătate şi am reuşit, nu spun că uşor, foarte greu!

Deşi m-am înşelat puţin, pentru că posibilităţile au fost foarte-foarte slabe, ţară mică şi... (*Şi foarte tânără!*) Păi da, când eu am plecat, a avut vârsta, din '48 până în '60, sunt 12 ani. Dar am plecat după 2 - 3 ani să văd în Italia şi aşa am făcut ceva legături şi am prins un contract. Am fost câțiva ani în Salzburg la Landestheater, după aia în Mexic la Operă timp de 11 ani. După aia am fost în Pretoria, Africa de Sud, trei ani, la filarmonică.

Eram în Mexic de 11 ani, când a fost schimbarea asta mare în Europa cu revoluția și tot. Atunci m-au chemat înapoi la Timișoara, la operă, că aicea toată lumea a fugit în stânga și în dreapta, fiecare a crezut că în Europa curge numai lapte și miere, știi? Dar nu a fost chiar aşa de simplu. După 11 ani în Mexic, m-am gândit că-mi prinde bine să schimb şi am fost foarte bine primit aici şi am stat 2-3 luni în fiecare an. Am colaborat, am făcut câteva premiere, am făcut câteva turnee, am fost cu orchestra Operei din Bucureşti cu opera *Cenerentola* de Rossini în Anglia, în Olanda, în Germania. După aia am fost cu Timişoara cu *Răpirea din Serai*. Şi am mai fost în Olanda de două ori cu *Voievodul Ţiganilor* şi cu o operă olandeză pe care eu am refăcut-o din ceva fosile ale unui compozitor olandez. Acuma călătoresc foarte puţin din cauză că Susi e în situaţia în care e, dar nu am răbdare totuşi să stau în loc. Am puţine concerte, 6-7 concerte şi mi-ajunge…

Ai povestit că la Timişoara în '58 te-ai înscris pentru plecare şi apoi ai fost dat afară.

---

[167] Invitat ca dirijor (trad. din engleză)
[168] Vezi interviul cu Jancsi Bleier
[169] Vezi *Istoria unei farmacii*

Da, am fost dat afară şi trimis la muncă de jos la Galaţi la Teatrul de muzică, ceea ce însemna multe grade mai jos ca nivel. Pentru că era numai teatru muzical, nu era operă și acolo nu era voie să apar în fața publicului. Acolo am fost așa un fel de *mindenes,* fată în casă, *Mädchen für alles.* Am lucrat cu cine avea nevoie, când cu orchestra, când cu corul, când cu soliștii și am fost mulțumit, pentru că am avut un salariu, că n-am știut când primim pașaportul. În perioada comunistă n-ai avut ce să pui la o parte, nu ți-ai făcut rezerve. Ai trăit din salariul pe care l-ai avut în fiecare lună. Ș-atunci era important ca totuși să iasă ceva, dar norocul a fost că am fost doar o stagiune, adică opt luni am fost, pentru că între timp am primit pașaportul. Dar, mă rog... A fost cam departe, pentru că-i celălalt colț al României, dar ce să facem? Susi cu Paul au rămas acasă. Bine, în primul rând ne-au scos din locuință imediat când m-au scos de la operă. Noi am stat pe Loga... Am avut o locuință foarte frumoasă, foarte bună. Imediat cineva a pus ochii pe ea și trebuia să părăsim locuința și ne-au dat tot pe Loga o garsonieră, adică o cameră cu dependințe. Asta n-a fost important, am fost în trei și Paul era încă destul mic, a avut atunci 8 ani. Când m-au suspendat, în carnetul de muncă mi-au scris că sunt „dușmanul poporului". (*Râsete.*)

Te-a atras vreodată comunismul?

Nu, nu, nu! Nu că nu m-a atras, eu am citit mult, am citit Marx și am citit și Lenin, foarte greu de înțeles și mai mult nu înțeleg decât înțeleg. Sunt multe lucruri pozitive, astăzi mă gândesc așa, ca idei, dar aplicarea a fost groaznică, nu trebuie să-ți explic. Un exemplu. Când ai pregătit o premieră, era o vizionare, la care s-a trimis de la Sfatul Popular, că așa-i zicea Primăriei, Sfatul Popular, s-a trimis o comisie a cărui șef era un fost tâmplar. Un om simplu, care probabil că a fost tâmplar bun, dar la operă el s-a priceput... cum eu mă pricep la operația craniului. Înțelegi? Atunci ce a spus el, asta s-a făcut: a spus că se poate face spectacolul sau a spus că nu-i bun, că este contra ideologiei comuniste. Adică a mers după cine a fost membru de partid mai bun sau a fost mai vechi sau a țipat mai mult. Astea sunt, după părerea mea, greșeli enorme. Și acesta e numai un exemplu. Ăsta a fost de fapt motivul că m-am hotărât la plecare. Acuma ca o glumă îți spun, rușii au venit după mine în Israel! (*Râsete.*) Nu poți să-ți închipui ce-i aicea. Pe stradă auzi numai rusește. Și sunt magazine, în special alimentare, eu nu spun, au lucruri foarte bune, dar dacă-i spui, dați-mi o jumătate de kilogram de nu știu ce, el nu înțelege, că nu știe ebraică. Și nici nu-și dă osteneala, chiar dacă lucrează în magazine și are relații cu publicul. Că acasă, e treaba lui cum vorbește, dar când ești cu clienți, apăi învață limba țării, nu se poate!

Unde te simți acasă?

Ai trăit în foarte multe locuri, în Israel locuiești de 53 de ani, dar ai trăit și în Mexic și în Africa de Sud... Unde te simți cel mai acasă?

(*Răspunde prompt*) La Timișoara. La Timișoara, pentru că totuși acolo sunt rădăcinile și acuma nu mai pot să spun că sunt prieteni, că nu mai sunt, dar sunt amintirile și totuși te leagă și o clădire. Natural, al doilea „acasă" este în Israel. Nu se poate șterge din amintire locul unde ai petrecut anii din tinerețe... unde ai început și cariera... Și am multe, multe amintiri pozitive și frumoase.

Mă simt bine acolo... Sunt legat de Timişoara, asta nu se poate șterge, pentru că au fost poate anii cei mai frumoşi aici. În perioada cât răposatul tău tată a trăit, eu mergeam de fiecare dată să-l văd. El ţinea ca să vin la el în vizită… Ți-am dat şi fotografia aia cu directorul Murgu... este după un spectacol de *Traviata* în holul operei.

Mi-aduc aminte că am fost la voi şi că am jucat cu Palika...

Eram prieteni. Noi am fost cu Susi la părinții tăi când stăteau acolo în spatele Poștei Mari, spre Carmen Silva...

Da, pe strada Traian Grozăvescu. Voi unde ați locuit în anii '50 ? Locuiați undeva pe Corso, nu-i așa?

Am stat în Casa Färber, lângă Lloyd, după ce m-am căsătorit. Înainte am stat pe Piața Sfântu Gheorghe în Szana ház (*casa Szana*), știi, unde jos a fost Banca Szana.

Îmi aduc aminte că tatăl meu a jucat cărți în fiecare săptămână cu tatăl tău... *(Râsete.) (Asta nu zicem!)*

Luciana[170]*: Și bunicul meu!*

Păi asta nu e o rușine. *(Râsete.)* Nu-i o rușine! (*Este una din bucuriile vieții să joci!)* Sigur că da! Odată am fost aici și Ernö a fost deja informat nu știu de la cine și a spus "Te așteptam! După o săptămână vii să mă vezi?!" (*Râsete.*) Și a venit și la operă, că a fost foarte amator. Era foarte apreciat aici. O dată am fost la biserica[171] din Iosefin și au fost toți reprezentanții cultelor, de la români, reformați și unguri, nu știu cu ce ocazie a fost... Cred că a fost o zi de naștere, până și Holender[172] a fost aici atunci.

Cred că era aniversarea de 80 de ani... Ai salutări de la Holender!

De ce n-a venit?

A vrut să vină, dar avea deja biletul de avion cumpărat să se întoarcă la Viena cu două zile înainte de întâlnirea noastră.

M-am mirat că nu a fost, avea cu Ernö o legătură foarte bună, a fost elevul lui. Ai cunoscut muzicieni timișoreni[173]? Hermann Gyuri? Alexander Tibi? (*Nu îi știu.*) Engel Tomi? Engel Tomi, violonist, a venit în Israel și eu i-am aranjat un contract și de vreo 40 de ani este în Durban în Africa de Sud. Restul, Hermann a murit, Alexander a murit.

Pe Gabriel Banat l-ai cunoscut? Da, sigur că da! L-am și întâlnit odată, nu știu în ce an a fost, încă la Filarmonica din New York. El a cântat acolo. Cine a mai fost aici mai cunoscut? A fost doamna de la filarmonică, prim-violonista, Ibi Marcovits. Noi am chemat-o *ápolt lábú*[174] *Ibi. (Râsete.)* C-a fost femeie foarte frumoasă... Nu știu cine i-a dat numele ăsta … Și mulți, mulți au decedat. Păi da, e timpul...

Dintre cei mai tineri a fost Gross Ivan, era...

Da, da, Gross Ivan este în America. El are o verișoară, nu știu dacă ai cunoscut-o, Ingrid Donáth. Îți spune ceva?

Cum să nu, era cu 2-3 ani mai mai mică decât mine. Era foarte bună prietenă cu prietena mea Evi Lieberman, născută Hammer[175].

O fată foarte frumoasă, înaltă așa... A cântat pe aici, pe acolo și eu am colaborat cu ea în diferite orchestre în Israel și după aia s-a dus în Statele Unite și la o vârstă destul de înaintată a făcut universitate, stomatologie. Spune-mi, ai cunoscut familia Roth Otto, doctor Roth Otto, nevasta Rozalia și el a fost medic și... I-am văzut mormântul chiar în față în cimitir. (…)

Ce spui de proiectul de a restaura Sinagoga?

Cu restaurarea ei, clar, sunt de acord, dar eu nu prea am fost încântat ca filarmonia să se mute aici, dar se pare că a căzut planul. Cu asta nu prea aș fi fost fericit, pentru că mă leagă de acel loc emoții puternice, nu știu dacă mă înțelegi. Mă înțelegi, așa-i? *Vegyes érzelmeim vannak*[176]. (*Te înțeleg.*) După părerea mea trebuie să fie monument istoric și ținut așa, dar nu cu o funcționalitate.

Până ce tatăl tău a fost în viață, eu mergeam în fiecare sâmbătă în perioada cât am stat aici la biserică, la *imaház,* la casa de rugăciune în Fabric, că și Sinagoga din Fabric este

---

[170] Interviul a avut loc într-un birou al Comunității, iar Luciana Friedmann a fost uneori prezentă. Vezi interviul cu L.F.

[171] Sinagoga

[172] Ioan Holender, directorul Operei de Stat din Viena între 1992 și 2010.

[173] Se referă la muzicieni timișoreni evrei.

[174] Cu picior îngrijit, frumos.

[175] Vezi interviul cu Annie Hammer

[176] Sentimente amestecate (trad. Din magh.)

închisă. Oficia tatăl tău și câteodată venea și Politzer Gyuri din Germania și stăteam împreună. (*Fiica lui a fost la întâlnire.*) Am vorbit cu ea... L-am cunoscut și pe băiatul, ce băiat drăguț și ce înalt și frumos e…

Când ești în Israel, ți-e dor de Timișoara, de Europa?

Eu vin destul de des, pentru că mai lucrez în România. Merg în fiecare an de două ori, dar acum am scurtat, de când Susi e în chiar așa o situație grea. Nu vreau să lipsesc mult, dar în urmă cu 3-4 ani, am avut vreo șapte, opt, chiar zece concerte și am stat două luni primăvara și două luni în toamnă. Acuma nu stau decât trei săptamâni și atunci în trei săptămâni încerc să fac tot ce am, natural că am și mai puțin, că mi-e greu deja să călătoresc la distanțe mari.

Ce impresie ți-a făcut întâlnirea noastră?

Excepțională! Excepțională, a fost o atmosferă într-adevăr cu totul specială și eu regret foarte mult că n-am știut de ce-a fost anterior în Haifa. Eu nu am știut, nu am fost pur și simplu informat... Cum a spus nu știu cine din vorbitori, ne-am simțit ca o familie și pentru câteva zile a revenit parcă societatea aia formidabilă evreiască ce a existat odată în Timișoara, din care, din păcate, astăzi, nici urmă nu a rămas.

Interviu realizat de **Getta Neumann** în iunie 2013 la Timișoara.

Albert Ari Eisenscher

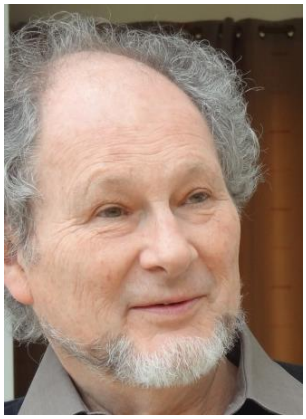

Nu simt atât că alții mă văd ca evreu,
*pe cât **eu** simt că sunt evreu.*

Cu fața impasibilă, dar cu un zâmbet șugubăț pe buze și în ochii vioi, Ari vorbește în calambururi și vai aceluia, de pildă ca mine, care nu prinde din zbor tâlcul acrobațiilor verbale care, în poeziile lui, deschid lumi noi. Cu aceeași pasiune cu care stoarce cuvintelor înțelesuri multiple, cântă la oboe și sculptează, cu și mai mult zel acum, de când nu își mai desfășoară talentele în profesia de radiolog. Mă izbește contrastul între vorba lui domoală și agilitatea intelectuală, între expresia facilă și profunzimea gândirii, între tonul glumeț și tristețea care transpare.

Nu puteau să fugă niciunde

Te-ai născut în 1941 la Cernăuți. Cum ai ajuns la Timișoara?

În 1946 am plecat din Cernăuțiul devenit sovietic spre România, cu intenția de a ajunge la Viena de unde erau originari bunicii mei care veniseră la Cernăuți ca refugiați după „Anschluss”, căci *Schlecht war es mit „der, die, das”, nicht besser mit „davai ceas”!*[177] spunea, cred, comicul Tănase. La Timișoara ne-am oprit la sora tatălui meu, bărbatul ei era director la CAM, Casa Autonomă a Tutunului. În decembrie 1947 regele a abdicat, s-au închis granițele, de asta nu a mai putut ajunge la Viena și am rămas blocaţi la Timișoara. Și așa s-a făcut că am participat cu școala, cu un mic steag tricolor, la venirea regelui Mihai pentru inaugurarea catedralei!

Tatăl meu a găsit un post la Liceul Israelit, *Zsidó Liceum*, care era pe Bvd. Carmen Sylva, după aceea strada Lenin, paralelă cu Goga. (*Acum e Mihai Eminescu.*) La început am

[177] *Rău era cu „der, die, das”*
Da-i mai rău cu „davai ceas”
De la Nistru pân' la Don
Davai ceas, davai palton
Davai ceas, davai moşie
Haraşo tovărăşie
Versurile lui Constantin Tănase, 1945

locuit în Plopi (Kardostelep în maghiară), la familia Österreicher. Cum părinţii mei lucrau, eu eram cu familia Österreicher care erau ca nişte părinţi pentru mine. Acolo am învăţat maghiară şi *ott voltam othon.* Acolo eram acasă. Fără meritul meu personal, eram poliglot, vorbeam germana, rusa, româna, maghiara. Eram mai mult la această familie. Ei aveau trei fiice care erau foarte drăguţe cu mine, erau mari... Aveau între 15 şi 20 de ani. (*Ştii ceva despre ei?*) Da, numai una mai trăieşte, o cheamă Eisner şi locuieşte la Aachen.

Ai mers la o şcoală israelită?

Am mers un an, era vizavi de Sinagoga din Fabric. În prima clasă am avut dificultăţi, pentru că înainte fusesem la o şcoală rusească la Cernăuţi.

Povesteşte despre părinţi, despre copilăria la Cernăuţi.

M-am născut deci la Cernăuţi la 17 iulie '41, câteva zile după ce nemţii au intrat în oraş şi când m-am născut, a fost un *couvre-feu,* nu ştiu cum se spune, ah, o *stare de asediu.* S-a interzis să se deschidă geamurile, dar cum era foarte cald, mama mea a zis: „Deschideţi geamul!" De pe stradă au tras nişte soldaţi cu puşca prin fereastră în plafon şi când m-am născut am fost botezat cu ghips. Am fost botezat cu ghips… Nimeni nu avuse curajul să meargă să închidă fereastra! Tatăl meu era absent, căci lucra în lagărul de muncă forţată, probabil în acelaşi lagăr ca și Paul Ancel, viitorul Paul Celan.

Evreii din Cernăuţi au fost deportaţi în Transnistria?

Da, toată lumea a fost închisă în gheto şi din gheto îi deporta în Transnistria la Moghilev, dar noi am fost printre ultimii care au fost deportaţi, pentru că am avut…, mama mea a avut o „autorizaţie Popovici". Popovici era primarul Cernăuţiului şi era un om foarte, cum se cheamă,... *cumsecade.* Da, un *Drept între popoare*[178]...

Am fost deportaţi printre ultimii, după ce Popovici a fost îndepărtat de la primărie, aşa că nu am rămas decât câteva luni în Transnistria, ceea ce ne-a salvat pe noi, dar nu pe trei unchi ai mei, nici pe verişoara mea Claudia!

Ari e răscolit de amintiri, facem o pauză. Amănunte despre această perioadă am aflat din mesajele lui e-mail:

Opt zile după asta, (după ce m-am născut, n.a.) bravând interdicţia de a circula, a venit şi m-a circumcis un mohel[179] *care îşi pierduse nevasta şi copiii cu câteva zile înainte. A venit în ciuda pericolului de a fi arestat şi executat, spunând că după ceea ce a îndurat, nu mai avea nimic de pierdut. Câteva zile mai târziu a fost o razie în oraş la Cernăuţi şi când soldaţii erau jos în faţa porţii, mama mea a luat o perină şi a început să mă sufoace, nevrând să mor în mâinile fasciştilor. În acest moment a intrat mătuşa mea Fanny care voia să prevină toată lumea să se ascundă… Aşa am supraviețuit.*

Mama mea, fiind diplomată de la Gewerbeschule (Şcoală profesională de arte şi meserii) din Viena şi profesoară de croitorie la şcoala profesională „Morgenroth", a primit, sub pretextul că ar fi lucrat pentru armată şi era indispensabilă, o autorizaţie „Traian Popovici" care o proteja contra deportării. Traian Popovici era primarul din Cernăuţi, un umanist care a salvat 20.000 mii de evrei cu certificatele sale, el a fost declarat Drept între Popoare de către Yad Vashem din Ierusalim pentru actele sale eroice. Aşa am supraviețuit. Dar nu am niciun merit. Verişoara mea Claudia, care avea aceeaşi vârstă, era tot aşa de meritoasă, dar a murit de foame şi tifos!

---

[178] Este un titlu acordat în viaţă sau post mortem de Statul Israel prin intermediul institutului „Yad Vashem" prin care se omagiază ne-evrei care şi-au riscat viaţa pentru a salva evrei prigoniţi.

[179] O persoană cu o formaţie specială pentru a executa circumcizia

În ’41 linia frontului trecea prin Cernăuţi?

Nemţii şi ruşii au încheiat în 1939 pactul germano-sovietic şi şi-au împărţit Europa de Est. Nemţii s-au ales cu partea de sud-est a Poloniei, iar Bucovina au primit-o ruşii. Ca urmare, în 1940, ruşii au intrat peste români, au alungat administraţia română, aşa că în ’40-’41 Cernăuţi era în mâinile ruşilor. În iulie ’41 nemţii şi românii au atacat şi au intrat în oraş.

Când m-am născut, erau deja de câteva zile. (*Mai erau lupte răzleţe?*) Nu erau lupte, pentru că nu a fost rezistenţă. (*Râsete*) Românii au intrat cu nemţii contra ruşilor şi ruşii s-au retras. Ruşii au luat cu ei mulţi oameni pe care i-au înrolat în armata sovietică. În primele zile nemţii au împuşcat foarte mulţi evrei în gropi comune... Cum să spun... o mătuşă a fost împuşcată, aşa câinele ei a mers o săptămână de la, cum se cheamă… *boulangerie*… (*brutărie*), de la brutărie la măcelărie, la delicatese şi la piaţă unde ea îşi făcea cumpărături şi s-a epuizat câinele...

După ce criteriu au fost aleşi oamenii care au fost împuşcaţi?

Niciun criteriu. Niciun criteriu. Şi marele Rabin[180] din Cernăuţi, nu ştiu cum îl chema...

Părinţii erau născuţi la Cernăuţi?

Părinţii erau din Cernăuţi, dar s-au cunoscut la Viena unde tata făcea studii de chimie şi mama învăţa la o *Gewerbeschule,*. Dar şi bunicii erau din Cernăuţi, dar e mai complicat, pentru că bunicul din partea tatălui locuia la Viena, dar avea hoteluri şi păduri în Cernăuţi şi în Bucovina. Deci, când nemţii au intrat în Viena, părinţii au plecat din Viena la Cernăuţi, pentru că acolo aveau unde să locuiască. Bunicul meu este înmormântat la Viena. El a murit înainte de război.

Eraţi o familie religioasă?

Nu, din partea tatălui, nu, nu erau deloc religioşi, nu ştiau nimic. Din partea mamei, bunicul nu l-am cunoscut, căci a murit de tuberculoză în ’35-’36 şi bunica era religioasă, era cașer, dar nu era foarte religioasă, nu era cu perucă și așa mai departe. Părinţii mei mâncau porc, mâncau tot, căci erau de de stânga.

Erau activi într-o organizaţie?

Nu, nu erau activi, dar unchiul meu, fratele mamei, Sallo Schauber, alias Jean Sauber, a fost un comunist activ. A fost arestat în România şi a trebuit să se refugieze în Franţa unde a fost membru în MOI, *Main-d'œuvre immigrée,* o organizaţie de rezistenţă împotriva ocupaţiei germane afiliată de Partidul Comunist. Printre membri MOI erau Missak Manouchian și Maria Banuș. El a fost împuşcat la Paris în ’42 într-o acţiune de rezistenţă, iar când bunica a auzit că a fost împuşcat, a spus: „Dumnezeu nu există.” Şi nu, n-a mâncat porc, dar nu a mai făcut nimic religios.

În ’41 părinţii tăi ar fi putut fugi cu ruşii?

Nu puteau să fugă niciunde... În Viena nu puteau să meargă că era ocupaţia germană, iar la ruşi, gustaseră deja ce înseamnă Rusia. Tatăl meu a fost arestat şi dus într-un lagăr de muncă şi a fost utilizat de către nemţi ca interpret, pentru că vorbea ruseşte. De fapt a fost arestat de români care l-au predat nemților care l-au pus într-un detașament de muncă forțată. După aceea, când ruşii au eliberat oraşul, a fost făcut prizonier de ruşi şi a fost utilizat de ruşi ca traducător de germană. A tradus cărţi şi chestii de chimie, pentru că ruşii aveau nevoie de informaţia tehnică de chimie în germană, că au demontat fabrici în Germania şi le-au construit din nou în Rusia şi voiau să ştie cum funcţionează. (*A stat tot timpul în Cernăuţi?*) Nu era în Cernăuţi. Pe tatăl meu nu l-am văzut de când m-am născut până poate prin ’44 sau ’45. Asta e…

[180] Prim-Rabinul Abraham Jakob Mark a fost împuşcat în acele zile împreună cu alţi mii de evrei.

Erau și lucruri ciudate… Aveam, s-a pierdut din păcate, o fotografie bizară unde eu, cu o stea galbenă de mărimea jumătății toraxului, eram la pomul de Crăciun, invitat de nevasta comandantului militar al ghetoului! De necrezut această manifestare de umanitate în mijlocul barbariei, în spatele sârmei ghimpate!

Ironia soartei a făcut ca în timpul ocupației germane casa noastră să fie rechiziționată de către armată, care a făcut acolo cartier general. Iar după război, casa noastră a fost ocupată și a devenit cartierul general al Armatei Roșii. Ruşii ocupaseră casa şi noi, când am revenit din Transnistria, am locuit în subsol, iar rușii erau în toată vila, era statul lor major. Când aveam patru ani, ştiam să citesc o hartă geografică, că erau multe în birourile rușilor, şi ştiam ce este un râu, ce este un munte, ce este un sat și vorbeam ruseşte. În prima clasă sau la grădiniţa rusească mă ducea cu mașina șoferul colonelului rus Ivan Ivanovici Ivanov, cam așa îl chema, care m-a adoptat, pentru că el cu soția nu aveau copii. Nevasta colonelului a făcut gheaţă pe terasă ca eu să pot patina! Și mă plimbam printre hărți și am învățat să citesc o hartă înainte de a ști să citesc o carte. (*Râsete.*) Deci mergeam la şcoala rusească şi când am venit la Timişoara, cunoşteam alfabetul rus. În prima clasă când trebuia să scriu, pentru mine d era g, p era r, b era un v şi aşa mai departe şi au crezut că sunt dislexic. (*Tu, care eşti un talent la limbi!*) Dar eu nu eram dislexic, eu învăţasem alfabetul chirilic! După aceea am fost la o şcoală românească, apoi la şcoala germană şi după aceea am fost din nou la o şcoală românească, pentru că nu vorbeam bine româneşte și voiam să merg la Facultate. Nici acum nu vorbesc bine. Asta a fost…

Era mare dezordine

Ce îţi aduci aminte de perioada din Timişoara?

Am ajuns la Timișoara în ’46-’47. De ce îmi aduc aminte? Mi-aduc aminte de cantorul Katz care locuia în aceeaşi casă ca şi noi şi care exersa, făcea exerciţii de voce şi lumea, că nu erau maşini, strada era goală, lumea se oprea, ca să îl asculte...

Îmi aduc aminte de Rabi Drechsler[181] care era foarte nostim. Mergea într-o prăvălie, nu era nimica de cumpărat, dar când era şuncă de cumpărat, spunea: *Geben Sie mir bitte von diesem Fisch!* Dați-mi și mie vă rog din peștele acesta! (*Râsete.*) Și era Eszti néni, soția lui, care era o femeie foarte cultivată.

De ce îmi aduc aminte? Mi-aduc aminte...

În ’48, aşa ceva, a fost la comunitate o chestie, se chema ICUF. Era ceva cultural evreiesc, cu muzică, cu cultură evreiască, dar după ce Israelul a devenit independent şi relațiile cu Rusia s-au întrerupt, situaţia s-a schimbat şi a fost închis. Tatăl meu a făcut un discurs în idiş, dar nu vorbea idiş, a scris în nemţeşte şi nu ştiu cine i-a făcut din nemţeşte... (*A „idişizat” textul.*) L-a idişizat şi a fost o conferință nu ştiu despre ce, ceva cultural.

Asta-mi aduce aminte o altă chestie. Ceea ce multă lume a uitat e că Israelul există, pentru că Stalin a vrut ca Israel să existe. Şi nu sunt recunoscători pentru armele lui Hagana[182], arme care veneau din Cehoslovacia din stocul pe care ruşii l-au capturat de la nemţi sau l-au primit de la americani. Fără permisiunea ruşilor, armele n-ar fi sosit! Au fost esențiale în Războiul pentru Independență din 1948. Și Uniunea Sovietică a fost prima țară care a recunoscut *de jure* statul Israel. După aia situația s-a schimbat, dar până la declarația independenţei, inclusiv în timpul războiului și după, rușii au ajutat foarte mult. Vezi, despre asta nu se prea vorbeşte.

---

[181] Maximilian Mikșa Drechsler (1883-1971), cunoscut de mulți timișoreni ca Matyi bácsi, rabin la Timișoara din 1910 până la deces.

[182] Organizație militară care, după proclamarea statului Israel, a constituit baza armatei israeliene.

Mai târziu ruşii şi-au schimbat politica şi au condamnat sionismul şi Israelul ca fiind o ţară imperialistă.

Da, dar înainte, în ’48, sionismul era încurajat şi foarte mulţi au plecat din România în Israel. Şi mătuşile mele, toate trei văduve, că bărbaţii au murit în Transnistria, au emigrat în ’48 în Israel.

Îmi mai aduc aminte de un unchi care a fost în armata austriacă, deci se luptase contra italienilor pe Piave[183] şi era foarte talentat la vioară şi era talentat şi la desen. Şi cum nu a putut să exerseze la vioară, nu a intrat în conservator, dar a intrat la Viena la Academia de Arte Plastice şi a devenit unul dintre cei mai importanţi pictori din Israel. Jakob Eisenscher.

Îmi aduc aminte de… deportarea nemţilor. Au fost adunaţi în Piaţa Unirii, era în ’52-’53 şi miliţia era în clădirea unde acum e Muzeul şi au fost deportaţi şi mi-a fost milă de ei. Pentru că ştiam ce este deportarea.

Cu cine erai prieten?

Aveam prieteni de tot felul. Aveam prieteni pe stradă cu care jucam fotbal, mingea de fotbal era o băşică de porc. (*Râsete*) Şi băşica de porc era bună când era umedă, dar când s-a uscat, nu mai era bună şi clubul nostru s-a desfiinţat. Aveam prieteni evrei, Erdös Peter, care și-a schimbat numele în Farkas. A devenit stomatolog. Alt prieten era Naschitz János. E în Israel la Haifa. Am fost cu el la şcoala germană şi după aceea la şcoala românească. Mai aveam un prieten, Bretholz. A devenit medic psihiatru sau aşa ceva.

Ah, cine mai era prieten... Bartl era neamţ. Bunicii lui au fost transferaţi în Bărăgan[184] şi nu ştiu în ce an i-am vizitat acolo şi zăpada era mai mai înaltă decât casa. Au construit acolo într-un an sau doi o casă teribil de mare, dar zăpada a fost și mai mare și am aşteptat să vină o locomotivă cu elice să îi deszăpezească, locomotiva venea tocmai din Suedia.

Mi-aduc aminte de Kardostelep, erau multe cabane pe ștrand şi era un club de şah şi am învăţat să joc aşa, că m-am uitat, nimeni nu m-a învăţat... Am avut ca prieten pe Bartoş Charli care a fost campion de şah în România şi prin el am ajuns la alţi prieteni, Günzberger, tot jucător de şah şi am avut ca antrenor pe Mendelsohn, Josef Mendelsohn. Şi ce a mai fost…Şi Weisz Bandi[185] mi-a arătat multe. Şi eram prieten cu Ruth Birnholz, părinţii noştri erau prieteni. Ea avea ziua ei de naştere în jurul zilei mele de naştere şi ne dădeau bani şi mergeam la Doja, era o cofetărie în subsol și mâncam cremşnit.

Când te gândeşti înapoi la perioada asta din Timişoara, o consideri o perioadă fericită?

Nu. Dezordine, dezordine! Îmi aduc aminte că nu era nimica în prăvălii, că făceam coadă fără să ştim ce se dădea, că trebuia să dai bacşiş la vânzători, ca să ştii când erau pantofi, când era ceva și totul era uniform, erau două, trei modele. Îmi aduc aminte că multă lume dispărea, arestată. Între alţii au fost arestaţi şi ofițeri de Miliţie, nimeni nu era în siguranţă. Îmi aduc aminte că făceam defilări contra lui Tito și strigam: „Jos cu Tito trădătorul care şi-a vândut poporul!”, dar noi strigam: „Jos cu Tito trădătorul care şi-a belit c….ul!” (*Ce-i c……? ... Ah! – Râdem!*) Sau strigam: „1 Mai, zi de mare sărbătoare pentru... (*clasa muncitoare!*) ... curva futătoare.” (*Râdem.*) Sau „23 August - mare *tsures*[186] ne-a adus” (*Râsete*). Dar nu strigam cu voce..., făceam cu buzele. În Franţa s-ar fi spus că opuneam rezistenţă, dar nu opuneam rezistenţă, făceam băşcălie.

---

[183] Bătălia de pe Piave din 1918, victorie decisivă a armatei italiene în Primul Război Mondial.
[184] Deportarea în Bărăgan (1951-1956). Au fost deportați peste 40.000 de oameni din vestul României.
[185] Vezi interviul cu Andrei (Bandi) Weisz, căsătorit cu Ruth Birnholz.
[186] Necazuri (trad. din idiş)

De ce îmi aduc aminte? Erau şedinţe la pionieri, şi la UTM erau şedinţe şi odată pe o bancă pentru două locuri eram aşezaţi patru sau cinci, nu aveam loc şi ca să avem mai mult loc, am propus pe colegul de lângă mine să fie candidat. Candidaţii mergeau în faţă şi se aşezau pe estradă... Deci am avut mai mult loc şi el a fost candidat, n-a putut să refuze şi a fost ales şi a devenit secretarul UTM-ului.

Îmi aduc aminte, dar în dezordine, îmi aduc aminte de profesorul Brazei… Noi am vorbit totdeauna franceza, am învăţat franceza de când am fost mic, şi primul meu profesor a fost Madame Grünhut. Eu o chemam „Chapeau vert". După aceea l-am avut pe profesorul Brazei. Brazei era un francez care a aterizat la Timişoara, pentru că tatăl lui era consulul Franţei la Timişoara sau la Bucureşti, nu ştiu unde. El s-a îndrăgostit de nevasta unui medic, am uitat numele, a rămas la Timișoara și au trăit *un ménage à trois*. (*Râsete*) A devenit profesor de franceză, era un om foarte cultivat, ştia multe lucruri. Când nu vorbeam bine, spunea: „Maintenant, en français!", adică „Acum în franceză!" Şi deodată, profesorul Brazei a dispărut. Am aflat că a fost condamnat să lucreze la Canal[187]. Şi am ştiut de ce. El a fost membru într-un club de biliard, iar clubul era afiliat Partidului Liberal. Partidul Liberal a fuzionat cu Partidul Social Democrat și Partidul Social-Democrat a fuzionat cu Partidul Comunist. (*Era în '48, '49?*) Aşa ceva. Prin clubul de biliard a ajuns la Partidul Comunist şi după aceea l-au arestat, că au spus: „Cum a putut un imperialist francez să se infiltreze în Partidul Comunist Român, trebuie să fie un spion." Și a fost condamnat la Canal. Numai din cauza biliardului. Nu făcea deloc politică.

Îmi aduc aminte că părinţii mei erau prieteni cu o familie Ivaniuc. Domnul Ivaniuc care era mecanic fin, repara endoscopi şi aparate din astea medicale şi a dispărut. A dispărut, nu pot să spun în ce an. Şi mi s-a povestit după aceea că a avut un proces, pentru că la muncă a povestit bancul următor: La o adunare vine unul care se bâlbâie şi spune: „Ssssă trăiască tttovarăşul Gggheorghiu!" Şi toată lumea a aplaudat. Şi reîncepe: „Sssă trăiască tttovarăşul Ggheorghiu!" Şi preşedintele spune: „Lăsaţi tovarăşul să spună, el vrea să adauge ceva." „Sssă trăiască tttovarăşul Ggheorghiu Dej cu salariul care-l am eu!" (*Râsete*) Şi a dispărut şi nu a mai revenit din puşcărie şi după câţiva ani, vreo cinci-şase ani, i-au chemat nevasta şi i-au dat un pachet cu… hainele lui.

De ce îmi aduc aminte? Îmi aduc aminte de Operă, de Opera şi Filarmonica unde mergeam. Mergeam totdeauna la Operă, dirijorul era Laszlo Rooth[188]. Cunoşteam toţi soliştii. Era Aca de Barbu, prima directoare a Operei din Timişoara. În orchestra Filarmonicii, Kocsis era primul violon. Cunoşteam pe Brauch Bruno care era farmacist si mare contrabasist. Brauch Bruno avea partiturile în şpais, tot şpaisul lui era plin… *Ei locuiau la Primăria veche*. Lângă Primărie, da. În faţa tramvaiului patru. Împreună cu Marcsi, cumnata lui care era chioară.

Îmi aduc aminte şi de tatăl tău. Mama mea era în admiraţie, era „*ein schöner Mann*", ce bărbat frumos! Îl vedeam nu prea des, pentru că el era în Fabric şi noi eram în Cetate, dar venea pentru înmormântări... Și când erau înmormântări, Drechsler, Katz, Papier, tatăl tău, se reuneau jos, lângă casa noastră pe Mărășescu[189] 7 şi aşteptau taxiul ca să meargă la cimitir şi atunci vorbeau de diferite lucruri, între altele... *(Râsete)*. Mi-ai spus că eram…, că aveam reputaţie de copil rău. (*Tata mi-a zis, dar cu un surâs: Vai, ce băiat obraznic era!*) Da, nu ştiam că asta nu se face. Deci aşteptau taxiul și discutau… cum să împartă curcanul, pe care o să-l primească pentru înmormântare. Era mizerie şi cu bani nu făceai nimica, un curcan era

[187] Între 1950 – 1953 deținuții politici au fost condamnați să lucreze la construcția Canalului Dunăre-Marea Neagră.
[188] Vezi interviul cu Ladislau Rooth
[189] Sinagoga din Cetate și sediul Comunității sunt pe strada Mărășescu.

mare lucru. Dar eu, altă dată, am întrebat cum a fost curcanul… Nu ştiam că nu era corect, că nu se face, pentru adulţi eram obraznic. Sau întrebam de ce Dumnezeu este unic, de ce nu pot să fie mai mulţi Dumnezei. Întrebam chestii care deranjau. Întrebam de ce nu se poate tăia un ou moale cu un cuţit. Nu se face! N-am acceptat. Deci, am fost... obraznic, dar şi tatăl meu era aşa. Aveam o vecină care avea un căţel, se chema Aşa, şi... ea era de profesie curvă, dar se zicea pictoriţă. Şi odată câinele a fugit şi ea a venit goală şi a pus o pictură în faţă şi l-a întrebat pe tatăl meu: „L-aţi văzut pe Aşa?" „Am văzut **aşa** ceva, dar nu în spatele unei picturi!" (*Râsete.*) Şi aşa mai departe. Deci am avut un model de impertinenţă.

Aveai conflicte cu părinţii din cauza asta?

N-aveam niciun contact, nici într-un sens, nici în altul. Nu-i vedeam mult. Eram mai mult la Österreicher şi după aceea eram singur sau eram cu servitoarea, o chema Anus. Făcea, gătea... Tatăl meu era un intelectual foarte ocupat, era cercetător. Iar mama mea era foarte... „concretă". La Timişoara a fost profesor la ORT. Tata a fost unul din fondatorii Liceului German şi după aceea a fost la Facultatea de Chimie.

Ai simţit anitisemitism în perioada asta?

Nu... Când am venit la Timişoara, am cunoscut o familie Ghirle şi eram prieten cu Öcsi Ghirle. Fratele lui i-a spus: „Cum poţi să fii prieten cu Jidala Maxi[190]?" E singura remarcă antisemită pe care am auzit-o. Altfel nu. Asta era în '47. Se poate că a fost în general un antisemitism aşa, dar nu știu. Toată lumea era în căcat.

Ce ai făcut după ce ai emigrat în Israel?

Dupa școală la Timișoara am vrut sa studiez medicina, dar cum nu aveam originea socială „sănătoasă" și nici bani să plătesc bacșiș comisiei de admitere și, în plus, cum am depus hârtiile pentru emigrare, nu am fost admis. Am plecat în Israel, în 1960-61 am început chimia, dar țelul meu era să studiez la Paris. Am plecat la Paris și am stat un an când am făcut pregătirea pentru medicină care se chema PCB, *physique chimie biologie,* lucrând noaptea ca să-mi plătesc studiul și întreținerea! M-au chemat la armată, așa că am revenit în Israel şi am fost la armată la un laborator de chimie unde analizam calitatea produselor cumpărate de armată, dacă oţelul conţinea vanadium sau cauciucul era de calitate. Mă ocupam de controlul de calitate şi am lucrat şi în chestii de cercetare.

Am știut totdeauna că sunt evreu

E aşa de greu de definit ce înseamnă să fii evreu, ce defineşte identitatea de evreu. Ce părere ai?

E dificil… Pentru mine ce e evreu e că am ştiut totdeauna că sunt evreu.

După Sartre, societatea obligă pe evrei să se simtă evrei, evreul se defineşte prin refuzul societăţii de a-l accepta.

Nu, nu e asta. Ceilalţi, cred eu, dar poate greşesc, ceilalţi mă văd totdeauna „din ţara de lângă". În Franţa sunt elveţian, că am un accent elveţian, în Elveţia sunt alsacian. Sunt totdeauna din ţara de lângă. În România n-am fost român, am fost „de lângă". În Israel eram din România, dar pentru românii din Israel nu eram român, eram din Timişoara (*râde*) sau eram din Bucovina. Aveam o particularitate în cadrul particularităţii. Deci, nu simt atât că alţii mă văd ca evreu, pe cât **eu** simt că sunt evreu. Deci, când mă uit la un meci de fotbal sau la un campion sau un premiu Nobel sau aşa ceva, văd că am ceva în comun sau nu.

Ce anume ai în comun? Este un destin comun? Este trecutul?

Nu pot să spun, este ca și cum ar face parte din satul meu sau ar face parte din clubul meu, din familia mea.

[190] Poreclă antisemită. Vezi interviul cu Alon Gal.

„Members of the tribe", cum spun americanii, membrii clanului.

Cum să-ţi spun, poate este o prostie, dar când văd la tenis pe cei care joacă reverul cu o mână, îmi sunt mai simpatici decât cei care joacă cu două mâini. Pentru că eu joc cu o mână... Este un mimetism. E o oglindă, aşa ceva.

Care e rolul tradiţiei?

Fără tradiţie n-am fi ce suntem. Pe de altă parte, n-am nimic în comun cu evreii cu barbă, cu *paies*[191], cu Liubavici[192], îmi sunt străini.

Ei nu fac parte din familie?

Nu. Deşi şi ei fac parte din familie... Fac parte, dar chestia e că ei exagerează, dar fără ei n-am exista, ceea ce duce la o situaţie conflictuală cu mine însumi. Nu conflictuală, însă... absurdă.

Este o interacţiune între extern şi intern, între ceea ce alţii simt că eşti şi ce simţi tu că eşti. Este o interacţiune. Totul nu vine din antisemitism şi totul nu vine din tradiţie. Se decantează.

Care este viitorul evreimii în afara Israelului?

Nu pot să spun ce va fi. Sunt evrei din China, spre exemplu, care sunt asimilaţi, dar mai ştiu ceva, nu mai ştiu să citească ebraica, dar mai ştiu ceva. Ce vor deveni, nu știm. Ce au devenit maranii[193]? Eu cred că o lege universală este legea factorului al treilea. În conflictul între America şi Rusia au fost doi factori. Dar nu confruntaţia între cei doi a rezolvat problema, ci un al treilea factor – faptul că Rusia a putrezit dinăuntru. Nu ştiu cum să îţi spun... În medicină se caută un remediu pentru o boală şi din exterior vine altceva care se grefează peste şi iese cu totul altceva. Prima aplicație tehnologică a ultrasunetelor a fost detectarea submarinelor, dar mai târziu au fost aplicate în medicină; internetul a fost inventat ca mijloc de comunicare între cercetătorii de la Ministerul de Apărare American și a ajuns un mijloc de comunicație pentru toți. Nu se știe care va fi al treilea factor și ce efect va produce.

Interviu realizat de **Getta Neumann,** aprilie 2013, Esery, Franța

[191] Perciuni (trad. din idiș)

[192] O ramură a mișcării hasidice, iudaism ortodox fondat la sfârșitul sec. al XVIII-lea.

[193] Maranii sau *conversos* – evrei care s-au convertit *pro forma* la cristianism în timpul Inchiziției în Spania și au rămas fideli iudaismului.

Tiberiu Mozes

Sunt un om de naționalitate evreiască. Nu sunt suedez de religie mozaică, nici român de religie mozaică.

Toți l-au remarcat de îndată la întâlnirea evreilor din întreaga lume din 30 mai – 2 iunie la Timișoara: un domn înalt, elegant, cu fața expresivă și ochii ageri. În cursul diverselor activități a luat cuvântul în mai multe dăți, a povestit despre întâmplări de demult, a dat glas gândurilor și sentimentelor tuturor. În timpul convorbirii noastre, dincolo de prestanța omului de lume, s-au revelat reflecții, emoții și dureri legate de vremuri vitrege.

O copilărie sub semnul discriminării

În aceste zile emoționante ale întâlnirii ne-ați povestit despre anii războiului, despre părinți, despre Liceul Israelit. Îmi pare bine să vă înregistrez amintirile.

Eu l-am cunoscut pe tatăl dumneavoastră. Am fost în clasă cu Gyuri Borgida și Pali Perlstein la Liceul Israelit, iar pe rabinul Neumann l-am avut ca profesor de religie. Îl iubeam mult, că ne era ca un prieten, juca și fotbal cu noi. N-a încercat să ne **impună** credința, era un om prea modern pentru așa ceva. Noi nu prea eram religioși. Un unchi de-al lui tata, Hermann bácsi, era ortodox, soția lui era din Sighet, vorbeau idiș împreună. Nu avea *paies*, dar mergea la sinagogă și noi, fratele meu și cu mine, ședeam lângă el. El mi-a plătit Bar Mițva. Am făcut-o cu rabinul Drechsler.

Ați avut Bar Mițva în 1948 când era o perioadă grea. Cum a răzbit familia în acești ani?

Tatăl meu a fost chelner la Lloyd, era unul dintre chelnerii ăștia, cum să zic, așa, mai de lux. El era din Cluj și acolo a învățat la „New York”, un hotel și restaurant pentru magnații din Ardeal și apoi a fost *Oberkellner* (*ospătar șef, n.n.*) la „Lloyd”. Era mai elegant atunci când lucra decât când avea zi liberă. (*Râsete.*) Nu i-a plăcut nicidecum cravată sau așa ceva, asta purta la lucru.

Cum a ajuns la Timișoara?

În 1928 tata a terminat armata, el a fost jandarm român într-o unitate militară de jandarmi în București unde erau numai băieți din Cluj, care vorbeau între ei maghiară, din fericire, că

tata nu ştia româneşte. Şi atunci unchiul Hermann a spus: „Vino aici”, că în ’28 Timişoara era în creştere, în dezvoltare, „aici găseşti de lucru.” Aşa că... aşa a ajuns aici, dar mama era timişoreancă, aici s-a născut.

Vorbeaţi acasă maghiară sau româneşte?

Româneşte nicidecum. Când eram cu bunica, care venise din Viena la Timişoara, atunci se vorbea germană. Şi când tata venea acasă, schimbam la maghiară. Tata se supăra că zicea că nu poate vorbi cu copiii lui! Şi eu mă duceam şi o întrebam pe bunica: „Wie sagt man das auf dieser Sprache, die der Tata spricht”, adică „Cum se spune asta în limba pe care o vorbeşte tata?” (*Râsete.*) Româneşte am învăţat mai mult sau mai puţin de pe stradă, după aia la şcoală, la şcoala din Iosefin.

Era o şcoală ortodoxă. Acasă ţineaţi ritul?

Nu! Eram neologi, nu ţineam şi fiind dintr-o familie unde nimeni nu cunoştea obiceiurile religioase, iar ebraica şi mai puţin, mi-a venit greu să ţin pasul cu colegii mei care de mici copii au practicat ritualul religios şi citeau în ebraică. Asta mi-a dat un complex de inferioritate destul de dureros pentru un copil de 7 ani. Mai târziu, când am ajuns în clasa a patra, l-am avut ca învăţător şi pedagog pe minunatul învăţător Herschkovics şi am început să mă găsesc pe mine însumi.

Dacă eraţi neologi, cum aţi ajuns la şcoala ortodoxă?

Locuiam mai aproape de şcoala din Iosefin după ce ne-a dat afară din locuinţă.

De ce aţi fost daţi afară?

Fiindcă aşa era legea.[194] Dacă venea cineva care nu era evreu şi a spus: „Acolo stă o familie de evrei, vreau să am locuinţa asta”, atunci s-a numit „aspirant”. (*Râsete.*) În limba lor se numea un „aspirant”. A venit o femeie cu doi poliţişti şi nu ştiu cine a mai fost, numai atâta ştiu că am primit 48 de ore să părăsim locuinţa.

Era în ’42, exact, fiindcă în acelaşi an am început şcoala. În ’42 a fost. Trebuia deci să părăsim locuinţa şi Hermann bácsi iară a fost salvatorul familiei. Ne-a procurat o cămăruţă mică pe Fröbl[195], dacă ştiţi unde e, acolo unde era fabrica de sifon, unde începe cimitirul din Iosefin. Am băgat toată mobila într-o cameră. Urcam pe scaun, pe dulap, ca să ajung în pat. Dar n-am putut rămâne acolo. Cămăruţa aia avea un zid comun cu grajdul pentru caii care erau pentru căruţele cu sifon. Noaptea urina de la cai a curs sub podea şi a intrat înăuntru în cameră. Când ne-am sculat, era numai urină de cai şi miros de amoniac. Am reuşit în scurt timp să primim o casă mai în afară din oraş, o casă făcută din lut, dar totuşi, o casă cu grădină. Era o bucătărie, o cameră mare şi un şpais mare. Acolo am locuit până la sfârşitul războiului. Între timp, în toate casele de acolo au venit ca chiriaşi tot evrei, era o stradă de evrei, fiindcă şi pe alţii i-a dat afară din case. Acolo era mai uşor de găsit ceva de închiriat. Toată lumea a luat ce a găsit, ca să aibă acoperiş deasupra capului.

Eraţi copil, v-aţi născut în…

1935. Eu am simţit problema, să zic aşa, sută la sută. În mine s-a trezit simţul acela că eu sunt un copil care are probleme şi nu sunt la fel ca ceilalţi. Am povestit episodul acela, ce scandal a ieşit când m-a luat în braţe generalul ăla SS... (*Mai povestiţi o dată, vă rog*!)

Păi, aşa a fost: am locuit pe bulevardul Take Ionescu şi în spatele bulevardului era liceul german Banaţia, astăzi Medicina. Pe atunci, şcolile germane erau şcoli premilitare, toată viaţa elevilor era militarizată. Odată am auzit fanfare, cum se băteau tobele şi eram copil curios şi am început să fug în direcţia aia, iar mama mea după mine. Aveam vreo 5-6 ani şi m-am vârât printre oamenii care stăteau pe trotuar şi se uitau la ce se întâmplă acolo. În faţa liceului au stat aliniaţi *Hitlerjugend* în uniforma lor de pompă cu banderole cu zvastică. Şi cum stăteau acolo, a sosit un Mercedes decapotabil din Germania, nu ştiu cum l-au adus, cu tren sau ceva

[194] Vezi Date şi evenimente istorice

[195] Mai târziu str. Reşiţa, acum str. Maniu.

și din Mercedesul acela a ieșit un general SS, avea uniforma bej, se poate că era SA, foarte elegant. În urma lui a venit o mașină din care au sărit ziariștii cu toate aparatele de fotografiat şi de filmat, şi au filmat trecerea în revistă a acestor grupuri de elevi. Şi era deci o paradă militară, nu chiar militară, dar a elevilor cu muzică cu fanfară, iar generalul, căutând şi el PR, (*Public Relations*, n.n.) puţină reclamă, m-a văzut pe mine acolo, un băieţaş cu păr blond, cu ochi albaştri şi m-a luat în braţe şi am fost fotografiat cu el împreună sau el cu mine de toţi ziariştii şi ţin bine minte că erau ziarişti care aveau aşa o..., nu legitimaţie, ceva semn, aşa că am văzut că erau de la *Signal*, eu nu ştiam să citesc, dar am recunoscut semnul, aşa se numea o revistă fascistă importată din Germania. Şi au venit şi mi-au dat o tablă de ciocolată, au fost numai bliţuri… cţ cţ cţ cţ (*Râsete*) să vadă lumea cum generalul acesta iubește copiii și îmi dă mie ciocolată. După aia a pornit cu mine în braţe să treacă în revistă grupurile acelea aliniate militărește de copii germani, băieţi destul de mari deja, nu erau copii ca mine. Mie mi-a plăcut că am fost aproape şi de muzică şi de ceea ce am vrut să văd, altfel nu aş fi putut să văd decât de la distanţă. Săraca mama, când a văzut că i s-a răpit băiatul, a fugit în spatele acestor băieţi aliniaţi, ca să ajungă acolo unde va ateriza generalul cu mine în braţe şi într-adevăr aşa şi a fost, săraca, nu a fost așa speriată, dar totuşi era tare nervoasă. Era o femeie tânără și foarte frumoasă. Şi când generalul m-a pus jos şi m-a mângâiat pe cap, a venit mama şi m-a luat în braţe. Şi-a luat pruncul înapoi şi cu asta s-a terminat toată afacerea şi mi-a spus: „Să nu mai pleci niciodată fără să-mi spui!”

Cu asta s-ar fi terminat povestea, dar vizavi de casa noastră, – mai stau şi astăzi casele, am văzut acum, – era domnul doctor Maier, o persoană din conducerea naziştilor din Timişoara care nici nu umbla civil, ci numai în uniforma de *Gauleiter* cum s-a numit, în uniformă neagră, cu cizme, cu toate că nu era militar, era conducătorul partidului Deutsche Volksgruppe, partidul nazist german. Şi acest domn Maier a chemat-o pe mama, asta ştiu din povestiri ulterioare şi a spus: „Cum ai îndrăznit dumneata?” Vorbea germană cu mama. „Să vii cu un copil evreu, să stai acolo?! Ai văzut ce s-a întâmplat, generalul l-a luat în brațe! Cum poţi să faci aşa ceva? Ştii ce se va întâmpla acuma?” Şi mama, o admir şi astăzi, a spus: „Știu: Dumneata o să taci, n-o să spui niciun cuvânt. Nu știe nimeni că copilul ăsta este evreu, că alţii nu-l cunosc, numai dumneata, că suntem vecini. Și eu la fel am să tac şi cu asta s-a terminat totul.” S-a uitat la ea şi a spus: „*Sind Sie so blöd oder tun Sie nur so? Hinaus!*” „Eşti aşa de proastă sau te faci numai? Afarăăă!” Şi cu asta s-a terminat calvarul acela. Nici nu ştiu dacă ar fi putut sau nu să iasă mai urât, dar asta a fost. Din sperietura asta, am reţinut foarte-foarte bine și îmi amintesc și astăzi, că eu nu sunt la fel ca ceilalți copii. Fiindcă dacă pe mine mă ia în brațe un nenea cu uniformă de nazist, atuncea iese cu bai. Asta am simțit.

Ne-a evacuat din locuința noastră și am locuit afară la periferie pe strada Ranetti, la granița cu Fratelia, dar în Fratelia nu aveam voie să intrăm, că era interzis pentru evrei. Mama cu bunica ne-au spus că acolo nu avem voie să trecem de o anumită stradă, că evreii nu au voie să iasă din Timişoara. Atunci ne-am întrebat de ce Józsi şi Pali pot să se ducă dincolo şi eu cu Feri, fratele meu, nu avem voie. Dar cum eram copii şi ne-am jucat şi era o zona foarte verde, că nu era aşa construit ca acuma, totuși am intrat uneori în zona Fratelia.

Țin minte că la un moment dat copiii germani au descoperit că… *wir sind Juden*, că suntem evrei şi erau şi băieţi mai mari ca noi și s-au luat după noi, iar noi am luat-o la fugă. Prima oară m-a luat fratele meu în braţe și fugea cu mine, dar după aia n-a mai rezistat, că eram greu şi m-a pus jos şi a continuat, pentru că şi-a dat seama că după el fugeau. Şi l-a ajuns un băiat din urmă, s-a numit Stefi, îl cunoşteau toţi şi avea un... cum îi zice... o țeavă de gumă pentru apă, ştii? Cu asta i-a tras fratelui meu pe spate aşa o lovitură, că i-a crăpat pielea imediat. Şi aşa am ajuns acasă, fratele meu sângera, pe tot spatele era crăpată pielea. Şi atunci mama a spălat totul, a pus iod, parcă aşa ţin minte, că era totul roşu şi, mă rog, s-a vindecat până la urmă, dar aşa ceva rămâne...

Aşa ceva nu se uită!

Eram un copil de 7 ani, aveam deja 7-8 ani... Aşa era aproape zilnic, erai atacat… Ţin minte că iarna cumpăram lemne, așa, bucăți de lemne, că mai mulți bani nu aveam, și le puneam într-un sac cu fratele meu. Fratele meu se ducea și cumpăra... cum îi zice *tönk*? (*Buștean.*) Buștenii. Îi punea într-un sac și trăgeam sania, că era iarnă. Lemnul era ud și plin de zăpadă. Și când am venit pe strada Iris... În mijlocul străzii Iris locuia familia Kaiser și Kaiser Prudi era un băiat mai mare ca noi. Iarna umbla într-o uniformă *Hitlerjugend*, uniformă de iarnă, erau așa, șăpcile alea cu cozoroc, ca și soldații germani. De câte ori trecea frate meu și el era acasă, ieșea afară și cu piciorul răsturna sania și toate lemnele cădeau în zăpadă. Și țin minte că săraca bunica a încercat să facă focul cu lemnele alea, dar nu prea a mers și dac-a și mers, mai mult ş̦ş̦ş̦ş̦ făcea, fierbea apa din lemn si nu dădea căldură. Și odată am mers și eu cu fratele meu, el era cu patru ani mai mare ca mine, și a venit și Prudi afară și a spus: „Nu v-am spus că voi, evreii, nu aveți voie să treceți pe strada asta?" Și a răsturnat sania și un buștean a căzut afară din sac in zăpadă şi cât am fost eu de supărat, am luat lemnul ăla şi i-am dat în faţă cu el. Tot nasul i l-am spart. L-am întâlnit şi după război, şi ca adult, şi a rămas cu aşa un nas de boxer. (*Râsete.*) Intotdeauna am spus că asta e opera mea, dar nu mi-a părut rău nici mai târziu. Si, mă rog, a fugit înăuntru, imediat i-a trecut curajul, ii curgea sângele din nas şi noi ne-am dus acasă. Când am ajuns acasă, asta este nostim, n-am spus lui mama şi nici lui bunica, să nu le fie frică, dar la un moment dat a fost doamna Kaiser la poartă... Căsuţa noastra era în curte, erau 20 de metri, poate 10 de mers prin grădină să ajungi la poartă. Şi ea stătea acolo şi striga: „Ce credeţi voi, au sosit deja englezii?" și „Ce-i asta, evreii încep să bată copiii germani?!" Slavă Domnului, a rămas cu asta. Îmi aduc aminte că mi-a fost frică, că familia o să păţească ceva. Dar a trecut și asta.

Evreul Mozes i-a cărat pe spate pe răniți…

Tata era plecat, era la Pâncota pe undeva, săpa, era în detaşament de muncă forţată.

Se întorcea acasă noaptea sau rămânea acolo?

Păi, el a fost dus în mai multe etape. Prima oară când i-au adunat pe evrei la muncă, i-au dus la Balota, asta-i înspre Orşova, unde s-a construit o linie ferată, aşa numită linie moartă, cum mi-a povestit el. Apoi a venit acasă, apoi iară a primit chemare şi atunci l-au dus la Pâncota, spre Arad şi era acolo o regiune mocirloasă şi i-au pus pe evrei să sape canale de irigaţii unde să se scurgă apa. Erau condiţii foarte grele de lucru, că nu aveau ghete bune şi săpau în pământul acela mlăştinos si nu a durat mult şi le ieşeau degetele din bocanci. Iar vara erau lipitoare pe picioare de care nu puteau să scape şi dacă le dădeau jos, atuncea cădeau cu piele cu tot. Și-au învăţat că trebuie pus sare ca să cadă jos.

După aia tata s-a întors și iar a primit chemare să lucreze într-un detașament la granița cu Rusia. El avea multe cunoștințe, că era un chelner care avea clasă, a învăţat 7 ani meseria, de la pivniţa de vinuri până în bucătărie să facă mâncare. Și cum era foarte apreciat, era cunoscut de multă lume, și printre clienţii lui vechi erau și generali. Unul era generalul Dragalina[196], cred că aşa îl chema, care avea moşie la Ghiroda, la Giroc, nu Ghiroda, spre Fabric acolo. Şi ţin minte că atunci când l-au chemat pe tata să-l ducă în Rusia, că se aşteptau la atacul sovieticilor, tata i-a spus mamei: „Te duci la Giroc şi vorbeşti cu generalul, că el mi-a promis că mă ţine în oraş şi îmi dă aici de lucru." Mama s-a dus pe jos până acolo, dar el nu era acasă, era numai doamna care îl simpatiza foarte mult pe tatăl meu, fiindcă nici nu a fost băiat urât. (*Râsete.*) Şi i-a spus despre ce e vorba si doamna general a scris câteva rânduri pe o hârtie şi a chemat un soldat, că avea soldaţi acolo care erau de pază şi a spus: „Mergi la gară şi scoţi pe

[196] Probabil o confuzie cu numele străzii Dragalina din Timişoara, după numele generalului Ion Dragalina, fiul căruia, Corneliu, era în Bucovina în timpul războiului.

omul ăsta din tren!" Dar era o cursă cu timpul. Soldatul ăla a fugit în pas alergător, iar mama şi-a scos pantofii şi fugea şi ea. Când au ajuns la gară, erau evreii deja învagonaţi. Şi locomotiva ciuhh, ciuhh, aştepta semnalul de plecare. Atuncea mama s-a înţeles cu soldatul: „Tu te duci de aicea în sus și eu merg în jos și-l căutăm. Il cheamă Mozes Wilhelm." Strigau Mozes Wilhelm, Mozes Wilhelm! Soldatul avea scrisoarea de eliberare. Și mama plângea, că știa că în câteva minute pleacă trenul și hârtia asta nu va mai avea nicio valoare. Și la un moment dat a scos tata capul: „Ce-i? Cine mă caută?" „Coboară imediat!" Și l-au dat jos. Când au văzut hârtia cu semnătura generalului, atunci n-a mai spus nimeni nimic. Și l-au plasat pe tata ca bucătar, șef bucătar la Spitalul Militar care atunci s-a înființat, că era război, în clădirea unde era Liceul Piarist, mai târziu Facultatea de Construcție, unde și eu am umblat mai târziu ca student.

Primea un salar?

Nu! Dar era în viață! Tata a fost un om extraordinar de conştiincios. Numai ca exemplu: a fost un atac aerian american, singurul atac american în timpul zilei la Timișoara. S-a bombardat gara și tot personalul din spital a fugit afară în timpul bombardamentului în parcul care e alături de spital, fosta școală, acolo s-au culcat cu toții, infirmierele și soldații și ofițerii și doctorii, iar în camere au rămas bolnavii și răniții care nu puteau să se mişte, care erau cu picioare amputate şi strigau „Ajutoor!" şi atunci s-a întâmplat... (*cu vocea sugrumată, cu lacrimi in ochi*) că evreul Mozes i-a cărat… pe spate… pe răniți… afară în parc și toți stăteau și se uitau și ziceau: „Evreul salvează răniții noștri..."

Era foarte bine văzut la spital, până în ziua, și atunci a venit o perioadă catastrofală, până în ziua când a venit o inspecție. Au inspectat și bucătăria și tatăl meu, om naiv, care credea în oameni, a raportat ofițerului: „Trebuie să vă raportez că mi-e foarte greu să fac o mâncare ca lumea pentru răniți, că se fură mâncarea, cum ajunge aici, a doua zi dispare!" Toți furau mâncarea și o vindeau la bursa neargă, uleiul, tot.... Și atunci colonelul a spus: „Un jidan îndrăznește să arunce cu murdărie asupra unor ofițeri și plutonieri români?!" Şi a doua zi tata a fost pe tren în drum spre Siret, ca pedeapsă că el a raportat că se fură mâncarea. Şi cum a fost el aşa de conştiincios că a cărat şi răniţii pe spate, l-au trimis la Siret ca să sape... cum îi zice, cazemate, că se apropiau trupele sovietice. Acolo l-a ajuns 23 august.

Ruşii l-au eliberat?

Nu, nu, nu.

Americanii?

Nu, nu. Românii care erau acolo au dispărut peste noapte. Tata mi-a povestit că dimineaţa s-au trezit şi a venit popa din sat şi a strigat: „Fraţilor evrei, sunteţi liberi!" (*Râsete*) Că popa avea radio...

Şi atunci au fost şi chestii umoristice. Unul din colegii lui a spus: „Măi Willi, cum ajungem noi de aici la Timişoara? Eu am o idee: la câţiva kilometri de aici este o bază militară de aviaţie germană cu avioane Messerschmitt de vânătoare, nemţii au plecat, avioanele stau acolo, nu este nimeni. Furăm aşa un avion şi zburăm la Timişoara." (*Râsete.)* Şi tata a spus: „Şi cine pilotează? Tu ştii să pilotezi?" „Nu, dar Fried." „Ce, Fried e pilot?" „Nu, dar e şofer de camion!" Asta povestesc numai că e amuzant. În fine, tata a ajuns la Timișoara în vreo două sau trei săptămâni, cu și fără tren.

Sosirea lui a fost destul de dramatică. Aveam nişte cunoştinţe, domnul Krauss, un german, care avea o fabrică de pantofi pe Calea Şagului. Nu era deloc nazist, din contră, şi ne-a spus: „Voi nu rămâneţi acasă, între nemţi, (populaţia cu care aveam ca şi copil conflicte), nu rămâneţi aici, veniţi noaptea să dormiţi la mine!" Şi atunci am dormit în sala făbricii, mama, bunica, fratele meu şi eu. Şi într-o seară când trebuia să plecăm iară pe şest, să nu ne vadă nimeni cum fugim şi ne ascundem, că nu aveam încredere că nu vin la noapte şi ne taie gâtul, a venit alarma aeriană şi nu s-a mai dat sfârşitul alarmei şi nu am mai putut pleca de acasă. In

mijlocul nopţii aude mama şi eu la fel, că m-am trezit, cum doi indivizi vin spre casă. Mama, cum săraca era o femeie foarte fricoasă, dar câteodată era tocmai contrariul, cum a fost şi cu doctorul Maier, a deschis geamul şi a strigat: „Cine-i?" Şi atunci a auzit: „Én vagyok, Willi! Eu sunt, Willi!" Norocul a fost că noi am fost acas'. Ce s-ar fi întâmplat dacă el venea şi găsea o casă inchisă? Ce putea să-şi închipuie? Ce s-a întâmplat cu familia lui? Unde sunt noaptea? Ce-i cu ei? Dar eram acasă!

Ceea ce merită încă de povestit e că el ajunsese noaptea la gara din Timişoara și dintr-un colţ, din întuneric, o voce i-a spus în limba maghiară: „Domnule! … Sunt dezertor. Mă poţi adăposti până mâine dimineaţă? Fiindcă mâine, eu sunt din Săcălaz, mă duc pe jos peste câmpuri, acuma noaptea dacă mă duc, mă prind patrulele care circulă şi gata cu mine." Și tata zice: „Hai!" Când a ajuns tata acasă cu acest om, a spus bunicii: „Adă petrol! Ardem toate hainele şi torni pe noi petrol, că suntem numai păduchi." Şi în timp ce bunica turna petrol pe hainele acelea, s-a uitat la haina omului acela şi era uniformă de SS. Şi zice bunica: „Păi, ăsta e un SS!" Şi zice tata: „Şi acuma ce să facem cu el? A cerut ajutor, îi dăm ajutor." Şi atuncea a turnat peste ei amândoi și s-au spălat cu petrol. Ştiu că bunica a spus: „Economie, că nu putem face mâncare mâine, că n-avem petrol, că stăm rău şi cu asta!" (*Râde*) În fine, dimineaţa, tata i-a dat hainele lui, tipul s-a îmbrăcat şi a plecat, nu am mai auzit niciodată în viaţă de el. Dar nici nu are importanţă şi aşa a rămas tata acasă. Şi asta era deja după 23 august. Aşa a fost venirea acasă a lui tata.

Ce s-a întâmplat cu familia din Cluj din partea lui tata?

Bunicul n-a ajuns în viaţă în lagăr. În vagon a murit. Sora lui tata a fost căsătorită cu un evreu din Polonia care era în Ungaria cu paşaport polonez. Încă în anii '39, germanii au cerut ca Ungaria să expulzeze pe toţi evreii polonezi din Ungaria, pe care apoi i-au dus într-un lagăr de concentrare în Ucraina şi i-au executat pe toţi. Asta a fost sora. Un frate mai mare al lui tata a murit, după cum s-a povestit, că nu mai putea să meargă si câinii i-au luat viaţa în timpul marşului. Béla, ăl mai mic, a făcut serviciul în Rusia, în detaşamente de muncă, scotea cu mâna liberă minele și acolo a murit, în Rusia. Şi a rămas în viaţă un frate de-al lui tata care a fost deportat, dar a fost dus de Crucea Roșie suedeză în Suedia şi tratat pentru o boală de plămâni. El a rămas în Suedia și mulțumită lui am ajuns acolo. Ne-a chemat să venim la el şi în 1964 am simţit că acuma-i momentul, am înaintat actele şi complet legal am putut părăsi România plecând în Suedia, tata, mama, soţia şi eu.

Eu nu mă pot rupe de aceste evenimente

Acuma, eu nu mă pot rupe de aceste evenimente. Am început în 1942 școala evreiască din Fröbl, întâi eram într-o clădire frumoasă de unde ne-au dat afară și au făcut acolo școală de ucenici. Iar pe noi ne-a băgat în diferite camere de rugăciuni care erau acolo pentru *ieșivot*. Era așa de îngust, că învățătorul stătea în spatele nostru si ne întorceam capul să-l vedem (*Râsete*) pe Tancsi bácsi și intram peste bănci să ne așezăm. Când lecțiile se terminau, ne așteptau afară cu o ploaie de pietre elevii de la școala de ucenici.

În fine, asta am simțit pe propria piele, dar am văzut multe alte lucruri care s-au întâmplat cu familia. Mama s-a dus într-o zi la piață să facă cumpărături înainte de ora 10, când evreii n-aveau voie să meargă, și doamna Marschal, care avea o curățătorie chimică pe Fröbl, o cunoștea pe mama, că mama era o femeie cunoscută prin tatăl meu. Și s-a trezit mama că vine doamna Marschal cu un polițai de piață, pe atunci erau polițiști de piață care se uitau dacă totul e în ordine și s-a plătit țăranilor și altele. Vine cu un polițai și-i spune: „Evreica asta a cumpărat înainte de ora 10." Polițaiul a luat coșul și a spus: „Asta se confiscă în numele..." ce știu eu ce și a confiscat mâncarea aia câștigata cu chiu și vai. Și s-a bucurat mama că nu a dus-

o la poliție și nu i-a făcut necazuri și mai mari. Așa că... Femeia asta nu numai că era antisemită, dar era înnebunită, era fascinată de ideea asta a național-socialismului lui Hitler, așa că ea se simțea obligată să ajute ca aceste legi să se respecte și să fie în vigoare. Asta era, mă rog, am scăpat și de asta...

Erau și alte cazuri... Eu am văzut pe tramvaiul 5 care mergea spre Fratelia de la Kütl, cum oameni, meseriași, nu copii și nici vagabonzi, meseriași care mergeau acasă de la lucru, cum s-au dat la un băiat cu *paies*, cum îl trăgeau de *paies* și cînd tramvaiul mergea cu viteza cea mai mare, l-au aruncat afară. Am văzut și asta. Așa că... eu știu foarte bine și n-am uitat. Era așa… o persecuție prostească!

După piața din Iosefin era o piață de fân unde stăteau trupele si mașinile germane care mergeau spre Serbia în timpul războiului. Și era o trupă de naziști ucrainieni în uniformă neagră cu mașini jeep deschise și noi, copiii, eram printre ei și unul dintre soldați ne-a luat pe mașină și ne ducea așa roată pe acolo. Și pe mașina aceea era Schildkraut Otto, Plohn Kurti și cei doi Mozes. (*Râsete.*) Și Kaufmann! Și Stoia, băiatul german în uniforma *Hitlerjugend* vroia și el să se urce, dar noi, ca niște adevărați copii evrei, l-am împins înapoi, (*Râsete*), că „tu n-ai ce căuta în mașina asta SS, că asta-i a noastră." (*Râsete.)* Așa că și asta s-a întâmplat... (*E de un comic absurd.*) Am văzut că Plohn Kurti scrie pe pagina ta de web (*E la New York.*) și-ți trimite bancuri. Era de vârsta fratelui meu și țin minte cum Kurti stătea acolo și împingea cu piciorul înapoi!"

Eu am mers la Liceul Israelit între '46-'48. Când să ieşim de la şcoală, elevii de la Liceul Industrial care era vizavi de liceul nostru, ne aşteptau şi aruncau cu pietre. L-am întrebat pe unul: „De ce fac asta colegii tăi?" Bine, a ieşit cu bătaie şi până la urmă, când au văzut că nu se poate face asta nepedepsit şi că evreii ăştia dau înapoi, au fugit. Aveam sentimentul că şi noi evreii avem liceul nostru, Liceul Izraelit, și putem să ne apărăm. Participam și la competițiile sportive între licee. Iubeam liceul nostru în care s-a creat o atmosferă specială în mare parte datorită evenimentelor și situației din afară.

În clasa I de liceu fratele meu mergea afară din oraș, în Pădurea Verde, lângă gara Fabric, tocmai în partea aialaltă a orașului. Aveau lecții seara și erau expuși la atacuri. Când tata lucra la spital, după lucru îi aștepta pe fratele meu și pe Otto și pe Kurti care tot acolo locuiau, că erau niște indivizi care îi molestau, îi aruncau din tramvai, nu îi lăsau să se urce în tramvai. Avea o salopetă pe care era scris „Ministerul Apărării" sau așa ceva, așa că toată lumea făcea pe ea! Nu știau că el e un evreu bucătar care lucrează la spitalul militar. Deci, el aștepta pe fratele meu și când au fost unii care nu l-au lăsat în pace, tata le-a tras o bătaie bună, că era un sportiv foarte bun. Atunci au sărit câteva doamne, tip doamna Marschal: „Cum? Ce-i asta? Ce, au preluat jidanii puterea?" Deci tata trebuia să se bată cu niște golani, ca să-i lase fiul în pace, că-l atacau numai pentru faptul că este evreu și nu exista nicio lege care să-l apere.

În perioada interbelică a fost o perioadă calmă, de relativă prosperitate și armonie în care antisemitismul era cumva mai potolit, nu-i așa?

Da, era o perioadă de acalmie, nu existau probleme acute, dar mocnea. Fratele meu era străjer, pe atunci mergea la o școală nu departe de Piața Unirii. Tu știi ce era străjer? Erau cercetași, copii cu uniformă, frumos îmbrăcați, cămașă albă cu emblema statului, Regele Carol al II-lea, cu berete albe. Într-o bună zi l-a chemat învățătorul și i-a zis: „Să aduci uniforma înapoi, tu n-ai voie să porți așa ceva și nu mai poți să vii la școală, că evreii nu sunt admiși în școala asta!" Atunci a început să meargă fratele meu în Fabric. (*Elevii și profesorii evrei au fost dați afară din toate școlile.*) Oameni care n-au făcut nici un rău nimănui, dimpotrivă! El nu poate să meargă la școala unde vrea el, nu poate să lucreze, nu poate să facă nimic! Lui tata i s-a interzis să lucreze, pur și simplu n-avea voie să-l angajeze nimeni! A

lucrat la o cârciumă acolo, spre Fröbl. Era un cârciumar neamț, dar îl cunoștea bine pe tata și l-a angajat, l-a și plătit, foarte prost și la negru, dar totuși. Într-o zi i-a spus lui tata: „Să nu mai vii mâine, că unul dintre clienți te-a recunoscut! Dacă vine mâine și tu ești aici, mă denunță.” Deci, existau legi antisemite, legi naziste. Asta era una, dar altă chestie era că au fost oameni care în mod voluntar au făcut totul ca această lege să se execute. Ca doamna Marschal sau clientul care voia să denunțe. Au acționat din proprie inițiativă și răutate.

Cum ați spus înainte, această adversitate a mediului v-a unit.

Da, dar erau diviziuni. La liceu erau trei grupuri: elevii din Școala Primară Ortodoxă din Iosefin, cei din Școala Primară Neologă din Fabric și cei, mai puțini, care s-au refugiat din Cernăuți, când Basarabia și nordul Bucovinei au fost ocupate de Uniunea Sovietică. Aceștia din urmă erau mai puțin numeroși și se simțeau izolați că vorbeau germana, pe când majoritatea vorbea ungurește. Ei au fost primii care au emigrat, nu în Israel, deoarece Statul Israel nu a fost încă proclamat, ci în țara în care primeau viză de intrare. Lor le-a fost mai ușor să continuie emigrația, pentru că nu erau cetățeni români.

Cele două grupuri mari, cei din Iosefin și cei din Fabric nu se simpatizau, dar nici nu se dușmăneau. Era mai mult un „conflict” băiețesc, cum există în multe cazuri între diferite cartiere. Aproape în fiecare pauză ne băteam în curtea liceului. S-au întâmplat nasuri sparte sau cucuie, cum, de exemplu, cucuiul care mi s-a tras de la castana cu care a aruncat în mine Schlesinger Willi, zis Dudu.

Mai era încă o diviziune, un lucru de care nu se vorbeşte. Evreimea din Timişoara, dar cred că şi în altă parte, era împărţită în două părţi, nu antagoniste, dar nu prea aveam noi contact între noi. Dacă te gândeşti aşa, eram elev la *Zsidlic*... În clasă erau băieți din familii cu stare, Perlstein, tatăl lui era cardiolog, Borgida, proprietarii librăriei Moravetz, şi mulţi alții, evrei destul de înstăriţi şi în timpul războiului. Şi era o altă categorie care nu erau… Şi copiii de evrei săraci nu prea aveau contact privat cu copiii care erau înstăriţi. La şcoală ne înţelegeam bine, ne iubeam ş.a.m.d. Dar dacă Perlstein Pali avea ziua lui, puteam să spun dinainte cine va fi invitat la petrecere şi cine nu. La o adică ne strângeam laolaltă, aşa cum a fost cazul când mama ducea pachete la tatăl meu şi la alţi evrei la Pâncota, în lagărul de muncă. A fost prinsă la gară cu pachetele astea și a fost arestată, i s-a confiscat totul de către jandarmi. După aceea i-a spus un plutonier: „Îți dau drumul acasă, dar mâine vii să-mi dai atâţia bani.” Şi atunci s-a dus la aceşti evrei, oameni bogaţi, şi a spus: „Uitaţi care e chestia, am fost cu pachete la lagărul de muncă, m-au prins şi acuma mă şantajează.” Și mulți au dat bani.

Mai am o poveste amuzantă de la liceu. Era în 1945, fratele meu era elev la Liceu Izraelit în clasa a 3-a și în clasa lui s-a constituit un comitet de clasă, comitetele erau la modă pe atunci. Sub influența lui, am luat și eu inițiativa și am constituit și eu împreună cu colegii mei de clasă un comitet. Eu m-am pus președinte, pe Gross Ivan casier și pe Casirer Ionel, nu știu ce.

Pe atunci s-a întâmplat un accident de tramvai la colțul din str. Fröbl în care un băiat de la școala germană cam de vârsta noastră și-a pierdut un picior. Erau timpuri grele și ziarul *Temesvarer Zeitung* a inițiat o colectă de bani pentru a cumpăra o proteză băiatului accidentat. În fiecare zi se raporta în ziar câți bani s-au strâns. La propunerea mea, comitetul a hotărât să facem și noi o colectă în clasă. Am reușit să adunăm ceva bani cu care m-am dus la redacție și am depus contribuția noastră.

Din asta a ieșit o senzație: „Școala Evreiască participă la campania pentru ajutorarea unui copil german!” Toate acțiunea a fost exploatată pentru a dovedi că într-o societate liberă nu există diferențe între copiii. Ziarul a publicat un interviu cu băiatul în care el și-a cerut scuze dacă vreodată s-a comportat urât cu copii evrei. Până aici a mers bine, dar după toată

publicitatea din ziare, am fost chemat la domnul director Fleischer care m-a rugat să nu mai iau inițiative în numele școlii fără să mă consult cu el. Domnul director a fost puțin surprins și cam nervos când a citit că școala este în mijlocul atenției presei locale!

Sunt un om de naționalitate evreiască

Experienţa din aceşti ani grei v-a dat un complex de inferioritate sau, dimpotrivă, putere şi dorinţa de a vă afirma?

Cu un complex nu puteam să rămân fiindcă nu-l aveam nici în timpul cât am fost persecutat. Niciodată nu l-am avut. Aşa, în limbajul băieţilor, pot să spun că am fost destul de bătăuş. Aşa că niciodată n-am avut complexe, am fost totdeauna mândru de ceea ce sunt. Am fost foarte sigur de mine şi nu am renegat niciodată ceea ce sunt, din contră. Dar am avut totdeauna o supărare. Am fost tare supărat, că am văzut că oamenii, fără ca să aibă un motiv, numai pentru că era la modă, au urât pe evrei. Cu un evreu puteai să faci ce vrei, nu avea nicio consecinţă. lumea a găsit, ca să zic aşa, o victimă. Oamenii au găsit pe cineva mai prejos decât ei, faţă de care ei puteau să-şi arate superioritatea. Asta a făcut ca eu să fiu întotdeauna suspicios.

L-ați bănuit pe celălalt de antisemitism?

Da, n-aveam încredere.

Văd oameni în jurul meu care sunt filosemiţi, au simpatie pentru naţiunea noastră. Foarte mulţi mi-au spus: „Voi evreii nu sunteţi o naţionalitate, sunteţi numai o religie.” Niciodată nu am aceptat asta, eu sunt de părere că evreimea este o naţiune.

Dacă nu prin religie sau prin tradiţie, prin ce se defineşte un evreu?

Eu țin foarte mult tradiţia. Atâta cât ştiu eu. Am auzit o poveste, acuma iartă-mă că deviez puţin, dar are legătură cu ceea ce discutăm. Pe un emigrant rus l-au chemat la Tora să citească. Şi s-a dus, s-a uitat la Tora şi atâta a spus: „Alef, beit, ghimel, dalet[197].” Atâta a ştiut.

Dar asta nu însemna că el era mai puţin evreu decât alţii.

Nu. Istoria a făcut ca el să nu poată să învețe mai mult. Cum a crescut tatăl meu ca şi copil după Primul Război Mondial, cu părinții divorțați, la orfelinat? A avut o copilărie foarte grea. El s-a născut în 1905, deci în ’18 când s-a terminat războiul, el avea 13 ani. De unde să cunoască tradiţia evreiască religioasă?! Era evreu, nu poți să fii mai evreu decât cum a fost el! Aşa cum Sven Sorenson din Stockholm se simte suedez, aşa mă simt eu, Tiberiu Mozes, unde oi fi în lumea asta, evreu. Sunt un om de naţionalitate evreiască. Nu sunt suedez de religie mozaică, nici român de religie mozaică. Religia mea este religia mea, credinţa mea. Dar eu sunt de naţionalitate evreiască. Dacă eu citesc ştirile, pentru mine cel mai important lucru este ce se întâmplă în Israel. Ce se întâmplă în Suedia? Acolo mă interesează mai mult ce se întâmplă cu impozitele! În România? Pentru mine Timişoara este aceea când pe Mărăşeşti unde este sinagoga era plin de oameni de Roş Haşana şi de Iom Kipur. Aveam prieteni foarte buni, germani, unguri, am trăit cu ei. Dar când evreimea a dispărut din Timişoara, a fost ca un *luft* balon din care a ieşit aerul şi-acuma coboară în jos. Pentru mine, nu că sunt naţionalist sau vreau să fiu, identitatea mea este: evreu. Asta suntem noi – o familie de evrei.

Povestiţi adesea despre ce s-a întâmplat în timpul războiului?

Da. Unii n-au vrut să vorbească. Noi şi azi vorbim de asta, cu prieteni evrei şi neevrei. Bunicul meu, pe care l-am cunoscut foarte puţin, a fost ucis. Verişoarele mele şi verişorii mei, – erau copii mici, – au fost ucişi. Locuiau la Cluj. Noi vorbim foarte mult despre asta. Părerea mea este că trebuie vorbit. Vorbim la Pesah despre ce s-a întâmplat acum câteva mii de ani, de ce să nu vorbim despre ce s-a întâmplat în zilele noastre? Aceasta este poziția mea. Dacă mă

[197] Numele primelor litere din alfabetul ebraic.

întreabă cineva de naţionalitatea mea, eu aşa îi spun: Sunt evreu născut în Timişoara. Mă întreabă: „Bine, bine, dar ce naţionalitate?” Atunci spun că sunt de cetăţenie suedeză de patruzeci de ani, dar eu sunt evreu, născut în Transilvania, Timişoara. Aşa mă prezint eu, aşa mă simt bine. Când mă gândesc la tatăl meu cum era de trist, a fost atât de rănit... El n-a uitat niciodată faptul că el, fără niciun motiv, a fost înjosit. Nimeni n-avea dreptul să-l înjosească. Era mare jucător de fotbal la Kadima[198], la meciuri a fost tot timpul expus injuriilor antisemite. O viaţă întreagă s-a bătut. N-a fost sionist fiindcă eu cred că tatăl meu nu ştia multe despre asta și el a fost mai mult orientat spre stânga.

A crezut în idealul comunist?

Da. Lumea a crezut că este singura soluţie: o revoluţie de stânga în lume, care combate antisemitismul. S-a crezut că de aici va veni eliberarea de toate persecuţiile. Dacă te gândeşti bine, tata era de stânga, dar cu stânga simpatizau și cei cu avere! Tatăl meu se ducea și aduna bani pentru *Ajutorul Roşu*[199], pentru cei care erau închişi din cauza convingerilor lor comuniste. Şi familia Dornhelm, imediat după Operă aveau prăvălia lor de textile, a donat bani, și familia Holender, Holender Jancsi care a fost director la Opera din Viena până nu demult, și încă o familie, Csendes, cu o mare întreprindere de transporturi.

Cum vă explicaţi antisemitismul?

Eu cred că pe aceiași oameni puteai să-i întâlnești după un timp în Partidul Comunist în posturi de răspundere. Aceşti oameni au fost întotdeauna gata să slujească puterea și în acest fel puteau și ei să execute o putere. Acuma nu pot să generalizez, dar mulţi din oamenii aceştia au devenit loiali noului regim. Pe strada Eneas stătea o familie, Hauzel, cred, aveau un V mare pe casă de la Victoria, tatăl, mama erau naziști și copiii la fel. După război m-am întâlnit cu unul, cu băiatul mai tânăr, era ziarist la *Temesvarer Zeitung*, un ziar comunist german, cred că *Temesvarer Zeitung* s-a numit, activ 100% pentru noul regim. Și i-am spus: „Ce, ai schimbat macazul!” Și el: „Acuma sunt iluminat, mi-am dat seama că am greșit.” (*Râsete.*) Da' de unde! Aceştia totdeauna au servit pe orișicine, vin ai noștri, pleacă... ca în *Scrisoarea pierdută* a lui Caragiale.Vin ai noștri, pleacă, nu contează cine sunt. Mai ales regimurile astea de teroare au nevoie de căţei sau dulăi care execută munca de jos, munca murdară.

Era și misterul în jurul evreimii, asta a jucat un rol important. Am întâlnit o doamnă care nu era antisemită, că era prea proastă până și pentru asta. A fost la Târgu Mureș cu fiica ei și îmi povestea că s-a uitat prin fereastră la ce se întâmplă în sinagogă în timpul serviciului divin. Și zice: „Am văzut cum rabinul cu barbă albă a început să fugă și a venit la geam să se uite la noi și a ieșit lumină din ochii lui.” Am întrebat-o dacă nu a fost o lanternă sau așa ceva. (*Râsete*) Nu, că era lumina ochilor. Păi, cică evreii au așa o forță magică în ei, ei nu sunt ca noi... Ei nu sunt, ei sunt... Altul mi-a spus că evreii beau sânge de fetițe înainte de Paște, de Pesah. Zic: „Tu ai văzut așa ceva?” „Nu, dar mi s-a spus și dacă s-a spus, e adevărat.” Acest om a crezut în asta. (*Astea-s mituri vechi de secole*) Da, de secole, care au făcut ca ura împotriva evreilor să fie acceptată. Cum a făcut Hitler cu renumitul film *Jud Süss*. Ai auzit de el? (*După romanul lui Feuchtwanger care era evreu.*) După romanul lui s-a făcut un film antisemit în care Jud Süss exploatează fetele germane. Când au văzut oamenii filmul, li s-a deschis într-adevăr cuțitul în buzunar de ură. Uită-te ce odioși sunt evreii! Țin minte că am auzit odată un domn care mi-a spus: „Am o cunoștință, cu toate că e evreu, e un om foarte cumsecade! ” (*Râsete*)

S-a schimbat ceva după 23 august?

---

[198] Kadima – club sportiv evreiesc între cele două războaie.

[199] Ajutorul Roșu, înființat în România în 1924, **sprijinea financiar pe comuniștii încarcerați și familiile lor.**

Da, a fost o schimbare, dar nu în sensul că lumea şi-ar fi schimbat atitudinea. După 23 august a venit ceva completamente nou şi pur şi simplu s-a uitat! În anii '50 când eu eram la şcoală, mulţi nici nu ştiau ce-i aia evreu. (*A ieşit din modă.*) Da, nu a mai fost o temă.

Măsurile antisemite au fost abolite.

Da, dar eu nu cred, Getta, că asta a fost cauza. Lumea s-a săturat, a venit o nouă generaţie care nu s-a ocupat cu problema asta.

Azi iar avem antisemitism în lume, în Ungaria de pildă... Probabil şi aici există într-o oarecare măsură. Este datorită faptului că unii oameni cred că a fost o perioadă de glorie... Sunt unii care şi acum cred că a fost bine sub Hitler. Am întrebat pe un cunoscut în Freiburg în Germania: „Hitler a costat omenirii 50 de milioane de oameni! Sunteţi totuşi recunoscători?!" Zice: „ Dar a făcut şi lucruri pozitive." „Ce?"

Die Autobahn!

Die *Autobahn*. (*Râsete*) Autostrada! I-am spus că a fost *autobahn*-ul cel mai scump din lume şi din istorie! Nu se ia asta în considerare, precum nu se ia în considerare că Hitler a vorbit de rasă ariană, păr blond, ochi albaştri, iar el avea păr negru, ochii la fel, un antisportiv, s-a văzut, nu avea nici şolduri, nici umeri, nimic. Avea lângă el pe Goebels… Naţionaliştii din Suedia, extremiştii, de câte ori defilează, steagul suedez este în frunte. Şi scandează pentru casa regală! Nonsens! Casa regală nu a mai avut pe nimeni care să fi fost suedez, de nu ştiu când. Nimeni nu a fost suedez! Cu toate astea, stau naționaliștii cu steagul suedez și scandează pentru casa regală.

Emigrarea și noua viață la Stockholm

Ieri seară am vorbit despre emigrare şi spuneaţi: „Oare de ce au vrut părinţii mei să plece din România?" Din tot ce mi-aţi povestit, mi se pare evident de ce au vrut să plece."

Da, dar după 23 august tata a lucrat foarte mult și a fost extraordinar de recunoscut. Tata a fost organizatorul Festivalului Internaţional al Tineretului la Bucureşti, el a răspuns de cazare. După aceea l-au chemat: „Tovarăşul Mozes, trebuie să înfiinţăm un oficiu de turism, oficiul național de turism Carpați. Primiţi sarcina să-l organizați." Tata l-a organizat, el a fost directorul oficiului şi locuiam atuncea cu toţii în Bucureşti. După aceea s-a întâmplat o catastrofă, fiindcă tatăl meu, aşa cum a fost cu prizonierii că-i ducea pe spate și când a raportat că se furau proviziile, a fost un om al legii şi al dreptății. Primii turişti care au venit prin ONT în România erau din Uniunea Sovietică, din Basarabia, care veneau în România să-şi vadă familiile. Ei trebuiau să plătească hotelul, casă masă complet. Aceşti oameni soseau la Gara de Nord şi reveneau la gară, nu îi interesa hotelul. Dar de la Hotel Ambasador sau Casa Delegaților veneau nişte note de restaurant enorme. Când tata a făcut o inspecţie, i s-a spus: „Ştim că nu sunt turişti, dar vin funcţionari de la ONT, fac chefuri aici şi spun să trecem pe contul ONT-ului!" Atunci tata a spus: „Asta nu se poate! Aici nu mănâncă nimeni şi nu trăieşte nimeni două-trei săptămâni pe contul ONT-ului." Nu l-au simpatizat pentru asta, i-au mai făcut neplăceri și atunci a renunțat la carnetul lui de partid, ceea ce nu mulţi au făcut. Ne-am întors la Timişoara şi a spus: „Îmi ajunge! Plecăm!" Dar nu el a fost motorul plecării, eu am fost.

Povestiţi cum a fost.

Eu am vrut să înaintăm actele, că am văzut că aici nu e loc pentru mine și nu pot avansa. Nu a fost de acord toată familia. În '64 am mers la Securitate care era pe la Liceul Loga, am mers eu înainte şi era joia că numai joi se puteau înainta actele. Eu am mers înainte, tatăl meu care era de acord venea trei paşi după mine, după aia la vreo treizeci de paşi, acuma spun aşa, venea mama şi zicea: „O gospodărie de treizeci şi cinci de ani să lăsăm aici?!" Şi încă vreo cincizeci de paşi după mine venea soţia mea care era balerină la operă și care plângea: „Să las

scena...” Dar niciunul n-a spus nu. Şi am depus actele şi am avut noroc. Am înaintat în august şi în februarie am avut paşaportul.

Ce aţi făcut în România?Aţi lucrat deja?

Da, am predat topografie la Institutul Pedagogic, Facultatea de Istorie-Geografie. Învăţam pe viitorii profesori de geografie cum se fac hărţile, ce instrumente se folosesc.

Cum au fost începuturile în Suedia?

Eu am fost la Facultatea de construcţii şi am lucrat pe şantiere în timpul practicii. Când am ajuns în Suedia, aveau mare nevoie de ingineri. Am sosit în 10 martie în Stockholm şi în 15 am găsit deja un anunț la care m-am prezentat. Mi-au spus: „Tare nevoie avem de tine!” Am zis că asta nu merge, nu cunosc limba. Dar era o conjunctură nemaipomenită în Suedia. Cum am ajuns acasă, sună telefonul și mi-au zis că au găsit un tânăr care știa germana și va fi translatorul meu. Şi aşa am început să lucrez şi m-am străduit mult şi am mers din succes în succes și dintr-o poziţie în alta. Cu suedeza, după vreo cinci săptămâni, m-am putut descurca şi după aceea pot să spun că am avut succese mari, ca până la urmă să ajung printre cei care hotărăsc la concerne destul de mari în Suedia. De multe ori cînd am stat acolo ca director de întreprindere şi veneau angajați sau candidaţi care vroiau să lucreze la întreprindere şi băteau la uşă şi prezentau ideile lor, mă întrebam: „Nu se supără că depinde de Mozes din Timişoara?” Dar nu! Eram acceptat şi cu mare respect pentru competenţa și pentru comportarea mea.

Problema mea mare a fost la început. Când am început să lucrez şi eram şef de şantier, am telefonat superiorului meu că nu mai avem suficient nisip pentru construcţie. Mi-a răspuns: „Şi ce vrei acuma? Esti şef, comandă, fă!” Asta a fost foarte greu să învăț și vă spun drept că s-a întâmplat de vreo două-trei ori că mi-am luat geanta şi am zis că eu nu mai rezist! Eram obişnuit cu o conducere centralizată.

Cum s-au adaptat soţia, părinţii?

Tatăl meu a fost din primul moment extraordinar de pozitiv, el şi-a dat seama de marea deosebire. El a avut o problemă, cum am povestit ieri. Câteva luni înainte de a muri, oricum era și foarte bolnav, dar l-am găsit trist și îngândurat. I-am spus: „Tată, de ce eşti trist? La ce te gândeşti?” Zice: „Îmi aduc aminte de toate înjosirile prin care am trecut.” Deci tatăl meu a îmbătrânit având în creier umilințele prin care a trecut. Înseamnă că l-au înjosit foarte mult dacă la 84 de ani asta continua să îl frământe.

A ajuns la vârsta de 60 de ani în Suedia şi a început să lucreze. L-au angajat într-un magazin, mă rog, era muncitor într-un depozit. Nu cunoştea limba suedeză şi era un antitalent la limbi, numai maghiară ştia. Cu toate că a fost soldat român, tot n-a învăţat românește. A fost respectat și iubit şi asta a fost o mare schimbare în viaţa lui, pentru că totdeauna a simţit că este mai mult sau mai puţin persecutat. Era un om care nu s-a lăsat. Când legionarii au venit la Lloyd, cu un scaun i-a dat afară pe toţi, ca după aceea să-l cheme la telefon proprietarul restaurantului să-i spună că studenţii de la Politehnică, acolo era centrul legionar, au zis: „Dacă-l vedem pe Mozes mâine în restaurantul tău, îţi spargem toate oglinzile!” Avea o singură vină: s-a născut evreu. Aşa că în ultimele luni din viaţa lui, probabil că filmul vieţii lui i s-a derulat în fața ochilor și a ajuns la concluzia: „Ce mult am fost eu înjosit!” Dar cei 24 de ani cât a trăit în Suedia au fost extraordinari, a fost foarte fericit. A fost respectat. A fost un om care a respectat pe alții și a avut pretenţia să fie respectat la rândul lui.

Unde vă simţiţi acasă?

Natural că în Stockholm!

Ce sentimente vă leagă de Timişoara?

Un prieten bun de-al meu în Suedia vorbind despre copilărie, mi-a spus aşa: „Tiberiu, ştii, eu mi-aduc aminte de copilărie, și, lucru interesant, era întotdeauna vară şi vacanţă de vară.” Şi eu, când mă gândesc la Timişoara, pentru mine era totdeauna vară şi vacanţa de vară. Mă

gândesc cu multă plăcere la momentele frumoase. Au fost și tragedii. Fratele meu a murit la vârsta de 31 de ani, tatăl nepotului meu pe care îl cunoşti. Şi alte lucruri triste, dar parcă, cum să zic, au devenit mai... (*palide*) … palide şi au rămas serile acelea frumoase când veneam de la o petrecere cu un grup mare şi aveam acelaşi drum pe Loga, circulaţie nu era, mergeam în mijlocul drumului, era după ploaie. Parcă şi acuma simt mirosul teilor, mergeam, ne iubeam cu toţii, ţineam unul la altul, eram prieteni. De aceste lucruri mi-aduc aminte, lucruri care mă leagă de Timişoara. Că ce frumos a fost. Adevărul este că sunt probabil motive foarte serioase pentru care nu ar trebui să țin așa de mult la Timişoara, dar astea eu reuşesc să le izolez. *Rămân trandafirii, teii, Bega...* Da, da… *Doboşul... (Râsete.)* Da, izolez ce nu a fost frumos şi... rămân cu impresiile pozitive!

Interviu realizat de **Getta Neumann**, iunie 2013, Timișoara

Rabinul Dr. Ernest Neumann

+ Introducere – 3-4 pagini; 3-4 ilustratii

Îi simțim lipsa…

Bună seara. Hag sameah şi sărbători fericite oaspeţilor noştri! Ne aflăm în cea de-a şasea zi a sărbătorii de *Pesah* şi ne întâlnim astăzi alături de fiica regretatului nostru rabin dr. Ernest Neumann şi alături de numeroşi prieteni de-o viaţă ai domniei sale din diferite generaţii, să ne amintim de această importantă personalitate, nu doar a comunităţii, ci şi a urbei timişorene. Nu este o întâmplare faptul că se află alături de noi şi primarul oraşului Timişoara, domnul Gheorghe Ciuhandu, cel care a fost un prieten fidel rabinului nostru cât și obștii noastre. Nu este o întâmplare nici faptul că ne întâlnim aici de *Pesah*, una din cele mai iubite sărbători ale rabinului Neumann şi cu siguranţă mulţi dintre dumneavoastră vă aduceţi aminte de cum, în fiecare an de *Pesah,* patrona desfășurarea ceremoniei cu maiestuozitate, dar în acelaşi timp cu veselie şi cu autoritatea unui adevărat părinte al comunității.

De când nu îl mai avem printre noi, de opt ani, de fiecare dată când ne întâlnim de Pesah, îi simţim lipsa, aşa cum o simţim şi cu alte ocazii. (…) După pierderea soției, Getta, fiica lui, și nepotul lui Dani i-au rămas ființele cele mai apropiate și dragi. O rugăm pe fiica lui, pe Getta Neumann, să ne spună câteva cuvinte.

Luciana Friedmann, Preşedinta Comunității Evreilor din Timișoara

Continuă să fie viu în amintirea noastră

Stimaţi oaspeţi, dragi prieteni,

acum opt ani în luna aprilie, cu puţine zile înainte de seara de seder de *Pesah,* tata a fost internat la spital. Au sosit serile de s*eder*, primele două seri de Paşti, când rememorăm istoria ieșirii din Egipt si celebrăm libertatea prin povestiri, cântece şi o cină îmbelşugată. După zeci şi zeci de ani de zile a fost prima oară că rabinul Ernest Neumann nu a fost prezent. În cele câteva momente de luciditate înainte de a ne părăsi, m-a întrebat când va fi seara de *seder*. Când i-am răspuns că a trecut, a făcut un gest uşor cu mâna şi a spus, cu privirea pierdută în îndepărtare: „Am fost pe-acolo.” A fost pe atunci cu noi în gând și continuă să fie în amintirea noastră.

Mi-amintesc de serile de seder de la noi acasă. Întindeam o masă lungă, mama pregătea bunătăţuri, veneau prieteni, era o ambianţă de veselie, de apropiere sufletească, de familie. Tata era aşezat comod pe perne de puf, aşa cum cere datina, căci sărbătorim eliberarea din robie, nu mai suntem sclavi, suntem liberi și stăpâni pe soarta noastră. *Afikoman*-ul, foaia de *maţa* necesară pentru a continua *seder*-ul după cină, era bine păzit de tata, dar, aşa cum e obiceiul de milenii în familiile evreieşti, reușeam de fiecare dată să-l șterpelesc. Tata mă întreba ce doresc în schimbul *afikoman*-ului, iar eu negreşit repetam ceea ce îmi sugeraseră părinţii mei cu câteva zile înainte, o păpuşă, o carte sau o jucărie, şi iată, spre uimirea şi fericirea mea, cadoul era deja acolo! Mi se părea că se produce o minune - abia îmi rosteam dorința, se și împlinea. Prin anii ‘60 s-au permis sărbatoririle colective și aveau loc aici, în această sală. Noi aduceam de acasă pernele de puf, paharul de argint pe care părinţii mei îl primiseră cadou de nuntă în 1948 și cărţile noastre de Hagada. Erau peste o sută cincizeci de

24. Rabinul Ernest Neumann într-o seară de Pesah la Comunitate

oameni în jurul meselor, dar, în esenţă, nu se schimbase nimic, atmosfera familială se perpetua. Tata conducea ceremonia cu o autoritate firească, îi cunoştea pe toţi, îl ştia pe fiecare şi fiecare îl ştia. Eram o familie mare.

Importanţa acestor ceremonii şi întruniri era clară, faptul că noi, cum a spus tata într-un interviu, „indiferent unde ne-am găsit în diaspora vreme de două mii de ani, fără a vorbi aceeaşi limbă, fără a avea acelaşi pământ sub picioare, ne-am menţinut ca evrei se datorează faptului că ne-am păstrat datinile, am serbat sărbătorile, am rămas fideli tradiției iudaice. Altfel, ne pierdeam, am fi dispărut.” O generație după alta s-a perindat la aceste ceremonii anuale. *Szól a kakas már*, cântecul hasidic pe care tata îl intona de fiecare dată de Pesah a rămas întipărit în memoria tuturor. Nu chiar toată lumea înţelegea sensul şi mesajul, dar întreaga adunare era cutremurată de patosul implorării și fiecare își transpunea în ea propriile suferinţe, doruri și speranţe. Am pus pe pagina noastră web, pe care unii dintre voi o urmăriţi, înregistrarea acestei melodii. Mulți au fost emoționați, mulţi au mărturisit că le-au dat lacrimile.

Până în ultima zi, tata s-a dăruit cu însufleţire comunității. Elevii din ultimii lui ani, când trecuse de 80 de ani, spuneau că el nu are vârstă, pentru că, cu toată autoritatea şi înţelepciunea lui, rămânea ancorat în modernitate și era deschis pentru idei noi. Era cel care-i înţelegea, la care se puteau adresa pentru sfaturi, cu care puteau să se simtă în largul lor, să se destăinuie fără reţinere. Ieri seară mi-a spus unul dintre ei că l-a simţit ca prieten. Diferența de vârstă de șaizeci de ani nu a fost o barieră.

A avut mulţi prieteni. Unul de care era deosebit de mândru şi ataşat era Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Nicolae. S-au cunoscut de tineri. Şi-au descoperit afinităţi prin înţelegerea lor a sentimentului religios şi a mesajului biblic, prin voința lor de a promova spiritul ecumenic. La sfârşit de săptămână am să fiu împreună cu celălalt mare prieten al său, cu domnul avocat Iulian Sorin, de care îl lega munca pentru comunitate şi o afecţiune şi prietenie profundă. Vom depăna amintiri, îl voi asculta şi eventual voi înregistra povestirile sale care vor constitui, sper, un capitol din cartea pe care o pregătesc cu colaborarea doamnei Smaranda Vultur pe care o cunoaşteţi prin cele două volume coordonate de ea, *Memoria salvată*, volume cu interviuri cu membri ai comunităţii noastre. Voi sta de vorbă cu persoane care trăiesc la Timișoara și altele care au emigrat în Israel, Germania, SUA sau Canada. Voi urmări cum se împleteşte destinul individual şi familial cu cel colectiv, cum au fost trăite evenimentele istorice, cum sunt interpretate, ce emoţii, ce traume au provocat. Voi înregistra astfel elemente, sentimente, percepţii, care nu apar în cărţile de istorie şi nici în documentele de arhivă, istoria trăită atât prin prisma individuală, cât şi prin conştiinţa apartenenţei la un grup etnic şi religios, istoria orală a celei de-a doua jumătăţi a secolului XX, în care adie suflul rabinului Ernest Neumann.

Getta Neumann, fiica Rabinului Ernest Neumann

Darul lui de a pătrunde dincolo de ce e vizibil

Printre virtuţile memoriei, domeniu de care eu m-am ocupat în ultimii douăzeci de ani, este şi aceea de a uni generaţiile, de a uni oameni diferiţi prin religie, etnie, prin profesiune. E o capacitate importantă a memoriei care se dovedeşte şi astăzi, când ne-am reunit aici în jurul memoriei Prim-Rabinului Ernest Neumann, pe care am avut plăcerea şi onoarea să-l cunosc cu puţin înainte de a pleca dintre noi, cu ocazia primei cărţi, *Memoria salvată, Evreii din Banat ieri şi azi*, care a apărut cu o prefaţă de domnul profesor dr. Victor Neumann. Am regăsit fotografii de la lansarea cărții cu toţi cei care figurau în această carte. Din păcate, cred că sunt două sau trei persoane care mai sunt în viață. Îmi dă o mare mulțumire faptul că ceva din viaţa lor ne-a rămas închisă ca într-o sticlă care va merge nu numai spre noi, ci şi spre generaţiile care nu vor mai avea ocazia să ne cunoască direct nici pe noi, doar prin intermediul acestor cărţi.

În ceea ce priveşte pe Prim-Rabinul Ernest Neumann, aş spune că m-au frapat câteva lucruri, atunci când l-am întâlnit. În primul rând, capacitatea dumnealui de a asculta. Deşi era un om deja bine în vârstă, asculta cu foarte mare atenţie. Avea ceva în ochi, sfredelitor, parcă vedea prin tine, dincolo de tine, şi mi s-a părut extraordinar darul lui de a cunoaşte oamenii, de a pătrunde dincolo de ceea ce e vizibil. Pe ceilalţi îi caracteriza scurt - există oameni care sunt în stare să schiţeze un portret edificator al celuilalt în câteva cuvinte.

Sigur că povestea vieţii lui este în mare parte povestea comunităţii pe care a condus-o atâţia ani. Rabinul Neumann era înconjurat de oameni foarte tineri. Era Luciana, era Andrei Schwartz, era Sonia Lipman, de ei îmi amintesc în mod special, pentru că ei au participat la această activitate de a culege mărturii, de a asculta pe cei mai în vârstă. Era uimitor să-i vezi în preajma domnului Prim Rabin ca nişte nepoţi. Au fost oameni care în preajma lui au învăţat, au studiat, s-au iniţiat. Cred că este deosebit să ai disponibilitate la o asemenea vârstă înaintată, să fii împreună cu tineri şi să-ți împărtăşeşti cu ei cunoaşterea ta, o cunoaştere în toate sensurile.

Iată că roadele se văd, astăzi ei sunt cei care asigură existența acestei comunităţi, de a fi prezentă în viaţa acestui oraş. De altfel, discutam ieri cu Getta că odată cu interviurile acestea cu scopul de a consemna povestiri de viaţă, să adunăm material și despre Timişoara iudaică, și pe baza unor fragmente de interviuri, fotografii şi acte scanate, să scoatem un volum, pe urmele filmului pe care Getta Neumann l-a prezentat la Haifa la sfârşitul lui mai, anul trecut, prin care să documentăm trecutul. Să sperăm că vom avea energie și timp ca să facem şi acest lucru, în paralel cu volumul de interviuri. Mulţumesc, Getta, pentru ideea ta şi să sperăm că, cu ajutorul prietenilor, să reuşim să ducem la capăt acest proiect.

Smaranda Vultur, conferențiară la Universitatea de Vest Timișoara

Din respect şi dragoste pentru rabinul Neumann

Bună seara tuturor, vă mulţumesc foarte mult, doamna Neumann, doamna Friedmann. Mă bucur că am putut să vin astăzi aici. Am venit din respect şi pot să zic aşa, din dragoste pentru Rabinul Neumann, pentru că, chiar dacă nu l-am cunoscut decât în ultima parte a vieţii, am avut experienţe relevante cu domnia lui. (…)

Eu am copilărit în cartierul Iosefin, pe strada Văcărescu, nu departe de sinagoga ortodoxă care şi astăzi este în funcţiune şi am avut foarte mulţi prieteni evrei. De mic copil, de prin anii ’50 îmi aduc aminte că domnul Neumann venea des acolo, probabil venea la enoriaşi, şi m-a frapat întotdeauna atitudinea maiestuoasă, era tânăr pe atunci, avea barba neagră și purta o pălărie mare. Noi copiii, mai ales că aveam şi prieteni care se duceau acolo, pe actuala stradă

Maniu, la manifestările religioase, noi, chiar dacă nu eram de confesiune mozaică, ne uitam din simpatie.

Figura lui m-a impresionat mult, dar atunci nu ştiam cine este şi de-abia după zeci de ani, după ’96, când am ajuns primar, am avut un contact direct cu domnia sa. Aveam o ediţie a unui Talmud în limba ebraică pe care-o găsisem în biblioteca bunicului meu care făcuse acum mai bine de o sută de ani facultatea la Cernăuţi şi învăţase limba ebraică. Necunoscând această limbă şi din dorinţa de a conserva această carte, că mi-am dat seama că e o carte valoroasă, am mers la comunitate, eram deja primar și domnul Neumann mă ştia în calitate oficială, şi i-am oferit această carte. L-am rugat să o aibă în păstrare pentru că eu nu eram în măsură să o citesc sau să o înţeleg şi nu doream să se piardă. Şi aşa s-a înfiripat o relaţie, zic eu, de respect din partea mea şi de simpatie din partea dumnealui. Ne lega și faptul că făcuse liceul la Beiuş, unde şi bunicul meu fusese elev cu vreo cincizeci de ani înaintea domniei sale. Interesant că un ortodox, bunicul meu, cu mai bine de o sută de ani în urmă, şi un mozaic, domnul Neumann, în anii ’30, făcuseră amândoi liceul greco-catolic. Lucrul acesta denotă un anumit ecumenism pe care oamenii de atunci îl percepeau firesc până la tragedia care a venit odată cu războiul. Şi aşa, încetul cu încetul, şi prin mijlocirea Mitropolitului, dr. Corneanu, cu care ne întâlneam la Crăciun, la Paşti, s-au consolidat aceste relaţii.

După aceea, în virtutea unor colaborări pe care le avem cu oraşul Karlsruhe, la un moment dat s-a făcut o asanare la cimitirul evreiesc, tot prin strădania domnului dr. Neumann şi cu contribuţia celor din Karlsruhe şi s-a creat o relaţie personală foarte strânsă.

Pentru comunitatea mozaică, dar în primul rând pentru oraşul Timişoara, a fost o cinste că am avut un astfel de concetăţean şi oraşul l-a şi recompensat acordându-i titlul de *Cetăţean de onoare*, un lucru binemeritat, mai cu seamă într-un context în care rabinul Neumann preluase această comunitate în condiţii foarte grele, care, din fericire, s-a menţinut fără mari pierderi umane, nu cum s-a întâmplat în alte zone ale României sau în alte ţări.

Vine şi momentul în care te desparţi de viaţa pământească, ceea ce s-a întâmplat în 2004, spre regretul şi al dumneavoastră şi al tuturor care l-au preţuit. Cu atât mai mult apreciez faptul că an de an, dumneavoastră vă întruniţi aici şi că eu pot să vă fiu alături, în semn de respect pentru această personalitate a oraşului nostru.

Primarul Gheorghe Ciuhandu, primarul orașului Timișoara

Cunoștea pe toată lumea

În primul rând, vreau să amintesc faptul că Ernest Neumann a fost foarte apropiat de nenumărate familii evreieşti şi neevreieşti din Timişoara. Ca să ilustrez cât de complex şi cât de strâns era legat de familiile evreieşti din zona aceasta a ţării, voi aminti cazul familiei mele. Într-o discuţie oarecare, absolut întâmplător, în urmă cu vreo zece ani, am aflat că l-a cunoscut şi pe străbunicul meu, care era născut într-un sat în Bihor, în urmă cu 160 de ani. L-a cunoscut pe acest străbunic al meu, când acesta era foarte bătrân. În perioada interbelică, în ultimii zece ani de viaţă, se mutase la Timişoara la o vârstă înaintată. Era un om foarte religios, frecventa des sinagoga şi rabinul Ernest Neumann l-a cunoscut personal. După aceea, l-a cunoscut şi pe bunicul meu. Nu a făcut legătura că străbunicul a fost tatăl bunicului meu, pentru că era o diferenţă de nume, dar îi cunoştea pe amândoi, cunoştea pe toată lumea. Ştia că bunicul meu a fost un negustor de succes la Timişoara, care a avut un magazin de textile aproape de Operă. Pentru tatăl meu, relaţia cu rabinul Neumann a fost cea mai importantă, pentru că a fost profesorul lui, a fost dirigintele lui care îl apreciase foarte mult, pentru că era un elev eminent și simpatic. Mereu ne amintea cât de inteligent și cât de bun elev a fost tatăl meu, iar noi eram foarte mândri că rabinul îşi amintea de tatăl meu în asemenea termeni.

Pentru mine, ca pentru toată lumea, el era rabinul comunităţii şi exista relaţia firească pe care o aveam toţi cu rabinul Neumann. Aş dori să vă mai amintesc câteva lucruri. Rabinul Ernest Neumann a venit la Timişoara în vremuri foarte grele, în 1941, atunci când probabil nu-ţi doreşti să fii rabinul unei comunităţi, când situaţia era foarte dificilă. Lucra ca rabin, dar şi ca profesor şi ziarist. Foarte mulţi dintre bărbaţii comunităţii erau la muncă obligatorie. Pericolul unei deportări în Transnistria era o realitate zilnică. Oameni ca bunicii și părinții mei, care erau copii pe atunci, trăiau cu rucsacul pregătit sub pat, pentru că nimeni nu ştia dacă nu vor fi luaţi într-o noapte şi duşi în Transnistria. Erau bocancii pregătiţi, sacii pregătiţi, nu se ştia ce se va întâmpla a doua zi. În aceşti ani de teroare şi de frică şi de disperare a ajuns rabinul Ernest Neumann, foarte tânăr, la Timişoara. Povestea cum umbla din sinagogă în sinagogă, din casă în casă, încercând să îmbărbăteze pe orfani, familiile rămase fără bărbați, ei fiind la muncă silnică pe undeva, nu se ştia dacă mai trăiesc sau ce-i cu ei, iar cei rămași în oraș trăiau cu permanenta frică a unei deportări în Transnistria. A ajuns aici în vremurile cele mai crunte şi cele mai dificile pentru o comunitate evreiască – un început foarte greu pentru un rabin.

Comunitatea şi rabinul Ernest Neumann au trecut prin acele vremuri cu noroc şi fără prea multe victime, dar au venit alte timpuri dificile, când comunitatea a început să dispară, pentru că evreii nu au putut suporta condiţiile din regimul comunist şi singura soluţie era emigrarea. Emigrarea se producea individual sau se producea în grupuri și familii, în panică sau în mod ordonat, dar se producea permanent, până când comunitatea a pornit-o pe calea de dispariţie. Practic două personalităţi mari ale iudaismului din România au rămas aici ca nişte căpitani pe vaporul care se scufundă, dr. Ernest Neumann şi rabinul dr. Mozes Rosen la Bucureşti. Toţi ceilalţi rabini au părăsit această țară, au preferat să emigreze şi ei împreună cu comunităţile pe care le-au condus, dar aceste două personalităţi au rămas aici şi şi-au păstorit ce a mai rămas din comunitate, repet, ca nişte căpitani pe vasul care se scufundă, care-şi asumă toate riscurile.

25. Gabi Szekely recitând „Ma niștana” de Pesah

Țin minte că într-o seară din 1989, anul în care am avut Bar Miţva, organizat pentru mine de rabinul Ernest Neumann, ne-am întâlnit în Piaţa Libertăţii cu domnul rabin care ne-a spus aşa, trist: „Oare ce va fi aici peste zece ani? Oare va exista o comunitate?” Permanent era frământat de viitorul acestei comunităţi care se topea văzând cu ochii, dar faţă de care îşi făcea datoria în fiecare zi şi în fiecare oră, practic zi şi noapte.

Aş vrea să vă mai spun că pe lângă faptul că a fost un mare om de ştiinţă şi un adevărat umanist, a fost şi un evreu bun, ca să spun aşa, un evreu adevărat, aşa cum în perioada comunistă şi în comunistă târzie puţini erau. Oamenii fugeau din această ţară sau se asimilau. Mai erau câţiva, îi putem număra pe degete, care menţineau vie flacăra iudaismului şi nu făceau nici un fel de compromis din acest punct de vedere. Și din aceşti foarte puţini oameni de bază care până la capăt au rămas drepţi şi au păstrat flacăra iudaismului, a făcut parte rabinul Ernest Neumann.

Gabriel Székely, arhitect, conferențiar la Universitatea de Științe Agricole Timișoara

Inimoasa lui soție, Edit Neumann

… evocăm ilustra figură a prim-rabinului dr. Ernest Neumann, Meir Aharon ben Zeev, numele lui evreiesc. În perioada celor şaizeci de ani cât a condus destinele populaţiei evreieşti din Timişoara, cred că noi toţi, tineri şi mai puţin tineri, îi suntem datori pentru felul în care ne-a modelat în spiritul evreiesc. Îi suntem datori pentru ceea ce am devenit ca oameni, ca evrei. De opt ani nu mai este în mijlocul nostru, însă punând bazele ecumenismului la Timişoara, atât evreii, cât şi populaţia din Timişoara aparţinând altor culte îşi amintesc de domnia sa şi îi cinstesc memoria. La numeroase manifestări culturale sau religioase figura ilustră a rabinului Neumann este elogiată de cei ce iau cuvântul. Am notat câteva caracterizări: „înţelept îndrumător spiritual, conducător de obşti, profesor, autentic prieten al celor ce-au luptat pentru pace şi dreptate, pentru valorile autentice ale iudaismului". Cineva a spus: „Îmi aduc aminte de privirea lui caldă şi pătrunzătoare, o privire care te îndruma să te înalţi şi tu, să fii un pic mai spiritual, mai identificat cu obştea ta, mai evreu, mai om." Să ne amintim şi de cea care i-a stat alături, simpatica şi inimoasa lui soţie, Edit Neumann. Să le respectăm memoria şi să le cinstim munca. Fie-le ţărâna uşoară. Amen.

Andrei Gidali, oficiantul de cult în Sinagoga din Fabric

A fost alături de noi la toate boacănele

L-am cunoscut în toamna anului 1944, când am devenit elev în clasa I a Liceului Israelit. După festivităţile de deschidere a intrat în clasă un tânăr cu barbă, cu ţinută impresionantă, cu fața deschisă și zâmbitoare. Pe atunci, clasa noastră, foarte eterogenă, era cotată drept cea mai dificilă clasă în liceu. S-a prezentat ca diriginte. Din acel moment ne-a stăpânit, ne-a condus, ne-a instruit şi ne-a fermecat de câte ori ne întâlneam şi îl întâlneam de mai multe ori pe săptămână, pentru că a fost profesorul nostru de ebraică, de religie şi de istorie a evreilor.

26. Dr. Ernest Neumann cu clasa lui

Sigur că ceea ce ne-a impresionat cel mai mult era că a fost alături de noi la toate boacănele pe care le-am făcut. Şi nu au fost puţine. Să vă dau câteva exemple. Am avut o

profesoară de română care cu greu ne-a stăpânit şi la un moment dat a spus: „Bolşevicilor!”[200] La care noi ne-am „revoltat” şi i-am atras atenţia ce înseamnă „bolşevic” şi ce consecinţe poate avea. A plecat plângând din clasă şi imediat a venit dirigintele nostru şi ne-a potolit.

Un alt episod. Am avut ca profesor de igienă un doctor care nu ştia prea bine româneşte. Orele lui erau îngrozitoare, pentru că se vocifera şi nimeni nu era atent. Noi aveam clasa înspre curte, cu geamuri pe care puteam circula şi în timpul orei circulam din clasă în curte şi înapoi. (*Râsete*) Când a aflat dirigintele nostru, ne-a făcut observaţie pe un ton ferm, dar cu un zâmbet.

Altele. În fiecare sâmbătă mergeam la serviciul divin la sinagoga din Fabric. Duminică aveam şcoală, iar după şcoală ne duceam cu dirigentele nostru şi jucam împreună fotbal. El făcea parte din echipa ziariştilor. Când era meci, mergeam cu toţii, toată clasa, era atacant şi noi ovaţionam. Ovaţionam şi aplaudam. Era ceva de nedescris.

Citeam în clasă *Apărarea Patriotică*, ziarul în care semna articole sub pseudonimul Neuneanu. Citeam şi în acelaşi timp ne şi instruiam din articolele respective. Nu mai spun de excursiile pe care le-am făcut la Pădurea Verde! Ne-a fost patru ani diriginte. Odată, în clasa a patra, am avut un banchet lângă Piaţa Traian. Tatăl unui coleg de-al nostru avea un atelier şi-acolo s-a organizat banchetul. Toţi am fost prezenţi şi am petrecut până seara târziu.

La un moment dat a venit şi ne-a anunţat: „Am să vin cu cineva la care ţin foarte mult. Vreau să mă căsătoresc şi vreau să v-o prezint pe logodnica mea, să vă spuneţi părerea.” (*Râsete în sală*) A venit cu o domnişoară drăguţă, roşie până în vârful urechilor, ne-a prezentat-o, iar noi am provocat-o la discuţii, ea s-a mai liniştit şi a stat de vorbă cu noi. Nu mult după aceea am fost la nuntă, tot la biserica din Fabric. Ei, şi câte altele...

Dar ce mai vreau să spun... În vara lui ‘48 s-a desfiinţat Liceul Izraelit. A fost momentul când drumurile noastre s-au despărţit. Condiţiile social-istorice şi politice au făcut să ne întâlnim doar întâmplător. Şi una din întâlnirile astea pe care n-o s-o uit a fost la ştrandul termal unde era împreună cu Dani, nepotul lui, pe care atunci l-am cunoscut. Când ne-am reîntâlnit, definitiv de data aceasta, după evenimentele din ’89, am vrut să aud *Kol Nidrei*[201]. Serviciul divin se ţinea în sala din curtea sinagogii din Fabric. M-am dus cu mult înainte să înceapă, m-am aşezat în ultimul rând, am ascultat, iar la sfârşit, am aşteptat să plece toată lumea şi-atunci am pornit şi eu. M-a văzut, a venit spre mine, m-a îmbrăţişat şi mi-a spus cu un zâmbet: „Măi, Feri, te-ai ‚compromis’, ai fost văzut în sinagogă!” După aceea ne-am întâlnit de multe ori. Am participat şi la festivităţi, a fost sărbătorit în prezenţa marilor oficialităţi la Hotel Continental şi pot să spun că ne-am întâlnit destul de des aici la comunitate.

Am scris despre el, iar în *Memoria salvată* volumul I sunt ilustrate momente din viaţa mea şi unele legate şi de rabinul nostru. Am scris apoi volumul de amintiri *Copilărie sub trei cârmuiri* care din amabilitatea lui Getta a fost publicat şi în revista noastră online. Am mai scris o evocare şi o apreciere legată de marea lui personalitate, care a apărut în volumul omagial cu ocazia aniversării lui de 85 de ani. Ar fi multe de zis. Personalitatea lui a fost covârşitoare. Amintirea lui persistă şi va persista cât timp va exista această comunitate. Suntem puţini, cei mai mulţi au depăşit anumite vârste. Eu însă n-am de gând să abandonez… până la vârsta biblică!

Francisc Schneider, profesor de fiziologie la Universitatea de Vest Arad

---

[200] Înainte de 23 august 1944, cuvântul „bolşevic” era folosit pentru a desemna cei care aveau un comportament perturbator. Profesoara utilizase „bolşevic” în accepția de „derbedeu”. După 23 august „bolşevic” însemna „revoluționar comunist”, iar utilizarea cu sensul peiorativ era pasibilă de pedeapsă. (Explicația ulterioară a prof. F. Schneider)

[201] Rugăciunea în ajun de Iom Kipur

Un camarad apropiat, jovial și generos[202]

„Cum te descurci cu valul de frig?”, m-a întrebat în loc de bineț e. „Nu ți-a afectat livada?”

În prima clipă n-am sesizat la ce se referă interlocutorul și ce ar trebui să-i răspund bărbatului de statură mijlocie, cu barba îngrijită și ochii vioi, iscodindu-mă. Apoi, mi-am dat repede seama că n-am de ce să rămân perplex, că mă găsesc în fața unei redutabile și rare memorii, a unui interlocutor nu întotdeauna comod. Peste câteva clipe avea să-mi reamintească de rândurile, cu specii alternante, ale pomilor mei de rod, din Comana, ca apoi, pe nepusă masă, să-mi reamintească de stările mele sufletești din prima sesiune de bacalaureat a anului 1947, când aveam să pic cu brio la materia de care eram cel mai legat: limba și literatura română. (De altfel, buretele uitării - indispensabil autoconservării noastre, a șters demult de pe tabla amintirilor acel incident neplăcut și paradoxal).

„Știi că Tom are al șaptelea nepot? Că Nely s-a recăsătorit la 60 de ani? Că X s-a prăpădit dintr-un accident cerebral? Că fratele lui E. a susținut, în ianuarie, un concert extraordinar la Carnegie Hall ? Știi că…” Și noutățile despre foștii colegi de clasă sau de liceu se rostogolesc trepidant, ca o avalanșă. Dintre sutele de elevi pe care i-a avut, Ernest Neumann, nu cred că nu știe de vreunul cu ce se ocupă, unde se află, ce a simțit sau nu, în viață…

Stăm lângă un uriaș coș vârfuit cu toate fructele Edenului. Cojim mere, banane, portocale… Fructele (de aici și îngrijorarea pentru livada mea din Comana) sunt singurul aliment față de care atât de echilibratul și cumpănitul Ernest Neumann e… nestăpânit. Altfel, e aproape ascet, nu bea (alcool), nu fumează, nu este gurmand. Dar fructe consumă oricând si oriunde, fără nicio reținere.

L-am cunoscut înainte de a-i deveni elev. În fața unei gropi proaspăt săpate, pe-o buză de deal înecat în norii tuciurii ai smogului uzinal. Din spatele catafalcului purtând sicriul de lemn negeluit, i-am auzit vocea, pătrunzătoare și ritmată : „A căzut condeiul din mâna Profesorului Márosy…” Sosise la Reșița să-l înmormânteze pe Bunicul. Cu cât respect si dragoste l-a înconjurat lumea orașului meu – foștii elevi ai bunicului, de toate etniile și de toate credințele. Încă atunci, în anii ’40, Ernest Neumann, rabinul de la Timișoara, era considerat o somitate, un înțelept.

I-am devenit elev la Timișoara. Orele sale erau așteptate cu nerăbdare. (Erau, poate, singurele de la care nu se chiulea la vreun Dick Foran sau pe aleile de pe malul Begăi.) Erau ore de înălțare spirituală în care materia de predare se însufleța cu escapade în contingent, cu educație cetățenească, cu evadări în filosofia Zoharului, sau, pur si simplu, în comentarea ultimului editorial scris de Profesor în *Banatul*… Stima noastră pentru cunoștințele profesorului era dublată de dragostea pentru un camarad apropiat, jovial și generos, care știa cum să ne țină partea, cum să ne dea o mână de ajutor.

Ernest Neumann - 85 de ani ! Cu mintea la fel de zglobie si inventivă, cu gândirea sa elastică și profunda, cu memoria înregistrând fidel mii de destine si sute de mii de pagini de înțelepciune - intacte, prodigioase, vii, în permanentă alertă și interes pentru noi.

Toma George Maiorescu[203], autor, eseist, poet

---

[202] Textul publicat în volumul omagial cu ocazia aniversării de 85 de ani în 2002 a fost citit în cursul serii de Olimpia Cirimpei.

O insolită amintire

Vara anului 197?... Era vacanţa studenţească, iar eu, cu toate examenele luate, am fost angajat ca Salvamar la Ştrandul Tineretului amenajat la liziera de la Pădurea Verde, pentru a face nişte bănişori pentru un sejur la Marea Neagră. Aşa zis Salvamar, fiindcă în apa adâncă de un metru doar dacă săreai *fejes* (*înainte, cu capul*, magh.) te puteai înneca, fiindcă te loveai cu capul de betonul de sub apă ş-acolo rămâneai. În schimb aveai alte activităţi obligatorii: garderobier, curăţitor de murdării lăsate de mâncăcioşi, uneori chiar rupător de bilete la intrare. Într-o frumoasă şi călduroasă zi din cursul săptămânii, mare mi-a fost mirarea zărindu-l între cei întinşi pe nisip, prăjindu-se la soare, pe Neumann bácsi, rabinul comunităţii noastre evreieşti, omul pe care nici în vise nu mi-l puteam închipui în această ipostază.

"Péterke, gyere ide!" - m-a întâmpinat dânsul cu o voce atât de părintească, încât m-am grăbit spre dânsul cu curiozitatea unui copil cuminte chemat de tatăl său pentru a fi mângâiat pe creştet. Discuţia s-a înfiripat imediat, subiectul fiind bineînţeles Györgyike, frumoasa şi fermecătoarea lui fetiţă, interpreta rolului Esterei la o serbare de Hanuca, atunci când eu îl jucam pe Mordehai, tatăl ei adoptiv. Din vorbă în vorbă, la întrebarea rabinului Neumann privind ocupaţia mea de salvamar, a trebuit să spun tot adevărul, că mai mult joc „66" decât muncesc… La care, nici una, nici două, provocat glumeţ de rabinul Neumann, am încins o serie lungă de partide de „66" în care, spre ruşinea mea, nu am reuşit să câştig niciuna, chiar şi atunci când aveam o pereche de 40 şi una de 20 în mână! Şi în această situaţie s-a dovedit că rabinul Neumann avea o memorie, dar şi o logică extraordinară cu care reuşea să-i domine pe toţi cu care intra în contact. Şi să nu credeţi că nu am încercat, măcar o dată din 10 sau 15 partide să-l întrec pe cel care a fost un extraordinar învăţător pentru mine şi nu numai pentru mine….

Absent din motive de sănătate, textul lui Peter Fuchs a fost citit de Olimpia Cirimpei.

De ce sunteţi aşa de bun?

Este foarte greu de vorbit după ce s-au evocat atâtea amintiri frumoase despre domnul doctor. Aş dori să spun ce sentimente mă cuprindeau pe mine atunci când mă întâlneam cu dânsul. Mi-aducea aminte mereu de tata, de familia mea, în special de tata. Spuneau antevorbitorii mei că era un om care te pătrundea, care te analiza. Mie-mi dădea un sentiment de siguranţă. Ştiam că există cineva care orice întrebare aş fi avut, îmi va răspunde. Şi asta am avut-o şi cu tata. Nu exista vorba „Astăzi nu sunt dispus să-ţi răspund" sau „Nu am timp" sau „Ai să vezi tu, când vei creşte mare, ai să înţelegi despre ce e vorba." Avea răbdare să asculte problemele, emana bunătate. Sunt foarte puţini oameni care sunt oameni cu „O" mare. E un privilegiu să întâlneşti oameni în viaţă care îţi lasă impresia că sunt buni prin esenţa lor. L-am întrebat odată: „Dar de ce trebuie să fim buni?" sau „De ce trebuie să existe şi oameni buni în lume?", „De ce sunteţi aşa de bun? Enervant de bun!" La care dânsul mi-a dat un răspuns surprinzător: „Dacă toată lumea ar fi rea, atunci cum ar exista răutatea? Nu am recunoaște-o, pentru că nu am avea termen de comparaţie." În acelaşi timp mă enerva, ca şi tata când eram copil. De ce mă enerva? Pentru că ştiam că niciodată n-am să ajung sau aveam impresia că n-am să ajung la nivelul ăsta. Ar fi fost și foarte greu... (…)

Aş vrea să citez ceva dintr-un interviu dat de domnul dr. Neumann. „Ce vi se pare mai important de transmis viitorimii din experienţa dumneavoastră de viaţă?" Răspuns: „Cred că trebuie să avem conştiinţa unui rol superior al existenţei, să nu trăim sub imperiul lui *carpe*

[203] Toma George Maiorescu, n. 1928, eseist, publicist, poet. Fondatorul mişcării ecologice în România.

diem, să nu ne închidem în carapacea unei vieţi înguste, egoiste. Acolo unde e o lacrimă, să căutăm să o uscăm. Să încercăm să aducem un surâs pe chipul semenului nostru. Să nu ne răzbunăm, să iertăm, dar să nu uităm vreodată nedreptăţile ce ni s-au făcut!"

Dr. Gheorghe Sebök, medic primar

L-am simțit ca pe un bunic

Bunica mea s-a dus şi ea, se împlinesc două săptămâni astăzi. Pe rabinul Dr. Neumann l-am simţit ca pe un bunic, pentru că nu am prins decât bunicile în viaţă. El știa cât de apropiat îl simțeam. Noi ne amintim de dragul tău tată, Getta, cu multă afecțiune, nu doar în acest moment al anului. Pentru mine se încheie o etapă importantă în educația mea odată cu generaţia asta care se duce, generația bunicii și a rabinului Neumann.
Aş vrea să fac referire la un lucru important care se întâmplă odată cu pierderea acestei generaţii. Este vorba de avântul pe care îl iau negaţioniştii Holocaustului. Acest fenomen imposibil de înţeles mai ales pentru noi, membrii Comunităţii evreilor, a primit un nou imbold acum, când puțini au mai rămas din cei care care au supravieţuit, au suferit și și-au pierdut o parte a familiei în acele vremuri. Din păcate, oameni tineri precum senatorul Şova[204] şi alţii, atât în România, cât şi în alte ţări, nu mai au aceşti oameni în faţă, acești martori ai vremurilor. De aceea i-aş ruga pe prietenii Comunităţii noastre, deşi ştiu că nu e nevoie de un asemenea îndemn, să ni se alăture în momentele dificile prin cuvântul lor în presa scrisă, în audio-vizual ş.a.m.d. pentru a nu permite asemenea tentative de mistificare a istoriei. Colecţiile de memorii, de povestiri de viaţă prin care se păstrează trăirea individuală a istoriei sunt și ele benefice.
Dumnezeu să-i odihnească în pace.

Dr. Andrei Schwartz, informatician

Cât devotament avea el pentru Comunitate…

Este cam dificil pentru mine să trec de la studiul istoric la memorie, fiindcă din punctul meu de vedere, abordarea istoriei cu instrumentele cercetătorului e una şi memoria este alta. În memorie şi în amintire intră sentimentele pe care le purtăm faţă de semenii noştri, acest lucru fiind o componentă fundamentală a fiinţei fiecăruia. În această seară vorbim mai puţin de istorie şi mai mult de memorie şi de aducerea în prim plan a chipului şi a alurii personalităţii lui Ernest Neumann.

În 1968 l-am întâlnit pentru prima oară pe rabinul Neumann, eram la un moment trist din viaţa mea – îl înmormântam la cimitirul evreiesc din Lugoj pe tatăl meu. A ţinut slujba în faţa mea, a unui copil naiv şi cu mare dragoste pentru tatăl său. A doua întâlnire a fost într-un moment de prim pas către maturitate, la 22 de ani. În toamna lui 1977, la un an după ce am terminat facultatea, l-am întâlnit aici în sediul comunităţii, fiind invitat în urma unui telefon la o discuţie. Discuţia cu tânărul Victor Neumann era, cum spunea doamna Smaranda Vultur, filtrată de ochii sfredelitori ai rabinului Neumann, care m-a impresionat din primul moment prin ţinuta pe care o avea, prin faptul că schimba foarte repede din română în maghiară şi din maghiară în română, că răspundea la telefon folosind o a treia limbă. Ulterior mi-am dat seama că doctor Neumann ştie şi ebraica modernă foarte bine şi este un specialist în ebraica

[204] În martie 2012, senatorul Şova a negat Holocaustul român şi faptul că în 1941 a avut loc un pogrom la Iaşi. Ulterior, şi-a cerut scuze.

biblică. Era curios, voia să ştie totul despre mine şi știu că nu era așa numai în cazul meu, ci se interesa în general pentru semeni, iubea oamenii. Întreba despre tata, despre mama, despre bunici, despre locul copilăriei, despre şcoala pe care am făcut-o. Totodată inventaria tot ceea ce îi spuneai şi după zece ani îţi reproducea cu exactitate ceea ce i-ai spus în întâlnirile precedente. Pentru mine, care la vârsta de 22 de ani nu mai aveam nici tată, nici mamă, el a însemnat pentru multă vreme un adevărat părinte, un om care m-a îndrumat, care îmi spunea ce trebuie să fac şi ce nu e voie să fac. Era întotdeauna cald, dar ştia să fie ferm.

M-a ajutat foarte mult atunci când nu am avut servici, mi-a oferit masa gratuit la cantină. M-a invitat să ţin câteva conferinţe în cadrul Comunităţii. M-a ajutat să stabilesc legături care mi-au deschis căi noi. M-a recomandat rabinului Rosen la Bucureşti, şi m-am dus să-l întâlnesc pe rabinul Rosen, m-a recomandat lui Scheiber Sándor[205] la Budapesta şi așa l-am întâlnit pe marele erudit Scheiber Sándor care fusese prieten şi coleg cu el la seminarul rabinic la Budapesta.

Este interesant că cel din familie care m-a cunoscut cel mai repede şi m-a identificat ca stare de suflet a fost doamna Neumann, care i-a atras atenţia rabinului: „Ai grijă de Victoraș!” Ea a fost prima care a observat înclinaţiile mele pentru cercetare, pentru studiu şi-atunci când l-am întrebat: „Pot să intru în arhiva comunităţii şi să fac cercetare istorică?”, mi-a răspuns: „Ascultă ce-ţi spun: soţia mea zice că da. Eu am nişte reţineri, sper să faci treabă bună. Dar vezi că totul e în pivniţă și în dezordine. Am să chem pe cineva să facă ordine.” L-a chemat pe istoricul Geza Kovács de la Arad şi l-a pus timp de trei săptămâni să aranjeze cât de cât arhiva, pentru că urma să intre Victoraş în arhivă. În fine, a rămas destul de mult praf, când am ajuns eu să lucrez acolo, cu masca pe figură... În fiecare zi când terminam de studiat şi de căutat documentele, mă duceam şi dădeam un raport rabinului. „Na, ce-ai găsit Victoraş?” „Un document care spune când s-a ridicat sinagoga din Cetate şi am găsit proiectul arhitectural al sinagogii. Acolo sunt toate datele în legătură cu materialele care au fost cumpărate, banii care au fost cheltuiţi pentru mozaic, ce bani s-au dat pentru constructor, de unde s-au adus materialele, de la Viena, de la Roşia Montană, de la Budapesta, de la Timişoara.” Zice: „Foarte interesant! Continuă și te rog să mă ții la curent cu tot ce găsești.” Mi-a spus odată: „Istoricii trebuie să înţeleagă că şi memoria noastră contează şi că ceea ce-ţi spun eu, nu poţi să afli din niciun document. Ceea ce am simţit eu în timpul războiului şi presiunea care a fost asupra mea, astea nu le poate reda niciun document.” Atunci am început să înţeleg într-adevăr că şi documentul de arhivă, dar şi înţelegerea stării de suflet, a sensibilităţii oamenilor, a suferinţei care nu este transcrisă în documente sunt la fel de importante pentru înțelegerea epocii. Prin urmare, am ascultat cu atenție tot ce povestea rabinul, pentru ca să înțeleg mai bine documentele pe care le găseam în arhivă. A fost o lecţie bună.

Vă mai povestesc încă un singur lucru pe care probabil că nu-l ştie nimeni. Eu l-am văzut în ultimele zile de viaţă. La Comunitate a sosit ambasadoarea Israelului. Rabinul fusese operat cu trei zile înainte. Îmi spune: „Victoraş, ce faci, ai venit?” „Da, am fost chemat să mă întâlnesc cu doamna ambasador, doamna Rodica Rodian.” Zice: „Tu ştii ce mi s-a întâmplat? Am fost operat.” Zic: „Când aţi fost operat?” „Acum trei zile, ieri am ieşit din spital.” Cred că era într-o zi de luni, vineri avuse loc operaţia, duminică a ieşit din spital. Urcam pe scări şi l-am ţinut de braţ. Îi tremura mâna. „De ce-aţi venit astăzi?”, l-am întrebat. „Nu sunteţi în cea mai bună formă şi era bine să rămâneţi acasă.” „Când vine ambasadorul Israelului, eu nu pot să nu fiu aici. Cât timp trăiesc, eu trebuie să primesc pe reprezentantul statului Israel. Nu se poate ca eu să nu fiu aici atâta vreme cât am viaţă.” Răspunsul lui m-a impresionat, a fost colosal. A continuat vizita, s-a purtat absolut impecabil pe tot parcursul acelei dimineţi, de la ora zece până la unu. N-a arătat nimic. Am plecat de aici la universitate, am avut acolo o

[205] Sándor Scheiber (1913 – 1985), rabin la Budapesta, istoric și erudit

întâlnire cu rectorul universităţii împreună cu doamna ambasador şi în faţa universităţii când am ieşit, ne-am îmbrăţişat şi ne-am luat la revedere. Aflam peste câteva zile că nu mai este. A fost profund impresionant pentru mine cât devotament avea el pentru Comunitate, pentru spiritul comunitar, pentru Israel. Crezul său era unul adevărat, unul autentic. L-am simţit, l-am descoperit ca atare întotdeauna, în toate împrejurările. V-am povestit acest episod, pentru că a fost ultima întâlnire pe care am avut-o şi m-a marcat profund.

Rămăsese egal cu sine, un om cald, care își îndrăgea semenii. Era o figură emblematică, o personalitate de referință nu numai în Comunitatea evreilor, ci și în viața culturală, religioasă, multiconfesională a Timişoarei, a Banatului, a întregii României.

Victor Neumann, istoric, profesor la Universitatea de Vest Timișoara

Andrei Markovits

Mesajul tatălui meu - concluzia experienței lui de viață - m-a însoțit toată viața.

Buclele roșii, pistruii și zâmbetul larg sunt primele mele amintiri despre Andris când aveam amândoi opt ani. Ne-am întâlnit apoi la tot câțiva ani la Timișoara, la Viena, la Köln, Düsseldorf și Geneva, apoi în Statele Unite, l-am văzut pe Andy student în anii revoltelor studențești din '68, câțiva ani mai târziu la începutul carierei sale universitare, apoi împreună cu Kiki, dragostea lui din prima tinerețe. De fiecare dată regăseam zâmbetul, spiritul vioi și interesul lui pasionat pentru oameni și tot ce se petrece în lume. Ne înțelegeam din puține cuvinte, unul continua gândul celuilalt, uniți prin sensibilitatea de copii unici ai unor părinți marcați de Shoah.

În iunie 2012 Andy (Andris pentru mine) a fost invitat de Universitatea de Vest Timișoara să țină o prelegere. Venea în orașul său natal după zeci de ani de absență. Ne-am plimbat, ne-am oprit unde renumita profesoară și pianistă Ella Philipp ne-a dat lecții de pian, unde dr. Bodea ne-a scos polipii, în Parcul Rozelor și pe strada Kutuzov unde a locuit familia Markovits. La mormântul mamei lui și al părinților mei Andris a rostit un Kadiș.

Sunt Andy Markovits, cunoscut şi ca Markovits Andris de către prietenii mei vorbitori de limba maghiară. Numele oficial pe care l-am folosit toată viața este Andrei Markovits, pe baza certificatului meu de naștere, unul din puținele documente pe care am fost autorizați să-l luăm cu noi când am plecat din România. M-am născut în Timişoara în 1948 şi am locuit aici până în luna septembrie a anului 1958, când tatăl meu și cu mine am emigrat la Viena. Mai târziu am emigrat în Statele Unite unde am studiat la Columbia University la New York, am urmat studii post-universitare şi am devenit profesor universitar. În prezent predau la Universitatea din Michigan, Ann Arbor, unde profesez în trei departamente.

Copilul unic al unei familii de evrei unguri

Sunt copilul unic al unei familii de evrei din clasa de mijloc, vorbitori de limba maghiară. Tatăl meu s-a născut în 1911 şi se trage din faimosul oraş Szatmar sau Satu Mare, cunoscut multor evrei datorită *Szatmar*-ului, o sectă hasidică ortodoxă cu sediul în Brooklyn. A fost cel mai tânăr dintre cei şase copii. Părinţii lui şi patru dintre cei şase fraţi au fost deportaţi la Auschwitz, părinții au pierit, doi din cei patru fraţi au supraviețuit, Sanyi și Manci. Unchiul

meu Sanyi a emigrat apoi la New York, pe când mătușa mea Manci a locuit în Timişoara şi ea mi-a ținut practic loc de mamă, mai ales în adolescență, când am locuit cu toții la Viena.

Pe scurt, despre mama: era din Oradea, copilul unic al unor părinţi foarte în vârstă. Tata şi mama s-au cunoscut în Budapesta, la Közgazdasági Egyetem, Facultatea de Științe Economice unde tatăl meu şi-a făcut doctoratul în 1938. Mama mea a fost destul de bolnavă de când o țin minte şi a murit de o tumoare pe creier. S-a născut în 1918, 18 mai şi a murit în 17 mai 1958, o zi înainte de aniversarea ei de 40 de ani.

Ți-ai cunoscut bunicii dinspre partea mamei?

Nu, nu, nu i-am cunoscut. Bunicii mei, toţi patru, au pierit la Auschwitz. Tatăl meu şi mama mea au supravieţuit în această faimoasă bulă, Temesvár, Timişoara, care e unul dintre puţinele locuri din care nu s-au deportat evrei. Evreii din partea de est a României, din Moldova, Basarabia şi alte părţi din est au fost victimele crimelor atroce comise de români, iar în partea de nord a Transilvaniei, care prin Dictatul de la Viena din 1940 a devenit Ungaria, evreii au fost deportați și în mare parte exterminați, mai ales începând din 1944. Așadar, rudele care locuiau în Satu Mare sau Oradea au fost deportate. Părinţii mamei au fost deportaţi şi omorâţi, părinţii tatălui meu au fost deportaţi şi omorâţi. Cei patru frați și surori ai tatălui meu au fost deportați, doi s-au întors.

Părinţii mei s-au stabilit înainte de război în Timişoara. O întrebare la care tata nu mi-a dat niciodată un răspuns satisfăcător, este de ce a rămas el în 1940 în România, pe vremea aceea condusă de un regim fanatic antisemit guvernat de Garda de Fier, în timp ce în Ungaria situația era proastă, dar totuşi tolerabilă. Regimul Horthy era un regim autoritar conservativ, dar nu chiar fascist fanatic, astfel că dacă e să te iei după indicatorii normali de supravieţuire, ar fi fost mai rezonabil ca în 1940 să te muţi din România în Ungaria. A rămas la Timişoara, ceea ce i-a salvat viaţa sau măcar l-a cruțat de oroarea de la Auschwitz. Cert este că tatăl meu şi fratele lui mai mare Benö (Benjamin), care după război a plecat în Israel, au supravieţuit în Timişoara.

Părinţii mei erau evrei unguri tipici pentru Europa Centrală. Tata, fiind cel mai tânăr şi singurul care a mers la Universitate, era cel mai cosmopolit dintre ei. Sanyi, fratele lui mai mare, vorbea perfect idiş, dar deloc germană, pe când tatăl meu nu vorbea idiş deloc, dar ştia foarte bine germană, chiar dacă încurca pe *der, die, das*, şi avea un puternic accent maghiar. Îi citise pe Petöfi, Madách şi Arany, cunoştea istoria Ungariei, bătăliile (printre care legendara înfrângere de la Mohács), regii şi miniştrii unguri. Era un om de școală veche, un caracter autentic habsburgic. Ca evreu era un așa-numit *neolog*, la intersecția între reformat și conservativ. Nu era prea religios, nu ținea *cașer*, nu vorbea idiş, nici ebraică, era un evreu care mergea de Roș Hașana și Iom Kipur la sinagogă, știa să *daven*, să se roage, fără să înțeleagă ce citea. Se simțea evreu în toate accepțiile cuvântului. Era un sionist convins, care credea că statul Israel este soluția pentru evrei și se simțea vinovat, pentru că nu a avut curajul să facă *alia*. Pe patul lui de moarte, în aprilie 1990, mi-a spus cât de mândru este de realizările mele ca profesor la universități de elită în Statele Unite și cum viața mea era în esență o revanșă pentru el, căci ar fi preferat să facă o carieră universitară și nu una de om de afaceri. Tatăl meu a avut o viață fericită, în ciuda evenimentelor istorice oribile la care a fost martor şi în ciuda pierderilor pe care le-a suferit, dar am simțit că regretul lui venea din faptul că a fost „doar" un om de afaceri și din faptul că nu a reușit să se stabilească nici în Israel și nici în Statele Unite, cele două țări la care ținea din toată inima.

Mama provenea dintr-o clasă socială superioară. Așa cum se cuvenea la fetele din acest mediu, primea lecții particulare și mergea la Budapesta în fiecare an să-şi dea examenele, astfel că prima oară când a fost într-o sală de clasă, a fost când a început Universitatea.

Aici l-a cunoscut pe tatăl meu, ea era în anul întâi, tatăl meu, cu şapte ani și jumătate mai în vârstă decât ea, era la sfârșitul studiului. Mama era, folosind un termen care îmi displace, mai 'cultivată' decât el, cultivată în sensul convenţional, adică ştia mai multe decât tata despre

Bach, Beethoven și Brahms, despre Goethe, Schiller și Lessing. Ea avea misiunea de a-mi transmite cultura, îmi citea, de pildă, Odiseea şi Iliada în germană. Nu exista niciun motiv pentru care o traducere în limba maghiară nu ar fi fost tot atât de adecvată, din moment ce Homer a scris în greacă, dar conform ierarhiei valorilor culturale din acea epocă, cultura germană deținea un rang superior culturii maghiare. Era de asemenea firesc să am o guvernantă germană.

Întotdeauna le spun studenţilor mei cât de puternică era cultura germană în Europa Centrală până la Al Doilea Război Mondial și chiar după război. Un caz tipic: familia Markovits din Timișoara la începutul anilor 1950. Dacă un antropolog ar fi venit la noi acasă, pe strada Kutuzov, ar fi văzut discuri de Bach, Beethoven, Haydn, Mozart, Brahms, o bibliotecă bogată, cu scriitori clasici, Schiller, Goethe, Lessing, Heine (evreu, desigur), în fine şi nişte autori maghiari, dar nu ar fi văzut nici cel mai mic indiciu că aceste capodopere au fost create de reprezentanți ai aceleiași culturi, în numele căreia au fost perpetrate crimele Holocaustului.

Îmi amintesc în acest context că prietenul meu de la Harvard, Guido Goldman, al cărui tată a fost Nahum Goldman[206], îmi povestea că și el a avut o guvernantă germană și că atunci când s-a aflat că era nazistă, adică era o simpatizantă a naziştilor la New York, mamei lui i se părea atât de important ca fiul ei să învețe o germană impecabilă, că nu a dat-o afară. Pentru evreii germani şi evreii maghiari germanizaţi, cultura germană a rămas sacrosanctă și practic neîntinată de crimele naziste și de Auschwitz.

Așadar, mama mi-a transmis primele elemente de cultură, cu ea am mers la concerte, la Capitol[207], iar tatăl meu e cel cu care mă distram, cu el mergeam la fotbal, mergeam cu tramvaiul, în special în cartierul în care locuiai tu, dragă Györgyi. Era o fabrică de bere lângă tine pe care o numeam *a kalapos gyár*, fabrica cu pălărie, deoarece pe acoperiş avea un fel de dispozitiv, cred că un dispozitiv de filtrare, care mă fascina. Împreună cu tata mergeam în gară să urmărim ore întregi vagoanele care erau împinse de locomotive. De atunci mi se trage pasiunea pentru trenuri electrice. Deci cultura timpului liber era domeniul lui tata, cultura de nivel înalt era domeniul mamei. Niciodată nu am făcut ceva împreună, toți trei. Cred că mama mea era deja bolnavă, astfel că realmente nu îmi amintesc ca toţi trei să fi mers undeva. Deci mergeam cu tatăl meu cu tramvaiul, la gară, la trenurile mărfar, tot cu el la fotbal, iar cu mama mea la concerte, cu ea citeam cărți.

Holocaustul nu era un subiect de conversație

Se vorbea despre Holocaust?

Nu. Oh, ştiam că există ceva... Vorbeau mult despre *a lágerbe*, „în lagăr”, mai ales mătușa mea Manci, care avea un număr tatuat pe braț. După moartea mamei, ea a devenit un fel de locțiitoare pentru mama. Așa am simțit eu și sigur că așa simțea și ea față de mine. Era măritată cu unchiul Richard, cunoscut în oraş ca radiolog şi pneumolog. Nu aveau copii. Eram foarte apropiaţi şi îmi plăcea să dorm la ea, pe strada Doja, era ca un fel de mini-vacanță. Manci era mai spontană decât părinţii mei şi tot timpul vorbea despre *lágerbe* şi amintea de o femeie pe numele Gabi, Gabika, care locuia în Budapesta. Era o femeie foarte mică, cam un metru cincizeci, care a cărat-o pe Manci în timpul unui marș al morții, când Manci era foarte bolnavă. Era unul din acele marșuri organizate de hitlerişti spre sfârșitul războiului, care s-au soldat cu un milion de morți. Gabi a salvat-o în Bergen Belsen, când practic era pe jumătate moartă. Și Gabi s-a întors, am întâlnit-o la Budapesta şi mai târziu, când eram în Viena. Doar

[206] Nahum Goldman (1895-1982) a fost un sionist de renume și fondatorul şi preşedintele timp de mulți ani al Congresului Mondial Evreiesc

[207] Capitol – cinema și sală de concerte la Timișoara

de la Manci am ştiut de Holocaust când am fost în Timişoara. Mama nu l-a menţionat niciodată, nici tata. Dar sentimentele ieşeau la iveală unde nu te aşteptai.

O să-ţi dau un exemplu. Ascultam cu regularitate meciurile de fotbal transmise de faimosul comentator maghiar, György Szepesi. În 4 iulie 1954 am ascultat transmiterea unui meci cu totul special, celebrul meci de pe stadionul Wankdorf din Berna, bine cunoscuta finală dintre favorita *Arany Csapat (*Echipa de aur) a Ungariei şi echipa Germaniei, căreia nimeni nu îi dădea şanse de victorie. Într-un meci epocal, Germania a învins Ungaria cu 3 la 2, victorie care a intrat în istoria Germaniei ca *Das Wunder von Bern*[208], iar în istoria Ungariei ca *Ruşinea sau Tragedia de la Berna*. Pentru Germania a fost un fel de reabilitare, a însemnat reintegrarea între naţiuni, acceptanţa pe plan social şi politic, pe când pentru Ungaria a fost o tragedie. Această înfrângere nu numai că a distrus fotbalul maghiar, dar a contribuit la delegitimizarea regimului comunist şi poate fi considerată ca unul din factorii care au declanşat revoluţia din Ungaria din 1956.

Revenind la tatăl meu, am observat că el nu era un fan al niciuneia din echipe, nu era un suporter al germanilor, dar nici al ungurilor. După acest meci extraordinar, mi-a spus ceva care până în ziua de azi are o influenţă asupra vieţii mele, deşi pe atunci l-am privit total nedumerit. Niciodată nu o să uit ce mi-a spus imediat după sfârşitul meciului, pe când Szepesi plângea îndurerat. Mi-a spus aşa: S*ingurul lucru care este important pentru tine şi vreau să ţii minte toată viaţa, singurul lucru care este important pentru tine este că astăzi este ziua Statelor Unite ale Americii, 4 iulie, Ziua Independenţei*. Aveam şase ani, probabil că auzisem de America, dar nu am înţeles ce voia să-mi spună. Dar mesajul m-a însoţit toată viaţa, mesajul tatălui meu, concluzia experienţei lui de viaţă.

Îţi dau un alt exemplu. În 1960 sau 1961 în Viena am fost la un meci între Austria şi Uniunea Sovietică. Tata îi detesta pe sovietici, pe ruşi, detesta comunismul, deci nu era suporterul echipei sovietice, sau cel puţin aşa ar fi fost logic. Dar când ruşii au marcat un gol, l-am simţit tresărind de bucurie, era mulţumit. Austria devenise casa noastră, cunoşteam echipa şi totuşi, când ruşii au înscris primul gol, tatăl meu era încântat. Cu toate că îi detesta pe ruşi, în forul lui interior îi detesta mai puţin decât pe germani şi austrieci. Cu toate că nu vorbea despre *Shoah* şi nu i-a condamnat în mod explicit nici pe germani, nici pe austrieci, aceste reacţii mărunte, viscerale exprimau sentimentele lui adevărate, *id*-ul lui necontrolat de superego, destăinuiau adevăratele lui antipatii.

Ceea ce m-a stupefiat toată viaţa, a fost duşmănia pe care părinţii mei o nutreau pentru ruşi. La urma urmei, dacă Armata Roşie nu ar fi avansat si eliberat România, tu şi cu mine, dragă Györgyi, nu am avea această conversaţie. Persistenţa unor elemente culturale – ca afecţiunea pentru Goethe şi Beethoven, in ciuda Holocaustului – joacă şi aici un rol. Părinţii mei aveau o viziune despre relaţiile europene, pe care eu o numesc teoria Markovits: *Nu îţi plac vecinii, dar pe cei din est îi şi dispreţuieşti*. Fără îndoială că familia mea îi dispreţuia pe ruşi, îi considera inferiori.

Aşa cum evreii din vest îi dispreţuiau pe cei din est.

Exact, la fel cum evreii din est, *die Ostjuden,* erau dispreţuiţi. Aici se vorbea cu dispreţ despre evreii polonezi, *die Poilishen.* Nu ştiam ce însemna acest lucru, dar era clar că era vorba de un nivel de cultură inferior.

Tatăl tău nu avea încredere în austrieci?

Nu, niciodată. El ducea o viaţă foarte bună la Viena, mergea la operă, teatru, concert, la *Salzburger Festspiele*. Mânca bine, călătorea, se bucura de tot ce o viaţă îmbelşugată putea să-

[208] Minunea din Berna

i ofere. Dar era el integrat în societatea vieneză ne-evreiască? Nu, cu toate că cele două prietene ale lui erau vieneze neevreice. Se simțea bine doar cu evreii unguri, cu care împărtășea același simț al umorului, aceleași preferințe, temeri și griji.

Aşa că revenind la întrebarea ta, nu a avut loc nicio discuţie despre bunicii mei, nimic explicit. În Viena, devenisem complet absorbit de Al Doilea Război Mondial, era singurul lucru despre care citeam. Citeam cărţi despre istorie şi războaie şi tatăl meu spunea: „Te rog citeşte Kafka sau Tolstoi, altceva, orice altceva." Nu voia să fiu obsedat de această perioadă din istorie care a fost atât de cruntă pentru el și lumea lui. Am citit mult despre Stalingrad și lagăre, m-am dus la filme şi asta a devenit o parte intrinsecă a identităţii mele.

Poate că nu vorbeau despre Holocaust, fiindcă voiau să te protejeze de o traumă.

Da, sunt sigur şi nu îi condamn... Cred că era în ordine... Am aflat eu singur, destul de devreme. Ai dreptate, voiau să mă protejeze, dar poate să se protejeze şi pe ei înşişi. Şi era cumplit, ştii, cumplit... Nu era un subiect de conversaţie. Îmi amintesc, oh, interesant, parcă am face un fel de terapie! Îmi amintesc de nopţile în care dormeam la Manci. E interesant că îmi revine asta... Mă jucam cu Richard, îmi plăcea aparatul lui de radiografie. Tot speram să-mi facă radiografii (*râde*) şi de altfel, el făcea toate radiografiile fără mănuşi, iar mâinile lui arătau groaznic! Într-una din aceste nopţi m-am trezit că Manci ţipa *Anyuka, Anyuka!* (Mama, mama!) și Richard o consola şi îi spunea, parcă jenat, *András e aici, nu, nu!* ca şi cum ar spune, *să ascundem oroarea de el*, cu alte cuvinte, *nu mai ţipa, nu numai că îl trezeşti, îl şi tulburi!* Era îngrozitor, dar ce mă răscolea și mai mult era că simțeam durerea de nedescris care o sfâșia pe Manci în acele momente. Țipa *Anyuka, Anyuka!*... Când m-am întors acasă, i-am întrebat pe tata şi pe mama, iar ei nu mi-au spus *Ți-ai imaginat asta* sau *E isterică*, mi-au spus ceva vag despre bunica mea, mama lui Manci și a lui tata, care a fost ucisă în război de către germani, dar nimic detaliat, Doamne fereşte, despre vreun crematoriu, nimic de acest gen. Atunci când eram copil, această atitudine era de înțeles, dar nici mai târziu, când am devenit adult, tata nu mi-a povestit niciun fel de detalii concrete despre *Shoah*, nimic despre ce a simțit când a aflat că ambii părinți și doi frați au fost uciși la Auschwitz.

Mergeam la o şcoală germană, citeam și vorbeam în germană, însă americanii erau cei buni, germanii nu. De fapt, sovieticii ar fi trebuit să fie cei buni, dar nu erau, astfel că doar anglo-americanii erau cei buni. Germana era limba culturii, dar afecțiunea lor nu se îndrepta spre germani, ci spre o țară îndepărtată. Tata vorbea engleză destul de slab, mama nu ştia deloc. Am avut de mic o profesoară de engleză în Timişoara, când am ajuns în Viena, ştiam deja ceva engleză şi nu m-aş mira dacă ai şti despre cine este vorba, îmi scapă numele… (*Vágo néni.*) Aşa, Vágo néni! (*Râdem*) Mulţumesc, Vágo néni m-a învăţat engleză.

Israel – Țara Făgăduinței?

Ce rol a jucat Israelul pentru familia ta?

Unchiul Benö, Benjamin, a plecat în '48 împreună cu Nusi, soţia şi Jutka, fiica lui, astfel că aveam rude în Israel şi ocazional primeam pachete de la ei. Israelul exista, era iubit, dar nu era un panaceu, nu era țara făgăduinţei, cu toate că tatăl meu se considera un sionist. De exemplu, în 1956 ascultam ştirile la radio și urmăream Revoluţia în Ungaria, dar în 1956 a fost şi Campania Suez, însă nu-mi amintesc ca războiul în Israel să fi fost un subiect important. *Isroel* exista în rugăciuni, *Israel* exista ca ţară şi evident exista o relaţie între Israel şi Isroel, în pronunţia aşkenază pe care tatăl meu a învăţat-o, la fel ca toţi evreii maghiari, spunând nu *Baruch ata Adonai*[209], ci *Boruch atoh Adonoy*. Știam că există o ţară numită Israel şi acest ceva numit *Isroel* pe care părinţii mei îl admirau şi iubeau, dar mai degrabă într-un fel

[209] Binecuvântat fii tu, Doamne!

intelectual și emoțional și nu ca țara „unde vom merge într-o bună zi”. Pun pariu că tatăl meu nu ştia când era *Iom Haaţmaut* (Ziua Independenţei) în Israel. Dar ştia despre 4 iulie!

S-a gândit vreodată să emigreze în Israel?

Cred că viza cu care am plecat de la Timişoara în 1958 era pentru Uruguay sau Paraguay, nici nu ştiu, dar nu era pentru Israel… Am primit paşaportul foarte repede probabil pentru că şeful poliţiei, pe care tatăl meu îl cunoştea, râvnea la apartamentul nostru, deoarece fiica lui urma să se mărite şi avea nevoie de un apartament. (*Râde*) Când am ajuns la Viena, a devenit clar că nu vom pleca în Israel. Asta putea să fie şi din comoditate. Tata era conştient că viaţa în Israel nu era uşoară, era o ţară tânără, de pionierat, în război, viaţa era grea, clima greu de suportat, nu ştia nici limba. În vara anului 1959 am fost să-i vizităm pe Benö, Nusi şi Jutka şi asta i-a consolidat decizia de a nu face *alia*, pentru că era vară, foarte cald, viaţa era grea şi Benö se chinuia. Mai târziu, Benö s-a mutat la Viena unde se trăia bine, dar unde nu te simțeai acasă și te simțeai străin, cu toate că aveai pașaportul austriac. E îngropat la Viena, alături de tata, Sanyi și Manci. Cei patru frați Markovits din Satu Mare, Szatmar, se odihnesc în același rând, unul lângă altul, în *Zentralfriedhof* din Viena, Poarta nr. 4, secția evreiască din cimitirul imens. Pe piatra de pe mormântul lui tata este un text frumos, care amintește și de mama pe care a iubit-o atât de mult. Așa cum știi, ea se odihnește în cimitirul evreiesc din Timișoara. Cei doi copăcei pe care i-a plantat tata au devenit uriași și se înalță majestuoși la mormântul ei. Când m-am dus acum la cimitir, m-am orientat după acești copaci ca să-i găsesc mormântul. Din motive pe care le înțeleg și respect, nu mi s-a permis să fiu prezent la înmormântare, ceea ce regret acum.

Mai am o poveste din acea vară traumatică, când mi-am pierdut mama și, vreo trei luni mai târziu, casa de pe strada Kutuzov la Timișoara. Adevărul este că am avut o copilărie minunată, ocrotită, eram înconjurat de dragostea părinților, aveam prieteni mulți. Când tata și cu mine ne-am luat rămas bun la gară de la mătușa mea Manci și unchiul Richard și de la toți prietenii, nu era deloc sigur că ne vom revedea. Eram trist. La trecerea frontierei spre Ungaria, au venit grănicerii să ne controleze pașapoartele și bagajele. S-au ivit probleme pentru că eram pe pașaportul mamei, iar ea nu mai era. De ce eram pe pașaportul ei? De ce nu aveam pașaportul meu? Nu mai știu cum s-a rezolvat problema, dar știu că au controlat absolut tot în cele două valize pe care aveam dreptul să le luăm cu noi. Au găsit ursulețul meu și l-au despicat și sfâșiat în bucățele. Pasiunea mea pentru ursuleți își are originea în această traumă, iar acum am o colecție de două sute de ursuleți frumoși acasă, la Ann Arbor. De fapt, întotdeauna plec la drum cu unul din ursuleți, nu plec de acasă fără să iau cu mine unul. Niciodată!

Fiul meu să-mi împlinească visul și să fie fericit

Mă întorc la motivele lui tata de a nu emigra în Israel. Fără să vreau, sună a un fel de reproş, dar nu am această intenție. În principiu, tatăl meu voia să reproducă confortul şi cultura central europeană. Tata a făcut un fel de troc și cred că era absolut în ordine. *Vreau să stau într-un loc unde am afinități culturale, chiar dacă nu am încredere în ei, chiar dacă îmi displac, dar pot să-mi creez un microcosm de evrei unguri, pot să am o viaţă bună şi să merg la Operă şi să beneficiez de toate plăcerile culturale. Dar,* ***nu voi renunţa la Statele Unite şi voi face tot posibilul...*** (*cu vocea înecată în lacrimi*) ***voi face tot posibilul ca fiul meu să îmi împlinească visul și să fie fericit și în siguranță acolo.***

27. Andy Markovits cu tatăl lui în 1976

Asta ai şi făcut.

Da. Insistenţa lui că Statele Unite sunt locul potrivit pentru mine nu se datora doar faptului că un evreu trebuie să meargă acolo, ci şi un fel de revanşă. Mi-a spus pe patul de moarte, aproape ca o scuză, că dacă engleza lui ar fi fost puţin mai bună, dacă ar fi fost la fel de bună pe cât germana lui, fără niciun dubiu ar fi rămas în New York. I-am spus: „Nu trebuie să îmi ceri scuze, aşa ai ales şi ai avut o viaţă minunată şi ai fost la festivalul din Salzburg şi ai călătorit în lumea întreagă şi e ok… ” Ştiu că a considerat ca o înfrângere faptul că nu a rămas în New York şi că s-a întors. „Nu am reuşit în ţara unde mi-aş fi dorit-o cu adevărat.”

Aveam şaptesprezece ani când am mers să-mi caut o universitate şi ne-am dus la Harvard şi Princeton, Columbia şi Yale. La Columbia am avut o discuţie minunată cu un tânăr evreu despre filmul *Blow up* de Antonioni, a fost extraordinar, astfel că am ales Columbia. În acea perioadă aveam deja o prietenă în Viena, Jeannette Buchwald, și mă jucam cu ideea, *hmmm, poate mai bine rămân aici, în Viena...* Ştiu că toată lumea, partenerul său de afaceri şi Manci, Dumnezeu să o odihnească în pace, l-au implorat să nu mă lase să plec. Cu toate că tatăl meu avea două prietene, era absolut clar că niciuna nu o va înlocui pe mama, că tata nu se va însura cu niciuna din ele, că erau partenerele tatălui meu, dar NU familia noastră. Dacă ai o familie atât de mică și ai un singur fiu, de ce te-ai despărți de ființa pe care o iubești cel mai mult pe lumea asta și să trăiești la o asemenea distanță de ea? Dar tata și-a pus în cap că Statele Unite este țara potrivită pentru mine și că acesta este și destinul lui. Și nimic și nimeni nu au putut să-i scoată această *idée fixe* din cap. Convingerea lui era de neclintit.

La Universitatea din Columbia, când am avut de scris pentru prima dată o lucrare, lucru pe care că nu-l învăţasem la simandicoasa *Theresianische Akademie* la Viena, unde se învăța pe de rost, dar nu să gândești independent, am intrat în panică. Am scris lucrarea şi legendarul Daniel Bell, pe care l-am cunoscut mai târziu la Harvard, mi-a scris pe ea: „Mă mir că ai fost admis la Universitatea Columbia. C-.” Apropo, în ziua de azi aşa ceva ar fi de neconceput. Dacă acum faci aşa ceva într-o universitate americană, pun pariu că te concediază. În orice caz, îmi amintesc că l-am sunat pe tata, dar nu a fost deloc impresionat. – *Ce-i asta! Învaţă cum se scrie o lucrare, descurcă-te! – Ah, poate ar fi mai bine să mă întorc acasă la Viena. – Nici să nu te gândeşti!* Probabil că i-a frânt inima, pentru că sigur voia să fiu lângă el, dar voia

și mai mult să reușesc la o universitate americană, pentru că avea convingerea că asta este cel mai bine pentru mine. Apoi am mers acasă la Viena de Crăciun şi de cine m-am îndrăgostit? De Kiki.

Soţia ta.

De Anul Nou. Mi-am petrecut vara anului ’68 cu Kiki şi din nou am făcut aluzii că aş putea studia științe economice, aici sau poate la Londra... Tata nici nu a vrut să audă de aşa ceva. M-a condus la aeroportul *Schwechat* şi vedeam cât e de mândru că plecam să studiez la una din cele mai bune universități din lume, dar simțeam că are inima frântă de fiecare dată când ne luam rămas bun. Cred că aceasta a fost cea mai mare realizare a lui și un act de abnegație și dragoste deplină. Acesta e cel mai mare cadou pe care mi l-a făcut și nu găsesc cuvinte să-mi exprim recunoștința mea pentru actul lui de generozitate, pentru că sunt absolut convins că viața mea ar fi fost complet diferită și nici pe departe atât de bună la Viena ca în Statele Unite, din motive diverse, inclusiv prezenţa lui. Între tata și mine erau multe tensiuni profunde si potențial distructive, începând din adolescență până la sfârșit. În fine, îmi datorez cariera în întregime tatălui meu, sacrificiului și îndemnului lui, încrederii lui totale în capacitățile mele și, mai presus de toate, dragostei lui necondiționate.

Avea aşteptări foarte înalte pe care tu le-ai îndeplinit. Aceste speranțe pe care el le-a pus în tine, au fost şi o povară, nu-i aşa?

Bineînţeles că au fost şi o povară, mă bucur că ai întrebat, îţi voi da exemple. Știam că tata a făcut sacrificiul suprem împingându-mă departe de el pentru ca să realizez ceea ce el dorea pentru mine. Deci eram hotărât să reuşesc. Știam că dacă aş eşua, decepția lui tata ar fi insuportabilă pentru el și pentru mine. Deci, trebuia să fiu un student excelent. Cine ar putea să mă împiedice să am succes? Ei bine, femeile! O prietenă ar putea să interfereze cu studiul, așa că am făcut totul ca și asta să fie sub control. Nu mă duceam la serbări, pentru că îmi era frică să nu întâlnesc o fată drăguță de care să mă îndrăgostesc și cu care aş fi petrecut timpul meu prețios, în loc să studiez. Dar bineînţeles că mă interesau femeile, aşa că evitam petrecerile la universitatea de fete Barnard College de peste drum. Până am absolvit facultatea, mi-am ales prietene care locuiau cât mai departe, așa că le vedeam doar o dată pe săptămână. Îmi amintesc de Barbara din Bronx și Carol din Queens, pe care, din cauza distanței, puteam să le văd doar la sfârșit de săptămână. Să-ţi mai dau un exemplu de autodisciplină. Sunt absolut convins că aversiunea mea față de orice substanțe care ar putea avea un efect asupra creierului meu are legătură cu tata și dorința lui să reușesc în lumea academică.

Știu că nu bei nicio picătură de vin.

Exact. Și probabil că sunt singura persoană care merge la concertele cu *Grateful Dead* și nu s-a atins de droguri. Am fumat de câteva ori marijuana şi o dată chiar m-am simțit foarte rău. Îmi amintesc că prietena mea Beverly spunea că în timpul acestui acces de paranoie și disperare pe care l-am avut din cauza drogului, singurul lucru care mă îngrijora era că îl voi dezamăgi pe tata, că nu voi fi capabil să mă concentrez, să studiez, că nu voi putea să-mi scriu lucrările.

Îţi voi da un al treilea exemplu. Am fost implicat în greva studenţilor de la Universitatea Columbia din 1968. Am refuzat, ca mulţi alţii, să merg la cursuri și am intrat și eu în grevă după ce poliția a intrat în campus și a evacuat studenții într-o acțiune destul de brutală. Mulți studenți au fost revoltați și au intrat în grevă, boicotând toate cursurile. Mulți au refuzat să se prezinte la examenele finale. Eu aveam o problemă: dorința mea de a fi solidar cu prietenii mei care făceau grevă era în contradicție cu determinarea mea de a termina cursurile și de a trece toate examenele la timp. Profesorii erau de acord să examineze studenții care găseau un aranjament în afara campus-ului. Îmi amintesc că un examen l-am dat într-o cafenea, altul într-un restaurant, un altul în bucătăria unui profesor. Deci eram activ din punct de vedere

politic, dar am făcut totul ca aceasta să nu stea în calea parcursului meu academic. Mergeam la demonstraţii, apoi mă grăbeam să merg acasă să învăţ pentru examen. M-am întors la Viena cu toate examenele luate cu note bune, dar debitând tot felul de lozinci de ideologie radicală de stânga, ceea ce îl irita pe tata și îl provoca tot timpul. L-am sfidat în toate subiectele posibile, de la sex la politică, de la economie la cultură; l-am contrazis, l-am ironizat, l-am respins pe el și lumea lui. Dar în lucrurile care erau cu adevărat cruciale pentru el, adică rezultatele mele academice și cariera mea, am fost un fiu ascultător, lipsit de orice spirit de răzvrătire sau rezistență.

Când am fost la cimitir cu Eva[210]*, ea și-a amintit ce ai spus după moartea mamei: „Es én most már nem leszek jó tanuló?”*[211]

Da, se potrivește foarte bine cu povestea mea, se poate spune că și tata și mama aveau ambiții mari pentru mine. Pentru tatăl meu, mama a devenit o sfântă pe care a evocat-o în mod constant de-a lungul vieții mele. Când mi se publicau articole sau cărți sau când înaintam în carieră, tata exclama: *A mami olyan büszke lenne rád*![212]

Cu gândul la Timișoara

Când te gândești la Timişoara, ce-ți vine în minte?

Amintiri plăcute! Aveam echipa mea de fotbal, „Știința”. Mergeam cu tatăl meu la meciuri și mă simțeam în siguranță. M-am simțit bine la Timișoara. Am doar amintiri frumoase despre copilăria mea aici, în contrast cu anii de adolescență din Viena. Ar fi cam așa: Timișoara – minunat; Viena – cumplit; New York și restul Statelor Unite – absolut fantastic!

Unde îți sunt rădăcinile? Nu sunt în Timişoara, nici în Viena...

Rădăcinile mele sunt în Statele Unite. New York a fost primul oraș în care am ajuns, în New York sunt toate echipele cu care țin, New York este locul în care mă simt cu adevărat acasă. În realitate mă simt acasă oriunde în SUA. De fiecare dată când aterizez în SUA, mă simt în siguranță.

Avem o casă foarte frumoasă, suntem sănătoși, avem un grup minunat de prieteni. Universitatea din Michigan este mai mult decât generoasă cu mine, dar m-aș simți acasă și la o altă universitate în Statele Unite. Cu alte cuvinte, nu aș avea nicio problemă dacă, hai să zicem, aș primi o ofertă nemaipomenită de la Stanford. Aș merge la Stanford și aș recrea în șase luni ce am în prezent în Ann Arbor.

Îți mulțumesc pentru această oportunitate de a vorbi despre originile mele, Györgyi. Mă simt foarte aproape de tine și acest interviu, cu acest caracter profund personal, nu ar fi decurs în acest fel, dacă nu ne-ar fi legat o prietenie cu totul specială de o viață. Tatăl meu îl iubea mult pe tatăl tău. Făceau parte din aceeași generație și nu trebuie să fii un expert în scrierile marelui sociolog ungur-german Karl Mannheim ca sa înțelegi ce factor puternic de coeziune și comuniune creează „generația”. Părinții tăi au venit des la Viena să îl viziteze pe tata și au trăit momente minunate împreună cu Maria Wilhelm, prietena „oficială” a lui tata. Și ea ținea mult la părinții tăi, era bună prietenă cu mama ta.

Mi-a rămas în amintire o seara când Lajcsi, tatăl tău, ne-a invitat la Opera din Viena. Toți eram încântați, mama era transportată de emoție. Lajcsi mi-a șoptit: „Știam că mama ta va fi entuziasmată, mă bucur că am putut să-i fac plăcere.” Un om inteligent, cu bun simț și simț practic, de o mare bunătate – asta era Lajcsi pentru mine. Iar prietenia noastră s-a născut desigur din trecutul nostru comun.

---

[210] Vezi inteviul cu Eva Bleier, n. Gal.

[211] „Și eu de-acum nu o să mai fiu un elev bun?” (maghiară)

[212] „Mama ar fi așa de mândră de tine!”

Da. Prietenia noastră specială este de fapt continuarea prieteniei între tatăl tău și părinții tăi. În mod bizar, memoria mea te asociază pe tine și pe părinții tăi mai degrabă cu locuri departe de Timișoara. Îmi amintesc de tatăl tău la Viena, dar și la Neuss lângă Düsseldorf… Îmi aduc aminte o zi minunată, când am venit cu tata la tine la Köln. Câteva fotografii pe care le-am făcut atunci pe balconul tău sunt acum pe un perete în biroul meu din Ann Arbor. L-am cunoscut pe fiul tău Danny când era încă un băiețel. Și așa a vrut soarta ca Danny să primească o bursă de MBA tocmai la Ross School of Business la University of Michigan, acolo unde locuiesc și lucrez eu. Bine, Ross este o școală excelentă, dar mai sunt și altele. O coincidență extraordinară! Așa că Danny a petrecut doi ani la Ann Arbor și a fost de multe ori invitat la noi, de fiecare dată de sărbători. Nu am să uit ceremonia lui de absolvire și cât de mândră erai!

Pe tatăl tău l-am admirat dintotdeauna și parcă aud vocea lui când a intonat *El male rahamim* (Dumnezeu plin de îndurare), rugăciunea pentru morți care se recită înainte de *Kadiș*, la mormântul mamei mele când am venit cu tata în vizită la începutul anilor 1970, probabil ultima oară înainte de vizita mea de acum. Era nespus de emoționant, era cutremurător. Nu pot uita asta.

Locul nu joacă un rol important în prietenia noastră, doar niciunul din noi nu locuiește aici, cu toate că pentru tine, Timișoara înseamnă totuși mai mult decât pentru mine, care am plecat la vârsta de nouă ani. Am fost atât de mișcat că ai venit împreună cu soțul tău Albert, numai și numai ca să fii împreună cu mine când merg la cimitir, când revăd casa părintească și sinagoga unde mergeam cu tata și cu mama. M-aș fi descurcat și singur. Dar prezența ta m-a susținut și a dat un conținut profund personal acestei vizite. Mulțumesc!

Interviu realizat de **Getta** (Györgyi) **Neumann** la Timișoara, iunie 2012.

Traducere din engleză: Adriana Rovo

Miki Raviv

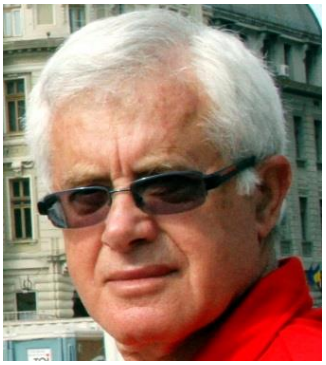

Sunt un israelian evreu ateu, de origine română cu limba maternă maghiară. Originea și limba nu sunt esențiale, principalul este că că sunt israelian.

În noiembrie 2012 am petrecut câteva zile în casa lui Miki și Galy pe o colină din Haifa. Dimineața ne întâlneam în bucătărie. Miki punea masa cu gesturi măsurate, Galy, cu părul roșu vâlvoi și un papagal pestriț pe umăr, pregătea micul dejun. Papagalul ciugulea din bolul lui Galy și „fura" din farfuria lui Miki, pe când pisica sătulă se plimba în jurul nostru. Discutau despre programul zilei: Miki va continua lucrul la construirea avionului (sic), Galy merge la un curs de fototerapie la Tel Aviv, apoi la gimnastică, a doua zi la centrul de reabilitare unde lucrează ca voluntar. Fetele, Michal si Taly vin în vizită, nepoții trebuie aduși de la grădiniță, de Șabat vine Yochay, fiul lor.

De mai bine de 48 de ani în Israel, Miki (Nicolae Wächter) își amintește de primii 21 de ani de viață petrecuți în România.

M-am născut în 1943, eram al doilea copil, sora mea e cu patru ani mai mare. Primele amintiri le am de pe la vârsta de un an jumate. Eram acasă, într-un țarc, bunicul îmi dădea hârtie brună de împachetat, coli din alea enorme și o mulțime de creioane. Fircăleam cu un creion în mâna dreaptă și unul în mâna stângă, deodată cu amândouă. Și dacă îmi dădea prăjituri, tot cu două mâini mâncam.

Când am avut 5 ani, ne-am mutat pe Tudor Vladimirescu, locuință primită de tata ca o favoare, pentru că era membru de partid și activist. Acolo am mers la grădinița din curtea sinagogii în cartierul Elisabetin. Majoritatea erau copii evrei, pentru că locuiau mulți evrei în cartier. S-a format un grup de băieți și fete, care a rămas împreună din prima zi de grădiniță până în ultima zi de școală.

Locuința pe Tudor Vladimirescu era la început toată a noastră, apoi, treptat, s-au rechiziționat camere. Stăteam foarte aproape de fratele lui tata, Pista, unchiul meu, tatăl lui Tibi și Gabi. Tata era foarte ocupat, pentru că prin '48 - '50 a primit poziția de director comercial la Magazinul de Stat de lângă Operă. Acolo era centrala, dar mai erau încă aproape 40 de filiale.

Avea o poziție de conducere. Unde a mers la școală?

Tata terminase la *Zsidlic* (*Liceul Israeli*t, n.a.) A făcut Liceul Comercial și apoi a obținut un certificat de contabil. În sufletul lui, tata era ziarist. Bunicul era croitor, a fost, cel puțin noi spuneam așa, cel mai mare croitor din Timișoara, cu un atelier cu 15 angajați. A avut patru fii.

Tata, Sanyi, era cel mai mare, Pista, tatăl lui Tibi și Gabi era fratele cel mai mic. Ceilalți doi au emigrat în Israel mult înaintea celorlalți, prin '39.

Tata nu avea nicio înclinație pentru croitorie. La vreo 20 de ani s-a hotărât să meargă la București. A găsit 6 ziare care i-au dat acreditare să fie corespondentul lor la București unde locuia la un pension. A venit odată Clara Fischmann de la Oradea în vizită la proprietara pensionului. Seara se făceau dansuri și la un dans, Sanyi i-a spus Clarei: „Eu m-aș căsători cu tine." Iar mama i-a răspuns: „Și cine te împiedică?" S-au căsătorit și s-au stabilit la Timișoara.

A continuat cu jurnalistica?

Da, a scris totdeauna, dar n-a fost ocupația principală. A activat pe linie politică. Nu a fost ilegalist, a intrat în partid după '48, dar s-a ridicat în ierarhie. A fost numit director comercial la Magazinul de Stat, formal era numărul 2, pentru că numărul 1 era directorul politic, un mecanic de locomotivă. În anii ăștia l-am văzut foarte puțin acasă, dar mama era mereu cu noi.

Bunicul era cel din familie care mergea la sinagogă. Mergea în fiecare dimineață, bineînțeles că vineri și de Șabat... Nu cred că a făcut muncă de lămurire, dar în primii ani ne-am dus și noi, tata, mama, soră-mea, eu.

La care sinagogă?

Cea ortodoxă din Elisabetin. De sărbători era plină, cu multă lume în curte. Bunicul avea locul lui, noi nu aveam locuri rezervate. Când bunicul și bunica au plecat în 1951, mersul la sinagogă a ieșit repede din modă. N-am fost prea simpatizați de evreii din Comunitate. Dar toți știau unde să-l caute pe Wächter Sanyi, dacă voiau un post la Magazinul de Stat. Tata și-a făcut datoria, să spun așa, a ajutat, a favorizat la angajare... Dar era membru de partid și nu mergea la sinagogă.

Pe vremea aceea nu era bine văzut să mergi la sinagogă.

Poate, dar noi nu știam de asta. Eu eram foarte mulțumit că nu trebuia să mă duc la biserică, eu sunt ateu. Nici azi nu-mi lipsește.

Ce știai despre tradiția evreiască?

Nimic. Știam că sunt evreu. Uneori mâncam la bunici, la ei erau rugăciunile vineri și de sărbători... Până azi țin minte că la bunici se aprindeau lumânările de Hanuca, dar niciodată într-un sfeșnic special, cum e obiceiul, ci pe o bucată de lemn de foc pe care o punea orizontal pe masă. Nu știu de ce. Poate să fi fost ceva legat de ceva ce s-a întâmplat undeva odată...

Nu ne-am pus întrebări. Eram evrei ateiști. Tata a vrut să mă învețe literele ebraice pe vapor, în drum de la Napoli la Haifa, dar i-am spus: „Ăsta-i un voiaj de patru zile, 21 de ani am așteptat, astea patru zile nu contează."

Ce știi despre familia din partea mamei?

Mama era orădeancă. Tatăl ei, Fischmann, inginer electric, a murit tânăr. Mama a rămas orfană de tată la 3 ani. A făcut la început școală ca toți copiii, apoi a învățat acasă, cu dascăli.. O mare parte din familia Fischmann nu s-a întors de la Auschwitz.

Când tata a fost în detașamente de muncă, am fost efectiv foarte singuri. Evreii nu aveau voie să facă armată și erau duși la muncă obligatorie. Mama mi-a povestit că aveam niște vecini români, să le fie binecuvântată amintirea... Lucica și Ioachim Cârloabă. Cârloabă Ioachim era inginer forestier, Lucica era o femeie frumoasă, casnică. Când au venit nemții, au pus semne pe casele care erau proprietate evreiască, iar pe urmă le-au rechiziționat. Au intrat niște soldați germani și au spus: „Nouă ne trebuie casa asta, aici o să locuiască soldați germani. Aveți o oră-două să evacuați totul." Mama nici n-a știut unde să înceapă și ce să facă, a plâns și a spus Lucicăi: „Ne aruncă în stradă." - „Nu te aruncă în stradă, vii la noi." Lucica și mama au cărat tot ce se putea căra de la noi de acasă și ne-am mutat la familia Cârloabă, unde am stat luni de zile. Ei nu aveau copii. Când eu și soră-mea ne-am îmbolnăvit de tuse măgărească, Lucica a chemat un taxi. Așa se face că eu am călătorit cu un taxi în care, când șoferul voia să aprindă farurile, se oprea, turna apă peste carbid, asta producea gaz

acetilen, îl aprindea cu chibritul și obținea o flacără care servea de far. Cu un asemenea taxi ne-am dus sus la Semenic unde familia Cârloabă avea o vilă, o cabană. Ioachim a murit foarte tânăr, Lucica a mai trăit mult.

Oameni buni.

Oameni buni, oameni minunați.

După război am avut mare noroc că am avut ca profesor de matematică pe Nicolae Goicu. Eu n-am fost niciodată ca vărul meu Tibi, cu 10 pe toată linia, mândria lui Medi, mama lui. Eu am avut 10 la matematică, la fizică, și dacă uneori îmi plăcea și altceva, atunci și acolo. Mi-am educat profesorii că eu învăț ce vreau și ei trebuie să mă lase în pace.

Părinții te-au lăsat în pace.

Tata da, mama mai puțin. Mama zicea: „Trebuie să te străduiești mai mult. Fă un efort, uită-te la Tibi." „Nu mă interesează Tibi. Timpul ăsta îl consacru unor lucruri care mă interesează mai mult." Tata mergea regulat la școală la ședințele cu părinții, mama acasă mai îmi trăgea o palmă pe ici pe colo.

Ziua ta de naștere la 13 ani ați sărbătorit-o ca o Bar Mițva?

Nu chiar, dar pot să spun că toate zilele mele de naștere înainte și după au fost mai puțin marcate decât ziua mea de 13 ani. N-a fost Bar Mițva, n-am fost pregătit religios, dar au fost invitați mult mai mulți din familie și i s-a dat importanță.

Tatăl meu a fost director, a avut o poziție frumoasă, dar a lucrat din greu. Am fost o dată în camera lui de director, șoferul lui m-a dus, că era ziua lui de naștere. Toate locurile de muncă aveau un cor sau un ansamblu de dans popular. De ziua de naștere a lui tata, corul l-a așteptat în biroul lui și a cântat când a sosit.

Între timp ne-au rechiziționat o cameră, mai târziu încă una. Am locuit în condiții pe care astăzi nici nu pot să mi le închipui. Ca să intrăm în locuință, trebuia să trecem prin closet și baie. Și dacă doamna care a primit camera noastră era la closet, când veneam acasă, trebuia să așteptăm până ea și-a terminat treaba.

De ce s-au luat aceste măsuri de rechiziționare?

Au venit de la sate mulți oameni care au devenit orășeni.

Ai fost pionier?

Am fost pionier. Tata fiind mare director și membru de partid, credeam că eu o să fiu printre primii. Dar am fost printre ultimii, pentru că tata era director, dar era și evreu. Între timp, tata a început să coboare pe scara importanţei, adică din director comercial a devenit contabil şef la Aprozar. Tot o poziţie bună, dar fără maşină la scară şi fără să fie „tovarășul director".

Cum s-a justificat?

Nu ştiu precis. Încă nu eram înscrişi pentru plecare. Nu a fost dat afară în mod brutal.

Înscrierea în 1958, plecarea în 1964

În toamna '58, într-o seară, unchiul meu Pista dă un telefon lui tata: „Vreau să-ţi spun ceva foarte important. Măi, este un zvon, am auzit că se deschid din nou înscrierile pentru Israel." Nu s-a mai plecat din '51, când au plecat bunicii. „Am auzit că la fabrica de bere poți să completezi formulare de cerere pentru plecare în Israel."

În timpul acesta aţi avut contact cu bunicii?

Da, prin scrisori, cam o dată pe lună.

Ce știai despre Israel?

Ei, eu nu ştiam aproape nimic. În '56, când a fost războiul, ştiam din ştirile de la radio, pe vremea aia în România se vorbea de „agresiunea anglo-franco-israeliană". După orele de clasă la şcoală, noi ne-am jucat ca proştii. Am pus nişte mese împreună, am blocat uşile şi am făcut

un atac anglo-francez. Cineva s-a dus imediat să raporteze. Am fost anchetat de directorul şcolii, dar a fost ingaduitor, adică s-a contabilizat treaba aşa cum a fost - ne-am prostit şi noi aşa. Pentru lucruri din astea, pentru o vorbă, puteai să fii anchetat, examinat, urmărit. Nu era confortabil să ai origine socială „nesănătoasă". Dar asta nu era numai la evrei.

Tu aveai origine „nesănătoasă" din cauza bunicului care avuse atelier de croitorie?

Din cauză că eram evreu. A fost tata comunist, dar era comunist evreu.

Se asculta „Europa Liberă"[213] *în casă?*

Noi nu am ascultat *Europa Liberă*. Ştiam că există. Noi n-am ascultat, nu de frică, ci pentru că tata era atunci comunist. Era convins că ăsta e drumul pe care el vrea să fie. Eram în clasa a noua sau a zecea, când a apărut posibilitatea plecării. Părinții mei s-au gândit. A doua zi, tata m-a luat la o parte. Aveam paişpe ani. Mi-a spus aşa: „Când în 1951 tatăl meu a hotărât să plece, m-a întrebat dacă eu merg sau stau. Şi eu am spus că eu stau. Acuma eu mă duc. Tu vii sau stai?"

Vai de mine! Nu cred că s-a gândit serios că ai să spui că rămâi singur.

Foarte serios, foarte serios.

Ți-a dat toată încrederea și libertatea.

Toată libertatea. Tata a înţeles că plecarea va lua mult timp. Unii au aşteptat timp de opt, zece sau mai mulţi ani până au primit paşaportul.

Mama te-ar fi lăsat singur în România, la Timişoara?

Da, probabil... Nu ştiu…

Care a fost răspunsul tău?

Eu am întrebat cât timp am să mă gândesc. Tata a spus: „O zi." Şi m-am gândit o zi. Răspunsul a fost: „Merg cu voi."

Ţin minte sala la fabrica de bere, o mulţime de lume, se intra câte unul, erau ofiţeri îmbrăcaţi militar, ţi se dădea un formular şi unul singur completa pentru o familie. „Când o să primim rezultatul?" „Nu ştim." „Când o să..." Nimic. Faci, semnezi, te duci acasă.

Am început să vindem lucrurile. Tata a fost chemat la centrala de partid şi a fost dat afară din partid. Peste câteva zile a fost dat afară din muncă. „Unde să mă duc? Ce să fac?" „Du-te, caută, tot n-ai să găseşti nimic." Aşa că în câteva zile, la noi s-a schimbat totul. La început am vândut pianul, după aceea am vândut mobilele. Am stat şase ani pe lăzi. În primii doi am terminat şcoala, am avut rezultate bune la bacalaureat. Prietenii mei discutau: „Eu mă duc la facultatea asta, eu la aia, eu mă duc aici, eu mă duc acolo... " Iar eu, eu nu mă duc niciunde, că eu nu puteam să dau concurs de admitere, pentru că eram înscris. Eu le dau dreptate românilor, pentru că ei n-au luat nici un ban de la noi pentru şcoală, era gratuit. Atunci de ce ar fi trebuit ei să mai investească în cineva care pleacă în „Palestina"?

Asta e logic. Dar nu văd nicio logică în faptul că nu v-au lăsat să plecaţi.

Da. Asta e altceva. Astea erau probabil lucruri politice. După ce am plecat, am aflat că s-a plătit pentru noi.

Ce-a făcut tata între timp?

Tata n-a găsit nimic în sectorul de stat, aşa că s-a alăturat şi el imensei armate de *bilduşi*. Ştii tu ce-a fost atuncea *bilduşi*? Vine din germană, *bild* înseamnă imagine. Era un fel de industrie de reprodus fotografii la ţărani şi la alţii care nu aveau fotografii de nuntă. Se mergea din casă în casă să se facă fotografii de nuntă din alea mari, înrămate, pe baza unor fotografii din tinerețe. Dacă oamenii nu aveau poze, erau fotografiați, iar după aceea se făcea un fotomontaj care era retuşat cu mâna. Soţul lui soră-mea a fost retuşor, că nici el nu avea de lucru. Tata achiziţiona, adică pleca luni dimineaţa cu trenul şi făcea o tură din sat în sat, dormea undeva la ţărani şi venea vineri seara acasă. Depindea de noroc, uneori venea cu

[213] Postul *Europa liberă*, cu sediul la München, difuza ştiri ascultate de milioane de români în timpul dictaturii comuniste.

multe comenzi, uneori cu nimic. Atunci aveam un aparat de fotografiat Zorki[214], că aparatele Optior[215] nu mai existau. I-am dat lui tata aparatul Zorki și l-am învățat să fotografieze. Asta era sursa noastră de venit. Mama nu fost dată afară, dar din şef planificator cu salariu de birou, a ajuns muncitoare la maşina de cusut.

Eu am găsit de lucru la Kandia, fabrica de ciocolată, reparam lăzi. Eram patru în atelier: trei tâmplari bătrâni şi eu, de 16 ani, cu bacalaureat, că noi am făcut bacalaureat după unşpe clase. Cei trei tot îmi spuneau: „Ce cauţi tu aici?" Nu am vrut să le explic, așa că le-am spus: „Asta ştiu, asta fac." Am lucrat acolo vreo patru luni. Între timp tata, prin nişte relații, pentru că în zilele lui bune el ajutase o mulţime de oameni, mi-a găsit de lucru la Electrobanat. Inginerul şef, Marcus, era evreu, pe el îl cunoștea, iar contabilul şef era unul Weiss.

Între timp m-am înscris la ASIT, Asociaţia Ştiinţifică a Inginerilor şi a Tehnicienilor. Era un curs seral de doi ani, de desen tehnic şi proiectare. La Electrobanat mi-au dat de lucru ca dispecer la atelierul de prototipuri, adică trebuia să am grijă ca ceilalţi, vreo zece inşi, să n-aibă nici o durere de cap. Era foarte interesant, nu era producţie de serie. Aşa că am avut noroc, a fost excepţional, patru ani am pus mâna pe tot ce am putut. Am cerut să mă înveţe să strunjesc, să fac tot ce făceau ei, aşa că am învăţat o mulţime de lucruri practice. Au fost patru ani foarte buni pentru mine. Atunci am cumpărat o bicicletă, mergeam cu ea peste tot.

Care era atmosfera în întreprindere?

În atelier eram toţi la același nivel şi toți erau oameni de omenie. Nu se făcea deosebire că cineva e evreu sau nu. Nu, nu, nu. Şeful atelierului de prototipuri era un român care vorbea toate limbile, fusese ofiţer în armată şi şef la graniţa cu Iugoslavia. Ştia meserie, era strungar. Îmi spunea Nichi. Mi-a zis: „Hai, mă, să te învăţ să strunjeşti." Era foarte bun. Şi ceilalţi, români, unguri şi ştiu eu ce, toţi erau foarte de treabă.

În întreprindere era și un comisar politic. Ani de zile mai târziu am citit Soljeniţîn, atunci am înţeles de ce un om aşa de important nu are un birou împreună cu ceilalţi. Biroul lui era undeva la dracu-n paznic în fundul curţii, cu un culoar întunecos şi o intrare tot întunecată şi joasă, că trebuia să te apleci. Mă chema acolo pentru tot felul de lucruri. Ca in Soljeniţîn, făcea şicane din astea. De pildă, te vede în curte şi-ţi spune: „Măi, o să-ţi dau telefon, vreau să vii la mine." Spui: „Vin acuma." „Nu, nu, nu, eu o să-ţi spun." Îţi dă telefon, îţi dă o întâlnire să vii la el la birou peste două săptămâni. Două săptămâni, tu nu dormi. După aceea îţi spune: „Bacalaureatul tău, hmmm, numărul, îmi lipseşte ultima cifră." Pentru asta te-ai chinuit două săptămâni. Mai târziu a început să-mi facă muncă de lămurire: „Mă, părinţii tăi vor să plece, lasă-i să plece, tu eşti tânăr, ai potenţial, rămâi aicea la noi, partidul, ţara, îţi dăm..., hai, rămâi aicea." A început să mă preseze, dar nu m-am lăsat.

În '60 am făcut bacalaureatul, până în '64 am fost la Electrobanat.

Când am primit paşaportul, am vândut ce a mai rămas şi ne-am împrăştiat să dormim la prieteni. Eu am dormit la un foarte bun prieten al meu care nu mai e în viaţă. În seara când am luat trenul la Bucureşti, au venit vreo treizeci de colegi să-și ia rămas bun.

După bacalaureat drumul tău s-a despărţit de cel al colegilor tăi. Aţi rămas totuşi prieteni?

Toţi prietenii au rămas prieteni. Eram destul de respectat la câteva materii. Dacă era o problemă mai grea la matematică sau la fizică, veneau să mă întrebe pe mine și eu îi ajutam. Ei au intrat la facultate, iar eu eram la atelierul de prototipuri şi strunjeam. Niciodată nu a venit cineva să-mi facă mutre: „Eu sunt la facultate şi tu eşti nimic." Niciodată. Am rămas în termeni foarte buni cu toţii, veneau seara, ieşeam împreună pe Corso, ne plimbam. Ei erau studenţi şi eu munceam.

214 Aparat de fotografiat fabricat în Uniunea Sovietică (1948 – 1978)
215 Aparat de fotografiat, fabricație românească (1956-1960)

O viață nouă

Te-ai pregătit pentru plecarea în Israel?

Nu am învăţat ebraică, nu m-am dus la Comunitate, nimic. Nici părinţii.

Ce ai sperat să găseşti în Israel?

În ’58, ca elev de şcoală, nici nu ştiam exact care e situaţia politică. Ţin minte că atunci o lume întreagă spunea „Palestina”, nu „Israel”. Adică nici nu prea ştiai ce se întâmplă acolo, în Palestina. Încetul cu încetul am primit informaţii prin scrisori de la unchii mei şi de la bunicul. Am ştiut că e o viaţă diferită şi, în mare, am ştiut că România e pentru români, Israelul este pentru evrei. Mă duc acolo, unde îmi este locul. O să fie mai bine sau mai rău, nu ştiu. Pe fotografii vedeai case mici, deşertul, cămile. Nu vedeai Tel Aviv-ul, nu vedeai străzi. Mi-am spus: „Știu eu, e un fel de Orient.” Dar nu ştiam dacă poţi să înveţi în Israel, dacă sunt facultăţi, dacă o să am posibilitatea să studiez.

Era o aventură în necunoscut.

Absolut. O aventură. Am ştiut că acolo sunt evreu între evrei... Dar nu eram idealist, era, aşa, un fel de lucru normal. Nu eram idealist... Când am ajuns, m-am înrolat în armată şi-am făcut tot serviciul militar. Cam târziu, că în mod normal te înrolezi la armată pe la 17, 18 ani, iar eu am ajuns la 22 de ani.

Ai făcut ulpan?

Am făcut *ulpan* în chibuţul Maabarot. A fost foarte bine, o groază de români, o groază de fete române, câţiva sud-americani. Patru ore înveţi, patru ore lucrezi, după aceea eşti liber să faci ce vrei, ai ce mânca, ai unde dormi. O dată la două săptămâni te duci să-ţi vizitezi părinţii, era o viaţă! Nu mi-am făcut temele de casă, nu am studiat cu cartea în mână, aşa că am ieşit cu o ebraică foarte bună la oral şi foarte proastă la scris. Iar engleza mea era mediocră, când am sosit în Israel, dar am învăţat. Ştii cum? Citind Playboy. (*Râdem*) La începutul armatei am fost instructor pentru rezervişti de armată. Şi era acolo un american mai în vârstă decât mine, steward la EL-AL. El aducea Playboy. În timpul armatei, engleza mea din mediocră, a devenit excelentă.

Ce-ai făcut la armată?

Am fost la artilerie. Am avut şansa să primesc un loc care mi se potrivea. La artilerie nu eşti într-un birou, eşti cu oamenii, cu batalionul, dar faci operaţii de calcul, faci muncă de inginerie. Tragi cu tunul după rezultatele calculului pe care l-ai făcut. Primeşti datele topografice, unde eşti tu, unde sunt ei, informaţiile meteorologice, toate astea le asamblezi şi calculezi parametrii de tir. Dacă eşti bun, nimereşti. Am cam simplificat, dar în mare aşa e. Am progresat foarte repede. Dacă eşti cineva în care au încredere, încearcă să te pună cât de devreme într-un post potrivit, că în primul an faci cursuri şi îţi rămân doi ani să faci cu adevărat armata. La un moment dat am observat că sunt nişte chestii care nu funcţionează cum trebuie şi am stat noaptea, când alţii dormeau, să încerc să fac nişte schimbări, nişte îmbunătăţiri. O dată a venit unul, un şef mai mare, a văzut că e lumină şi a intrat să vadă cine e şi ce face. M-a întrebat ce şi cum, iar eu i-am explicat ce fac. Zice: „Hai să vorbim despre asta mâine.” El m-a ajutat să propun soluţia mea aşa ca să fie acceptată peste tot. Anul următor, de Ziua Independenţei, în semn de distincţie, am fost trimis împreună cu cei aleşi de fiecare companie militară, la Preşedintele statului. Zalman Şazar era preşedinte şi Iţhak Rabin era atunci *Ramat Kal*[216]. Aveam toţi uniforme noi şi un plutonier ne-a curăţat bocancii, că nu puteai să te apleci, că stricai dunga pantalonilor. În autobuze trebuia să stăm în picioare, ca să nu...

Trebuia să aveţi o ţinută impecabilă! În rest, la armată nu cred că se dădea importanţă etichetei...

[216] Șeful Forțelor de Apărare (ebraică)

Nu, niciodată, niciunde. La festivitate, cineva anunța numele tău și gradul, iar Rabin te întreba: „Din ce unitate eşti?” Rabin ştia pe de rost toate unităţile. Eu eram 404. I-a spus lui Şazar: „Asta e unitate de tunuri...” Eram o sută douăzeci de oameni, la toţi a ştiut. Şi am primit diplomă, fotografie… Nici la armată nu mi-am pierdut timpul.

Pe la sfârşitul serviciului meu militar a fost Războiul de Şase Zile. Am participat, spre norocul meu nu mi s-a întâmplat nimic. Au fost patru care nu s-au mai întors şi am văzut alţii care s-au... Mie personal nu mi s-a întâmplat nimic, am avut mare noroc.

Cum ai trăit zilele acelea?

Ştiu eu, eşti acolo cu ceilalţi, ţi-e teamă ca și celorlalţi şi n-ai încotro. Faci ce trebuie să faci. Sau ai noroc sau nu ai noroc. Când cad obuzele, bineînţeles că ţi-e îngrozitor de frică. Dar frica mai mare e când tu eşti părinte şi copilul tău e acolo. Aia-i mai groaznic. Yochay, când a fost la Jenin[217]... El a primit o diplomă de excelenţă pentru comportamentul lui la Jenin, nu el singur, ci tot plutonul în care a fost el. Eu am primit diploma mea nu pentru curaj, ci mai degrabă pentru munca mea intelectuală.

Când am terminat armata, aveam 25 de ani. Îmi era clar: sau mai prind acuma ceva sau nu mai prind nimic. Nici din punct de vedere social nu stăteam prea bine - mama lucra la început ca femeie pentru menaj, nu servitoare, ci mergea în case şi făcea curăţenie. Tata fiind ziarist în suflet a găsit ceva legat de ziare, dar nu ca ziarist. Lucra la un centru de distribuire a ziarelor, el le împărţea la chioşcuri. (*Cel puţin a mirosit cerneala.*) Da, şi a venit acasă cu ceva salariu.

Nu am crezut că eu o să mai intru la o facultate. În România, am făcut la Clubul CFR un an de universitate populară de cinema, mă interesa filmatul. M-am dus să mă interesez la Ierusalim, la Bezalel[218], că mi s-a spus că e o şcoală de cinematografie. Am ajuns acolo dimineaţa şi mi s-a spus că şcoala de cinematografie e la etajul trei. Mă duc la etajul trei, nimic. Iar întreb, iar mă trimite la etajul trei. Nimic. Mă duc jos şi întreb: „Unde vezi aicea şcoală de cinematografie?” Îmi spune: „Uşa trei şi uşa patru. Acolo se dau cursurile.” M-am dus direct la staţia de autobuz şi m-am dus să văd *Technion*-ul la Haifa. M-am plimbat, m-am uitat, n-am avut pe cine să întreb, n-am avut cunoştinţe, dar mi-a plăcut foarte mult. Technion-ul era frumos, nu era aşa de dezvoltat ca acum, dar arăta bine şi era un centru de calcul cu IBM 360. Mi-am spus: „Asta nu e şcoală de cinematografie, asta-i cu totul altceva!” Mama lucra deja la o fabrică de paraşute, cosea paraşute şi costume, și s-a interesat la colegele ei de muncă, că unele aveau copii care studiau la Technion.

Am intrat la Facultatea de Fizică pe baza notelor mele bune de la bacalaureatul din România. Şi încep să învăţ şi nu înţeleg nimic! Măi, fac primele examene şi am nişte note penibile. Mi-am luat hârtiile, m-am retras şi m-am înscris la admitere pentru anul următor. Am găsit de lucru undeva unde lucrasem înainte ca desenator tehnic. Mi-au zis: „Avem un desenator tehnic, nu ne trebuie încă unul.” „Dați-mi de lucru, orice!” Au zis: „Ştii să strunjeşti?” (*Aha!*) Zic: „Mă, nu sunt strungar, dar ştiu să strunjesc.” - Mâine la 7 dimineaţa vii cu sandwich-uri şi începi să lucrezi ca strungar necalificat.” De dimineaţa până după-amiază la 4 lucram ca strungar, iar seara învăţam pentru admitere. Am dat admiterea la mecanică şi am intrat.

Sunt un israelian evreu ateu

Amintirile de mai sus le-am înregistrat în salonul din casa lui Miki şi Galy la Haifa. Am continuat la telefon, făcând un salt de 40 de ani, ani de viață cu nenumărate evenimente și

[217] În 2002 au fost lupte grele în Jenin, un lagăr de refugiați palestinieni din zona West Bank
[218] Bezalel Academy of Arts and Design, Ierusalim

realizări pe plan profesional și personal. Am încercat să trasăm un arc peste timp și loc, între azi și odinioară, între Israel și România.

Miki, care sunt sentimentele tale față de România?

Când am ajuns în Israel, am zis că niciodată nu mă mai voi duce în România, nu pentru că aș fi avut resentimente, era mai mult din prudență. S-au mai auzit cazuri când lumea s-a dus înapoi și a avut neplăceri… Am trăit în România 21 de ani. Nu am respins trecutul, dar m-am detașat de el. Am ținut legăturile cu prietenii din România, dar cumva aparțineau trecutului, unui alt capitol. Nu am vrut să merg înapoi în vizită. Nu am citit ziare în limba română, nu m-am dus la spectacole în română. Nu am mai vorbit românește. Mircea Crișan a fost de mai multe ori în Israel, eu nu am vrut să mă duc, pe mine m-a interesat ce se întâmpla aici, nu acolo. Toată familia mea era aici, viața mea se petrecea aici.

Un exemplu. Weinerth Laci, cel mai bun prieten al tatălui meu, era un om de mare cultură și avea o bibliotecă enormă. Nu avea copii, era deja bătrân și a simțit că trebuie să se despartă de bunurile pe care le avea. M-a rugat să preiau de la el vreo 2000 de cărți. Nu am avut nicio dorință să le păstrez pentru mine, le-am dat mai departe. Am ținut câteva - niște cărți pe care mi-am zis că arată bine în bibliotecă, nu pentru că mă gândeam că le voi citi vreodată.

Când ai cunoscut-o pe Galy, ați vorbit și ungurește ?

Am constatat că amândoi știm ungurește si venim din familii unde s-a vorbit ungurește și cu asta, basta, am vorbit în ebraică.

După 40 de ani a survenit o întorsătură. Ce s-a întâmplat ?

În 2000 am fost în *sabbatical* în Canada. M-a sunat la telefon din Israel cel mai bun prieten al meu, Tessler Gyuri, care m-a ajutat mult să mă adaptez când am sosit în țară. Mi-a spus: „Anul viitor la Timișoara este întâlnirea clasei noastre după 40 de ani de la terminarea liceului. Vii ?” Am spus: „Bineînțeles că vin !” Galy și alții m-au întrebat că ce se întâmplă cu hotărârea mea de a nu merge niciodată în România. Am zis : „Foarte simplu. Eu **nu** mă duc în România, eu mă duc să mă întâlnesc cu clasa mea!” Am fost 7 sau 8 perechi din Israel, am zburat în același avion la Budapesta, de unde am plecat în mini-bus spre Timișoara. Când am sosit seara târziu, ne așteptau vreo 30-40 de colegi din cele două clase care au absolvit în același an. A fost formidabil.

Am fost uimit să văd că orașul arăta neîngrijit, multe clădiri erau într-o stare jalnică. În 2006 am fost din nou și era mult mai bine, era curat, s-a mai renovat. I-am arătat lui Galy unde am locuit, piața, școala. Am fost totuși emoționat, am fost mișcat, dar nu peste măsură.

Ai spus că te considerai în România un evreu ateu. Cum ți-ai defini identitatea acum ?

Tot așa: evreu ateu de origine română, cu limba maternă maghiara. Dar cred că originea și limba nu sunt esențiale. Consider că în România am primit o educație bună, dar asta nu mi-a dat o identitate.

Ce s-a schimbat când ai ajuns în Israel ?

Sunt un israelian evreu ateu. Cred că „israelian” trebuie să fie pe primul loc. Sigur că sunt și arabi și creștini israelieni, sunt minorități așa cum și în alte țări sunt minorități. Principalul pentru mine este că sunt israelian.

Cum îți trăiești aici evreitatea ?

Prin simplă auto-definiție mă consider evreu, ceilalți trebuie să mă accepte ca atare. Nu sunt religios, dar faptul că sunt ateist, nu mă împiedică să am obiecte de cult acasă și să păstrez tradiția. În afară de asta, mi-am manifestat totdeauna marea simpatie pentru religioși, ceea ce înfurie pe prietenii mei. Dacă pe stradă vine la mine un religios și îmi spune că sunt

nouă inși și au nevoie de încă unul pentru *minyan*[219], eu mă duc să fiu al zecelea. Dacă îmi pune o carte în mână, am să spun : „Eu nu știu și nu vreau să mă rog, dar eu stau și repet ce spuneți voi. Aveți nevoie de zece evrei, eu sunt al zecelea." Nu sunt împotriva religioșilor și sunt gata să-i subvenționez. Ei nu au altă cale, pentru că au fost educați pe o anumită linie, ei cred în ceva și nu au alternativă.

Ați făcut anul acesta seder de Pesah ?

Sigur că da, am avut un *seder* cu 26 de persoane, aşkenazi și sefarzi laolaltă. Chiar îmi place să sărbătoresc tradițional și dau importanță tradiției. Sunt atașat în special de tradiția din familia mea, de la bunicii mei. Am câteva idei fixe, niște lucruri pe care le-am văzut la bunici și vreau să le fac întocmai. Ți-am povestit de bunicul care aprindea lumânările de Hanuca pe un buștean, n-am idee de ce. Ei bine, până în ziua de azi, mie îmi place să fac așa cum a făcut el. Altă chestie : toată lumea spune după o rugăciune *Amen*, eu spun *Umein*, așa cum spunea bunicul.

Așa spunea și tatăl meu, la fel spun și eu.

Interviu realizat de **Getta Neumann**, noiembrie 2012, Haifa, Israel, și martie 2013, prin telefon.

[219] Numărul de cel puțin zece persoane de sex bărbătesc, trecuți de 13 ani, necesar pentru a se putea face rugăciunile în comun, de exemplu, pentru Kadiș, rugăciunea pentru morți.

Elisheva Ezri

La fiecare sărbătoare, gândurile noastre merg înapoi la Comunitatea din Timișoara. Întotdeauna. Asta așa ne-a rămas în minte și asta nu se poate șterge.

Îmi amintesc de Erzsi Feldmann când era o adolescentă cu chip frumos și senin. Mulți ani nu am mai știut nimic despre ea. Apoi am aflat despre activitatea soțului ei Tibi Ezri, șeful Departamentului de Anestezie la Wolfson Medical Center, Israel, implicat în proiectul umanitar Save a Child's Heart, care are misiunea de a oferi îngijire medicală copiilor bolnavi de inimă, indiferent de naționalitate, religie sau situație financiară. 50% din acești copii provin din Autoritatea Palestiniană, Iordania, Irak și Maroc. Prin convorbiri, am aflat despre părinții și familiile lor care au suferit în timpul prigoanei naziste; despre rudele care nu s-au mai întors din lagăr; despre tatăl lui Erzsi, care a fost un om cu o misiune: păstrarea amintirii victimelor. „Tata a fost un om foarte sufletist," mi-a spus Erzsi. Această trăsătură se perpetuează în familia Ezri.

M-am născut la Timişoara în 1952. Tata, Feldmann Teodor, era originar din Oradea, mama, Feldmann Clara, născută Vásárhelyi, din Timişoara.

După liceu am făcut școala de proiectări la Electromotor la Timișoara. Am lucrat doi ani la Institutul de proiectări. În anul 1975 m-am căsătorit cu Ezri Tiberiu. El era student în anul V la medicină şi după ce a terminat facultatea, a fost repartizat în satul Cândeşti, în Moldova, unde am trăit timp de un an în condiţii mizerabile. Am stat împreună la Piatra Neamţ, iar Tibi a făcut naveta zilnic la Cândeşti, un sat fără canalizare.

În 1978 s-a născut Ephraim, băiatul nostru cel mare. Când copilul a avut patru luni, am venit în Israel împreună cu familia lui Tibi din Marghita, cu părinții, unchii şi bunicii lui. În țară (în Israel – n.a.) ne-am adaptat bine și am învățat limba foarte repede, pentru că aveam o bază destul de bună de la cursurile de ebraică de la Comunitate la Timișoara. Eu am început să lucrez la Yavne la o fabrică textilă, iar Tibi la spitalul Kaplan lângă Rehovot, unde a făcut specializarea de anestezist.

Părinţii mei împreună cu bunica au rămas la Timişoara. Au venit de câteva ori la noi şi am fost fericiți să fim împreună. Noi am mers destul des des în vizită, iar Ephraim petrecea fiecare vacanţă la Timişoara. În 1984 s-a născut al doilea băiat, Ronen. Între timp a murit bunica. Noi toţi am insistat ca părinţii să vină în Israel, dar nu au vrut. Își făceau probleme cum o să se descurce amândoi, dar marea problemă era colecţia lui tata de documente şi timbre de care nu voia să se despartă.

În fine, după multe discuţii şi scrisori şi rugăminţi, au venit în 1987. Mama era deja foarte bolnavă şi după un an aici, a murit. A fost un an foarte greu, eu am fost practic tot timpul lângă ea. Singura bucurie a lui tata a rămas familia, mai ales nepoții. Doi ani după moartea mamei, a murit și tata.

Cum îți amintești de copilăria și tinerețea ta la Timișoara?

Am avut o copilărie foarte fericită, am primit tot ce s-a putut. Părinţii mei au încercat să îmi dea tot ce era posibil.

Cum aţi trăit în regimul comunist?

Părinţii mei au lucrat amândoi, dar nu pot să spun că am avut o situaţie materială strălucită. Am avut poate puţin mai mult decât minimul necesar. Părinţii mei aveau un cerc de prieteni, cei mai mulţi evrei. Era un sistem în care erai controlat și supravegheat tot timpul. Când eu eram deja aici şi m-am întors cu Ephraim, îmi amintesc că închideau fereastra şi trăgeau ruloul, că ziceau că vorbesc prea tare. Se temeau. În momentul în care noi ne-am înscris pentru emigrare, ei au anunţat asta la locul lor de muncă. Aveau amândoi colegi foarte buni şi au înţeles de ce noi am plecat din România și am venit aici.

Părinţii tăi au fost atraşi de idealul comunist?

Nu. Deşi amândoi erau membri de partid. Noi însă nu am fost. Ei și-au făcut datoria, au lucrat. Tata a fost la un moment dat inginer şef. Întotdeauna au fost buni la locul de muncă și de aia au fost lăsaţi în pace.

Pe la 16-17 ani am început să merg la Comunitate, să merg la cursuri. A fost o perioadă foarte frumoasă. Și Tibi și eu avem amintiri foarte plăcute legate de cursuri și activități. Aşa ne-am şi cunoscut - prin Comunitate.

Anul trecut, când a fost întâlnirea la Haifa[220], ne-am regăsit cu mulţi prieteni cu care nu ne-am mai văzut de 30 de ani. A fost o mare plăcere. Și pagina noastră web[221] cu știri despre ce se întâmplă acum la Timișoara sau despre timişoreni care au plecat din oraș și multe despre trecut o aşteptăm cu bucurie, pentru că întotdeauna găsim ceva comun şi amintiri, mai ales amintiri. E ca o familie mare pentru noi.

Mă bucur mult să aud asta.

O aşteptăm, îţi spun, dacă nu apare ediția nouă, ne întrebăm ce s-a întâmplat cu Getta, de ce nu scrie? Aici avem legătura cu câţiva foşti timişoreni, nu mulţi, dar totuși ţinem legătura cu câţiva. Ne aducem aminte de întâlniri, de Purim, de Pesah.

Tatăl meu era tot timpul frământat de trecut

Cum a supraviețuit tatăl tău războiul?

Tata a fost deportat la 20 și ceva de ani de la Oradea, întâi la muncă forțată şi după aceea în lagărul din Theresienstadt (Terezin). Pista, fratele lui, a fost la Mauthausen. Amândoi au supravieţuit, dar mama lor, bunica mea, a pierit la Auschwitz. Bunicul murise deja în 1942. Toată familia din partea lui tata, adică ceilalți șapte fraţi cu neveste sau bărbați, cu copii, au fost deportaţi.

Tatăl meu a fost un om sufletist, foarte sufletist. Nu toţi vorbesc despre ce au trăit în timpul războiului, dar el era un om care vorbea despre ce a trăit, era tot timpul frământat de trecut. Țin minte că pe masă erau mereu fotografii, documente şi povestiri în legătură cu deportarea și viața în lagăr. El scrisese un jural în timpul deportării, a adunat acte, cartele de mâncare, autorizații, povestiri, poezii în legătură cu *Shoah*. Ca prin minune a reușit să se întoarcă din lagăr cu o valijoară cu documente. Deja pe atunci s-a gândit să transmită generațiilor viitoare mărturii despre acele vremuri de groază.

---

[220] În mai 2011 la Haifa a avut loc o intâlnire a evreilor timișoreni la care au participat 270 de persoane.

[221] www.bjt2006.org

După război, a avut ideea să strângă documente și de la alții. Când se întâlnea cu prieteni sau cunoştinţe sau rude care au fost şi ei în detașament de muncă sau lagăr, le spunea: „Încredințați-mi fotografia sau scrisoarea de care vă puteţi despărți, astfel ca această colecţie să devină mai bogată şi să rămână ca document pentru viitor.” Mulți au fost de acord şi au cedat amintirile lor, cu toate că erau lucruri personale. Tata a păstrat corespondenţa între el si fratele si mama lui, cât timp ei erau încă la Oradea, cât și schimbul intens de scrisori între fraţi și cu alte rude. Mesajele erau cenzurate, dar se putea citi printre rânduri. S-a păstrat și cartea poştală scrisă de un vecin creştin din Oradea care l-a anunţat pe tata într-un limbaj cifrat că mama lui a fost deportată. Eu am astăzi fotocopiile acestor documente, originalele sunt la Yad Vashem.

Ce a povestit tata despre viața la Terezin?

A lucrat ca strungar. Nemții au făcut la Terezin un lagăr „model”. Au invitat reprezentanți ai Crucei Roşii să vină în control, să vadă cât de bine sunt tratați oamenii. Tata mi-a povestit că au fost întrebați, de exemplu, ce au mâncat dimineaţa, iar ei trebuiau să răspundă că au primit ouă, unt, lapte şi cozonac, asta trebuiau să povestească, cu toate că primeau ceai și o bucată de pâine.

Oamenii pe care i-au întrebat erau toţi slăbiţi și flămânzi.

El cântărea 38 de kg când s-a întors.

Ar fi trebuit să fie clar pentru oricine cu bun simţ că ce li se spunea nu putea fi adevărat.

Era clar că nu putea fi adevărat.

Cum se poate că reprezentanții Crucei Roşii au crezut asta, că nu au bănuit ce se petrece?

Asta nu ştiu. Asta este o mare întrebare. Tata a fost şi în spital pentru că avea o rană foarte urâtă la picior şi la un moment dat au vrut să-i amputeze piciorul. A scăpat teafăr.

Ce a povestit despre ceilalţi care erau cu el acolo?

Au lucrat, au dormit pe fân, mâncarea era foarte proastă. Iarna se spălau cu zăpadă, dezgheţau zăpada şi aşa au reuşit totuşi să se spele. Au mâncat coaja de cartofi, asta era o delicatesă. Toți luaseră bacalaureatul şi ca să le lucreze mintea și să nu se gândească tot timpul la situația în care se aflau, făceau fel de fel de probleme de matematică.

Îşi puneau unul altuia probleme.

Sau fel de fel de teorii de care îşi aduceau aminte din liceu. De Iom Kipur au postit. Cu toate că seara nu primeau aproape nimic de mâncare, au postit.

Nu şi-a pierdut speranţa.

Nu şi-a pierdut speranţa şi a documentat. Deja pe atunci, în lagăr, a documentat pe cât s-a putut și a scris un jurnal. L-a ascuns și l-a adus acasă împreună cu alte câteva lucruri.

A scris jurnalul în maghiară?

Da. El a făcut o colecţie şi titlurile au fost traduse în engleză. După ce a murit în ’91, cam prin ’95-’96, am hotărât să donez toată colecţia la Yad Vashem, ca să o vadă mai multă lume. Cine este interesat poate să o vadă în arhiva muzeului. Am fost acum o lună la Ierusalim şi am văzut-o la Yad Vashem. Este accesibilă pentru oricine.

De cine a fost eliberat lagărul?

De ruşi. Când a fost eliberat, el putea să aleagă în ce țară să meargă, dar a vrut să se întoarcă la Oradea, speranţa lui era să îşi reîntâlnească mama şi fratele, dar a aflat că mama nu s-a mai întors. O verişoară i-a povestit că bunica mea şi restul familiei împreună cu copii mici au fost duşi în camerele de gazare la Auschwitz. Verişoara asta avea pe atunci 17-18 ani, era sănătoasă și voinică și a fost trimisă de la Auschwitz la muncă - aşa a scăpat.

Tata a făcut arborele genealogic al familiei lui și al lui Tibi. Din familia lui tata, am numărat rapid, aproximativ 60 au fost deportați, din care 40 au pierit, 20 s-au întors.

Colecția lui era *Mifal Haim* – opera lui de o viață

Ce spuneau tatăl tău şi fratele lui despre cum s-au comportat nemţii și ungurii în lagărul de concentrare?

Ungurii erau mai duri decât nemţii.

La Theresienstadt erau unguri?

Ungurii au fost în lagărul de muncă şi în Satul Mare şi în Ungaria. Erau mai brutali. Nemţii erau şi ei foarte duri, dar eu aşa am înţeles că ungurii erau mult mai nemiloşi.

Nemţii erau mai birocraţi, erau funcţionari, omorau de la birou.

Da, funcţionari, notau tot, aveau înregistrări exacte. Administraţia era perfectă, dar și ei au fost niște criminali nemernici.

Ce a simţit tata față de germani după cele întâmplate?

Eu atâta ştiu că am fost la şcoala primară germană la Timişoara şi mă bucur că am avut ocazia să învăţ încă o limbă.

Părinţii tăi au decis ca tu să mergi la şcoala germană?

Da, ca să învăţ germana şi alte lucruri la şcoala germană elementară. Mi-a dat un simț al ordinii și al preciziei pentru toată viaţa.

Este remarcabil că părinţii tăi care au suferit din cauza nazismului nu au respins cultura germană!

Să ştii că în generaţia mea cunoșteam 4-5 familii de evrei cu copii de vârsta mea care au mers la şcoala germană, primele 4 clase, atât. Asta a fost foarte bine.

Tatăl tău a rămas cu traume, cu angoase?

A rămas toată viaţa, pot să spun că până în ultimul moment. Era traumatizat şi tracasat, tot timpul vorbea de lagăr, el nu ţinea în sine ca mulţi alții, el vorbea. În 1974 a venit ca turist în Israel, noi încă nu eram aici. Tocmai era o expoziţie internaţională de timbre la Ierusalim, iar tata era pasionat de filatelie şi avea o colecţie pe tema antifascismului. A trimis timbrele și a primit un premiu. Pentru el a fost fantastic să vină din Timişoara ca un om necunoscut cu o colecţie de timbre şi să fie premiat! Nu îţi mai spun că la expoziţie s-a întâlnit cu persoane cu care s-a împrietenit şi au povestit împreună unde au fost în lagăr şi ce au făcut.

Toate gândurile lui se învârteau în jurul acestei trăiri tragice?

În ebraică există o expresie: *Mifal Haim*, în româneşte ar fi *munca sau opera unei vieţi*. Era gândul lui să creeze colecţia asta despre ce a trăit el și alții și cum a fost să fii evreu în timpul războiului, ca să rămână pentru generaţiile viitoare. De asta era preocupat tot timpul. Am găsit niște notițe: „Trebuie să-l întreb pe acesta; trebuie să fac asta; trebuie să pun documentul acolo.” Tot timpul, toate gândurile lui se concentrau asupra acestui eveniment, acestei amintiri.

Ce efect a avut asta asupra ta?

M-a influenţat mult, pentru că am trăit împreună și mereu ne explica şi ne arăta documente. Mama, fiind din Timişoara, a fost cruțată de experiența deportării. Au stat 5 familii într-un apartament, nu au avut apă, nu au avut mâncare, dar, în fine, nu se compară. Tata însă era urmărit de trecutul lui și al celor care au avut același destin.

Nu a fost prea mult pentru tine?

Nu, pentru că nu a venit deodată. Înţelegi? Am crescut cu asta, am asimilat treptat. Împreună cu fratele lui, tata a vizitat în anii ’67-’68 Theresienstadt, iar la începutul aniilor ’70 eu am fost cu mama la Auschwitz și Theresienstadt. Nu ne-au lăsat pe toţi împreună, ştii cum a fost în România, numai o parte din familie putea să plece în străinătate. Pentru mine a fost cumplit, era iarnă şi zăpadă, totul era sumbru. A fost foarte greu, m-a impresionat profund. Acum trei ani am fost cu Tibi la o conferinţă şi am mers împreună la Auschwitz. O mare parte din familia lui Tibi a rămas acolo. Rudele cele mai apropiate au fost bunica lui, adică mama tatălui şi un frate de-al mamei.

28. Coperta colecţiei „Antifascism” a lui Teodor Feldmann

Ai spus că mama ta a participat la opera de memorie a tatălui tău. Care este lecţia de viaţă pe care ţi-a dat-o tata?

Ce să-ţi spun? Lecţia lui de viaţă: să fii om, să fii om bun şi să ajuţi. Numai asta pot să îţi spun. El a ajutat foarte mult, și tata și mama au fost oameni extraordinari şi au ajutat cât au putut.

Mama l-a sprijinit pe tata enorm cu colecţia lui. Știa totul şi vorbeau împreună de parcă și ea ar fi fost acolo. Mama i-a confecționat coperta albumului cu părți din obiecte pecare le-a adus înapoi din lagăr. A decupat o bucată din valiza lui, a acoperit-o cu un petic de pătură, tot adusă din lagăr, pe care a brodat numărul lui de identificare. Și despre timbre știa totul. Totul făceau împreună. Erau foarte uniţi. Boala lui mama l-a distrus pe tata. Mama a fost foarte bolnavă un an înainte să vină în Israel, era la pat, iar tata a îngrijit-o.

Timișoara are un loc special în inima mea

29. Nunta lui Erzsi şi Tibi Ezri, oficiată în 1975 de rabinul Neumann

Când mama a fost bolnavă, tata a primit ajutor de la Comunitate și de la tatăl tău (Rabinul Ernest Neumann), un om special pentru noi. El venea la noi acasă şi vorbea cu mama care era la pat. Eu m-am dus de două ori la Timișoara în acel an, o dată să-i conving să se înscrie să vină aici, şi a doua oară am rămas timp de o lună ca să-i ajut să lichideze. Tatăl tău mi-a dat mie telefon, a zis: „Vino la mine la comunitate, vreau să discut cu tine.” În biroul lui mi-a zis: „Orice ajutor vrei, noi îţi dăm, numai spune!” I-am cerut un cărucior ca să o plimb, că nu mai putea să meargă. Ne-a dat și ne-a trimis mâncare acasă. Tatăl tău îi cunoștea bine pe părinții mei și știa de colecție. L-a invitat pe tata să țină conferințe la Comunitate despre deportare, lagăr şi soarta evreilor în timpul războiului. Tatăl tău a fost un om extraordinar, un om excepţional, am amintiri foarte frumoase despre el.

El v-a cununat.

Da, da.

A fost la sinagoga din Fabric?

La sinagoga din Fabric. Am amintiri foarte frumoase din perioada aceea de la Comunitate. Nimeni nu ne-a obligat să mergem, am mers pentru că ne simţeam bine şi asta ne-a rămas. Am mers la doamna Rubinger să învăţăm ivrit, Tibi a cântat în cor. Era o ambianţă foarte plăcută de Purim şi la toate sărbătorile.

Părinţii tăi erau religioşi sau veneau din familii religioase?

Din partea mamei nu erau religioşi, dar tata venea dintr-o familie mai religioasă. Am ţinut acasă toate sărbătorile, nu foarte strict, dar ştiam că e Roș Hașana, ştiam că e Pesah şi de Pesah mâncam mațot. De Iom Kipur părinții posteau, la un moment dat am postit şi eu. Bunica mergea la sinagogă, ea mergea la sinagoga din centru. Țineam toate sărbătorile aşa cum trebuie. În momentul în care au început serbările colective la comunitate, era mult mai plăcut să mergem acolo. Veneau şi ei, mergeam şi eu, era mult mai plăcut, era bine.

Ții sărbătorile acum la tine acasă?

Cum să nu, sigur că da. Ţinem toate sărbătorile. Erev Roș Hașana[222] serbăm la noi, cu toată familia, iar de Pesah, de peste 20 de ani mergem la o verişoară de-a lui Tibi, care e mai tradiţionalistă şi schimbă toate vasele[223]. Vrem şi noi să dăm copiilor mai departe ce am văzut acasă. Toate mâncărurile tradiţionale le ştim de la mama.

Când a încolțit ideea de a pleca din România?

Pentru mine a fost clar încă din anii liceului. Eu eram foarte hotărâtă şi noroc că şi Tibi voia acelaşi lucru. Destinaţia era clară. Am înţeles că viitorul nostru e aici, în Israel. Am simţit că este locul de care aparţinem.

Aici ne-am simţit acasă din momentul în care am ajuns. Ne-am acomodat uşor. Am stat în Or Akiva, lângă Hadera. Am ajuns în august la plus 40 de grade, cu un bebeluş de patru luni, am stat într-o caravană fără aer condiţionat. Ne-au dat un ventilator. Nu aveam bani să cumpărăm pamper, foloseam scutece din pânză, spălate în fiecare zi. După trei ani de căsătorie, caravana era pentru noi prima noastră locuinţă. Am primit o cheie şi noi am deschis uşa şi noi am închis-o. În România nu am avut locuinţa noastră. Noi ne-am căsătorit la Timişoara, când Tibi era încă student. Am stat la cineva în gazdă. Am avut o cămăruţă, iar după aceea am stat în Moldova tot în gazdă, cu încă trei familii. Când *merkaz klita*[224] din Or Akiva ne-a dat caravana asta, a fost ceva fantastic. Pentru noi era ca raiul pe pământ. La fiecare sfârşit de săptămână mergeam cu Ephraim în vizită la rude sau prieteni. Nu a fost uşor, dar ne-am găsit rostul...

Ce simți când te gândeşti la Timişoara?

Timişoara are un loc special în inima mea. O copilărie foarte fericită, prima iubire şi locul căsătoriei noastre, plus naşterea lui Ephraim. Amintiri. Mai ţin legătura cu o prietenă din Timişoara, cu Iudit Goldner, mi-a fost prietenă foarte bună. Stă în SUA. Şi cu Marta în Germania am mai ţinut legătura, dar din păcate ea nu mai e... Când am fost ultima dată, acum trei ani, în iarnă, totul era îngheţat şi era frig. Dar m-am plimbat prin oraș, pe unde am stat. Am văzut Bega şi Parcul Rozelor, locuri de neuitat.

Tu sau Tibi aţi simţit vreodată o atitudine antisemită din partea colegilor?

Nu. Eu nu am simţit. Niciodată. Noi am plecat în ’78, după aceea nu ştiu ce a fost. A urmat decăderea economică şi toată mizeria. Noi nu am mai fost acolo. Din Timişoara am

---

[222] Ajun de Anul Nou

[223] În timpul celor opt zile de Pesah, se folosește o veselă special destinată pentru această sărbătoare când consumarea anumitor alimente, ca pâinea dospită, este interzisă.

[224] Centrul de absorbție pentru imigranți

plecat în ’77 în Moldova, unde pot să spun că am fost primiți cu mare respect, pentru că veneam din Timişoara, nu pentru că eram evrei. Pentru ei, Timişoara era un oraş mult mai cultural şi cu un nivel mai ridicat. Ne-am întors la Timişoara când s-a născut Ephraim. Noi ne-am înscris la Oradea pentru emigrare, pentru că din Oradea paşapoartele de emigrare în Israel se obţineau mult mai uşor decât din Timişoara. La Timişoara erau mulţi unguri şi mulţi nemţi care şi ei voiau să emigreze. În jumătate de an am primit paşapoartele.

Tibi a primit o educaţie asemănătoare cu a ta...

Foarte asemănătoare. Şi ca mentalitate şi ca bucătărie, pentru că Oradea şi Timişoara au multe lucruri în comun, bucătăria austro-ungară.

Care era meniul de sărbători?

Supă şi paprikás csirke (de pui). Bunica făcea kuglof cu mac şi cu cacao. Mai mâncam compot. De Pesah aveam matzes torta[225] şi kreplach[226]. Toate pe care le ştii şi tu.

Ce o să pregăteşti acum de Hanuca?

De Hanuca am să fac *levivot*[227], pentru că nouă nu ne plac *sufganiot*[228]. *Levivot* sunt cu cartofi, li se mai spune şi *latkes*. Aprindem lumânările în *hanukia*[229], copiii cântă. E foarte frumos. La fiecare sărbătoare, gândurile noastre merg înapoi la comunitatea din Timișoara. Întotdeauna. Asta aşa ne-a rămas în minte şi nu se poate şterge.

Interviu realizat de **Getta Neumann** cu **Erzsi Ezri, n. Feldmann**, Rehovot, Israel, prin convorbiri telefonice, decembrie 2012 – februarie 2013.

[225] Tort făcut cu făină de mațot
[226] Paste umplute cu carne tocată sau cartofi zdrobiți
[227] Levivot sau latkes – cartofi rași cu ceapă și ouă, prăjiți în ulei
[228] Gogoașe
[229] Sfeșnicul cu 9 brațe pentru sărbătoarea de Hanuca

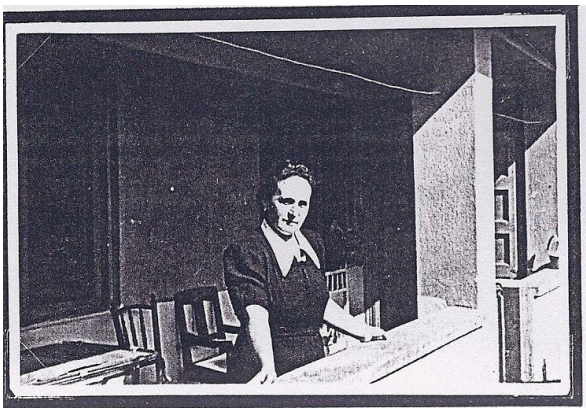

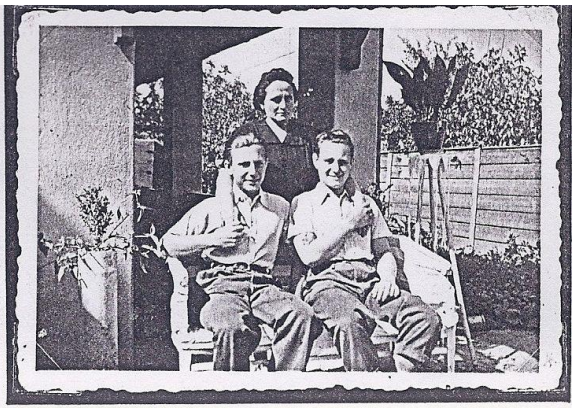

30. Ultimele fotografii cu Elisabeta Feldmann. 1943.

Elisabeta Feldmann a fost gazată la Auschwitz; Stefan deportat la Mauthausen-Gunskirchen; Teodor deportat în lagărul de muncă forțată de la Terezin, Polonia.

31. Emblema colecției „Antifascism”, realizată după ideea lui Teodor Feldmann

32. 1945. Lotte Balla

33. 1953. Lotte şi Gyuri Willkovits

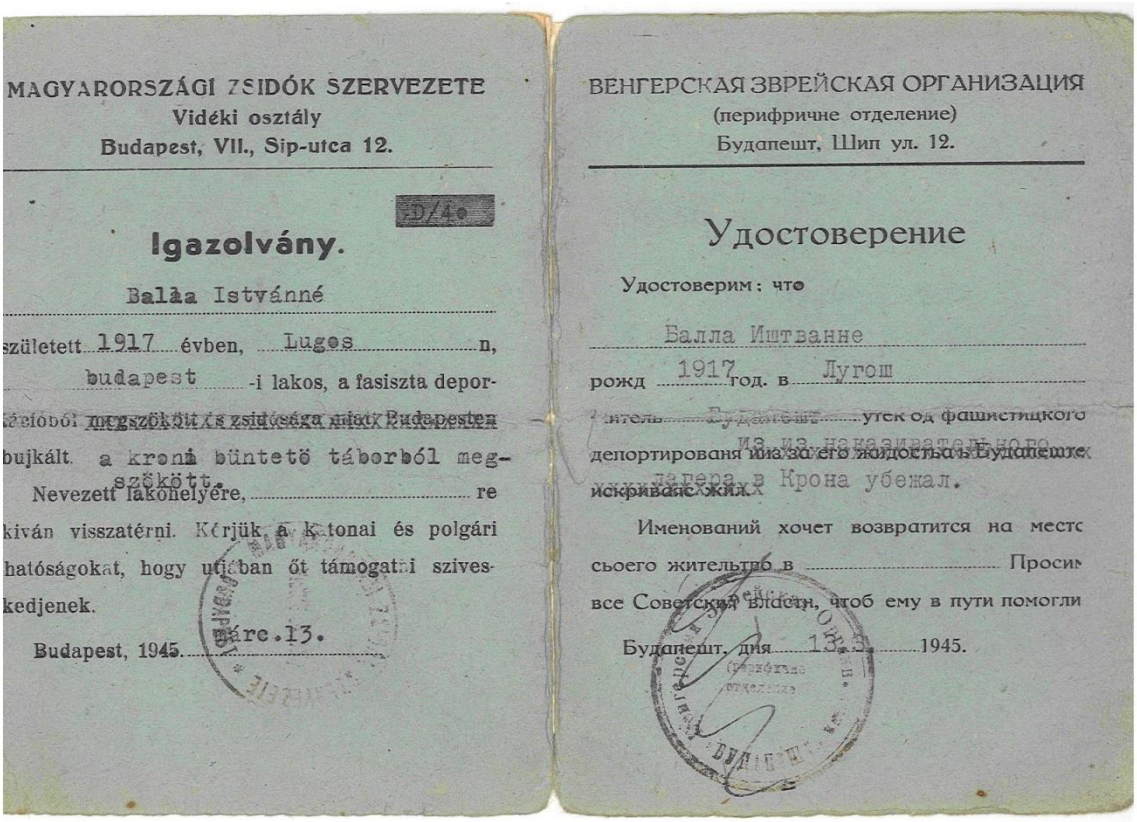

MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK SZERVEZETE
Vidéki osztály
Budapest, VII., Sip-utca 12.

D/4.

Igazolvány.

Balla Istvánné

született 1917 évben, Lugos n,
budapest -i lakos, a fasiszta deportálásából megszökött és zsidósága miatt Budapesten bujkált. a kroni büntető táborból megszökött.

Nevezett lakonelyére, re kiván visszatérni. Kérjük a katonai és polgári hatóságokat, hogy utjában őt támogatni sziveskedjenek.

Budapest, 1945 márc.13.

ВЕНГЕРСКАЯ ЗВРЕЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ
(перифричне отделение)
Будапешт, Шип ул. 12.

Удостоверение

Удостоверим: что

Балла Иштванне

рожд 1917 год. в Лугош

житель Будапешт утек од фашистицкого депортированя или за его жодостьа ь Будапешт. из из наказательного искриванс жил. лагера в Крона убежал.

Именований хочет возвратится на место сьоего жительтво в Просим все Советский власти, чтоб ему в пути помогли

Будапешт, дня 13. 3. 1945.

34. 1945. Certificat de trecere liberă pentru dna Balla după eliberarea din lagăr.

Peter Willkovits

Au dispărut sute de popoare, dar evreii au supraviețuit.

Aveam vreo 10 ani când Peter și cu mine am plecat pe plajă la Eforie în căutare de scoici, chei pierdute și alte comori. Se făcuse seară. Pe drumul înapoi spre Vila Mira, vila Comunităților evreiești, ne-au ieșit în întâmpinare părinții disperați că am dispărut. Disperarea se transformă rapid în mânie și fiecare părinte își pedepsi odrasla, pe nedrept, după părerea noastră de atunci. Așa ceva unește. Am rămas prieteni la bine și la rău.

Colecția de scoici și mărunțișuri a fost doar începutul carierei de colecționar a lui Peter. De la discuri de muzică clasică la timbre și miniaturi pictate, el le strânge, le păstrează cu grijă și se minunează in fața frumuseții. Cu gingășie adună poze de demult și hârtii îngălbenite, cu emoție și bonomie deapănă amintiri, cu seninătate încearcă să găsească un sens în farsele sorții.

Sunt Peter Willkovits, născut la Timișoara în iulie 1950. Mama, Șarlota, tata, Gyuri, eu, singurul lor copil. M-au crescut ca pe lumina ochilor lor, amândoi, dar mai ales mama. Ea s-a născut la Lugoj. Au fost unsprezece copii, ca-n orice familie serioasă. Ea era foarte frumoasă. A venit la Timișoara, a lucrat la ILSA, Industria Lânii, unde făcea și prezentări de modă. După vreo trei ani a plecat la Budapesta, unde locuia sora ei cea mai mare, Ștefi, măritată Aboni, o familie mai „elevată”. Acolo l-a cunoscut pe primul ei soț, Balla Pișta, ai cărui părinți se chemau Blum, dar ungurii, „dragii” de ei, au vrut să-i maghiarizeze. Pe Lupu l-au făcut Farkas și pe Blum l-au făcut Balla. În 1942 a fost dus într-o tabără de muncă. Mi-a zis mama că tabăra de muncă era de fapt o tabără de exterminare. Îi trimiteau pe evrei pe câmp să demineze. Ca pe niște vite. Nu aveau nicio pregătire și foarte mulți au murit, bineînțeles. Acest Pișta a murit, iar în 1947, cinci ani mai târziu, mama a primit o adeverință de la primăria din Budapesta că, fiind dispărut de atâta timp, este considerat decedat. În anii ’60 mama a mai fost la fosta ei soacră, deci a rămas în relații bune cu familia. Vecinii au luat tot, casa, cu tot ce era în ea. Tot ce s-a salvat din această căsătorie au fost câteva obiecte din porțelan și un mic covor de rugăciune.

Toate erau rase în cap, toate erau la fel

În 1944 au început deportările din Budapesta. Un ofițer ungur îi făcea curte mamei și o proteja, dar ea nu a vrut, se pare, să cedeze avansurilor lui și până la urmă au fost deportate ea cu Edith și Vera, cele două fete ale surorii ei mai mari, care erau de o vârstă cu ea, pentru că între mama și sora ei era o mare diferență de vârstă. Edith și Vera au reușit, nu știu cum, să fugă. Cu toate că m-am întâlnit cu ele mai târziu, niciodată nu le-am întrebat cum. Au reușit să fugă și s-au ascuns într-o fabrică de cărămidă. Atâta știu. Mama nu, ea a mers mai departe și a ajuns la Auschwitz. Acolo a stat un an, până în 27 ianuarie 1945, când lagărul a fost eliberat de ruși. Din cauza asta niciodata n-am putut să spun ceva rău despre ruși, pentru că mama a rămas cu ideea că rușii sunt buni. E de înțeles, au eliberat-o. Nu stiu dacă Edit néni, (mama Gettei Neumann, n.a.) voia să povestească despre perioada din lagăr.

N-a povestit aproape nimic. Nu a vrut.

Povestea rareori, iar după aceea, nopți întregi nu putea să doarmă, deși mie mi-a plăcut întotdeauna istoria și eram foarte curios, m-am ferit să o presez despre povestea asta.

Eu cred că nu voia să te încarce cu tot ce-a suferit.

Nu știu, nu-i plăcea să povestească, doar rar de tot. Despre viața de lagăr mi-a povestit, doar așa, fragmente, nu ceva cursiv. Ea era o femeie foarte deșteaptă, avea o inteligență nativă, o ții minte. Că școală prea multă n-a făcut, dar era deșteaptă. A înțeles că trebuie să răzbată prin perioada asta și s-a gândit că, pe de o parte, trebuie să fie cât mai cenușie, mai ștearsă, să nu iasă în evidență, să facă tot ce i se spune și pe de altă parte, să aibă grijă de persoana ei, să fie atentă la igienă. Se despăducheau una pe alta, că erau două surori de lagăr pe prici, se despăducheau ca animalele. Mi-a povestit că le-au scos la câmp, la săpat cartofi și cineva i-a aruncat o basma roșie, frumoasă. Ea a luat-o și a dat-o imediat la altcineva contra unei bucăți de pâine. Asta mi-a rămas în cap, povestea asta. Și mi-a explicat că dacă aveai o basma roșie, poate ar fi spus: „Aia cu basma roșie să vină aici.” Așa toate erau rase în cap, toate erau la fel. Era tânără, avea 27 de ani, în plină forță, a rezistat. Asta este tot ce mi-a povestit despre perioada din lagăr.

După aceea a urmat întoarcerea acasă. A fost tot așa, o epopee. Cu mașini, pe jos, din lagăr în lagăr, din unitate militară în unitate militară. A povestit despre fasolea la ceaun și cașa ce o fierbeau și o mâncau soldații. Ea primea un blid de mâncare și în fiecare loc primea câte un certificat unde era scris să nu i se facă necazuri pe drumul ei spre casă, spre România. Am documentele astea. Și a ajuns acasă cu „fantastica” greutate de 36 de kilograme. „Acasă” era în Timișoara, la sora ei, Pataki Juci. Părinții erau la Lugoj. Nimeni din familie nu a fost deportat, nici Juci, nici Manci, nici părinții ei. Ceilalți, din cei unșpe copii, au murit de tineri. Toți erau înalți, slabi, probleme cu plămânii, inima, n-au avut mijloace nemaipomenite de subzistență. Juci a avut grijă de mama, și încet, încet s-a refăcut, l-a întâlnit pe tata și în ’49 s-au căsătorit, iar în ’50 am sosit și eu pe lume.

Mama ședea lângă mine și făcea macrameu

A rămas desigur cu sechele pentru toată viața. Cum se manifestau? Ce-ai observat în comportamentul ei, în principiile ei de viață?

Eu nu știu dacă principiile ei de viață au provenit toate din sechele din perioada asta. A fost tot timpul foarte chibzuită, știa să împartă bani foarte puțini, că mulți nu aveam. A știut să ne ducă pe toți la mare în fiecare an din puținul ăla. A fost foarte harnică, muncitoare. Eu eram numărul unu în viața ei, așa că tot a băgat mâncare în mine.

Îmi aduc aminte că nu voia să țină regim, pentru că, zicea ea, destul a flămânzit în lagăr. Îi era teamă să nu-ți fie foame, să nu simți ce a simțit ea.

Exact. Dar și pentru că frații ei au murit, credea ea, din cauză că erau înalți și slabi. Mama tricota și mergea la Reșița, la Oțelu Roșu, să vândă și venea înapoi cu mâncare pentru noi. Erau orașe muncitorești în care se găsea ciocolată, slănină. Era ca și păsările care tot zboară, strâng și copiii stau în cuib cu gurile căscate și mănâncă. Ce să zic, toată viața ei, așa cum este și viața ta și viața lu' nevastă-mea, era copilul. Ședea lângă mine și făcea macrameu, iar eu îi citeam cursurile de mecanică și de filozofie. O întrebam: „Ai înțeles?" Ea zicea: „Da." Îți dai seama ce putea ea să înțeleagă, dar era lângă mine și tot timpul îmi era un sprijin.

Ți-a povestit ceva despre personalul german din lagăr?

Mi-a spus că în lagăr erau *Kapo*[230] care erau de obicei polonezi. Aşa răi ca ăia... Nemţii erau nimic faţă de ei, ăia erau cei mai răi. Ea tot timpul s-a ferit să iasă în faţă şi a reuşit să se protejeze în felul ăsta.

Ţi-a transmis asta şi ţie? Ai încercat să stai în banca ta?

Am ştiut să stau cât a trebuit în banca mea. Am avut şi eu experienţa mea peste care am trecut şi nu am rămas cu probleme psihice, gândindu-mă la tot ce a suferit mama. Dar nu se compară experiența mea cu a ei.

Eu niciodată nu am simțit antisemitism în ţara asta şi nici acum nu aş pleca fără să-mi fac probleme, chiar dacă aş fi mai tânăr. Am simțit antisemitism o singură dată. După ce am terminat facultatea, am vrut să mă angajez la un centru de perfecționare profesională și nu m-au angajat, pentru că mătuşa mea de optzeci de ani era plecată în Israel. Dar putea să fie tot aşa plecată în Germania şi eu să fiu neamţ. Deci, nu avea nicio legătură cu faptul că sunt evreu. Era un loc de muncă cu cursuri de perfecţionare în străinătate, unde la dosar se ţinea cont de chestia asta. În rest, nu am avut probleme de antisemitism. Și acum, când am citit că au spart la Comunitate[231], mi-am zis că ăștia-s tâmpiți, îs golani, derbedei. Ăsta e vandalism, nu este antisemitism. Mai apare pe câte-o clădire câte-o cruce încârligată. Astea sunt prostii, nu este ceva organizat. Cineva a vrut să-și dea importanță.

Ceea ce se întâmplă acum în Ungaria[232] *s-ar putea produce și în România?*

Ungurii, tot din experienţa lui mama, au fost cei mai răi. Mama spunea că ei, cum se zice pe ungurește, *a lónak a másik oldalára esnek*, adică *sar peste cal*. Din cauza asta nemţii nu pridideau cu deportarea evreilor din Ungaria în măsura în care ungurii veneau şi îi turnau. Spuneau: şi ăla e evreu, şi ăla e evreu! Şi nemţii nu mai ştiau cum să-i ducă.

În România nu a fost așa. Au fost și aici lucruri groaznice, ştim foarte bine, pogromuri, a fost trenul morţii, au fost ordinele lui Antonescu... Dar îţi dai seama ce-ar fi fost dacă erau ungurii aici? Ştim foarte bine ce ar fi fost, pentru că ştim ce s-a întâmplat în Transilvania. Pe mama de aia au deportat-o, fiindcă a fost în Ungaria. Dacă era aici, în Timişoara sau în Lugoj, n-ar fi „beneficiat" de această experienţă.

I-ai cunoscut pe bunicii din Lugoj?

Da. Erau oameni săraci, foarte săraci. Bunicul meu a murit când eu aveam trei-patru ani, iar bunica mea a murit în '57, uite că i-am găsit certificatul de deces. Pe el mi-l amintesc, că era aşa o namilă de om ca mine şi fuma pipă. Bunica era o persoană firavă, mai mult semăna cu mătuşa mea Juci. Dacă ţii minte, mama avea şi ea riduri foarte multe, piele foarte albă şi fină. După ce-a murit mama, mergeam în Israel la Juci neni şi o mângâiam pe faţă şi-i spuneam: „Parcă o mângâi pe mama, exact la fel era."

Noi făceam pe nebunii că bunicul meu avea fabrică de lichior, dar Manci, mătuşa mea, ne zicea: „A fost paznic la fabrică." (*Râde*). Apoi am citit și în autobiografia lui tata că nu au avut avere. (*Citește*) „Socrul meu a fost paznic la fabrica de lichior şi om de servici la

[230] Kapo – Prizonieri numiți de personalul SS într-un lagăr de concentrare să execute sarcini administrative.
[231] În primăvara lui 2012 s-au vandalizat cantina și lăcașul de rugăciune din clădirea Comunității.
[232] Partidul de extremă dreaptă *Jobbik* a fost ales în Parlamentul maghiar în alegerile din 2010.

Comunitate." Deci, îţi dai seama, au fost oameni necăjiţi, săraci. Bunica îndopa găşte pentru alţii... Oameni săraci, dar uite, toate fetele şi-au depăşit condiţia. Ştefi s-a măritat cu un Aboni. Măi, în Budapesta să fii un Aboni, am înţeles că era ceva. Mama s-a măritat cu Gyuri Willkovits. Bunicul din partea lui tata avea atelier de croitorie, era regele cravatelor aicea. Manci, sora din Lugoj, cea mai mică, s-a măritat cu Verteş. Verteş în Lugoj, era cineva! Jumate din Lugoj era al lui, farmacist, din tată în fiu, familie distinsă. Surorile erau cu studii puţine, dar erau fete frumoase și serioase.

Tata a crezut până la capăt

La bunici se ţineau sărbătorile, iar bunicul meu din partea lui tata, Lajos bácsi, făcea în fiecare vineri binecuvântarea cu pâine și sare. Părinţii mei, nu. Bunicul a stat la noi și părinţii ţineau atâta cât era nevoie, din respect pentru el. Tata, ca membru de partid, preşedintele Comunităţii cu sarcină de partid, secretar la CDE[233], m-a educat în spirit ateist. Mama a suferit mai mult decât tata, dar și el a avut partea lui. A fost dus în tabere de muncă în perioada războiului. Nu l-au cruțat. Tata s-a născut în 1914 la Baia Mare, în Austro-Ungaria, de aceea a avut alte probleme decât cei născuți în Banat. Până în 1947 a fost apatrid, adică nu a avut cetățenie, nici el și nici bunicul.

Când a intrat tata în partid?

În 1945. Dar înainte de aia a făcut parte din *Ajutorul Roşu*[234] și strângea ajutoare pentru cei care aveau aparţinători comuniști închiși. Mătuşa mea Kati, sora lui tata, a fost şi ea închisă, pentru că era ilegalistă[235]. Adevărul e că era îndrăgostită de Magyar Tivadar, care a ajuns mai târziu în Comitetul Central, s-a dus să se întâlnească cu el la o întrunire conspirativă, a venit Siguranța si i-a arestat pe toți. Bunicul a trebuit să-și vândă aparatul de radio Philips ca să plătească să o scoată de la închisoare. După război, Kati a devenit artistă emerită, prim-solistă a Operei de Stat din Cluj, a cântat și la Timișoara. Pe afiș apărea cu numele de Kati Vilkovici. Avea temperament și o voce superbă, de talie internațională. A fost o Carmen formidabilă!

În 1941 tata a fost în tabere de muncă la Focșani. Pentru că era evreu. Iar atelierul de cravate, „nemaipomenitul" atelier de cravate, cu o maşină de cusut şi cu o angajată, a funcţionat sub nume românesc, Adălineanu, că evreii nu aveau voie sa fie proprietari de întreprindere. Oamenii nu înțeleg de ce au devenit evreii comuniști. Comuniștii au fost singurii care le-au promis egalitate, drepturi, cetățenie, dreptul la vot, dreptul la învățătură. Ceilalți, știm foarte bine… Goga, Antonescu și Codreanu... Goga, care era un intelectual… Un om cu așa o cultură ar trebui să fie mai... Și Eminescu! Antisemitismul nu are nimic cu nivelul de cultură. Comuniștii au promis evreilor drepturi egale și din cauza asta evreii au devenit comuniști.

Gyuri bácsi, tatăl tău, a fost în tabere de muncă. Știi unde a fost?

(*Citește*) „În '41 am fost dus la muncă obligatorie pentru evrei la Lotru și de atunci până în ´44, am fost în diferite detașamente de muncă la Timișoara, Focșani, Străjescu și Ciuștea." Habar n-am unde sunt. În '44-'45 a lucrat, după aia s-a angajat la bunicul până în '48. Și din '48 până în '53 a fost activist la Comitetul Democratic Evreiesc care se opunea emigrării în Israel. Încerca să-i convingă pe evrei să nu plece. Că de aia l-a „iubit" Rosen[236] așa tare pe tata. Când lucra tata la Comunitate, Ernö bácsi (*Rabinul Ernest Neumann, n.n.*) nu putea să-l

---

[233] C.D.E. – Comitetul Democratic Evreiesc (1945 – 1953), organizație politică evreiască, instrumentul Partidului Comunist în combaterea mișcării sioniste.
[234] Vezi interviul cu Tiberiu Mozes.
[235] Partidul Comunist Român, înființat în 1921, a fost interzis în 1924. Până în 1944 partidul a fost în ilegalitate.
[236] Moses Rosen, (1912 – 1994), Șef-Rabin al Federației Comunităților Evreiești din România, 1948 - 1994

premieze direct pe tata, că Rosen îl tăia de pe listă. Trebuia să găsească tot felul de pretexte. Dar găsea, era un om deştept.

Tata a început cu politica prin anii ’30. Convingerea lui până la sfârşitul vieţii a fost că marxismul este o filozofie justă. Marxismul, nu leninismul şi nu ceauşismul. El a fost ani de zile lector la partid. Şi la un moment dat a venit un control şi l-a întrebat: „Păi, tovarăşul Willkovits, dumneavoastră din tovarăşul Ceauşescu nu daţi citate?” Şi tata a spus: „Eu, tovarăşi, am învăţat marxismul după Marx. Dacă vă convine, bine, dacă nu, schimbaţi-mă.” Şi l-au schimbat.

Ca tânăr, a făcut parte din organizaţia *Șomer Hațair*, o organizaţie de tineret sionistă. A fost elev la Liceul Israelit. A abandonat sionismul și, din păcate, în loc să se ducă să facă ISE-ul, ştiinţe economice, a făcut o şcoală de partid, unde a fost cu „tovarăşi”, poate pe unii îi ştii şi tu: Magyar Tivadar, Bergman Gheorghe, care după aia a devenit Bianu și a scris multe cărți, Benedict Dezideriu, Ehrenfeld, care a luat numele de Cimponeriu, Cic Herman și Meister Laci. Cu Meister Laci au fost foarte buni prieteni, povestea că au fost împreună la cazino. Laci a devenit secretar general la Federaţia Comunităţilor Evreieşti din Bucureşti. În ’50-’51 a absolvit la seral universitatea marxist-leninistă. Şi după aia, în ’56, (*citește*) „am fost numit de Federaţia Comunităţilor Evreieşti din Bucureşti cu aprobarea Comitetului Orăşenesc de partid ca preşedinte al Comunităţii Evreieşti din Timişoara.” Se spune că a fost un preşedinte bun. Toată lumea putea să vină la el, pe toți îi asculta și rezolva problemele în spiritul dreptății. Nu a fost niciodată religios, niciodată, asta-i părerea mea. Dar a rămas evreu.

Şi eu sunt evreu, dar nu sunt religios. Pe vremea comuniştilor, când foarte mulţi evrei nu s-au declarat evrei, la mine şi în livretul militar scria că sunt evreu. Şi pot să spun că am avut probleme, nu de antisemitism, dar pentru că m-am declarat evreu şi am făcut şcoală de ofiţeri în rezervă. La un moment dat au venit din București niște ofiţeri să mă interogheze. Am avut o perioadă cumplită, mă chemau de la masă: „Ce rude ai în străinătate?” Păi, eu nu le cunoşteam. Ziceam pe cine ştiam. Şi ziceau: „Dar în Brazilia pe cine aveţi?” „Nu ştiu.” Mergeam la telefon, sunam pe mama: „Mamă, pe cine avem noi în Brazilia?” „Păi, Cohen Marghit cu Cohen nu ştiu ce... ”

Securitatea ştia tot.

Ăia ştiau, **eu** nu ştiam. „Dar în Australia pe cine aveţi?” Spuneam: „Nu ştiu.” Iară telefonul. Pe unii, nici mama nu-i mai ştia. Cum îți spuneam, suntem două sute şi ceva pe arborele genealogic al familiei mele, bănuiesc că ei ştiau deja pe-atunci cine aparţine familiei și cine nu. Am avut o întrebare de-a dreptul cretină din partea unui colonel venit din București: „Ce ai face dacă între România şi Israel ar izbucni un război?” Am fost destul de deştept să zic că distanţa este prea mare între România şi Israel şi eu nu cred că va fi vreodată război. Ei voiau să vadă ce o să zic, o să apăr graniţele României cu arma în mână sau o să fug în Israel şi o să lupt acolo. Nu ştiu ce idioţenie au crezut ei! Nu era antisemitism, dar am fost presat de povestea asta. Au vrut să mă racoleze ca să dau informații despre rude. Erau doi care în fiecare săptămână dădeau despre mine raport, numai că amândoi mi-au spus. Unul era un soldat pe care l-am ajutat cu ceva, celălalt era un ofiţer la care i-a plăcut că eram pe panoul de onoare al unităţii. Mă speriasem şi-am învăţat cuvântările lui Ceauşescu. Pe dinafară le ştiam. Dar a trecut și asta.

Ai fost totuşi tratat ca un individ diferit de ceilalți.

Am fost tratat ca cineva diferit, pentru că sperau să primească ceva informații despre cunoștințele sau rudele mele din țară, dar armata am făcut-o în rând cu ceilalți și toate „secretele” militare le-am asimilat la fel ca și ceilalți elevi de la Școala de ofițeri în rezervă.

Tatăl tău a trecut printr-o criză de încredere în ideologia comunistă?

Nu. Pataki Gyuri, vărul meu, spunea că tata era singurul comunist adevărat pe care l-a cunoscut. Filosofia asta marxistă are în ea și sâmburi de adevăr. Marx și Engels au spus că

societatea comunistă va apărea în cele mai dezvoltate țări capitaliste. Ghinionul a făcut să apară în cea mai slab dezvoltată, într-o țară care era încă în feudalism, în Rusia. Și bineînțeles că a ieșit ceva malformat.

Tu crezi că teoria comunistă are șanse să fie aplicată cu succes cândva, undeva?

Eu cred că o dată o să fie așa ceva. Și filmele științifico-fantastice arată niște lucruri care poate că vor fi. Nimeni nu știa că va fi bomba atomică, nici penicilina. Multe se vor realiza. În multe filme științifico-fantastice, omul ajunge la așa o dezvoltare a conștiinței, că muncește cât poate și consumă cât are nevoie.

Rămâne un vis al omenirii.

Nu este chiar un vis utopic. Și în România a fost la un moment dat un moșier, Teodor Diamant, care a înființat prin 1830 Falansterul de la Scăieni, care funcționa după principiile socialismului utopic. Chibuțurile se bazează tot pe principiile astea.

Din filă în filă, din gând în gând

(*Cotrobăind în hârtii*) Asta este o dovadă de la Coronova. E un *Ausweis*[237] pe care-l avea mama, un certificat că a trecut printr-un lagăr. Am aici certificatele de căsătorie. Ți-am spus, sunt un colecționar, pe toate le țin în valijoara asta. Asta este cartea de muncă a mamei de la ILSA. 1934-37. Era născută Moscovici. Mie-mi plac hârtiile, de aia-s filatelist. Certificat de naționalitate. Detașamentul de evrei din Timișoara. Asta e al lui tata. (*Citește*) „Noi, comandantul militar al detașamentului de evrei din Timișoara, adeverim prin prezenta că domnul Willkovits Gheorghe, cu gradul soldat…, este repartizat de cercul de recrutare Timiș-Torontal pentru muncă de folos obștesc la acest detașament și încorporat în ziua de 23 octombrie 1941.” Uite, am aicea și livretul militar al lui tata. (*Și tatăl tău era frumos.*) Mama era ceva, *maşehu*, *maşehu*, cum zic israelienii. *Ceva-ceva*! Am și o adeverință aici că Andrei a fost circumcis în prezența lui Victor Feldmann, tatăl lui Vera Feldmann. Victor era copil de rabin. Numele evreiesc al lui Andrei era Mordehai, eu sunt Abraham Duval, de la David. Toate prostiile le țin. Ce să zic? Amândoi băieții au fost circumciși.

Noi am recunoscut întotdeauna că suntem evrei. N-am avut niciodată problema asta, chiar dacă m-am căsătorit cu o româncă. Am avut prieteni de tot felul. Nu am avut probleme, nimeni nu mi-a zis „jidan”. (*Răsfoiește în hârtii*) „Regulament pentru muncă în folosul obștesc al evreilor.” Exista asemenea regulament și pentru sârbi? Sau pentru unguri, sau pentru altcineva?

Mă îndoiesc.

Și eu mă îndoiesc. Uite, asta e o traducere din poloneză. „Lotte Balla pleacă din Coronova la domiciliul ei din Budapesta. Toate autoritățile sunt rugate a da sus-numitei tot ajutorul, 28.01.1945.” A doua zi după eliberarea din lagăr. (*Citește în germană.*) Toate-s traduse în germană, pentru că a pregătit dosarul să primească despăgubiri. A primit două sute de dolari, săraca, i-a primit după ce-a murit.

A primit „Wiedergutmachung”, adică despăgubiri de la nemți?

Ăsta este din Auschwitz, în rusește, când a plecat din lagăr. (*Citește în rusește.*) A primit două sute de dolari sau ceva de genul ăsta. Eu m-am dus cu tata să iau banii. A fost un moment penibil. Acum am citit în revista noastră, în *Realitatea evreiască*[238] că iar se dau despăgubiri. Dar cine mai trăiește? Au așteptat să moară. Că Ceaușescu a vrut să ia banii (*valuta – n.a.*) și să dea lei.

Certificatul ăsta este din 1945, când s-a eliberat, iar ăsta este la plecarea din lagăr. În februarie, din nu știu ce altă localitate, iar a primit un *Ausweis*. Nu i-a fost ușor nici să se-

[237] Ausweis – certificat (în germană)
[238] Realitatea Evreiască – publicație lunară a Federației Ccomunităților evreiești din România.

ntoarcă. Discutam cu Vlad (fiul, n.a.) că își pune de multe ori întrebarea că de ce Dumnezeu, dacă există, a lăsat să se întâmple Holocaustul? El se gândește că de fapt Dumnezeu n-a făcut rău, ci i-a adus lângă el, acolo unde-i bine. Eu spun că asta este o prostie, eu nu cred în așa ceva, numai „verișorii" noștri cred că este un rai, că cincizeci de virgine îl așteaptă pe fiecare terorist.

Să fii evreu are și avantaje?

Avantajele sunt genetice, zic eu. Condițiile istorice ne-au obligat să ne folosim mai mult creierul decât mușchii, ne-au îndreptat spre meserii care au necesitat mai multă gândire și prin asta s-a „ascuțit" creierul. Am fost tot timpul închiși între noi, nu ne-am amestecat cu alții și aceste câștiguri s-au perpetuat. Faptul că de mici copii, toți au trebuit să învețe să citească a dus la o dezvoltare intelectuală care își are rezultatele acuma, uite, în Israel. Ce s-a făcut acolo din nimic și ce se face și ce se descoperă! Chiar acum au descoperit nu știu ce vaccin contra cancerului! Dacă citești lista premiilor Nobel, nu există an în care să nu apară măcar unul. Eu nu trăiesc printre evrei, pentru că printre evrei, cum se zice, poți să fii frumos, dar nu deștept. (*Râde*) Deci pe lângă multele necazuri pe care le-a adus evreitatea, ne-a adus și faptul că suntem deștepți. Și sentimentul de apartenență. Asta și din mândrie. Ești mândru că ești evreu, pentru că uite câți oameni deștepți sunt printre evrei. A fost un evreu deștept cel care a spus că e bine să nu fim ca și cartoful, să ne lăudăm cu ce este în pământ, ci cu ce este deasupra. Deasupra este foarte multă inteligență. Oriunde, în muzică, în filme. Și în tehnică. În toate domeniile am excelat și am avut imaginație.

Cum vezi tu viitorul comunităților evreiești în Europa sau în America, având în vedere emanciparea religioasă și asimilarea?

E o întrebare foarte grea, pentru că răspunsul este diferit în funcție de zonă și de trecut istoric. În toate țările comuniste antisemitismul era oficial condamnat. De exemplu, dacă cineva m-ar fi făcut „jidan" pe stradă și eu mergeam la comitetul de partid, ăla ar fi avut necazuri. Dar oamenii s-au îndepărtat de biserică și totuși biserica a fost cea care i-a ținut uniți, sinagoga și studiul Torei. Eu unul nu am învățat, asta este. Acum, dacă aș lua-o de la început, desigur că aș învăța și alfabetul și limba și tot. N-am învățat nici idiș. Părinții mei știau. Eu n-am învățat. Când m-am dus în Israel, toată lumea se minuna: „Cum, nu știi?" Nu știu.

Deci, pentru partea asta din Europa, s-a terminat cu evreimea. Eu am văzut evreii din Timișoara, tata fiind președinte, mergeam de fiecare sărbătoare la sinagogă, femeile erau sus, bărbații erau jos. Am văzut acolo personalități, evrei, unii care nu s-au ascuns. Acum mă duc la Comunitate și văd tot felul de... (*...oameni bătrâni.*) Nu, tineri care spun că sunt evrei. Mă, tu de unde ești evreu? Acuma toți descoperă că stră-stră, nu știu cine a fost evreu. Din partea mea poate să fie, foarte bine. Sunt șase sute care s-au declarat evrei în Timișoara. Nu știu dacă sunt în realitate o sută de evrei. Serios, fără glumă.

Sunt cam 580 de membri ai comunității, din care aproape 300 sunt evrei după legea halahică.[239].

Și Vlad este membru al Comunității. Comunitatea va muri. Mi se pare că e puțin forțată toată povestea asta. În Rusia mai sunt comunități evreiești. Exact așa cum sunt și-n America, și-n Canada, și-n Argentina, și-n Brazilia. Și cine a ținut evreimea în viață, au fost, după părerea mea, perciunații ăștia. Nu ne plac, că-s perciunați, că poate miros a usturoi, că umblă cu tsitsit[240] pe-afară. Ei au ținut două mii de ani poporul ăsta. Au dispărut sute de popoare, dar evreii au supraviețuit. Cei din Israel sunt supărați că religioșii nu lucrează și trăiesc pe spinarea celorlalți. Dar ei au ținut poporul și-l vor ține în continuare.

---

[239] Cine are mama evreică este considerat evreu.
[240] Franjuri de la talit, șalul de rugăciune

Te simți evreu, dar nu ai credința religioasă. Este o contradicție între a fi evreu și a fi ateu?

Nu este. Dar fără credință n-ar fi existat, așa cred eu, poporul evreu. S-ar fi diluat în celelalte popoare. Credincioșii sunt garanția că dacă în Israel, Doamne ferește, se întâmplă o nenorocire, ceea ce este posibil, fiind înconjurat de dușmani, evreii nu vor dispărea. Oricând poate să dispară Israelul, dar totdeauna vor rămâne aceste grupuri religioase.

E o minune că evreii în Israel sunt așa de creativi. În diaspora au fost obligați să fie creativi, trebuiau să fie mai deștepți decât populația locală ca să răzbată, dar în Israel trăiesc în țara lor și totuși sunt foarte creativi. Este un creuzet pentru popoare acolo, fiecare cu trăsături caracteristice țării din care provine. Pură nu a rămas nici o rasă. Sută la sută au existat amestecuri. Era un banc simpatic. „S-a scos o lege în România că fiecare care are copii cu alte femei trebuie să-și ducă copilul acasă. Și vine un șofer de tir cu copilul la nevastă-sa. Zice femeia: Ce-i cu copilul ăsta? Zice bărbatul: Uite, am făcut și eu o greșeală, ăsta e copilul, e lege, l-am adus acasă. Da' fiica noastră unde-i? Femeia: E la vecini, a trebuit s-o ia acasă." (*Râsete*)

Religioșii ăștia pot fi considerați rasiști. Religia, în starea ei pură, este totdeauna fanatică. Mie nu mi-a plăcut niciodată. Că și la evreii religioși găsești fanatism. Iar copilului arab i se bagă în cap ura și violența, cu toate că de fapt Coranul nu este o carte războinică. În primele pagini din Coran scrie undeva că Mohamed ar fi spus că dacă iei viața unui om, este de parcă ai atenta la existența întregii omeniri. Nu, nu, nu. Nu îndeamnă mai mult la violență decât îndeamnă Tora, unde scrie „Dinte pentru dinte, ochi pentru ochi." Singurii care n-au problema asta sunt creștinii care au omorât pe cei mai mulți, cu toate că spun să întorci și obrazul celălalt când primești o palmă. Totu-i relativ, cum spunea prietenul nostru Einstein. Totul e relativ.

De la inginerie la crescut gâște

Ai povestit despre părinți, despre comunism, religie și evrei, despre multe și mărunte. Povestește despre tine, despre viața ta.

La școală m-am ținut mai mult de sport decât de carte. Am terminat cele 12 clase, am dat admiterea la Facultatea de mecanică când erau mai puțini de unul pe un loc și am căzut cu succes, pentru că la mine cărțile de fizică erau cu foile netăiate. Am stat toată vara și am învățat și am intrat când erau unsprezece pe un loc și aveam concurență serioasă. Nu voiam să studiez mecanică și nu voiam să devin inginer, mi-ar fi plăcut să studiez istoria sau să devin arheolog, dar tata mi-a spus că un evreu nu are ce căuta la facultatea de istorie, ci trebuie să învețe o meserie cu care să se descurce oriunde și oricând.

Am terminat facultatea și am primit repartiția la Galați. Mi-a plăcut, pentru că era șantier naval și mă gândeam că este de perspectivă. Am vrut să fac ceva în meseria mea, să creez, dar era cam departe de casă și voiam să fiu cu Jeni care era încă la facultate. Am cunoscut-o când avea 16 ani, am făcut o pauză de un an în clasa a XII-a și de atunci suntem împreună.

Primii ani la Timișoara au fost foarte grei. Am locuit ba la părinții mei, ba la părinții lui Jeni până în 1977, când am primit de la fabrică, după lupte grele, un apartament cu trei camere. Jeni a terminat medicina și a fost repartizată undeva lângă Botoșani, la granița cu Ucraina. L-am avut deja pe Andrei, iar Vlad era pe drum. Jeni a dat concurs și a primit un post la țară, la vreo 60 de km de Timișoara. De la o familie de nemți care au plecat definitiv în Germania am primit o casă cu mozaic venețian, cu baie cu bideu, cum n-am avut la Timișoara, cu acareturi, cu tot ce vrei, inclusiv găini si un cocoș. Am luat de la ei niște mobilă cu furnir de rădăcină de trandafiri, cam mâncat de carii, dar noi nu aveam nimic și nu ne-a deranjat.

Mă sculam pe la 3 jumătate dimineața și veneam acasă la șase și ceva. Aveam grădină, am cumpărat o sută de pui, m-am făcut țăran. Am pus roșii, ardei, cartofi, am luat o femeie care să mă învețe, că eu nu aveam habar. Veneau colegii din oraș să le dau de mâncare, nu vindeam, le dădeam. Am cumpărat trei gâște, au făcut boboci, au murit bobocii. Am venit de la gară și am găsit gâștele în mijlocul uliței. Fugeam după ele, iar sătenii râdeau de mine… Apoi a venit un primar idiot care m-a amendat, că nu coseam iarba din fața casei. Vlăduț avea șase luni, femeia care trebuia să aibă grijă de el l-a lăsat singur. Jeni lucra la dispensar, dar nici seara nu avea liniște. Băteau la ușă să ceară o aspirină, o chemau acasă să facă un pansament. Noi aveam doi copii mici, nu am mai suportat și ne-am mutat la Timișoara. Nici asta nu a fost ușor. Norocul nostru a fost că un vecin al părinților mei era șef la Securitate și ne-a ajutat, pentru că nu voiau să ne rezilieze contractul de închiriere.

Ascensiune și cădere

Marea aventură a început după schimbarea de regim din 1989. Am scris fiului prietenilor părinților mei din Israel că poate sunt posibilități pentru afaceri în România. El îmi spusese deja cu mulți ani in urmă că dacă va fi posibil să se facă afaceri în România, el e interesat. La început, după revoluție, a venit în România și s-a dus la București, că toate avioanele aterizau acolo. S-a încurcat cu un om de afaceri care l-a scurtat de câteva mii de dolari și atunci și-a adus aminte de mine. M-a chemat la București să stăm de vorbă, să vedem cum putem deschide o firmă. Mama mea s-a dus la tatăl tău să se sfătuiască, că era rabin și prieten. Tatăl tău a zis că nu e bine să renunț la postul meu la stat, că era mai sigur, dar după mine asta era o concepție greșită. Jeni a insistat să mă lansez, ea mi-a dat curaj. Un timp scurt am lucrat paralel la noua firmă și la fabrica unde ajunsesem în post de conducere. K, partenerul meu, mi-a promis un salariu de trei ori mai mare decât la fabrică, așa că am părăsit fabrica si m-am ocupat numai de afaceri. Asta era în 1991, când era o inflație galopantă, iar eu am rămas tot cu același salariu timp de mai mulți ani. Am mers o dată împreună cu K la o expoziție și m-a întrebat de ce tot scot bani din profit. I-am zis că nu pot sa trăiesc din salar, că a rămas același, iar prețurile au crescut enorm, inflația era de 250%. El îmi spuse cândva că lui nu îi place ca cineva să vină să-i ceară mărire de salar, așa că am așteptat și speram să-și dea seama el singur în ce situație sunt.

La început de tot, K mi-a spus că dacă cifra de afaceri nu e de cel puțin 10.000 dolari pe lună, atunci pentru el nu se merită afacerea. În prima lună am făcut o cifră de afaceri de 12.000 dolari. Prima oară când m-am dus să iau marfă din Israel, era în 1990 înainte de Crăciun. M-am dus cu K la Tel Aviv în tot felul de depozite cu gablonțuri, bijuterii de fantezie, marfă veche pe care nimeni nu o mai voia. Am cumpărat și am umplut două valize, vreo 80 de kg, plus două sacoșe, 60 de kg. Mi-am lăsat în Israel lucrurile mele personale, cămăși, pantaloni, ca să pot lua cu mine cât mai mult. Am ajuns la aeroport, K a vorbit cu vameșii, cu ăia de la ghișeu, am trecut. M-am urcat cu chiu cu vai în avion. A fost un coșmar. La București era ceață, așa că am stat o oră în avion înainte de a decola. Când am ajuns, aeroportul era plin de evrei ruși care făceau *alia* în Israel. Ar fi trebuit să treacă prin Viena, dar austriecii au blocat tranzitul. Au fost deviați spre București, aeroportul era plin, oamenii dormeau pe scări, erau într-o situație îngrozitoare. Piloții israelieni de la EL AL[241] au hotărât sa facă încă un zbor, neprogramat, ca să-i transporte pe ruși. În harababura aia, încărcat cu bagajele mele, m-am descurcat cum am putut. Așa am început business-ul.

Cum ai reușit să vinzi?

Eu am fost primul comis-voiajor. Am pierdut sezonul de Crăciun, dar K mi-a spus că vor mai fi Crăciunuri și să nu mă descurajez. Partenerul meu, ca businessman, se pricepea. În

[241] EL AL – companie de zbor israeliană

1990 erau două consignații particulare, restul magazinelor erau toate de stat. M-am plimbat o jumătate de oră în fața uneia, pentru că mi-era rușine să intru ca să vând. Nu eram mare om de afaceri. Am avut noroc, am vândut, am încasat bani, am prins curaj. Am început să racolez cunoștințe, colegi, dar era greu, că le era frică să-și lase locul de muncă. Dar când m-au văzut cu plasa de bani…

Îți spun, e o istorie interesantă. Erau condiții foarte grele pentru afaceri. Să-ți dau câteva exemple. Telefoanele nu funcționau. A trebuit să găsesc o telefonistă care să ne ajute, că fără relații nu puteai vorbi cu străinătatea. Vorbeam în fiecare seară, câte o convorbire costa zece mărci. Apoi am prins războaiele din Golf, K nu putea să vină în România, se închiseseră granițele. Apoi nu exista schimbul valutar la bancă. Nu puteai să te duci la bancă și să schimbi lei în valută, dar marfa se cumpăra în valută, iar în România era o inflație galopantă. Mulți au dat faliment pentru că nu au știut să calculeze. K avea experiență, că în Israel au fost perioade de inflație, iar eu eram un învățăcel destul de bun.

În sfârșit, a intrat marfa (gablonțuri, ceasuri) oficial, prin vamă. Venea cu avionul. Cei de la aeroport nu aveau registru pentru import. Atunci luam o vameșă de la aeroport și cu marfă cu tot o duceam la gară, unde se făcea vama. I-am spus uneia: „Dacă vă dau în cap și plec cu marfa, ce faceți ?” „Păi, n-am ce să fac.” Totul era la început.

Mergeam la bancă, eram printre puținii privați. Stăteam la coadă, pentru că toate casierițele de la întreprinderi se băgau în față, că se cunoșteau cu fetele de la ghișeu. Altă chestie: Prima oară când am mers în Israel, trebuia să iau bani de la bancă. Contabilul de la bancă mi-a spus: „Îți dau, numai dacă aduci la fiică-mea un stetoscop!” Altceva: Primii bani pe care K i-a adus ca și capital, nu au vrut să ni-i dea ca să îi folosim. Trebuia să explic: „Ăsta-i capital, se folosește, nu zace și face pânze de păianjen.” A fost greu. Schimbam lei în valută. La un moment dat s-a reglementat schimbul în România și banca funcționa, dar nu puteai schimba mai mult de 10.000 dolari deodată, nici 9.500, nici 10.500, ci fix 10.000. Erau niște reguli tâmpite. Am trecut peste astea, a venit altceva. La un moment dat nu era valută, pentru că era o perioadă când guvernul a confiscat valuta de la întreprinderi ca să plătească datoriile pe care le avea România. Banca nu avea valută!

A trebuit să căutăm marfă de export și o piață de desfacere. Primul export l-am făcut în Japonia. Vin și șampanie. Șampanie am luat de la Șimleul Silvaniei și de la Jidvei, vin de la Murfatlar. Foarte greu. N-au vrut să ne dea. Până la urmă am găsit pe cineva care știa pe altcineva… Totul mergea așa. Am reușit, în sfârșit, să umplem containerul, am mers la București la comerț exterior, cu acte și nu știu ce; am găsit un om la Constanța care să se ocupe de rest, l-am plătit și am plecat. După o lună mă sună K: „Mă, reclamă japonezii că nu a ajuns băutura.” Era luna august. Dau telefon la omul meu: „Ce s-a întâmplat ?” „Nu știu.” „Du-te în port și vezi.” Containerul era în port. Îți dai seama, în august, în soare. Ce s-a întâmplat ? Lipsea nu știu ce ștampilă de pe actele de transport și nu l-au mai încărcat. M-am dus la București la Comerț Exterior și ce mi-a făcut o tanti de acolo! „Fiecare tâmpit se apucă de export în țara asta ! Fiecare vrea să câștige bani !” (*Imită vocea pițigăiată a femeii*). Erau vremuri pe care capitaliștii nu le cunosc și nu le înțeleg. A plecat containerul, japonezii n-au reclamat, dar nici nu au mai comandat nimic.

Atunci am angajat un văr de-al lui Jeni să caute mărfuri de export. Am încercat cu hârtii, cartoane, sticlărie, cărbuni pentru grătar. Pentru sticlărie K a găsit un debușeu în Israel. Sticlă suflată manual, pahare de toate felurile. Am închiriat un depozit. Am trimis primul container, jumătate din sticle au ajuns sparte. Și asta este o tehnică. Am învățat. Aveam pahare, de exemplu, cu marginile care tăiau, am avut reclamații. Am avut depozit, angajați, totul era pus la punct. Am fost la fabricile unde se producea sticlăria, erau în munți, construite lângă depozite de nisip special. Focul se făcea pe vremuri cu lemne, așa că pe măsură ce se despădurea muntele, urca și fabrica.

După aia am avut ideea genială să facem vodcă. Ucrainienii, rușii, moldovenii beau mult și noi putem exporta. Așa a început distracția cu vodca. Nu mai vorbesc că am importat din Israel muștar, maioneză, napolitane, pungi de nylon, fețe de masă. Praf de supă cu containere, l-am aruncat jumătate la gunoi. Prima tură de vodcă nu era bună de nimic. Am făcut-o la o fabrică de la Zalău, unde au schimbat alcoolul nostru și au băgat un alcool din melasă, care mirosea ca dracul. Atunci ne-am hotărât să fabricăm noi vodca, să avem linia noastră de producție. Am vrut să închiriem o secție de la întreprinderea Vinalcool. Când erau actele gata să fie semnate, au ieșit muncitorii în curtea fabricii și au demonstrat că NU NE VINDEM ȚARA! Lucruri din astea, crezi că sunt bancuri, dar eu le-am trăit. Noi am fi plătit chirie pe secția aia mai mult decât era cifra lor de afaceri pe un an. Fabrica nici nu mai există. Atunci am găsit o secție nou construită la Zalău, pe care n-au terminat-o și nici nu o foloseau. Am închiriat-o, am procurat utilaje, oameni.

La un moment dat eram numărul unu în România, după statisticile făcute de firme care evaluau valoarea întreprinderilor. Am făcut și export, dar nu atât cât speram la început, pentru că între timp s-au închis granițele. Elțin a pus bariere vamale la importul de vodcă. Ne izbeam de dificultăți unde nu ne așteptam. De exemplu, șinele de cale ferată rusești sunt mai late decât cele românești. La graniță, marfa trebuia transbordată, pentru asta aveam nevoie de oameni pe care îi duceam cu mașinile acolo. Erau tot felul de șmecherii, de exemplu, pentru Baku exportam vodca la un orfelinat, pentru ca să nu plătească vamă clienții.

Am exportat în Azerbaidjan, Uzbekistan, Tadjikistan, Kirghistan. A fost bine până rușii au intrat în Cecenia. Când a izbucnit războiul în Cecenia, ultimul transport la Baku s-a făcut cu un bac peste Marea Caspică. Am avut un transport în Kirghistan care a ajuns în sud, a trebuit să angajăm o trupă de ex-KGB-iști care să-l însoțească ca să nu se fure. Afacerea era și periculoasă, pentru că te împușcau dacă erau nemulțumiți. Pe K l-ar fi împușcat, că el se ocupa de chestiile astea.

Ați acompaniat transporturile ?

Nu, totul se rezolva în Israel, afacerea era condusă de israelieni. Veneau cu sacoșa de bani într-o mână, cu Kalașnikov-ul în cealaltă.

Eu am fost o dată la Chișinău. Am participat la Moscova la expoziții, am fost și în Statele Unite. Acolo am prezentat băutura la *liquor stores*.[242] Afacerea a fost enormă, dar în țara asta nu e voie să ai o afacere enormă, pentru că atunci încep să fie prea mulți cu ochii pe tine.

Pentru că alcool nu se prea găsea aici și taxele pentru alcool de import erau foarte mari, ne-am hotărât să construim fabrica noastră de alcool. În 1995-96 K a obținut credit din Elveția cu garanția statului și a băncii de aici. Am început să clădim în 1997, a fost un proiect frumos și interesant. Am terminat-o în 1999. Am terminat cu construcția, am dat drumul la producție. Între timp s-a schimbat legislația, a scăzut foarte mult prețul alcoolului, aproape că nu mai puteai să vinzi alcool. Am exportat vodcă, dar voiam să vindem și alcool, că produceam 10.000 litri pe zi și nouă nu ne trebuiau mai mult de 4-5.000 litri. Restul voiam să vindem, dar nu se mai putea. Afacerea era foarte complicată. Totul era *on the edge of the law,* pe muchia legii. Toată lumea ne cunoștea, se făceau controale, am devenit prea mari.

A mers până am ajuns la o doamnă de la finanțe care și-a făcut casă și a cumpărat mobilă și m-a rugat să pun mobila pe firma noastră ca să-și recupereze TVA-ul. Asta nu era o problemă pentru noi ca cifră de afaceri. Au făcut control și au considerat că eu i-am dat mobila ca mită. Cu toate că nu prea aveam de-a face cu ea, pentru că noi, fiind așa de mari, eram controlați de o echipă care se chema *Controlul de mari contribuali*, iar ea era la finanțe la municipiu. Până la urmă am fost condamnat la trei ani și patru luni cu executare. Am executat doi ani și trei zile.

[242] Magazine care vând alcool.

Ce s-a întâmplat cu firma ?

Nu s-a mai putut lucra cum trebuie și a intrat în faliment. Făceam cel mai bun alcool în țară. Totul înflorea în jurul afacerii. Cumpăram porumb și grâu de la oameni, iar borhotul, un deșeu, era pentru animale. Au venit cei din regiune să ne felicite că a crescut numărul animalelor din zonă. K spunea că e imposibil ca statul să omoare o așa afacere, aveam și vreo 250 de angajați. Firma nu mai există.

Am cunoscut o altă lume

Mă așteptam să fiu arestat, așa că în prima clipă am avut un sentiment de ușurare, pentru că am scăpat de toate presiunile pe care partenerul meu le făcea asupra mea privind afacerea noastră. Acțiunile noastre erau diverse, complicate și riscante și eu cred că aveam un simț al responsabilității mult prea mare.

Am trecut prin mai multe penitenciare,Timișoara, Colibași, Jilava, erau condiții proaste, dar nu așa de proaste ca în lagărele de concentrare. Primele trei zile au trecut ca în transă, am citit *Codul lui Da Vinci*, de Dan Brown. Apoi am fost mutat din arestul poliției în închisoare. Când am început să înțeleg că treaba va fi de durată, am început să mă organizez. Am cerut și primit de la familie mâncare (conserve), hârtie, creion și cărți și mi-am făcut un program zilnic de scris, de citit, de dormit, de pregătire a mâncării. După o săptămână am ajuns într-o celulă cu 9 paturi, mai bine nu spun de câți metri pătrați, dar erau condiții acceptabile. Aveam și o baie, în fiecare seară aveam o oră de apă caldă, de fapt fierbinte, dar noi eram pregătiți cu ligheane de apă rece. Toată lumea trebuia să se spele, cine nu voia era spălat cu forța. Trebuia să păstrăm un pic de igienă. Goangele oricum erau ca și furnicile, seara când ne uitam la TV, zburau în roiuri prin fața noastră. Nu puteai să lași nicio mâncare descoperită, pentru că era imediat invadată.

Cu cine erai într-o celulă ?

Am avut tot felul de colegi de celulă, de la criminali cu condamnări de 30 de ani, până la comisari de la Garda Financiară, ba chiar și travestiți. Am incercat să-i stăpânesc pe cei tineri și pe cei cu pedepse mari, îi ascultam și vorbeam cu ei. Cred că făceam mai mult decât psihologii care trebuiau să se ocupe de ei. Aveam si ascendentul vârstei și a faptului că aveam ciocolată, cafea nes și țigări, eu nu sunt fumător, dar asta era valută forte. Îi răsplăteam dacă făceau ceea ce le ceream eu, adică să citească și ei cărți, să nu fie violenți, să facă curățenie, să-și întrețină igiena corporală și curățenia hainelor. Am cunoscut o altă lume, oameni pe care nu i-aș fi cunoscut niciodată altfel, doar eventual din cărți sau din poveștile altora. Am discutat cu mulți. Unul omorâse trei oameni, altul trimise femei în Spania să se prostitueze. S-au rugat de el să le trimită, că nu aveau de lucru și nu aveau alt mijloc de trai. Primea pachete de la ele. Cu unii am rămas prieten, un student în anul V, care a terminat facultatea în închisoare, cu un inginer și alți doi-trei. Odată îți povestesc o zi întreagă, acum n-a sosit încă momentul.

De la început am avut în gând faptul că dacă mama a rezistat în lagăr și eu am să rezist aici, condițiile și circumstanțele nefiind comparabile, poate, dar aveam și eu stresul psihic cu veșnicele apeluri, controale corporale, controale în celulă și gândul la mama m-a ajutat.

Am trecut și pe la Colibași în momentul în care s-a transferat dosarul la Pitești. Condiții groaznice. Patruzeci într-o cameră, se intâmpla ca unii să aibă și râie, baie o dată pe săptămână, aveam trei minute să mă ud, să mă săpunesc și să mă spăl, eu având privilegiul să intru singur în cabina de duș, alții intrau câte doi-trei. Era iarnă și erau -25 grade afară, se dădea căldură o oră noaptea și o oră ziua. Greu, greu de tot. Am fost numit șef de cameră, dar nu era o bucurie să faci dreptate printre patruzeci de deținuți, dintre care unii au comis crime grave, tâlhării, au făcut trafic de carne vie, de droguri, nici eu nu le mai știu. Indiferent pentru

ce erai închis, erai pus la grămadă. Cea mai urâtă perioadă a fost la Jilava, unde din fericire n-am stat decât trei săptămâni. Apa nu se putea bea, pentru că era infestată cu viermi, dar știam asta și aveam apă minerală cu mine.

Dupa ce am avut sentința definitivă, după un an și jumătate, m-am întors în Timișoara. Am călătorit într-un autobuz supraglomerat, cu o singură oprire de 15 minute la Turnu Severin.

Înca înainte de a pleca la Colibași, am fost dus la muncă, ceea ce a fost o mare bucurie, pentru că am fost scos din celulă pentru prima dată după trei luni de la arestare. Am fost repartizat în depozitul de carburanți și de piese auto, ca să șterg praful și să aranjez produsele în raft. Primul lucru pe care l-am făcut a fost să stau pe scaun o oră, pentru că de 3 luni n-am mai avut această bucurie. Nici nu poți sa-ți imaginezi ce plăcere este să stai pe un scaun. In celulă stăteam pe marginea patului și erau trei paturi suprapuse, așa că puteam sta numai cocoșat. Munca asta de opt ore fiecare zi, plus celelalte programe pe care mi le impuneam, m-au ajutat să ies de acolo normal la cap, cel puțin așa cred și simt.

Epilog

Peter dragă, am știut unele lucruri, altele le-am bănuit, multe le-am aflat acum. Mi se pare că ai trecut prin această încercare și ai ieșit mai puternic.

Viața merge înainte și important este să credem în viitor și că el va fi mai bun. Împreună cu fiul meu Vlad avem o firmă care merge relativ bine față de situația actuală din România și față de faptul că n-am avut vreo moștenire și nici în securitate n-am lucrat ca să fi beneficiat de un capital de start substanțial.

Împreună cu Jeni o creștem pe Gabi, fiica lui Andrei. El s-a prăpădit când fetița avea 6 ani. Ne aduce multe bucurii mari, dar și câteva griji mici, pe care încercăm să le depășim cu „brio”. Răspunderea de a fi la vârsta asta din nou părinte nu este ușoară. Vlad și soția lui așteaptă încă un copil, în curând o să fim din nou bunici, așa că o să avem trei nepoate, sarcină grea, dar suntem fericiți că le avem.

Acesta este rezumatul vieții mele destul de zbuciumate.

Interviu realizat de **Getta Neumann**, aprilie 2012, Timișoara

Dorith Weinrauch

Asta este Timișoara pentru mine: un cuib în care ți-e cald, te simți bine, ești ocrotit, ești iubit...

Într-un martie însorit, într-un sătuc francez, Dorith din Germania, Erica din Israel și cu mine am stat de vorbă și ne-am amintit. O știu pe Dorith de când era fetiță și de pe atunci m-a frapat aerul ei candid și încrezător pe care și l-a păstrat întocmai. Cu privirea deschisă și râsul cristalin, ne-a povestit cu franchețe dezarmantă despre copilărie și părinți, despre Timișoara din anii '80 așa cum a trăit-o ea.

Sunt Dorith Weinrauch, m-am născut în 7 mai 1960 la Timișoara. Locuiesc actualmente în Germania, în Bad Homburg.

M-aș considera bănățeancă sau timișoreancă, dar părinții mei vin din cu totul altă zonă: tatăl meu, Fromi Weinrauch, provine din Moldova, de la Târgu Neamț, iar mama, Tea Shapira, din Bucovina, de la Câmpulung Moldovenesc. S-au cunoscut la Piatra Neamț, la o verișoară a mamei, la care a fost invitat „întâmplător" Fromi. Au venit împreună la Timișoara, iar trei ani mai târziu m-am născut eu.

Am locuit pe bulevardul Mihai Viteazul, la început într-o locuință de o cameră; ambii părinți erau doctori, dar așa era atunci. Baia, bucătăria și WC-ul erau într-o încăpere și noi stăteam toți trei într-o cameră și totuși am amintiri foarte plăcute din copilărie. Mai târziu ne-am mutat în Fabric, pe strada Galați, și acolo am locuit în condiții normale. Tatăl meu a fost medic de familie, era cunoscut în Timișoara. Mama a fost stomatolog la Policlinica 1. Eu mi-am petrecut partea școlară a tinereții în cinci școli diferite, așa că am cunoscut toată generația mea destul de bine. Am fost la grădinița germană, iar acasă la noi se vorbea germană, datorită faptului că bunica mea provenea din Bucovina.

Tata vorbea germană?

Nu bine. A învățat germană la Timișoara. Părinții mei vorbeau românește cu mine, eu vorbeam germană cu bunica mea. În general, spre deosebire de majoritatea evreilor din Timișoara care erau vorbitori de limbă maghiară, evoluția mea a fost pe altă șină. Am mers la o grădiniță și apoi la o școală cu limba de predare germană, și, chiar dacă sună cumva curios, am crescut într-o cultură germană, iar bucătăria era austriacă. Când aveam în jur de trei, patru ani și ambii părinți lucrau, mă lăsau la vecini care vorbeau ungurește și am vorbit perfect ungurește când eram mică, dar nimic nu a rămas din cunoștințele mele de maghiară. Înțeleg ceva, dacă știu despre ce-i vorba.

Bunica a venit mai târziu la Timișoara, când aveam nouă ani, până atunci mergeam eu la ea la Câmpulung Moldovenesc, unde am fost foarte, foarte fericită. Era o curte mare, o casă frumoasă. Erau o mulțime de evrei, toate sărbătorile le am și acum foarte clare în fața ochilor, comunitatea, construcția de *Sucot*[243], toate tradițiile erau păstrate. Era societatea tradițională a bunicilor mei, cu copiii și nepoții lor.

Se gătea cașer?

Nu, deși nu sunt sigură, poate că era cașer fără să-mi dau seama, nu s-a vorbit despre asta. Nu a existat religiozitate în familia noastră, poate mai degrabă în familia tatălui meu la Târgu Neamț. Acolo se vorbea idiș în casă, bunicul meu își făcea rugăciunea în fiecare zi, dimineața și seara, dimineața își punea *tefilin*. Țin minte că tot ritualul ăsta era foarte impresionant pentru mine și îl văd și acum în fața ochilor. Bunicul din partea lui tata era deci totuși religios. Acolo cred că s-a mâncat și cașer. La noi acasă, datorită faptului că lucrau amândoi părinții și era tot timpul un du-te-vino, nu am păstrat niciun fel de tradiție, dar mergeam de sărbători la sinagogă. Le am în amintire ca evenimente foarte plăcute și înălțătoare pe care le așteptam chiar cu plăcere. Un timp, sporadic, am fost și la Comunitate, am cântat în cor, deci aveam o conștiință clară că aparțin acestui popor, fără însă a respecta tradițiile în mod regulat sau disciplinat.

Fără ca religia să joace vreun rol.

N-a jucat niciun rol, dar totdeauna am spus că suntem evrei, la școală când am fost întrebată, nu a fost niciodată vreo problemă, toată lumea știa.

Nu ai suferit din cauza antisemitismului?

Nu, nu, nu. Din contră. Și acum dacă sunt la Timișoara și se află că sunt fiica tatălui meu, se vorbește cu respect. Și atunci, și acum... Întotdeauna m-am simțit privilegiată.

Fromi Weinrauch era o personalitate cunoscută și foarte respectată în toată Timișoara.

Așa a și fost ... Nu știu să fi fost antisemitism în Timișoara. Noi nu l-am simțit.

De ce ai schimbat cinci școli?

Am schimbat cinci școli... Marc zice că precis din motive disciplinare. *(Râde)* Dar a fost altfel. Întâi am fost la școala germană și după-amiezile la școala de muzică. După aia am crezut că vreau să devin pianistă și m-am mutat cu totul la Liceul de Muzică, cu tot cu școală. Dar am constatat că n-o să devin pianistă și vreau să devin medic și m-am mutat la Liceul Pedagogic, care, exact la doi ani după ce am ajuns acolo, s-a transformat în liceu pur pedagogic, deci puteai deveni de acolo numai învățătoare. Atunci m-am mutat la Loga. Și când am ajuns la Loga, a devenit liceu de matematică-fizică, dar eu în continuare voiam să fac medicină și atunci m-am mutat la liceul din Iosefin unde se preda, în sfârșit, chimie-biologie și de unde s-a mers la medicină. Deci a fost un lanț de împrejurări, nu am avut niciun motiv special.

Ți-a venit greu să te adaptezi?

Nu, nu, chiar deloc. Acum când aud că un copil se mută, părinții fac din asta o problemă întreagă. Eu nu am avut nicio problemă și întotdeauna am fost bine primită. Sigur și datorită faptului că am învățat mult și bine și atunci sigur că te impui mai ușor oriunde ești. Dar nu a fost neplăcut. Și acum, privind înapoi, îmi dau seama că așa am cunoscut o grămadă de oameni. Deci am profitat.

Plecăm sau nu plecăm?

Iudaismul, Holocaustul sau antisemitismul erau subiecte de conversație la voi în casă?

Singurul subiect de conversație care m-a acompaniat toată copilăria a fost plecarea în Israel. Țin minte din fragedă copilărie când ne jucam sub masă cu Victor Leibovici și cu Țucu

[243] Sucot – sărbătoarea corturilor, a recoltei

Ruso și ne construiam corturi din pături și eram acolo printre picioarele părinților care stăteau la masă, asta auzeam noi în fiecare sâmbătă când se întâlneau: *Plecăm sau nu plecăm?* Și am impresia că așa de tare mi-a intrat ideea în cap că trebuie făcut ceva, că după ani de zile mi s-a părut că nehotărârea asta este deja nelalocul ei. Așa că până la urmă am plecat singură. Și-abia atunci au venit ei după mine. Dar asta am auzit tot timpul: Plecăm sau nu plecăm? Toată copilăria.

Se ascultau știrile?

Europa liberă, bineînțeles. Sunetul ăla neclar de radio ne-a acompaniat toată copilăria, toată viața, totul era... bâzâiala aia de *Europa liberă*, care era sursa de știri.

De ce nu au luat părinții tăi decizia de a emigra?

Pentru că, de fapt, trăiau foarte bine acolo. Clar. Din toate punctele de vedere. Am trăit foarte bine. Era să schimbi vrabia din mână pe cioara de pe gard. Nu știai unde ajungi, ce se va întâmpla, nouă nu ne-a lipsit nimica, ăsta e adevărul adevărat.

Și care era motivația pozitivă?

Cred că era numai ideală, o motivație ideală că ar trebui plecat. Sigur că în România a fost tot timpul consensul că nu este libertate și nu poți vorbi ce vrei și nu poți călători, dar în esență, trebuie să spun că nu era așa, astea au fost teorii pure. Noi am călătorit, e drept că nu împreună. Din '65 sau '67 am călătorit, toți, niciodată împreună, dar am am fost în străinătate, pentru că, asta este interesant, pentru că evreii puteau pleca oricând[244], deci nu aveau motiv să nu-i lase să plece ca turiști. În cazul nostru asta era realitatea. Deci evreii nu aveau nevoie să plece și să rămână în străinătate ilegal, ci, dacă voiau să plece, puteau să plece oficial. Noi am călătorit: când părinții mei erau în străinătate, eu rămâneam zălog. Eu am fost când am avut optsprezece-douăzeci de ani, am văzut toată Europa, plecând din România. Sigur că nu stăteam la hotel, ci mergeam de la o cunoștință la alta, dar am călătorit mult.

Crezi că evreii erau privilegiați, adică primeau un pașaport de turist pentru că se pornea de la ideea că oricum nu rămân?

Da. Sigur că nu toată familia. Asta era problema. Totdeauna trebuia să rămână unul din familie amanet. Deci nici măcar asta nu era adevărat, că nu se putea călători. În ce privește lipsa de libertate de exprimare, sigur că nu puteai să vorbești oriunde ce voiai, dar în societățile noastre închise, cu prietenii mei, cu prietenii părinților mei, sigur că s-a vorbit tot, oricând și orice. Deci totul era mai mult pe plan ideal decât pe plan concret - lipsa asta de libertate, pe care, de fapt, eu n-am simțit-o. Să fim sinceri, toată lumea, sau cei mai mulți care au plecat, au plecat din motive economice. Ăsta este adevărul adevărat. Eu nu văd alt motiv pentru mine, nu vreau să vorbesc pentru alții. Cred totuși că plecau din motive economice, ca să-și construiască o viață mai bună.

Nu ai simțit regimul comunist ca ceva apăsător?

Nu, deloc. Sunt convinsă că alții au trăit foarte, foarte rău, dar trebuie să recunosc cu rușine că n-am avut contact cu ei. De lucrat, am lucrat la spital, nici măcar într-o fabrică, cum ar lucra un inginer, ca să văd cum trăiesc, gândesc și vorbesc muncitorii.

Tata și mama

Ce te-a motivat sa studiezi medicina?

Cred că niciodată nu m-am gândit la altceva decât să studiez medicina. Tata era medic, îl admiram, îl idolatrizam, el era cel mai tare și cel mai mare, și m-am gândit că așa aș vrea să fiu și eu. Într-adevăr e o meserie cu care poți oriunde și oricând să lucrezi și să trăiești bine. Cum zicea tatăl meu, „n-o să te îmbogățești, dar o să trăiești totdeauna bine" și așa a și fost. S-a dovedit că a avut dreptate și asta e probabil independent de regimul în care trăiești, că-i

[244] Se referă la posibilitatea (intermitentă) a evreilor de emigrare în Israel.

capitalist, că-i comunist, așa este. Și trebuie să spun că până-n ziua de azi, după 25 de ani de muncă, continui să-mi fac meseria cu foarte mare bucurie și chiar mă bucură fiecare dimineață când mă duc la cabinet.

Poți să faci un portret al tatălui tău? Era o personalitate. El face parte din istoria Comunității din Timișoara, din istoria Timișoarei. Ca medic, ca om, ca evreu.

După părerea mea, care, bineînțeles că este foarte, foarte subiectivă... *(râde)* Era nou-venit în Timișoara, ceea ce la bănățeni înseamnă că trebuie întâi să te afirmi, mai ales dacă vii din Moldova. Este o ierarhie sau era o ierarhie în România în privința asta. Și-a venit la Timișoara și întâi s-a dus la cursuri de germană, după aia a învățat ungurește, bineînțeles că totul nu foarte bine, dar a reușit să comunice în limbile locale. Probabil că așa și-a creat intrarea în societate. Era un om deschis, simpatic, glumeț, un doctor bun și încetul cu încetul a devenit cunoscut în toată Timișoara. Ajuta oameni, nu vreau să zic acum că a fost un idealist și că nu ar fi contat pentru el deloc partea materială, dar a ajutat și independent de recompensă. După ce a murit și când m-am dus la Timișoara, auzeam: Ah, fiica doctorului Weinrauch, da... O grămadă de femei au început să suspine: „Vai, ce bărbat frumos, ce bărbat inteligent era!" Mi-am dat seama, asta nu știam eu ca și copil și n-a ajuns la urechile mele atunci, că a fost iubit în mai multe privințe.

Era un șarmeur, dar și un intelectual adevărat.

Până în ziua de azi îl citez cu diferite proverbe, înțelepciuni de viață pe care mi le-a spus și care constat acum, când am și eu cincizeci și de ani, că sunt valabile și transmit o înțelepciune. Da, într-adevăr făcea parte din intelectualitatea timișoreană sau, mai exact, medicală timișoreană. Cred că și din motivul acesta i-a căzut relativ greu să plece. Era timișorean, devenise timișorean și era cineva în oraș. Între timp am devenit și eu cunoscută în cartierul în care am cabinetul la Frankfurt, dar căldura asta de cuib care era la Timișoara și care până-n ziua de astăzi o simt, n-o mai primesc nicăieri. Asta este Timișoara pentru mine: un cuib în care ți-e cald, te simți bine, ești ocrotit, ești iubit, ești apreciat, ești admirat. Așa ceva nu mai găsești altundeva. Nu știu dacă părinții au știut treaba asta atunci, dar eu simt asta foarte clar. Dar m-am adaptat, m-am integrat, trăiesc bine.

Există un specific timișorean?

Cred că este ceva românesc. Căldura asta sufletească. Are ceva cu mentalitatea, de fapt, a românilor. Cum să zic, această mentalitate am avut-o și noi. Am crescut acolo și am preluat asta. Evreii se integrează peste tot unde trăiesc și cred că această căldură sufletească este de fapt una din calitățile românilor, care a fost preluată și de comunitatea evreiască de acolo.

O anumită structură sufletească. Dacă erai întrebată vreodată, ce spuneai, ce ești, româncă, evreică, timișoreancă?

Evreică, totdeauna. Dar mediul acesta mi-a priit și îmi prieește și azi. Când mă duc la Timișoara și mă întâlnesc cu cineva, cu oameni cu care m-am cunoscut înainte, de fiecare dată aud: Ah... fiica lui Fromi... Asta mă pune imediat într-o lumină plăcută și deja mă simt foarte bine.

A fost vreodată o problemă pentru tine că ești fiica lui Fromi și nu ești Dorith?

Nu, a fost bine acolo, de fapt am fost numai elevă și studentă în Timișoara și atâta timp a fost bine. Un lucru s-a întâmplat în schimb după aia, în Germania, cu care poate că i-am provocat tatălui meu o durere pe care n-a meritat-o. Când am deschis cabinetul meu din Frankfurt, aveam 29 de ani și el era deja în Germania. Ar fi vrut să intre și el în cabinet și ar mai fi putut cu siguranță să lucreze. Atunci m-am revoltat într-un fel și mi-am zis că dacă el va începe să lucreze aici cu mine, va fi așa că **el** mi-a construit cabinetul. Și iarăși sunt fiica lui Fromi. Asta cred că l-a durut, din păcate, dar a fost actul meu de eliberare din statutul de 'fiica lui Fromi' și nu am vrut să lucreze cu mine în cabinet. Am făcut totul singură. Începând cu vârsta de 29 de ani... Am știut că îi provoc o durere, dar trebuia să-mi găsesc și eu identitatea și nu să rămân la 30 de ani fiica lui Fromi pe veci, în altă țară, în alt oraș, în altă

generație. Acesta a fost actul meu de eliberare. (*Era necesar să te desprinzi...)* În Timișoara și până am plecat, nu m-a deranjat deloc. Mi s-a părut o sursă de mândrie. Am avut numai de câștigat din statutul de „fiica lui Fromi", nu mi-a făcut niciodată niciun rău, din contră. Și în facultate. Numai bine mi-a făcut, dar totuși am simțit că trebuie să mă eliberez.

Mama ta, Tea, a fost cumva în umbra lui Fromi.

A fost în umbra lui. Pe de o parte, nu merita asta, pentru că este un om foarte valoros, pe de altă parte s-a complăcut. Ea este genul pasiv, e liniștită, docilă. Nu a deranjat-o poziția asta, dimpotrivă.

Ce a însemnat ea pentru tine? Ce înseamnă ea pentru tine azi?

Nu suntem niciodată pe aceeași lungime de undă, n-am fost și nu vom fi. Acum nu se mai poate schimba mare lucru. Întotdeauna am avut alte trăiri, alte vederi, alte păreri, am văzut lumea altfel. Dar în ceea ce privește educația, ceea ce la Timișoara era extrem de important, ea m-a învățat ce se face și ce nu se face. Tatăl meu era pentru suprastructură, dar în viața de zi cu zi, ea m-a învățat un comportament civilizat, ce se îmbracă, ce se face, ce se potrivește, asta era resortul ei. Ziceam că n-am fost pe aceeași lungime de undă, în schimb pe măsură ce îmbătrînesc, încep să înțeleg tot mai mult ce zicea ea și ce gândea ea, lucruri care mă deranjau în tinerețe. Acum pot și eu să simt ce a simțit ea, pentru că acum am și eu un copil și înțeleg de ce a zis anumite lucruri. Sunt probabil aceleași lucruri care-l deranjează acuma pe Marc. Dar ăsta este mersul vieții.

Care a fost relația lui Marc cu părinții tăi?

Ah, extrem de bună și până în ziua de astăzi.

Cum își amintește Marc de tatăl tău?

La fel ca mine, ca de ceva strălucitor... Și-acuma îl mai citează și zice: „Asta ar fi zis bunicul meu acum." Însă cu mama mea are o legătură sufletească extrem de strânsă. Cu toate călătoriile și studiile și petrecerile lui, se duce cel puțin o dată pe săptămână la ea, iar dacă mergem undeva, zice: „Ia-o și pe Oma." Mergem la Bad Homburg la cumpărături: „Hai, ia-o și pe Oma, să nu stea singură." Asta mă bucură enorm de mult, cred că el i-a dat ei mai mult decât i-am dat eu. Mă bucur pentru ea că a mai apucat să trăiască această căldură sufletească din partea lui, pe care eu i-am dat-o probabil prea puțin.

Relația dintre mamă și fiică este de regulă dificilă. Tea i-a dat nepotului foarte mult și pentru că putea să fie mai îngăduitoare cu el.

Bineînțeles, ca bunică poți să fii mai tolerantă. Dar când s-a născut Marc - asta este proverbială - mama a zis: „Acum o să mă iubească și pe mine cineva." Asta a fost dureros. Dar s-a împlinit.

Despre timișoreni, nemți, evrei

Ideea emigrării era prezentă din copilărie, dar te-ai simțit acasă la Timișoara. De ce-ai plecat?

Pentru că mi-a fost inoculat acest gând din copilărie. Cred într-adevăr că a fost așa, aveam ideea că trebuie plecat. Se va pleca. Sigur că a intervenit atunci și o problemă în viața profesională. Eram trimiși prin niște sate, în Moldova, nu știu unde. Asta era foarte neplăcut și prin asta au trecut colegii noștri care au rămas în România. Eram în stagiatură, un an și jumătate de stagiatură am fost în Timișoara. Aș mai fi avut un an jumătate, dar după aia ajungeam undeva la sat, în Oltenia, în Moldova, nu știu unde și asta într-adevăr ar fi fost... În sate fără apă, fără curent, te deplasai cu căruța, asta a trăit prietena mea. Asta n-a mai fost glumă și sigur că acesta a fost un motiv foarte concret și foarte clar să plec.

Când ai sosit în Germania, ce te-a frapat în mentalitatea germană?

Trebuie să recunosc că mi se potrivește foarte bine mentalitatea germană. Timișoara a fost un oraș cu influențe austro-ungare, germane, deci nu am ajuns undeva unde totul era străin. Știam limba, iar mentalitatea lor mi se potrivește. Sunt direcți, sunt clari, sunt punctuali, au calitățile lor cunoscute, disciplină, morală de lucru, în general toate astea mi se potrivesc foarte bine. Ce-am observat la oamenii de care m-am apropiat, pe care i-am numit prieteni, este că ajungi cu ei la un punct în care ei nu mai înțeleg ce vorbesc. Vine punctul când un alt timișorean știe exact la ce te referi și un german se uită la tine de parcă ai vorbi o limbă străină. Există o limită, există o barieră la care ajungi la un moment dat. Dar în viața de toate zilele asta nu contează, numai la oamenii de care încerci să te apropii mai mult. În general mă simt bine în Germania. Dacă vin din concediu, simt că vin acasă.

Se povestea acasă despre anii de război?

Da, mai mult mama povestea. Familia ei a fost deportată în Transnistria. Știu că erau mulți oameni într-o cameră și că mama a dormit pe masă. Era mică, o fetiță de nouă ani. Norocul lor a fost că bunicul meu a găsit de lucru la o fabrică de zahăr, așa că problema mâncării era rezolvată. El lua de acolo zahăr și schimba pe alte produse. Pe zahăr a putut să-i cumpere și ore particulare cu învățători sau profesori care erau acolo. Deci s-a creat un microcosmos în care s-a supraviețuit. Au avut noroc. Au plecat cu ce-au putut să ia în mână, asta mi-a povestit, o valiză fiecare și au fost duși în Transnistria și s-au întors cu toții.

Avea vreun resentiment față de nemți, față de români?

Nu, îi place în Germania. Nu pot să spun că a fost vreo problemă. Era mică pe atunci. Am stat de vorbă mult și cu bunica mea, mama mamei, care a trăit asta ca om adult, dar nu am aflat multe. Probabil că e vorba de aceeași refulare, nu mai vrei să-ți aduci aminte. Poate nu mai vrei să știi. Poate este o inhibiție de protecție. Nu i-a văzut pe nemți ca dușmani. Mai degrabă am auzit despre ruși, care de fapt i-au eliberat, că ar fi fost extrem de brutali. Iar ucrainenii au fost foarte brutali, barbari și cruzi.

Erica[245]*: Să trăiești ca evreică în Germania este altceva decât în România?*

Da, da, e puțin altfel. Nu știu dacă e vina nemților, dar în orice caz nu mă înghesui să spun la pacienți că sunt evreică. Când întreabă: „De unde veniți?”, răspund: „Vin din România.” Nu este o minciună. Dar nu spun că sunt evreică, nu de frică, ci mai mult din motive de ordin profesional, în sensul că nu are rost să pierd, eventual, pacienți din cauza asta. Am avut un caz interesant. Am o pacientă, o palestiniană care trăiește în Germania, în Frankfurt și ea m-a citit. A fost foarte interesant. Ea a zis direct, nici nu m-a întrebat: „Sunteți evreică.” Și am zis: „Da.” N-am vrut să mint.

A revenit?

Da, cum să nu, e extrem de drăguță și prietenoasă și nu s-a schimbat nimic. Dar vreau să zic că din toți nemții, ea m-a simțit și m-a întrebat direct.

Nemții sunt mai discreți.

Mai discreți, da. În orice caz, eu sunt de părere, că nici în România, nici în Germania și nici altundeva, nu trebuie tot timpul accentuat acest lucru. Dacă sunt întrebată, nu am mințit niciodată, dar nu cred că trebuie tot timpul să atenționez lumea că eu sunt evreică. În Timișoara se știa, nu era nevoie să spun. Iar acum nu mă înghesui să spun.

Ce înseamnă să fii evreu?

În primul rând, cred că am o anumită fizionomie, se pare semită, care nu e neapărat comună, nici în România și nici în Germania. Cu asta începe totul, toată lumea vede că sunt altfel. Din ce motiv... ori se întreabă, ori nu se întreabă. Cred că există o mentalitate, anumite elemente spirituale, pe care le-am primit prin educație, prin discuțiile cu bunicii, prin bunicul

[245] Erica Cohen, n. Junger (vezi interviul) era prezentă la convorbire.

meu care se ruga. Totul a intrat în personalitatea mea, fără a fi ceva hotărâtor, pe lângă alte lucruri.

Te simți mai apropiată de o etnie sau alta?

Nu, cred că am ceva în comun cu timișorenii, indiferent dacă sunt evrei sau nu, nu văd nicio deosebire. Avem amintiri comune, avem o limbă comună, am primit cam aceeași educație, am citit aceleași cărți. Deci, indiferent că e evreu, german, român, esențial este că e din Timișoara. Nu de la București, și nu de la Iași. Dacă e din Timișoara, într-adevăr se simte o comunitate de sentimente, gânduri, trăiri, totul este comun.

Cât de des mergi la Timișoara?

Am fost des în ultimii ani, în medie de două ori pe an.

Ai observat vreo schimbare?

Din păcate negativă, aș zice eu, în mentalitatea celor rămași acolo. Toată energia și-o folosesc pentru a câștiga bani, indiferent cum, unii cinstit, alții mai puțin cinstit, alții la un nivel, alții la altul, totul se-nvârte în jurul banilor. Mentalitatea s-a schimbat. Viața pe care am avut-o noi era ruptă de materialism, nu avea nicio importanță dacă aveai ceva mai mulți sau mai puțini bani, în general aveai o locuință și o Dacie. Și-aveam uniformă la școală, asta egaliza. Partea asta a dispărut complet. Nu vreau să-i judec, sigur că vor și ei să aibă ce au alții, ca în Germania, de exemplu. Dar eu vin acolo ca musafir și caut ce am lăsat. Și nu mai găsesc.

Este un capitalism de junglă. Nu e ca-n Germania.

Nu e încă rafinat. Și era o viață, o intelectualitate, o atmosferă! Se citea, se mergea la concert, se mergea la operă. Toată lumea era la operă dacă era ceva. Asta s-a dus. Eu nu am nimic împotrivă, le doresc din tot sufletul să le meargă bine, dar viața spirituală, sufletească pe care am lăsat-o, nu o mai găsesc. Parcă am luat noi ce a fost bun și am plecat.

Marc a fost la Timișoara?

Marc a fost la Timișoara de cel puțin trei, patru ori.

Te înțelege când îi vorbești de trecut?

Mă aude, dar nu mă înțelege. Mă ascultă, mă aude, dar nu pot să zic chiar că înțelege. M-a întrebat odată, dar e drept că era încă mic, dacă pe vremea noastră exista vană. I-am zis: „Nu, am făcut baie în butoi.” (***Râde)*** Nu știu dacă mă înțelege când îi povestesc, dar și el este puțin altfel. S-a infiltrat ceva din spiritul timișorean, prin bunici, prin limba pe care a auzit-o acasă. Am vorbit tot timpul românește, el înțelege și vorbește cu accent nemțesc, e amuzant când îl auzi. A trecut ceva mai departe la el și mă bucur de asta.

Interviu cu **Dorith Weinrauch** realizat de **Getta Neumann**, martie 2012, Esery, Franța

Eva și Ioan Bleier

Jancsi: ... *noi le-am sărbătorit pe toate, Paștele catolic, Paștele ortodox, Pesah... Așa că am fost la Arad la Paștele catolic...*
Eva: ... *pe urmă au venit copiii la noi și am mers de Paștele ortodox la o prietenă.*

Ne întâlnim în hol, apoi ne retragem în camera de hotel. Niciunul din noi nu mai locuiește la Timișoara. Ne amintim de Școala Medie nr. 5 la care am mers amândouă, Eva și cu mine, de săptămânile pe care eu le-am petrecut la familia Bleier acasă. Povestim despre petrecerile la unul și la altul acasă, prin anii '70, când cireșii erau în floare și dragostea plutea în aer. Eva și Jancsi s-au întâlnit pe atunci și s-au luat. Au trecut zeci de ani, dar când se privesc, ochii le sclipesc ca în prima tinerețe, iar zâmbetul complice destăinuie secretul familiei lor fericite.

Eva: M-am născut Eva Gal, la Timișoara, în 1948.

Mama, Hedwiga Goldzieher, s-a născut la Arad în 1911, a trăit 95 de ani. Mama era dintr-o familie deosebită, cu multe personaje interesante în arborele genealogic. Avem un *Familienbuch*[246], un document foarte frumos, scris în germană cu litere gotice de un stră-străbunic Hirschl din Făget, care era cârciumar și negustor. Erau mulți medici în familie, eu am continuat tradiția. În Belgia s-a editat o carte cu toți membrii familiei, sute de persoane, începând de acum două sute de ani până la copiii mei. Era o familie ca în „Dallas”[247]! (*râde*) Cel mai celebru era Ignác Goldzieher[248], istoric. Bunicul meu din partea mamei, Albert Goldzieher, a fost avocat. În timp ce el lucra la Curtea Marțială, pe front, în Primul Război Mondial, soția lui a murit. Mama mea a rămas astfel orfană la patru ani.

Era foarte talentată la gimnastică ritmică și profesoara ei de dans a vrut să o ia la Paris, dar părinții (tatăl ei s-a recăsătorit) nu au vrut să o lase, că au zis că e fată și trebuie să stea acasă, la cratiță, să se mărite… Cu regretul că nu și-a realizat talentul, a trăit toată viața.

Tata, Gyuri Gal, nume maghiarizat de la Gerstl, s-a născut la Făget în 1908, ca al treilea copil, mult doritul băiat. Mama lui a murit la naștere, deci, ambii mei părinți au fost orfani de mamă. Tata a fost crescut de mama vitregă, care a mai avut un băiat, Pista Gal. Pista a devenit comunist în ilegalitate, apoi a lucrat la Consiliul de Miniștri pe vremea lui Maurer și a circulat mult în străinătate. Când a fost delegat la ONU la Geneva împreună cu toată familia, a născocit cineva că el n-ar mai fi vrut să se întoarcă. A fost rechemat definitiv… și s-a întors. (*Râdem*). Soția lui Pista a fost Magda Nyiri, ilegalistă, deportată la Târgu Jiu, la Mislea, apoi

[246] Livret de familie.
[247] Serial TV american
[248] Ignác Goldzieher sau Ignaz Goldziher, 1850-1921, istoric, este considerat fondatorul studiilor islamice moderne în Europa.

în Transnistria, împreună cu Medi Csalos şi Ilus Hammer[249]. Fratele ei, Gyuri Nyiri, a studiat medicină la Paris, era mare comunist, iar sub ocupația nazistă a fost salvat de o franțuzoaică cu care s-a căsătorit.

Familia lui tata s-a mutat din Făget, pentru că evreii nu aveau voie să locuiască în mediul rural. Un frate s-a mutat la Lugoj, altul la Arad, tata a ajuns la Timișoara. După ce a absolvit Liceul Piarist, la 18 ani, a fost angajat la *Industria Lânii,* cea mai importantă întreprindere din Timișoara pe vremea aceea și de acolo a ieșit la pensie, contabil-șef.

Mama a frecventat Liceul catolic la Arad, dar avea ore de religie cu rabinul. Pe rabinul Drechsler Matyi[250] îl cunoștea foarte bine, el a și cununat-o cu primul ei soț, Feri Elias, inginer energetic șef la *Industria Lânii*. După 3 ani el s-a îmbolnăvit de tuberculoză, a murit… La 25 de ani, mama a rămas văduvă. A lucrat intr-un salon de modă Jahn care era în palatul Dornhelm, lângă Lloyd. Mergea toată vara la ILSA la ștrand, făcea canotaj, juca tenis.

A început războiul. A trebuit să predea rachetele de tenis, schiurile, rucsacele, aparatul radio, pentru că evreii nu aveau voie să posede astfel de lucruri. L-a cunoscut pe tata, în ’41 s-au căsătorit. Au stat într-o garsonieră lângă depoul de tramvaie unde stătea Müller néni, bine-cunoscuta croitoreasă pentru copii. Tata mergea seara să asculte știrile la un prieten bun creștin, care stătea aproape. În subsolul casei era un apartament pentru portar, un pantofar, iar nevasta lui avea cheie la garsoniera părinților mei. Într-o seară, tata a venit acasă și l-a surprins pe portar și nevasta lui cărând lucruri din garsoniera lor. Au lăsat doar rufele murdare într-o ladă. Tata i-a întrebat de ce fac asta. Au spus că evreii și-așa vor fi duși în Transnistria și de ce să ia alții lucrurile, de ce să nu le ia ei? Părinții mei au rămas cu ce au avut pe ei și nu au recuperat niciodată bijuteriile mamei moștenite de la mama ei. Pantofarul umbla cu hainele lui tata pe stradă. Li s-a făcut proces în 1948 și a scris și în ziar despre asta.

Părinții tăi s-au simțit în pericol de moarte?

Nu cred, deşi nu puteau fi siguri că nu vor fi deportați din Timișoara. Tata a fost mobilizat pe loc, a fost declarat de neînlocuit în întreprindere și nu a fost în tabără de muncă. Toți evreii erau cu geamantanul la uşă, cu acte şi valori și cele necesare pentru cazul deportării.

Ai simţit în copilăria ta că părinții au trecut prin vremuri grele ?

Mama a suferit foarte mult și a rămas cu nervii zdruncinaţi. Avuse o copilărie agitată, apoi o viață destul de grea... Foarte mult m-a iubit, dar era severă şi ambiţioasă, voia să realizeze prin mine tot ce n-a reuşit ea. Era deşteaptă, citită, admirată de prietene şi cunoştinţe până la vârsta de 95 de ani. Era mult mai ambiţioasă decât mine, aşa că mi s-a părut că mă împinge tot timpul din spate.

Ți-a fost greu din cauza asta?

N-a fost uşor, pentru că tot timpul am avut impresia că nu sunt la înălţimea aşteptărilor ei. Motiv pentru care am jurat că niciodată n-o să fac asta cu copiii mei. (*Şi?*) Să zicem că am reușit! (*Râde*) Niciodată nu am făcut caz pentru o notă mică. Dar un copil trebuie totuși îndrumat.

Jancsi: Mă numesc Jancsi Bleier, m-am născut în 1944 şi … sunt soţul lui Eva de 42 de ani! (*Râsete*) Pe linie paternă mă trag din două familii cu istorii diferite.

Numele de Bleier provine de la un strămoş care a locuit la Gyula, în Ungaria. Era tâmplar și figurează printre cei care au reprezentat legiunea maghiară din armata lui Garibaldi. I-am găsit numele într-o carte despre *Risorgimento*[251] din Italia – prima înregistrare scrisă despre

[249] Vezi interviul cu Annie Hammer.
[250] Vezi interviul cu Tiberiu Mozes.
[251] *Risorgimento* din secolul al XIX-lea a fost procesul social, politic și administrativ care a avut ca rezultat final unificarea statelor din peninsula italiană într-un singur stat, Italia.

familia Bleier de care știu. Acest Bleier a avut patru băieţi, trei „reuşiţi” şi unul „nereuşit”. Cei trei „reuşiţi” au fost avocaţi, cel „nereuşit” a ajuns un fotograf care şi-a schimbat numele în Székely Aladár și a devenit celebru prin fotografiile portret ale unor mari personalități maghiare, ca Béla Bartók și Ady Endre. La Gyula e o statuie și o stradă care îi poartă numele. Székely Aladár, singurul Bleier fără studii, a ajuns unul din primii fotografi artişti care a făcut furori în Ungaria. Bunicul meu a fost unul din cei trei avocaţi.

Bunica se trage din familia Brück. Cum intri în cimitirul evreiesc, pe dreapta se află cripta familială. Cel mai vechi strămoş este Salamon Brück care prin 1905-1907 a fost preşedintele Comunităţii evreilor din Timişoara. Cam în aceeași perioadă s-a construit Casa Brück din Piaţa Unirii, unde era *Weiss patika*[252] și o plăcuţă pe zid îl menționează ca pe unul din antreprenorii în timpul căruia s-a ridicat clădirea respectivă. Se pare că clădirea a aparţinut Comunităţii la început, iar șeful Comunităţii locuia acolo cu chirie. Povestea o ţin minte aşa, vag, de la bunica mea care tot timpul povestea: „Când locuiam în Casa Brück…” Acest domn Brück era o personalitate interesantă şi cu foarte multă trecere. În fiecare an închiria o casă la Buziaş unde se muta toată familia în timpul verii. Un alt *story* de familie e că Franz Iosef, când a vizitat Timişoara înainte de Primul Război Mondial, a petrecut o noapte la Buziaş. Se pare că o parte din mobilierul nostru a fost mutat în casa în care a stat împăratul şi se povestea că pe unul din fotoliile pe care le-am moştenit, mobilă neagră cu intarsii într-o stare deplorabilă, ar fi șezut Franz Iosef la Buziaş.

În sinagoga din Cetate este o placă de marmură din 1868 care indică faptul că Franz Josef a fost prezent la inaugurare.

Bunicul meu, avocatul, care era cu optsprezece ani mai în vârstă decât bunica, s-a îmbogăţit și a investit toţi banii pe care i-a avut în pământ, că a zis că asta e investiţia cea mai bună, şi a arendat pământul. Pe la 38 de ani, a hotărât că termină cu avocatura și s-a apucat de pasiunea vieţii lui – arheologia. A participat la săpături în Egipt şi la noi în casă mai erau tot felul de piese originale aduse de el. Tragedia lui a fost că atunci când s-a întors din Egipt, a constatat că arendaşii l-au dus la sapă de lemn şi nu mai era deloc bogat. A murit la 42 de ani, prin 1916. Bunica a rămas singură cu doi copii, de 8 şi 9 ani, şi de aici ni se trage şi nouă, ca şi lui Eva, lipsa unei educaţii religioase.

Se păstrau obiceiurile evreiești la voi acasă?

Eva: Mama și tata, fiind amândoi orfani de mamă, nu au fost crescuţi după tradiția iudaică, iar eu nici atât, dar ne simțeam desigur evrei. Asta îmi aduce aminte de ce s-a întâmplat cu aripa familiei care s-a convertit. Un străbunic a fost inginer la Căile Ferate, la prima cale ferată Cenad-Arad. I s-a comunicat că îl dau afară dacă nu trece la catolicism. A zis că el nu poate, pentru că are o mamă bătrână şi trebuie să spună *Kadiş*, dar copiii, dacă vor, pot să se convertească. În afară de o fetiță, cea care a devenit mama mamei mele, toţi copiii s-au mutat în Ungaria și au devenit catolici. Cu toate astea, unul dintre ei a fost împuşcat de hortyişti. Povestea cu dat pantalonii jos şi împuşcat.[253] Deşi era creştin.

Bunica mamei nu se ducea la sinagogă, a zis că dacă fiica ei a murit și a rămas copilul orfan de mamă, înseamnă că nu există Dumnezeu. Totuși, cartea ei de rugăciuni pe care o am acasă se deschide singură la rugăciunea pentru copii.

Jancsi: Iar bunica mea a declarat că dacă Dumnezeu i-a luat soţul şi traiul decent şi a rămas singură, atunci ea nu mai are ce să caute relaţia directă cu Cel de Sus. (*Râde*) Totuși, tradiţiile se cam păstrau în casă, în copilărie, ţin foarte bine minte, puneam sfeşnicele de argint de Șabat. Oricât de sărac era un evreu, tot avea două sfeşnice.

---

[252] Vezi *Istoria unei farmacii timișorene* în acest volum.

[253] În anii 1944-45, în repetate rânduri au avut loc pe malul Dunării la Budapesta execuții în masă ale evreilor, care erau împușcați și aruncați în Dunăre. Bărbaților li se cerea să se dezbrace pentru a se vedea dacă sunt circumciși.

Eva: Bucătăria evreiască eu la voi am mâncat-o, de sărbători. Când eram mică, tata a încercat să țină *Șabat*. Ţin minte că punea pălăria seara, aveam *barches*[254], tăia pâinea, zicea binecuvântarea. Mai târziu s-au pierdut obiceiurile. Dar de sărbătorile de toamnă ne adunam toţi în faţa Sinagogii din Fabric unde era tatăl tău, Matyi bácsi era la Sinagoga din Cetate.

Unchiul arhitect Gyuri Bleier, geniul familiei

Jancsi: Așa cum spuneam, bunicul meu, avocat-arheolog a sărăcit cu siguranță, dar n-a sărăcit în măsura în care a crezut el, pentru că, de exemplu, la Zorlenţ, o localitate între Lugoj şi Reşiţa, am aflat asta când lucram acolo ca tânăr inginer electro, era un deal care se numea Blaieroane. Pământul acela, mi s-a spus, aparţinuse familiei Bleier.

Au mai rămas niște resurse pentru a finanța studiul unchiului meu, fratele lui tata, Gyuri Bleier. Între cele două războaie era foarte greu pentru un evreu să facă facultate în România. Gyuri, „geniul" familiei, s-a dus să facă arhitectura la Stuttgart, în Germania, unde nu i-a ajuns că era evreu, a devenit și comunist, motiv pentru care a fost dat afară din Germania. Atunci s-a dus în Elveţia unde a terminat la Zürich arhitectura și a devenit membru al Partidului Comunist Elveţian. Avea calităţi absolut deosebite, cânta la pian, compunea, desena extraordinar de frumos, picta. Am un album de timbre, ilustrat de el la 14 ani. Deşi i s-a propus să rămână la Zürich ca asistent la facultate, el s-a simţit obligat să se întoarcă înapoi să-şi ajute familia, care îi finanțase studiul. Bunica a vândut toate pământurile care i-au mai rămas. Se povestea cât de mult a pierdut prin împroprietărirea regelui Ferdinand I din 1924, când veteranii de război au primit pământ, ceea ce înseamnă că era din categoria celor de la care se putea lua.

Unchiul meu s-a întors înapoi ca să ajute familia şi sigur că tot comunist s-a întors, iar întoarcerea lui a avut un efect „pozitiv" asupra familiei, în sensul că familia a mai avut încă o persoană de întreţinut! El ca architect nu putea să lucreze decât pentru evrei, iar evreii în timpul războiului nu construiau nimic. Aşa că aveam un unchi arhitect grozav la Timişoara, dar care trăia din venitul de comis voiajor al tatălui meu. Pentru mine a fost nemaipomenit să-l cunosc. Era de o cultură fantastică. În perioada când îşi făcea studiile în Germania şi în Elveţia, neavând bani, nu venea acasă în vacanţă. Peste vară se angaja ca ghid turistic. Cunoştea fiecare biserică, fiecare pod, a călătorit prin toată Europa şi ştia să povestească frumos. Când s-a întors în România, a finanţat Partidul Comunist, n-a fost chiar membru de partid, dar a cotizat. L-am întrebat din ce cotiza, dacă nu câştiga bani? Cotiza din banii pe care îi dădea taică-meu, banii câștigați de tata îi mai dădea şi partidului. Se povestea asta în familie întotdeauna cu zâmbetul pe buze. Nimeni nu reproşa ceva.

În 1945 s-a înscris în Partidul Comunist şi a fost mutat la Bucureşti să lucreze în grupul condus de Chivu Stoica, care a elaborat primul plan anual al României socialiste. Apoi a fost profesor universitar, nu ştiu dacă era profesor sau conferenţiar, sigur era cadru didactic la Institutul de arhitectură la Bucureşti. A fost destul de bine până în '54 sau '56, când s-a constatat că ce predă el, istoria arhitecturii, nu lăuda suficient de mult poporul frate rus, deşi lui îi plăcea arhitectura rusească. L-au dat afară din facultate și ca să-l înfunde și mai bine, i s-a reproşat că a fost membru al partidelor comuniste din Germania şi Elveţia, care pe vremea aia deveniseră partide așa-zise deviaţioniste. În consecință, a fost dat afară din Partidul Comunist Român și așa, brusc, de la facultate a ajuns la fabrica de chibrituri din Chiţcani. N-a stat mult acolo, a reuşit să se angajeze la Institutul Naţional care se ocupa de patrimoniul cultural şi istoric şi a scris monografii despre Biserica Neagră, Ada Kaleh, Alba Iulia. Aceste monografii le am. A publicat și în „Korunk"[255].

[254] Doi colaci de pâine albă cu care se face binecuvântarea de vineri seară.
[255] Revistă culturală lunară clujeană.

Nu mult, dar a construit totuşi la Timişoara din ’45 până în ’48. Sunt trei case mari proiectate de el: *Casa cu trei fete*,[256] o casă de pe strada Ofcea, lângă Parcul Poporului, care are nişte bârne exterioare, stil *Fachwerkhaus*, şi a treia casă este chiar vizavi de ILSA, de la Neptun dacă mergi în sus spre Piaţa de Fân, pe partea Neptunului, o casă cu geamuri rotunde, de parcă ar fi hublouri de vapor.

Józsa si Elek Bleier, Edit și Ernö Neumann

Jancsi: Bun, deci, părinţii mei au rămas aici, la Timișoara, bunica a locuit cu noi şi ne-a crescut. Cele mai frumoase seri erau când venea şi unchiul meu la noi. Atunci se cânta, că şi tata şi bunica aveau voce frumoasă şi soră-mea Juli, săraca. Unchiul meu cânta la pian şi improviza, aveam o pianină şi el era tot timpul la pianină sau punea discuri pe patefon. Tata a încercat să facă o carieră de cântăreţ, avea o voce de tenor foarte frumoasă, dar în timpul războiului evreii nu puteau să dea decât concerte organizate de evrei. A dat concerte împreună cu Kato Willkovits, mătuşa lui Peter Willkovits[257]. Am nişte afişe acasă. Tata era destul de emotiv, de câte ori avea un concert, nu îi era bine. Când s-a înfiinţat Opera din Timişoara în 1948, a fost la un concurs şi nu a fost acceptat decât pentru cor. Tata a considerat că asta e sub demnitatea lui şi a fost contabil până la pensionare. Avea multe pasiuni, mai ales geografie şi istorie. Acasă aveam o bibliotecă foarte frumoasă şi foarte multe cărţi de călătorii pe care tata le citise pe toate. A urmărit totul pe hartă şi deşi nu apucase să călătorească prea mult, ştia extraordinar de multă geografie. Cealaltă pasiune a vieţii lui era tenisul de câmp. Eu am jucat mult mai bine ca el tenis, aşa, ca să mă laud, dar persoana cunoscută era el. Toți mă cunoșteau ca pe fiul lui tata, până a murit el, la 64 de ani.

Mama mea, Józsa néni, cum o chemai tu, provine dintr-o familie de învăţători din jurul Lugojului. Erau trei fete și un băiat, băiatul a murit de tânăr, după el am primit numele de Iancsi. Tatăl ei, Armin Bodor, avea concepţii ciudate pentru un învăţător: fetele nu trebuie să facă şcoală, ci să facă şapte sau opt clase, câte se făceau pe vremea aceea, şi să înveţe o meserie. Asta a fost pentru mama toată viața un mare handicap, pentru că ea era o femeie foarte deşteaptă. Avea o inteligenţă nativă grozavă, ştia foarte bine să se descurce în viaţă şi să fie foarte hotărâtă. La noi în casă, taică-meu a fost prietenul meu, ceea ce am încercat și eu să fac cu fiul meu: să fiu tată bun, dar să fiu şi prieten cu fiul meu. Asta este o treabă deosebită. A fi prieten înseamnă că te duci cu fiul tău pe munte, te duci cu fiul tău să înoţi, te duci cu el să joci tenis, să bei o bere cu el, deci, nu numai să îi spui: „Învaţă şi-ţi dau bani.” Asta a fost totdeauna dificil pentru mama să accepte, adică relația mea specială cu tata. Când discutam cu tata - ăsta era un mic snobism al ei - îşi dădea și ea cu părerea în domenii în care nu avea competenţe. În schimb avea şi ea un talent artistic deosebit – a confecţionat păpuşi la Teatrul de păpuşi.

Până azi mai am trei păpuşi făcute de ea, Danny s-a jucat cu ele când era mic, și sper să mai fie de folos.

Păpuşelele alea chiar au fost grozave. Recent a fost un mare eveniment aici, în Timişoara, a venit o trupă de balet pe gheaţă *Parisul pe gheaţă*. Mi-am amintit că acum vreo 40 de ani a fost tot un spectacol *Parisul pe gheață* în fostul manej imperial, pe atunci sală de sport, actualmente sala nr. 2 a Teatrului. Au avut nevoie de nişte păpuşi în mărime naturală pentru reprezentația respectivă și mama le-a făcut! Drept recompensă, a primit două bilete gratuite și am mers noi, Juli și cu mine, la spectacol.

---

[256] Vilă în centrul rezidențial, pe colţul bulevardului Loga cu str. Michelangelo, aproape de Parcul Rozelor, pe frontispiciul căreia este o sculptură cu trei personaje feminine, de unde denumirea „Casa cu trei fete”.
[257] Vezi interviul cu Peter Willkovits.

Mamele noastre au fost foarte bune prietene. Józsa néni a fost cea care s-a ocupat de mine când m-am născut, pentru că mama a făcut febră mare.

Asta nu ştiam. Îmi aduc aminte că eram vecini. M-am născut pe strada Asăneşti, nu mai ştiu, 3 sau 5. Şi tu ai locuit acolo. (*La unsprezece.*) Ştiu că ai tăi jucau remi cu părinţii mei. Ai mei nu erau religioşi, dar ştiu că erau foarte buni prieteni. Iar din copilăria noastră a rămas anecdota povestită şi repovestită, despre cum am fost eu cu Juli, soră-mea, săraca, la voi şi am spart un bibelou (*Un căţel de porţelan*), dar nu am zis nimic, am declarat doar: „*Juli, most hazamegyünk* - Juli, noi acum plecăm acasă." Mama ta n-a priceput întâi de ce trebuie noi să plecăm repede, iar apoi tot povestea și râdea cum am plecat noi repede de acolo!

Asta face parte și din legendele familiei mele.

Când tatăl tău a avut accidentul acela teribil, ai stat la noi câteva săptămâni, pentru că mama ta era cu tatăl tău prin spitale.

Am dormit în cămăruţa aia de lângă bucătărie. Pentru prima dată în viaţă, nimeni nu m-a controlat şi citeam până la ora trei, patru noaptea, a doua zi dormeam până la unu. M-am simţit minunat la voi. Casa era tixită de cărți și discuri, peste tot depistam obiecte prețioase, cărți, manuscrise, sculpturi egiptene, tablouri, mărturii ale unor expediții arheologice sau ale unor călătorii pe meleaguri exotice. Era și un laissez-faire pe care nu-l cunoscusem până atunci, o libertate de care noi, Juli și cu mine, ne foloseam cu modestie. Ea era pentru mine ca o soră mai mare. O admiram, era atât de ageră la minte și atât de talentată. Iubeam râsul ei cristalin. Eu eram cea mică, Taki, de la „taknyos"(mucoasa), așa m-a poreclit Juli, iar eu mă complăceam în acest rol.

Nu pot să uit mirosul de cafea proaspăt râșnită care pătrundea din bucătărie în cămăruța mea.

Cămăruţa aia a fost şi a mea, ca student şi tânăr inginer, că era cu intrare separată și n-aveam treabă cu nimeni când veneam acasă.

Când mă gândesc la tatăl tău, ştii, eu nu îmi aduc aminte de el ca rabin, ci ca om, ca de un prieten. Când mă duceam la dânsul, îi spuneam Ernö bácsi, eu nu îi spuneam „domnul rabin", iar mamei tale îi spuneam Edit néni. Asta era relaţia. Sigur că atunci când am avut nevoie de el la înmormântări, din păcate am avut destule în familie, Ernö bácsi devenea rabin. Sigur că da. Făcea slujbele cum ştia dânsul mai bine şi întotdeauna punea ceva special, cum să spun, se vedea că participă ca un membru al familiei.

Eva: Și eu îmi aduc aminte foarte bine de el, încă de la serbările de la şcoală, unde te puneau să reciţi. Eu îl ţin minte, cum era şi înainte de accident, când era frumos şi zvelt. De câte ori ne duceam la Comunitate împreună pentru probleme, stăteam de vorbă, ne sfătuia, ne dădăcea, ne...

Se bucura să fie cu voi…

La Turnu Severin nu se prea cunoștea noțiunea de evreu

Jancsi: În 1972 Eva s-a mutat ca medic la Turnu Severin. Noi n-aveam locuinţă în Timişoara, îţi spun cinstit, asta era chestiunea de bază. Stăteam cu socrii în două camere, eram patru persoane, plus fetița noastră, Andrea. Aici, la Timişoara n-aveam şanse să găsim nici post pentru Eva, nici locuință. N-a fost niciun post la repartiţie pentru medici în județul Timiș. Atunci am găsit post la Hidrocentrală la Turnu-Severin.

Ai crescut cu Hidrocentrala.

Oarecum, căci hidrocentrala a fost inaugurată pe 16 mai 1972 şi eu am venit pe 15 ianuarie 1973, deci în mai puţin de un an. Am fost şef de secţie, pe urmă, după Revoluţie, am ajuns director tehnic. Prima treabă interesantă a fost că la Turnu Severin nu prea se cunoştea noţiunea de evreu, că erau aşa de puţini. Nu cunoşteam pe niciunul. Odată m-a rugat un

prieten de-al meu neevreu să merg la înmormântarea unui prieten de-al lui evreu, că nu aveau *minian*. Lumea nu prea ştia că sunt evreu, ceea ce ştiau era că sunt bănăţean. La Porţile de Fier era un război între moldoveni şi olteni. Moldovenii veniseră acolo în calitate de specialişti de pe Bistriţa, de la centrala de la Bicaz, iar oltenii erau cu partidul. Mi s-a părut ciudat că eu m-am dus acolo ca inginer electric-energetician şi după două săptămâni mi s-a propus să fiu şeful secţiei electrice. Deci, aşa, să fii promovat şef de secţie de la un simplu inginer nu era ceva normal. Mai ales că ulterior am văzut că promovările nu se făceau aşa uşor. Numai că se certau moldovenii şi oltenii pe cine să pună în postul de şef. Neavând pe cine să pună şi decât să piardă postul, au hotărât că eu sunt destul de bun cu experienţa mea de la IRE[258] de patru ani și jumătate. Trebuie să recunosc că am fost uşor speriat, dar creşterea de salariu era de 650 de lei, asta era o sumă serioasă. De la 2200 am trecut la 2850. O treaptă era o sută de lei la fiecare doi sau trei ani. Deci am câştigat 18 ani! Și am primit locuință. Făceam meseria care-mi plăcea, în plus s-a înființat şi o facultate de subingineri unde am predat, mai câştigam şi un ban în plus, împrejurimile erau splendide, sunt splendide, că n-au dispărut, la 20 de km de oraş este şi munte, şi lac şi tot ce vrei. Am reuşit să ne luăm maşină în 1977, deci la patru ani după ce am ajuns în Severin, şi dacă aveai maşină, chiar cu restricţiile alea nenorocite din anii 80 cu 30 de litri sau 20 de litri, cât aveai pe lună, puteai să te duci la 20 de km încoace, încolo. Şi-aveam cort, făceam picnic.

Eva: Am avut şi avantajul că fiind evrei, am putut să călătorim în străinătate, spre deosebire de alţii.

Jancsi: Asta a fost chiar un avantaj. Anti, un prieten de-al meu din Germania m-a invitat să-l vizitez. Era în ’82. Mi-a trimis două sute de mărci, ne-a transmis invitaţiile. Dar nu ne dădeau drumul să plecăm, nu ne dădeau paşaport. Nu spuneau că nu-mi dau, că asta mă deranja cel mai tare. Ziceau: „Veniţi peste o săptămână”, „Veniţi peste două săptămâni.” Între timp am aflat că făceau „săpături”, inclusiv la portăreasa din Timişoara.

Eva: Voiau informații despre noi.

Jancsi: Aici avem o discuţie contradictorie cu Eva, nu ştiu dacă eu am fost sau ea a fost...

Eva: Eu am fost. Am fost să întreb de paşapoarte şi mi s-a recomandat să merg în audienţă la șeful Inspectoratului de Miliție. Le-am spus că noi vrem să plecăm, numai noi doi, că avem doi copii, îi lăsăm aici şi nu e nicio problemă, că noi ne întoarcem. Dacă am vrea să emigrăm, am emigra, noi suntem evrei şi am putea să plecăm. Nu vrem să plecăm. Am primit paşaportul, iar în ’86, ne-am dus la Paris, invitați de Papier Marci, prieten din copilărie cu tata. Tatăl lui a fost cantor în Sinagoga din Fabric între cele două războaie.

Jancsi: În ’86 am avut altă problemă: securistul de la întreprindere spunea că directorul nu îmi dă aprobarea, iar directorul spunea că securistul de la întreprindere nu îmi dă aprobarea. Când a plecat directorul în concediu, a semnat directorul adjunct și în cele din urmă, am plecat. Sigur că în condiţiile alea, cu dormit în maşină, nu m-aş mai duce, dar atunci nu aveam o altă posibilitate.

V-ați gândit să emigrați?

Eva: Da, dar mama era deja bătrână, nu puteam să o lăsăm singură.

Jancsi: Singura manifestare de antisemitism pe care am sesizat-o a fost prin anii 2000, când ajunsesem cunoscut nu numai în întreprinderea noastră, ci şi în forurile tutelare. Unora le-a fost frică că vreau să ajung director. Atunci mi-a parvenit chestia asta: „Ce, vreţi un jidan să vă fie director?” A fost prima dată când am auzit că se pomeneşte cuvântul ăsta. Paradoxul este că nici prin gând nu mi-ar fi trecut că aş putea să devin director. A fi director este mult prea complicat în lumea asta a noastră, pentru că ai tot felul de implicaţii cu partidul care e la guvern. Ca director tehnic, te ocupi de tehnic. Asta a fost singura dată în viaţa mea când s-a

[258] Întreprinderea de Rețele Electrice

spus aşa ceva în legătură cu mine. Nu de faţă cu mine, dar au fost destul de mulţi prieteni care au fost de faţă și apoi mi-au povestit: „Ăla zice că ţi-e prieten şi uite ce-a spus.”

Cum a devenit Jancsi „antisemit”

Ce înseamnă să fii evreu?

Jancsi: Din punctul meu de vedere este simplu. Pentru mine a fi evreu înseamnă să respecţi o tradiţie. Mă interesează extraordinar de mult tradiţia evreiască, dar, poate nu e frumos să spun, eu sunt ateu. Nu cred. Nu cred, dar rămân câteva treburi care sunt foarte greu de explicat. Să-ți enumăr câteva. Latinitatea poporului român este, de exemplu, o chestie absolut ciudată. Cum s-a păstrat latinitatea aici, într-o oază din asta slavă? Sau: crearea Ungariei. Au trecut atâtea popoare migratoare mult mai puternice decât triburile alea maghiare, şi uite, au făcut un regat care a subjugat secole de-a rândul popoare din Europa. Altceva: evreii nu au avut o ţară. Cum au reuşit să supravieţuiască timp de două mii de ani, cu toate că au fost persecutați și expulzaţi? Este şi asta o minune. După mine, cunoaşterea tradiţiilor este esențială pentru a supravieţui ca popor. Îmi pare rău că nu cunosc suficient de bine aceste tradiții, și acum, ca pensionar, cum spune Eva, învăţ bucătărie evreiască! Nu gătesc, ci citesc despre ea și despre altele.

Eva: A apărut o carte de bucătărie evreiască „Ca la mama acasă”, am primit-o cadou de ziua mea. Sunt descrise şi obiceiurile, ce se face de Șabat, cum se spune Kiduș și treburi din astea.

Jancsi: Acum recuperez. Cu asta mă ocup. Intru pe internet, în special ungurii au multe informații despre evrei. Comunitatea evreiască este puternică acolo, dar și antisemitismul este mult mai puternic, din păcate.

Vezi o corelaţie între cele două?

Eu zic că da, trebuie să existe o corelaţie.

Cu cât mai mulţi evrei, cu atât mai mult antisemitism?

Sigur. Eu nu pot să spun că nu-mi plac ungurii, dar nici foarte tare nu-mi plac. Eu nu pot să uit istoria aia cu *nyilas*[259], fasciștii unguri. Unul din fraţii bunicului meu a avut un băiat care a lucrat cu Wallenberg[260] la distribuția pașapoartelor, *Schutzpass*-urile. L-au împuşcat pe malul Dunării, *nyilas*-ii ăştia, tot aşa, cu dat jos pantalonii, ca pe fratele bunicii lui Eva. Ăsta e motivul pentru care mie nu mi s-a făcut *bris*[261], ştii? Era imediat după război şi asta s-a întâmplat cu vărul lui tata.

Ungurii totdeauna au suferit, pentru că realizările lor sunt optzeci la sută reprezentate de evrei. Ei se tot laudă cu circa o sută de premianți Nobel. Românii nu se pot lăuda decât cu vreo doi și nici ăia n-au prea trăit în România. La unguri sunt, totuși, aproape o sută, numai că nouăzeci la sută sunt evrei, ştii? Aproape toţi ziariștii, comicii lor celebri sunt evrei, comentatorii de la televizor, ş.a.m.d., până în ziua de astăzi. De asta suferă.

Ai o explicaţie pentru această superioritate intelectuală?

Eu cred că se datorează educaţiei, în primul rând. Mai există ceva care a ajutat mult, cu toate că era și în defavoarea evreilor: ghetoul. Pe de o parte, prin izolarea în ghetou, evreii și-au păstrat obiceiul de a citi, scrie și studia. Nu exista evreu analfabet. Pe de altă parte, ghetoizarea ducea la degradarea speciei umane, în cazul acesta, a evreului. De aia apăreau evreii ăia urâţi cu nasul mare, ca şi habsburgii, la care le ploua în gură. Habsburgii se tot

[259] Partidul Crucilor cu Săgeți (în maghiară *Nyilaskeresztes* sau *Nyilas-Keresztes Párt*) a fost un partid politic maghiar nazist și antisemit. Liderul formațiunii a fost Ferenc Szálasi.

[260] Raoul Wallenberg, (1912 - data morții necunoscută), diplomat suedez la Budapesta care a salvat viața a mii de evrei unguri, acordându-le *Schutzpass*, pașapoarte de protecție.

[261] *Bris* (idiș), *Brit Mila*, ritualul de circumcizie

căsătoriseră între ei, aşa că li s-a degenerat bărbia... Tot aşa şi evreii, se tot căsătoreau între ei... Acum în Israel, evreii s-au adunat din toată lumea şi prin amestecul de rase, tinerii israelieni sunt nemaipomenit de frumoşi. Iar explozia de creativitate este consecința directă a ieșirii din ghetou și a emancipării care a început în secolul al XVIII-lea.

Ei bine, la armată am devenit antisemit! (*Râsete*) Am făcut armata la Bacău, din '67 vara până în ianuarie '68, la tancuri. În aceaşi companie eram studenţi de la Timişoara şi de la Iaşi. Ne-a împărțit în grupe, ne-a pus după înălțime. Cum s-a întâmplat treaba asta, nu știu, dar deşi eram o sută de oameni acolo, cinci din șapte în grupa mea am fost evrei. Când au întrebat: „Ce eşti?", am spus: „Evreu." „Tu ce eşti?" „Evreu." „Și tu?" „Evreu." Nu mergea aşa, atâția evrei într-o grupă... Ne-au împrăştiat. Vorbeau idiş, asta nu mă deranja deloc, era ceva foarte frumos, mie îmi pare rău că nu ştiu idiş, dar aveau nişte apucături absolut ciudate. Erau complet inculţi. A fost o surpriză! Erau complet inculţi. Unitatea avea o bibliotecă foarte bună, puteai să-ţi iei cărţi şi timp aveai berechet acolo. Şi eu tot luam cărţi... Băieţii erau deştepţi și curioși. Văzând ce citesc, mă întrebau: „Cine e scriitorul ăsta?" Eu eram de-a dreptul uimit că ei nu aveau habar. Bun, până aici, totul a fost în regulă. Tocmai atunci apăruse cartea lui Irving Stone, „*Agonie şi extaz*". Unul din băieţii ăştia, Moise Ştrul îl chema, era din Dorohoi, se căsătorise cu o fată din Bacău, înainte de a ajunge la armată. Cred că trebuie să fi fost cumplit să ai nevasta în Bacău şi tu să stai în unitatea militară. Cel puţin şase săptămâni n-aveai voie să ieşi din cazarmă. El a sărit o dată, a sărit de două ori peste gard să se ducă la nevastă, asta am înţeles, apoi a fost prins. Până aici totul în regulă. Dar după aia, în loc să fie băgat la bulău, cum se spunea pe vremea aia, el pleca cu maşina comandantului de companie. Mai rău, se ducea seara cu maşina în oraş. Deci, a plătit familia din Bacău pentru el. Culmea a fost când am văzut că vine de la nevastă-sa cu „Agonie și extaz". I-am zis: „Mă, e nemaipomenită cartea asta, dă-mi-o şi mie s-o citesc." „Nu ţi-o dau, c-o şifonezi." Oooh! De aia zic că am devenit eu „antisemit", între ghilimele. (*Râde*) Mă, după ce că eu te învăţ ce să faci, ce să citeşti, tu nu-mi dai cartea aia, că poate o șifonez? Păi, tu ai luat cartea aia s-o ţii în bibliotecă? (*Râdem*)

Nepoții cunosc povestea familiei

Eva, tu ai avut de-a face cu antisemiți?

Eva: Nu, eu n-am simţit asta pe pielea mea niciodată. Niciodată. Nici eu, nici copiii. Avem mulți prieteni români, nici nu se discută pe tema asta. Copiii s-au căsătorit cu creştini şi n-au avut niciodată vreo problemă cu familiile lor. Cu cuscrii ne înţelegem foarte bine.

Vor cunoaște nepoții povestea familiei din partea evreiască ?

Toţi ştiu că au un părinte evreu. Circula pe internet un filmuleţ cu *Merry Christmas* si *Happy Hanukkah*, ceva drăguţ despre o familie mixtă, unde se cântau şi dansau cântece și dansuri evreieşti în jurul bradului de Crăciun. L-am trimis şi lui Robi, nepoțelul meu cel mai mare, la care el a spus: *Şi eu sunt aşa? Şi eu sunt evreu*? I-am zis: *Şi tu eşti, după mamă.* Iar fiul nostru Gary merge cu fetele lui la *Purim*, în fiecare an. El este și membru al comunităţii.

Relaţia voastră este admirabilă şi aveţi o familie frumoasă.

Jancsi: Da. Chiar sunt mândru de treaba asta, inclusiv de copii şi de nepoţi. Acum să-mi laud nevasta. Am o nevastă grozavă, pentru că, măi, să ai doi copii şi să ai un soţ plecat cu lunile de-acasă, nu e uşor să suporți. Adevărul e că profesional, m-am străduit să fiu un pic mai bun decât ceilalți, în sensul că voiam ca ei să aibă nevoie de mine, nu eu să am nevoie de ei. Şi trebuie să recunosc că n-am cerut niciodată nimănui nimic. Am fost promovat... M-am ocupat cu puneri în funcţiune, am fost trei luni la Tismana, am fost aproape trei ani, cu intermitenţe, la Porţile de Fier II. Când se strica ceva, mă sunau şi-mi spuneau: „Te duci

acolo.” Sigur că mi-a plăcut. Am lucrat şi cu nemţi, şi cu ruşi, chiar înainte de ’89, că mă descurcam cu limba engleză. Asta a fost un avantaj, ştii? M-au promovat, n-am cerut eu. Şi să bat în lemn, am avut succese. Dar Eva m-a ajutat mult, pentru că dacă ea s-ar fi plâns tot timpul, „Tu nu eşti acasă, stai acasă!”, n-ar fi mers.

Acum rămânem în Severin, aşa am hotărât, că n-avem niciun motiv să plecăm de-acolo, avem mulţi prieteni. Vara, activitatea de bază este de „bunic responsabil”. (*Râsete*) Avem şi noroc că fosta întreprindere unde am lucrat are o bază sportivă unde sunt bazine de înot, aşa că cu copiii îmi este foarte simplu, ne ducem să înotăm.

Eva: Eu nu am de gând să mă pensionez deocamdată.

Jancsi: Eva, fiind medic de familie, poate să lucreze în continuare, să fie sănătoasă! La Severin avem patru camere mobilate, aşa cum ne place nouă, în sensul că avem cărţi, avem de toate. Dacă cumpărăm ceva în Timişoara, trebuie să luăm ceva mult mai mic, că nu mai avem nevoie de patru camere. De ce să renunţ la toate tabieturile mele? Am constatat că este nemaipomenit să fii în relaţii grozave cu copiii, dar distanţa de două sute de kilometri este exact cum e mai bine.

Eva: Ne vedem o dată pe lună. Şi vin şi copiii la Severin.

Jancsi: Apropo de gluma pe care a povestit-o Eva cu Hanuca şi cu Crăciunul, noi am sărbătorit Paştele catolic, Paştele ortodox, Pesah, pe toate le-am sărbătorit. Aşa că am fost la Arad la Paştele catolic…

Eva: … pe urmă au venit copiii la noi și am mers de Paştele ortodox la o prietenă.

Interviu realizat de **Getta Neumann** la Timișoara, iunie 2012.

Luciana Friedmann

Am încercat să le insuflăm ideea că se pot regăsi aici, la Comunitate.

Pe Luciana Friedmann am întâlnit-o pentru interviu la sediul Comunităţii evreieşti din Timişoara, un loc de care, aşa cum se vede din cele ce urmează şi-a legat destinul, preocupările şi talentul organizatoric. De altfel, acolo am cunoscut-o prima oară printre tinerii pe care, în urmă cu mai mult de un deceniu, Rabinul Neumann îi adunase în preajma sa. Radia de fericire când îi vedea şi se mândrea cu ei, intuind probabil că dăruindu-le cunoaştere, înţelepciune, credinţă şi iubire, învăţându-i să se dedice celorlalţi, crea un model ce avea să fie dus mai departe. Luci a fost aleasă să facă acest lucru şi cred că e omul potrivit. Îşi împlineşte misiunea cu un firesc demn de invidiat, la fel cum îşi trăieşte şi gândeşte identitatea. La ea responsabilitatea e însoţită de preţuirea celor care o ajută sau au ajutat-o vreodată şi de generozitatea de a le recunoaşte meritele, mai mult decât pe ale sale. Un model se pare a fi găsit şi în personalitatea dăruitoare a mamei sale, profesoară de istorie, care a lăsat bune amintiri elevilor săi şi care şi-a făcut din meserie o vocaţie.

Intre cei care povestesc în această carte, Luciana e cea mai tânără. Ca cei mai mulţi dintre ei e cultivată, iar istoria familiei ei e marcată de Holocaust, de pierderi tragice. Convinsă de importanţa memoriei, o asociază deopotrivă tradiţiei evreieşti şi puterii ei de a lega între ei, oamenii, unindu-i împotriva uitării. Prin spirit şi mod de a acţiona, prin educaţie, Luciana Friedmann e şi o bună timişoreancă.

Comunitatea: continuitate şi transformări

Cum e Luciana, să fii aşa de tânăr şi să-ţi asumi aşa o sarcină importantă?

Nu sunt chiar aşa de tânără, dar relativ la poziţia de preşedinte de Comunitate în care au fost în mod tradiţional bărbaţi, şi respectiv bărbaţi în vârstă, da, este ceva destul de ciudat. Dar au trecut deja aproape trei ani şi pot să spun că m-am obişnuit. Într-un fel, nu fac lucruri mult diferite faţă de ce făceam înainte, pentru că şi înainte realizam programe în cadrul Comunităţii, la Timişoara sau în ţară. Acum foarte mult din ce fac se referă la programe pentru diferite vârste, dar, în plus, la asistenţă socială şi la alte probleme administrative ale Comunităţii, care, într-adevăr, au reprezentat ceva diferit şi nou pentru mine.

În ce situaţii făceai înainte programele astea?

Am lucrat încă din 2002 la „Realitatea evreiască" ca redactor al acestei reviste şi am călătorit foarte mult în ţară. Simultan am început să lucrez la ceea ce era un Centru pedagogic, în cadrul Federaţiei Comunităţilor Evreilor din România, sau FCER, mai apoi la JCC (Jewish Community Center)[262], realizat prin colaborarea dintre JOINT şi FCER. Am organizat seminarii regionale, seminarii de jurnalism, programe pentru femei, pentru tineret, pentru vârsta medie, am editat la un moment dat o revistă pentru tineret, se numea „Revista O. T. E. R." care a încetat să apară odată cu întreruperea activităţii OTER (Organizaţia Tinerilor Evrei din România). O făceam aici la Timişoara împreună cu soţul meu, Liviu Gordea care se ocupa de partea grafică. Primeam articole, poze, tot felul de materiale de la tineri din toată ţara. Am organizat pentru ei la momentul acela trei seminarii de jurnalism. Aici le-am făcut împreună cu domnul profesor Marcel Tolcea şi cu domnul profesor Mircea Mihăieş. Le-a plăcut foarte mult tinerilor şi unii chiar au devenit ziarişti din acest motiv. Nu ştiu dacă le-am făcut un bine, dar asta i-a determinat să se îndrepte spre această meserie. Am organizat un seminar şi pentru doamnele din comunitate, deci am avut în ultimii zece ani, înainte de a fi aleasă în funcţia de preşedinte, o activitate importantă în comunitate, care mi-a plăcut foarte mult. Era diversă, era interesantă şi atrăgea oamenii către evreitate dintr-o perspectivă modernă, în sensul că erau seminarii care îmbinau cultura, civilizaţia evreiască veche şi nouă cu identitatea proprie a oamenilor, care este foarte diversă în România. Unii provin din familii mixte, alţii sunt doar din familii evreieşti, dar au pierdut foarte mult din tradiţie. Prin intermediul acestor programe, care sunt implementate în special de JOINT în România, ei se întorc încet, încet la rădăcinile lor. A fost interesant că au venit prima dată cei tineri şi apoi au venit părinţii lor, pentru că a fost o generaţie, inclusiv generaţia părinţilor mei, o verigă lipsă să zicem, care au ştiut că sunt evrei, au păstrat ceva din tradiţie acasă, dar, din cauza comunismului, au venit mai puţin la Comunitate.

Ce însemna Comunitatea atunci?

Comunitatea era spaţiul în care se întruneau membrii comunităţii, unde se ţineau toate sărbătorile. Se asigura şi atunci asistenţă socială, se ţineau conferinţe foarte interesante şi întâlniri prin grija specială pentru viaţă evreiască a Prim Rabinului dr. Ernest Neumann z.l.[263] Era un cor şi erau cursuri de Talmud Tora, de religie şi de limbă susţinute chiar de Rabin.

Deci pentru tine astăzi există şi ideea de a crea un context în care lumea să se întâlnească, să poată comunica, adică o formă de socialitate.

Da, pot să zic că asta a fost foarte important în ultimii ani, fiind o continuitate a acelor vremuri. Şi cred că asta am şi reuşit să facem: să devină un automatism pentru multă lume să vină la Comunitate, să aibă un program care se desfăşoară în fiecare săptămână şi să nu-şi pună problema dacă se ţine sau nu. Pe lângă programele excepţionale, să ştie că duminică este program pentru copii. Am încercat să le insuflăm ideea că aici se pot regăsi.

Serviciul religios se mai face?

Da, se face. Serviciul religios se desfăşoară în fiecare zi. Se face şi aici la Comunitate, unde avem o sală de rugăciune care se numeşte *Or Hadash*, adică *Lumina Nouă*. Când eram eu mică, era o sală de rugăciune acolo. Ţin minte că venea şi rabinul Neumann acolo, când făceam noi cor. După aceea a devenit un fel de magazie. Cu ajutorul JOINT-ului şi al Federaţiei, cu sprijinul personal al directorului JOINT pentru România, Israel Sabag, în urmă cu un an şi ceva am reuşit să o renovăm şi acum este o sală de rugăciune foarte plăcută, unde

[262] Jewish Community Center (JCC) este o organizație socială care promovează cultura și tradiția evreiască prin reuniuni și cursuri.

[263] Zihrono livraha – Să-i fie binecuvântată amintirea!

bărbaţii vin şi se roagă în fiecare dimineaţă, iar după masă merg la sala de rugăciune din curtea Sinagogii din Fabric, unde a oficiat şi rabinul Neumann. Rugăciunea de dimineaţă de Șabat se ţine acolo. Atuncea merg şi femei, şi merge mai multă lume, cam treizeci, patruzeci de oameni. Aici la Comunitate, seara, de Șabat, vin oamenii la rugăciune, după care este o masă comună, la care participă de obicei multă lume. Vin până la şaptezeci de persoane în fiecare săptămână. În Iosefin se ţine serviciul religios numai de sărbători. În Sinagoga din Cetate nu se mai face, din păcate... E o durere faptul că acest spaţiu nu a fost încă renovat. În Cetate s-a încheiat un contract de comodat pe cincizeci de ani între FCER şi Societatea Filarmonică, care a încercat să găsească resurse de finanţare, dar din păcate nu a găsit. În ultimii 12 ani practic n-au fost bani de investit, dar Societatea Filarmonică a făcut programe numeroase acolo. Am făcut şi noi, am avut întotdeauna dorinţa să facem. Din păcate nu s-au găsit finanţe ca să se renoveze acest spaţiu. Pentru Sinagoga din Fabric există un contract pentru 35 de ani cu Teatrul Naţional Timişoara.

Pentru tine ar fi important ca aceste spaţii să continue să existe ca atare sau le vezi mai degrabă ca nişte spaţii muzeale?

Eu cred că în special Sinagoga din Cetate reprezintă foarte mult pentru această comunitate şi am avut dovada acestui fapt acum recent, în luna noiembrie, când pe un frig îngrozitor şi fără să facem mare publicitate, am ţinut un concert acolo şi a fost absolut plin. Şi asta a demonstrat că oamenii vin cu plăcere acolo, chiar şi în condiţii precare. Eu cred că ar fi un spaţiu foarte important din punct de vedere religios şi cultural. Starea clădirii e mult mai bună decât în Fabric. Spațiul e funcţional, dar necesită reparaţii mari la partea superioară şi la acoperiş, şi la partea de zugrăveală, de decoraţii interioare, care sunt toate deteriorate. Primarul Timişoarei, la Anul Nou, la Roș Hașana a venit şi a anunţat că îşi doreşte şi este în agenda lui să renoveze această sinagogă şi va face totul ca să se renoveze. Îi suntem recunoscători pentru această intenţie şi sperăm să reuşească.

Când te-am întrebat cum e să fii în această poziţie, mă gândeam că este o comunitate cu foarte mulţi oameni în vârstă, dar şi din mai multe generaţii şi probabil e destul de greu să pui la un loc aşteptările fiecărei generaţii în legătură cu ce ar trebui să fie sau ai vrea să fie Comunitatea. Cine te ajută? Pe cine contezi tu?

Sunt oameni din toate generaţiile. Când au fost alegerile, au venit în special persoanele în vârstă la alegeri şi au ales, în afară de mine, încă cinci persoane din aceeaşi generaţie cu mine, care am crescut aici împreună, am fost toţi elevi ai rabinului Neumann, veneam împreună la cursurile de ebraică. Pe lângă noi au mai fost alese încă patru persoane, dl. Andrei Gidali, cel care oficiază în fiecare zi rugăciunile; dl. Paul Sterescu, un reputat jurist şi foarte activ în comunitate; ortopedul Gheorghe Sebök, vicepreşedintele Comunităţii; doamna Verona Botiş, secretara Comunităţii, care lucrează în fiecare zi la comunitate şi coordonează şi Centrul de zi. Lucrez împreună cu dânşii şi cu colegii mei mai tineri. Asta e foarte frumos. *(Cine sunt colegii tăi mai tineri?)* Hai să-i pomenim. Este Tina Sas care este stomatolog şi de mică a fost implicată în comunitate. Cei de aici au putut s-o vadă în toate spectacolele de Purim. Au văzut-o dansând, cântând şi făcând multe programe la Comunitate. Este Alexandru Fischer, dirijorul corului, care şi el a crescut aici. El este învăţător la Liceul Lenau şi are o voce minunată. Este Andrei Schwartz, economist. De când avea cinci ani vine aici, toţi cei din Comunitate îl cunosc şi ştiu cât este de implicat în viaţa evreiască. Sunt Adriana Aron şi avocatul Robi Ernst, tineri, de asemenea foarte implicaţi în bunul mers al acestei comunităţi. Avem un Comitet de conducere al Comunităţii. Pot să spun că toţi, din copilărie, am fost împreună în această comunitate. Este un lucru plăcut şi frumos. Şi încă ceva, ce poate alţii, care vin din alte comunităţi, nu înţeleg... Nu poţi să creezi ierarhii şi să fii foarte strict în delimitări pe funcţii, pentru că noi, cum spuneam, am crescut împreună, am trăit împreună, ne-am distrat împreună.

Sunteţi o echipă. Poţi conta pe ei, te ajută?

Da, da, da. Şi nu doar pe ei, şi pe alţii, pe foarte mulţi voluntari care vin la comunitate, şi ce e pozitiv, oameni care abia în ultimii ani s-au implicat. Mulţi nu au fost aici ani de-a rândul şi încercăm să-i atragem la câte un program. Unii, cum spuneam, vin din familii mixte, se tem într-un fel să nu fie totul prea religios şi-atunci vin la o activitate laică, vin la o conferinţă, vin la o petrecere şi încet, încet se obişnuiesc cu oamenii de aici şi după aceea rămân cu plăcere. Unii erau membri ai Comunităţii, dar de mulţi ani n-au venit, pe alții i-am găsit pe liste, pur şi simplu, şi-am zis: „Uite, hai să încercăm să îi contactăm."

Câţi membri are Comunitatea în momentul de faţă?

Cam şase sute. Chiar acum a făcut doamna Vera o statistică. Au murit cincisprezece anul trecut, asta este partea cea mai tristă a muncii noastre. Inclusiv pe bunica am pierdut-o anul trecut, avea 99 de ani. *(Cum o chema?)* Ehrenfeld Margareta. Era decana de vârstă a comunităţii, din câte am socotit. E bunica din partea mamei. Am pierdut mulţi oameni dragi din Comunitate, asta e foarte greu.

Avem un serviciu de asistenţă socială şi suntem apropiaţi de cei în vârstă. Îi vizităm acasă, îi vizităm la spital, oamenii vin aici. *(Se ocupă cineva anume de partea asta?)* Da. Avem două doamne... de fapt, una este asistentă socială prin profesie, Bianca Todor. Nu este evreică, dar lucrează la Comunitate de aproximativ cinci ani. Şi doamna Judith Hirschl, membră a Comunităţii, care şi ea s-a implicat în ultimii ani ca lucrător social. Avem în momentul de faţă aproape şaptezeci de asistaţi. Cei mai mulţi primesc mâncare de la cantina noastră, li se duce acasă. Primesc medicamente, îmbrăcăminte, ajutoare de încălzire. Mulţi au pensii foarte, foarte mici, ca în general în societatea noastră. Avem oameni şi cu 350 de lei pensie, şi cu 500 de lei pensie şi încercăm să-i ajutăm pe cât putem. La aceştia se mai adaugă şi 14 copii în nevoie.

Mai există căminul pentru bătrâni?

La Timişoara nu mai există de peste zece ani. În afară de Bucureşti, mai există doar la Arad un cămin în condiţii destul de bune, tot aşa, finanţat de Federaţie şi de JOINT. Existau mai multe cămine, dar s-au desfiinţat, pentru că s-a redus mult numărul vârstnicilor şi din punct de vedere economic nu era justificat să existe mai multe cămine.

Partea frumoasă e că cei în vârstă vin aici la Comunitate de trei ori pe săptămână, vin luni, miercuri şi joi şi doamnele Verona Botiş şi Judith Hirschl au programe speciale pentru ei. În afară de asta au conferinţe, pregătesc măşti şi cadouri pentru Purim, desenează, merg în excursii. Au fost la Felix, la Mako, acuma se pregătesc să meargă la Sighet. *(Şi asta se face cu contribuţia lor?)* Nu contribuie cu absolut nimic, nici comunitatea locală nu contribuie, se face prin serviciul de asistenţă care este finanţat de JOINT şi de Federaţie. Le face extrem de bine. Vreau să vă spun, plăcerea cu care vin! De exemplu, au fost câţiva tineri care au făcut cu ei curs de tango. Şi-am intrat într-o dimineaţă pe la ora zece, dansau cu toţii tango cu mare entuziasm. *(Râsete)* Asta e drăguţ. Şi chiar ştiau. Spre deosebire de generaţia mea, ei chiar ştiau să danseze. *(Şi din cei 600, unii dintre ei sunt din familii mixte, ai spus tu?)* Da, destul de mulţi sunt. Şi între cei şase sute sunt şi partenerii neevrei care vor să participe. *(Vin şi alţii?)* Vin destul de mulţi care sunt neevrei, pentru că, aşa cum spuneam, sunt multe programe culturale. La cei 600 se mai adaugă aproximativ patruzeci de persoane care sunt neevrei pe care noi îi numim *membri simpatizanţi*. Vin permanent şi îi primim cu drag.

Şi eu am avut întotdeauna colegi şi prieteni de foarte diverse etnii. *(Dar părinţii tăi?)* Şi părinţii mei la fel. *(Bunicii aveau relaţii în afara comunităţii de evrei?)* Şi bunicii, da. Foarte mulţi prieteni cu care se vizitau. Și-au făcut prieteni cu care mergeau la munte, la restaurant, la care mergeau acasă.

Mai erau persoane în familie care au însemnat mult pentru tine?

Eu n-am avut aici o familie foarte mare, din păcate. *(Sau prieteni...)* Am avut întâlniri interesante. Şi în Israel. Şi cu oameni din alte medii. De exemplu, m-am înţeles foarte bine cu

mulţi veniţi din comunităţi orientale, prieteni care au venit din Maroc. Bine, ei sunt israelieni, dar sunt din Siria, Maroc şi ne înţelegem foarte bine. *(Crezi că asta ţine de educaţia ta de aicea? Deschiderea asta spre alţii...)* Poate că da. Şi soţul meu e aşa. E genul de om care e extrem, extrem de deschis către toate culturile şi către toate naţiunile şi limbile. Ba pot spune că e super pasionat de ele. Am avut de exemplu aici, un băiat de la Medicină care este din Burundi şi care a venit la noi la Comunitate şi a ţinut o conferinţă despre cum e în Burundi. A făcut mâncare africană.... Cu soţul meu s-a împrietenit imediat. *(Şi au audienţă genul acesta de programe?)* Da. Admir foarte mult la cei vârstnici din Comunitate că sunt deschişi. Sunt deschişi la tot felul de programe trăznite ce ne trec nouă prin minte. De exemplu, le-am propus să apară pe scenă la Purim şi n-au zis nu. *(De obicei apar copii şi tineri, nu?)* Da, da, da. Lucrurile nu vin spontan, trebuie puţin efort, puţină insistenţă. Dar, în timp, când îşi dau seama că iese bine, vor ei înşişi să se implice.

Poveşti de familie – destin şi identitate evreiască

Ai pomenit de bunica şi ai spus că a fost cea mai vârstnică din Comunitate. Povesteşte-mi puţin despre ea.

Bunica a fost din Oradea, era dintr-o familie evreiască mare, ortodoxă, tradiţionalistă, care a venit la Timişoara. Familia ei se numea Grünberger. Pe bunicul îl chema Ehrenfeld. Erau nouă fraţi şi aveau alţi verişori, zeci de verişori, aşa cum erau familiile mari la acea vreme. Ea a venit aici la Timişoara în anii ’30. În schimb una dintre surori împreună cu trei copii şi cu soţul au fost duşi din Oradea la Auschwitz. Cei mai mulţi fraţi au venit la Timişoara şi unul din fraţi, Srolan, a fost pe acel vapor care a fost scufundat, Mefkure. Au fost două. A fost Struma şi-a fost Mefkure.[264] Străbunicii mei au plecat în Israel în anii ’50 când a fost acel prim val de aliya şi au aşteptat acolo. Ţineau o cameră cu hainele lui în speranţa că o să vină băiatul acesta, care cred că era băiatul cel mai mare. Fraţii bunicii au plecat pe rând în Israel şi numai ea a rămas la Timişoara. Aşa a fost. Bunicile le-am cunoscut, dar bunicii nu i-am cunoscut. Bunicul meu ştiu că... - a venit foarte multă lume să-mi spună - a fost un om excepţional. Era economist, revizor contabil, şi ziceau: „Vai, ce om, extraordinar om, extraordinar cum se purta cu toată lumea.” Multă lume mi-a spus asta. *(Unde a lucrat?)* Cred că la control financiar. *(Şi bunica ce făcea?)* Bunica mea a fost o autodidactă absolută, care a lucrat şi ca ziaristă şi totdeauna spunea că eu am moştenit-o pe ea. A lucrat ca ziaristă, fără să aibă o pregătire specială în acest domeniu. A citit foarte multe cărţi, şi în româneşte şi în maghiară şi ne recita poezii. Ştia şi la 99 de ani foarte multe poezii, în special din cei mai mari scriitori unguri, pe care putea la orice oră din noapte şi din zi să ţi le recite. A citit toţi scriitorii ruşi. A fost pasionată de literatură şi de cultură, de modă, de frumos... *(Unde a făcut şcoala?)* La Oradea. O soră de-a ei a făcut chiar şi facultate, deja în acele vremuri când femeile nu făceau aşa ceva. Părinţii ei erau tradiţionalişti, străbunica purta perucă, străbunicul era cu barbă albă, era aşa impozant, cum vedem şi acum în mediul religios.

Prin ei ai descoperit evreitatea? Sau cum şi când?

Într-un fel am ştiut-o întotdeauna. Părinţii mei întotdeauna au ţinut la asta şi mi-au insuflat: „Vezi că suntem evrei.” Nu ştiu exact prin ce, nu pot să spun că am ţinut foarte mult Şabatul sau..., dar am ştiut că suntem evrei, pur şi simplu. Mama mea - şi tatăl meu la fel - au fost credincioşi, adică au avut totdeauna această credinţă în Dumnezeu, mergeau la sărbători. în sinagoga din Cetate? *(Şi te aduceau deci de mică.)* Da. Nu voiam să vin la cor, asta ţin minte. Andrei (Schwartz) venea la cor, eu nu voiam, că nu ştiu să cânt şi mi se părea înspăimântător să cânt într-un cor. Dar veneam aici. Şi după aceea, mai târziu am început să vin la ore la rabinul Neumann, cam de la 10, 12 ani.

[264] Struma 1941, Mefkure 1944. Vezi interviul cu Tomi Laszlo.

La ce şcoală ai învăţat?

La Arte Plastice am fost dintr-a cincea până în clasa a 12-a. A fost o şcoală deosebită, pentru că ţi-a dat o deschidere şi libertate pe care alte şcoli nu ţi le dădeau. A fost o combinaţie foarte bună. Mai ales după stricteţea Liceului Pedagogic... Am terminat în ’95.

Ai început să studiezi ebraica la Comunitate?

Da, veneam aici în fiecare duminică, se făcea ebraică cu rabinul. Mai era profesorul Bergler, Ezra Bergler, el preda şi după aceea era o tânără, Dunaeţ, care a plecat în străinătate. Dar noi făceam cu rabinul. La 19 ani am fost prima oară în Israel. A fost o excursie a *Sohnut*-ului şi mulţi dintre noi atunci am fost pentru prima oară. Trebuia să ai peste 18 ani. Atunci ne-am îndrăgostit foarte tare de Israel şi numai melodii ebraice învăţam şi veneam cu mare plăcere să învăţăm ebraică. A fost perioada când foarte mulţi din generaţia mea au emigrat. A fost aşa un val al celor mai tineri în anii de după ’90, 1992-94.

Veneam cu plăcere la orele rabinului Neumann. Era un dascăl deosebit. După aceea, când am fost în Israel o perioadă, în 2000-2001, mi-am dat seama cum mi-au intrat în cap conjugările şi declinările, ca un automatism. Nu puteam să vorbesc pe stradă, dar am învăţat mult mai uşor. *(Şi acum stăpâneşti bine limba?)* Vorbesc relativ bine, scriu cu greşeli, mă descurc. Mai traduc, pot să traduc oral. *(Poţi să citeşti textele religioase singură?)* Pot să citesc încet, rar, mai greu. *(De când a făcut rabinul Neumann aceste cursuri? A făcut şi în perioada comunistă, înţeleg.)* Da, da, foarte mulţi i-au fost elevi. Eu am fost după Revoluţie. *(Câţi studiază acum ebraica?)* Între 10 şi 15 persoane, adulţi, nu copii. Liviu, soţul meu, ţine acest curs. El a terminat electronică, dar nu a lucrat niciodată ca electronist, ci ca jurnalist. Aşa ne-am şi cunoscut. E foarte pasionat, a învăţat din cărţi singur şi acum el predă, şi mai este Tina Sas, care este stomatolog şi ea predă ebraică.

Din ce moment au început să fie mai numeroase căsătoriile mixte?

Păi, bănuiesc că în momentul când s-a împuţinat comunitatea. Şi opţiunile în cadrul comunităţii s-au redus. Pe de altă parte oamenii au devenit mai deschişi, mai puţin închistaţi în cadrul unei comunităţi. *(Registrele cu căsătoriile există la voi la comunitate?)* Din păcate aici nu există. Arhiva noastră a fost dusă la Bucureşti în urmă cu peste zece ani. Se poate consulta la Centrul de istorie al Federaţiei. Singurul lucru ce-l avem noi din arhivă aici sunt registrele cimitirului. De pe la 1800.

Apropo, legat de asta, cimitirul e desigur un loc de referinţă pentru evrei, pentru Comunitate.

E un cimitir cu o istorie foarte importantă, unde sunt înhumate toate personalităţile pe care le-a avut această comunitate, fiind o adevărată istorie a acestei comunităţi şi, într-un fel, a acestui oraş. *(Există un program pentru a-l întreţine?)* Noi încercăm şi aici ne ajută şi Getta Neumann care strânge fonduri de la cei din străinătate, încercăm să îl menţinem într-o stare bună. Am avut anul trecut şi o donaţie apărută aşa, ca prin minune. Un rabin din America, foarte în vârstă, pe care îl cheamă Newmann, nu Neumann, ci Newmann, a venit în birou aici şi a zis: „Vai, gardul la cimitir este spart, oricine poate să intre şi să-l vandalizeze!” A donat prin JOINT o sumă foarte importantă cu care a fost renovat gardul. Asta a fost ca o minune. Apoi şi Federaţia ne-a mai susţinut. Chiar acum, în zilele acestea, se face o defrişare, acolo unde este o zonă arboricolă foarte extinsă în cimitir. Pe lângă asta se fac ierbicidări de câteva ori pe an, la care contribuie şi cei din străinătate. *(Şi monumentele funerare sunt strict în grija familiilor, dacă mai există, nu?)* Da, dar aparţinătorii nu mai sunt la Timişoara. Monumentele funerare,...ar trebui şi acolo făcute lucrări. Din păcate la multe se surpă pământul şi acolo ar trebui făcute consolidări, dar asta este ceva foarte dificil şi costisitor. Poate ar trebui să vedem, să ne încadrăm şi noi într-un proiect pentru monumente, că e păcat. Multe dintre ele

sunt distruse, unele pur şi simplu de timp, dar altele pentru că au fost tot felul de huligani care au intrat în cimitir.

Mi-ai spus la un moment dat că legi ideea de evreitate cu ideea de tradiţie. Ce înseamnă pentru tine asta şi la ce te gândeşti când spui tradiţie?

Eu cred că menţinerea unei vieţi religioase, chiar dacă mai restrânse este foarte importantă, pentru că o comunitate evreiască nu poate exista fără asta. Înseamnă serviciul religios, înseamnă păstrarea sărbătorilor, înseamnă păstrarea Șabatului, pentru că este acel moment unic al săptămânii, când te simţi cu siguranţă evreu. Când ştii sigur că dacă vii la Șabat, atunci pentru asta vii. Ca tradiţie ...

Șabatul acasă, ce înseamnă? Fac familiile ceva special, sau...?

Cred că în mare parte, Comunitatea a înlocuit familia, ca de exemplu, la festivitatea de Pesah.

Tu îţi aminteşti de când erai mică, de exemplu bunica, făcea ceva special?

Îmi aduc aminte că mama mea aprindea lumânări vineri seara şi, nu ştiu exact dacă de când eram foarte mică, dar ştiu, în orice caz, că în ultimii, destul de mulţi ani, până am pierdut-o, a făcut asta. Am pierdut-o pe mama în 2001. Aprindea de fiecare Șabat lumânări. Şi după ce am pierdut-o pe ea, am început să aprind şi eu, dar nu ţin minte mese de Șabat. Cunoşteam doar mâncărurile specifice. *Halot* - este această pâine specială, este puţin dulceagă şi este o pâine împletită. Este un fel de colac, să zicem. După aceea, trebuie să fie vin la o masă tradiţională de Șabat, trebuie să fie cele două lumânări care sunt aprinse de femeie în mod tradiţional. Am avut foarte multe programe despre mâncarea evreiască. *(Pe care cine le-a ţinut?)* Diverşi... Andreea Dobra face programe pentru vârsta medie. Chiar Tina a avut un program, în care a proiectat imagini cu diverse mâncăruri tradiţionale. S-a şi gătit, s-au făcut *Halot*[265]. S-a făcut aluatul, s-a şi copt aicea. Prăjitura tradiţională de Purim este *humentaşen* (*Humentaschen), oznei* Haman sau urechile lui Haman, care se umple cu diverse dulciuri, cu gem, cu nuci, cu ciocolată.

A, ce-am mai făcut, asta să vă povestesc! Am făcut două ediţii şi o să mai facem şi anul acesta, de „Bazarul amintirilor". Au venit oamenii, inclusiv oameni de 80 de ani, cu albumele lor de acasă, albume vechi. Albume din copilărie, în care se vede cum era viaţa lor aici. Pe de altă parte am adus albumele care se găseau aici, au fost păstrate aici la Comunitate. Asta a fost o iniţiativă foarte bună, că în anii '70, '80, '90, s-au păstrat multe, multe albume de amintiri. Bineînţeles că o personalitate care apare în toate este Rabinul Neumann, dar mulţi membri ai noştri se regăsesc acolo şi le place foarte mult să le revadă.

Şi aţi înregistrat poveştile astea?

Nu, nu, dar când se desfăşoară, se pun albumele pe nişte mese lungi şi fiecare stă în faţa pozelor lui şi pur şi simplu trec de la unul la altul şi stau de vorbă, îşi amintesc. *(Aţi făcut acest lucru şi cu obiecte de care sunt legate amintiri?)* Asta chiar mi-am propus să facem la Centrul de zi, un program din acesta ca fiecare să aducă un obiect care e important pentru el, dar încă n-am organizat. Cred că e ceva interesant şi i-ar face să vorbească, să se mai deschidă. *(Din obiectele pe care tu le ai acasă, ce ai aduce la o astfel de întâlnire?)* Nu ştiu, nu prea am pasiunea asta cu obiectele. De la mama mea pot să spun că cea mai frumoasă amintire sunt întâlnirile cu foştii ei elevi, care vorbesc foarte frumos despre ea. Si aici vin diverşi oameni cu diverse probleme, vin de exemplu, că vor să închirieze un spaţiu al Comunităţii. „Am fost elevul mamei tale, la Loga..." Mama a fost profesoară.

[265] Halot (ebraică) – două pâini împletite, gen cozonac

Părinţii, bunicii

Vorbeşte-mi despre mama.

Mama mea a fost profesoară de istorie, a fost foarte pasionată şi de istorie, şi de meseria de profesoară. Puţini oameni atât de pasionaţi am văzut şi care să predea cu un asemenea drag şi care să-şi iubească aşa elevii. Cum îşi iubea elevii? În sensul că... eu ţin minte că de mică mergea acasă la elevi de-ai ei care erau mai săraci şi le ducea de mâncare. Zicea: „Hai să luăm 300 de grame de salam, pâine, că nu au." Şi mergeam acasă la elevi de-ai ei. A meditat gratis foarte mulţi copii. Cred că ea a rămas foarte intens în inimile lor.

A fost un moment destul de greu pentru mine că am fost la o întâlnire a unei generaţii unde a fost ea profesoară şi m-am văzut pe stradă cu foştii elevi şi au vorbit extraordinar despre ea. Multe personalităţi i-au fost elevi, de exemplu Florin Călinescu, Ovidiu Drăgănescu, Monica Tatoiu, mulţi, mulţi. Mulți mi-au vorbit foarte frumos despre mama mea. De exemplu, prefectul actual al Timişoarei, Eugen Dogariu m-a impresionat foarte tare, că am fost împreună cu ambasadorul Israelului la el şi în timpul întâlnirii a spus că el are o veche legătură cu comunitatea evreiască prin faptul că mama mea a fost profesoara lui preferată. *(Cum o chema pe mama?)* Eva Friedmann. A fost pasionată, preda istoria cu amănunte picante şi aşa, ca pe o poveste frumoasă. *(A fost tot timpul la Loga?)* Nu, nu. A început cu navetă la Jimbolia, după aceea a fost directoare la o vârstă foarte fragedă, la 28 de ani, la o şcoală mare, Generală 28, asta înainte să mă nasc eu. Şi după aceea şi-a dat demisia, tocmai ca să aibă un copil. Era altruistă, din salariul ei cumpăra cornuri pentru copiii săraci din această şcoală.. Erau mulţi copii din familii foarte sărace şi ca să-i atragă către şcoală, le dădea în pauză câte un corn la fiecare. *(Ce s-a întâmplat?)* S-a îmbolnăvit. S-a îmbolnăvit, încă era în activitate, la începutul anului 2000. Şi am plecat în Israel la tratament, dar am pierdut-o în august 2001, chiar când avea 60 de ani, acolo în Israel.

Şi tata?

Tata, slavă Domnului este ok, noi stăm împreună cu el, este de meserie inginer constructor. Tot aşa, toată viaţa şi-a dedicat-o muncii, foarte asidue, pot să zic. Îmi aduc aminte, apropo de Șabat, că a lucrat în fiecare sâmbătă şi duminică, nu aveai încotro în comunism. A lucrat la Grupul de Gospodărie Timiş, a coordonat partea de investiţii, de construcţii, a avut răspundere foarte mare. A fost director tehnic, director adjunct, a fost director tot timpul pe un palier sau pe altul, a fost director mai mare după Revoluţie, când au fost alegeri democratice şi l-au ales. Ţin minte, în timpul Revoluţiei, cum trebuia să meargă la servici şi îi dădeam telefon şi spunea: „Stai că trebuie să mă arunc sub masă acuma, că se trage... " El, spre deosebire de mama, s-a bucurat când s-a pensionat. Pentru că acumulase foarte, foarte mulţi nervi şi stres legat de munca aceasta. *(Ce vârstă are acuma?)* 76. A suferit însă şi el foarte mult că am pierdut-o pe mama, a fost un şoc mare. Erau căsătoriţi de când avea mama 22 de ani, de 38 de ani. Eu m-am născut cu mult după ce s-au căsătorit ei, pe mine m-a născut mama când avea 36 de ani, după 14 ani de căsătorie. *(Eşti copil unic?)* Da.

De unde era familia lui tata?

Familia tatălui meu era din Viena. Numai bunicul a venit aicea, restul fraţilor au plecat în Statele Unite. S-a îndrăgostit aicea de o evreică din Sânnicolau, de bunica mea. Bunicul meu din partea lui tata era religios, mergea la sinagogă în fiecare zi. Tatăl meu şi acuma ţine minte locul unde stătea în Sinagogă... mergea în Iosefin, că locuiau şi aproape şi erau şi evrei ortodocşi. Nu veneau în partea asta a oraşului unde erau neologi. Pe vremea aia nu se amestecau. În toate trei sinagogile, în Iosefin, în Cetate și în Fabric se ținea serviciul religios şi toate trei erau pline. (*Unde oficia Rabinul Neumann?*) Numai la neologi. Numai în partea aceasta. Acolo în Iosefin era un rabin ortodox, era rabinul Schück. Descendenții lui au venit la Timişoara acum doi ani. Unul din ei a ţinut un concert aicea şi tata şi-a adus aminte că

era cu tatăl lui în clasă, la şcoala evreiască din curtea sinagogii Iosefin. Tata numai clasele primare le-a făcut la şcoala evreiască, după aceea s-a şi desfiinţat, în ’37 s-a născut...

În ’48 s-au desfiinţat toate şcolile confesionale. Despre ce s-a întâmplat în timpul războiului, ştiai de acasă?

Eu am fost destul de marcată de cartea lui Simon Wiesenthal, *Asasinii printre noi*. Am citit-o când am fost mică, pentru mine asta a fost aşa, o turnură. Conţinutul ca şi conţinutul, dar mai mult erau pozele din Holocaust.

Ştiai că a avut de suferit şi familia ta?

Asta ştiam. Asta mi-a fost insuflat de bunici şi de mama. Mama şi ca profesoară de istorie, a vorbit mult despre asta, cred că şi elevilor le-a vorbit mult despre asta.

Dar nu despre faptul că undeva în România a fost Holocaust?

Vă spun ceva, cred că nici nu a ştiut exact de partea cu Transnistria. Asta a fost o parte destul de puţin cunoscută atunci... A fost o parte despre care până la Revoluţie nu s-a deschis discuţia. Despre Oradea mi-a vorbit foarte mult. Ea era născută în ’41, chiar în timp de război, verişorii ei de aceeaşi vârstă cu ea au fost în ’44 deportaţi.... Au murit toţi. *(N-a scăpat nimeni?)* Din familia aceea, nu. Tatăl copiilor era cantor, l-am găsit pe listele deportaţilor din Oradea. Un unchi de-al tatălui meu a fost omorât la Budapesta. Era dentist şi s-a mutat ca să aibă fiica lui o şcoală mai bună decât la Timişoara, şi a fost împuşcat acolo. Împuşcaţi, aruncaţi în Dunăre, la Budapesta. *(Şi bunica din Oradea povestea vreodată despre asta?)* Bunica era o fire puternică, nu prea povestea. Ceva mi-aduc aminte totuşi, că zicea de copiii aceia, verişorii mamei, cum cel mai mic dintre ei spunea tot timpul: „O, tot timpul trebuie să mergem, ce obosit sunt.” Bunica spunea: „Uită-te cum o fi fost când au ajuns acolo.” „Acolo” era Auschwitz. Erau copii mici. Bunica şi părinţii ei, adică străbunicii mei erau aici la Timişoara, numai sora aceasta a rămas acolo. Nu se putea şti unde o să fie mai rău.

Da, nu aveai de unde să ştii.

Au fost cu siguranţă norocoşi cei care au fost aici. Cred că a fost şi multă întâmplare în asta, în definitiv. Au scăpat cu viață, dar și ei au suferit. Bunicii și fraţii tatălui meu au fost toţi la muncă forţată.

O carieră, o pasiune, un model

Ai făcut jurnalism la Universitatea de Vest?

Da. Asta a fost pasiunea mea de după Revoluţie. Am zis că nu fac nimic altceva, numai asta mi-a plăcut. Eram la Arte Plastice la liceu şi din clasa a noua am început să mă duc să scriu la „Renaşterea Bănăţeană”. Am scris tot timpul. M-au primit acolo, eram aşa un fel de copil tolerat, la început. Li se părea ciudat: „Ce a venit asta din clasa a noua?” Dar am scris tot timpul. Şi după aia la diverse publicaţii.

Scrii şi acum?

Acuma scriu doar la „Realitatea evreiască”, pentru că nu am timp şi-mi pare rău într-un fel. *(Scrii mai ales despre ce se întâmplă aici?)* Nu, şi alte subiecte, dar am mult mai puţin timp, asta e adevărat. Înainte scriam mai cu pasiune şi mai interesant. Şi mi-e dor un pic să mai scriu aşa. Am făcut foarte multe interviuri. De exemplu, era o revistă, nu ştiu dacă aţi văzut-o, „Vivid”, au apărut 14 numere în total, apărea lunar. *(Sper că aveţi colecţia.)* Nu ştiu dacă toate. E singura pe care o am, că asta era foarte frumoasă, aspectuoasă, lucioasă şi în fiecare număr apărea câte un interviu de fond cu poza persoanei respective pe copertă şi-acolo am făcut nişte interviuri foarte interesante. Chiar am zis că, într-adevăr, poate trebuiau la momentul ăla să fie strânse... *(Interviuri cu cine?)* Cu personalităţi timişorene. Cu Mitropolitul Nicolae am avut o întâlnire deosebită. *(Când a apărut revista, în ce interval?)* Cam 2008-2009, cam aşa ceva. A apărut un an şi două luni. Am fost într-un fel norocoasă că

eu am făcut toate interviurile acestea mari care au apărut acolo. *(Şi nu le ai înregistrate?)* Astea nu le mai am. Mai am câteva reviste. Nu pe toate. Sunt neglijentă rău la chestiile astea. *(Eu ştiu ce greu e să şi faci munca respectivă şi să te ocupi şi de administrarea rezultatelor.)* Da, soţul meu îmi reproşează, mă ceartă că nu mă ocup de asta.

Nu ţi-ai pus problema să rămâi în Israel?

Ba mi-am pus de mai multe ori în viaţă problema asta. Dar tatălui meu, în primul rând, îi era foarte greu după perioada pe care am trăit-o acolo cu mama, mai mult în spital... Şi mie îmi era greu de fapt. Şi-atunci am decis să venim înapoi. Nu mi-am luat cetăţenia israeliană, că nu terminasem încă masteratul. Tot timpul am fost ataşaţi de Israel şi tot timpul când se întâmplă ceva acolo, suntem cu inima alături de cei de acolo.

Trebuie să spun şi despre tatăl meu, că şi el a fost foarte apreciat în funcţia în care a fost. Asta pot să spun că e o moştenire pe care eu o consider foarte importantă pentru mine şi care mi-a dat un sens al valorii. Tot timpul am auzit: „A, cel mai cinstit", „A, Friedmann, ce şef bun!" Eu consider că ambii părinţii sunt modele pentru mine. Într-adevăr, asta pot să spun. *(Era membru de partid?)* Tata era, şi mama, da. Era inevitabil dacă îţi asumai să munceşti şi să trăieşti în România acelor vremuri.... *(Vorbeau în casă despre asta?)* Nu, nu discutau despre asta.

Ce se discuta în comunism? Se discuta de unde poţi să cumperi carne, de unde poţi să cumperi lapte, de unde poţi să cumperi una alta. Astea sunt amintirile mele din copilărie. Toate astea care erau legate de subzistenţă. *(Ai stat la coadă?)* Da, da, am plâns la coadă. Ştiu că am suferit. Am stat la coadă la pui. Ţin minte acolo, vizavi de Liceul Loga unde era mama profesoară era un magazin şi când am ajuns la rând acolo, mi-au zis: „N-ai 14 ani, n-ai buletin, tu nu primeşti!" Şi m-am simţit atât de nedreptăţită că am stat la coadă atâta şi că eu nu primesc... Ţin minte cum cumpăram de pe piaţa neagră tot felul de lucruri din Ungaria, când eram noi mici. Brânză din Ungaria şi ciocolată. Mergeam la o tanti care aducea din Ungaria. Şi din Serbia, dar mai mult din Ungaria. Ţin minte carnea pe care o luam tot aşa, de la cineva. Ţin minte că nu era curent şi cum mă jucam cu Andrei pe întuneric: pentru noi era o mare distracţie, pentru că nu trebuia să facem temele de casă. Puteai să mergi a doua zi să spui că n-a fost curent. *(Asta îmi amintesc şi eu de copiii mei. Şi frig era?)* Frig era, bunica mea cealaltă, bunica mea din partea tatălui care a murit în '86, după părerea mea, a murit din cauza frigului care era în casă la acea vreme. S-a îmbolnăvit, a făcut artrită, nu s-a mai putut mişca.

Comunitatea, Timişoara şi ceilalţi

Ţineţi legătura cu comunitatea din Bucureşti?

Da, foarte mult şi e foarte important la o comunitate aşa de mică cum e cea de acuma. Sunt multe programe la nivel naţional. Şi multe s-au desfăşurat aici la Timişoara. Asta e într-adevăr ceva care ţine comunitatea unită. Avem sprijinul FCER şi al JOINT-ului, acest lucru îl resimţim în activitatea noastră cotidiană.

Am vorbit despre cunoaşterea celuilalt, curiozitatea pentru cine e diferit. Ai contacte şi cu alte comunităţi decât cele evreieşti, de aici din oraş?

Noi continuăm tradiţia pe care a lansat-o rabinul Neumann şi mergem întotdeauna la întâlnirile ecumenice, alături de toate cultele. Uneori participăm cu corul nostru. Suntem invitaţi şi e foarte bine. Asta se face în diverse biserici, în fiecare an în alta. Anul acesta s-a ţinut la o biserică baptistă, Maranata. Anul trecut a fost la Catedrală, de exemplu. Înainte cu un an cred că la Dom. Suntem invitaţi la Mitropolie, s-a menţinut această tradiţie care este rodul prieteniei dintre Mitropolitul Nicolae şi Rabinul Neumann. Figura Rabinului Neumann a rămas ca un model, ca o imagine emblematică a comunităţii timişorene şi ea rezistă în timp.

Într-adevăr, oriunde mergem şi la orice întâlnire interetnică participăm şi astăzi, este un respect deosebit care se adresează memoriei lui. Nouă ne lipseşte foarte mult în activitatea de zi cu zi a comunităţii. Era un om cu o gândire foarte profundă, care înţelegea schimbarea vremurilor.

Avem o colaborare foarte bună cu reprezentanţi ai autorităţilor, ai cultelor, etc. Avem o colaborare excelenta cu Muzeul de Artă, cu domnul Tolcea care mi-a fost şi profesor. A fost extrem de receptiv la toate programele noastre. Am făcut 11 zile israeliene la Muzeul de Artă, ceva extraordinar! În această clădire superbă, în fiecare după-masă organizam câte un program. Chiar le-am spus celor de la Bucureşti că nu sunt multe oraşe unde Comunitatea să fi avut o asemenea posibilitate. Asta s-a datorat lui, cu siguranţă. De asemenea avem programe cu Centrul Cultural Francez, cu Centrul Cultural German, etc.

Timişoara e un spaţiu în care oamenii se simt bine, se simt destul de confortabil indiferent de etnie. Asta este o realitate. Nu înseamnă că, de exemplu, în anii războiului nu au existat probleme. Și aicea s-a întâmplat să fie evrei bătuţi, dar au fost cazuri izolate şi au existat foarte multe situaţii de prietenie între evrei, unguri, chiar nemţi, desigur români, prietenii care rezistă şi acuma. Mă bucur când văd oameni, în special români care au deschidere, vorbesc româneşte, vorbesc sârbeşte, ungureşte, nemţeşte şi au aşa o deschidere către evrei şi vin la noi cu plăcere, primesc cu plăcere la ei membri ai comunităţii evreilor. E mare lucru când cel de lângă tine nu te vede ca şi evreu, generic vorbind.

Mulţumesc Luciana.

Eu vă mulţumesc.

Interviu realizat de **Smaranda Vultur** în 24 ianuarie 2013, Timişoara

Anexă

Mâncăruri specifice la Timișoara, Beregsăul mare și mic, București și Haifa

De Rolla Laszlo

După matură chibzuință am ajuns la concluzia că cea mai îndrăgită mâncare timișoreană a mai tuturor generațiilor este... pâinea cu unt cu ardei verde. Niciun ardei verde de pe mapamond nu are un gust atât de plăcut ca cel de la Timișoara și nu cred că există vreun copil timișorean care să nu fie dispus să înghită, oricând, un sandwich cu pâine cu unt și mult ardei verde. Vera, fiica mea mai tânără, când vine la noi pe nepregătite și o întreb ce vrea să mănânce, îmi răspunde, puțin agasată: Pâine cu unt cu ardei, ai uitat? Este adevărat că bucuria noastră la ștrand era să ne deschidem punguliţa cu mâncare în care erau 4 felii de pâine (două câte două) cu unt si ardei.

Ce mâncam noi acasă când eram copii ?

Supe de roșii, de pui, de vacă, de zarzavaturi ; papricaș ; sărmăluțe în foi de viță și sarmale din varză acră; găluște cu prune sau cu caise ; tăieței cu varză călită, vinete cu mici chifteluțe, chiftele cu sos de roșii, ardei umpluți, mâncare de măcriș, de spanac, de fasole verde, macaroane cu brânză. Dar fericirea noastră, a copiilor, era ficatul de gâscă pregătit în untură de gâscă bine condimentat și papanași cu brânză dulce. Mâncam mult *ghiveci* acasă și îl pregătesc și acuma, căci îmi place mult.

Din mâncărurile ungurești mi-am amintit de „*tepertös pogacsa*”, un fel de aluat cu jumări de porc sau de gâscă, (*pogăcele* în română – n.n. S.V).

Doboş este numele cofetarului ungur care a pregătit prăjitura prima oară pentru împăratul Franz Josef și cum Înplțimea Sa s-a dovedit încântat, prăjitura s-a popularizat rapid. Aici, în Israel, numai cofetarii unguri știu să o pregătească cum trebuie.

"Beigele" s-a născut în Silezia și este cunoscut în multe țări europene. Ce dulciuri mâncam? Tăieței cu zahăr și nuci (cred că tot de origine ungurească, am mâncat des la Budapesta), baclava (de origine turcească, aici numai arabii o pregătesc, dar este prea dulce și nu o mai mănânc, cu toate că în copilărie îmi plăcea grozav cum o pregătea mama mea. Griș cu lapte dulce cu puțină marmeladă, plăcintă cu mere cu aluat sau cu foi, clătite cu gem, orez cu lapte la cuptor.

„Clătite franțuzești” se numeau în România, o cremă de clătite pregătită cu multe ouă, patru, 50g. zahăr, un pahar și jumătate de lapte, 120gr. făină, puțină coajă de lămâie. Gălbenușurile de ou se bat bine cu zahărul și untul, se adaugă laptele și la sfârșit se amestecă cu albușurile de ou bine bătute. Se prăjesc în puțin ulei ca orice clătite, dar numai pe o singură parte, așa că ramân moi ca o cremă gustoasă. Ungurii le numesc „csusztatot palacsinta”, adică „clătită alunecată”. La noi, în copilăria mea, era o zi mare când se pregăteau și mie îmi plăceau grozav și azi le fac, când vreau să-mi răsfăț câte un musafir de vază.

Ce s-a schimbat când am plecat la București și ce s-a schimbat în timp?

Au apărut greutățile de aprovizionare. Mâncam des mămăliga cu brânza și smântână, uneori carne de porc, căci era mai accesibilă, câteodată pui (când reușeam să găsim), cartofi

sub diverse forme (mergeam la țară să ne aprovizionăm), fierți și pregătiți cu unt și pătrunjel, tocăniță care se deosebea de papricașul bănățean, căci era mai puțin condimentat și mai puțin gras.

Ce mi se pare specific pentru mâncarea din Banat ?

Ca să-ți răspund corect la întrebare, m-am situat în memorie î ntre anii 1951-54, când eram medic de circumscripție rurală la Săcălaz (sat german), Beregsăul Mic (sat sârbesc) și Beregsăul mare (sat românesc tipic bănățean). Sediul circumscripției se afla la Săcălaz și acolo mâncam la cantină, iar la moașa cu care am lucrat la Beregsăul Mare, mâncam uneori, dar eram invitați toată familia la ea la masă, cu ocazia sărbătorii numite „rugă”, când ea se pregătea intens, căci îi plăcea să aibe "gosti" (*Gäste* în germană, „musafiri”), iar nouă ne plăcea atmosfera de la țară și căldura cu care ne primea. Ruga era la sfârșitul primăverii.

La masă mâncam supa de găină cu găluște de gris, friptura de pui, de porc, multe feluri de mezeluri și cârnați fripți de la porcul tăiat în urmă cu câteva luni. Desert: diverse prăjiturele (cornulețe cu magiun), ștrudel cu mere.

La cantină îmi plăcea mult supa de fasole albă (uscată) cu carne afumată și chiar neafumată, mâncare de cartofi cu puțin sos și puțină carne, varză cu puțină carne.

Pe ce aș pune accentul ca mâncare specifică bănățeană?

Pe supa de fasole albă cu carne afumată și cârnați.

O mâncare pe care eu am mâncat-o numai în Banat e "tarhana", cred că era din făină și ou și se trecea aluatul printr-o sită specială și se obțineau o mulțime de bucățele mici de aluat rotund gustos.

Mâncăruri evreiești

Nu ți-am scris inițial despre mâncărurile evreiești, căci am crezut că nu se încadreaza în subiectul propus de tine, cu toate că am fost tentată să descriu anumite mâncăruri clasice pe care le iubeam în copilărie. Un alt motiv care m-a împiedicat să le pomenesc este că noi care eram de rit spaniol aveam cu totul altă bucătărie decât ceilalți de rit neolog (cum se numeau în urbea în care am crescut). Erau, deci, evreii sefarzi (originari din Spania) și așkenazi (originari din Germania). La noi se mânca mult mâncare cu *„bame și arbondigas cu miringena*”, adică mâncare de vinete cu chiftelute mici, și *pastel* „un aluat fin umplut cu carne, servit tăiat în pătrățele; *frijalda* același aluat sau foi de plăcintă cu brânză și spanac (era tare gustos). Așkenazii mâncau mult "șolet", fasole albă cu carne de vacă sau gâscă cu diverse condimente, fiartă bine și tinută la cuptor toată noaptea la temperatură nu prea mare. Mâncarea asta tradițională se mănâncă și azi, în fiecare sâmbătă, de Șabat. Aici se numește "ciulent", numele polonez, sau "hamin", numele marocan.

Ce mănâncă așkenazii: "gefilte fish", adică pielița de pește umplută cu pește tocat, sau chiftele de pește tocat, - mâncare obligatorie de două ori pe an, de Paște, "Pesah", și de Anul Nou "Roș Hașana". Cred că este de origine poloneză. Nouă ne place această mâncare pe care am cunoscut-o aici și o amică ne-o aduce de 15 ani la fiecare sărbătoare.

Supa de găină cu galuște de matza de Pesah este de asemenea obligatorie și la noi și la ei. De Paște când nu se mănâncă pâine, la cei care țin acest obicei se pregătesc chiftelute din cartofi rași cu ouă și făină de matza prăjite în ulei (*hremzli*) sau pâinișoare din făină de matza, plăcintute umplute cu varză (de origine maghiară, cred eu), supa de pește, gulaș unguresc, orez cu prune uscate. Eu pregătesc des carne de curcan cu diferite feluri de fructe uscate și cu puțina scorțișoară, nu știu cine a inventat-o, dar eu am învățat-o aici.

Rolla Laszlo, n.1926, Craiova, căsătorită cu Tomi Laszlo, a răspuns prin e-mail la întrebările Smarandei Vultur, conferențiară la Universitatea de Vest Timișoara. Rolla trăiește la Haifa, în Israel, unde a emigrat în 1978.

Când mâncam la mama acasă

De Getta Neumann

Momente de neuitat din copilăria mea in anii ’60 – ’70: mama se întorcea de la piaţă cu două coşuri incărcate vârf cu kilograme de legume, fructe, brânzeturi, pui sau gâscă. Tata şi cu mine admiram bunătăţurile, ascultam poveştile mamei despre femeia cu smântână, care de data asta nu a venit la piaţă, despre cea cu gogoşari care era bine, sănătoasă, despre cu cine s-a întâlnit şi ce a aflat. Urma dezbaterea despre calitatea legumelor, fructelor, cu degustări acompaniate de oftaturi de plăcere şi apreciere. Preţurile erau discutate si aprobate, căci mama se mândrea că s-a tocmit după toate regulile artei, târguiala fiind un prilej de a sta de vorbă, de a se întrece în persuasiune, de a se asigura că totul decurge potrivit datinii şi orânduirii fireşti.

Erau vremuri în care calea parcursă între originea alimentelor şi consumarea lor era mai directă decât în zilele noastre, dat fiind că erau puţini intermediari. Crapul înota în cadă şi se zvârcolea apoi pe masă, sub cuţit. Găina sau raţa, după ce cotcodăcea sau măcăia in bucătărie, era dusă la *shoykhet sau shachter*, care îşi făcea datoria rapid şi cu dibăcie, pentru a evita ca animalul să sufere. Păsările erau atârnate cu capul în jos, pentru ca tot sângele să se scurgă - imagini de neuitat si de negăsit în lumea de acum. M-a izbit această forţă primară a cărnii în tablourile lui Chaim Soutine, Chagall sau Lucian Freud, dar nu în măcelăriile de astăzi.

In România de după război, de la procurarea alimentelor, de la piaţă sau de la coada la prăvălii, pâna în momentul când mâncarea ajungea pe farfurie, era un drum lung si anevoios, străbătut împreuna cu mulţi alţii. Se ţesea o reţea de contacte, se dădeau telefoane pentru a şti ce şi când şi cum se obţine ceva, de la hârtie igienică până la roşii şi lapte.

În însemnările mamei, în dreptul fiecărei reţete e marcat numele prietenei de la care provine. Mama gătea cu gustul prăjiturii pe vârful limbii, cu vocea şi imaginea prietenei în minte, cu puzderie de senzaţii asociate cu variatele intâlniri şi trăiri necesare pentru a obţine ingredientele.

Dacă partea culinară din viaţă noastră servea drept forţă coezivă pentru familie și cercul de prieteni, ea avea si funcţia de a ne delimita, de a ne da individualitate. Mama avea faimă de gospodină desăvârsită, ceea ce explica, dar numai în parte, comportamentul tatei când erau invitaţi la masă. Înainte de a gusta din ce serveau gazdele, întreba pe mama: „Ezt én szeretem? ” (Mie-mi place asta?), întrebare nepoliticoasă, dar pusă cu atâta inocenţă, că nimeni nu-i lua în nume de rău. El căuta „gustul de acasă”, care ne era propriu nouă, familiei noastre.

În anii ’50, când mizeria era mare şi nu se bea cafea, ci doar cicoare, la Neumanii se servea cafea. Ceea ce oaspeţii nu ştiau şi nici nu trebuiau să ştie, era că cele câteva linguri de cafea erau puse la o parte şi consumate în exclusivitate cu musafirii. Părinţii mei încercau, din vanitate şi cu mândrie, să-şi păstreze astfel demnitatea, să rămână ospitalieri în ciuda condițiilor.

Prin consumul hranei și toate procesele implicate se înnodau relaţii şi se definea identitatea. Pentru mulţi ca mine, copii de după război, de supraviețuitori ai Holocaustului, mâncarea dobândea o dimensiune suplimentară. Copil fiind, am fost îndopată - pentru ca să cresc şi să mă dezvolt, pentru că trebuia să am rezerve, spuneau ai mei. Musafirii erau îndemnaţi să se servească încă şi încă, cu gentileţe fermă, care nu răbda refuzul. În această insistenţă se manifesta oare trauma lipsei suferite în timpul războiului, în lagăr ? Înclin să cred că da.

În toate culturile, alimentaţia ocupă un loc de cinste, dar mi se pare că în tradiţia iudaică, preocuparea legată de ea invadează toate sectoarele vieţii, probabil datorită restricţiilor alimentare. Dacă vrei să respecţi măcar în parte regulile caşrutului, trebuie sa investeşti timp

mult şi eforturi considerabile. Igiena şi alimentaţia sănătoasă sunt desigur vizate, dar nu numai. Normele complicate protejează identitatea, mai mult, fac parte din ea. E revelator că *taam* înseamnă în ebraică gust, esenţă (gustul mâncării, dar şi farmecul unei persoane) şi totodată sens, raţiune (*taamei mitzvot* – raţiunea datoriilor). Dar şi în româneşte, engleză şi franceză, „sens” se ascunde în „senzualitate” şi „sensibilitate”, iar „simţ”, ca cele 5 simţuri, e reluat în „bun simţ”.

In cultura noastră actuală, mâncarea continuă să-şi îndeplinească funcţiile dintotdeauna. Şi totuşi, ce diferenţă ! Nu că alimentaţia ar juca un rol mai modest în viaţa noastră. Dar când eram copil, nu se numărau caloriile, nici colesterolul. Se gătea cu untură de gâscă, iar prăjitura înghiţea zece ouă. Cura de slăbire era deja o noţiune cunoscută, dar nu un fenomen atât de omniprezent şi coercitiv ca astăzi. Nu se măsura timpul necesar pregătirii bucatelor, timpul nu conta. Copiii noştri cunosc doar puiul curăţat, fără pene si cotcodac şi peştele în farfurie; reţetele le căutăm pe internet şi semi-preparatele ne uşurează viaţa; când mergem la restaurant, elogiul suprem nu mai e că „am mâncat ca la mama acasă”…

Nu vreau să cad în capcana nostalgiei şi să deplâng schimbarea moravurilor. Bucuria şi tristeţea rememorării vietii noastre de altădată se adresează părinţilor, tinereţii, unor timpuri când oamenii, fără indoială datorită împrejurărilor vitrege şi regimului inuman, au strâns rândurile şi au dat dovadă de omenie.

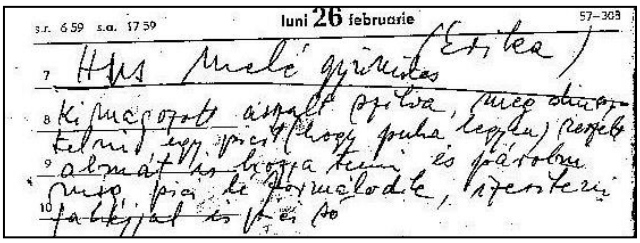
luni 26 februarie

Fructe – garnitură la carne (Erika)

Se fierb prune uscate până se înmoaie, se adaugă mere rase, se fierb până se formează puţin lichid, un vârf de sare şi scorţişoară

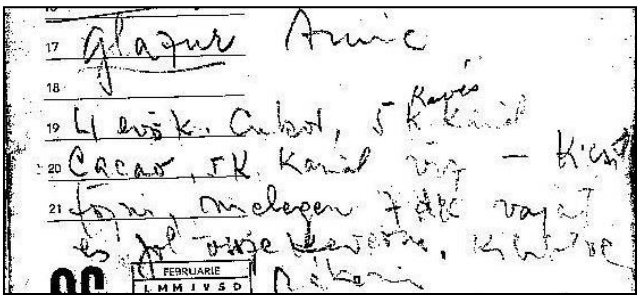

Glazură – Annie

4 linguri de supă de zahăr, 5 linguriţe de cafea de cacao, 5 linguriţe de apă – se fierbe, se adaugă 70 gr unt, se amestecă bine, se etalează pe tort.

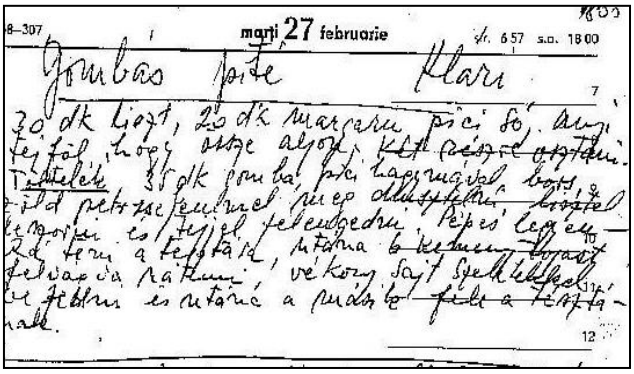
marţi 27 februarie

Plăcintă cu ciuperci – Klári

300 gr făină, 200 gr margarină, puţină sare, şi atâta smântână cât să se formeze aluatul. Se împarte în două. Umplutura. 350 gr ciuperci, puţină ceapă, piper, pătrunjel. Se dinstuieşte, se presară cu făină, se diluează cu lapte. Se etalează pe aluat. Se pun 6 ouă tari tăiate felii şi brânză. Apoi se pune cealaltă parte din aluat. Se coace în cuptor la 200°.

O zi de Iom Kipur în copilăria mea

De Getta Neumann

După peștele în aspic urma *aranyleves* (supa de aur), cu carne, morcovi si țelină, apoi friptura de pui cu cartofi, legume si salată. Cu câteva zile în urmă învârtisem deasupra capului găina care se zbătea, repetând după tata rugăciunea în ebraică. Găina ispășea în locul meu, era *kapures*, jertfită pentru ca mie să-mi meargă bine. Mai bine ea decât eu, mă liniștеam, adoptând obiceiul arhaic care mă umplea de teamă, dar și de vraja sărbătorii de Iom Kipur.

Pe la ora șase seara, după cina-prânz copioasă, porneam toți trei la sinagogă într-o tăcere neobișnuită pentru noi: tata, febril, cufundat in gânduri, își concentra forțele pentru cele 24 de ore de post și rugăciune ; mama, micuță de statură, dar *rebezzen* din cap până în vârful degetelor, pășea cu demnitate, pe tocuri înalte, în taior elegant cu o batistuță asortată și cu pălărioară cu voal pe părul proaspăt aranjat la coafor; iar eu îmi promiteam solemn în sinea mea că voi ține postul până la capăt.

În Sinagoga din Fabric în anii '60 –'70, fiecare își ocupa locul rezervat și cumpărat pentru această ocazie unică, căci în tot restul anului băncile erau mai mult goale. Mama era la balcon pe partea dreaptă, așa că putea schimba priviri cu tata care ședea jos, pe jilțul lui de rabin, în togă și cu coif cu pompon din satin alb strălucitor la stânga de Aron Kodeș, dulapul cu sulurile de Tora. Lumea râdea, se îmbrățișa și se săruta până începea Kol Nidrei, una din puținele rugăciuni când toată congregația era în picioare și își reținea suflul. Răsună în mine, de parcă ar fi azi, vocile cantorilor - Katz, o voce de tenor de operă, Feller Otto, suav, cu inflexiuni duioase, vocile calde ale lui Klein Geza și Fischer Hugo. Nimeni nu se putea sustrage acestei rugi pătimașe care începe pianissimo, domol, se amplifică treptat, se lărgește, se înalță, cuprinde toată făptura. Nu sensul cuvintelor, ci melodia dramatică purtată de voce si orgă angrenează individul și comunitatea într-o emoție colectivă. Fiecare în parte și cu toții împreună trăiam acest moment ca un moment de cumpănă, crucial, determinant pentru viața, pentru soarta noastră. An de an, până astăzi, simt la fel.

Postul nu era un subiect de discuție, posteam, răbdam de foame și de sete, fără comentarii. Dar de fiecare Iom Kipur, când intram în casă seara după templu și pe masă sclipea platoul de argint încărcat cu fructe si ne ademenea *kuglof* (prăjitura turn cu o gaură în mjloc, umplută din belșug cu mac sau ciocolată și stafide), mama exclama fără greș, cu toate că de-abia începuse postul: „Acum mi-e cel mai tare foame !” Pe atunci râdeam, iar mult mai târziu mi-am dat seama ca era modul ei ingenios de a elimina posibilitatea de agravare. Mai tare foame decât cel mai tare, nu merge !

A doua zi trecea cu pălăvrăgeli la femei, la bărbați, cu dezbateri pe toate temele, cu promisiuni și planuri de tot felul, apoi știrile circulau în zigzag prin sinagogă, înainte de a-și lua zborul prin oraș. Noi, copiii, după ce ne-am îndeplinit obligația de a ne lăsa pupați și de a răspunde mai mult sau mai puțin politicos la întrebări, alergam de la unul la celălalt, apoi ne zbenguiam în parcul din față. Nu-mi aduc aminte decât de zile însorite de toamnă aurie. Stăteam lângă mama care răsfoia in cărticica ei de rugăciuni primită cadou de nuntă de la Eszti néni, soția lui Matyi bácsi, bătrânul rabin Drechsler. În fiecare an de Iom Kipur o strâng la piept. Unele pagini sunt mâzgălite cu creionul - opera mea, desigur. La sfârșit e rugăciunea de Iscor, în amintirea celor care s-au stins din viață. Când venea momentul, trebuia să ies din sinagogă ca toți cei care nu pierduseră încă rude de primul grad. Ieșeam pe vârful picioarelor, cu sufletul înfiorat, ascultând cantorul care citea numele celor decedați în anul care trecuse, privind pe furiș înapoi spre șirurile de oameni cu capul plecat. Știam ce jale o cuprinde pe mama - părinții, fratele și alte rude pieriseră la Auschwitz. Mai târziu era și tata îndoliat, bunicii, plecați când aveam doi ani, sunt înmormântați în Israel. Am crescut fără bunici.

Spre deosebire de alte sărbători, predica lui tata era un fel de meditație, o cugetare, o urare, fără anecdote biblice, fără istorioare morale; o rugă fierbinte care cuprindea tot și care permitea fiecăruia să o completeze după aspirațiile personale. După-masă se cânta-recita *Uvinu Malkeinu*, poem zguduitor, care culminează cu dorința etern-umană exprimată în versul *Părintele, regele nostru, Înscrie-ne în cartea vieții*. Nu am auzit niciodată și nicăieri un *Uvinu Malkeinu* recitat cu mai multă ardoare decât de tata. Toată ființa lui se transforma în pledoarie, în implorare, în rugăciune. Ascultându-l, nu puteai să nu crezi în puterea voinței de a face să se împlinească ceea ce-și propune.

Sunetul șofarului, cornul de berbec răsucit, era așteptat cu înfrigurare și salutat cu un *Shkoyeh* (un fel de a spune Bravo!), cu oftaturi de ușurare și cu o bucățică de ciocolată sau măr cu cuișoare ca să prindem puteri pentru drumul spre casă. Noi trei mergeam încetișor, cam obosiți, cam flămânzi, plini de o mulțumire adâncă, cu gândul la masa pusă, la *kuglof* și la cacao fierbinte cu frișcă.

Glosar

Afikoman (ebraică) – jumătatea de felie de matsa care se păstrează ca desert dupa cina de Pesah. Datina este ca unul din copii să o „fure”, iar cel care conduce seara de *seder* să o răscumpere printr-un cadou. Este un joc care asigură ca cei mici să rămână treji până la sfârșitul serii.
Alia (ebr.) – „acțiunea de a urca”. Față de țările vecine Israel si mai ales Ierusalim se află la o altitudine mai mare. „Urcarea” este înțeleasă din punct de vedere geografic, dar și ideal, ca o înălțare spirituală. În limbajul curent, prin analogie, cuvântul de folosește ca sinonim pentru „emigrare” în Israel.
Aron Kodesh (ebr.) - dulapul în care sunt ținute sulurile de Tora
Aşkenaz – aparținând culturii evreilor din Europa Centrală și de Est
Bar Mițva (ebr.) – ceremonia prin care se celebrează maturizarea unui băiat la vârsta de 13 ani; Bat Mițva este pentru fete la 12 ani.
Brit Mila – ceremonia de circumcizie când nou-născutul are 8 zile
Cașer (kasher) – produse alimentare si bucătărie conform legilor mozaice
Chibuț – formă de convieţuire pentru o colectivitate, bazată pe principii sioniste și socialiste
Ciolent – mâncare tradițional evreiască din carne de vită, orz, cartofi și fasole, gătită la foc mic timp de ore
Davenen (idiș) – a se ruga
Erev Șabat – vineri seara când începe Șabatul, zi de odihnă.
Gabai – persoană care are funcția de a ajuta la buna desfășurare a oficiului divin, de a invita pe unii să citească din Tora, de a se ocupa de străini, și altele.
Git Iontev (idiș) –Sărbători fericite!
Haredim (ebr.) – evrei ultra-ortodocși
Hagada – text care servește de ghid pentru desfășurarea serii de *seder*, când se împlinește preceptul biblic ca fiecare evreu să transmită urmașilor povestea Exodului din Egipt.
Hupa – baldachinul sub care are loc ceremonia nunții.
Idiș – limba evreilor aşkenazi care s-a format în secolul X în regiunea Rin-ului, pe baza unor dialecte germanice cu elemente de ebraică, arameică și, mai târziu, de slavă.
Iscor/Iskor – rugăciunea pentru morți. Când se spune această rugăciune, rămân în sinagogă doar cei care au pierdut rude de gradul întâi.
Kadish/Kadiș – rugăciunea pentru morți
Kiduș – binecuvântarea asupra vinului de Șabat și de sărbători
Kipa – tichie purtată de evreii religioși și obligatorie pentru bărbați în sinagogă.
Klita – procesul de integrare a imigranților în Israel.
Kol Nidrei – text (în arameică) cântat în ajun de Iom Kipur, un moment de mare emoție pentru congregație.
Ma Niștana (ebr.) – „Prin ce se deosebește?” Cu aceste cuvinte încep întrebările pe care copilul le pune tatălui în primele două seri de Paști, când se povestește istoria Exodului din Egipt.
Mațot (matses) – azimă, pâine nedospită care se mănâncă de Paști în amintirea exodului din Egipt.
Mezuza – Pergament cu rugăciunea de *Shema Israel* închis într-o teacă fixată pe pervazul ușilor din casă.
Minian sau minyan – Numărul de cel puțin zece bărbați necesar pentru a se putea face rugăciunile în comun, de exemplu, pentru Kadiș.
Neolog – iudaismul neolog este o mișcare reformistă apărută în 1868 ca rezultat al Congresului Evreilor Unguri

Ortodox – iudaismul ortodox aderă la respectarea strictă a preceptelor din Tora.
Paies – perciuni
Parașa – o parte, în general în jurul unei teme, din Tanah (Biblia Ebraică)
Parohet (paroihet, pronunțare în idiș), ebr. – perdeaua în fața Aron Kodesh, dulapul unde se păstrează sulurile de Tora.
Sabre – evreu născut în Israel
Seder (ebr. „ordine") – ceremonia în cadrul unei familii sau a unei comunități în jurul povestirii despre eliberarea evreilor din robia din Egipt.
Sefard – aparținând culturii evreilor de origine spaniolă sau portugheză
Shema Israel – rugăciune care proclamă monoteismul iudaic
Shoah – Holocaust, acțiunea de exterminare a evreilor în timpul celui de al Doilea Război Mondial
Sidur – carte de rugăciune
Sionism – mișcare naționalistă care sprijină ideea unui stat al evreilor
Sohnut – cea mai mare organizație care se ocupă de imigrarea și integrarea evreilor în Israel
Tefilin - două cutiuțe din piele cu pasaje biblice pe pergament în interior care se pun pe cap si pe braț în timpul rugăciunii de dimineață.
Șil (idiș) - sinagogă
Ulpan – școala de limbă ebraică, în special pentru imigranții în Israel
Ieșiva (Yeshiva) - școală de educație religioasă

Cele mai importante sărbători evreiești

Roș Hașana – Anul Nou, „capul anului" (după calendarul iudaic în luna Tișri - în septembrie/octombrie), „Ziua judecății". Se suflă în șofar, un fel de trompetă din corn de berbec. Urarea obișnuită este: *Șana tova vehatima tova,* Un An bun și să fii înscris (pentru un an nou bun)!

Iom Kipur – Ziua Ispășirii, a căinței, zi de post total, sărbătoarea cea mai importantă. Marea majoritate a evreilor, inclusiv cei nereligioși, respectă această sărbătoare.

Sucot – „Sărbătoarea corturilor", în amintirea faptului că după ieșirea din Egipt, evreii au locuit în corturi sau colibe. Este și sărbătoarea recoltei.

Simhat Tora – „Bucuria cu Tora". Se celebrează sfârșitul ciclului de lecturi anuale din Tora și începutul unui ciclu nou.

Hanuca – „Sărbătoarea luminilor", a libertății, (după calendarul iudaic în Kislev – noiembrie/ decembrie) în amintirea luptei Macabeilor împotriva elenizării poporului evreu (135-132 î.e.n.), Se aprind lumânărelele de Hanuca într-un sfeșnic cu nouă brațe, în fiecare zi în cele opt zile cât durează sărbătoarea, se aprinde o lumânare în plus.

Purim – „Ziua aruncării cu zarul", (Adar – februarie/martie) comemorarea salvării evreilor de genocidul care îi amenința în Persia antică. Povestea este consemnată în „Cartea Esterei". Se serbează cu jocuri, bal mascat, cu cadouri.

Pesah – Se sărbătorește (în Nisan – martie/aprilie) ieșirea din robia egipteană sub conducerea lui Moise. Se mănâncă mața (azimă) în amintirea plecării precipitate din Egipt când aluatul de pâine nu a fost dospit. În Diaspora se țin două seri (în Israel numai una) de seder, când se citește Hagada, narațiunea exodului.

Date și evenimente istorice în istoria evreilor din Timișoara

1867 Prin Concordat se fondează monarhia dublă, Timișoara aparținând de Regatul Ungar. Evreii devin cetățeni cu drepturi juridice și politice egale.

1919 Instaurarea administrației românești. Conform tratatului de pace de la Saint-Germain en Laye și Neuilly-sur-Seine, România este obligată să acorde cetățenie tuturor evreilor care locuiesc pe teritoriul românesc.
Se înființează primele licee israelite.

1923 Mișcările antisemite se amplifică. La Iași se constituie partidul antisemit al lui A.C.Cuza. La Timișoara Politehnica devine un focar al mișcării antisemite. Printr-o lege nescrisă studenții evrei nu sunt primiți la Politehnică.

1935 Agitația antisemită devine puternică cu sprijinul asociațiilor germane.
Mișcarea sionistă câștigă noi adepți. La Timișoara se fondează o fermă evreiască unde tinerii se pregătesc pentru emigrarea în Palestina.

1938 Guvernul Goga emite legi antisemite.
După căderea guvernului Goga legile sunt abrogate.
Mulți evrei sunt activi în mișcări de stânga și anti-fasciste.

1940-41 Dictatul de la Viena, un act internațional încheiat la 30 august 1940, prin care România a fost silită să cedeze aproape jumătate din teritoriul Transilvaniei în favoarea Ungariei horthyste. Acest act a fost impus de Germania nazistă și Italia fascistă. Timișoara a rămas în România, ceea ce a salvat evreii din oraș de la deportare .
Instaurarea dictaturii Generalului Ion Antonescu.

Legislația antievreiască:

- Întreprinderile evreiești sunt boicotate și jefuite. Întreprinderile se „românizează" (cel puțin 50% trebuia să treacă în proprietate creștină).
- Se dau afară angajații evrei. Unii continuă să lucreze, dar numai cu o autorizație specială.
- Casele proprietate evreiască sunt expropriate și intră în posesia CNR-ului (Centrul Național de Românizare). Evreii nu au dreptul să locuiască într-o casă CNR.
- Farmaciștii, avocații, inginerii nu au dreptul să-și exerseze profesiunea. Medicii pot trata numai pacienți evrei. Funcționarii sunt expulzați din instituțiile publice.
- Elevii și profesorii sunt excluși din toate școlile publice și private. Învățământul continuă în școlile evreiești. Liceul Israelit este evacuat din clădirea unde se instalează un spital militar german. Învățământul continuă în localuri improvizate.
- Evreii nu au dreptul să frecventeze locuri publice: cinema, teatru, operă, terenuri de sport.
- Se confiscă mașinile, aparatele de radio, bicicletele, etc.
- Evreii sunt expulzați din armată. Bărbații evrei între 18 și 45 de ani sunt scutiți de

- serviciul militar și trimiși în detașamente de muncă forțată.
- Se introduc impozite speciale pentru evrei.
- Evreii din localități mai mici sunt obligați să se mute în orașe mari în scopul pregătirii deportării.

1942 Două grupuri de evrei sunt arestați: în primul grup sunt evrei erau cei care au cerut viză de tranzit prin Uniunea Sovietică, pentru a emigra în India sau China, în al doilea cei care au avut o activitate de stânga. Ambele grupuri sunt îmbarcate în vagoane de marfă cu destinația Transnistria. Primul grup este masacrat de îndată ce ajunge în Transnistria, al doilea este deportat în lagărul de la Vapnyarka, apoi la Olgopol. 28 de nume, victimele timișorene regimului fascist sunt înscrise pe o placă comemorativă în Cimitirul Evreilor.

Comunitatea face apel la populația evreiască să se pregătească pentru eventualitatea deportării. Fiecare familie pregătește hainele, bocanci, rucsac.

1944 23 august. România întoarce armele împotriva Germaniei naziste. Legislația antievreiască nu mai este în vigoare.

1944 Septembrie. Bombardamente. Linia frontului trece prin Timișoara, există pericolul ca trupele germane să intre în oraș. Evreii părăsesc orașul de teama deportării.

1948 Se desființează școlile confesionale, deci și școlile israelite.

După 1944 organizațiile sioniste devin legale, din 1949 începe prigoana sioniștilor.

Din anii ’50 se aplică neoficial politica de a înlătura evreii din poziții de conducere. După revoluția din Ungaria din 1956, mulți sunt dați afară de la universitate și din funcții de conducere, nu sunt lăsați să progreseze în carieră.

Viața religioasă continuă sub controlul autorităților comuniste. Din anii ’60 se organizează serbări comunitare la Comunitate, cursuri de ebraică, serviciul social este asigurat cu ajutorul financiar JOINT (American Joint Jewish Distribution Committee).

Perioade în care emigrarea în Israel este posibilă alternează cu ani în care plecarea este blocată. Cei care depun actele pentru plecare sunt dați afară din facultate, de cele mai multe ori își pierd slujba și așteaptă ani de zile până obțin pașaportul de emigrare.

După 1989 viața comunitară a unei comunități împuținate (mai puțin de 600 de membri în 2012 față de mai mult de 13.000 în 1948) se desfășoară în toată libertatea.

Tabelul ilustrațiilor

1. Fragment din manuscrisul lui Annie Hammer 13
2. Întreprinderi și proprietăți evreiești în cartierul Fabric 26
3. Clădirea, renovată în 2012, unde a fost farmacia Weiss 30
4. Tibor Weiss în farmacia din Piața Unirii (probabil în 1936) 31
5. Fragment din manuscrisul farmacistului Tibor Weiss 32
6. 1936. O fotografie simbolică: 3 băieți la patinaj 53
7. 1948. Nunta lui Tomi Laszlo și Rolla, n. Musafia, la sinagoga sefardă. 53
8. Tabloul absolvenților Liceului Izraelit, 1943-1944 55
9. Purim 1959 60
10. Bözsi Altmann cu cei patru strănepoți. Israel, 2011 67
11. Bözsi Altmann cu fiica, Eva Meir. 2012 67
12. Arnold Junger cu Sharon, nepoata cea mai mică, la prezentarea cărții, Timișoara 2013 ... 68
13. Erica Cohen, născ. Junger, cu cele patru fiice, Dana, Kathy, Iris, Sharon. Israel 2012 68
14. Rabinul Neumann o felicită pe Erica 83
15. 1934. Grădinița evreiască ortodoxă din Iosefin 110
16. 1936. Duci cu tatăl lui la plimbare 110
17. Purim 1957. Duci Kohn cu Feri Reich 110
18. Iudit, Duci Cohen și Getta, noiembrie 2012, Lod, Israel. 125
19. Rolla și Tomi Laszlo, Getta, noiembrie 2012, Haifa. 125
20. 1964. Nunta lui Ruti și Andrei Weisz, cantorul Katz, rabinul Dr. Ernest Neumann 126
21. Ruti și Andrei Weisz. 2012, Shoham, Israel 126
22. Alon și Aviva Gal. Haifa 2012 153
23. Ladislau Rooth după concertul dirijat în Sinagoga din Cetate. 2013 153
24. Rabinul Ernest Neumann într-o seară de Pesah la Comunitate 187
25. Gabi Szekely recitând „Ma niștana” de Pesah 190
26. Dr. Ernest Neumann cu clasa lui 191
27. Andy Markovits cu tatăl lui în 1976 204
28. Coperta colecției „Antifascism” a lui Teodor Feldmann 221
29. Nunta lui Erzsi și Tibi Ezri, oficiată în 1975 de rabinul Neumann 221
30. Ultimele fotografii cu Elisabeta Feldmann. 1943. 224
31. Emblema colecției „Antifascism”, realizată după ideea lui Teodor Feldmann 224
32. 1945. Lotte Balla 225
33. 1953. Lotte și Gyuri Willkovits 225
34. 1945. Certificat de trecere liberă pentru dna Balla după eliberarea din lagăr. 225